A mitikus József Attila

Szinkronicitások József Attila életében és életművében

Hagymás István

Állatküzdelmi jelenet

Az „égi vadász”

„Égberagadási” jelenet

A „győztes fejedelem”

A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsójának (Attila korsó) képei

Hagymás István

A mitikus József Attila

Szinkronicitások József Attila életében és életművében

Második, javított kiadás

Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület
Pilisvörösvár, 2015

© Hagymás István, 2015

Előszó

József Attila életét és életművét sokan, sokféleképpen feldolgozták. Százas nagyságrendű a róla, költészetéről megjelent könyvek száma, a hosszabb-rövidebb írásoké pedig lassan a tízezerhez közelít...

Talán nem véletlen, hogy a költőkirályról és az opus-ról, amelyet ránk örökített, még mindég lehet újat mondani, sőt úgy tűnik, mintha a József Attila-irodalom éppen napjainkban kezdené kiheverni azokat a gyermekbetegségeket, amelyek legalább olyan sorsszerűen követték egymást az elmúlt nyolcvan évben, mint a költő menetrendszerű beavatási kórságai egész életén keresztül. Íme az első szinkronicitás...

Írásomban arra szeretnék kísérletet tenni, hogy felhívjam a figyelmet egy olyan „József Attila-jelenségre", amelyet az ún. szinkronicitás determinál. Azokra, az ok-okozati összefüggésben látszólag nem álló dolgokra próbálok rámutatni József Attila életében és életművében, amelyek ismételten fordulnak elő. Azért válhat legnagyobb költőnk mitikus alakká, mert a vele megtörténteknek vannak előképei, és éppen a mesék, mítoszok, legendák világából ismerősek azok az események, amelyeket maga is megélt, verssé szublimált, ősképpé költött. Nemcsak az Ó- és Újszövetség egyes alakjaira, mozzanataira ismerhetünk rá, ha behatóan tanulmányozzuk József Attila írásait és a róla írottakat, de a magyar őstörténet egy-egy kulcsfigurája is felsejlik, a megfelelő attribútumokkal, a megfelelő időben és helyen...

Megpróbálom azt a hagyományt követni, amelyet eddig megjelent könyveimben is szem előtt tartottam, vagyis egy ún. archaikus, analógiás, prelogikus, asszociációs fonal mentén szeretném „felgöngyölíteni" a sok talányos, mégis ismerős jelenséget. (Lásd: *Casanova Napja. Fellini Casanovájának asztrálmítoszi vonatkozásai,* Győr: Hazánk Kiadó, 1993; *Utazások Fellinivel – a Zenekari próbára, a Nők városába és a Satyricon világába – filmelemzések,* Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2002; *Magsejtés – 12 esszé,* Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2004) A korábbiakkal ellentétben azonban most nemcsak a művek, vagyis a versek jelentenek kihívást, de az életpálya is...

Hagymás István

Közhely, hogy József Attilát szó szerint (is) kell érteni, aki „sose hazudik (…) »...bármilyen vadul száguldott a képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz…«”[1]

Olyan ez a két sora a költőkirálynak, mintha használati utasítás volna: Mielőtt „birtokba vennénk” a verseit, jó, ha tisztában vagyunk azzal, hogy ki is az a József Attila, s az sem árt (sőt egyenesen feltétel), hogy szeressük is, különben „nem fog működni a költemény”. Maga is sokat tett azért, hogy ne csak műveit tanulmányozhassa az utókor, hanem az életét is, s talán abban is van valami sorsszerűség, hogy életének szinte minden pillanatáról tudunk egy’ s mást, köszönet a buzgó barátoknak, kortársaknak, meg a különféle szaktudományok művelőinek, akik több ezer róla szóló tanulmányt jelentettek meg, de százas nagyságrendű a róla szóló, könyv formájában megjelent tudósítás is...

Mintha maga József Attila is tisztában lett volna vele, hogy akkor is verset ír, amikor éppen „csak él vagy hal”, sőt „elő- és utóélete” is szerves tartozéka költészetének. Életútja (egyben a halál útja is) olyan, mint az evangélium...

Ki is valójában József Attila?

Hogy a kérdésre olyan feleletet adhassunk, amelyre talán maga a költő is gondolt, amikor feltételül szabta azt, hogy szeressük és ismerjük, olyan módszerhez kell folyamodnunk, amelynek a címben jelzett szinkronicitás a kulcsszava. Könyvtárnyi irodalma van a szinkronicitással kapcsolatos jelenségeknek, nem lesz tehát könnyű néhány mondatba sűríteni a lényeget, definiálni a fogalmat.

Talán úgy közelíthető meg legegyszerűbben a dolog, ha a világmindenséget egységes egészként fogjuk fel (mint tette ezt jó panteista módjára József Attila is), amelyben az egymástól időben, térben távol eső, ok-okozati összefüggésben nem álló jelenségek mégis kapcsolatba hozhatók egymással, sőt fontos tartalommal bírnak. Egy más megközelítésben a látszólag véletlen egybeeséseket a szinkronicitás az univerzumban lappangó eleven kreativitásként értelmezi, élő világmindenséget feltételez (József Attila is így gondolja). A szinkronicitás egyfajta kapcsolatot teremt a tudati és anyagi princípiumok között, hasonlóképpen, mint a

[1] Németh Andor 1989. 54–55., Ignotus Pál idézve.

mítoszokban, egymástól látszólag független események kerek egésszé teljesednek. A szinkronicitás olyan holisztikus világegyetemet tételez fel, amelynek minden parányi szegmense magában hordozza az egész univerzumot.

József Attila „törvényes véletlenről" beszél, de szinkronicitásra gondol (az ő életében ez a szó még nem forgott közszájon), amikor a következőket mondja: „...a véletlen *törvényes véletlen,* vagy ha nem, akkor egyáltalán nincs is művészet. De ha törvényes véletlen, ami annál is inkább, mivel megvan az a szokása, hogy minden műalkotásban fellelhető, akkor megint csak az elvégzendő feladatok közé tartozik a *törvényes véletlen törvényének* megértése a művészeten belül."[2]

József Attila élete és életműve olyan szinkronicitások láncolata, mintha egy előre megírt forgatókönyv alapján készült film peregne képzeletünk vásznán, vagy mint egy genetikai program megvalósulása...

Írásunkban olyan dolgoknak, eseményeknek, néha látszólag jelentéktelen tényeknek tulajdonítunk jelentőséget, mint pl. nevek, számok, dátumok, ismétlődő történések stb., amelyek a költő életében és életművében meghatározónak bizonyultak, s elsősorban szimbolikus jelentőséggel bírtak. Ezek a vissza-visszatérő motívumok, ősképek emelik mitikus szintre a költőt magát is, de az életművet is, amelynek természetesen József Attila a hőse, aki immár nemcsak „emberből van", sőt nem elsősorban hús-vér lény, hanem isteni tünemény, archetípus, őskép.

Csontváry szerint az lehet zseni, aki soron van. József Attila soron volt, s talán nem véletlen, hogy Kosztka napján, április 11-én született, 1905-ben, abban az évben, amikor a panteista festőzseni Kosztka Tivadar éppen saját életművének legjelentősebb festményeit teremtette (A Nagy Tarpatak a Tátrában, A taorminai görög színház romjai). De nemcsak „közös n(N)apjuk" révén voltak szellemi rokonok egy-egy, a sámánsághoz elengedhetetlen fölös csonttal (*kosztka* a szláv nyelvekben *csontocskát* jelent), de természetszeretetük is egy tőről fakadt. József Jolántól tudjuk, hogy a nyarakat öccse Szabadszálláson töltötte, ahol behatóan tanulmányozta a természetet: „Bekódorogta a messzi mezőket, bogáncsokat gyűjtött, csigákat, és megsimogatta a csepp kis zöld békákat. Ismerte a virágok neveit, figyelte a szorgoskodó bogarakat, az egész mindenség lélegzetvételét. (...) De az egerek, kutyák, sündisznók nem kaptak mamától tartózkodási engedélyt, csak a selyemhernyók. Eperle-

[2] Széles Klára 1980. 190.

véllel bélelt nagy doboz fenekén nyüzsögtek a petékből kibújt kis fekete férgek. Isten tudja, melyik határban fedezte fel Attila azt az eperfát, amelyről nagy csomó levelet dézsmált naponta a hernyóinak."[3]

A fenti idézet mintha Csontváry Kosztka Tivadar önéletrajzából lenne kiragadva: „...a természethez jártam tanulni, a rovarokkal, pillékkel, dongókkal, méhekkel beszélgettem; (...) A természet iránti szeretetem korán bontakozott (...) a selyemtenyésztéssel nagyobb arányban foglalkoztam, csókát, baglyot idomítottam..."[4]

Úgy tűnik, mintha a természetszeretet és a természettel való közvetlen kapcsolat előfeltétele volna annak, hogy költő- és festőpalánták, a majdani zsenik kiteljesedjenek. A természet titkainak ismerete avatja az erre kijelölt alanyokat panteista sámánná, az Istent a természettel azonosító mindentudóvá.

De a beavatás nemcsak kellemes (sőt elsősorban nem kellemes) élményeket feltételez, hanem a sors ellen való kihívást is, halálközelséget:

„Attila félig megfagyva vergődött az országúton a sötétben. (...) pár lépés után belesüppedt az útmenti árok havába. Sehogy sem tudott belőle kikecmeregni. (...)

Sokszor gondoltunk arra, talán akkor este halt meg a mama, amikor ő ott bukdácsolt a havas országúton."[5] A fiatal Csontvárynak is van egy hasonló élménye: „Nagypénteken a daruréten egy madarat megsebeztem s a csatornán át kellett kelnem, de ugrás közben a havas partról lecsúsztam a feneketlen csatornába s csak halálos erőlködéssel vergődtem ki a partra. Hideg sötét lett, napfogyatkozás közeledett."[6] A két történet nemcsak a saját halállal való szembesülésben rokon, de abban is, hogy a sámánjelölteknek meg kell birkózniuk annak az elvesztésével is, aki (ami) számukra a legfontosabb.

József Attilánál ez az édesanya alakja, Csontvárynál a Nap, ill. nagypéntek lévén Jézus, és mindkettőjüknek talán a világ, a világosság elvesztése a legnehezebb próbatétel. Meghaladná írásunk kereteit, ha valamennyi analógiára kitérnénk József Attila és Csontváry kapcsán, egy (és talán ez a legfontosabb tétel) további közös vonásuk említése nélkül viszont úgy gondolom, nem lenne teljes a szinkronicitások sorozata.

[3] József Jolán 1999. 64–65.
[4] Csontváry 1984. 76.
[5] József Jolán i. m. 108–109.
[6] Csontváry i. m. 76–77.

József Attila korai verseiben több helyen közvetlenül utal arra, hogy a hunok nagy királyát, Attilát tekinti ősapjának:

Ősapám

Fakó köntösben, hószín ménlován,
álomban, éjjel, itt járt Ősapám,
ruhája egyszerű, díszt nem visel,
de nagy szemében őserő tüzel.

Dús hosszú fürtje barna, mint a föld,
vasmarka kérges, nagy tusákra tört,
süvegje mellett karvalyszárnya száll,
előtte messze száz vitéz halál.

Rézarca, mint a gondos est, nyugodt,
– kacagni tán soha nem is tudott –
nyakán feszülnek holló-vérerek,
tömbmelle vulkán tengerek felett.

Leszáll lovárul – tán Hadúr maga! –
bronzajka mozdul s nem hallik szava,
rám néz, szemembe, kezet fog velem,
bús apa bús fiával, csendesen.

Rövid óda a kelő Naphoz

Ó, örökszép Nap, te erős, hatalmas
antik istenség, örökifjú Élet!
Fellobog most dús ereimben orcád,
zendül a vérem.

Fölkelő Nap, nem borulok elődbe,
rég-pogányossan dalolok Neked most,
ég-felé tartott tenyerekkel, arccal
állok előtted.

Őseink, ó, ládd, Neked áldozának –
mért hagyod hát el megesett Hazámat?
Adj erőt e bús magyarokba, Élet!
Élni meg élni!

Ősapámnak bús fia lettem én is.
Rám örökségének csak a Név maradt már –
s én köszöntlek: ím kiiszom Nevedre
friss-vizü kancsóm.

Pogányos hitvallás magyarul

Hol vagy erős pogány sereg,
hős Vata, bálványos berek?
Hol alszol, bátor Bocskay?
Kossuth dicső csapatai?!

A bősz magyar vér nem buzog?
Mint gyáva, hitvány koldusok
könyörgünk már az életér'?
Hadúr öszvérként mendegél?

Ó nem, ilyet ne higgyetek –
Hadúr itt van közöttetek,
Hadúr, a roppant Őspogány
üget sötétpej vadlován.

Szegődjünk hát nyomába mi
gyávaságot irtani,
álljuk helyünket emberül –
ki küzd, megél, más elmerül.

Megáll isten, megáll a világ,
gyönyörrel bámul ily csudát,
hogy vasököllel ha akar,
szabad s egész lesz a magyar.

Csontváry írásaiból az világlik ki, hogy maga is azonosult a hun nagy királlyal. „A nap szeretetével az Istent imádtuk, de lelkünk mélyéből Attilát sirattuk."[7]

„Te leszel a világ legnagyobb hadvezére / 1500 év előtti időknek volt ez a karaktere. / ma pedig a Teremtő azt mondja Te leszel a világ / legnagyobb (<plainair>) festője ez tehát / ennek a századnak a karaktere..."[8] Olyan olvasata is lehet a fenti idézeteknek, mintha a festő magamagát arra a küldetésre érezte volna hivatottnak a festészetben, mint ami a történelmi Attila küldetése volt a saját korában, a hadászatban. A Magyarok bejövetele című, 1914 és 1919 között készült Csontváry szénkarton (ez talán az utolsó mű) arról tanúskodik, hogy az ún. első honfoglalás (a hun nagy király bevonulása a Pannon-medencébe) Csontváry révén valósul meg: a mű gyújtópontjában, aranymetszésben ugyanis a festő önarcképe látható, amint teveháton ülve éppen elfoglalja a hont, vagyis XX. századi Attilaként vonul be nemcsak Hunniába, hanem az egyetemes festészetbe is. Mindketten sorsközösséget vállaltak tehát a magyarsággal, és azzal a küldetéstudattal éltek és alkottak, hogy népüket, nemzetüket, hazájukat egy új kor Attiláiként emeljék a lehető legmagasabbra, lelket leheljenek a politikailag, gazdaságilag, katonailag ellehetetlenített országba és hitüket, reményüket, szeretetüket vesztett magyarjaiba. Talán ez a pogány-ságot nyíltan hirdető szemlélet okozta azt, hogy az ún. közönség mind a mai napig igen ellentmondásosan, sőt néha ellenszenvvel veszi tudo-másul létüket, hasonlóképpen, mint Attila nagy királyunk voltát, de a mindenkori hatalom is igen ambivalens, és zavarban van, ha Attilát hall...

Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király. Bencsik András szerint: „...Attila királyt a nemzeti nagylét megalapozójának kell tekintenünk, s ezen logikát követve kell kimondanunk, hogy ilyenformán Szent István király a nemzeti kislét megalapítója lett..."[9]

Lássuk, hogyan vélekedik minderről József Attila A Szent Jobb ünnepén című korai versében.

[7] Csontváryt idézi Bíró Lajos 2003. 128.
[8] Csontváry-dokumentumok II. 174.
[9] Bencsik András 2003. 11.

A Szent Jobb ünnepén

Keresztények, ti hajtsatok fejet –
a mai nap az örökéletű Szent Jobb
malasztja száll s a hívő lelkeket
megedzi. Zengjen zsoltárunk – ott fent jobb

lesz élni majd, ha bús fejünk felett
az Úr hatalmával vigyáz a Szent Jobb –
oh áldjuk, áldjuk százszor a kezet
s emelkedjünk fel Krisztushoz, ki lent volt.

De ti, pogány ősök vérei
nagy daccal mégse szálljatok Neki –
e kéz apáinkat halomra ölte

s Hadúr e népet akkortól veri,
mikor hitének gyáva lett örökre,
mikor e kéz erős hitünket kiölte.

Olyan a költemény, mintha egy átokvers volna, amelyben József Attila a Szent Jobbot (István királyunkat) tenné felelőssé pogány hitünk elvesztéséért, és egyértelműen sorscsapásként élné meg a kereszténység felvételét. A Hadúr (Attila) ezúttal nem az üldözöttekből üldözővé vált kereszténye-ket veri, Isten Ostora az ősök erős hitét kéri számon a mai magyaroktól.

Hogy véresen komoly kérdéseket feszeget az ifjú költőtitán (17 éves ekkor) versében (József Attilánál a vers fogalma egyet jelent a verés, véres fogalmakkal is), s hogy a költeménynek előzménye és következ-ménye is van, a továbbiakban kiderül. Lássuk az előzményeket: „...mama a sodrófával majd agyonverte a gyereket. Agyba-főbe ütötte, verte, ahol érte. (...) aki erős kamasz létére hangtalanul tűrte az ütlegeket. (...)

Attila teste csupa kék-zöld folt volt, jobb karját nem tudta mozdí-tani. (...)

Ekkor lépett Attilához (mármint az orvos – H. I.). Leszorította a vállát, megfogta bénán lógó karját, csavart egyet-kettőt rajta: kész volt a műtét."[10]

Nem sokkal ezután újból a kisfiú jobb karja szenved csorbát: „Május elején történt a szerencsétlenség (1918-ban – H. I). (...) Mama a kis sám-lin ült az ajtó előtt. Attila ott rohant el mellette és így került közel a rács-hoz, amibe beleakadt a jobbkarja… A futás lendületében nem tudott megállni, nagyot reccsent és eltört a csontja. Mama lefordult a kis sámli-ról. (...) Mint mesélte később, észre sem vette az első percben, mi történt vele, csak azt látta, hogy mama ott fekszik ájultan a földön, talán meg is halt. (...) …hogyan viselkedett Attila, amíg az orvosok összeillesztették törött csontját, gipszbe fektették és felkötötték a karját. Csurgott a verej-

[10] József Jolán i. m. 85–86.

ték Attila arcáról a kíntól, de jajszó és szisszenés nélkül tűrt minden tortúrát."[11]

József Attila „szent jobbja" fontos szerepet játszik egy titokzatos hódolója életében is, aki megérezte a költő halálát, és előre látta azt, hogy a balatonszárszói tragédia (József Attila halála) során a költő nemcsak életét áldozza fel, hanem a jobb karját is. Ezt írja levelében József Attilának:

„Tegnap este Nálad voltam és betekintettem a szekrényedbe és az üres volt. Tudod, mit láttam a szekrényben? Egy ingnek a lehulló, elszakadt karját, mint egy eltemetett emberét! Azóta sírok!"[12]

József Jolán találja meg a levelet József Attila halálának másnapján, és csak ennyit fűz hozzá: „Attila ingét este áztattam be, még ott feküdt a véres vízben. A karja leszakadt. Attiára már rászögezték a koporsó fedelét.

Ki volt az, aki úgy szerette, hogy ezt megérezte..."[13]

Az említett ing azóta a balatonszárszói József Attila Emlékmúzeumban van közszemlére téve.

Lehet, hogy József Attila azért hagyta ránk ingét, hogy mint új ruhát (nem ismerős valahonnan az új ruha?) adjuk a szent jobbra?

A József Attilában lappangó (Szent) istvánság, vagy ha úgy tetszik az istváni (Szent) (József) attilaság szorosan kötődik az 1905-ös esztendőhöz. A költő születésének évében szentelték fel Budapesten a Szent István Bazilikát, azt a templomot, ahová 40 évvel később a Szent Jobb került. Érdemes megjegyezni, hogy tervezési hiba folytán az épülőfélben lévő templom kupolája beszakadt, és ennek folytán az építkezés elhúzódott. Mintha ez a szakrális épület időt akart volna nyerni (egy összeomlással felérő vetélés révén) ahhoz, hogy egy napon láthassa meg a Nap világát Attilával, aki történetesen a Ferenc József-i alkotmány napján, a Monarchia egyik nevezetes állami ünnepén, április 11-én érkezett meg a Gát utca 3-ba. Az állam alaptörvényeinek összessége, vagyis az alkotmány, Magyarországon Szent István királyunk fiához, Szent Imre herceghez intézett intelmeiben öltött testet, és szorosan kapcsolódik Szent István napjához (augusztus 20.), a Szent Jobbhoz (amelyet 1945-ben ezen a napon 500 ezer ember kísért körül a Bazilikán) és a Szent Koronához.

[11] i. m. 100.
[12] i. m. 298.
[13] i. m. 298.

Talán nem túlzás, ha a József Attila-i életművet olyan erkölcsi tanításként éljük meg, mintha az is népünk alkotmánya volna. Harminckettedik születésnapjára (ez volt az utolsó születésnapja életében) költött versének utolsó két (szó)tagja a: „taní- / tani!" nemcsak magyarul, de (az alliteráció révén) szanszkritül is értelmezhető. A tantra szó a hinduizmus és a buddhizmus szent könyvét jelöli, a tanítást... A koronáról pedig csak annyit: „Itt vagyok a Magyar Koronában..."[14]

Valahogy így működik a szinkronicitás...

Mesterházy Zsolt így ír Attila királyról: „…őt tekintjük a Dunamedence földrajzi egységének első felismerőjének, az egységes dunai állameszme megfogalmazójának és gyakorlati kivitelezőjének. Olyan politikai gondolat ez, amely azóta is irányítója a magyar nemzet politikai magatartásának. Éppen ezért Attila királyban az európai magyar történet egyik legragyogóbb alakját tiszteljük."[15] Hogy vall erről a kérdésről József Attila A Dunánál című versében? „A harcot, amelyet őseink vívtak, / békévé oldja az emlékezés / s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés."

Ha még mélyebbre akarunk jutni József Attila és Attila nagy király vonatkozásában, akkor érdemes abból a tényből kiindulni, hogy a költő Attila, a szó szoros értelmében a szavak embere volt, a dolgokat igyekezett verseiben a lehető legsűrítettebb formában a nevén nevezni. Már gyermekfejjel is kénytelen volt megtapasztalni, hogy mivel jár nevének semmibevétele. Köztudott, hogy Öcsödön két kemény évet volt kénytelen „lehúzni" a sors kifürkészhetetlen jóvoltából. Talán már az Öcsöd szó hallatán is elbizonytalanodhatott az 5 éves kisfiú: nagyfokú szenzitivitása révén megsejtette, hogy ezen a helyen fogják leöcsizni, magyarán Attilából Pistává alacsonyítani. [Itt és akkor (1910–1912) került először szembe az attilaság a (szent)istvánsággal, s talán ennek az eseménynek is köze lehet ahhoz, hogy 10 év múlva (1922-ben, az elvesztett háború után) megszületett A Szent Jobb ünnepén című verse.] A magyar nyelv különböző jelzőkkel illeti a szülőket, ilyetén ismer: édes szülőt, kedves szülőt, mostohaszülőt, keresztszülőt, nevelőszülőt, gyámszülőt stb. Furcsa módon József Attilának minden szülőfajtából kijutott, de akinek édesnek kellett volna lenni, az éppen mosott, így lett a mostohája; s a mostoha-gyámanyja, aki egyben a

[14] Vágó Márta 2005. 182.
[15] Mesterházy Zsolt 2003. 62.

sógornője is volt, az édes-mostohája, a nővére. A nevelőapja viszont (az öcsödi parasztgazda, Gombai Ferenc) úgy nevelte (nevelni és nevezni egyre megy), hogy új nevet kényszerített rá, a régitől megfosztván.

Hatéves korában aztán ismét történik vele valami igen fontos (nota bene: Attila napja az év hetedik napja, vagyis január 7.).

„Egyszer az öreg Gombai kiküldte az istállóba, nézze meg, esznek-e a lovak? Várták, várták vissza, de »Pista« nem mutatkozott. Amikor az öregember utána ment, a kút mellett lelt rá; a nadrágját mártogatta egy víztócsába. A kisfiú szégyenlős zavara, meztelen kis feneke, szemérmes iparkodása a nadrágmosással nyilvánvalóvá tette, hogy ártatlan baleset történt vele. De az öreg nem így nézte a dolgot. Tempós léptekkel indult az istállóba, és ostort pattintgatva jött visszafelé. Rövid nyelű ostora volt, hosszú, kígyózó szíjjal a végén, ami rácsavarodott Attila kis derekára. Kezelni kellett tudni ezt az ostort, ügyesen, művészettel és mérhetetlen gonoszsággal, hogy egy ilyen apró kis embert megtáncoltasson. Az ostor vége csattanva harapott aprókat a meztelen lábakba, körülkanyarodott a puha kis hason, a hát vékonyka bőrét hasogatta. Az égre hangzó csattanások ütemére Attila ropta az iszonyú táncot, kezét szeme elé szorítva, kiszolgáltatva, védtelenül, hang nélkül, szó nélkül, nyögés nélkül, lélegzet nélkül. (...)

A kislány (Etus – H. I.) körültopogta, körülzokogta a rettenetesen megvert, meggyalázott fiút, akiben kívül-belül minden sajgott, minden vérbeborult. (…) egyetlen vigasztalót, bátorítót tudott pösze szavaival kimondani: Pista, szökjünk meg! Szökjünk meg, mennyünk a mamához… (…)

Nem tudhatjuk, milyen rejtett belső fájdalmakat ébresztett fel a kékrezöldre vert gyerekben nővérének vigasztaló szava, de olyan feneketlen kétségbeesés és düh borította el, hogy tennie kellett valamit. Valahol meglátott egy kést, ezt kapta fel és ezzel rontott a kislányra. (…)

Nem tudok megszabadulni attól a gondolattól, hogy talán itt, így, most született meg »Pistában« az az Attila, akinek hűvös, örökkévaló dolgok között kell őgyelegnie ezen a világon.”[16]

Olyan érzékletesen és egyben lényegre törően számol be József Jolán öccse öcsödi Attilává válásáról, mintha egy rituális, misztikus beavatást közvetítene élőben. A helyszín (a díszlet) a kellékek és maga a történet tényleg mítosziak. Miről is van szó valójában?

[16] József Jolán i. m. 47–49.

Attila Isten ostora, Attila Isten kardja, szokták mondani, s valóban ez a két attribútum, az ostor és a kard tartozik a hun nagy királyhoz. A kegyetlen nevelőapa a szó legszorosabb értelmében Isten ostoraként, istencsapásként veri a kisfiút, akinek Attila mivolta akkor teljesedik ki, amikor a sors ugyanekkor, ugyanitt kést (ami a kardnak felel meg) ad a kezébe. József Jolán pontosan érez rá, hogy pszichológiai értelemben ezen a réven született meg testvérében az Attila, itt és most lett azonos önmagával, hiszen itt kenték fel Attilává, adtak nevet, vertek Attilát a Pistába. Maga József Attila csak később értesül az iskolai olvasókönyvből, hogy ki is ő valójában: „Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése, azt hiszem, döntően hatott ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élményem vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában fölülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják."[17]

De térjünk vissza Öcsödre, hiszen maradt még elszámolnivalónk. Fontos momentuma az ostorcsapásos név(be)avatásnak a kút, ill. a kút menti pocsolya, ahol az esemény lezajlott. A hely szelleme is „megtette a magáét", és hathatós szerepe volt abban, hogy a név meglelje viselőjét.

Mit jelent az Attila szó? Ha Ladó János Magyar utónévkönyvére hivatkozunk, akkor gót eredetű szóra kell gondolnunk, atyuska, apácska, szeretett apánk jelentéssel. És valóban, a hun nagy királyt felfoghatjuk úgy is mint nemzeti ősapánkat, ahogy erre maga József Attila is utalt Ősapám című versében. Van azonban az Attila (Atilla) névnek egy archaikusabb értelme is, ami azért még mindig rímel szeretett apánk képére.

Badiny Jós Ferenc a Deimel és a Labat szótárakban nézett utána a név jelentésének (sumér szótárakról van szó), és a következő megállapításra jutott: „»A« … jelentése …»VÍZ« (…) »TIL« … jelentése »ÉLET«. (…)»LA« … a meghatározás ragja a sumírban. Ez a mai határozott névelő."[18] Az „A" egyidejűleg ige is: *megtartani* értelmű, a „TIL" viszont a sémi–akkád nyelvben a „BALATU" szóalakra fordítható. Mindebből nem kevesebb következik, mint az, hogy az Attila szó azt jelenti: az élet megtartója, vagy az élet vize, a Balaton pedig az ÉLET-TAVA. Bíró Lajos: Etele, a táltoskirály című írásában megjegyzi, hogy az Attila név

[17] Curriculum vitae, József Attila 1971. 479.
[18] Badiny Jós Ferenc 2003. 88.

nagy folyót, messze özönlő vizet jelent, utal arra, hogy őseink a Don folyót, ill. a Volga folyót is Etelnek nevezték (vagyis Etelköz a két folyó köze), említést tesz arról, hogy a türkök a Dont Etilnek nevezték, s emlékeztet arra, hogy Emese álmának folyó-motívuma és Attila nevének hun értelme (nagy folyó) a hun és a magyar eszmevilág összefüggését tükrözi.[19]

Bármily kegyetlen és fájdalmas volt is a kis „Pista" számára nevelőapja brutalitása, nem tudok jobb szót találni az egész történetre, mint azt, hogy szép. Azért az, mert egy kút emeli ősképi rangra meg a pocsolya. József Jolán megható együttérzéssel számol be öccse szörnyű megaláztatásáról, és bennünk is felkelti az empátiát a kisfiú iránt, egyszersmind furcsa-szokatlan esztétikai élményben van részünk, ellentmondásos katarzist érzünk, ha arra gondolunk, hogy a kútnál, vagyis a tiszta forrásnál kerül közvetlen kapcsolatba a beavatandó jelölt azzal az őselemmel, amihez igazi neve szerint tartoznia kell, a vízzel. Ostorcsapásokat elszenvedve mossa tisztára magát a gyerek Attilává, az élet vizévé: kereszteli meg magát önmagával ez a mit sem sejtő, ártatlan kisfiú.

József Attila ekkor még nem tudta, nem tudhatta, hogy mit szabott rá a sors, hiszen alig volt hét éves, de mi már tudjuk, hogy a Dunáról (ez a hangzás emlékeztet a Don, vagyis az Etil, Etel, Atil, Atilla szavakra) sem előtte, sem utána szebb, tisztább, élő-verset nem költött senki, hogy ezzel a verssel József Attila olyan önarcképet festett magáról a legszebb magyar szavakból, amely egyszersmind a „régi" és az „új" magyarok „mélyképe" is, és nem utolsósorban mintha ebben a felemelő költeményben az egész emberiség is ott folyna, folytatódna…

De nemcsak a Dunában folyik Attila vére, Attilában a Duna, a főváros jobb partja is kötődik Attilához több vonatkozásban is: Buda Attila öccse volt, a régiek viszont Etzelburg néven tartották számon a fővárost, ami leegyszerűsítve Etelburg, vagy ha úgy tetszik, Attila vára, városa, de a rómaiak Aquincuma is jól rímel Attila vizes karakterére annál is inkább, mert az aqua (víz) szó is egybecseng az Attila szóval. (Megjegyezném, hogy mind Buda alatt, mind a Pannon-medence alatt óriási vízkészletek rejtőznek, nem véletlen tehát, hogy mindkét Attilánkat ide küldte a sors…)

De van még valami fontos, amiért vissza kell mennünk Öcsödre, és ez nem más, mint a kard, Attila másik attribútuma. Emlékezzünk vissza,

[19] Bíró Lajos 2003. 128–150.

hogy az egész névadás azzal kezdődött, hogy a nevelőapa kiküldte a kisfiút az istállóba, hogy nézze meg a lovakat.

A történet végkifejlete is az istállóban a lovak közegében zajlik, itt kerül a fiú keze ügyébe a nagy kés, ami a kisgyerek kezében úgy fest, mintha kard volna (nem arányos hozzá, ahogy maga mondaná), amellyel majdnem megöli nővérét dühében. Tudnivaló, hogy a szkíták évente lovat áldoztak a szent kardnak. A székelyek, akik a szkíta utódoknak tartják magukat (lásd Csaba-kultusz, Csaba Attila fia volt), a legutóbbi időkig lókoponyákat helyeznek a hegytetőre. A kis Attila lovat ugyan nem, de majdnem embert áldozott fel késének-kardjának egy olyan helyen (az istállóban), amely már „nevében is tartalmazza a lovat", utalván arra, hogy ez az állat uralja és határozza meg karakterében az épületet. Ahogy a vízre és a nevére is maga talál rá nevelőapja ostorának csapásai alatt, úgy a kardot is, amely nélkül nem lehet az, aki, maga leli meg pszichológiai születésénél, amiről később így számol be: „Mikor születtem, a kezemben kés volt."

Attila tehát bemutatkozott, kicsit már ismerjük, tudjuk a nevét, vagyis szinte mindent tudunk, ami fontos, éppen beszédes nevéből fakadóan. A nővére, József Jolán olyan szépen leírta a „születését", hogy meg is szerettük a fiút, lassan belemerülhetünk a versek olvasásába, ahogy ezt maga a költő kérte számon tőlünk. A verseket olvasva azonban nem tehetünk le arról, hogy még mélyebben tájékozódjunk a József Attila-„jelenségről", hogy az ún. manifeszt költői életút és életmű mögött meglássuk a latens, lappangó, archetípusi alakot, a mitikus József Attilát, és megértsük azokat a szimbólumokat, amelyek új dimenzióban adhatnak értelmet verseinek.

Öcsödről, a lelki megszületés helyéről most térjünk vissza Budapestre, a biológiai megszületés helyére, a Ferencvárosba, a város peremére, a Gát utca 3-ba. Korábban utaltunk arra az egybeesésre, szinkronicitásra, amely az Attila név jelentése (nagy víz, folyó stb.), ill. Budapest vizes karaktere (Duna, Budapest alatti vízkészletek, Víziváros Budán, Aquincum) között fennáll. Ezúttal a Gát utcát, egészen pontosan magát a gátat kell górcső alá vennünk, és innen „kihámoznunk" József Attilát, aki (bevallhatjuk) igazi legény volt a gáton. A gát szó hallatán (és biztosak lehetünk benne, hogy József Attilának is jó volt a hallása) két dolog merül fel bennünk. Az első, hogy a gát nem más, mint egyfajta mesterséges part, megemelt, esetleg kiszélesített meder, és részben azt a célt szolgálja, hogy több teret engedjen a víznek (pl. áradáskor), más-

részről viszont egyfajta határt szab a víznek, meggátolja annak szabad folyását, kordában tartja, fékezi, akadályozza, hogy a folyó, a patak vagy tó, a tenger hullámai átcsapjanak a meder határain. Úgy is felfoghatjuk, mintha a víz és a gát (part) egymást feltételeznék, és állandó kölcsönhatásban volnának egymással. A part (gát) tartaná a vizet, a víz pedig mosná (marná) a partot. Régiesen szokták a partot *mart*-nak is nevezni. Feltehetőleg a Gát utca táján egykor tényleg gát volt (innen az utcanév) annál is inkább, mivel még ma is közel van ez az utca a Duna partjához. József Attila korában viszont a Ferencvárosi teherpályaudvar választotta el a „partot", vagyis a Gát utcát az élet vizétől.

Talán ezen a helyen érdemes megemlíteni, hogy József Attila életében többször visszatér (természetesen szintén sorsszerűen) ez a „motívum-együttes", vagyis a mindenkori lakhelyet vasút, vasúti sorompó (ez is egyfajta gát) választja el a parttól (marttól, gáttól), ill. a víztől. Így pl. a Korong utcai lakás közelében volt a halálsorompónak nevezett „rámpa", szintén közel a Dunához, makói lakása is közel esett a vasúthoz (egyik makói szerelmével rendre a sorompónál randevúztak) és a Maros folyóhoz, és végül, de nem utolsósorban a Balaton-parti Horváth Panzió is nem messze a vasúttól feküdt, s ha József Attila meg szerette volna látni az Élet tavát, vagyis saját magát, szükségszerűen kellett átmennie a vasúti vágányokon, leeresztett sorompónál pedig kénytelen volt a gátat is „áthágni", ha „közelebb akart kerülni magához"…

A másik dolog, ami a gátról eszünkbe kell, hogy jusson (ne feledjük el, hogy még mindig József Attila születésénél bábáskodunk), anatómiai fogalom: nőknél a hüvelynyílás és a végbélnyílás közé eső (al)testrészt értjük alatta.

A gát, igen, a gát… József Attila talán egyetlen versébe sem „költötte" bele magát a szót, mégis, mintha a mindenkori gátak lennének számára a megmérettetés helyei életének fordulóinál, lett légyen az születés, szerelem vagy halál…

A női, az anyai gát (anyagát) volt kitéve a rettentő terhelésnek a vajúdás során, majd engedte útjára a jövevényt (*gát* visszafelé olvasva: *tág*):

„1905. április 11-én megszületett a várva várt fiú. Születése majdnem anyjának életébe került – öt és fél kiló volt, amikor világra jött."[20]

Aki 1500 év elteltével vállalkozik arra, hogy egy új Attilát szüljön a világnak, az ne számítson könnyű szülésre, de felkészülhet rá, hogy a

[20] József Jolán i. m. 6.

vajúdás annál hosszabb, fájdalmasabb lesz, amit megszenved anya is, csecsemő is: „A csecsemő / is szenved, ha szül a nő. / Páros kínt enyhíthet alázat.” (Nagyon fáj, részlet)

Vajon a testi megszületés József Attila esetében megfeleltethető-e a pszichológiai megszületésnek? Úgy tűnik, igen: Öcsödön, vagy ha úgy tetszik, az öcsödi gáton a gyermek férfiasan állta a sarat, tűrte a születés fájdalmait. A „bába” nevelőapja volt, ő „vezette le a szülést” ostorával. De Attilát (a Nagy Vizet) maga a föld, a földanya, Gaia szülte: A kút, a tiszta forrás, az eredet medre ilyetén a hüvely szinonimája, míg a pocsolya, amelyben a kisfiú próbálta magát kimosni a sárból (szarból), e logika szerint a végbélnyílással analóg. A két (föld)nyílás közötti keskeny (föld)gát tehát jó egyezést mutat Pőcze Borbála gátjával. Korábban említettük, hogy *Balaton* szavunk ugyanazt jelenti, mint az *Attila* szavunk, vagyis nagy, tiszta vizet, az élet megtartóját, vizét.

Ha viszont a *balaton* szót nem sumér szótárakban keressük, hanem pl. a Földrajzi nevek etimológiai szótárában[21], akkor azt találjuk, hogy szláv eredetű, és a blato (sár) szóból eredeztethető. Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy mind a magyar nyelvben, mind a szláv nyelvekben a kifejezés széklet (szar) értelmű is. A szülésnél a nők néha akaratlanul székletet is ürítenek. Ezen a réven válik a szülő nő gátja egyfajta határrá a tisztaság (magzat) és a piszkosság (széklet) között. Az öcsödi (föld)gát is egyfajta vízválasztója volt a tisztaságnak és a piszkosságnak, de ami ezen a ponton a számunkra a legfontosabb: a fiú, az Attilává váló Pista azon igyekezete, hogy tisztára mossa magát a születésben. A nadrág (ruha) mosása (széppé, újjá „varázsolása”), saját maga tisztába tétele alakul át (szublimálódik) a versek megírásának kényszerévé a majdani költőben, s talán nem véletlen, hogy már a legelső versben is új, tiszta ruhát kíván magának. De minden vers megírása is olyan, mint a születés kínja: a versírás vajúdás, a vers maga pedig nem más, mint a csecsemővé váló magzat a szülőcsatornában, születőfélben levő ember. Ha azt mondjuk József Attilára, hogy úgy ír (verset), mint a vízfolyás, akkor ez alatt azt értjük, hogy a szülőcsatorna medrében áramlik a torkolat felé, áradat alakjában tiszta szívvel (*szív* visszafelé *víz*) betör, mint Attila…

Ezek után nincs mit csodálkoznunk azon, hogy több versében is a szülés, a születés fájdalmai jelennek meg a verssorokban, vagy a sorok között, sőt néha az egész költemény is felér egy megszületéssel:

[21] Kiss Lajos 1980.

Zöld napsütés hintált…

Zöld napsütés hintált a tenger lágy, habos vizén,
meztelenül, vigan, nagy messzi beúsztam biz én,
a fényes ég, a csipke víz pólyája testemen,
bölcsőben fekve ringtam ott, behunyva két szemem.

Én nem tudom, hogyan, mi volt. A locska őselem,
a víz kihült és nagy hideg zuhant rám hirtelen.
Szívemből rémület szökellt, mint bokorból a vad,
kiáltottam vón s keserűn szájon vágott a hab.

A hátam mögött szüntelen valami orditott.
Iszonyúbb volt, mint óriási tarajos gyikok
csordája, az a tenger ott s én küzdöttem vele,
elfeledtem, hogy mit sem ér az ember élete.

Úsztam, vagy úsztam volna, ám úgy értem partot ott,
hogy vert a hullám s végül egy hatalmas kidobott.

Az első versszak talán az anyaméhbeli, idilli harmóniát idézi fel a költő és az olvasó emlékezetében, a második strófa a megrepedt magzatburok következtében kihűlt és folyásnak indult magzatvizet, a vízben fuldokló (esetleg vizet nyelő – aspiráló –) csecsemőt vetíti képzeletünk vásznára, a harmadik szakaszban a vajúdó anya fájdalmas hangját hallja a megszületendő, s tovább halad az árral (esetleg próbál azzal szemben úszni), míg az utolsó két sorban egy „tolófájáshullám" kiveti a partra, azaz véget ér az utazás a születés csatornáján…

Érdemes néhány, ún. nagy versét is (jegyezzük meg, József Attila minden verse „nagyon nagy"…) „megvallatni" saját megszületésének ábrázolása szempontjából, annak előtte viszont a szülés-születés (magzat)vizeiről szóljunk.

József Attila motívumrendszerében talán az egyik leggyakrabban visszatérő elem a víz, annak minden megnyilvánulási formája: víz a pohárban vagy más edényekben, esővíz, folyóvíz, patak, forrás, ér, áradat, eső, hó, jég, dér, harmat, pára, tó, tenger, kút, pocsolya, vízesés, zuhatag, könny, izzadság, italok, vizek alatti világ, felhők, „égi vizek" stb.

Természetesen nem véletlen József Attilánál ez az „öntudatlan" vonzódás ehhez az őselemhez, ill. általában a „vízi világhoz", hiszen, mint ezt már korábban részletesen kifejtettük és többször utaltunk rá, az Attila szó az

élet vizével, megtartójával van kapcsolatban. Nincs tudomásunk arról, hogy József Attila „forgatott" volna sumér szótárakat és tudta volna nevének sumér nyelvű jelentését, költőnk „csak" Attiláig, a hunok királyáig jutott el az „azonosulásban". Hogy (mégis) vonzzák a vizek, talán annak a bizonyos „törvényes véletlennek", vagyis a szinkronicitásnak „köszönhető", nehezen találunk ugyanis ún. logikus magyarázatot, ok-okozati összefüggést a versekben szereplő vízi (költői) képek halmozott előfordulására…

Az egész „mitikus József Attila-i életműben" ez a „nem tudatos", az élettörténetből nem szükségszerűen következő „titkos vízi kapcsolat" adja meg a költemények rejtett kvintesszenciáját…

Illusztrációképpen (a teljesség igénye nélkül) álljon itt néhány példa. Már korai verseiben is szerepet kap, és a költemények gyújtópontját képezi a tenger. A Végtelen óta… című versben így szól a költő: „Végtelen óta folynak a percek, / végtelen óta folynak a könnyek – / harsog a tenger, árad a tenger / és jaj! utánok még többen jönnek. // Ezer forrás sír végeszakadlan…"

A tengerhez címzi a következő sorokat is: „Rengő csoda Tenger! / Fonjad körül bánó dalaiddal / élet után vágyó lelkemet…" (Tengerhez, részlet)

A gyermekszemű élet-tavon című verse megérdemelne egy önálló elemzést is, itt legyen elég felhívnunk a figyelmet a következő, „sokat ígérő" rövid részletre: „A víz pihent s gondoltam nagy kevélyet / (avar királyfi volt a gondolat): / Pihen alattam a tajtékos élet…" (A gyermekszemű élet-tavon, részlet)

Magukért beszélnek a következő szóképek is: „A lelkem életért zúgó tavában / rímek lapulnak, mint a zátonyok…" (Lélekszirteken, részlet)

Nem véletlen talán, hogy ha önarcképet fest magáról, szinte akaratlanul is „vízi-színekkel ecsetel a szavakkal":

Dacos, vad erdő sűrű nagy hajam.
Már meggyötörte asszonyujj viharja,
forró száj baglya néha megzavarja.
Alatta zúg a gondolatfolyam.
Milyen mély medrü, nem tudom, de mély.
Hitek szirtjét bús iszapjába mossa,
nagy homlokom a Vaskapu-szorossa,
hol rég utat vágott a szenvedély.

(Önarckép, részlet)

Külön fejezetet érdemelne A kozmosz éneke című gyönyörű szonettkoszorú, amelyben a költő „külön világot" alkot (később meglátjuk, hogy miről-kiről is szól ez a világ), a mi szempontunkból viszont

nem érdektelenek a következő gondolatfoszlányok: „Külön világot alkotok magam, / mert mint baktériumnak csepp is tenger… // Sötét hitem, szent hömpölygő folyam, / mélyében földet, iszapot keverget, / de szűzre mos minden fekélyes lelket / hideg hulláma s mormol komolyan…” (A kozmosz éneke, részletek)

Árulkodóak a következő szavak is: „…az én számról friss források fakadnak, / merítsétek bele véres értelmeteket…” (Tanítások, részlet)

Vagy: „…lapulj a források tiszta fenekére… // Friss záporokkal szivárogj a földbe – / hiába fürösztöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat.” (Nem én kiáltok, részletek)

Magáról ír, amikor ezeket mondja: „Kristály patakvíz folydogál / gyémántos medrű ereimben…” (Milyen jó lenne nem ütni vissza, részlet)

A József Attila című költeményben így vall magáról: „Minden reggel hideg vizben fürdetem gondolataimat, / így lesznek frissek és épek.”

Az *Áradat* József Attilája juhásszá változik: „Világ valamennyi vizét / hazatereld, víz juhásza!

A víz „szeles karaktere” jut kifejezésre Németh Andornak írt ajánlásában: „Vízcsepp az ég, viszi a szél” (Ballada, részlet)

Mint egy lassított filmet látjuk magunk előtt, ha ezeket olvassuk: „Kásásodik a víz, kialakul a jég / és bűneim halállá állnak össze.” (Kásásodik a víz…)

Nem vitás, hogy magát vízesésnek érzi, amikor ez jut eszébe: „Ki mint vízesés önnön robajától, / elválsz tőlem és halkan futsz tova…” (Óda, részlet)

Színvallásnak tekinthető a versírásról alkotott véleménye is:

Amikor verset ír az ember,
mindig más volna jó,
a szárazföld helyett a tenger,
kocsi helyett hajó.

Amikor verset ír az ember,
Nem írni volna jó.

([Amikor verset ír az ember…], részlet)

Axiómaként olvasandó és értendő, amit magáról és a Dunáról állít: „Mintha szívemből folyt volna tova, / zavaros, bölcs, és nagy volt a Duna.” (A Dunánál, részlet)

Nyugodtan értsük szó szerint az Ars poeticában tett megjegyzését is: „Nem volna szép, ha égre kelne / az éji folyó csillaga.” (Ars poetica, részlet) Az éji folyó csillaga egyelőre nem kel az égre, itt és most földi folyyókban, elsősorban a („zavaros és bölcs”) Dunában lappang.

Évkör (zodiákus-állatöv, Pap Gábor nyomán) A külső két kör a 28-as Holdház-rendszer tagjait tartalmazza, kívülről a 3. körben a keleti zodiákus állatait, a következő két körben a nyugati zodiákus állatait és a megfelelő szimbólumokat, a 6. körben a dekanátusokat láthatjuk, a 7. és a 8. kör a téridő-egység otthon, ill. erőben levő bolygóit jelzi, a legbelső kör a Tejút égi helyzetét ábrázolja.

Kos	♈
Bika	♉
Ikrek	♊
Rák	♋
Oroszlán	♌
Szűz	♍
Mérleg	♎
Skorpió	♏
Nyilas	♐
Bak	♑
Vízöntő	♒
Halak	♓

		uralom		rangvesztés		erő	romlás
Nap	☉	♌		♒		♈	♎
Hold	☾	♋			♑	♉	♏
Merkúr	☿	♊	♍	♓	♐	♍	♓
Vénusz	♀	♉	♎	♈	♏	♓	♍
Mars	♂	♈	♏	♉	♎	♑	♋
Jupiter	♃	♓	♐	♊	♍	♋	♑
Szaturnusz	♄	♒	♑	♋	♌	♎	♈

Bolygók és csillagképek asztrológiai jegyei

A megfelelő időben és helyen azonban József Attila csillaga égre kel, és mint Sas csillag(kép) az éji folyón, vagyis a Tejúton láthatjuk viszont a Sas c. versében, ill. egy versfordításban. (Feltett szándékom volt, hogy ebben az írásomban kerülni fogom a csillagmítoszi megközelítéseket, de – szerencsémre – József Attila még időben észrevette szándékomat és arra intett, hogy kövessem. Így – tetszik, nem tetszik – pillanatok alatt én is „odafönn voltam", belátván, hogy őt magát kerülöm el, ha lemondok az asztrálmítoszi vonatkozások megemlítéséről…)

Nevükön nevezni a dolgokat, szavakká lényegíteni a valóságot (rendet tenni) József Attilánál tehát egyet jelent az őssel (aki mindig önmaga is egyben), az éltető őselemmel, a vízzel való azonosulással és (mint láttuk az eddigiekben, látni fogjuk a következőkben) költőnk ebben a (tiszta) „víznemű" halmazállapotban folytatódik, és kel életre költeményeiben…

Most pedig térjünk vissza (ki tudja hányadszor) József Attila „megszületéseire". Maga József Attila figyelmeztet bennünket arra, hogy: „E világon ha ütsz tanyát, / hétszer szüljön meg az anyád!" (A hetedik, részlet – Attila napja az év hetedik napja, január 7.)

Marad tehát bőven „elszámolnivalónk" a „kezdetekkel". Lássuk, miképpen vannak jelen az eredet csírái az Óda című katartikus versében, amelyet Lillafüreden, 1933-ban írt meg egyetlen éjszaka alatt. Köztudott, hogy az *Ódá*t József Attila egy Marton Márta nevezetű múzsa bűvkörében költötte. Gyanítható, hogy a név alliteráló kisugárzása legalább olyan hatással lehetett költőnkre, mint maga a hölgy, aki kétszeresen is a part, nota bene: a mart ősképének a megtestesülése. Ilyetén a folyó-víz, vagyis Attila partjait (medrét) maga Marton Márta képezte. De a helyszín, a hely szelleme is misztikus-mitikus-mágikus aurát árasztott, minden együtt állt és összejátszott ahhoz (ez volna a szinkronicitás), hogy világraszóló alkotással lephesse meg a művész az emberiséget. Lillafüreden, a Garadna és a Szinva patakok találkozásánál, a Hámori-tó partján, a Szinva vízesés közelében többszörösen is martot marnak a vizek. Itt van a Petőfi-barlang, a Petőfi-forrás a Palotaszálló függőkertje alatt, de nem messze a Palotaszállótól nyílik a Szent István-cseppkőbarlang bejárata is, az Anna-barlang („anya-barlang") és a (Szűz) Mária sétány. Elmondhatjuk, hogy József Attilánk a megfelelő időben a megfelelő helyen volt, (ős)elemében érezhette magát, amikor erre a költői, ihletett helyre vetette a sors, hogy megfürössze gondolatait.

Lássuk magát az oly sokat elemzett verset:

Óda

1

Itt ülök csillámló sziklafalon.
Az ifju nyár
könnyű szellője, mint egy kedves
vacsora melege, száll.

Szoktatom szívemet a csendhez.
Nem oly nehéz –
idesereglik, ami tovatűnt,
a fej lehajlik és lecsüng
a kéz.

Nézem a hegyek sörényét –
homlokod fényét
villantja minden levél.
Az úton senki, senki,
látom, hogy meglebbenti
szoknyád a szél.
És a törékeny lombok alatt
látom előrebiccenni hajad,
megrezzenni lágy emlőidet és
– amint elfut a Szinva-patak –
ím újra látom, hogy fakad
a kerek fehér köveken,
fogaidon a tündér nevetés.

2

Óh mennyire szeretlek téged,
ki szóra bírtad egyaránt
a szív legmélyebb üregeiben
cseleit szövő, fondor magányt
s a mindenséget.

Ki mint vízesés önnön robajától,
elválsz tőlem és halkan futsz tova,
míg én, életem csúcsai közt, a távol
közelében, zengem, sikoltom,
verődve földön és égbolton,
hogy szeretlek, te édes mostoha!

3

Szeretlek, mint anyját a gyermek,
mint mélyüket a hallgatag vermek,
szeretlek, mint a fényt a termek,
mint lángot a lélek, test a nyugalmat!
Szeretlek, mint élni szeretnek
halandók, amíg meg nem halnak.

Minden mosolyod, mozdulatod, szavad
őrzöm, mint hulló tárgyakat a föld.
Elmémbe, mint a fémbe a savak,
ösztöneimmel belemartalak,
te kedves, szép alak,
lényed ott minden lényeget kitölt.

A pillanatok zörögve elvonulnak,
de te némán ülsz fülemben.
Csillagok gyúlnak és lehullnak,
de te megálltál szememben.

Ízed, miként a barlangban a csend,
számban kihűlve leng
s a vizes poháron kezed,
rajta a finom erezet,
föl-földereng.

4

Óh, hát miféle anyag vagyok én,
hogy pillantásod metsz és alakít?
Miféle lélek és miféle fény
s ámulatra méltó tünemény,
hogy bejárhatom a semmiség ködén
termékeny tested lankás tájait?

S mint megnyílt értelembe az ige,
alászállhatok rejtelmeibe!…

Vérköreid, miként a rózsabokrok,
reszketnek szüntelen.
Viszik az örök áramot, hogy
orcádon nyíljon ki a szerelem
s méhednek áldott gyümölcse legyen.
Gyomrod érzékeny talaját
a sok gyökerecske át meg át
hímezi, finom fonalát
csomóba szőve, bontja bogját –
hogy nedűid sejtje gyűjtse sok raját
s lombos tüdőd szép cserjéi saját
dicsőségüket susogják!

Az örök anyag boldogan halad
benned a belek alagútjain
és gazdag életet nyert a salak
a buzgó vesék forró kútjain!

Hullámzó dombok emelkednek,
csillagképek rezegnek benned,
tavak mozdulnak, munkálnak gyárak,
sürög millió élő állat,
bogár,
hinár,
a kegyetlenség és a jóság;
nap süt, homályló északi fény borong –
tartalmaidban ott bolyong
az öntudatlan örökkévalóság.

5

Mint alvadt vérdarabok,
úgy hullnak eléd
ezek a szavak.
A lét dadog,
csak a törvény a tiszta beszéd.
De szorgos szerveim; kik újjászülnek
napról napra, már fölkészülnek,
hogy elnémuljanak.

De addig mind kiált –
Kit kétezer millió embernek
sokaságából kiszemelnek,
te egyetlen, te lágy
bölcső, erős sír, eleven ágy,
fogadj magadba!…

(Milyen magas e hajnali ég!
Seregek csillognak érceiben.
Bántja szemem a nagy fényesség.
El vagyok veszve, azt hiszem.
Hallom, amint fölöttem csattog,
ver a szivem.)

6

(Mellékdal)

(Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállak,
talán kihűl e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz:

Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Ime a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad.)

József Attila *Ódá*ja olyan, mint egy útleírás. De ki utazik, mivel, miért, hová? Természetesen József Attila a (mese)hős, aki annak rendje és módja szerint útra kel. Táltosparipája, közlekedési eszköze nem más, mint az emlékező gondolat, amely szavakba öntve kapja meg végső formáját és lényegül ódává: emelkedett hangú, magasztos tárgyú énekké…

Mint a vándorok általában, a mi utasunk is saját magát keresi, de jól tudja, hogy: „…hiába fürösztöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat."

Az ülő testhelyzet arra enged következtetni, hogy költőnk egyfajta meditatív, tűnődő, szemlélődő lelkiállapotban van, önmaga felé forduló, vagyis az utazás, amire készül, belső utakon zajlik majd. A csillámlást értelmezhetjük csillogásnak is, a sziklafal magasságot sejtet, vagyis valahol odafenn (talán éppen egy csillagon) érhetjük tetten József Attilát, amint éppen szavakkal játszik: igével teremt, mint a Mindenható, érzékeli a jelent, a külvilágot, de egyszersmind múltat s jövendőt is lát.

A csillám viszont valóban létező anyag, fontos, kőzetalkotó ásvány, amelyből pl. rozsdavédő festékeket is készítenek. József Attila a Kos jegyében született, vagyis a mindenkori kezdet költője. (Ne feledjük, hogy a *költő* szavunkat a *költ, kelt, kelet, keletkezik, kel* szavakkal lehet kapcsolatba hozni, de benne rejlik a *kéz,* a *kezdet,* sőt a *készít* lehetősége is, vagyis a teremtés…)

A Koshoz a csillagmítoszi hagyomány fémként a vasat rendeli, s talán ennek a ténynek is köze lehet ahhoz, hogy József Attila is a vasat kedveli leginkább a fémek közül (ami verseiből egyértelműen kiderül), mi több, az *Ódá*ban (Ódával) a „vas útján" (vasúton) teszi meg talán a legizgalmasabb szakaszt. Egy „vasas költő", ha meg akar maradni az örökkévalóságnak, akkor legjobban teszi, ha olyan helyre ül, ahol védett a korrózióval szemben, nem rozsdásodik be, mivel a csillám élteti…

A csillámló sziklafalon ülés egy más megközelítésben is az élethez vezethet. Egyik legismertebb fajtája a csillámnak az ún. biolit, amely nem más, mint az élő szervezetek közvetlen tevékenysége révén létrejött kőzet. A mi Attilánk tehát ezen az „élő kövön", „eleven csillagon", az élő világmindenség egy darabján elmélkedik, emlékezik (figyeljünk fel az emlő és az emlék szavak egymásba csengésére). A szív csendre való szoktatása azt sugallja, hogy a „célállomás" nyugodt, békés, csendes hely lesz, maga az odautazás pedig visszatekintés, amit József Attila úgy érzékel, hogy: „…idesereglik, ami tovatűnt…"

A lehajló fej, lecsüngő kéz viszont nem illenék a képbe. Olyan szokatlanul és „természetellenesen” csempészi József Attila ezt a szakaszzáró megjegyzést a versbe, mintha az valamifajta látnoki kitétel volna, jövőt, múltat idéző sejtés…

Lássuk a jövőt: „A temető közepén álló fehérre meszelt kis házban, egy faasztalon kiterítve feküdt Attila.

Rongyokra tépett télikabátjával takarták be. Amikor levették róla a kabátot, láttam a kezét, mellére fektetve, tenyerével kifelé fordulva. Mint egy nyomoréknak a keze. Hosszú nyaka, melyet kifordított a vonat tengelye, feje féloldalt fektetve, rásimult az asztal lapjára. Olyan volt, mintha aludt volna. Szeme lehunyva, arca sima, nyugodt.”[22]

Lássuk most a múltat is: „A továbbiak során fájás alatt megnyílik a szeméremrés, amelyben a koponya lefelé haladásával láthatóvá válik a magzat hajas fejbőre: a fej mutatkozik. A fej eleinte csak a fájások alatt mutatkozik, fájásszünetben visszahúzódik. Később már fájásszünetben is látszik a koponya, a fej kigördülőfélben van. Ekkor a szeméremív alatt megtámaszkodik a tarkó. A következő néhány fájás hatására a gát előtt megszületik a fejtető, a homlok, és az arc: a fej kigördül. A fej megszületése után csakhamar megszületik a magzat válla és törzse (a kezekkel – H. I.).”[23]

József Attila mintha saját kiterített halotti testét vetítené elő és sérült elhajló fejét, levágott, kifordult kezét láttatná. A vers végének vonat motívuma szintén látnoki, és közvetlenül kapcsolódik a költő saját halálához, éppen a fej és a kéz révén (köztudott, hogy a tehervonat a költőnek ezt a két testrészét roncsolta). Ezúttal is a születés és a halál egyidejűségének lehetőségét sugallják a sorok közei. Az életbe halás és a halálba születés József Attilánál evidencia. Végül, de nem utolsósorban a fej a zodiákusban is a mindenkori kezdettel, a Kossal, a Kos-ponttal (tavaszpont) van kapcsolatban az asztrálmítoszi hagyomány szerint, József Attiláról tehát elmondhatjuk, hogy mint a Kos szülötte nemcsak a vas, de a fej embere is. A kézről viszont már korábban jeleztük, hogy szóalakilag benne van a kezdet, a kezdés. A fej és a kéz megjelenítésével a mindenkori kezdetet és véget „emeli be a versbe” József Attila, de egyben az *Óda* két pólusa is felsejlik…

Másfelől József Attila egy körpályán is utazik, ahol a „célállomás” csak átmeneti szállás, időnyerő hely, ahonnan visszaszökhet oda, ahonnan elindult: a jövő múltjába, a múlt jövőjébe…

[22] József Jolán i. m. 296.
[23] Zoltán Imre 1978. 141.

A vacsora motívuma, majd a mellékdalban tér vissza újra, sülő hús formájában, ott fogunk rá bővebben kitérni.

A következő szakasz értelmezésénél viszonylag egyszerű a dolgunk, József Attila ugyanis antropomorfizálja a természetet, és a látvány (ne feledjük, hogy most nemcsak kívülről, de fentről is látja a világot) nőóriássá áll össze: a hegyek sörénye a homloknak felel meg, a felvillanó levelek ugyanennek a homloknak a fényét tükrözik. A költő-látnok fontosnak tartja megjegyezni, hogy a valóságban senki sincs az úton, amit lát, az valami egészen más: a táj(kép) egyszerre egy nő portréja is. A Szinvapatak nem olyan, mint a száj, hanem maga a száj, s a vízpart kerek fehér kövei sem olyanok, mint a fogak, hanem maguk a fogak, amelyek a szájból tűnnek elő a tündérnevetésben.

József Attila ebben a versrészben körüljárja Gaiát, a föld istennőjét. Annak külső valóját látja, láttatja, dicséri. Gyönyörködik és gyönyörködtet, élvezi a szép látványt, és lassan megérkezik…

A második versszak végére aztán konkrét személyében is felismeri a másikat: a szeretett édes mostohát. Tény, hogy József Attila édesanyja igen mostohán bánt a fiúval, mint ahogy az is igaz, hogy az édes testvére, József Jolán a mostohaanyja volt. A két alak az „édes mostoha" szóösszetételben eggyé válik. A mesehős Attila tehát megtalálta, akit keresett: azt, aki (szép) szóra bírta, vagyis annak szülte, ami: költőnek. Ebben a részében a versnek, szemben az előbbivel, nem a „látványelemek" dominálnak, hanem a hanghatások „viszik a szót" (szóra bírtad, robaj, halkan, zengem, sikoltom, verődve). Elgondolkodtató, talányos, hogy ki a vízesés, és ki a robaj a hasonlatban. Attila vizes karakteréből kiindulván a vízesés látszik olyannak, mint amelyhez a költő hasonul. De mivel ez a versszak a szavak szakasza (a legszebb szó a „szeretlek"), gyanítható, hogy inkább a robajból zengéssé, sikollyá alakuló és a „szeretlek" szóba torkolló szavak folyama a mi Attilánk. A szeretet szavunkban ott lappang a szer, a szerv, a szervülés, ez utóbbi pedig beépülést, beágyazódást, eggyé válást, kiegészítést stb. jelent…

Visszatérve a vízeséshez: annak (kivételesen) női karaktere eszünkbe juttathatja Emese (ős)anyánkat, akinek öléből „víz esett", méhéből forrás fakadt álmában…

Lehet, hogy az *Óda* egy álomlátás? Az (ős)szülők ölelik egymást? Igen, mitikusan életszerű ez a „százezer éve nézett" „hirtelen meglátás"… A Szinva vízesésben Lillafüreden és az Emeséből eredő folyamban robajlik az élet vize, az élet megtartója a teremtő atya is: Attila…

A harmadik versszak első sorában József Attila már nem hagy kétséget afelől, hogy az anya (édes vagy mostoha, ez most egyre megy), a Mama a keresett és megtalált személy ebben az utazásban. Ezúttal nem fukarkodik a szebbnél szebb hasonlatokkal, amelyek, mintha nemcsak esztétikai, de fontos lényegi, ún. tartalmi üzenetek hordozói is lennének: valamennyiből az együvé tartozás érzése sugárzik. A hasonlatokhoz szükséges „nyersanyagokat" a helyszínen, Lillafüreden és környékén leli meg a költő – nemcsak ebben a részben, de gyakorlatilag az egész költeményben.

A „komplementer", egymást kiegészítő hasonlatelemekből egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy az anya, a verem, a terem, a láng, a nyugalom az anyaméhet idézik, míg a gyermek, a mélység, a fény, a lélek, a test a gyermekből csecsemővé, magzattá visszalényegült József Attilát rejtik. Az *Óda* elején léptéket vált a költő, amikor Marton Mártát a tájba vetíti és „felnagyítja". Ezúttal is felkészít bennünket egy újabb dimenzióváltásra, de most ellenkező előjellel. Miután a „nagy tájban" (Gaia) felismerte az édes-mostoha-anyát, most „arra vetemedik", hogy a szeretet nevében „kicsinyítse" a „látlatot", anyástól, fiastól…

De ne szaladjunk a rúd elé, maradjunk még egy kicsit az „egymásbanlevésnél". Ennek egyik aspektusa bomlik ki a vers folytatásában és ölt konkrét formát. A 40–45. sorban, a fiúban élő, a belsővé váló (internalizált) anya alakja jelenik meg, a két lét, a két élet, a két lény, a két lényeg egymásba torkollik. Ugyanez a tendencia valósul meg a továbbiakban, ezúttal érzékszervi szinten: hallás, látás, ízlelés, tapintás. Az utolsó „kinti emlékkép" a vizespohárra simuló eres kéz.

A következő nyolc sorban (55–62.) megtörténik a csoda. A költő önmagát definiálja, amikor kérdéseket tesz fel saját kilétét, mivoltát illetően, és felfedi valódi létállapotait: anyag, lélek, fény, tünemény, ige.

A víz, hullámterjedésre alkalmas anyag, a fény pedig kettős, hullámtermészettel is bíró jelenség,. Az anya és az anyag szó is egyívású, mint ahogy a lélek is a lé-ben, vagyis a vízben leledzik (lélek visszafelé olvasva: kel, él), s mindez együttvéve megfoghatatlan, kifolyik a markunkból, eltűnik, vagyis tünemény…

Idézzük vissza az utolsó külső képet: pohár, víz, ér, kéz. Lássuk sorjában: Pohár: (kupa, serleg, kancsó) Attila (a hun) harmadik attribútuma (az ostor és a kard mellett). József Attila így ír a Rövid óda a kelő Naphoz című versében: „s én köszöntlek: ím kiiszom Nevedre / friss-vizü kancsóm."

Víz: (láttuk) anyag, lélek, fény, tünemény…

Ér: erő, eredet, erosz…

Kéz: kezdet, kész…

Ha tehát ez a kéz a szájhoz emeli a vizespoharat, akkor az élet vizét juttatja be a termékeny test lankás tájaira, vagyis Attilát…

De a költő, a teremtő (atyácska) igéje, szép szava is alászáll az *Óda* rejtelmeibe, szintúgy Attila alakjában: az ige szó visszafelé olvasva: égi…

Mindebből nem kevesebb következik, mint hogy Attila maga az atya (az igével teremtő) a (szent) lélek, akitől az anya szeplőtelenül életet fogan a méhében, és a fiú, aki, mint majd látni fogjuk a következőkben, arra vállalkozik, hogy immár odabentről tudósítson bennünket…

A helyzetnek és József Attila szellemének megfelelően aszexuálisan (szűznemzés) szállta meg ebben a szerelmes versben az anyát az anyag, a lélek, a fény, a tünemény, az ige, Attila, az élet megtartója, az élet vize.

Az *Óda* gyújtópontjában vagyunk, a kint és a bent határán, és a dalnok szép szavai révén mi is részesei lehetünk a „nagy kezdetnek". A nemzés aktusa felfogható úgy is, mint „negatív szülés, születés". Vicces, erotikus karikatúrákon gyakran találkozunk a pénisz antropomorfizált ábrázolásaival, ahol a hím nemi szerv, mint kisebb-nagyobb emberke (homonkulusz) lendül támadásba, nyomul előre, tolul, teszi dolgát a hüvelyben, mint a dugattyú a motor hengerében…

József Attila azonban, mint láthattuk, más úton-módon jut be a női testbe, a „magna mater"-be, úgy, ahogy ezt tőle elvárjuk, ahogy ez hozzá illik…

Amikor Marton Mártát nézi, mint férfi érzékeli annak szépségét, szerelemre termettségét és ekként (ti. mint hím-nemű) próbálja arra bírni, hogy a nő szeresse őt, az ösztönt (vigyázat, az ösztön szóban ott az ős), a nemi vágyat kelti fel benne a szépasszony. Ezzel egyidejűleg életre kel Attilában, a férfiban a költő is, aki arra hivatott, hogy átalakítsa a szerelemre gerjedt „szív" potenciá(l)ját, és már nem annyira a kéj után sóvárog, hanem a Marton Márta név kicsengését hallja, erre összpontosít. Szembe kerül a mártasággal harmadszor (ezúttal egyszerre kétszeresen), tudja, érzi, hogy emberére, asszonyára talált, mint martjára a folyó…

A Márton ugyanúgy keresztnév (utónév), mint a Márta, ahhoz hasonlóan, ahogy ez a József Attila, József Áronné (Pőcze Borbála), József Jolán, vagy a József Etel nevekben is megnyilvánul. Egy költő számára a nevek is szavak, a versek pedig nem mások, mint ezeknek a fontos

(kulcs-inger-)szavaknak, a dolgok neveinek a mágikus megértése, megélése és (sor)rendbe szedése, a „líra logikája” alapján. A líra logikája pedig nem más, mint a törvényes véletlen, vagyis a szinkronicitás, a meglelt szép szavak egyszerre való élése. A Mártonban és a Mártában meghúzódó martok (partok) tehát szerves kiegészítői a Józsefben (értsd: Jóséph – héber –, vagyis jó, szép) és az Attilában hullámzó folyóviznek. Röviden: Marton Mártában folyik a Jó, a Szép, az Élet, a Víz: József Attila…

A Márta névből kihallik a Mars is, annak a bolygónak a neve, amely a Kos jegyében született József Attilánk (egyik) vezércsillaga, képe. (A Koshoz az asztrálmítoszi hagyomány a bolygók közül a Marsot rendeli.)

A költő szublimál, tisztára mos, szellemesíti a testiséget, s közben maga is átalakul, férfiemberből igévé (szavakká) válik és, mint: „…az Isten lelke lebeg vala a vizek felett” (1 Móz. 1, 2.), a kezdetek kezdeténél…

De hogy is volt csak? „Óh, hát miféle anyag vagyok én, / hogy pillantásod metsz és alakít?” (Óda, részlet)

Miként lehetne további értelmezésekkel bővíteni a kört? A metsző pillantás átalakította a költőt: fénnyé, tüneménnyé stb.

A leírtaknak tulajdoníthatunk akár tudományos jelentőséget is. József Attila korában már ismert volt a röntgensugárzás. (Wilhelm Conrad Röntgen 1901-ben elsőként kapott Nobel-díjat, a később róla elnevezett X-sugárzás felfedezéséért.) A képalkotó eljárás során lehetővé vált pl. az ember belső szerveinek röntgensugárral való átvilágítása, és ezen a réven a test belső tájai láthatóvá váltak…

Lehet, hogy X-sugárrá, röntgensugárzássá alakította az a bizonyos pillantás a belső utakra készülődő poétát? Talán, lehet. De mit kezdjünk a „metsző” jelzővel? Konkrétan mi az, amit ez a tekintet metsz?

Olyan jelenséggel lehet dolgunk, amit nem sokkal a költő halála után kezdtek behatóbban tanulmányozni a fizikusok: az 1930-as évek vége felé fedezték fel a maghasadást. Azok az újabb képalkotó eljárások viszont, amelyek a maghasadás során keletkezett ún. elemi részecskék révén pásztázták át az embert, csak a XX. század utolsó évtizedében kerültek alkalmazásra. Gondolok itt elsősorban a számítógépes tomográfiára (CT), pozitronemissziós tomográfiára és a „legújabb divat szerinti” mágneses mag-rezonancia alapján üzemelő készülékekre stb.

Olyan, ún. nem invazív képalkotó eljárásokról van szó, amelyek során azokat a bizonyos elemi részecskéket (pozitron, elektron stb.) bejut-

tatják az élő szervezetbe, és ezeknek a maghasadásból eredő elemeknek a segítségével kapnak képet arról, hogy miként funkcionálnak a szervek, szövetek, sejtek stb. Úgy tűnik tehát, hogy a mi József Attilánk előre látta, megjövendölte a maghasadást, az elemi részecskéket, de ezzel egy időben mintha azt is megsejtette volna, hogy ezeknek a szubatomi részecskéknek a segítségével egykoron képesek leszünk úgy behatolni az emberi testbe, hogy abban „kárt nem teszünk", sebet nem ejtünk (ez a fent már említett nem invazív eljárás), mégis közvetlen, élő, jelen idejű, mozgó képeket kapunk a belső világ működéséről…

József Attilát tehát ez a metsző pillantás, mint a gyorsított elektronok az atommagot „elemi részeire hasították": pozitronná, elektronná, mágneses rezgéssé, és ebben az átalakult „tünemény állapotban" vált alkalmassá arra, hogy láthatatlanul bejárhassa annak a bizonyos termékeny testnek a rejtelmeit, hogy tele érzésekkel, de érzéstelenítés nélkül alászálljon.

József Attila A hetedik című versében sok más mellett arról is regél, hogy a költőnek (művésznek) rendelkeznie kell vitézi és tudósi minőségekkel is: „Kettő vitéz és tudós négy…" Az *Óda* (mese)hőse, vitéze, mondtuk, maga a költő, aki útra kel, hogy bejárja az élő, emberi léptékű mindenséget. A legkritikusabb útszakasznál, a női-anyai univerzumba való átmenetnél ez a „kétszeres vitéz" immár „megnégyszerezett tudós" gyanánt keresi, kutatja és találja meg – fedezi fel – azokat az elemi részecskéket, amelyek segítségével célba juttathatja a maga üzeneteit anélkül, hogy megsértené a nagy törvényt, a legnagyobb tabut, hogy elkövetné az incestust (vérfertőzés).

Ezután a sok „költői" és „tudományos" testi-lelki, anyagi és szellemi stb. átlényegülés után vitézünk az asszonytestben újra „visszakölti" magát Attilává, az élet vizévé válva talál rá saját medreire az erekben, amelyekben nyugodtan áramolhat. A vér folyékony halmazállapotú testszövet, és ugyanúgy fenntartója az életnek, mint a víz. Igen, odabent is metamorfózisoknak lehetünk tanúi, amelyek során az élet vízzé, vérré változva kering a maga kedvére, vízfolyam módjára járja be a test kis és nagy (vér)köreit s jut el minden zegzugba…

A vérköröket nem véletlenül hasonlítja József Attila reszkető rózsabokorhoz. A rózsavörös színű méhlepényben találkoznak ugyanis a magzati és az anyai erek ágas-bogas rózsabokrai. A méhlepényben történik meg a „vércsere", a magzat „elhasznált, elfáradt" vére ezen a helyen frissül fel új, anyai, tiszta vérrel. Maga a méhlepény a méh falára tapadt „átmeneti szerv", egyszerre az anya és a magzat teste is…

Így jutunk lassacskán a költővel mi is az erek kanyarulatain áramolva a méhlepényen át az áldott állapotban levő anyaméhbe: „Vérköreid, miként a rózsabokrok, / reszketnek szüntelen. / Viszik az örök áramot, hogy / orcádon nyíljon ki a szerelem / s méhednek áldott gyümölcse legyen."

Vérfertőzés tehát nem történt, de a „vércsere" révén egy test, egy vér (testvér) lett anya és magzat…

A további verssorokban József Attila belső tájakat fest, méghozzá *plein air* képeket. A belső természetet *in situ* (eredeti helyzetben, a természetes helyén), *in vivo* (az élő szervezeten belül) látja és láttatja, mint a XIX. századi piktorok, akik a természetet a szabad ég alatt tanulmányozták, és ábrázolták a látottakat (azonnal) a helyszínen (a hely színén). Az Ódának ez a szakasza (63–88. sor) egyfajta tükörképe a 10–22. soroknak. Ott – mint láttuk – a kívülről, felülről, távolról megfigyelt természeti táj alakult át emberi lénnyé, nyert női alakot, ezúttal viszont belülről, alulnézetből és nagyon közelről látja az anyaméhben „csücsülő" magzat szemével a költő az anyai (anyagi) világ belsejét, ahol a működésben levő szervek a külső természet jegyeit viselik magukon…

A gyomor viszonylag közel esik az egyre növekvő és a hasüreget mind jobban kitöltő terhes méhhez. A magzat, József Attila, nemcsak ún. makroszkópos, szabad szemmel látható leírást ad a látottakról, de pontos szövettani leletet is fest, mintha fénymikroszkópon keresztül is érzékelné ezeket a „belső tereket". Csak találgathatjuk, hogy a költő, vagy a hisztológus (a szövettan kutatója) beszél-e belőle.

A gyomor belterét elhagyván egy ugrással immár a mellüreg legnagyobb szervét, a tüdőt pásztázza ez a felfelé forduló, belső tekintet, és nem véletlenül hasonlítja a légzőszervet lombokhoz: a fa, az erdő, a világ tüdeje, és a tüdő az emberi szervezet fája, erdeje…

Az utazás immár az „alvilágba", a salakkal telt belekbe, innen pedig a belső kutakba, a víz szerveibe, a vesékbe torkollik, nem véletlenül. A vesébe látás költőnk részéről ezúttal a tisztává váló vízzel való szembesülést jelenti, vagyis a saját attilaságát leli meg odabent is… Az eddigi: szabad szemmel, ill. fénymikroszkóppal látható színterekről József Attila, a költő és a tudós most még mélyebbre megy, az élő anyag legkisebb egységét, a sejtet hozza be a látótérbe, s mint citológus (a sejttan beavatott tudója) ad hírt a sejten belüli szervecskék munkálkodásáról. A sejtszervecskék valóban apró gyáracskákra emlékeztetnek, és minden üzemben „nagyüzemi" termelés folyik: ez a kép tárul elénk, ha az elektronmikroszkóp ablakán át tekintünk be a sejtbe, és járjuk végig sorról

sorra az egyes „iparágakat”… Kérdés, hogy meddig, milyen mélységekig, az élő sejten belül mely tartományokig viszi költőnket a szép szó, a teremtő ige, a meggondolt gondolat?

Tény, hogy a DNS kettős spirálját, vagyis az élő szervezet átörökítő molekuláját, az 1960-as években tárták fel. (Élettani Nobel-díj, 1962, Watson és Crick).

A sejt Napja csakis a sejt magja lehet, s nem kizárt, hogy a homályló északi fény borongásában József Attila (korát 29 évvel megelőzve) az élet (nuklein)savát érzékelte…

Talán a maghártyán homályosan áttűnő északi fény maga az öntudatlan örökkévalóság, a végső tartomány…

A kegyetlenség és a jóság József Attila számára (s talán mindannyiunk számára) élet-halál kérdése. Az egyik az agressziót, a taszítást, a leigázást, a támadást, az erőszakosságot, a megsemmisülést, míg a másik a libidót: a vonzást, a befogadást, a békességet, a gyengédséget, a kiteljesedést feltételezi. Mintha az életnek ez a két egymással szembenálló ereje lenne a genetikai kód (egyik) legmeghatározóbb rejtjele. És valóban, a költemény első négy részében végig a jóságé a vezérszerep, míg a két utolsó szakaszban (5–6.) a kegyetlenség törvényei determinálják a dolgok kimenetelét. Ahogy a szülést (vetélést) előre jelezheti egy „altáji vérzés”, úgy a szavak (amelyek nem mások, mint a vers folyékony szövetei) is akaratlanul „kihullhatnak” a szájból, mielőtt a költemény véget érne, a vers megszületne. A „lét”, itt és most, a „benti van-ás”, a méhen belüli élet fő neve. A lét dadogása a kegyetlenség törvényének a megvalósulása, vagyis a szülés (születés) megindulása, a magzati állapot megszűnése. A „méhlakó” ugyanis (szorgos szerveinek köszönhetően) megérett az evilágiságra, a kintlétre, a(z) (újjá)születésre, de egyben arra is, hogy mint „belvilági lény”, megszűnjön létezni…

De mást, többet is jelent az „elnémulásra való felkészülés”. József Attilának nemcsak ebben a versében tűnik fel az életnek és a halálnak a fordított értelmezése, megélése, de más alkotásaiból is kicseng, hogy a megszületéssel, valójában a halál törvényei szereznek maguknak érvényt, míg a fizikai halál, „a földi nemlét” valahol egyet jelent az anyában-levéssel, a nagybetűs élettel. Az anyaméh jelenti József Attila számára a teljességet, a születés, szerelem és a halál színhelyét, mint: „lágy bölcső”, „eleven ágy”, „erős sír”.

Érdemesnek tűnik – a fentieket illusztrálva – két költeményre hivatkoznunk, amelyek mintha egymást is idéznék. Az elsőt 1925-ben írta:

Mondom, valami nagy ünnep volt,
a hívek templomokba mentek
s reszketve, szomorú kézzel
áldották meg őket a szentek.

S hogy a harangok búgtak, felnőtt
a szívekben nagy, esti béke.
A gyilkos végzett emberével
s úgy menekült, kalaplevéve.

(Április 11, részlet)

A második idézett vers egy évvel később, 1926-ban született:

Aztán egyszer nagy ünnepkor,
mikor keresik halálra,
visszajön még harangozni,
harangozni, de halálra. (A világ ha elbujdostat, részlet)

Mindkét versben közösek az ünnep, a harang (harangozás) és a halál (gyilkosság) motívumai. Nyilvánvaló, hogy József Attila magát ünnepli, ünnepelteti a harangokkal születésének napján, április 11-én, és nem a Monarchia alkotmányát. (Tulajdonképpen a „nép" nem is tudja, hogy amikor Ferenc József alkotmányát ünnepli, akkor valójában a „József Attila-i alkotmányt" ünnepli.) Április 11. születés- és halálnap, ilyenkor illik harangozni, harangoztatni. A gyilkosban talán ott lapul a szülőanya és a nemzőapa képe-képzete. A kalaplevétel a fiú, József Attila iránti tiszteletet fejezi ki, de egyben elköszönés is, pontosabban menekülés. Tudjuk, Pőcze Borbála is és József Áron is idő előtt hagyták itt emberüket-emberünket, a nagybetűs Fiút, József Attilát…

A magas hajnali eget már az anyai gát tájékáról (most kanyarodunk vissza a gáthoz) pillantja meg a szülőcsatornából kigördülő fej, a „mélyvízi élethez szokott szemet" nyilvánvalóan bántja a „kinti nap" fényessége, s mindez éppen elég ahhoz, hogy vesztét érezze ez a már nem „benti", de még „nem teljesen kinti" emberke. Két lét határán tolják most át a szülőfájások Attilát: az anyaméh vizét, az élet tavát, az őstengert kénytelen ezekben a pillanatokban elhagyni, és közeget váltani, száraz, földi, hideg, idegen világban kell neki ezúttal helytállni. Néha olyan érzése van az embernek, hogy ez a bizonyos közegváltási pillanat, vagyis maga a szülés-születés, a szülőcsatornán való áthaladás képezi József Attila életének és életművének legfontosabb momentumát, a költés (versírás): kikelés (világrajövetel), az anyai szív ritmusát-dallamát hal(l)va…

De ez a felülről csattogó, verő szív át is vezethet bennünket a mellékdalba: még csak születőfélben vagyunk, de már a vég tehervonatát halljuk magunk

fölött, mint hallotta József Attila Balatonszárszón, 1937. december 3-án, történetesen Natália napján. A név jelentése: az Úr(Jézus) születésnapja…

A vonat minden kétséget kizáróan József Attila mesterségének legjellemzőbb címere. Ahogy korábban utaltunk költőnk és a víz kapcsolatára, és (a teljesség igénye nélkül) felsorakoztattunk néhány „vizes verset", úgy vagyunk most kénytelenek végiglapozni az életmű „vonatos kompozícióit", ezzel is érzékeltetve a dolog jelentőségét. Bemelegítés gyanánt fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy *vonat* szavunkban benne rejlik a *tavon* szóalak is. De lássuk a híres József Attila-i vonatokat, és kezdjük mindjárt a legelső versekből valókkal:

Az érc-oroszlán üstökét csóválva
riadtan reng a halál-színpadon.
A Halál lesi, tárt karokkal várja,
hogy Úr legyen a sápadt arcokon.

Tenyérnyi hely s a vigyorgó, kapzsi Vég
orcájába sápad belé arcod.
Alattad a Rém, felül büntető Ég
– gyáva Ember! – Neked üzen harcot.

A Hold is kacag a nagy gyávaságon
és a Tisza lassan bugyborékol.
S csak ott tör ki a szó a néma ajkon,
hol már biztos-távol vagy a hídtól.

(A szolnoki hídon, 1920)

Mielőtt néhány megjegyzést fűznénk József Attilának ehhez a „kulcsversséhez" (a legtöbb művésznél korai – elsők közül való – alkotásokban bukkanhatunk rá a majdani, kiteljesedett életművek talányainak nyitjára), elengedhetetlenül fontosnak tűnik, hogy felidézzük az „idevágó történetet" a költő életéből: „De nyáron, társtalan, magányos útjai voltak – ezekbe csak engem avatott be. Hosszú utat tett meg a város pereméig. Megállt az összekötő vasúti hídon, onnan nézte órákon át a Duna vizét… (…) Boldog szótlansággal bandukolt mellettem, ha sikerült elcsalnia magával a vasúti hídra. (Abban az időben ez volt az egyetlen ingyenes híd Budapesten.) Én szédültem a híd keskeny gyalogjáróján, úgy éreztem, nem elég biztos talaj a fapalló alattam. De azért jó volt nézni a széles vizet lent a mélyben, szinte lebegni ég és föld között. Aztán messziről zakatolva vonat futott a hídra, és keresztüldübörgött a vastraverzeken. Rezgett, szinte himbálózott az egész alkotmány a víz fölött, amint a mozdony sisteregve elvágtatott mellettünk. Iszonyú volt. Attila képzeletét csodálatosan izgatták a hídon átdübörgő vonatok. A hosszú teherkocsi-szerelvények után hosszan bámult, amíg csak tekintete követni tudta a kerekeken vad zajjal vágtató vagonokat egészen a töltésig, ahol zajtalanul gurultak tovább.

A fülsiketítő lárma után hirtelen visszahulló csöndben csak Attila önmagával vitázó, tétova szavai hallatszottak:

– Mozdonyvezető legyek – vagy búvár?”[24]

Azt már az eddigiekben is bőven ecseteltük, hogy milyen archaikus kapcsolat van az attilaság és a víz között. Ezúttal az a feladatunk, hogy választ adjunk arra a kérdésre, hogy miért izgatták Attila képzeletét a hídon átdübörgő vonatok. Talán az egész József Attila jelenségnek ez a lagsarkalatosabb pontja. A választ maga a költő „rágja szánkba”, olyan egyszerű az: „Vonaton jár az idő…” (Egyszerű ez, részlet)

A hun Attila lovon foglalt hont, a magyarok fehér lovat áldoztak régi-új hazájukért. József Attila szintén feláldozta az apai örökséget, azt a hintalovat, amit József Áron ácsolt neki: „…Attila lecipelte Etussal a pincébe egyetlen játékát, hintalovát, és felvágta aprófának. A kisfiúnak ez a fehérló-áldozása mélységesen meghatotta mamát. Ma is előttem van az arca, amint végigcsurog rajta a könny, amikor tüzet gyújtott belőle a paprikáskrumpli alá.”[25]

Ha ezt a régi-új József Attilát arra szemelte ki a sors, hogy az új élet vizeként tiszta szívvel törjön be a Mindenség Medrébe (Pannon-medence), s ha kell, embert is öljön – feláldozza magát –, akkor csakis tüzes paripát, parazsat evő „táltos” mozdonyt, a tiszta víz gőzének erejével hajtott lokomotívot kellett, hogy a nyerge alá adjon.

A gőzmozdony és a vonatok tehát a XX. század Attiláinak (Csontváry, Bartók, József Attila) lovai. Nem véletlen, hogy valamennyien megénekelték az embernek és a gépnek a párharcát. Mégis, mintha a mi József Attilánknak jutott volna végzetszerűen az a szerep, hogy áldozatot mutasson be a technikának a honért, az (anya)országért, Szűz Mária Magyarországáért… „…azon a helyen, ahol nyáron Nagymagyarország térképe virít piros és kék virágokból, fehér kavicsokból kirakva, feküdt Attila. Nagymagyarország térképével takarták le. Az állomásfőnök szedte le az iroda faláról, ő borította rá.”[26]

A „harc” a szolnoki hídon lett először versbe szedve, de nem utoljára… A vers „története” és József Attila sorsa átfedésbe hozható. Az érc oroszlánban nem nehéz ráismerni a gőzmozdonyra, amely a rengő hídon, „a halál színpadán” méretik a Tisza felett, két part között. Az utas József

[24] József Jolán i. m. 63–64. old.
[25] i. m. 28.
[26] i. m. 294.

Attila, aki félelmében „meg se nyikkan”, lehet, hogy éppen a WC-n ül (ez lehet az a bizonyos tenyérnyi hely). Éjszaka van, ami tovább élezi a riadtságot, annál is inkább, mert a gőzben és sötétben (csak a Hold világít) vonat és híd eggyé válnak…

Nem másról van itt szó, mint arról a népmesei fordulatról, amikor a hősnek ki kell állni a próbát, bajt kell vívni a „sárkánnyal”. Ebben az első küzdelemben (15 éves József Attila, amikor a verset írja) még a mozdony, a vonat és a rajta ülő masiniszta: József Attila a vesztes, a híd az Úr(Isten?), de a legkisebb testvér tudja a leckét: „Ellenség ha előbe áll, / hét legyen, ki előtalál.” (A hetedik, részlet)

Több menetből áll a megmérettetés József Attila számára, és majdnem 33 évig tart, de a végén a Jó(zsef) győz, hiszen Jézus Krisztusként áldozza fel magát azon a helyen, ahol a vas útja keresztezi a Kos útját.

Újra emlékeztetnék arra, hogy a költő a Kos jegyében született, ehhez az állatövi jegyhez pedig a vas tartozik. Elmondhatjuk tehát, hogy József Attila nemcsak a víz útján, de ugyanilyen „alanyi jogon” a vas útján is közlekedik, amikor versel. A szolnoki hídon a víz [Tisz(t)a] útját keresztezi (a magasban) a vasút. Mindkét keresztút olyan helyén van Magyarországnak, ahol nemcsak a víz és a vas fia kerül mérlegre, hanem a szavak is „külön életet élnek”, és nekik is súlyuk van: *Szolnok* szavunk „alfája” a *szó,* ez tehát a kezdet szava…

Balatonszárszó szavunk „ómegája” szintén a *szó,* ez tehát a „végszó”.

Sínen lenni, vagy vágányon feküdni [figyeljük meg a *vág, vég, vágány, vagon, Vágó* szavak egybecsengését, a vágóeszköz, a *kés*, a *kéz*, a *kezdet* és a *kész* szavak összetartozását, de ne feledjük el, hogy a Szántó (Judit) is földet vág, mint ahogy a latin vagina (hüvely) szó töve is egybevág minden vágással] József Attilánál egyet jelent a „lenni vagy nem lenni” dilemmájával, a vonatok által kizökkentett időben…

Hősünk, mint Hamlet, ebben a kibillent időben kénytelen egyensúlyozni, vagy ahogy maga mondja: „…mindig, mindenütt megméressél!” (Megméressél!, részlet)

A szolnoki vashíd ezúttal József Attila mérlegének (anya)nyelve, de a költő itt és most könnyűnek találtatik, szóhoz sem jut ezen a „vasréven”, majd csak a biztos távolból tör ki belőle a szó(l)nok. De vajon ki beszél József Attilából, amikor mér, amikor a hídban „Rém”-et lát maga alatt (rém szavunk visszafelé olvasva: mér). Nem kerülhetjük meg: maga a mély-én, az őskép, az archetípus, a (csillag)mítoszi karakter munkálkodik a kamasz fiúban: a Mérleg, a mérlegség.

A Kos és a Mérleg egymással szemben, ún. oppozícióban állnak fenn az égen, egymást kiegészítik oly módon, hogy (a csillagmítoszi hagyomány szerint) egy testet, egy lelket alkotnak: a születés időpontjának csillaga (csillagképe) a lelkiséget, szellemiséget definiálja, az esetünkben a Kos, míg az átellenben lévő csillag(kép) a testiséget határozza meg, esetünkben az a Mérleg. A Libra (ez a Mérleg latin neve, de magában rejti a *könyv – liber –* és a *szabad – liber –* jelentést is) a zodiákus hetedik jegye. József Attila, mint ember, a hatodik gyerekként, utolsóként „jelenik meg a színen", s (tudjuk), Isten is a hatodik „napra halasztotta" (figyeljünk a szavakra) az ember megteremtését (a hetedik napon megpihent).

Ő, mármint József Attila, az ember az a bizonyos: „…háborúból visszamaradt / húszfilléres, a vashatos" ([Ime, hát megleltem hazámat…], részlet), amelyre senki sem tart számot, de a költő, Attila N(n)apja a kezdet hónapjának, januárnak a hetedik n(N)apjára esik. A költő nem ember, fölötte áll az embernek, egyszerűen hetedik, a szó nem sorszámi értelmében, hanem főnévi dimenzióban, ahogy ezt maga József Attila „részletesen kifejti" A hetedik című versében. A hetedikkel viszont nem lehet nem számolni. Ahogy a Koshoz a fej, úgy a Mérleghez a vese, medence, csípő, forgó tartozik mint szerv, ill. testtájék. A vese mint vizes szerv és a hozzá tartozó medence (meder) már többször említést nyert, most a forgókra érdemes összpontosítanunk, amelyek a járművek kerekeivel mutatnak egyfajta párhuzamot. A Mérleg a zodiákus egyetlen nem élő tagja, ember által készített tárgy, mű szer(v), és mint ilyen, kapcsolatba hozható minden technikai eszközzel (eszköz = ész kéz). (Szlovén nyelven a mérleget *technica* szóval illetik.)

Folytatva ezt a gondolatsort: azok a mű szer(v)ek, amelyek járnak, „jár-művek", a járás szervének a mű másai, ezek a szervek (a lábak) viszont csípőből forognak, mint a „járóművek" kerekei. Minden jármű ezek szerint olyan, mint a mérleg, vagyis a közlekedés eszközei, esetünkben pl. a mozdony is a „génjeiben" hordozza a mérlegséget. Mozdony szavunkban ugyanúgy ott a mozgás, mint a „moziban", ahol Attila vizet árult, mint ahogy a vonat szavunk is a *von-t* „vonja maga előtt"…

A mitikus József Attila azonban egy még tágabb rendszernek a részét is megszemélyesíti: a kospontot, más néven tavaszpontot jelöli ki az égen. A mindenkori tavaszpont a tavaszi napéjegyenlőség napja, mostanában március 21-re esik. A precesszió hatására ez az időpont az óramutató járásával szemben vándorol az égen, és kb. 26 000 év alatt fut be egy teljes kört. Nagyjából az időszámításunk kezdetén még a Kos csil-

lagkép mutatta azt a helyet, időt, amikor az éjszakák és a nappalok egyenlő hosszúságúak voltak. Az elmúlt kb. két évezredben a tavaszpont a Halak tartományát majdhogynem teljesen végigutazta, és jelenleg valahol a Halak Halak dekanátusa és a Vízöntő Mérleg dekanátusa közé esik. Attila, az eleven kospont, tehát ennek a 26 ezer évig tartó nagyévnek egy olyan hídján robog át vonatán a kibillent időben, amely történetesen Szolnoknál libeg a Tisza vize felett. Az (érc-)oroszlán (vonat) a híddal lehetne maga az Oroszlán csillagkép is (vertikálisan) a Vízöntővel (Tisza) szemben. Maga a kompozíció ugyanitt Mérleggé lényegül ezen az időhídon: egyik karján (ez a jobb kar) József Attila bátorságával, a másik karján Attilácska sápadt, szótlan gyávaságával…

Tekintettel arra, hogy a Mérleg levegős karakterű jegy, mint a Vízöntő, Attila eddigi kosságából fakadó tüzességét és attilaságából fakadó vizességét kiegészíthetjük mérlegségéből-vízöntőségéből fakadó levegősségével. Április 11 című versében így ír erről: „…nagy szél kapott föl egyszer engem / hirtelen, április estén.”, majd később: „…de fiát a szél el nem hagyja, / együtt nyögünk az erdőn éjjel…” (Április 11, részlet)

József Attila április 11-i vizet árasztó, tavaszi forgószele egy más vonatkozásban is fontosnak tetszik: „Kortársaik így beszéltek a hunokról: »Magas hegyekről alásüvöltő, egyre erőteljesebbé és gyorsabbá váló forgószél.« – majd a szerző tovább részletezi ennek a forgószeles hun haderőnek az anatómiáját és élettanát: – …a sereg egy állandó forgó mozgást végez. Ezért találó, amikor forgószélhez hasonlítják a hun haderőt. A balszárny állandóan helyet cserél a jobbszárnnyal, úgy forog, mint egy malomkerék, és lassan, de biztosan lisztté őrli a szemben álló felet. Az előrerohanásnak meg kell torpanni, mielőtt az ellenséges nyilak lőtávon belül érnek, hirtelen irányváltás történik jobbra és visszahelyezkedés a harcvonal mögé. Nincs az a haderő, amit egy ilyen támadás ne bomlasztana fel.”[27]

Lovas íjászunk *Kassai* családneve és József Attila Április 11 című verse egy másik *kassaira* is felhívja a figyelmünket: Márai Sándor Kassán született 1900. április 11-én. Tény, hogy mindketten önként vállalt halállal haltak, de az sem elhanyagolható körülmény kettejük vonatkozásában, hogy egyikük vezetéknevében hordozta Máriát, ill. a máriaság csíráit (Márai – Mária), míg másikuk – mint azt a későbbiekben részletekbe menően kifejtjük – Szűz Mária képét vetítette minden arra érdemes

[27] Kassai Lajos 2002. 12–14.

szerelmébe verseiben… de haladjunk tovább, hagyjuk, hogy bennünket is Attila szele vigyen.

A vers szele a levegő őselemet rejti magában. József Attila levegős vízöntőségének talán legszebb és legtitokzatosabb sora a Ballada című „csoda”:

Ballada

Vízcsepp az ég, viszi a szél

Ajánlás:

Legalább N. A. sejtse meg,
ki ízlelő nyelven beszél,
e gorgonzola-versemet

Hogy Németh Andor megsejtette-e a verset, nem tudni, de annyi bizonyos, hogy az ég is, a szél is levegős, a vízcsepp pedig a föld felett vivődik, s talán Attilát mozgatják ezek a könnyű elemek, vagy fordítva?

A vers egy más olvasatban (ha magát az ajánlást is a vershez tartozónak vesszük) további őselemekkel is bővül. Ilyetén a vízcsepp megmarad víznek, de az *ég* szóban ott parázslik a tűz eleme is, a szél továbbra is a levegő elemével rokon, míg a gorgonzola szó utalhat arra a városra, amelyről a híres olasz sajtot elnevezték, vagyis Gorgonzola a föld. Csak az ötödik elemmel, a *quinta essentiá*val marad adós a Ballada…

Ha már így „leragadtunk” az őselemeknél és elrugaszkodtunk a csillagokig, rendjén volna, ha csillagmítoszi szinten is egybevetnénk József Attilát a hun Attilával, akiről köztudott, hogy (születésnapjától függetlenül) a Nyilas jegytulajdonságaival volt felruházva. József Attila élettörténetében kétszer jelenik meg a Ló, ami a Nyilas keleti megfelelője. Mindkét történetre hivatkoztunk már, de emlékeztetőül még egyszer utalunk arra a momentumra, amikor Öcsödön a lóistállóban adta a fiú kezébe a sors a kést testvére, Eta jelenlétében. A Ló is és a kés is a Nyilasnak felel meg, Etus pedig az Ikrek csillagképet teszi teljessé a kis Attilával. Az Ikrek–Nyilas-tengely a Tejút és az élet tengelye. A másik mese helyszíne egy ferencvárosi bérlakás lépcsőháza, amelyben Attila és Eta cipelik le a pincébe a fából faragott hintalovat, amit a fiú feláldoz. A fa-ló természetesen a Nyilas (mivel hintaló is, magában hordozza a Mérleg tulajdonságot is), a testvérpár az Ikrek, maga a lépcsőház pedig a

Tejút. Ezek után ideje volna visszatérnünk oda, ahonnan elindultunk, az *Óda* vonatához, és mindazon vonatokhoz, amelyek az *Ódá*ba érkeznek, és onnan robognak tovább…

Remélem, hogy az eddig elmondottakból mindenki számára érthető, hogy a vonatokkal azonosuló József Attila miért is vonzódik, érez izgalmat a hidakon átdübörgő szerelvények kapcsán.

Életének legnagyobb alapélményére, az őstörténésre, a fájdalommal teli katarzisra emlékeztetik: a szülés, születés tudatalatti képei elevenednek meg benne. Minden híd a megszületés csatornájával, a kitágult hüvellyel rokon és minden híd partokat, világokat köt össze, választ el, vagyis az átmenet (vas) útja. De minden hídon közlekedő tehervagon egyben az anyaméh terhét, a magzatot hordja, vonja, tolja: Attilát…

Ha nevén akarjuk nevezni ennek a szinkronicitásnak a közös nevezőjét, akkor az nem más, mint a hang: a vonat kerekeinek ritmusos csattogása, üteme a vágányokon és a dübörgő híd rezonálása olyan, mint a magzati és az anyai szív felerősödött hang-kavalkádja, amelybe, mint egy rezonátor, belevegyül a szülőfájások jaja is.

József Attila tehát minden „vonathangban" egyszerre hallja saját szívének dobogását, az anyai szív zakatolását és a vajúdás kiáltásait, s mindez monumentális disszonáns zenévé áll össze, olyan dallammá, ritmussá, amelyhez már csak dalokat kell költeni, verseket írni… (A vonatok és a hidak nyilvánvalóan intenzív szexuális töltést is hordoznak, ahol a híd a hüvely megfelelője, a vonat pedig falloszként fúrja be magát a sötét alagútba, de magzatként tolat a kinti világba…)

De hol a búvár Attila?

Tudjuk, József Attila, a „mozdonyvezető" a szívek kerekeinek zenéjére „igazítja a gőzöst", de József Attila, a „búvár" a csend szívét hallja az anyaméh őstengerének mélyén…

No, de lássuk József Attila vonatainak további menetrendjét: „Vas öltönyben előttem áll / A szomorú, néma halál…" (A halálról, részlet)

A vers vas-öltönyös halála megegyezik a szolnoki híd érc-oroszlánjával és a balatonszárszói tehervonattal…

A vonatok József Attilának nemcsak a múltból hozzák a híreket, de a jövőről is informálják a költőt. A sínpárok (mint a Vízöntő kettős hullámai) a születés és a halál között feszülő „kényszerkörpályát" jelölik ki… „A gép elkapta. Messze fröccsent vére, / Fehéren hullott a földre a feje…" (Munkáshalál, részlet) Minden valószínűség szerint személyes élmény hatására született a vers, profetikus felhangjai viszont letagad-

hatatlanok: a látnok költő saját halálát „költi életre”… A gép, a vasöltönyös és az érc-oroszlán egy és ugyanaz.

Egy részeg ember fekszik a síneken…
…
Jobb ökle, mint a talpfa, olyan kemény,
úgy alszik, mint rég anyja meleg ölén…
…

Egy részeg ember fekszik a síneken
és messziről, lassan, dübörög a föld.

(Részeg a síneken, részletek)

Jósvers ez is a javából…

Lassan kezdjük megszokni, hogy ha a versekből kihallik a vonat zakatolása, akkor nem a költő kiált, hanem a „föld dübörög”: földrengés van, világvége, ítéletidő, megméretés, törvénykezés…

Az ökölbeszorult kemény (szent) jobb képe viszont már messze túlmutat a személyes végen (tudjuk, a balatonszárszói tehervonat levágta József Attila jobb karját). Lehet, hogy az „attilai jobb” tartotta egykor láthatatlanul Szent István királyunk jobbját, amikor ezer évvel ezelőtt Szűz Mária oltalmába ajánlotta Magyarországot? Ki tudná ezt pontosan megmondani? A versben mindenesetre szó esik meleg anyai ölről is, amely megjelenítheti akár Pőcze Borbála ölét is. Tudjuk, december 4. a költő édesanyjának születés- és névnapja is. Ennek a napnak az előestéjén, vagyis december 3-án József Attila halálának napján, egy nem kevésbé fontos névnap is ünnepeltetik, Natália napja. A név jelentése az Úrjézus születésnapja, vagy ha jobban tetszik, Szűz Mária szülésének napja. A József Attilában lappangó Úrjézus a jelek szerint tehát 1937. december 3-án 19 óra 37 perckor született meg, halála pillanatában. Volt már róla szó, hogy a halott költőt Nagy-Magyarország kövekből kirakott térképére terítették ki és szintén Nagy-Magyarország vasúti térképével takarták le.

József Attila egy volt (Nagy-)Magyarországgal: a Pannon-medencével: a(z ős)hazával… „…édes Hazám, fogadj szívedbe, / hadd legyek hűséges fiad…” (Hazám, részlet) Mi ez, ha nem egy felajánlás?

A költő mindent megírt, amit megírhatott, a következő vers már nem a fehér papírosra íródott, dimenziót váltott, a síkból kilépett az élet terébe, a jobb(író)kéz önálló minőséggé lényegült át, amivel József Attila maga magát tette oda, ahová mindig is vágyott, a „Magna-Mater-Hungaria” oltalmába…

Zavaró lehet, hogy végig egy részegről szól a fáma. A hun Attila állítólag mértéktelen italozás és szerelmeskedés áldozata volt, a halál álmában érte…

Itt feküszöm elhagyottan,
Krisztus voltam,
Beteg nárcisz eldobottan
Halhat így magában el…
…
S messziről jön a vonat már,
Ünnep-naptár
Piros szeme s virradatnál
Fénye szebb-enyhén dereng…
…
Marnak a símító jobbon
S én szabódom
Tölcsérezni csudamódon
Lehetetlen koponyát.

(Furcsa fohász a sínek között, részletek)

1923. május 14-én ezt írja József Attila Jolán nővérének: *„Különben vonat alatt is feküdtem azóta, de engem fölszedtek, mert előttem valakit elgázolt.”*[28]

Mintha a 18 éves ifjú már pontosan tisztában lett volna azzal, hogy milyen sorsot szabott rá a végzet. A krisztusi életút stációi, az áldozathozatal, a Szent Jobb felajánlása kitüntetett napokon (ünnepnaptár) mind-mind előrevetítik a jövőt. A költemény búcsúversnek indult, szerencsére a vonat nem jött (éppen azzal volt elfoglalva, hogy mást üssön el), József Attila időt nyert, és így válhatott ez a fohász programverssé…

„Ki állna nyugodtan a robogó vonat előtt?” (Tanítások, 14. részlet)

A válasz: József Attila és Latinovits Zoltán… „Vonatok dübörögve érkeznek, indulnak… // …Villamosok csengetnek nagy körmenetben…” (Szép, nyári este van, részletek)

A költő életrajzírói tudni vélik, hogy az apának, József Áronnak volt egy idősebb nővére, aki Budapesten élt, és a Magyar Anyakönyvi Hivatalban Jobbszív Eszter néven szerepelt. 1940-ben villamosbaleset áldozata lett. „Eszti néni” is beállt tehát a vonatok (villamosok) elé: József Attila és Latinovits Zoltán társaságába… „Olyan vagyok, mint az elhagyott lövészárok / És mint egy roppant, harsogó pályaudvar, / Ahová minden vonat egyszerre befut!” (Érzitek-e?, részlet)

Talán nem a legszerencsésebb dolog, ha egy adott vers összefüggésrendszeréből kiragadjuk a „nekünk tetsző” motívumot (esetünkben pl. a vonatot), és azt önállóan értelmezzük. Mindenképpen helyesebb, ha tiszteletben tartjuk a vers kereteit, és azon belül vizsgáljuk meg a költői képet. De hát mit tehetünk akkor, ha József Attila vonatai menetrendszerűen kitolatnak a képből? Csak egyet tehetünk: felszállhatunk rájuk és

[28] József Jolán i. m. 141.

elvonatozhatunk addig a bizonyos roppant, harsogó pályaudvarig, amely nem a „Nyugati", nem is a „Keleti" és még csak nem is a „Déli". A végső állomás, megálló a József Attila nevet viseli, ahová minden vonat egyszerre befut. (Újfent emlékeztetnék arra a momentumra, amikor a kiterített költőre halotti lepelként Nagy-Magyarország vasúti térképét terítették Balatonszárszón. Hol lehet vajon az a „magyar torinói lepel"?)

„Nehéz álomban hervadnak az órák / De violakert úszik belőlük arasznyira a város fölé / Odaindul a vonat s a környék árnyékában odasikoltanak a karcsú / Tornyok…" (Én dobtam, részlet)

Az álmok város fölött úszó violakertje úgy tűnik, egy másik tartomány: az elektromágneses színkép látható fénynél rövidebb hullámhosszú sugárzásokból álló tartománya, amely Mária alázatosságát jelképezi, de utal Krisztus szenvedéseire is, valamint a mennyei királyságra… Oda indul a vonat: „A butaság expresszvonata robog előttünk…" (Most fehér a tűz, részlet)

Úgy gondolom, ezt az életbölcsességet nem kell külön kommentálnunk… „Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz, / hogy bennetek lakik, az bizonyos." (József Attila, részlet) Vagyis: ahhoz kell utaznunk, aki bennünk lakik, József Attilához…

„Szikrasineken vörösmozdonyok zuhannak előre…" (Kilométerekkel, részlet) A sín akkor vet szikrát, ha a mozdony fékez, a mozdonyok is akkor izzadnak vörösen, ha mozgási energiájuk hirtelen hő- és fényenergiává alakul a megállásnál, s ha valaki történetesen éppen a sínen térdel (talán így imádkozik), akkor a mozdonyok „megbotlanak" és előre zuhannak…

Ó nagy világ, csak érted éltünk eddig,
száguldó, forró ménesek után
a barna földek múló dobaját
szívünk teérted dobogta tovább
és mozdonyaink szálló dübörgése
feléd lengeti most is lelkeinket! (Magyarok 2, részlet)

Korábban utaltunk a lovak, a vad ménesek („hun kor") mozdonnyá válására („magyar kor"), ill. József Attila és Magyarország egylényegűségére. A költő is, az ország is (és a magyar nép is) egy magasabb cél érdekében (talán az emberiségért, a Világért) feláldoztatik és mindannyiszor feltámad…

Ide kívánkozik egy, a hun Attilára vonatkozó észrevétel is: „De Attila felismeri a krisztusi beavatottság hatalmát, enged Szent Genovévának, nem vívja meg Párizst, és Róma falai alól is hazavonul, mert szent látomása támad."[29]

s éljen! éljen! dübörög a nép,
tiporják egymást, hogy jobban hallják,
mintha nagy sötét alagútban
tízezer expressz rohanna egymásba. (Balga költő, részlet)

Igazi apokaliptikus látomás az alagút sötétjében…

„A nap kigyulladt vonata elrobogott / egykedvű küszöböm előtt." (Látod?, részlet) Napnál világosabb, hogy a nap, a kigyulladt vonat és József Attila egy és ugyanaz…

miért késik a vas-szagú,
mikor annyira várom!
…
Egy elfeledett bús alagútból
kiront még zúgva a páncélvonat,
ütegeiben tömített fények –
az én tékozolt sok szép erőm. (Páncélvonat, részletek)

Egyszerre működik a versben a forradalmi láz és a szerelem ereje (a kettő valójában egyre megy). Az alagútból kirontó (már alig várt, vas-szagú) páncélvonat a megszületett költőt eleveníti meg, de egyúttal felfogható úgy is, mint egy merevedő-félben lévő hímvessző, amelynek makkja, mint egy páncélvonat ront ki a fityma alagútjából. Érdemes elgondolkodni ezen a helyen az *erő, erős, érosz, erekció* szavak egymásból való levezethetőségéről is…

s a fények szédítő pályaudvaráról
kirobog a mennyei páncélvonat.

A páncélvonat megdördül haraggal,
de csak a pávák hallják s kitárják rá farkukat kénytelen

(A mennyei páncélvonat, részlet)

[29] Baji Lázár Imre 2003. 25.

A vers az előző költemény (Páncélvonat) variánsaként fogható fel. Érdekes, hogy a kitárt farkú páva motívuma minden vonatkozásban erősíti korábbi megállapításunkat, miszerint egyszerre szabadság (forradalom) és szerelemvers, mindazonáltal ezzel a madárral a halhatatlanság, a csillagos ég (világmindenség), de Krisztus alakja is a versbe ívódik…

Vonatfütty.
Nedvesség motoz a homályban,
a földre ledőlt fa lombjában
s megnehezíti
az út porát. (Külvárosi éj, részlet)

Lehet, hogy a nedvesség a földre ledőlt fa lombjában Attila? Lehet, hogy neki fütyül a vonat? Lehet…

[Tehervonatok tolatnak…]

Tehervonatok tolatnak,
a méla csörömpölés
könnyű bilincseket rak
a néma tájra.

Oly könnyen száll a hold,
mint a fölszabadult.

A megtört kövek
önnön árnyukon fekszenek,
csillognak
maguknak,
úgy a helyükön vannak,
mint még soha.

Milyen óriás éjszaka
Szilánkja ez a súlyos éj,
Mely úgy hull le reánk,
Mint a porra a vasszilánk?

Napszülte vágy!
Ha majd árnyat fogad az ágy,
abban az egész éjben
is ébren
maradnál?

Ennek a versnek kapcsán idézzük most József Attila életének utolsó óráit és hagyatkozzunk József Jolán visszaemlékezésére:

„– Hát te mit csinálsz, Zsuzsi? – Belenéztem a könyvbe, hogy mit olvas. Victor Hugo francia verseskötete volt a kezében. – Hiszen ezt te nem érted.

Zsuzsi komoly képpel felelte:

– Dehogynem. Akarod, hogy olvassak belőle? – És szótagolva, mintha tényleg ezt olvasná, mondta: – Az van ideírva, hogy: At-ti-la ver-se…

Alig mondta ki ezt, Attila élénken odafordult: – Add csak ide. Hol olvastad ezt?

A kislány még egyszer mondta: »Attila verse«. Aztán odaadta a könyvet.

Attila hangosan elolvasta a vers címét: »Ultima verba«. Ultima verba – Attila verse… (…)

– Értesz minden szót? – kérdezte élénk érdeklődéssel. És máris belekezdett a vers fordításába. Három szakaszt mondott el így, aztán megint visszatért az első sorra:

»Az emberi értelem meghalt…« Itt abbahagyta és becsukta a könyvet. (…) A fegyelem, amelyet külső és belső magatartásával erősen hangsúlyozott, elhitette velünk, hogy elintézettnek tekinti rejtett gyötrelmeit. Elhitette, hogy új életre készülődik. (…) Átmentünk a vasúti síneken és utunkat a töltésen folytattuk tovább, ahová az állomás lámpáinak gyér fénye még elvilágított. (…) Világos, holdfényes este borult a falura. És ez a holdsütés, ez a sírontúli fény nem világított egyetlen sugárral sem a lélek rejtélyeibe.”[30]

Mintha József Jolán leírása pontról pontra megegyezne a versben szereplő képekkel. Az utolsó két sor: „nagy halott / fény az ég.” Mintha azt mondaná, amit Zsuzsi: At-ti-la ver-se, vagyis Ultima verba, az emberi értelem meghalt…

Érdemes elidőzni a neveknél. Zsuzsi = Zsuzsanna = liliom. A liliom Szűz Mária attribútuma, de magában a Zsuzsanna (Susanna) névben is ott lappang szó- és hangalakilag a szűz. Az „Ultima verba” Victor Hugo verse. A Victor: Győzőt jelent, a Hugo pedig: kiváló szellemet. A Hugo név hallatán (vagy a nevet olvasván) asszociálhatunk a *húg*-ra is, vagyis fiatalabbik leánytestvérre. Ha mindezt összeadjuk, akkor úgy is fogalmazhatunk, hogy a kislány révén, aki gyermekségéből és nevéből fakadóan is szűz volt, Szűz Mária üzent Attilának, hogy „menni kell”, Victor Hugo (a kiváló szellem győzelme) szintén a halált élteti, de mintha a húgok (valójában nővérek) is útjára engednék a „fegyelmezett” Attilát. Zsuzsi, a Szűz, azzal, hogy szótagolva ejti ki az At-ti-la ver-se szóösszetételt, valójában feldarabolja Attilát is, a verset is, szavakkal megteszi azt, amit majd néhány perccel később a tehervonat. Az a tény, hogy a gyermek az „Ultima verbát” Attila versének titulálja, megengedi azt az asszociációt is, hogy maga Attila (a hun és a József) szól Attilához:

[30] József Jolán i. m. 288–291.

„életre kell halnia”. A vers 1933-ban íródott (mint az *Óda*) és felfogható a Téli éjszaka című vers „előversének” is, amely így kezdődik: „Légy fegyelmezett!” Mind a vers (ti. a Tehervonatok tolatnak…) megírása, mind a versbe foglaltak „megcselekvése” hatalmas lélekjelenlétről, fegyelemről tanúskodik…

A raktár előtti poros lámpa „nem világítása” a költeményből egybevág József Jolán lámpáinak gyér fényével, de a könnyen szálló hold képe is rímbe szedhető Jolán világos, holdfényes estjével.

A Hold nem egyszerű díszlete a költeménynek, messze több annál: József Attila december 3-ikai „karácsonyának” és egyszersmind „húsvétjának” a mutatója. A „könnyen szálló”, „felszabadult” Hold utalhat a „terhétől megszabadult” Szűz Máriára, aki világra szülte a Megváltót (ezért könnyű), de jelezheti ugyanennek a Megváltónak a (kereszt)halálát is. Ismert tény, hogy amikor Krisztus meghalt a keresztfán, napfogyatkozás volt, vagyis a Hold árnyékba borította a Napot, és ettől lett sötét. A versben szépen megfogalmazódik ez az „égi konstelláció”: „Napszülte vágy! / Ha majd árnyat fogad az ágy, / abban az egész éjben / is ébren / maradnál?”

Érdemes lenne utánajárni, hogy 1937. december 3-án, Natália napján (az Úrjézus születése napján) nem volt-e napfogyatkozás…

A méla csörömpölés, amely könnyű bilincset rak a néma tájra, azt engedi sejtetni, hogy a látnoki költő a versben már eggyé vált azzal a bizonyos néma (ti. halott) tájjal:

„Abban a pillanatban, amikor a két kocsi között, guggolva (csak 163 cm magas) a sínpár és a vagonok mértani közepéhez ér, *visszalendül* a tömör vasból készült, 8-10 kg súlyú[31] csavarkapocs, irtózatos erővel a jobb homlokát találja el.”[32]

A megtört kövek és a halott ember egy és ugyanaz az élettelen minőség: por a vas(szilánk) alatt, amely itt és most lett először és utoljára „helyben hagyva” ezen a téli éjszakán…

József Attila egész élete felfogható egy 33 éves keresztútként, ezen belül az utolsó hónap (vagyis 1937. november 4-től 1937. december 3-ig Balatonszárszón) ennek a majdnem 33 évnek (nota bene 3 + 3 = 6) a „sűrítménye”, de az utolsó nap, december 3. is mintha egyfajta summája volna a szárszói hónapnak (nota bene hónap = hold nap), és végül az

[31] A *kg* a tömeg mértékegysége, helyesen: …8-10 kg tömegű… – R. G.
[32] Dr. Garamvölgyi László 2001. 138.

utolsó órába sűrűsödik mindaz, ami ezen a napon történt. A Tehervonatok tolatnak… kezdősorú és a Téli éjszaka című versek a Via dolorosa (keresztút) XII. stációi: Jézus ugyanúgy hal meg a keresztfán, mint Attila az utak keresztjén. Így születik meg József Attila szignója, a vezeték- és keresztnév kezdőbetűiből álló, véget jelentő kettős kereszt:

József Attila így kommentálja sógorának, Bányai Lászlónak a vers (ti. a Téli éjszaka) kezdősorát: „Vigyázz! Légy fegyelmezet, mert azt a világot, amit most látni fogsz, csak így tudod megérteni és elfogadni…”[33]

És valóban, József Attila kilép a versből, mert: „Amikor verset ír az ember, / Nem *(verset)* írni volna jó.” – leteszi a tollat és fegyelmezetten léptéket vált, azt cselekszi, ami jó, hisz maga is Jó(zsef)…

A teherpályaudvaron
úgy lapultam a fa tövéhez,
mint egy darab csönd; szürke gyom
ért számhoz, nyers, különös-édes.
Holtan lestem az őrt, mit érez,
s a hallgatag vagónokon
árnyát, mely ráugrott a fényes,
harmatos szénre konokon. (Eszmélet, V. versszak)

Németh Andor így vélekedik ezekről a sorokról:

„Csak egy rostokló, hosszú tehervonat-szerelvény sötétlett a sínek fölött. S most – úgy rémlett neki, pedig nem úgy volt – megmozdult. Mi ez? – ütötte Attilát szíven a pillanat. – Hisz ezt már megéltem, sőt, azt is, ami ezen a pillanaton túl van! Hogy mikor a kocsisor tovadübörög, ő már halott. A halálon túli figyelmet, amit megénekelt. (Németh Andor itt a fenti versszakot idézi. – H. I.)

Babonás hangulatú költemény. Az embernek az az érzése, mintha fogantatásának ihletében átélte volna iszonyatba torkolló életének utolsó előtti pillanatait…” [34] Mást nem tehetünk, igazat kell adni Németh Andornak: halálon túli sorok…

Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy’ szállnak fényes ablakok

[33] Bányai László 1943. 185–186.
[34] Németh Andor i. m. 329–330.

a lengedező szösz-sötétben.
Így iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
és könyöklök és hallgatok. (Eszmélet, XII. versszak)

Talán ebben a XII. versszakban (stációban) kerül József Attila a legmesszebbre az eszmélésben. Nem kerülhetjük meg mi sem a csillagmítoszi megközelítést:

Ha kellő beleérzéssel hangolódunk a szösz-sötétre, akkor egyszer csak megjelenik előttünk a fény hullámzása: képzeljük el, amint a feketeségben, a távolban (hogy ne halljuk) egy kivilágított expresszvonat halad a „levegőben" (a sötét miatt nem látjuk sem az eget, sem a földet) és haladtában fel-le hullámzik (a szintén láthatatlan dimbes-dombos síneken, amelyek hűen követik a talaj domborzati viszonyait).

Ha viszont egészen közel hajolunk ehhez a fény-hullámhoz, akkor azt tapasztaljuk, hogy a fénykvantumok (fénymagok) nem mások, mint megannyi József Attilák.

Mint már ezt korábban is jeleztük, a jelenkor (XX–XXI. század), de főleg a jövő, az eljövendő több mint kétezer esztendő a Vízöntő-koraként lesz számon tartva. Ez a jövő fényhullám fogja megtörni a Vízöntő sötétségét, ennek a vízben tükröződő fénynek a korpusza az új Megváltó, Jó(zsef) Attila, a vonaton járó idő, a mozgó kospont…

Az Eszmélet teljes csillagmítoszi értelmezését halasszuk egy más alkalomra, és haladjunk tovább, térjünk vissza oda, ahonnan elindultunk, az *Óda* záró soraihoz, a mellékdal második szakaszához.

Furcsa módon, a sülő hús, mint kedves vacsora: melegével, szálló illatával kapcsolja vissza a költeményt oda, ahonnan az elindult: a kezdet és a vég így érnek össze…

Hogy teljes mélységében megéljük ezt a „huszárvágást", – (gém)kapcsot – József Jolánt kell segítségül hívnunk, aki részletesen leírja az „utolsó órát":

„Hazaérve, Etus megkért, menjek és vásároljak valamit a hentesnél vacsorára. Attila megint velem jött, kettesben hagytuk el a házat. (…) A hentesnél csengő csendült meg a fejünk felett, amikor benyitottunk az üzletbe. A pulton szalonna, disznósajt, főtt hús, tepertő sorakozott.

– Mit ennél vacsorára? Mit vegyünk? – kérdeztem Attilát.

– Mindegy – válaszolta egykedvűen. Levágattam egy darab főtt húst. A kis csengő megint csilingelt, amikor betettük magunk után az ajtót.

(…) Az asztalon nagy tálban a szitált liszt, mellette a langyos kovász. Reggelre frissen sült lángos lesz a tej mellé.

A három kis kölyök megvacsorázott. A nagy lavórt letettem a földre a meleg vízzel. Először a legkisebbet fürösztöttem meg. A kisfiú visongott, nevetett és szétpacskolta a vizet. A másik kettő ott ugrándozott és nevetett körülöttünk. Feneketlen vidámsággal hancúroztak. (…)

Mindnyájan nevettünk. Aztán Ádámot bebújtattam hálóingébe és a díványra ültettem. Az ötéves Péter fanyalgott, amikor rákerült a sor: Nem meleg? Nem hideg a víz? »Csak nem félsz?« csúfolódott a kislány. És máris rákezdett a vidám dalra:

»Nem félünk a farkastól, farkastól, farkastól, / Úgyse bánt, csak megkóstol, trallalallala…«

Egy hónappal ezelőtt érkeztünk Szárszóra. És ez volt az első este, amikor nem éreztünk félelmet és eltűnt a szomorúság a házból. Péter pityergett a lavórban, mi pedig körülugrándoztuk és kórusban énekeltük:

»Nem félünk a farkastól…«

Röhögtünk és énekeltünk. Etus is, én is. Nem éreztük vesztünket, ahogy mondani szokták ilyenkor. Elszabadult jókedvünk nőtt, dagadt. Attila leeresztette az újságot és nevetve nézett felénk, és ő is énekelte a dal francia szövegét:

»Qui a peur du gard méchant loup…«

Így énekelt Attila és felénk nevetett. Aztán egyszer csak fölkelt, letette az újságot és indulni készült.

– Hova mégy, Attila? – kérdeztem kicsit meghökkenve.

– Szeretnék még egy kicsit sétálni – mondta. – Majd vacsorára visszajövök.

Összenéztünk Etussal. Nem mertünk szólni, mintha attól féltünk volna, ha visszatartjuk, felidézzük gyanakvását. Gyorsan mosdatni kezdtem a síró gyereket, Etus pedig sietve hámozta az utolsó szem krumplikat.

– Várd meg, amíg Lala lefektette a gyerekeket – mondotta. – Aztán majd ő is veled megy.

Attila kinyitotta az ajtót és még egyszer mondta.

– Vacsorára visszajövök. Ha késnék, ne zárjátok be az ajtót…

És ezzel kisietett.

Megint egymásra néztünk Etussal.

– Menj, siess utána – mondottam aggódva. Etus az órára nézett és nyugtatgatta magát:

– Már elment a nyolcórás gyors. Mindjárt megyek.

Félrerakta a hámozott krumplit, gyorsan belöttyintette a kovászt a liszt tetejére és betakarta a kenyérruhával. Péter dideregni kezdett a kihűlő vízben, gyorsan belecsavartam a törülközőbe. Megint az órára néztem, már eltelt hét perc, amióta Attila elment."[35]

Ide kívánkozik még egy idézet, József Attila (búcsú)levele Flórához, amelyet 1937. december 3-án írt:

dec. 3.

Kedves Flóra!
Bocsásson meg nekem. Hiszek a csodában. Számomra csak egy csoda lehetséges és azt meg is teszem. Tudom, hogy szeretett, tudta, hogy szeretem. A többi nem rajtunk múlott. „Aztán mit sírsz, ha sorsunk írva van már!" – ezt Kosztolányi írta.

Csókolom a kezét és sok barátsággal, szeretettel üdvözlöm. Köszönjük az almákat, én is ettem belőlük, jóllehet a gyerekeknek küldte s én bizony nem is kértem tőlük, csak elvettem egyet.

Attila

U. i. Kérem, vasárnap ne jöjjön.[36]

József Jolán József Attila utolsó óráit leíró emlékezése és az *Óda* utolsó sorai, a *Mellékdal* finálé*j*a kísértetiesen egybevágnak, de a költő Flórához írott levele is árulkodó.

Sokan leírták már, mi is egyetértünk azzal a megállapítással, hogy József Attila (sorsszerű) visszatérése nővéreihez gyermekké tette a költőt, méghozzá a szó legszorosabb fizikai értelmében. Az első, ún. Edit-versekből való Gyermekké lettél című költemény, mintha ennek a balatonszárszói gyermekké válásnak volna a „korát megelőző szublimátuma". A vers íródhatott volna akár a két József nővérnek is: Jolánnak és Etelnek együtt. Nemcsak a „testvériségük" révén, de vezeték és keresztnevükből fakadóan is egy megbonthatatlan hármas egységet („külön világot") alkottak, egy különös „József Attila-i szentháromságot": A háromszög egyik csúcsa természetesen maga József Attila. A másik csúcsot József Jolán képviseli, akiben a Józsefség, vagyis a jóság és a szépség (Jo-séph) koncentrálódik kétszeresen: jó, és szép lány is (Jolán = jó lány). Attila élete során megtapasztalhatta idősebbik nővére valamennyi női aspektusát: a testvérét, a nővérét, a barát(nő)ét,

[35] József Jolán i. m. 290–293.
[36] Illyés Gyuláné 1988. 128.

a „széplányét”, a „ jó lányét”, a mostohaanyáét, a gyámanyáét, az édes mostoháét stb.

A triász harmadik eleme József Etel, akiben viszont a költő utóneve folytatódik, pontosabban Attila Etel (név) folytatása, lévén ő, mármint Etus az idősebb. A második nővér is szinte szóról szóra ugyanazokat a női szerepeket volt kénytelen eljátszani Attilának, mint tette azt némi „fáziseltolódással” Jolán. (A két nőtestvér további rokonsági fokozataira „közös férjük”, Makai Ödön kapcsán, és ennek az abszurd családi képletnek József Attilára tett hatásaira ezúttal nem térünk ki külön, érdemesnek tűnik viszont felhívni a figyelmet arra, hogy ez a „familiáris gubanc” is közrejátszott abban, hogy ez a „szentháromság” megszilárduljon. Lehet persze, hogy ez a már meglévő latens testvéri egység vezetett az említett bonyodalmakig…)

A fentiekből természetesen az következik, hogy maga Attila is kénytelen volt beleélni magát mindazon szerepekbe, amelyeket rászabott a sors, ez a nagy rendező: ő volt a legkisebb testvér, az öcs, a (fiú) barát, a nővéreibe éppen szerelmes kamasz, mostohagyerek, gyámság alatt lévő gyámoltalan, vagy éppen a teremtő atyai minőséget megtestesítő „Hímfy”, a szép szavak legnagyobb rendezője, aki igét mér…

Lehet, hogy a József Attila-jelenséget, a József Attila-ságot, ez az irodalmon túlmutató, nem esztétikai dimenzió, a három testben lakó egyazon lélek determinálja?

Lehet!

Kell hozzá: négy jóság, három szépség, kell bele az igével teremtő atyácska kétszer, az élet vize megtartója kétszer, meg egy lány a javából. Se több, se kevesebb: egy tucat, vagyis tizenkettő…

De kanyarodjunk vissza a fiúgyermekké váló József Attilához. Élete delén, harmincharmadik évében kellett neki újra gyermekként helytállni, annál is inkább, mivel maga Flóra is részese volt ennek a „visszarendeződésnek”:

(Budapest, 1937.) december 1.

Kedves Attila,

a gyerekeknek küldöm ezt a pár almát, mindannyiukat sokszor, melegen üdvözölve. Értesítsen, hogyan érzi magát. Szeretném, ha maga is hinni tudna a csodában.

F.[37]

[37] i. m. 127.

Erre az „almás”, „gyerekes”, „csodaváró” levélre válaszolt (írott) szóban és tettben József Attila 1937. december 3-án…

A két József testvért, Jolánt és Etelt 1937 novemberében–decemberében négy gyermek gondozására szemelte ki a sors, úgymint:

Első lőn Zsuzsanna,
úgy jött, mint a manna,
második lőn Péter,
őt küldé az éter,
harmadik lőn Ádám,
tulipán a ládán. (Három vándor, 2. Epilog)

A negyedik „lőn” Attila, tehetjük hozzá…

A három Makai gyerek közül úgy tűnik, Attila a legkisebbel, a harmadikkal, Ádámmal azonosult a leginkább, vele érzett valamiféle eredendő, elrendelt, rokonságon túli rokonságot. Mindketten a harmadikok, a legkisebbek (király)fiak voltak a(z élő) gyermekek sorában, a saját családjukban.

Talán nem véletlen, hogy József Attila a Három vándor című versben külön epilógust szán Ádámnak, történetesen az első számút:

Nagyapa volt Áron
Elvitte a Charon
Jött helyette Ádám
Így gondolunk rád ám! (Három vándor, 1. Epilog)

Még izgalmasabb, elgondolkodtatóbb a kis Ádámnak címzett *Levél*:

Nincsen
e világon semmi kincsem.

Rád ám
számít a nagybácsi, Ádám.

Sorsom
ezért hozzád visz a gyorson.

Élve
megérkezek péntek délbe.

Vess el
gondot s várj tyúklevessel

s felnőtt
ha leszel és látsz egy delnőt

s sorsod
orrod alá tör borsot,

add el
e verset s magad ne hadd el.

A verset, úgy gondolom, nem kell külön interpretálnunk, minden sora, szava magáért beszél. Félelmetesen végzetszerű ez az 1935-ben keletkezett „sorsvers" (is), amelyben Attila, a nagybácsi még élve („él az, aki eleven") érkezett meg a pénteki déli gyorssal…

Ezek után nincs semmi csodálkoznivalónk azon, hogy Attila is beleharapott abba a bizonyos, gyerekeknek szánt „flórai almába", ahelyett, hogy verset írt volna a dologról. A költő 1937. augusztus 8-tól fogva (noha még megírta utolsó verseit) már nem „szublimált", írás helyett élte a meg nem írt költeményeket. Valamilyen oknál fogva fontossá vált neki (mi már tudjuk, miért) a hármas szám: „Augusztus 8-án felkeresett, kissé felindult állapotban. Érthetetlen okokból gyászkarszalagot tett fel, kérdésemet azzal hárította el, hogy úgyis tudom, miért. Flóra leveleit számolgatta, többször maga elé mondva, hogy *hármat* kapott. Ellenséges hangon faggatott, hogy a szobámban levő relief mikor és hogyan került oda. *»Szentháromság* – a *harmadik,* aki Máriához tartozik, éppen *József«* – mondta jelentőségteljesen, a reliefre célozva… (…) …megtámadja a takarítónőt, mert három gyufaszálat talált a dobozban, bizonyos elrendeződésben s a gyufadobozon rajta volt valami, amit Flórától kapott. (…)

A *három* levél, *háromszor* egy-egy héten kezelés, *szentháromság,* a kilences szobában volt a szanatóriumban, kilenc az *háromszor három,* egyszerre világos előtte, hogy ezek mind összefüggenek, ezek nem lehetnek a véletlen játékai, »a dolgok hosszú ideje meg vannak rendezve«, »figyelmeztetni akarnak valamire az emberek«."[38]

Érdemesnek tűnik a kommentárból is idézni, abból ti., hogy miként értelmezte József Attila kezelőorvosa, dr. Bak Róbert József Attila „megvilágosodását":

„»…sajátos élmény jön létre: a jelentőségélmény… (…) …a környező dolgok szimbolikus felfogásának kényszere az, ami ilyenkor elhatalmasodik« (Gruhle). A dolgok szimbolikus jelentőséget kapnak… (…) *…a szavak egyenértékűvé válhatnak magukkal a tárgyakkal,* a dolgok lényegtelen attribútumaik folytán azonosulhatnak."[39] József Attila tehát ezzel a bizonyos jelentőségélménnyel, az almaevés szimbolikus tartalmait kiaknázva élt a lehetőséggel, amikor magára (is) vonatkoztatta Flóra gyümölcseit, és az alma után nyúlt, kivett egyet. Valójában úgy harapott az almába Attila, mint az ószövetségi Ádám az Évától kapott

[38] József Jolán i. m. 233–234., dr. Bak Róbert idézve.
[39] i. m. 235–236., dr. Bak Róbert Gruhle, német pszichiáterre hivatkozik.

tiltott gyümölcsbe. Flóra tehát a nő-őst, az első asszonyt, Évát testesíti meg ebben az összefüggésrendszerben, míg Attila az első embert, a férfit, Ádámot alakítja (a név jelentése egybecseng az Attila név egyik jelentésével, ti. az atyáéval), amikor megízleli a bűn gyümölcsét. Addig a pillanatig, amíg az almához nem nyúl, még ártatlan, szűzi, gyermeki lény, az alma elfogyasztása révén viszont „zord bűnös", és éppen az eredendő bűnt kell megbűnhődnie azzal, hogy az Ádámban lakó messiás, a megváltó áldozati szerepét is el kell neki játszani, ahogy írva vagyon (ti., ahogy maga magáról – mint az evangélisták Jézusról – megírta): „Vizsgáld meg az én ügyemet, / mielőtt magam feláldoznám." (Nem emel föl, részlet)

Ahogy a két bibliai fa: Ádám édeni fája és Krisztus keresztfája is egy tőből erednek, úgy kapcsolódik össze Ádám és a messiás ősképe is József Attilában. Érdekes számmisztikai szinkronicitás is fellelhető ebben a hármasságban: Az Ádám szó számértéke 18, míg a messiás szóé ennek fordítottja, 81. Ha a számokat összeadjuk, összegül mindkét esetben kilencet kapunk (ti. 1 + 8 = 9, ill. 8 + 1 = 9). A kilenc az háromszor három (emlékezzünk vissza Bak doktor már idézett, József Attiláról írt tanulmányára), de ami még izgalmasabb, a kilences szám jele valójában egy fordított hatost ír le, a hatos pedig József Attila „kedvenc száma" (tudjuk, ő volt a hatodik gyermek a József családban, az a bizonyos vashatos…).

Visszatérve az ó- és újszövetségi párhuzamokhoz: Ádám bűnbeesése ugyanúgy az evéshez kötődik („almás reggeli"), mint az utolsó vacsora elfogyasztása Krisztus szenvedéstörténetének a kezdete, húsvét táján…

József Attila „utolsó vacsorája" is a hús vételével kezdődött (tudjuk, a hentesnél), méghozzá csengőszóra. (Húsvét szavunk – lényegre törően – arra utal, hogy a húst – böjt után – immár „magunkhoz vehetjük", ehetünk belőle.)

A keresztény liturgiában a szentmise csúcspontja az ún. átváltozás, amit szintén csengő hangjai jeleznek. Ez az a pillanat, amikor a pap felmutatja az ostyát és a bort, és amelyek a szertartás során visszalényegülnek Krisztus testévé és vérévé. Ebben az aktusban a szentatya valójában Jézusnak az utolsó vacsorán elhangzott szavait ismétli meg:

„Vegyétek és egyétek, ez az én testem! (…) Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem, a szövetségé, amelyet sokakért kiontanak a bűnök bocsánatára!" (Mt 26, 26–28.)

A csengő olyan szakrális tárgy, amely az égi és a földi világ között létesít kapcsolatot (a kettő között függ) és az isteni törvény kinyilatkozását, Isten hangját jelképezi.

A „vacsora" folytatása már a lakásban, a balatonszárszói Horváth-kert nevű villasori panzióban zajlott hat (fél tizenkettő) ember (apostol?) jelenlétében (Attila, Jolán, Etel, Zsuzsanna, Péter, Ádám).

Etel (az Attila név nőiesített változata) a vízben (életvíz) elkevert kovászt Attila távozása után löttyinti a liszt tetejére és takarja le kenyérruhával. A kenyér (ugyanúgy, mint az ostya) Krisztus teste (húsa), a víz (ugyanúgy, mint a bor) Krisztus vére. Etel az étel vizét (kovászos víz) talán ugyanabban a pillanatban löttyinti a lisztre, amely pillanatban Attila kileheli lelkét a vasút keresztjén. Etel (ahogy a pap a templomi szertartásban) mintha maga végezné el az átváltozást: mint női Attila egyesíti egy testté, egy vérré a lisztet és a vizet, amelyből majd az éltető kovász kenyeret, Krisztus-testet formál. József Attila halálának pillanatában József Etel valójában testvérét „éleszti", amikor tésztát (ne feledjük, hogy tészta szavunk és test szavunk is egy tőről fakadnak) készít a másnapi kenyérhez, lángoshoz. A lángos zsírban sült kenyér (tészta), a kenyér Krisztus testének felel meg (mint mondtuk korábban), vagyis annak a bizonyos húsnak, ami az *Óda* mellékdalában sül, hogy enyhítse az étvágyat. Az új Krisztus József Attila képében meghalt, de feltámadt, a böjtnek vége, húsvét van, húst vehetünk magunkhoz: Etel „Attila-lángosát", a feláldozott bárány (Kos) testét…

De mit kezdjünk a csobogó vízzel, a fürdéssel, a törülközővel, milyen „lírai logika", „törvényes véletlen" késztette József Attilát, hogy a sülő hús mellé odacsempéssze ezeket a „vizes" költői képeket?

Szó sincs semmiféle költői képről, a konkrét fizikai valóságot öntötte szavakba József Attila 1933 nyarán (talán éppen a vonaton Lillafüred és Budapest között zötykölődve). (Előre) látta azt, amit József Jolán oly érzékletesen tárt fel visszaemlékezésében, és amire már magunk is hivatkoztunk az idézetben. 1937. december 3-án, Natália napján, a balatonszárszói Horváth-kert panzióban nemcsak a másnapi kenyér tésztáját takarta le és hagyta kelni Etel, de ugyanakkor, ugyanitt egy nagy fürdési jelenet is lezajlott. Történetesen éppen a kis Ádám lett megfürdetve abban a bizonyos ódai csobogó, langyos vízben, s neki jutott osztályrészül az is, hogy először töröltessék meg, adják rá a hálóinget (új, tiszta ruha?).

Ha a kis Ádámban a közben „hirtelen eltűnt" Attilát látjuk (és erre minden okunk megvan – mint ahogy ezt a korábbiakban érzékeltettük),

akkor kezd csak felsejleni, hogy milyen jelentősége van ennek a fürdésnek, fürdetésnek. Első szinten úgy interpretálhatnánk ezt a „locsi-pocsit", hogy „húsvét lévén" egy locsolkodási ceremónia zajlik előttünk, ennek vagyunk a tanúi. A következő megközelítésben viszont már az újszülött és a halott fürösztésére ill. mosdatására kell gondolnunk, hiszen minden új lét ezzel az aktussal veszi kezdetét. (Tudni való, hogy a kisült kenyeret is megmosdatják, miután kivették a kemencéből.)

A legtitokzatosabb s talán legtágabb aspektusa ennek a fürdésnek nyilvánvalóan kozmikus, ill. csillagmítoszi: Attila – a kospont – kerül bele a Vízöntő közegébe, ott keresztelik meg ezen a karácsonyi estén, mint az új kor, a Vízöntő-éra megváltóját. Szó szerint ömlik rá az élet vize, történetesen éppen egy „Jó-Lány" által. Az egész szertartást hangos, vidám énekszó kíséri: „Nem félünk a farkastól…"

A Farkas a keleti zodiákus állata és a Kosnak a megfelelője, hasonlóképpen, mint a Kutya. A kutya talán a legtöbbet szerepeltetett állat (a farkassal és az ordassal egyetemben) József Attila verseiben, nem véletlenül. Magát a költőt eleveníti meg, őt képviseli (mint a vas, a Mars bolygó, a Mérleg–Vonat képében, a bokrok, a gyémánt, a tűz stb., mint Kos attribútumok).

Maga a „farkasének" is igen sokatmondó, megérdemli, hogy külön is foglalkozzunk vele, pontosabban azzal a drámai élethelyzettel, amelyben, mint egy törvényes véletlen, megjelenik.

Ahogy a népmesei három kismalac is boldog megkönnyebbüléssel fakad dalra, miután „halálra fürdeti a farkast", úgy tör fel ebből a mit sem sejtő társaságból is az ismert „farkas-fürdető melódia". Jolán (a krónikás) szépen leírja, hogy ez volt az első este egy hónap óta, hogy senki sem érzett félelmet és szomorúságot. Mi viszont tudjuk azt, amit az éneklők nem „hallottak ki" a dalból, Attilát kivéve. József Attila ezen az estén együtt énekelt a többiekkel (2 x három kismalac?), de annak a bizonyos jelentőségélménynek a révén, amely már jó ideje meghatározta érzéseit, gondolatait, cselekedeteit, a farkasról szóló dalt szó szerint magára vonatkoztatta, egyszerre azonosult a három kismalaccal is, akik nem félnek, meg a farkassal is, aki meghal. Az a prelogikus gondolkodás, amely minden igazi költő sajátja, amikor alkot, azok a bizonyos jelentőségélmények, amelyek révén a művészek a kis magánmitológiáikat egyetemes, világmítoszi szintre emelik, és azok a szinkronicitások, amelyek az ősképekkel operáló, a világot szervesen megélő zseniket (kényszer)pályájukon tartják, poétánkat mindig is jellemezte. Itt és most

az lett világos József Attila számára, hogy az üzenet, amelyet dalban juttatott el hozzá a törvényes véletlen, valami másról szól: nem az embert kell magában mozgósítania, nem is a költőt, a versből kilépve kell ezúttal megcselekednie (a vers helyett) azt a bizonyos sokat emlegetett szublimációt, őssé, ősképpé kell válnia, önmaga farkasává: „Szarvas voltam hajdanán, / farkas leszek, azt bánom." (Bánat, részlet)

Ezt írja József Attila hat évvel az említett esemény előtt…

Szó sincs tehát egy ún. öngyilkosságról. Az önként vállalt halál ugyanis nem egyenlő a suicidiummal. Krisztus hagyta magát megfeszíttetni, ha éppen akarta volna, elkerülhette volna a „kivégzést", ha a *volna,* ott nem lett volna. Azért lehetett az, aki, mert vállalta a rá mért keresztet…

Petőfi Sándort sem kényszerítette senki, hogy elmenjen a biztos halált jelentő csatába, de ő már réges-régen tisztában volt vele, hogy nem „ágyban, párnák közt" kell meghalnia, mint „egyszerű halandónak", és nem is mint költőnek kell elesnie a harc terén. Hagyta beteljesülni sorsát: ő is egy rituális átlényegülés kiválasztottja volt…

Mégsem beszélünk (teljesen jogosan) öngyilkosságról sem Krisztus, sem Petőfi halála kapcsán…

Lehet, hogy József Attila a „magánember" és a költő esetében az önkezűség ténye merül fel, vagy ha úgy tetszik, beszélhetünk ezen a szinten ún. véletlen balesetről is, tulajdonképpen egyre megy. „Emberileg" talán érthető és el is fogadható az, amit költőnk azon a bizonyos téli éjszakán elkövetett. Csakhogy József Attila (nem utolsósorban) éppen a kiválasztott-kiválasztatott halál neme által és óta már nem egyszerű magánember, és nem is „csak" költő (zseni), hanem egy magasabb létfokozatot megjelenítő, az értelmet messze túllépő szellemi megnyilvánulás.

Utolsó szavait, amelyeket (az „evangélista") József Jolán mentett át az utókornak, egyszerre foghatjuk fel az ún. közbeszéd részeként, titulálhatjuk, ha úgy tetszik költői teljesítménynek is, de elgondolkodhatunk azon is, hogy nem annak a bizonyos értelmen túli tartománynak a verbális megnyilvánulásai-e (amelyről maga is tesz említést az Ars poetica című versében), hogy ti. nem „az éji folyó csillaga" hullámoztatja-e ránk „fényrészecskéit" a Tejút közegéből?

Íme az ígéret igéje:

„Vacsorára visszajövök. Ha késnék, ne zárjátok be az ajtót…"[40]

[40] i. m. 293.

Valóban visszajött vacsorára, amelynek kedves melege hatja át az *Ódá*t, itt van közöttünk, mint roppant őspogány, aki magyarul vall hitet, bennünk lakik, mint a tanítások József Attilája…

Valóban elkésett: aki kés a ké(s)zben születik, azt egész életében kés(z) tények elé állítják az elkés(ő) tehervonatok, amelyek közbejönnek…

Ha megszeret bennünket (más választása ugyanis nincs, hiszen mi olvassuk a verseit, ismerjük és szeretjük), kopogtatás nélkül bemehetünk hozzá, az ajtókat tehát mi sem zárjuk-zárhatjuk be előtte, de utána sem.

Az *Óda* utolsó sora maradt hátra. A sziklafalon ülés és az ágyban fekvés állapotai jelölik ki a vers „mágneses pólusait". Ez a két végpont, amely között az *Óda*, mint a megfeszített íjon a felajzott ideg, rezgésbe jön és hullámokat gerjeszt…

Az ún. manifeszt jelentés viszonylag könnyen körülírható: a saját nemlétét, nemzését, foganását, magzati létét, születését, életét, halálát énekli meg József Attila, amely egyszerre visszaemlékezés és jövőbelátás. Az ágy: a bölcső, a koporsó, a hajó, az öl (ágyék), az anyaméh, a nő, a magna mater szinonimája, a fekvés pedig egylényegű az alvással, a halállal, de adott esetben jelentheti a közösülést is, mint ahogy a magzatság, csecsemőség, bizonyos tekintetben a gyermekség vagy a férfiság is kapcsolatba hozható ezzel a (test)helyzettel…

József Attila annak rendje és módja szerint az utolsó sorba sűríti az egész *Ódá*t, mint valami (kvint)esszenciát…

Nem lennénk azonban következetesek sem írásunk, sem József Attila szelleméhez, ha (így az *Óda* végére érve) nem lovagolnánk még egy kicsit a vers két kulcsszaván (ti. „nyitókulcs és zárókulcs"): a sziklán és az ágyon.

Lássuk csak: szikla, szik, szék…

Aki sziklán ül, az valójában széken ül, székre ülteti magát, vagyis szikre ülteti a magot, szikre ülteti a sziket, egyszerűbben és költőien: „…magamat is elültetem." (Kertész leszek, részlet)

És mit kezdhetünk az ággyal? Lássuk csak: ágy, ágyás, ágyas, ágyú, agy, ág, agg, agancs, ági (Y = i), Ágnes, Agnus, Agnus dei (Isten báránya), Kos, kospont, tavaszpont…

A (szabad) asszociációs sor ismét csak József Attiláig vezet, aki egyszerűen ágyásba veti magát, majd ággá sarjad, agancsot növeszt, ezen a réven válik aggá, innen pedig csak egy lépés, hogy Isten bárányaként kijelölje a jövő kospontját… Tegyünk tehát mi is pontot (legalább hármat) az *Óda* végére, hiszen akad még dolgunk bőven…

Marton Márta, a múzsa (fontos megjegyeznünk, hogy a név alliterációját József Attila nemcsak a partok – értsd: martok – vonatkozásában hallhatta ki, de – és ez a legfontosabb – a Ma-Ma szókezdő rímei is „elvarázsolhatták", s ez is összefügghet azzal, hogy a nő szép lassan édes mostohává, majd anyává, azaz mamává alakult – mama latinul anyamell – a vers során) később Dr. Szöllős Henrikné néven a következőképpen emlékszik vissza az *Óda* visszhangjára: „De a vers igazi nagyságát jóval később ismertem fel. Meglepetéssel figyeltem fel egyszer, ha jól emlékszem, 1946-ban a párizsi rádió irodalmi adására, ahol az *Óda* francia fordításban történő elmondását a következő szavakkal vezették be: »A modern világirodalom legszebb szerelmi költeménye«."[41]

Csontváry hasonló „győzelmet" arat Párizsban, ahol kiállítja egyik főművét, a Baalbeket. A festő később így emlékszik vissza erre az eseményre: „így került Párizsba (mármint a Baalbek című festmény – H. I.) a nagy kristálypalotába, a közönség elébe, s a kritika röviden – ez a munka a világot túlszárnyalta."[42]

Nem úgy tűnik-e, mintha a XX. század magyar Attilái (József Attila, Csontváry Kosztka Tivadar) nem a harctéren, a harc terén vívnák meg azt a bizonyos „catalaunumi" csatát, hanem a „magas kultúra", a szellem révén „fegyvereznék le" Párizst, hasonlóképpen, mint másfél évezreddel korábban a hun Attila? A két dicsérő szó (ti.: „a … világirodalom legszebb szerelmi költeménye", ill. „ez a munka a világot túlszárnyalta") felfogható úgy is, mint Párizs (a XX. század művészeteinek világcentruma) egyfajta szellemi, kulturális kapitulációja…

József Attila „megszületéseinek sora" természetesen ezzel korántsem ér véget, mint ahogy halálait is legalább hétszer számba lehetne venni…

Köztudott, hogy régen, amikor az emberek még együtt lélegeztek a természet ritmusaival, betartották azokat az írott és íratlan szabályokat, amelyeket számukra a vallási vagy pogány rítusok meghatároztak. Nem volt ez másként a névadásnál, az újszülött nevének kiválasztásánál sem: a születés napjának szentje magától értetődően vált a gyermek névadójává, egyben védnökévé (védőszentjévé), hiszen a keresztszülők a naptári rend aktuális szentjének nevével (és egyben a név jelentésével) ruházták fel a keresztgyermeket. (Érdemes megjegyezni, hogy a *név* szavunk

[41] Valachi Anna 2005a. 231.
[42] Csontváry i. m. 91.

visszafelé olvasva vén, vagyis öreg – aki őrködik –, ős, az illető személy mély-énjének, archetípusának a hordozója…)

Magyarán a névnap és a születésnap a szerves kultúrákban egybeesett. (Lásd pl. József Attila édesanyjának utónevét: Borbála napja, december 4. egybeesik a „mama" születésnapjával…)

A költőnél már nem tartották be ilyen szigorúan ezt a szabályt, annál is inkább, mivel a név már jóval a megszületése előtt (talán másfél évezred óta) csak arra „várt", hogy megfelelő hordozóra akadjon, aki méltón viseli. József Attila esetében elgondolkodtató, hogy vajon a név védte-e fiát, ősét, vagy fordítva, az „örökös" őrizte, vitte tovább a nevet. A dilemmát talán maga a költő oldja fel, amikor ezeket mondja: „Rám örökségnek csak a Név maradt már – / s én köszöntlek: ím kiiszom Nevedre / friss-vizü kancsóm…" (Rövid óda a kelő Naphoz, részlet)

Az iménti fejtegetés alapján érdemes újra elidőzni költőnk nevének napja tájékán, hiszen ezen a réven talán valamifajta születéshez is eljuthatunk. Többször utaltunk arra, hogy Attila napja január 7. a naptárban. A költő a hetes számhoz a következő megjegyzéseket fűzi A hetedik című vers egy saját értelmezése kapcsán: „Úgy kell felfigyelnie a szavakra, mintha a saját nevét hallaná. (…) A hetedik csak abban van meg, aki éppen a verset csinálja. A hetedik az ő egyszerisége, egyedülvalósága, ami több, mint az, amit egyéniségnek szokás nevezni. (A Brassói Lapok 1936. július 5-i számában megjelent, Molnár Tibor által készített riportban, Kortársak… 299. sz.)"[43]

A hetes szám tehát József Attila számára is mágikus töltést hordoz, magasabb rendű „numera", és nem az embert, hanem a költőt jelenti…

Ezzel szemben a hatos az ember száma, Józsefé Attiláé, a József család hatodik gyermekéé, az első (élő) fiúgyermeké, de a teremtés hatodik napjának teremtményéé is, vagyis (megint) az emberi minőség száma. Vagy mégsem? Január 6. Vízkereszt napja, egyben háromkirályok ünnepe, Jézusnak a Jordán folyóban való megkeresztelésének napja, a görögkeleti vallású emberek karácsonya, a pogányok viszont ezen a napon ünnepelték a visszatérő napfényt…

Tudnivaló, hogy a Magyar Szent Korona is január hatodikán, Vízkereszt napján került vissza (legutóbb) az Amerikai Egyesült Államokból. Ezzel analóg, szinkron eseményként értékelhető, amikor a kis Attila Vízkereszt napján, 1920-ban (az anya halála után, a párizsi béke-

[43] József Attila 2005. III. 186.

tárgyalások évében) kerül vissza Budapestre Szabadszállásról, és szabadon száll a fejére (mint egy korona?) a fehér madár…

Szőke György kimutatja, hogy a költőnek tulajdonképpen két „hivatalos vallása" volt.[44] Öcsödön, ahol nevelőszülei íratták be az elemi iskolába, vallásként református szerepel, csakúgy, mint a budapesti Ipar utcai elemi iskola bizonyítványában. Alig pár évvel később viszont már, mint görögkeleti vallású szerepel a polgári iskola bizonyítványában, és ettől kezdve mind bemondásaiban, mind verseiben ehhez, vagyis a görögkeleti valláshoz tartja magát, noha nem volt sem görögkeleti keresztelő, sem maga József Attila nem gyakorolta tételesen a görögkeleti vallást (és más vallást sem), hacsak nem tekintjük annak azokat a hittanórákat, amelyeket egy derék román pópa tartott a számára, és ahol főleg a sakkozás elsajátításában merült ki a „liturgia". A pópa a Kozmuca névre hallgatott…

Ha abban maradunk, amiben József Attila is „hitet vallott", vagyis elfogadjuk görögkeleti vallását, akkor azzal is kénytelenek leszünk szembesülni, hogy őt is, mint Krisztust, január hatodikán keresztelték meg a kereszt vizével, vagy a víz keresztjével. Ez egybecseng azon korábbi megállapításunkkal, miszerint benne tisztelhetjük a Vízöntő-kor messiását, vagyis a víz keresztjére feszült Attilát, a mozgó kospontot, a Vízöntő keresztjén újjászületett világosságot, Napot, fényt…

József Attila 1929 karácsonyán írta a híres Betlehemi királyok című versét. A verset sokan, sokféleképpen értelmezték, és jogosan állították, hogy egyszerre vannak meg benne az ószövetségi és az újszövetségi mélyrétegek, a keresztény középkori világ képei, az ősi magyar paraszti – őstörténeti – utalások, sőt akár a „mama" személye is helyet kap a versben, a Szűzanya alakjában, esetleg a fiatal Etus – aki ekkor „újdonsült mama" – is lehetett ihletője a költeménynek. A magunk részéről csak annyit tennénk hozzá a fentiekhez: elképzelhető, hogy József Attila olyan születésnapi köszöntővel „lepte meg maga-magát", mint nyolc évvel későbbi „születésnapjára", vagyis a görögkeleti karácsony „kisjézuskáját ünnepli a három királlyal együtt, amikor farsang előestéjén saját világra jöttének állít emléket az a bizonyos törvényes véletlen…

[44] Szőke György 2005. 1–3. 1905. április 24-én a Budapest-Kálvin téri Református Egyházközség XV. keresztelési anyakönyvében szerepel a neve. A keresztelő lelkészt (talán ez sem teljesen véletlen) Hagymásy Gyulának hívták. Ezt megelőzően április 14-én születési anyakönyvi kivonatot állítottak ki a nevével, ahol vallásként a görögkeleti van feltüntetve.

Bárhogy álljanak is a dolgok, József Attila fényessége és a hun Attila tisztánlátása, pontosabban megvilágosodása (eszmélése?) Róma és Párizs küszöbén, mintha közös hullámhosszon rezegne. Arra gondolok, hogy Attiláink a szó profán értelmében, vagy ha úgy tetszik, az ún. hétköznapi elvárásoknak megfelelően tulajdonképpen nem állták meg a helyüket a gátakon, nem viselkedtek igazi férfiként sem ha „szerető után jártak", mint költőnk, sem ha ellenség állt elébük, mint hadvezérünk esetében. Hőseink éppen abban a bizonyos sorsot eldöntő pillanatban hátráltak meg, anélkül, hogy „csütörtököt mondott volna nekik a fegyverük". Ún. emberi léptékkel mérve akár vereségként is értelmezhető József Attila egész élete, hiszen az a fajta siker és társadalmi elismerés, amelyben legtöbb költőtársa, barátja, mecénása részesült, neki nem jutott osztályrészül.

Bizonyos értelemben hasonló a helyzet Attila királyunkkal is, és csak találgathatjuk, hogy mint ember és hadvezér mit érzett akkor, amikor lemondott a biztos (végső?) győzelemről, és támadás helyett hátat fordított Róma és Párizs fényeinek, és „hazament"…

József Attila, úgy tűnik, egy „kulcsversében" (és melyik verse nem az?) feloldja ezt az ellentmondást:

Tudod, hogy nincs bocsánat

Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.
Légy, ami lennél: férfi.
A fű kinő utánad.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.
Hogy bizonyság vagy erre,
legalább azt köszönjed.

Ne vádolj, ne fogadkozz,
ne légy komisz magadhoz,
ne hódolj és ne hódíts,
ne csatlakozz a hadhoz.

Maradj fölöslegesnek,
a titkokat ne lesd meg.
S ezt az emberiséget,
hisz ember vagy, ne vesd meg.

Emlékezz, hogy hörögtél
s hiába könyörögtél.
Hamis tanúvá lettél
saját igaz pörödnél.

Atyát hívtál elesten,
embert, ha nincsen isten.
S romlott kölkökre leltél
pszichoanalizisben.

Hittél a könnyű szóknak,
fizetett pártfogóknak
s lásd, soha, soha senki
nem mondta, hogy te jó vagy.

Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez,

vagy vess el minden elvet
s még remélj hű szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bízna benned.

Érdekes, új olvasatot sejtet a vers akkor, ha nem egy rangvesztett költőkirály, hanem Attila király szavait halljuk ki belőle. (Miért is ne „beszéltethetné" József Attila a saját nevében Attilát, a hunok királyát, aki egyébként nem tudja magának megbocsátani, hogy „nem hódíthat"?) Németh G. Béla és Janzer Frigyes szerint a férfikép megvalósíthatatlansága képezi a vers magját.[45]

Balázs Géza kitűnő nyelvészeti tanulmányában az ún. szövegfókuszt, vagyis a legkiemelkedőbb, jelölt mondanivalót a „Légy, ami lennél: férfi" mondatban látja, és ugyanarra a következtetésre jut, mint „nem nyelvész kollégái": „És ebben bizony benne van az is, hogy mi számít férfias cselekedetnek: kulturális [értelemben] meghatározottan a vállalás, illetve bizonyos kulturális miliőben a lehetetlenség felismeréséből adódó »férfias« vállalás: az öngyilkosság."[46]

A kérdés ezek után már csak az, hogy milyen szinteken kell Attiláinknak azzá lenniük, akik valójában, vagyis küldetésük szerintiek?

A választ Attila, a József adja meg (és ez szerintünk a vers magva), méghozzá nem feltételes, hanem kijelentő módban: „…s lásd, soha, soha senki / nem mondta, hogy te jó vagy." (Tudod, hogy nincs bocsánat, részlet)

Jónak lenni ugyanis több, mint férfinak, hadvezérnek, költőnek vagy embernek lenni, s bizonyosak lehetünk benne, hogy József, az Attila és a hun, akit szintén Attilának neveznek, nem hogy csak elérték ezt a legmagasabb erkölcsi fokozatot, a kegyelmet ingyen osztók, a magukat feláldozók létfokozatát, de ennek a létminőségnek egyszersmind tudatában is voltak, amikor azt tették, „amit kell", akár mondta nekik ezt valaki, akár nem. (Valójában a bennük lakó mély-én, az őskép, a nevükben lappangó archetípus tette őket azzá, akik; ezekből a mélyrétegekből jött a sugallat, hogy mindenek felett jónak kell lenniük…)

Márpedig a jót szeretni kell, és József Attila is arra kér bennünket, hogy szeressük, vagyis a kettő: jónak lenni és Józsefnek (Attilának) lenni ugyanazt jelenti. Ahogy Attilában és az Attila szóban benne van az

[45] Szabolcsi Miklós 2005. II. 863–865.
[46] Balázs Géza 2005. 7.

(ős)apa, vagy a tiszta víz, az élet forrása és megtartója, úgy van benne az Attilához tartozó Józsefben a jóság, a jósság, a jószág, a jobbság (lett légyen az szent jobb vagy jobbágy), a jog, a jövő és ki tudná még pontosan megmondani, hogy mi minden…

A héber Jóséph névből levezethető József szavunkban nemcsak a jóság, de a szépség is ott lappang: zsef = sef = séph = szép…

Talán az sem teljesen légből kapott József Attila részéről, hogy (némi „csalással") éppen (ezt) a *szép* szót választotta, amikor nevet keresett lapjának. Ladó János utónévkönyve szerint az összetett név első tagja *Jahve* (zsidóknál az Isten neve), míg a második tag jelentése valószínűleg: *gyarapítson.* Attilában tehát most értük utol a Józsefet, a jót, vagyis az istenit, aki gyarapít: verset költ (kelt), amiből az következik, hogy nem az, aki lehetne, ti. férfi, hanem az, aki, vagyis önmaga: Jó(zsef)…

A jóság visszatérő princípium költőnknél, és nem holmi motívum, költői kép vagy más efféle, s talán így van ez a valóságban is…

Hogy József Attila tényleg komolyan veszi ezt a jóságot, és nem valami véletlenszerű elszólásról van szó a Tudod, hogy nincs bocsánat című versben, ehhez vissza kell utalnunk egy nyolc évvel korábban kelt „gyöngyszemére", a Harmatocska című panteisztikus „önarcképre", amelyben Attila, a József, jótáll maga mellett, felelősséget vállal saját jóságáért, és mindig az: aki, nem pedig az: aki lehetne…

Lássuk tehát a verset:

Harmatocska

Guggolva ringadoz
a málnató, meleg
karján buggyos, zsiros
papiros szendereg.

Lágy a táj, gyöngy az est;
tömött, fonott falomb.
Hegyek párája rezg
a halmokon s dalom.

Hát dolgoztam hiven,
zümmögve, mint a rét.
Milyen könnyű a menny!
A műhely már sötét.

Fáradt meg együgyű,
vagy tán csak jó vagyok
s reszketek, mint a fű
és mint a csillagok.

Az utolsó versszak fáradtsága, együgyűsége, jósága, szinte világít a műhely sötétjében, mint a csillagok az est mennyezetén. A jóság és az isteni egy tőről fakadnak (lehet, hogy éppen a málnatőről – a Kos jegy attribútumai mások mellett a bokros növények is) és az együgyűséget, vagyis a butasá-

got, vagy ha úgy tetszik, a „buddhaságot” feltételezik, ami nem más, mint megvilágosodottság, nirvánában levés. (a *buddha* szó szanszkritül megvilágosodottat jelent és szóalakilag rokona a magyar buta szónak, a nirvána pedig a buddhisták mennyországa). Igen valószínű, hogy ebben a versben is a józsefségben rejlő jóság világítja meg nemcsak magát a költőt (nem először és nem utoljára szembesül saját megvilágosodott voltával), de dalával (ez volna a vers) nekünk is bevilágítja az est halmait, a fényforrás pedig talán éppen a buggyos, zsíros papíros, amelyre a költő átmentette magát: odaköltötte a verset valami elhasznált papírosra, majd összegyűrte azt, és kidobta a költői műhelyből egyenesen a málnabokorra, vagy ki tudja?

Nemcsak a mikrokozmosz és a makrokozmosz (fű, csillagok) reszketnek, de maga a fény is, mint elektromágneses rezgés. A papíros szót olvasván, hallván, gondolhatunk annak fehérségére, a fehér szín viszont tartalmazza az összes szín skáláját, vagyis a fényt. És mire jutunk, ha elemeire bontjuk ezt a papírost? Nem másra, mint hogy a pap (pap = papa = apa = atyácska = József Attila) ír (ír = gyógykenőcs = zsír, de írással, pl. versben is lehet gyógyítani). Fényt írt tehát az atyácska a fehér papírosra, talán éppen a Harmatocska című költeményt…

Mint tudjuk, a fénynek kettős természete van, nemcsak anyagi (korpuszkuláris), hanem egyben hullám jelleggel is megáldotta a Teremtő. A víz szintén hullámzik, s a harmat meg a hegyek párája is vizes karakterű. Ezen a vonalon viszont a költő attilasága, pontosabban: vízi volta ölt testet a versben. A harmat a légkör párájából kicsapódó vízcsepp, amely rendszerint hajnalban képződik. A tűz (csillagok) és a víz (harmat) mellett megjelenik a levegő elem is (hegyek párája), amelyben természetesen ott lappang a hajnalra kicsapódó gyöngy. A halmok, a hegyek, a rét a föld elemet idézik, míg a málnató, ill. fonott falomb az ötödik őselemet, a fa minőségét jelenítik meg a költeményben.

Maga a teremtés elevenedik meg a versben, pontosabban a teremtés igei aktusa ér véget ezen a „gyöngy esten” (érdemes elgondolkodni az *ige* szavunkon, amely visszafelé olvasva égi), s ebbe a „híven elvégzett dologba” fárad bele a költő, aki egyszerre a Teremtő is: József Attila. Együgyű jóság tölti el odabent a „versműhelyben”, hiszen a „dal” elkészült, ott „rezeg” a halmokon, na meg azon a bizonyos málnatőn, ott „szendereg”, mintha maga is egy nagy harmatcsepp volna, amely a hajnalt várná. Ezzel párhuzamosan odakinn a hegyek párája, (mint a lég, a lélek, a szellem megfoghatatlan szubsztanciája) is éppen most van átalakuló félben. Virradatra ebből a párából „csapódik ki”, desztil-

lálódik harmatocskává a természet költői vegykonyhájában az a bizonyos rezgő pára.

Mire a Nap felkél, a harmatocska is ott csillog a fűszálon, és mint egy apró domború tükröcske vetíti vissza a világot. A vers költése, a teremtés, olyan, mint a harmatképződés: mindkét esetben ún. szublimáció történik: átalakulás, megtisztítás, megtisztulás, nemesedés, szellemmé válás, jótét…

A vers pedig olyan, mint maga a harmatocska: isteni tünemény, világító cseppecske, amely a „dolgozó rét" zümmögését visszhangozza, a vers nem más, mint a Teremtő: József Attila könnye: sűrített jóság…

József Attilának ezek az ún. „jó" versei ezzel még nem érnek véget.

(Véleményünk szerint a Harmatocska című versnek is a jóság: „…jó vagyok…" a versfókusza, hasonlóan, mint a Tudod, hogy nincs bocsánat című költeménynek – mint ahogy erre utaltunk.)

Van az életműnek egy különös darabja, amely már a címében „jó"…

Jónál jobb

Párizs, Berlin, Moszkva és Szeged –
Kevesen vannak jó emberek.

Akik meg vannak, jajgatni vannak.
Narancshéjnak is útjában vannak.
Gyönge harmat, ösztövér: fölszíjja a nap.
S folyómedret mosni? Ki hallott olyat?

Huncut a jóság, ha szégyent hoz a jóra –
Minek jóság-festék a jót- akarókra?

Van hű komondora, van bő karikása –
Melyik juhász bőg, ha megszalad a nyája?

A vasnál több az olvasztókohó,
Jónál több, jobb a jót-akaró.

Washington, Wien, London és Czegléd,
Rossz ember úgyiscsak mutatóba lesz még.

Szabolcsi Miklós véleménye szerint a verset: „*ellen-jóság*" versnek lehet tekinteni[47], de Hont Ferenc és Gáldi László (akikre szintén hivatkozik Szabolcsi Miklós) is hasonlóképpen vélekednek (lásd ugyanott).

A magunk részéről (megmaradván az eddigi „mitikus vonalvezetésnél") viszont azt gondoljuk, hogy József Attila ebben a versében is azt vallja, hogy a jóság világot változtató erő. A Jónál jobb című verset felfoghatjuk akár a *Harmatocska* „ősének" (hat évvel korábban 1924-ben íródott, február 11-én, Szűz Mária napján). Az „összekötő kapocs" a két vers között a harmat, amely itt is, ott is, a jóság szinonimája, s talán nem

[47] Szabolcsi Miklós i. m. I. 564.

véletlen, hogy a vers aranymetszetében kap helyet, mint szövegfókusz. Ha következetesek akarunk maradni magunkhoz, akkor különösebb nehézség nélkül „beazonosíthatjuk" a versben lakozó Jó(zsef) Attilát. Haladjunk sorjában, és maradjunk abban, hogy kevés a jó ember (úgy általában) de Párizsban, Szegeden (ahol történetesen József Attila megfordult) azért akad legalább egy (Berlin, Moszkva most maradjon talány).

A jajgató jó ember talán az a József Attila, aki a megfelelő helyen és időben egy egész verset (ami felér egy egész élettel) végigjajgat: „Nagyon fáj"…

A narancshéj majd A Dunánál című versben tér vissza, mint felszínen úszó dinnyehéj, amely (akkor és ott) a „felszínről fecseg", nem engedi szóhoz a mélység jó-szép szavait. A narancs igazi nedvdús gyümölcs, melynek életet adó jó-édes levét csak úgy élvezhetjük, ha előbb megfosztjuk a héjától. A narancshéj viszont „jajgat" amikor „bántják", verejtékezik, de inkább könnyezik, sír, védelmezi tápláló nedveit. De ugyanez a narancshéj fakaszt könnyeket abban, aki szakszerűtlenül bánik vele és hagyja, hogy a gyümölcs szemébe spriccelje „narancskönnyeit"… Az ösztövér harmat egylényegű a kiszáradt folyó medrével. A költő és a hadvezér, ha történetesen az Attila névre hallgat, akkor az a dolga, hogy az élettel, az eleven vízzel mossa át a medreket (akár az egész Duna-medencét is) bármily furcsa is „első hallásra" ez a medermosás…

A negyedik versszakban válik külön a jó akarása és a jó, a kettő ugyanis nem ugyanazt jelenti: a jóság a jó megléte, míg a jó akarása nem feltétlenül jelenti a jó létét, ez az oka annak, hogy nem kell jóság-festék a jót-akaróra. De ez az utóbbi szóösszetétel megenged egy szójátékot is: hangalakilag ugyanis a jót-akaró és a jó-takaró megegyezik, jelentés tartalmilag viszont ellentétes értelmet hordoznak. A jó akarása látható, míg maga a jó legtöbbször láthatatlan. Ezért nem kell (nem is lehet) valamire, ami a jót takarja jóságfesték, mert a jóság tünemény, mint a harmat, vagy a Jó-Isten…

Az ötödik versszakban kezdi magát József Attila „leleplezni". A komondor (ősi magyar) kutya, s mint ilyen, a Kos jegyének keleti megfelelője (mint ezt már többször is említettük), maga József Attila. De nemcsak K(k)utyabőrbe bújik József Attila jósága, karikás (ostor) alakot is ölthet, ebben a vonatkozásban viszont a hun Attila jósága (Isten ostora) kerül József Attila kezébe, aki egyszerre juhásza (pásztora) is nyájának (a magyarságnak) meg ugyanennek a nyájnak (egyik) vezér-K(k)osa is.

A vas (József Attila kedvenc fémje) szintúgy a költőt helyettesíti, és valljuk be, hogy egyre kevesebb van belőle (mind a vasból mint nyersanyagból, mind a József Attila nagyságú költőkből), annál több viszont a kohó, amelyekben természeti kincseinket (és József Attila természeti jelenség, a nemzet és az emberiség „kincse") esetünkben a (jó) vasat kiolvasztják.

Jóból sokkal kevesebb van, mint a jót akarókból: ez az utolsó előtti versszak második sorának menete, amely a vasra és az olvasztókohókra rímel.

Az utolsó strófa városai (Wient – Bécset – kivéve) „nehezen megközelíthetők", a vers végkicsengése viszont nem hagy kétséget József Attila „jó-jövőbe" vetett hitéről…

Érdekes – tanulságosnak ígérkező – szinkronicitásokra bukkanhatunk, ha József Attila ún. előéletét vesszük górcső alá, vagyis a megszületést megelőző eseményekre próbálunk reflektálni. Ezúttal az ún. biológiai ősöket szeretnénk tetten érni. (Az előzőekben arra próbáltuk felhívni a figyelmet, hogy a XX. század magyar költő-Attilája miképpen azonosult „ősapjával", az V. század hun király Attilájával, isten ostorával, isten kardjával, és magával az attilasággal. Utaltunk arra, hogy a név: atya, választott atyánk, atyácska értelmű, de egyszersmind nagy, áradó vizet, az élet vizét/tavát, tengerét, az élet megtartóját is magában rejti.) Írásunk jellegéből eredően most elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a családfa apai és anyai ágain rábukkanunk-e olyan személyekre (esetleg tájakra, eseményekre stb.), amelyek valahonnan már ismerősek… Kezdjük talán az apai ágon a „családfajárást"…

József Jolán a következőképpen idézi fel emlékezetében öccse, József Attila megszületésének előzményeit: „Papa féltő gonddal vette körül, meg volt győződve róla, hogy most fia születik. A beteg asszony látogatóinak ismételten elmesélte álmát: megjelent neki egy ősz öreg ember, aki elmondta, hogy fia születik. És a fiút nevezze Attilának, mert híres ember lesz belőle."[48]

József az Ótestamentum egyik ismert alakja volt, Jákob kedvenc fia, akit apja, attól kezdve, hogy a gyermek beszámolt neki egyik álmáról, amelyben a Nap, a Hold és tizenegy csillag hajolt meg előtte, még nagyobb kegyben tartott, hitt abban, hogy Józsefre különleges küldetés vár,

[48] József Jolán i. m. 5–6.

és szeretete, tisztelete jeléül új, szép tarka köntöst csináltatott neki. Ezen a réven a kis József ki is váltotta testvérei ellenszenvét…

József Attila, apjának ugyan nem számolhatott be álmairól gyermekkorában (mint híres ember – költő – annál félelmetesebben igazolódtak be a versekben leírt jövendölések, próféciák, magáról, családjáról és a XX. századról stb.), de már legelső versében szép-új ruhát kíván magának, azt az attribútumot, amely *sui generis* hozzátartozik a józsefséghez.

11 éves ekkor a kis József fiú, még nem költő, de már érzi, hogy: „Amikor verset ír az ember / nem írni volna jó." (Amikor verset ír az ember…, részlet)

Mintha a „Jocóhoz" írt strófákat az ószövetségi József mondaná tollba Attilának:

Kedves Jocó![49]

1.ső strófa
De szeretnék gazdag lenni,
Egyszer libasültet enni,
Jó ruhába járni kelni,
S öt forintért kuglert venni.

2. strófa
Míg a cukrot szopogatnám,
Uj ruhámat mutogatnám,
Dicsekednél fűnek fának,
Mi ió dolga van Attilának.

A versírás gyógyír, a költemény költőjére talál, a mű megszüli a művészt, aki persze még nincs tudtában annak, hogy amit mond, és ahogy ezt teszi, az több egyszeri önmagánál, de a szép szavak magukért beszélnek: igéznek…

Ebben az olvasatban, a versben megénekelt gazdagság nem elsősorban bírvágy, hanem szellemi-érzelmi kvalitás, a múltba-jövőbe látás képessége, a mindenséggel való együttrezgés… Az új-jó ruha pedig a kiválasztottságot, másságot, beavatottságot hivatott érzékeltetni, hasonlóképpen, mint a király palástja, a pap miseruhája, vagy a sámán viselete. Itt és most a ruha teszi az embert, de a majdani költőt versei burkolják „jel-mezbe", az a küldetése, hogy versekben mutatkozzék.

A költő igazi ruhája maga a vers.

József Attila így vall erről:

A kultúra
úgy hull le rólam, mint ruha
másrol a boldog szerelemben… (Nagyon fáj, részlet)

[49] József Attila 2005. I. 5.

A költemény egyéb vonatkozásait halasszuk későbbre, és térjünk vissza „József és testvérei”-hez, a változatosság kedvéért azonban figyeljünk valaki másra: Thomas Mannra.

József Attilát valószínűleg nemcsak a Nobel-díjas író literátori nagysága hatotta meg, de az is, hogy egyik legjelentősebb művében éppen az ismert ószövetségi történetet dolgozza fel Mann, amelynek József a főszereplője. A költő, akiről tudjuk, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított a neveknek (szavaknak), a német realistában valami mást is megérzett: a Testvér-Ikret, az Embert, a Férfit. Thomas Mann neve ugyanis szó szerint ezt jelenti (ti. Thomas = Iker, Mann = Ember, Férfi). József(Attila)-és-tertvére(i), embere, férfitársa tehát maga Thomas Mann. Mindketten azon munkálkodtak, hogy az embert, az emberiséget a maguk módján felemeljék. Ezek után nincs mit csodálkoznunk azon, hogy József Attila számára „Thomas Mann üdvözlése” mást, sokkal többet jelentett, mint egy alkalmi vers megírása. Olyan embert küldött neki a sors, aki hírt hozott Józsefről, vagyis saját magáról. Nem véletlen, hogy a versben (ti. *Thomas Mann üdvözlésé*ben) történik utalás arra, hogy „azt a bizonyos mesét” mondja a „mesemondó vendég” (ti. a József és testvéreiről szóló történetet): „Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük…” Néhány sorral lejjebb így fogalmaz József Attila: „…kinek emberhez méltó gondja van.” Lehet, hogy a verssor *embe*r*e Mann*t rejti? De álljon itt maga a költemény:

Thomas Mann üdvözlése

Mint gyermek, aki már pihenni vágyik
és el is jutott a nyugalmas ágyig,
még megkérlel, hogy „Ne menj el, mesélj” –
(így nem szökik rá hirtelen az éj)
s míg kis szive nagyot szorongva dobban,
tán ő se tudja, mit is kíván jobban,
a mesét-e, vagy azt, hogy ott legyél:
így kérünk: Ülj le közénk és mesélj.
Mondd el, mit szoktál, bár mi nem feledjük,
mesélj arról, hogy itt vagy velünk együtt
s együtt vagyunk veled mindannyian,
kinek emberhez méltó gondja van.
Te jól tudod, a költő sose lódít:
az igazat mondd, ne csak a valódit,

a fényt, amelytől világlik agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.
Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén,
hadd lássunk át magunkon itt ez estén.
Párnás szavadon át nem üt a zaj –
mesélj arról, mi a szép, mi a baj,
emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.
Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág
s mi borzadozva kérdezzük, mi lesz még,
honnan uszulnak ránk új ordas eszmék,
fő-e új méreg, mely közénk hatol –
meddig lesz hely, hol fölolvashatol?…
Arról van szó, ha te szólsz, ne lohadjunk,
de mi férfiak férfiak maradjunk
és nők a nők – szabadok, kedvesek
s mind ember, mert ez egyre kevesebb…
Foglalj helyet. Kezdd el a mesét szépen.
Mi hallgatunk és lesz, aki csak éppen
néz téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európait.

A 14. sorban („…az igazat mondd, ne csak a valódit…") aztán tényleg történik utalás a regényre, és ezen a réven a Bibliára: „…a költő közvetlenül idézi Thomas Mann József-regényének egyik jellegzetes gondolatát. A József és Rúben közötti párbeszédben kétszer szerepel ez a fordulat: »Igen, valóság szerint. De igazság szerint…« A németben: »Ja, in Wirklichkeit. Aber in Wahrheit…« Lőrincze Lajos Arany-párhuzamra mutat rá: „Ami József Attilánál valódi és igaz, Aranynál való és annak égi mása.[50]

A 23. sor emberében (ti. „…s az emberségen, mint rajta a rák…") újfent emberünkre, Mannra ismerhetünk, míg a költemény 30. sora („…de mi férfiak férfiak maradjunk…") az emberben (Mann) lakó férfit (Mann) sejteti. A következő verssor: „és nők a nők – szabadok, kedvesek…" az előzőt is figyelembe véve viszont azt engedi sejtetni, hogy József Attila megérzett valamit a Thomas Mannban lappangó nemi identitás kettősségéről (biszexualitás), de az ezután következő sorban („…s

[50] i. m. III. 236., vö. Tóth István 1986. 225–226., Lőrincze Lajos 1968. 432–434.

mind ember, mert ez egyre kevesebb…") immár harmadszor hivatkozik az emberre, aki nő is, férfi is… (Az Ikrek archetípusa egy fiúcska és egy leányka.)

Érdemes elgondolkodni az utolsó soron is: „…fehérek közt egy európait." Első megközelítésben az európaiság utalhat Thomas Mann polgári humanizmusára, más vonatkozásban viszont jelentheti a másságot, a sárgákból fehérekké lett, ázsiai gyökerű magyarok között. Ismert tény, hogy József Attila milyen büszke volt szemének mongol redőjére, amelyben nemcsak a saját kijelöltségét látta, de „keletről jöttségének" (Batu kán rokona) bizonyítékát is. Bárhogy legyen is, Thomas Mannba József Attila (a vers tanulsága szerint legalábbis) egy olyan nagy apaképet, de még inkább nagyapa képet vetített, akinek az a dolga, hogy minden este ugyanazt, a már jól ismert mesét mesélje a kisfiúnak, amit az mindig (unos-untalan) hallani akar (magáról). A lényeg, hogy a mese is, a mesélő is emberi legyen, és mégis egy kicsit idegen, mint a hallgató, a hallgatóság…

Visszatérve a bibliai történethez, szerepel abban a ciszterna (kút) motívuma (Rúben, József testvére azt tanácsolja a többi testvérnek, hogy dobják ciszternába a fiút, Józsefet). A mi József Attilánk életének is volt egy olyan mozzanata, ahol a kút életbevágónak bizonyult (korábban részletesen kifejtettük, hogy Öcsödön milyen szenvedések árán volt kénytelen megtapasztalni – nevelőapja jóvoltából – nevének mibenlétét éppen a kút mellett). További „törvényes véletlen" az az eset, amikor az ószövetségi Józsefet Potifár kéjsóvár felesége arra próbálja rávenni, hogy háljon vele, és „megfogja" József ruháját, aki, hogy „tiszta" maradhasson, inkább a nő kezében hagyja a ruhákat, így utasítván vissza a kihívást. Az asszony a nála maradt ruhadarabokkal vádolja be aztán férjénél Józsefet, akit ezek szerint éppen tiszta ruhája árult el…

Az ember akaratlanul is felteszi a kérdést, hogy vajon a Jocónak írt versben (tehát már az indulásnál) miért fontos Attila számára az, hogy mutogassa a ruháját? Talán ezzel akarja igazolni tisztaságát, „tiszta szívét" és kivívni azt a jogot, hogy a megfelelő helyen és időben „betörhessen"? Hová is? Igen, a költő Attila úgy tör be versével (ez a tiszta ruha) az irodalomba, mint a hun Attila a Kárpát-medencébe: Tiszta szívvel…

Persze ha belegondolunk, hogy Attilácskának mosónő volt az édesanyja és szappanfőző az édesapja, akkor nem tűnik olyan nagy dolognak ez a tisztaság, na de ez egy másik történet, amire majd még visszatérünk…

A költő Attilának egyik, ha nem a legfontosabb motívuma a tisztaság. Ún. szerelmes verseiben sem nyers vagy erotikus, számára a költemény legalább annyira szent, mint amennyire eszményien tiszták a nők is, akikhez dalaiban szól, amiből az következik, hogy maga is tiszta marad, amikor versel. De mintha az életben is sorsszerűen csak olyan nők kerülnének az útjába, akik elérhetetlenségükből fakadóan szinte szavatolták a poéta számára azt, hogy érdemes szerelembe esni beléjük: ún. reménytelen, be nem teljesülő szerelembe. Néha olyan érzése van az embernek, ha József Attila „nőügyeit silabizálja", mintha ez a beteljesületlen szerelemérzés a költőnek amolyan (ön)törvénye volna, de mondhatnánk szükséges véletlent vagy szinkronicitást is, amely azt a bizonyos tisztaságot szavatolja.

Ahogy a bibliai történet hőse, József is megfutamodott, nem akart legény lenni a gáton (Potifárné gátján), úgy mond le a mi költőnk is arról (ne feledjük, hogy maga is Gát utcai srác), hogy a szexualitást „pucéran" ábrázolja műveiben. József Attila nem álszemérmes, a róla szóló írásokból kiderül, hogy sok nővel volt dolga, ismeri a testi szerelmet, de ez számára magánügy, nem versbe való dolog, s talán nem véletlen, hogy életművében sohasem azokat a nőket isteníti, akik (testileg) boldoggá tették, vagy akiket ő tett „boldoggá", mindig azokról szól, akikben ősképi, mitikus valójukban fedezi fel az együvé tartozást.

Igazából fontosabb neki a név, pontosabban az a jelentéstartam, ami a névben rejlik, mint maga a nő vagy az ember, annak konkrét testi mivolta. Számára a név hordozza az egyén ősképét, mitikus magját, s mint a szavak mérnöke, mestere, keresi azokat a személyeket, akikben tetten éri a számára fontos, mágikus kulcsszavakat: József Attilának mint a költőkirálynak az emberek (de elsősorban a nők) „lábon járó, megtestesült, élő, szép szavak"…

Néha „el is árulja magát". Pl. a Thomas Mannhoz írt versében sem egyszerűen csak a szavakkal játszik, amikor a nevekkel játszik…

De biztosak lehetünk benne (és erre a későbbiekben még részletesen kitérünk), hogy a Flórának írt *Hexaméterek*ben sem véletlenül szerepel az, hogy: „Szól örökös neved árja, törékeny báju verőfény, / és beleborzongok, látván, hogy nélküled éltem." (Flóra, 1, Hexaméterek, részlet)

Hátramaradt még egy olyan momentum Józsefeink történetében, amely mellett kár volna elmennünk, és ez a sírás.

Az Ótestamentum úgy tudja, hogy amikor József felfedi magát testvérei előtt, olyan hangosan sír, hogy az egyiptomiak mind hallják, és híre

eljut a fáraó házába is. Aki elolvassa József Jolán, József Attila élete című munkáját, az meggyőződhet arról, hogy költőnk ugyan nem volt anyámasszony katonája, de ha sírásról volt szó, akkor Attila nem ismert sem istent, sem embert. Furcsa módon a legemlékezetesebb sírása éppen testvérei (Jolán és Eta) társaságában „zajlott": „Gyulladásos szeme már a második napon egészen bedagadt a rettenetes hidegtől és a sok sírástól. Mert sírt a szerencsétlen, éjjel-nappal." (József Jolán i. m. 267. old.)

És még csak annyit: a keresztények az ószövetségi Józsefben, mint ártatlan (tiszta) és erényes szenvedőben Jézus Krisztus előképét látták.

De haladjunk tovább, hiszen az „ősök útján" találkozhatunk még olyan álomlátókkal, mint amilyen József Áron volt. Természetesen az újszövetség Józsefére gondolok, az ácsra, vagyis Szent Józsefre, a „munkásra", Jézus Krisztus jogi apjára. Az Ószövetség Józsefe (láttuk), a mi József Attilánk, vagy ha úgy tetszik, Jézus egyfajta ősképe volt. (A név – láttuk – az illető ember archetípusát, ősképét, mítoszi énjét rejti, és „jó esetben" az illető hasonul is ezzel a névvel, ill. a névben rejlő tartalmakkal, a testi, evilági, fizikai léten túli, metafizikai valójával…)

A héber eredetű nevekkel megáldott (József Áron), román nemzetiségű, görögkeleti vallású (és vallását gyakorló) szappanfőző munkás (egyébként ezermester) a „keresztény-zsidó" Budapest külvárosában, a Ferencvárosban, a Gát utcában álmot lát, amelyben egy öregember tudatja vele, hogy asszonya (aki különben református vallású kun) fiat fog szülni, a gyermekből híres ember lesz, ezért nevezze a kis jövevényt Attilának.

Hát ahogy mondani szokták: „ez azért sok a jóból", „ilyen nincs"…

Miért mondom ezt? A választ Szőcs István adja meg: „Magyarország 33 királya, 5 fejedelme, 3 kormányzója, 12 elnöke, Erdélyország 22 fejedelme, több mint 100 vajdája és kormányzója, Magyarország több mint száz nádora, több mint száz országbírája és stb., mintegy 60 miniszterelnöke között ATTILA NEVŰ NEM VOLT! (…)

És amikor az Attila név már ódák, hexameterek hullámtaraján ragyog fel, a XIX. század elején felbukkan a viseletben is; Atilla: zsinórral díszített lebernyes nemzeti felöltő, afféle zsinóros dolmány vagy mente, néhány évtizedig még Magyarországon kívül is divatozik, a nevével együtt. Ám a közélet és a szellem nagyjainak nevei közt alig száz évvel ezelőtt születik az első Atilla nevű, s egyáltalán nem a nemesi hagyományt képviseli ő sem!"[51]

[51] Szőcs István 2003. 151–152.

Kell-e csodálkoznunk ezek után azon, hogy 1500 évet váratott magára József Attila? S a fentiek ismeretében volt-e, lehetett-e a fiúnak, Attilácskának más választása, mint hogy „őssé váljon”? Természetesen nemleges a válasz, amit maga is jól tudott: „gyenge létemre így vagyok erős, / ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál, / mert az őssejtig vagyok minden ős –” (A Dunánál, részlet)

Való igaz, nem nemesi hagyományt képvisel, hanem messzebbre megy, talán még az őssejtnél is messzebbre, a kezdetbe, amikor még csak az „ige vala”…

A világ megteremtése című versében ezt írja: „Igen, tudom, még nem volt világ, / csak az erők nyugalmas vize…” – majd ugyanebben a versében: „– most munkás lehet, vagy talán költő, / hiszen mindegy a munkás, a költő – / ő volt még egyedül, nagyon magába, / mint én vagyok most, olyan magába. / Tehetetlen volt, csak szeretet volt…”

A vers (talán) azt sejteti, hogy az Atya hangján szól itt a költő.

Igen, az Attila név is azt jelenti: Atya, Szeretett atyánk, vagyis a Teremtőt. De (mint tudjuk) vizet, áradó folyót, az élet forrását is magában hordozza az Attila név (szó). A *Tanítások*ban (történetesen éppen a hetedikben) – ígéretéhez híven – így tanítja egész népét nem középiskolás fokon:

A tegnapiak és atyáitok
a jajok lúgjával próbáltak mosakodni
s ime, tinéktek nem kell kutakat ásni.
és nem szükséges,
hogy telesírjátok a kiapadt tavakat,
csak gyertek velem
és el ne maradjatok tőlem,
az én számról friss források fakadnak,
merítsétek bele véres értelmeteket,
- -
(Tanítások, részlet)

Nem kétséges, hogy a költő Attila szájából fakadó friss források egylényegűek az Atya(úristen) igéivel, a teremtő szép (jó) szavakkal.

És még valami: Atilla (ha így írjuk) magyar nemzeti viseletet jelent, talán azt az új ruhát, amit (ki tudja hányadszor) adtunk költőnkre. Úgy látszik, hogy nemcsak a mi József Attilánk kedvelte az atillát (köztudott, hogy József Attila atillában úgy nézett ki, mint Petőfi Sándor, amire legalább olyan büszke volt, mint nevére és szemének mongol redőjére), de (láttuk) az Ótestamentum Józsefe is „követte a divatot”, s korát jóval megelőzve bújt atillába, aminek aztán többször „meg is itta a levét”.

Ezek után a kitérők után itt az ideje, hogy végre folytassuk József Áron és az Újszövetség Szent Józsefének egybevetését. Máté evangéliu-

mában olvashatunk arról, hogy Józsefnek, Mária férjének angyal jelent meg álmában, aki tudatja vele, hogy asszonya várandós, s hogy a Mária által várt gyermek a Szentlélektől van, ezért Jézusnak kell elnevezni, mert ő szabadítja meg népét a bűneitől.

Szent Jeromos úgy tudja, hogy József botja kivirágzott, méghozzá akkor, amikor elvitte azt a templomba a főpaphoz, hogy isteni jel döntse el, hogy a sok kérő közül melyiküké legyen Mária keze. A bot, nemhogy csak kivirágzott, de egy galamb is kiröppent belőle. (Józsefbot)

Mária és József házassága mentes volt minden szexualitástól, valójában nem egy test szerinti, hanem egy lélek és hit szerinti misztikus frigyről beszélhetünk, amelyben József a mennyei atya földi képe. Tudni vélik róla azt is, hogy Jézus után még született gyermeke, vagyis a Messiás világrajövetelekor nem volt még öregember, mint ahogy általában ábrázolni szokták.

Az „álomjelenet" szinte szóról szóra megegyezik mindkét esetben: „jelentéktelen" munkásember a „választott apa", álom jövendöli meg a várva-várt fiú megszületését, álomban „dől el" az is, hogy mi legyen a gyermek neve (a névadó Szent Józsefnél egy angyal, József Áronnál egy öregember), mindkét gyermekből „híres" ember válik, és nem utolsósorban mindkét álmodót Józsefnek hívják…

Nincs tudomásunk arról, hogy József Áron kedvelte volna a botokat (hacsak nem faricskált magának unalmában), tény viszont, hogy „maga gyalulta, ácsolta, szegezte a csecsemő fekhelyét…"[52]

Vagyis József Áron is ács volt (mint a bibliai József), hacsak egy kis időre is. Ahogy a fekhely is, mint amilyen a bölcső, „ácsmunka", úgy a koporsó is az. József Jolán részletesen leírja könyvében, hogy Attilával milyen körülmények között érkeztek meg Balatonszárszóra (ez volt József Attila életében az utolsó utazás) 1937. november 4-én. (1956 óta ez a dátum – mármint nov. 4. – egy más okból is emlékezetes, ezen a napon verték le az oroszok a magyar forradalmat.) Ezt írja: „Kinyitottam a vaskorlátot. A vonat megállt. Az utolsó kocsi, melyben utaztunk, messze esett az állomástól, a magas oszlopok ívlámpáinak fénykörén kívül. Kidobtam a kabátokat a sötétségbe, és legurítottam a bőröndöket a lépcsőn. Attila elnyúlva feküdt a peronon (J. J. itt a vasúti kocsi folyosójára gondol – H. I.) és nyöszörgött. A kalauz már sípolt, a mozdony nagyot szuszogott, és megrándította a vonatot. Átnyaláboltam

[52] József Jolán i. m. 6.

a hóna alatt Attilát, és háttal a lépcső felé húztam magammal. Az alsó lépcsőt elvétette a lábam és leestem. Még volt annyi lélekjelenlét és erő bennem, hogy hatalmas ívben rántottam magam után Attila elnehezült, tehetetlen testét, nehogy a kerekek alá kerüljünk. A vonat már teljes sebességgel robogott tovább.

Az ívlámpák kialudtak. Etus húgom az állomás felől sietett felénk.

– Már azt hittem, nem jöttök. Nem láttalak leszállni benneteket. Attila hol van? – kérdezte.

A hirtelen támadt vaksötétben nem láttuk egymást.

– Itt fekszik a földön – feleltem. – Hívni kellene valakit, aki segít hazavinni.

A fájdalmas nyöszörgés újra hallatszott. Etusnak még a lélegzete is elállt. Hirtelen elrohant a sötétségben, és kiáltozni kezdett:

– Bartosék! Bartosék!

Kiáltozására hangok és lépések közeledtek. Még mindig nem láttam semmit és senkit. Etus sebtiben elmondta, hogy ingyen szobát adott egy Bartos nevű ácsnak és feleségének, hogy ne lakjon egyedül az elhagyatott házban. Ők is kijöttek a vonathoz, de nem láttak senkit leszállni, hát visszafordultak.

Az ács felkarolta Attilát és végigtámogatta a töltésen, le egészen a házig."[53]

Lehet, hogy József Attila koporsóját ez a Bartos nevű ács készítette? Bárhogy legyen is, kijelenthetjük, hogy mindkét útjára (ti. az élet útjára is, és a halál útjára is) a megfelelő emberek: ácsok készítettek a számára „alkalmatosságot", „alkotmányt"…

Szent József botját már megismertük, lássuk, hogy néz ki Attilánk botja, hisz ő is József, jár neki a bot, hozzá tartozik…

József Attila botja, amely kihajt, kivirágzik, a Balatonszárszó szóban rejlik: Korábban említettük, hogy *Balaton* szavunk ugyanazt jelenti, mint az *Attila* szó, vagyis az élet vizét, az élet megtartóját, tavát. Ha ezt a tényt is szem előtt tartjuk, és ebben a szellemben „képezünk szó botot", akkor úgy is fogalmazhatnánk, hogy a szép szó mesterének botja nem más, mint (az élet tavából szárba szökkent) szó, talán maga az életmű. Próbáljuk úgy elképzelni, hogy a Balatonból kinő, szárba szökken egy olyan „szó-fa", amelynek levelein ott fújja a szél József Attila minden versét, de maga a törzs, a szár is versekből állna, a „keményebb fajtá-

[53] József Jolán i. m. 265.

ból", és ennek megfelelően az ágak is József Attila szavait idéznék. Balatonszárszó ezek szerint ugyanaz, mint az élet fája, az élet taván (szó szerint szavakból). Úgy tartják, hogy Krisztus keresztjét az egykori paradicsom életfájából ácsolták, vagyis Ádám és Krisztus fája egy tőből sarjadtak „szárszóba". József Attila is Balatonszárszón került keresztre, egészen pontosan a keresztúton, a közút és a vasút kereszteződésében érte a halál, tóhoz-mentében. Balatonszárszó tehát József Attila keresztje is, költőnk pedig a vonatok és kocsik keresztvágányain mérettetik, mint ahogy „a föld és az utca fiához" illik. Itt érdemes megjegyezni azt is, hogy a költő, ha végleg befejezett egy verset, gyakran kettős keresztet tett a vers alá, de egyszersmind ez volt a szignó is, József Attila kezdőbetűivel:

A Balaton „szára" tehát „szót kapott", életre kelt, kivirágzott, mint Józsefbot, de mi lesz a galambokkal?

Mint annyiszor, most is írásunk legtermékenyebb kútfőjéből merítünk: „Berontottunk az ajtón. M. a nyitott ablaknál állt, és egy nagy madár csapkodó szárnyait igyekezett lefogni. A madár vadul vagdalkozott a csőrével és ijesztő hangon rikoltozott. Amikor végül sikerült rabul ejtenie az állatot, átment vele a másik szoba meleg sarkába.

Kis fehér tyúk tátogott ijedten a két tenyere között. M. aztán elmondta, hogy miért művelte ezeket a különös dolgokat, miután észrevette, hogy az ablakpárkányon egy csirke alszik, szárnyát a feje alá dugva.

Olyan elképesztő és különös volt ezen az estén a kis tyúk megjelenése, mintha egyenesen az égből röppent volna éppen a mi ablakunkra. (…) Bámultuk a madarat, amely egyszer csak elszabadult M. kezei közül és riadtan röpködött a szobában. Aztán rászállt Attila fejére s ott, mint aki meglelte azt a helyet, ahol biztonságban érezheti magát, leült és rögtön szárnya alá dugta a fejét megint.

Attila megmerevítette a nyakát, úgy ült az alvó csirkével a fején. Mamára gondoltunk és a mama tyúkjára. Mintha ezt a furcsa úton, módon érkezett madarat ő küldte volna, hogy fehér tollaival beborítsa a fia fejét, akit nem láthatott, nem simogathatott meg, mikor elment közülünk."[54]

Úgy gondolom, hogy minden további megjegyzés csak rontana ezen a szép képen…

József Áronnak ugyanúgy született még gyermeke Attila után, mint ahogy az Újtestamentum Józsefe is nemzett testvéreket Jézusnak. Pőcze

[54] József Jolán i. m. 110.

Borbála és József Áron házassága ugyan nem volt szűzi (mint Máriáé és Józsefé a Bibliából), legalábbis Attila megszületéséig nem (csak találgatni lehet, hogy József Áron miért is hagyta el a családot, ill. hogy miért kergette világgá – ha egyáltalán tényleg elzavarta – Pőcze Borbála az urát). József Attila viszont (mint tudjuk, ő is József) tényleg szűzi kapcsolatot tartott fenn mindazon múzsákkal, akiket név szerint is megénekelt. Gondolok itt elsősorban a „Márták triászára", továbbá: Editre, Flórára és Riára. Judit, akivel 6 évig élt együtt, csak egyetlen verset „érdemelt ki", és abban is inkább elv-társa, sors-társa, barátja a költőnek, mint szerelme, a házasság „vad" volt ugyan, de/és szűzi…

József Attila „nem megénekelt szeretői", vagy a versekben „éppen hogy csak érintett nők" lennének a megmondhatói, hogy J. A. legény volt-e a gátjaikon és a saját gátjain, gátlásain… (Csak halkan jegyzem meg, hogy nővéreihez sem írt sok verset, és „a férfivá érett Attila sokszor mondogatta tréfás szemrehányással: Az a bajom, hogy nők neveltek."[55] Kivétel talán az *Óda,* amelyet – részben – Jolánhoz írhatott?)

Egy névvel kell még elszámolnunk apai ágon, utána kell járnunk József Áron áronságának. Tudjuk, Iosifu Aron (József Áron) csak törve beszélte a magyar nyelvet, fia, Attila viszont szeretett játszani (ha engedték) a szavakkal, nevekkel, s ha édesapja keresztneve került terítékre, nem kerülhette el a figyelmét, hogy a névnek pl. pénzben is kifejezhető „ára" van, hogy a dolgokat lehet „áron" alul vagy fölül adni-venni, hogy az áru, az árulás, az ármánykodás egy tőről fakadnak, de a vízár, az áradat is valami olyasmi, mint az Attila: tiszta, átlátszó, fénylő, mint az arany, ragyogó, mint egy ara stb. (Áron jelentése Ladó János szerint: tisztánlátó, és héber eredetű.)

Az ószövetségi Áron, Mózes testvére, akinek ugyanúgy legendás botja van, mint a mi Józsefeinknek. A Bibliából tudjuk, hogy Áron ott volt a Sinai hegy közelében, amikor Mózes Jahvéval próbált kapcsolatba lépni. József Áronról a családfakutatók kiderítették, hogy a Színai (Sina) nagybirtok valamelyik nagytanyáján született, Féregyházán, a történeti Magyarországon…

József Áronról azt kell még tudnunk szinkronicitás tekintetében, hogy 13 nappal József Attila tragikus halála előtt halt meg (66 éves korában, iszonyú szegénységben), 1937. november 20-án. November 20. Ödön napja, és tudjuk, hogy József Attilának Makai Ödön volt a mostohaapja

[55] i. m. 66.

(egyben gyámapja is, majd később – kétszeresen – a sógora). Az Ödön nevet a Magyar utónév könyv (Ladó János szerkesztésében) egyrészt a Jenő névvel hozza kapcsolatba, Jenő viszont a magyarok hatodik törzse volt (újra a hatosok), másrészt az Edmond névre vezeti vissza, ami viszont azt jelenti: az öröklött birtokot megőrző. Makai Ödön jómódú polgári zsidó család sarja volt, és csak találgathatjuk, hogy milyen indíttatásból kötelezte el magát, „nősült be a József családba". Legalább olyan titokzatos és nem magától értetődő az, hogy tényleg „eljenősödött a Józsefek között", és a maga módján őrizte az örökölt birtokot, vagyis magát József Attilát, mint az, amiről már korábban beszéltünk József Áron kapcsán, hogy ti. olyan nevet választ fiának (román – egyesek szerint szerb – származása, görögkeleti vallása stb. ellenére), amire a magyarságnak 1500 évet kellett várnia…

Mielőtt hozzálátnánk az anyai ősök (neveiben lakozó ősképek) feltárásához, és folytatnánk utunkat a szinkronicitás fonala mentén, és újabb „törvényes véletleneket" keresnénk József Attila „múltjában", hasznosnak ígérkezik, ha összefoglaljuk, hogy költőnk életét-életművét miként is befolyásoltál azok a bizonyos nevek.

Láttuk, hogy a költő megszületését megelőzően már beindultak azok a „mitikus mechanizmusok", amelyek messzemenően kihatottak a József család (utolsó – hatodik) legfiatalabb sarjára, nem utolsósorban éppen csodába illő névadása (névválasztás), de még inkább magának a névnek a milyensége, súlya folytán.

Érdemes nagyon komolyan venni azt, amit József Attila magáról ír, a *Curriculum vitae*ben, hogy ti.: „Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése, azt hiszem, döntően hatott ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élményem vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré (…) azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják."

Úgy tűnik, hogy az az ember, akit ma (de még inkább a jövőben) József Attila néven emlegetnek, más nevet viselvén, lehetne talán tehetséges poéta, akár zseni is, de költőkirály, „mitikus tünemény" sohasem… A „második megszületése", pszichológiai világra jötte Öcsödön nem más, mint „névre hívás"…

Ezek után nem kell csodálkoznunk azon, hogy verseiben (már a legelsőben is) szívesen nevén nevezi, „hívja magát": „Mi jó dolga van Attilának." (Kedves Jocó!, részlet)

A „legelső zsenge” utolsó sorában a már „névlegesen” beavatott, éppen önmagát (először) megnevező (el)hívó, az elhivatottság állapotába kerülő Attila kap (szép) szót, talán Istentől: dolga (küldetése) maga a jó…

Nincs még egy költője sem a magyar, sem a világirodalomnak, ahol a saját név szerepeltetése a versekben ilyen mennyiségben, de legelsősorban ilyen, önmagán messze túlmutató minőségben előfordulna.

Gondoljunk a József Attila című versekre (József Attila, hidd el…, Vidám és jó volt…), vagy a Bevezető című nyolcsorosára, amelyben Lidi nénje és Batu kán mellett magát is megnevezi: „…én, József Attila, itt vagyok!”

Nem mehetünk el természetesen azok mellett a versek mellett sem, ahol a név közvetve Attilára (a hun király révén önmagára is) utal. A gyermekszemű élet-tavon című versében azt mondja: „…avar királyfi volt a gondolat…”

Nem vitás, hogy ősapjával, a vízbe temetett Attilával találkozik ebben a versben József Attila. A Lovas a temetőben című vers „álomkapitánya” sem hagy kétséget afelől, hogy Attila a hun, és Attila a József, „egyre megy”…

A Szerelmes keserű hazafiság című versében sem véletlenül emlegeti Párizst, Velencét, ugyanis mindkét városnak köze volt a hun Attilához…

Korábban már jeleztük, hogy az a bizonyos „őspogány” nem más, mint a hun Attila, aki József Attilaként van közöttünk: „Hadúr itt van közöttetek, / Hadúr, a roppant Őspogány…” (Pogányos hitvallás magyarul, részlet)

A legközvetlenebb (név) azonosulás – mint ezt szintén jeleztük korábban – a Rövid óda a kelő Naphoz című versében érhető tetten:

Ősapámnak bús fia lettem én is.
Rám örökségnek csak a Név maradt már –
s én köszöntlek: ím kiiszom Nevedre
friss-vizü kancsóm. (negyedik, utolsó versszak)

József Attila a *név* szót nagy n-nel írja, kétszer egymás után. Gyaníthatólag nemcsak Attila tisztelete késztette erre a költőt, hanem magának a *név* szónak a varázsa, az a tulajdonsága, hogy helyettesíti az itt ki nem mondható *ős*t. Mintha nem is a hun királyra, de magára a nagybetűs *név* főnévre ürítené azt a bizonyos friss vizű kancsót. A kancsó (fakupa)

Attila attribútum, a friss víz magát Attilát jelenti, *név* szavunk pedig visszafelé olvasva *vén,* vagyis ős(apa)…

Természetesen vannak a versnek további szintjei is. Maga a cím és az első sorok a kelő Napot éltetik, a végső őst, a nagy vént (figyeljünk fel a nagybetűs nevekre: Nap, Te, Élet, Neked, Hazámat, Név), amely (aki) a versfolyásban emberarcú, ki nem mondott névvé, Attilává csiszolódik. Mintha a „fölkelő Nap", a hun király és József Attila egy és ugyanazon minőség megnyilvánulásai volnának, így (a nyomaték kedvéért) kétszer szerepelnek (Nap, Élet, Neked, Név).

Volt már szó az Ősapám című versről, amelynek főszereplője Attila, a Hadúr, de az ifjú József Attila képe is jól beleillik a vers keretébe. József Attila életrajzírói (az „evangélisták"), József Jolán és Németh Andor igen szemléletesen „festik le" azt a József Attilát, aki „természetes közegében", vagyis a vízben, a víz közelében „teljesedik ki" fizikai mivoltában, testiségében: „Attila fejest ugrik a tengerbe, messze kiúszik, majd visszafordul, s prüszkölve, fújva, mint valami fóka, bukik fel a hullámokból. Aztán, hátát egy sziklának támasztva kényezteti a nappal magát, s összevont szemöldökkel figyeli a kunkorodó szakállszőrszálainak végében meggyűlő, s onnan lassan a mellére pottyanó csöppeket."[56]

„…aztán leutazott Balatonszárszóra abba a nyaralónak átkeresztelt parasztházikóba, ahonnan másfél év múlva a halálba rohant. Ez volt az utolsó szép nyara. Lesülve, meghízva, frissen tért vissza, büszkén szép verseire, melyekbe belevarázsolta a gazdag nyár minden sugarát és hevét."[57]

„Minden bizonnyal ez a két hónap volt életének legnyugodtabb, legzavartalanabb, legboldogabb időszaka. (…) Szakállt növesztett és szakállát is megénekelte… (…)

Ezekből a napokból való az alábbi levele:

Cagnes sur mer 1927. jun. X.

Luciekém,

itt vagyok a tengertől néhány lépésnyire, Nizzától 20 percre autóbuszon. Az ég? Róla már hallottál rengeteget – igazán csodálatosan kék. Pompásan illik hozzá a bőröm, néha összetévesztem emez utóbbit az itatóssal, olyan piros."[58]

---

[56] Németh Andor i. m. 195.
[57] i. m. 104–105.
[58] József Jolán i. m. 185.

És egy másik levélből: *„De jól megy József Attilának! Nem tudom, megérdemli-e, utólag.*

Olyan fekete vagyok, mint egy középafrikai négertörzs. (...) Itt és most jöttem rá véglegesen, hogy megváltó tehetség vagyok, mert az Úr összetévesztette a szakállamat valami vörös, égő csipkebokorral és beléköltözött. (...) ...oly nagyszerű, mikor az Óceán hűs gyöngyökben csöpög belőle (ti. a szakállból – H. I.) *a köldökömre, melynek egész tájéka oly sötétbarna, mintha kormozott szemellenzőt viselne. (...)*

Amikor Attila hazaérkezett Franciaországból, férjem átölelte és barátságosan hátba ütögette. Egyszercsak észrevettem, hogy Attila is tegezi őt."[59]

Az ősapa egyszerű, dísztelen ruhája, a szeméből tüzelő őserő, a dús, hosszú barna fürtök, a rézarc, a tengerek feletti vulkánszerű tömbmell, a bronzajak stb. ráillenek mindkét Attilára.

Lássuk, miként vélekedett a kortárs, Priszkosz Rétor (a bizánci udvar kémje) Attila királyról, pontosabban hogyan írja le a hun nagykirályt külsejében: „»Mértékletes volt minden egyéb tekintetben is, a vendégeknek ugyanis arany meg ezüst serlegeket adtak, míg ő fapoharat használt. Egyszerű volt a ruhája is, csupán csak tisztaságban volt különb a többieknél…« (…)

A képes Krónika pedig ekképpen fogalmaz: (…) *»Attila király sötét bőrű, haragos szemű, büszke járású, széles mellű volt, hosszú szakállt viselt és túlságosan érzéki is volt.«"*[60]

Az élet vizei (a Földközi- és a Magyar-tenger) formáltak tehát a sovány, sápadt, vérszegény, „szakadt" pesti legényből jóvágású, vérbő, barna bőrű, magabiztos, szakállas férfit: Attilát, aki a francia Rivierán és a Balatonon hasonlított leginkább arra az önmagára, akire „szerepe", sorsa szerint hasonlítania kellett küllemében is. A Cagnes-sur-Mer-ből írt levelet így fejezi be: „Én vigyázok a szépségemre…" Mintha maga is tudtában lenne annak, hogy ezúttal a külseje, a külső szépsége az, amire elsősorban vigyáznia kell, az őskép Attila-szépségére…

Attila mivoltát eszerint nemcsak a „bőre alatt" kell hordoznia, hanem fehérből piros, majd barna bőrbe kell süttetnie magát a Nappal ahhoz, hogy megfelelhessen saját ősképének, nevének…

Szántó Judit, akivel a költő hat évig élt „vad"-házasságban, tehát viszonylag jól és közelről ismerte József Attilát, és „kellő" időt is együtt töltöttek ahhoz, hogy Judit visszaemlékezéseiben (íme egy újabb

[59] i. m. 189–190.
[60] Bencsik András i. m. 21–22.

„evangelista") lényegbevágó, vagy hogy stílusosan fogalmazzunk, mélyenszántó gondolatokat „mentsen át az utókornak" Attila „szómágiáiról, névvarázsairól": „Mielőtt Attila Makóra került, megismerkedett egy Kozmuca nevű román eredetű pópával vagy tanárral. Ez a Kozmuca tanár nagyon megszerette Attilát. Pénzt és valami segítséget a makói gimnáziumba való felvételhez is adott Attilának. A lényeges az, hogy Attila mellet állt ez az ember. (…) A név varázsa, ami Attilára mindig hatott mint költőre, különös jelentőséget kapott. Verseit is sokszor, talán mindig egy szónak a felvetése indította el. »Flóra, ugye szép név?« – kérdezte tőlem Attila. »Igen, szép név.« »Látod, okos ember volt Móricz Zsigmond. Lánya is Flóra volt, Virág. De milyen rosszul hatott volna és tehetségtelennek tartottam volna, ha lányát Móricz Flórának nevezi. Móricz Virág. Ugye milyen más? Itt a Flóra, ő Kozmuca, Kozmuca – villan az agyába –, hiszen én nem is Flórát, én a Kozmucát szerettem meg benne. De milyen jó ez is, mert Kozmuca nem lehet virág, Kozmuca Virág, ez nem szép, Kozmuca Flóra, ez szép. Hát ezért szeretem őt?« – kérdezi tőlem. És így beszélt nekem, de önmagának, megdöbbenve a felfedezésről, a Kozmuca név varázsától."[61]

A későbbiekben részletekbe menően ki fogunk térni az utolsó szerelem (Flóra) mitikus rejtelmeire, ezúttal viszont az első szerelem jelent kihívást a kis Attilának is és nekünk is, hiszen ezúttal is a nevek körül forog minden.

„Attila első szerelmét Fuchs Renée-nek hívták. Sohase láttuk a kislányt, akinek kis enyveshátas fényképét a szíve fölött hordta. Ez a szerelem úgy kezdődött, hogy lovagiasan megvédte a kislányt, akit neve miatt kiröhögtek és megdobáltak a komisz kis kölykök. Ezután mindennap megvárta az iskola kapujában és hazakísérte. Mindennap összeverekedett miatta a nebulókkal. Ilyenkor úgy jött haza, a hosszú kitérő után, mint a győztes hadvezér a csatából, vagy besompolygott összekarmolva, megtépázva. Mama este összevarrta a nadrágja repedéseit és sopánkodott:

– Már megint verekedtél a Fuchs Renée miatt. – Aztán mosolyogva tette hozzá: – Sose hittem volna, hogy ilyen bakafántos neve lesz a menyemnek. És mondd csak, milyen huc-huc az a kislány?…

Etus vidáman trillázta: Fuchs Renée, Fuchs Renée.

Attilát mélységesen bántotta, hogy belőlünk se vált ki egyebet Fuchs Renée neve, mint jóindulatú derűt. Ilyenkor elővette és megmutatta a

[61] Szántó Judit 2005. 236., 238.

fényképet: ha látjuk, talán megértjük érzését. Az enyveshát 9-10 éves kislányt mutatott, aki ijedt szemekkel néz a világba. Csúnya volt, butuska, Fuchs Renée-nek hívták, mindenki kicsúfolta, mindenki bántotta: tehát meg kellett védeni, tehát csak azért is szeretni »kellett«."[62]

Újra el lehet gondolkodnunk azon, hogy vajon a kislányba volt-e szerelmes a kisfiú, a név tetszett-e neki, annak hangzása, megsejtett jelentése és ez „izgatta fel", vagy „csak" egyszerűen a nevet védte kötelességből, mint olyan, aki maga is megszenvedte saját nevét és tudta, hogy a név kötelez? Ez utóbbi, vagyis a sorsszerűen neki rendelt és szerelembe, szeretetbe, szánalomba burkolt névvédelem tűnik valószínűnek, és ezt a szükséges véletlent érezhette ki József Jolán is a történetből, ezért tette idézőjelbe a *kellett* szót. (Kutya) kötelességből szeretni élő, eleven szóképeket, hűnek maradni egy névhez, azt védeni, érte áldozatot hozni: ezt teszi (szép) szóvá József Attila, ezekből a „névverésekből" születnek a versek…

De többről is szól ez a fáma: a Renée név a Renáta becézett alakja. A latin eredetű név jelentése: újjászületett. A Fuchs német szó, jelentése: róka. József Attila ezek szerint az újjászületett Rókába volt szerelmes. A csillagmítoszi hagyomány számon tart egy ún. 28-as Holdházrendszert, amelyben szerepel a róka is, méghozzá azon a helyen, ahol a Napnak otthont adó Oroszlán trónol az égen. A Róka/róka e szerint az analógia szerint tehát akár a Napot is jelképezheti, ami nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy József Attila az újjászületett Napba szerelmes. Saját magát, saját sorsát tükrözi vissza Fuchs Renée, de ez az ártatlan, ijedt kislány nevének varázsával (akaratlanul) Attila végzetét is megigézi: a Renáta név (második tagja a nata) hangalakilag is és jelentését tekintve is emlékeztet rá és rokonságot mutat a Natália névvel, amelyről kiderítettük, hogy szintén a születéssel, egészen pontosan Jézus (vagyis a Nap) (újjá)születésével van kapcsolatban, és december 3-ra, vagyis a költő halálának napjára esik ez az újjászületés…

Ahogy az első szerelem is a névvarázs bűvkörében örvénylik, úgy válik az utolsó szerelem is az „örökös név árjává", mintha költőnk csak arra várt volna, hogy menetrendszerűen befusson az a szerelemvonat, amely Flórát hozza, s vele a várva-várt Nevet…

„Névmisztikai" szempontból legalább ilyen tanulságos az ún. második szerelem története is, amelyet szintén József Jolán jegyzett le először:

[62] József Jolán i. m. 88.

„Télen kiadtuk az egyik ágyat egy fiatal hivatalnoklánynak, hogy a fűtésre valót megkeressük. Lakótársnőnk magas, csontos lány volt, Tittel Margitnak hívták. Kis bőröndjéből rengeteg könyvet csomagolt ki az első estén, amikor beköltözött.

Kemény táblába kötött, vastag, csodálatos könyvek voltak ezek. Szabó Dezső, D'Annunzio, Kaffka Margit, Anatole France, Dosztojevszkij írásai. És versek, Ady Endre versei.

Attila mohón rávetette magát ezekre a könyvekre. Már régen aludt az egész ház, de még mindig kint ült a lépcsőházban, a ház egyetlen világított részében és olvasott. A versek megbabonázták. Amikor megtudta, hogy Tittel Margit is ír verseket, hűtlen lett első szerelméhez, és őt ültette el a szívébe. (…)

Fuchs Renée képe eltűnt. Attila a kis sámlira állt, úgy szavalta Tittel Margitnak:

Én a halál rokona vagyok…

Így a sámlin állva is kisebb volt, mint nyurga lakótársnőnk. De azért Attila reménykedett:

– Mit gondolsz, Jocó, hozzám jön feleségül, ha megnövök és nagy leszek?

Hosszú, hosszú hetekig csak versben, versekből és verseknek élt. Áhítattal hallgatta Margit költeményeit és szorongva mondta el, amiket ő írt. Hogy melyikük írt „szebb", „jobb" verseket, nem tudom. Ezek az írások elkallódtak. De az biztos: Attila sokkal termékenyebb volt. Annyira, hogy már a prózát is versben mondotta, így kért még egy tányér levest, a boltban kenyeret. Új játék volt ez számára – hisz annyira szeretett játszani! – játék szavakkal. (…)

Aztán elment tőlünk Tittel Margit. Férjhez ment, nem várta meg, amíg Attila megnő. De otthagyta köztünk – Ady Endrét."[63]

Eddig a történet, de mit kezdhetünk a Tittel Margit névvel, milyen eleve elrendelt összetartozás, ősi kapocs fűzi ezt a titokzatos – a legjobbkor érkező, majd hirtelen eltűnő – fiatal hivatalnoklányt a mi kis Attilánkhoz? A Titel szintén német szó, címet, rangot, jogcímet jelent, de ne feledkezzünk meg arról sem, hogy van egy ilyen nevű város is a Pannon-medencében, nem is akárhol: kitüntetett helyen, ott, ahol a történelmi Magyarország „arcának" két jellemző életfolyama, a Duna és a Tisza egymásba torkollnak. A Margit nevet hallván legelőször talán arra a

[63] József Jolán i. m. 87–89.

virágra gondolunk, amely úgy néz ki, mint egy kicsiny napraforgó, a margarétára, de tudnunk kell azt is, hogy tényleg a Margaréta névből eredeztethető Margit nevünk. A görög eredetű név jelentése gyöngy, a tenger leánya, a világosság gyermeke. Nevéhez híven Tittel vezette be József Attilát az irodalom birodalmába, a versek világába, általa lett tulajdonképpen költővé a fiú, vagyis a poéta (jog)címét, rangját (titulusát), Titteltől kapta, aki papnő módjára „kente fel", adta rá a költészet szentségét, hagyta rá Adyt. Titel egyszersmind „vízváros" is, ahol Attila elemében lehet: a Duna és a Tisza elevensége ezen a helyen megsokszorosodik. Ennek a hatványozott életteliségnek a szóalakjai is szépen rímelnek egymásra: Tittel-Titel, Itel, Ital, Etel, Atil, Atilla, Attila…

Mintha Attila, az élet vize Titelnél új mederre lelne, ezen a helyen találná meg „költői" vénáját": a két folyó négy partja immár egy nagy vízzé és két Marttá/marttá lényegül…

A honfoglalás idején a település Sóvár néven szerepelt, mivel a Maroson leérkező erdélyi só rakodóhelye lehetett. A (szép) szavak („szók") a beszéd és a költészet sói, vagyis a Titel és Tittel „Szóvár", ahol a költészet eleven sóit, a szavakat várják, és emelnek belőlük várat, verset.

A Margit név virágos (világos), napos, forgós kicsengése, mart-os (Mártás), Marsos hangalakja és vízi karaktere, gyöngyház színe, ragyogása a Pannon-tenger medrében József Attilát minden bizonnyal legalább úgy elkápráztatta, mint bennünket, noha valószínűleg fogalma sem volt arról, hogy mi végre is küldte neki a sors. Mi természetesen tudni véljük azt is (noha nem vagyunk József Attilák), hogy nem véletlenül, vagy véletlenül, de törvényszerűen foglalkoztatta a kisfiút a házasság gondolata Margittal. A gyöngy ugyanis nem más, mint a víz Napja, vagy ha úgy tetszik, a Vízöntő(-kor) világossága az új „tavasz pontja", a víz visszfénye…

József Attila korai derengő fényecskéje Tittel Margitban visszatükröződött, ahogy a fiatal és szép szavú lány ráragyogott, rávetítette nevét a fiúcskára. A két fény és vízhullám együttrezgése indíthatta meg József Attilát. A két név fúziója (Atil-Itel) valójában be is következett, jól megérezte tehát a gyermekköltő, hogy a remélt házasságnak lenne alapja. De Tittel Margit, miután beteljesítette küldetését, annak rendje és módja szerint eltávozott a színről, hogy átadja a helyét valakinek, aki Maros marti: Gebe Mártának…

„Szerelmes volt Attila. Természetesen az első leányba, akit napról napra láthatott: az internátusi igazgató szépséges, nála alig valamivel

idősebb leányába. Hogy ez a szerelem reménytelen, maga is tudta talán, talán illőnek is tartotta, hogy költő szerelme reménytelen legyen"[64]

„Egy Maros-parti társas kirándulás alkalmával, amikor a diáksereg a korlátokkal elkerített, biztonságos, sekély vízben lubickolt, Attila észrevette, hogy a vízparton valamivel távolabb letelepedett tanári családok körében ott van Márta is. Pillanatok alatt szenvedélyes elhatározás támadt benne. Noha csak gyenge úszó volt, otthagyta a biztonságos vizet jelző korlátokat, és a szabad Marosba vetette magát. A rendkívül szeszélyes, örvénylő folyású víz hamar elkapta, s fuldokolni kezdett. Ezt látva, utánaugrott jó úszó társai mentették ki. Csak meghitt barátainak mondta el azután, hogy azt akarta megtudni, segítségért kiált-e Márta, vagy azzal se törődik, ha szeme előtt fullad vízbe…"[65]

„Mi éretlen kamaszok voltunk, József Attila szellemileg érett. A fiúk féltékenyek voltak rá. Babits Rezső, Battonyáról jött osztálytársunk, aki szintén írt verseket, egy alkalommal dühösen rátámadt a *Távoli zongora mellett* című verse miatt (…) …azt kifogásolta, hogy Attilának a rólam szóló versében ilyen sor olvasható: A csókos ajka itt remeg előttem…"[66]

József Attilánál már szinte megszokott jelenség, hogy bizonyos nevek többször is megjelennek az életében és furcsa módon a nevek viselői is ugyanabban a „szerepkörben" nyilvánulnak meg. Így pl. (mint már említettük korábban) az Ödön (az öröklött birtokot megőrző) először Makai alakban jelentkezik, és az apa „szerepét játssza" (mostoha, gyám) József Attila mitikus történetében (az édesapa halálának napja – november 20. – Ödön napja), másodszor pedig Galamb Ödönként tűnik fel a színen (mellesleg ő is makói). Galamb Ödönnel (tőle származik az első idézet), a makói kollégium előkészítő tanárával, nevelőjével nemcsak baráti, de közelebbi, szoros atyai kapcsolatba is kerül József Attila.

Hasonló a helyzet a Babitsokkal is, csak éppen ellenkező előjellel. Amíg az Ödönök alá-fölérendeltségi viszonyban álltak József Attilával, addig a Babitsokkal egyfajta versengés, rivalizáció, vagyis mellérendelés hatotta át a kapcsolatot. Babits első alkalommal Rezső alakban mutatkozik. A Rezső név a Rudolf névre vezethető vissza, a germán eredetű szó értelme: dicső farkas. Ahogy erről Gebe Márta visszaemlékezéseiből értesültünk, ezzel a Babits fiúval (a Babits szó valószínűleg szláv eredetű és a

[64] Valachi Anna i. m. 33. Galamb Ödön idézet
[65] i. m. 39–40. Saitos Gyula idézet
[66] i. m. 37. Gebe Márta idézet

baba, azaz gyermek jelentéssel is bír) József Attila egyfajta „szakmai", költői vetélytársi viszonyban állt. (Babits Rezső „kioktatta" Attilát egy verse miatt, ill. nemtetszését fejezte ki a költemény egy sorát illetően.) Az, hogy különösebben nem kedvelték egymást, fakadhat egy más, mélyebb, ősibb (vénebb) forrásból is: tulajdonképpen „farkasszemet néztek egymással", hiszen mindketten Dicső Farkasok voltak a maguk módján. Babits *rezsőség*ében volt dicső farkas, József Attila pedig „alanyi jogon", születéséből eredően (a Kos jegyében született, ez pedig a keleti állatöv Kutyája, ill. a 28-as Holdházrendszer Farkasa), amit többször versbe is foglal: „farkas leszek, azt bánom" (Bánat – Futtam, mint a szarvasok…, részlet), vagy pl. az Ordas című verse. Úgy tűnik tehát, hogy mindkét versfaragót mozgatta ez a farkasban rejlő dicsőség is, de végső soron talán Gebe Márta kegyeit vették célba mindketten, és a mi Attilánk versével próbálta révbe juttatni érzéseit, elérni a másik partot, Márta martját…

József Attila másik (második) Babitsát Mihály néven tartja számon a magyar irodalom. A Mihály név héber eredetű és Istenhez hasonlót jelent. Köztudott, hogy költőtársai közül József Attilának éppen ezzel az Istenhez hasonló, Babits Mihállyal volt a legtöbb nézeteltérése, vele gyűlt meg legtöbbször a baja, és ezek a viszályok is, hogy úgy mondjuk, szakmai-költői, „verstechnikai" alapon „nyugodtak". 1930. január 10-én jelenik meg a *Toll*ban a Babits elleni pamflet *Az Istenek halnak, az Ember él* címmel. Babits Mihály, aki a Baumgarten-díj odaítélésének volt a kulcsembere, sohasem tudta József Attilának megbocsájtani a „kioktatást", s talán ez is összefüggésben lehetett azzal, hogy az ún. nagy Baumgarten-díjat sohasem ítélte meg költőtársának. József Attila talán Babits Rezső „kioktatását adta vissza" Babits Mihálynak, de benne lehet ebben a „visszaadott kölcsönkenyérben" Gebe Márta, József Attila iránti igencsak „gebe szerelme" is, mert – valljuk meg őszintén – a Mártának írt versek nem érték el céljukat: „Lehet, hogy pirulnom kellene emiatt, de most már nyugodtan beismerhetem, hogy Attila egyik versét elolvasása után a szeme láttára kettétéptem. Ez a vers a *Névnapi dicséret* volt. Soknak, túlságosan – hogy is fejezzem ki magam? Mai szóval élve – rámenősnek éreztem. Néhány másodpercig farkasszemet néztünk egymással, aztán sarkon fordultam és elszaladtam."[67]

Visszatérve pedig a Baumgarten-díjra és az Istenekre, a következőket kell megjegyeznünk: József Attila valamikor 1925–26 táján már meg-

[67] i. m. 37. Gebe Márta idézet

ajándékozta magát és a világot azzal a bizonyos irodalmi díjjal, egy „saját készítésűvel". A kertész leszek című versét így kezdi:

„Kertész leszek, fát nevelek…" (Kertész leszek, részlet)

A fa németül Baum (egészen pontosan ez a kifejezés az élő fát jelenti), a kert pedig németül úgy hangzik, hogy *Garten*. Ebbe a „fakertbe" ülteti magát József Attila a vers 13. sorában („…magamat is elültetem…").

Furcsa módon tér vissza az elültetés motívuma Isten című versében:

Én az Istent úgy szeretem,
hogy a szívemet földbe vetem,
megérik, akkor learatom,
fölösét pedig másnak adom" (Isten, részlet)

József Attila ún. istenes versei (és melyik József Attila vers nem isteni?) azt sejtetik, hogy költőnk az Istennel is csakúgy, mint az Istenhez hasonló Mihállyal, a Babitscsal is mellérendelő viszonyban állt, magát Istennel egyenrangúnak, egylényegűnek tudta, tegezték egymást, mint két jóbarát, és ha kellett, kijavították egymás igéit, tanításait.

Az Ödönök apai-atyai óvó gondoskodása és a Babitsok fiúi, versengő, harcias magatartása mellett köztes helyet foglalnak el József Attila mítoszi történetében a Gyulák. Az ifjú költő felfedezője és egyben a „Kos juhásza", az Ödönökre jellemző emberi és egyben költői jobbot nyújtott József Attilának, ő volt Juhász Gyula. Vele szemben Illyés Gyula emberként is (Vágó Márta-szerelem, Flóra-szerelem) költőként is vetélytársi viszonyban állt József Attilával. Juhász Gyula halála, öngyilkossága és Illyés Gyula születésnapja (november 2., vagyis halottak napja) magát József Attilát is halálközelbe hozta, ezzel szemben Gyula napja (április 12.) a két költő barát ikertestvérségét sejteti. A Gyula személynév állítólag a bolgár-török eredetű *fáklya* jelentésű méltóságnévből vezethető le.

Ezek után illendő volna napirendre térni az ún. fürdési jelenet fölött is, és kommentálni József Attila Marosban való megmártózását. A történet (legalábbis első szinten) világos: a szerelmes fiú próbára teszi Mártát, de a „saját bőrét is vásárra viszi". Nem imitálja a fuldoklást, tényleg szerelméért, vagy ha úgy tetszik, magáért a szerelemért hoz áldozatot, amikor Márta helyett a „Marosnak megy". Ugyanúgy „hágja át" a biztonságos vizet jelentő korlátot, és veti magát a szabad folyóba, mint 15 évvel később Balatonszárszón a vasúti sorompót. Mint a korábbi „József

Attila történeteknek", ennek az eseménynek is van azonban egy mélyebb rétege, értelme, amelyet csak akkor érthetünk meg, ha újra a nevek után járunk, ha azzal a bizonyos jelentőségélménnyel felvértezve „bontjuk ki a mesét", hiszen a szinkronicitás, a törvényes véletlen ezen a réven juttat el bennünket a mitikus József Attiláig.

A kulcs természetesen ezúttal is a szó, a név, és úgy hangzik: Márta. A kis Gebe lány keresztnevéhez híven maradt a parton, onnan el nem mozdult, maga volt a megtestesült mart, a Maros folyó Mártája…

Attila (szintén saját keresztnevének megfelelően) a folyót „alakította", és kénytelen volt véghezvinni a gondviselés által rámért fuldoklást, vagy hogy stílszerűen fogalmazzunk: „Marosba-gebedést"…

És ami az életben „nem jön be", azt a teremtő ige: a vers szólítja, dicséri nevén, Napján/napján:

Névnapi dícséret

Rózsás ajkaidon mámoros élet él,
munkás két kezeden nyílik a friss tavasz,
hajlós-szál derekad – nincs fakadóbb virág!
Hűs és drága zafír szemed.

Nem dícsérhetem én termetedet sehogy.
Oly mű nincs sehol, mely vele érne fel –
márványkőben a vér: kő, nem igaz, nem él.
Benned vér dübörög, piros.

Istentől ragadott bronzkoszorú hajad,
arcod lent a pokol dús tüze érlelé,
dombor kebled, ime, fénylik, akár a gyöngy.
Krisztust vesztene el bokád!

Te vagy Máriaként asszonyok asszonya!
Nem méltó tereád senki se, jól tudom.
Ám én azt akarom, hullva borulj elém,
mondván: El ne veszíts! Szeress!

A *Névnapi dícséret* első olvasatban tulajdonképpen alkalmi vers, de rendhagyó módon éppen az „ünnepelt", a dicsérendő neve, a Márta nem hangzik el egyszer sem. Mégis a nagybetűs névnek és a hozzá tartozó n(N)apnak a köszöntése a poéma. Ezúttal is azt tapasztalhatjuk, hogy a

név, amely most is, mint mindig egy szép szó, fontosabb a költőnek, mint a személy, aki mögötte van. (Már a cím is azt jelzi, hogy a „címzett" a név napja, vagy ha úgy tetszik a n(N)ap neve, és nem valaki vagy valami más…) A verset tehát nem Gebe Mártának szenteli a költő, hanem annak a névnek, amely az alliteráció révén átalakul, és immár Mária alakot ölt, istenanyává magasztosul. Ezen a ponton viszont a nevet rejtő személy megjelenése perdöntő, hiszen (Szűz) Mária egylényegű az örök asszony ősképével. A bronzkoszorúvá alakult haj utal Mária szent voltára, és mint glória fonja körül a fejet. Az asszonyok asszonyához viszont csak egyetlen személy méltó: Krisztus, vagyis József Attila.

De mikor hull, borul Mária Krisztus elé (alá)? Egyetlen egyszer: akkor, amikor az Istenfiú a keresztfán éppen megváltóvá, Jézusból Krisztussá lényegül halálában.

József Attila „megváltó-áldozati fürdése" a Marosban is majdnem halálosnak bizonyult, de nem sokkal ezután újra megkísérti a végzet a szerelmes diákfiút, amiről így számol be levélben*: „…a vizsga felé haladó napokban, valami dekadens pillanat hatása alatt, »megettem« hatvan darab aszpirint, este fél 9-kor, egy óra múlva végigvágódtam a folyosón. Tíz órakor gyomormosás, elég kellemetlen valami, istentudja hány napi fekvés, aztán színjeles bizonyítvány. Klasszikus, mi?"*[68]

A *Névnapi dícséret* Máriája, vagyis a Maros Marton (ülő) Márta nemcsak az *Óda* ihletőjét, Marton Mártát „hozza be a képbe", de a vers második sorának tavasza és harmadik sorának virága Flórát is előrevetíti. (Flóra a virágok és a tavasz istennője az ókori római mitológiában.)

És még valami: ebben a fiatal Gebe lányban, ahogy a folyóparton üldögél, ott a mama szókezdő betűríme: Ma(ros), Ma(rt), Má(rta), de talán még a tenger is ott ring az ölében. (A szláv nyelvekben a tengert a „more" szó jelöli, de a németben is hasonló – *Meer* – a helyzet.)

Bárhogy legyen is, tény, hogy Mártuskánk széttépte ezt a bizonyos verset, ezzel is érzékeltetve, hogy nem is igazán neki szól, hanem valaki másnak, aki történetesen nem tép, hanem vág. Igen, a következő Márta, a Vágó tényleg „átvágta" Attilát… „Egyszerre az az érzésem, mintha ostorral a szeme közé vágtak volna… mért hunyorgott annyira néha, mikor erősen gondolkozott? Vagy csak a kialvatlanság, a fény bántotta?… Mintha nemcsak a »kedves apa« Öcsödön[69], hanem én is… pedig alá za-

[68] József Jolán i. m. 132–133.
[69] Nevelőapja: Gombai Ferenc

tos szívű voltam a többi barátaihoz képest, de még én is durva és aljas voltam hozzá képest. Szíjas ostorral szeme közé vágtam, mikor bízón nézett rám: felelj őszintén, vállalsz-e egészen. És én: nem. Valami ilyesmi történt. Csak én nem tudtam, hogy ez szíjas ostor volt számára akkor."[70]

Vágó Márta tehát úgy tudja (érzi), hogy maga vágta a költő homlokára azt a bizonyos jól ismert, mély vágást, méghozzá azzal, hogy nem tudta vállalni József Attilát. A V(v)ágóba szerelmes költő ennek ellenére, vagy éppen ezért kéri Mártától a neki írott versében, hogy tegye a kezét a homlokára: „Tedd a kezed / homlokomra, / mintha kezed / kezem volna." (Tedd a kezed, részlet)

József Attila hiszi, tudja, hogy Vágó Mártának ez a kézrátétele beforrasztaná azt a mély „sebet", amely a költői arcot, de mondhatnánk arculatot is, oly élesen kirajzolja. A gyógyító és a „gyilkos" kéz egy és ugyanaz: „Úgy őrizz, mint / ki gyilkolna, / mintha éltem / élted volna." (Tedd a kezed, részlet)

De a kézrátétel elmarad, s a homlokon ejtett gyilkos vágás hegét őrzi minden fénykép, amely József Attiláról készült. Köztudott (és ezt éppen Vágó Mártától tudjuk), hogy József Attila nemcsak a szavakat ruházta fel azzal a bizonyos jelentőségélménnyel, de rendkívüli jelentőséget tulajdonított saját arcának is. A költő a fotográfiák révén saját portréjával is üzenethordozóvá válik: sebét mutatja (mint a feltámadt Jézus Krisztus), amely fehéren-feketén világít a szeme között. A költő képe ebben az esetben egyidejűleg költői kép is, vers és fotó szinkron olvasandó, nézendő…

Az elmondottakból talán túlzás nélkül levonhatjuk azt a következtetést, hogy a „kettes számú Márta" is, a Vágó, csak azt tette, amire neve „feljogosította": vágott. Az általa József Attilára mért lelki ostorcsapásokat a költő a saját homlokára „deszublimálta", testivé tette.

További, a fentiekhez szorosan kapcsolódó az ún. „Második látogatás" története, József Attila második látogatása a Vágó-lakásban:

„Amint megérkeztek – együtt jöttek mind –, Pali mindjárt félrevont, hogy Attila öltönye beszakadt – nem varrná-e meg a szobalány. – Neki most dolga van, majd én. Aggodalmasan közeledtem a delikvenshez. – Talán a szobalány – hebegte szerényen Attila is. Szerencsére csak a vállvarrás feslett föl egy darabon. Egy pillanat alatt meg tudtam varrni…

[70] Vágó Márta i. m. 292.

(…) Úgy látszott, hogy egy ilyen szakadás a világ végét jelentette nekik, így látogatás előtt. Attila kilenc év múlva is emlegette ezt az »eset«-et és azt is, hogy a szobalányról azt mondtam, »neki« most dolga van – nem »annak« –, ez is mennyire megnyugtatta, hogy emberszámba veszem, természetesen!"[71]

József Attila tehát „stílszerűen", vágással a karján, vagyis felfeslett vállvarrással érkezett meg a Vágó-házba. A vendéglátó Márta ezúttal nem vágóságról tett tanúbizonyságot, éppen ellenkezőleg: összevarrta azt, ami egybetartozik. Talán éppen a jobb zakóujjat öltötte a jobb vállhoz (mintha a Szent Jobbot tette volna ezzel a kis beavatkozással a helyére) a ház úrnője. (A Márta héber eredetű név, és úrnő a jelentése.)

Nem zárhatjuk ki teljesen, hogy költőnk „eszmélésében" esetleg meghatározó szerepet játszott ez a „Vágó-varró epizód", ami szintén egy törvényes véletlen. Idézzük fel az idevágó sorokat:

Én fölnéztem az est alól
Az egek fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a mult szövőszéke
és megint fölnéztem az égre
álmaim gőzei alól
s láttam, a törvény szövedéke
mindig fölfeslik valahol. (Eszmélet, VII. versszak)

Nem kevesebbről van szó tehát, mint arról, hogy Márta a fölfeslett törvény szövedékét „tette rendbe"…

De ezzel még nincs vége a „mesének", ugyanazon az estén József Attila egy verssel is „előrukkol": „Attila most kissé halkan, bágyadtan, de nagyon világosan éreztetve a ritmust, rímet és tartalmat, felolvasta a *Tedd a kezed*-et egy ceruzával összefirkált céduláról. Elbűvölt. Mozart-trillákra emlékeztetett a három kis szakasz. Fogalmam sem volt róla, hogy nekem szánta, ezt csak jóval később közölte velem."[72]

A vers az „első" és a „második" látogatás közötti időben született. Furcsa módon József Attila már az első találkozáskor megérezte, hogy ez a „vágásra termett lány" fogja ellátni a baját is, meg a rajta esett sebeket is. De honnan ez az ellentmondás? Miért varr (vagy gyógyít kézrátétellel

[71] i. m. 22–23.
[72] i. m. 24.

– a kettő egyre megy –) az, akinek küldetése szerint vágnia kell? A magyarázatot talán Szent Márta történetében lelhetjük fel.

Az újszövetségi Márta Jeruzsálem közelében, Betániában lakott húgával, Máriával és bátyjával, Lázárral, és befogadta házába Jézust a tanítványaival. Miközben a Mester tanított, Márta ennivalót készített, de közben méltatlankodott is, hogy Mária nem segít neki, hanem Jézust hallgatja. Jézus erre a következőt válaszolta: „Márta, Márta, sok mindenre gondod van és sok minden nyugtalanít, pedig csak egy a szükséges. Mária a jobbik részt választotta, nem is veszti el soha." (Lk 10, 41–42) De van Mártának egy másik, talán még jelentősebb „közbenjárása" is Jézusnál, ti. ő kéri arra Jézust, hogy támassza fel halott bátyját, Lázárt.

Márta Jézus elé megy, s mivel nem meri egyenesen a feltámasztás csodáját kérni, azt mondja: „…tudom, hogy bármit kérsz az Istentől, megadja neked" (Jn 11, 22). Jézus megkérdezi Mártától, hiszi-e, hogy ő „a feltámadás és az élet", amire Márta azt feleli, hogy hiszi (11, 25–27). Jézus felszólítása után, hogy hengerítsék el a követ a sírüreg elől, Márta figyelmezteti, hogy a test már oszlásnak indult, és szaga van. De Jézus felszólítja a halottat: „Lázár, jöjj ki!" (11, 43). Lázár kijön…[73]

Vágó Mártában a mártaság archetípusa akkor mutatkozik, amikor „házába" hívja József Attilát (a Mestert) és barátait (ők lennének a tanítványok). Kulcsfontosságú az a momentum, amikor nem a szobalányra (akit történetesen Marisnak hívnak) bízza a felfeslett zakóváll megvarrását, hanem maga végzi el ezt a feladatot. Szent Márta ti. a szolgák és háziasszonyok védőszentje, és a mi Mártánk az úrnő szerepéből a szolgáló szerepébe lép, amikor a ruhát öltögeti. A másik „közös nevező" abban rejlik, hogy egyik Márta sem hiszi (ő a bibliai) ill. vállalja (ő a Vágó) úgy istenigazából a „Mestert". Láttuk, Vágó Márta maga ismerte fel (be) József Attila fényképét nézegetvén (tehát már a költő halálát követően) visszaemlékezéseiben, hogy nem tudta vállalni József Attilát. A „bibliai névrokon", a később szentté avatott újszövetségi Márta is csak szerette volna hinni a csodát (nem merte egyenesen kérni a feltámasztást, Jézust figyelmezteti, hogy a test oszlásnak indult, szaga van), de valójában (Máriával ellentétben) nem hitte, hogy Jézus a feltámadás és az élet, még akkor sem, amikor ezt állította Jézus megkérdezésére.

Ebből a nézőpontból érdemes újragondolni a *Névnapi dícséret* (akár szűz, akár szent) Máriává változó Mártáját, vagy azt a Mártát, akitől

[73] Vö. Mitológiai enciklopédia 1988. II. 355.

József Attila csupa feltételes módban kéri számon a feltámadást („kezem volna") és az életet („élted volna"), hiszen érzi, tudja, hogy kérése a „játék szabályai szerint" nem teljesíthető…

Vágó Márta a következő megjegyzést fűzi a neki (vagy inkább nevének) írt vershez, a *Tedd a kezed*hez:

„Szerette háromszakaszos verseiben a középsőben elhelyezni a »rohamkést«, a *Tedd a kezed*ben is a középső szakaszban fenyeget, sikolt fel az *úgy őrizz, mint ki gyilkolna*. Így körülvette, befoglalta, szinte ruganyos, párnázott falak közé zárta a gyilkos ösztön-szándékot, aminek lüktető szorítását éppolyan érzékenyen érezte, mint a libidóét."[74]

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon József Attiláról, vagy inkább saját magáról mondja ki az igazat Vágó Márta, s vajon véletlen-e, hogy éppen a „gyilkos strófát" kommentálja?

„Második Márta" törvényszerűen hallja ki a vers ezen szakából, hogy József Attila benne (ti. Vágóban) saját gyilkolóját-gyilkosát látja-érzi. Az „úgy őrizz, mint ki gyilkolna" ebben az olvasatban azt sejteti, hogy a költő arra kéri Vágót (vagy inkább hívja fel a figyelmét Vágónak), hogy úgy őrizze meg „most és mindörökké" emlékezetében, mint gyilkos az áldozatát. Láttuk, hogy Vágó, öt évvel József Attila halála után, amikor visszaemlékezéseit írja és „szembekerül" József Attila arcképével, amelyet féltve őrzött, szinte akaratlanul írja ki magából, hogy a „gyilkos vágás" a költő homlokán tőle ered. Vágó maga az a bizonyos „rohamkés", vagyis az agresszió (a „második agresszor") két libidó között, amelyet az első versszak keze és a harmadik versszak szíve fog keretbe. Ezen a ponton érdemes elgondolkodni azon, hogy a magyar nyelvben az él ige és az él főnév (ez ti. a vers magja) miért azonos…

A fentiek ismeretében azon sem kell különösebben csodálkoznunk, hogy éppen Vágó Márta névre hallgat a József Attila-mítosz azon szereplője, aki külön figyelmet szentel a költő vonatainak (költői vonatoknak), vagonoknak, vágányoknak, méghozzá éppen akkor, amikor maga „sínen van": elvágja kettejük kapcsolatát:

„Utolsó percben ért ki a peronra. Már csak a vonatablakon át tudtunk kezet fogni. Nem akarta elereszteni a kezemet, futott a vonat mellett, amíg lehetett. Irtózatosan féltettem, hogy a kerekek alá kerül. Könyörögtem, hogy eressze el a kezemet, álljon félre. Végre félreállt, és sápadtan integetett… Eltávolodtunk…

[74] Vágó Márta i. m. 308.

Mit jelenthetett számára a lokomotív? *Ülni, állni, ölni, halni, …vonat elé leguggolni…* – ez a verse akkor már megvolt."[75]

Mártuska emberként őszintén aggódik és félti József Attilát, ősképi lénye viszont egy nagyobb törvénynek van alárendelve, amely félreállíttatja vele a költőt, és az elevenébe vág…

Tanulságos József Attila és Vágó Márta történetének az a fejezete is, amelyben Attila „azt akarja", és Márta ellenáll. Idézzük fel a Látogatás Attilánál című részt Vágó Márta könyvéből: „…elkapott és hirtelen átemelt, átcsúsztatott saját magán a fal mellé. Egyszerre csak ott feküdtem a paplanon, ő mellettem a paplan alatt felöltözve. (arról a bizonyos azúrkék paplanról van szó, amelyet József Attila a Bevezető című versében énekelt meg – H. I.) …nevetve mondtam: – Úgy emeltél át, mint egy emelődaru! – (…) Rám ragyogott, és karjaival mutatta az emelést, nyújtott karjain az inakat, hogy tapogassam meg: – Nézd, érnek annyit, mint egy emelődaru. (…) …csókolni kezdett, és megindult a védekezés, odaadás, visszariadás, és végül az ő kérdése, gyöngéden, biztatóan, kedvesen és némi humoros bosszankodással: – Miért nem akarod te *azt?* (…) – Félted a szüzességedet – állapította meg Attila (…)

– Kisgyerek vagy még, na gyere ide – mondta megjuhászodva, gyöngéden, de ahogy karjába vett vigasztalni és vállára hajtottam a fejemet, hogy megnyugodjak, újra kezdődött az egész. Újra és újra megpróbálkozott velem, mindenféle módon, ölelkezve, csókolózva, de nem hagytam lehúzni magamról a ruhát. Dulakodni kezdtünk, végül is bevágta a fejemet a rézágy korlátjába. Ettől ő maga is megijedt, megadta magát. (…) A Vilmos császár út sarkán megveregette a vállamat: – Te egy nagyon derék lány vagy! – mondta őszinte melegséggel a hangjában. Vajon miért mondta ezt? Még ma sem értem."[76]

Két hús-vér ember, egy fiatal pár szenvedi meg, ki-ki a maga módján és okán ezt a szerelmi (elő-élő)játékot, de az események végkifejlete mégiscsak azt látszik igazolni, hogy a szereplők mitikus valója mintegy determinálja a játék szabályait, és csak egy bizonyos határig enged folyást az ígéretesnek induló cselekménynek. József Attilában a testiség mérlegi-venerikus gerjedelme nyilvánul meg, amikor szerelmét daruként [ez a m(M)érleg] emeli át saját magán, de mivel a következő életbe vágó lépését kemény ellenállás kíséri, „faltörő k(K)osból" Juhásszá, (lelki)pász-

[75] 1926-ban írta, i. m. 139–140.
[76] i. m. 42–45.

torrá szelídül. Mártában Mars isten harcias ereje védi a vágóságot, a gát vágását, a vaginát és a szüzesség falát [vajon a szűzhártya (hímen) és a mi *hím* szavunk nem egy húron pendülnek-e?]. Az azúr paplan bátor hősnője, Vágó, a végén az egészet megússza egy kis fejbevágással, de nem érti, hogy miért tartja őt mindezek után József Attila nagyon derék lánynak. Nekünk viszont van egy tippünk, ugyanis már régen nem József Attila és Vágó Márta „küzdelméről" szól a történet.

A jó pásztor dicséri (a tanmese végén) Mária szüzességét Márta derekában. És hogy ez az egész nem mesebeszéd, talán leginkább József Attila Vágó Mártához írt leveléből derül ki, amelyet a költő 1928. október 5–6. vetett papírra (nota bene: október ötödike is Attila napja): „…tudod-e, hogy az én életem úgy bennefejlődik a tiedben, mint Mária komoly szíve alatt a szőke, mosolygó Jézus. Tudod-e, hogy én kócsag vagyok, és a kócsagok röpte a te vérednek áramlása?"[77]

Úgy gondolom, Máriát, Jézust nem kell kommentálnunk, a kócsagról meg annyit jegyeznénk csak meg, hogy a hófehér gázlómadár a tisztaságot jelképezi. Árulkodóak József Attila következő gondolatai is, amelyeket szintén Vágó Mártának öntött szavakba: „– Előbb azt hittem, azért szeretlek, mert barna a hajad és kék a szemed – mondta –, szóval van benned a szőkéből és a barnából is valami, tehát – kissé ironikusan, széles gesztust írt le karjával a levegőbe – egy összevont típust szeretek benned. De aztán rájöttem, hogy nem a típust szeretem, hanem az egyént. (…) Az egyik ember metafizikai lényege szerinti másik ember metafizikai lényegét. (…) Ennél többet nem lehet mondani. Azt hiszem, ez közelíti meg legjobban az igazságot."[78]

Vágó Márta metafizikai lényegét ugyanúgy a saját nevében hordja, mint József Attila a magáét. Lássuk, vajon Vágó Márta így gondolja-e?

„– Mit szeretsz rajtam? – Először csak nevettem. Félrefordult, arca elé kapta kezét, megint visszafordult: – Mondd meg, mondd meg, hogy *mit*, mondd ki az első szót, ami eszedbe jut, mintha szabadon asszociálnál, mondj ki mindent! – Nyugtalansága megdöbbentett és engedtem. – Mert te vagy az Attila – mondtam. – De mi az az Attila – mondta idegesen nevetve –, mi az? Próbáld még egyszer – lazítsd el magad! – Én már nyögtem, de megint csak engedtem, lazultan, és megint csak ez jött ki a

[77] i. m. 172.
[78] i. m. 65.

számon, csak most már kicsinyítő betűvel bővítve, annyira szántam: – Mert te vagy az Attilka – mondtam hülyén."[79]

Nyilvánvaló, hogy ez a párbeszéd is két szinten zajlik. Az ún. hétköznapi élet síkján (manifeszt jelentés) szegény Attilánk azt szeretné hallani szerelmétől, hogy a talpig férfit szereti benne, és ennyivel talán be is érné. De „megkapja a magáét", Márta válasza kevesebb, mint amit a hősszerelmes vár, de több, mint amire maga gondol. Márta ezúttal is (mint az „ágyjelenetnél") kitűnőre vizsgázik Attilánál Attilából, amikor kiejti száján a varázsszót, a nevet, ugyanis a nagybetűs Attila, vagyis az atyácska (értsd: Attilka) fejezi ki azt a metafizikai lényeget (lényt), amely – ami – aki a mártaság metafizikai lényegéhez, a máriasághoz tartozik. Úgy tűnik, mintha ez a „Mondd meg mit szeretsz (bennem), te meg ehelyett megmondod, ki vagyok" játék is ezen a metafizikai síkon nyerné el igazi jelentését és kapna súlyának megfelelő jelentőséget a név.

Az utolsó „néven nevezés" 1937. december harmadikán reggel „esett":

„– Milyen szép sima, nyugodt az arcod, öreg… – mondtam meghatottan a jó érzéstől. (Ezt József Jolán mondta József Attilának – H. I.)

Mosolyogva nézett rám és huncutkásan felemelte az ujját:

– Kisöreg… Úgy mondd, hogy kisöreg… – Hirtelen felült és erősen átölelt. Fejét mellemhez dugta. Úgy dörgölőzött a szívemhez, mint egy kisgyerek. Ki gondolt volna arra, hogy talán búcsúzkodik…"[80]

Az Attila úgy viszonyul az Attilkához, mint az öreg a kisöreghez. Ezúttal maga Attila teszi a helyére a nevét: kis öreg azt jelenti: atyácska, József Attila halálának napja reggelén már őssé vált…

Érdemes felidézni azt a talán legszebb „neves esetet", amely jó példa arra, hogy összefoglalja mindazt, amit eddig elmondtunk József Attila és a nevek viszonyáról: „Kijött, és az olvadó hókupacok között járkálva, miközben a bádogereszből csurgott a hólé, kezdte mondani, hogy verse van készülőben, és elmondta a Flóra-hexameterek első sorait. Aztán így szólt:

– Nem neked írom, mert nézd, azelőtt azt hittem, hogy a nevedhez egészen különös közöm van, már három Márta nevű nőbe voltam szerelmes[81], és azelőtt ez a név nekem nagyon tetszett, mintha ez volna a

[79] i. m. 289.
[80] József Jolán i. m. 286.
[81] Gebe Márta, Vágó Márta és az *Óda* hősnője: Marton Márta

legszebb női név a világon, de most már nem. – Megismételte, mérlegelő tekintettel és fejingatásokkal, de igen határozott hangon: – Most már nem. Mit szólsz te ehhez? – kérdezte. – Én magam is valahogy így vagyok a nevemmel – feleltem mosolyogva –, azelőtt nagyon tetszett nekem, de mióta Németországban voltam, ahol ez a legközönségesebb nevek közé tartozik, minden szakácsnőt és házmesternét Marthának hívnak, már nekem sem tetszik. – Erre te ezt mondod! – szörnyülködve mondta ezt, és megrökönyödve méregetett. Eszembe jutott borzalmas öcsödi emléke, hogy elvették a nevét, és azt gondoltam, hogy biztosan azért ily nagy csalódás neki, hogy közönyösen fogadom nevem értékcsökkenését. Hiszen nyilvánvalóan sértésnek szánta azt, amit mondott, és nem is csekélynek. A rezignáció nem volt kenyere, és azt sem tudta elképzelni, hogy egy villanás alatt is el lehet fojtani megbántódottságot, ha oly sok szól amellett, hogy a sértő felet kímélettel és elnézéssel vegyük körül. De ő így folytatta: – Van itt egy ápolónő, akit Flórának hívnak, ez nagyon szép név, gyönyörű tradíciói vannak. Azt hiszem, ezt a nevet fogom választani, ehhez fogok verset írni."[82]

Tehát: József Attila (mint ezt már többször is hangsúlyoztuk, de íme, maga is e mellett tör lándzsát) a névre „szavaz", ennek hódol, ezt hódítja, ehhez ír verset: szép szóval a szép szóért. Az, akit a név rejt, vagy ahogy maga fogalmaz, a „típus" nem érdekli, a másik nem metafizikai lényével keresi az összetartozást, ahogy ezt szintén maga fejti ki. „Jó esetben" az ősképpel kerül szinkronba minden igaz, tiszta szerelmében, amely valamennyi esetben szűzi, mint Mária és József, ill. Mária és Jézus viszonya. József Attila Mártái ezek szerint nem mások, mint „Mária-kezdemények", a testet öltött fiúisten soron következő (ős)anyáinak, (ős)hitveseinek a lehetősége, (elsősorban) földi léptékű „boldogasszonyok"…

Hozzájuk képest, mint azt majd látni fogjuk, Kozmucza Flóra egy még magasabb rendű tartomány küldötte, akinek szinte nincs is földi „metafizikája", vezeték- és keresztneve is közvetlenül kozmikus léptékű, képzetek fókusza.

„Harmadik Márta" (Marton Márta) szerepét az *Óda* kapcsán már érzékeltettük. Utalnánk arra, hogy miként kapcsolta a maga módján össze a szavakkal játszó szerelmes költő életének Mártáit. Vágó Mártát pl. egyszerűen csak Mártonnak becézte. Ezen a réven tudtán és akaratán kívül megteremtette a soron következő múzsát, Marton Mártát, s mivel a név

[82] Vágó Márta i. m. 339–340.

már ismerősen csengett az *Ige* lilafüredi írótalálkozóján, mi sem volt természetesebb, minthogy egy ódával lepje meg a mit sem sejtő Marton Mártát, magát és a világot. De Flóráig még két névvel kell elszámolnunk: Szántó Judittal és Gyömrői Edittel. Mindkét esetben könnyű dolgunk lesz, hiszen ebben a két névben nincs semmi metafizikai, látni fogjuk, miért. József Attila egy alkalommal így jellemzi Szántó Juditot Vágó Mártának: „– Ő egészen méhen belülivé akar tenni…”[83] Nincs itt valami ellentmondás? Alig pár évvel korábban vallja meg levelében Vágó Mártának (mint fentebb láttuk), hogy: „…tudod-e, hogy az én életem úgy bennefejlődik a tiedben, mint Mária komoly szíve alatt a szőke, mosolygó Jézus...”[84] Gebe Mártában is „csak” Máriát lát, bármily „gebe” is ez a Mária, mint ahogy Marton Mártát szó szerint lélekként szállja meg az Ódában. Miért baj akkor az, ha Szántó Judit is egy ilyen Mária szerepet próbál magára erőltetni? Szántó Judit Ludna / Ludman Júlia néven lett megkeresztelve, később felváltva úgy szerepelt mint Szántó Judit, Szántó Gyuláné, Hidas Antalné (Szántó Gyula és Hidas Antal egy és ugyanazon személy, csak két néven), de volt még Birda Judit, Csont Judit, Pál Judit, sőt tudni vélik azt is, hogy József Attiláné is volt már életében, talán még Fenyő Lászlóné is, de ez utóbbi bizonytalan.

Akár tudta József Attila ezt a névsort, akár nem, és bárhogy éltek is, valaki, akihez ilyen sok név tapad, vagy talán helyesebb úgy fogalmazni: a nő, aki ily sok névre tett szert, nem felelhet meg metafizikai szinten bizonyos kritériumoknak. A nevek között ugyanis elvész eredendő ősképi karaktere, mitikus lénye nem találkozhat azzal a minőséggel, amelyet a József Attila-i (fiúisteni) kvalitás elvárna, vagyis semmilyen körülmények között sem lehet Mária, de még csak a „kezdeménye” sem.

József Attila mitikus történetében tehát Szántó Judit képviseli az idegent, a nem rokonlelket, azt az „amitikus” szereplőt, aki kívül marad a József Attilának oly sokat (mindent) jelentő metafizikai körökön, ilyetén pedig semmi esélye sincs arra, hogy kapcsolódhasson a költő „ihlet-receptoraihoz”.

Paradox módon viszont a Szántó Judittal való kapcsolat „sikeredik” a leghosszabbra, a sors forgatókönyve egy esernyőkészítőre (ez volt ugyanis Szántó Judit „civil foglalkozása” – egy esernyőgyárban dolgozott) „bízza” hősünket hat hosszú esztendőre. Ha meggondoljuk, hogy

[83] i. m. 224.
[84] i. m. 172.

Attila igazi eleme a víz, vagy ha tovább megyünk, és emlékeztetünk arra is, hogy ő a Vízöntő (vagyis levegőben levő víz: eső) kospontja, az Aquarius Krisztusa, Napja, akkor nem kell csodálkoznunk azon, hogy Szántó Judit ernyői (legyenek azok napernyők vagy esernyők – értsd: esőernyők) a legfőbb „víz- és Nap-gátjai" a mitikus kapcsolat kiteljesedésének, de ezek az ernyő-gátak teszik lehetetlenné azt is, hogy a mitikus József Attila szabadon folyhasson Juditba verseivel…

Szántó Judit ugyanis nem a nevében hordozza azt a bizonyos mitikus töltést, furcsa módon a foglalkozásában, az esernyőkészítésben keresendő az, amit másoknál a nevekben leltünk fel: az igazi lénye. Az analógiás gondolkodás megengedi, hogy személyéhez attribútumul az esernyőt társítsuk, magyarán Judit, mint egy ernyő árnyékolja be költőhősünket, ez a küldetése, és ennek a szerepnek maradéktalanul meg is felel. Sőt! József Attila Szántó Judit révén kerül kapcsolatba azzal a két „negatív hőssel", Rákosi Mátyással és Kádár Jánossal, akik immár a magyarság egét árnyékolják be majd ötven évre, vagy még talán tovább is itt kísértenek a fejünk fölött…

Egy nevet viszont mégsem kerülhetünk meg Szántó Judit kapcsán, ugyanis az ernyő szó hangalakilag ugyanaz, mint az Ernő, ez pedig egy igazi férfinév. És valóban, kettejük kapcsolatában Judit játszotta a férfit, nem is akárhogyan: ő volt a határozott, a harcias: és ez az Ernő név jelentése…

József Attila gyakran elmondta Juditnak álmait: „Egy sziklafalon, ahol semmi kapaszkodó nincs, egy hatalmas karosszékben ül egy nő fekete, dús redőzetű ruhában, felém nyújtja a kezét, előbb az egyiket, esernyők hullanak ki belőle, csapódva ütődnek le, ahogy zuhannak a mélybe, majd a másik karjából ugyanúgy, megállás nélkül. Nem tudok hozzá jutni, ő sem hozzám."[85]

Talán József Attilának ez az álma érzékelteti a legszemléletesebben, a legtöményebben mindazt, amit Szántó Judittal való kapcsolatukról elmondhatunk. Szántó Judit eredetileg kozmetikusnak készült és – mint már említettük – eredeti vezetékneve szerint Ludna / Ludman volt. „Latens" kozmetikussága mintha előrevetítené a nagy ő, Flóra kozmuczaságát, míg ludmanságában a soron következő múzsát, Gyömrői Editet idézné, aki szintén sok néven „futott", ő volt többek közt Mrs. Ludowik is. Ezek a nők egyvalamiben „ludasak": József Attila első versében talán

[85] Szántó Judit i. m. 147.

az ő formás lábaikat énekli meg sóváran, amikor libacombot kér a sorstól…

Mielőtt a következő többneves hölgyre térnénk, érdemes megjegyeznünk, hogy a nevek számát tekintve József Attila nővére, József Jolán „vezet". Íme a nevek sora: Jolán, Jocó, Lippe, Lucie, Lala, Lola, majd pedig (a férjei után) Pászty Elemérné, Makai Ödönné, Bányai Lászlóné, Gerhauser Albertné. Jolán viszonyát Attilával már részletesen kifejtettük a korábbiakban, ezen a helyen arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a nevek és a férfiak cseréjét illetően (a kettő természetesen szoros összefüggésben áll egymással) nagyban hasonlít Szántó Judithoz:

„Most fejeztem be Jolán könyvét[86].

Szemem könnyes, szívem nehéz. (…)

Mintha én és ő egyek lennénk."[87] Szántó Judit, noha hivatalosan nem volt megházasodva József Attilával, mégiscsak valamiféle családtagnak számított, Jolánnal is, Etussal is élt együtt rövidebb ideig, olyan, mintha ő lett volna Attila harmadik nővére (két évvel volt Attilánál idősebb), vagy ahogy József Attila fogalmaz: „barátja".

De mégiscsak többről lehet szó, mint barátságról, elvtársságról, sorstársságról (Judit mamája is mosónő volt), a mi mitikus József Attilánk, akit (valljuk be férfiasan) magunk is idealizálunk – ettől lesz ugyanis mitikus – tévedhetetlen, amikor társra lel. Meglátjuk, ezúttal sem csalt a „mítoszi szimata", csak mi nem voltunk elég figyelmesek. A Szántó Juditról elmondottak némi kiegészítésre szorulnak, és új megvilágításba helyezik az asszonyt.

Idézzük fel megismerkedésük történetének három felvonását: „…én (ti. Szántó Judit – H. I.) leültem (…) egy hintaszékbe, ő (ti. József Attila – H. I.) a hintaszék karfájára ült. Elmondta a verset elejétől végéig (a Szabados dal című versről van szó – H. I.) (…) »Milyen tehetséges ember maga.« Gyerekesen zavarba jött. »És maga kicsoda?« Mondom, 23 éves vagyok, elvált asszony, gyereket nevelek. És kérdi Attila: »Egyedül van?« »Egyedül.« »Hát maga tetszik nekem.« (…)

Körülbelül két év múlva találkoztunk a Zeneakadémiában. Egyedül állt a sarokban és nézte az embereket. Már lecsöngették a szünetet. Megláttam a sarokban, savanyú cukrot dugtam a szájába és továbbmentem. Megint semmi. (…) Hallottam, hogy a körúton, egyik demokrata

[86] József Jolán: *József Attila élete*, 1940.
[87] Szántó Judit i. m. 88.

körben egyik este József Attila tart előadást. (A Zeneakadémián való találkozás után két évvel. – H. I.) Többedmagammal elindultunk az előadásra. Javában folyt, mikor beléptünk. Attila a pulpitusról utánam szólt: »Maga pedig várjon meg.« Nem tudtam, kinek szól, magam is hátrafordultam: »Maga Judit, várjon meg.« Természetesen megvártam. Mikor leértünk az utcára, Attila arra kért, hogy tegezhessen. Természetesen tegeződni kezdtünk. Erre Attila azt mondja: ez neki kevés. »Engedd meg, hogy beléd karolhassak.« Megengedtem. »Akkor most engedd meg, hogy a menyasszonyomnak tartsalak.«"[88]

Az első felvonás („hintaszékes találkozás") főszereplője valójában a hintaszék. Nem véletlenül jelenik meg József Attila korábban már idézett álmában. A hintaszék (karosszék) a m(M)érlegnek a szimbóluma, ha szerelemről van szó, törvényszerűen megjelenik a színen, pontosabban magát a (hely)színt jelenti, ahol Vénusz (ő volna Szántó Judit) ül billegő trónján, míg Attila (ő a Mars) vele szemben (a karfán, vagyis a Kosban) teszi a szépet. Ugyanaz történik a hintaszéken Judittal és Attilával, mint történt néhány évvel korábban Vágó Mártával és Attilával a türkizkék paplanon, azzal a különbséggel, hogy akkor és ott Attila volt a „daru", vagyis a m(M)érleg. A második, igen rövid felvonás szintén tanulságos. Egyfelől ugyanis beigazolódik az, amit Juditról már korábban is megállapítottunk, hogy ti. ő a „férfi", ti. ő hatol be Attilába azzal a bizonyos savanyú cukorral, mintegy a szájába rágja Attilának, hogy tegyen már valamit. De többről is szó van, és lassan közeledünk a lényeghez. A cukor szavunk a *cuk* tőre vezethető vissza, amit lehet *cuc*-nak is mondani, ez viszont megengedi azt is, hogy cuclit, csúcsot, csöcsöt, csecsét, csecset stb. képezzünk belőle, magyarán: emlőt. Ha tehát Szántó Judit savanyú cukorral kínálja Attilát, akkor a saját anyamellét adja a „fiú" szájába, mi meg csak azon sopánkodhatunk, hogy milyen savanyú is ez az édes csecs, de tán még a tej is megsavanyodott benne. Bárhogy legyen is, jegyezzük meg, hogy Attila már az első versében is azt a bizonyos cukrot szopogatja, amit e szerint a szereposztás szerint éppen Szántó Judittól kap, csók (ez is cukor) helyett. A harmadik felvonás az igazi csattanó, Attila ugyanis a menyasszonyának tekinti Juditot. Igazi *happy end*. Menyasszony szavunk azt jelenti szó szerint (vagyis lényegét tekintve), hogy a *menny asszonya,* aki nem más, mint a boldogságos szűzanya, boldogasszony anyánk, Szűz Mária. „…Jézus több ízben szerelmes szó-

[88] i. m. 103–105.

val jegyesének nevezi égbe emelt anyját: »jöjj el én választottam, …jöjj el én jegyesem, én mátkám!«"[89]

Vajon mit érzett meg Attila Juditban, amikor ezt mondta neki? Tudjuk a mitikus József Attila nem tesz felelőtlen kijelentéseket. De vajon hol bujkál a keresett személy? Miként válhat Juditból Szűz Mária? Újra idézet következik, amit tekinthetünk a „harmadik felvonás" ráadásának: „Ez akkor történt, amikor másodszor indultunk az iratok beszerzésére az elöljáróságra, hogy a házasságot mégis megkössük. »Nézd Judit, te kereszténynek születtél, azután áttértél a zsidó vallásra, akármit is mondasz, hogy a férjed haragudott ezért, úgy veszem, mintha őérte tetted volna meg. Én görögkeleti vagyok, nem kívánom, hogy görögkeleti légy, legyél csak görög katolikus…« (…) Az úton emiatt összeveszt ünk… (…) »Hát szóval nem akarod megtenni?« »Nem.« (…) Szóval, az összeveszés azzal végződött, hogy most egyikünk sem akart az elöljáróságra menni. Így a Japánba mentünk, feledve minden görögkeleti vitát. És Attila levélpapirost kért: »Hát ha már nem leszel görög katolikus, akkor írok Kozmucának, megköszönöm neki, amit értem tett.«"[90]

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Judit ezen a ponton rontotta el, itt lépett ki, pontosabban mondott le mitikus küldetéséről, rosszul tette ugyanis, hogy nem hallgatott Attilára, nem lett görög katolikus. Ludman Júlia 1903. január hatodikán született, vagyis (mint már korábban ezt részletesen kifejtettük) egy nappal Attila napja (január 7.) előtt, a római katolikusok Vízkeresztjén, a görög katolikusok Karácsonyán, Jézus születésének napján, Mária szülésének napján. Ha tehát Szántó Judit a görög katolikus liturgia szerint annak rendje és módja szerint József Attila kérésére megkeresztelkedett volna, akkor alanyi jogon illethette volna meg a menny asszonyának joga is…

Ahogy József Attila „Flóra-szerelme" is szorosan kapcsolódik a Kozmucza névhez (mint ahogy erre is hivatkoztunk korábban József Attila diákkori támogatója egy Kozmuca, vagy Kozmutza nevű román, vagy örmény származású pap-tanár volt), úgy a „Szántó-szerelem" mérlegének is Kozmuca a nyelve. Csak találgathatjuk, hogy miként is alakult volna József Attila élete és a mitikus József Attila sorsa, ha „beteljesedik az írás" és Judit igent mond: talán a magyar és egyetemes költészet szegényebb lenne néhány kozmikus léptékű verssel, ki tudja?

[89] Jankovics Marcel 1988. 207.
[90] Szántó Judit i. m. 237.

Judit egyszer kiszámolta, hogy 2160 napot éltek együtt (ez hat év kb.). Ez a szám viszont asztrálmítoszi körökben használatos, az ún. platonikus év (kb. 26 000 naptári év) egy tizenketted része, vagyis az ún. világhónap hossza. Vajon miért volt fontos, hogy József Attila életének társa külön figyelmet szenteljen ennek a ténynek?

Ezen a ponton is csak feltételezésekre hagyatkozhatunk, történetesen arra, hogy József Attilában Nap-héroszt tiszteljünk-e (ezt már korábban is megtettük, amikor mozgó kospontként a Vízöntő Mérleg dekanátusának Napját láttuk személyében), aki az évkör tizenkettesén vándorol a precesszió törvényei szerint. Ha tehát Szántó Judit ennek a körnek az egy tizenketted része, akkor illő volna megkeresni a maradék tizenegyet is, hogy teljes legyen a kör (Napút, Zodiákus). Na lássuk csak:

1. **P**őcze **B**orbála ♋☾
2. **J**ózsef **J**olán ♉☿♀
3. **J**ózsef **E**tel ♊☉☿♀
4. **F**uchs **R**eneé ♌☉
5. **T**ittel **M**argit ♒♄
6. **G**ebe **M**árta ♑

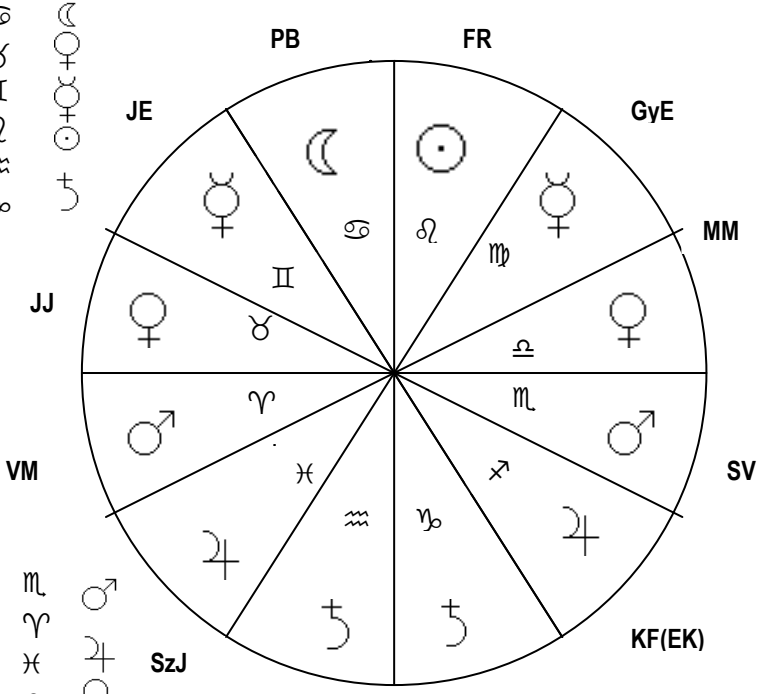

7. **S**aitos **V**aléria ♏♂
8. **V**ágó **M**árta ♈♃
9. **Sz**ántó **J**udit ♓
10. **M**arton **M**árta ♎☿♀
11. **Gy**ömrői **E**dit ♍☿♀
12. **K**ozmucza **F**lóra (**E**isler **K**lára) ♐♃

A sorrend nem fontossági és időrendbeli. Még kevésbé tükrözi az állatöv soron következő jegyeit. József Attila életében természetesen sokkal több nő (legyen az rokon, szomszéd, barát, ismerős, szerető stb.) játszott szerepet, akár igen fontosat, mégis úgy gondoljuk, hogy ennek a tizenkettesnek van olyan mitikus töltése, amelyre érdemes odafigyelni, és akiket József Attila is megkülönböztetett figyelemmel tüntetett ki.

És végül még egy észrevétel. Szántó Judit 1963-ban halt meg. József Attila Balatonszárszón 1937. december harmadikán az 1963-as és az 1964-es számú tehervagonok között lelte halálát. Lehet, hogy Judit volt az a kocsi, aki elment mellette – nem vitte magával? Ki tudná mindezt pontosan megmondani? Talán ha ő is „Vágó" lett volna… De Szántó volt…

Úgy indultunk neki „Szántó Judit meséjének" (tudnivaló, hogy Szántó Judit tényleg írogatott meséket), hogy könnyű dolgunk lesz, és röviden elintézhetjük József Attilának vele való kapcsolatát, azt feltételezvén, hogy Judit „kilóg a sorból", mivel nem rendelkezik „mitikus maggal". Talán azért vált negatív mitikus figurává, mert nem tudta vállalni sem Attila nevét, sem saját születéséből fakadó, eredendően meglévő, de mégis mindvégig csak a lappangás állapotában maradó görög katolikus (ős) anyaságát…

Egy helyütt ezt írja Attiláról: „…a nevét nem fogadtam el…", máshol így fogalmaz:

„Vallásos szeretnék lenni, hogy egész szívemmel kérni tudjam az Istent…"[91]

Ehhez a következő megjegyzést fűzhetjük: Szántó Juditot római katolikusként anyakönyvezték, később „kitért", és felvette az izraelita vallást – valószínűleg akkortájt, amikor Hidas Antallal (aki valójában, mint már említettük, Szántó Gyula volt) házasságra lépett –, majd újra visszakeresztelkedett 1944-ben, amikor Magyarországon életveszélyes volt izraelitának lenni. De egyébként egész életében ateista volt, pontosabban kommunista… Lehet, hogy az a „kommunista vallásosság" elég volt ahhoz, hogy a két ember ideig-óráig együtt éljen jóban-rosszban, de kevés volt ahhoz, hogy mitikus valójuk találkozhassék. De volt még egy találkozásuk.

Nemcsak életükben hozta őket össze kényszerűen az a bizonyos törvényes véletlen, munkásmozgalmi sors képében, de halálukban is

[91] Szántó Judit i. m. 124., 62.

egymás mellé rendelték őket a végzet akkori urai, az elvtársak. 1963-tól (Judit halála) 1994-ig, vagyis 31 évig – ez már majdnem egy József Attila-i életöltő – feküdtek egymás mellett a Munkásmozgalmi Panteon sétányán. Ez volt Attila harmadik sírba-szállása…

Gyömrői Edit sok tekintetben „mitikus rokona" Szántó Juditnak. József Attila vele való mitikus kapcsolata azonban rövidebb, de annál súlyosabb. Editnek egy Judittól is sötétebb, „hálátlanabb", ellenszenvesebb szerep jutott osztályrészül, amelyet – dicséretére legyen mondva – igen frappánsan alakított, miközben bizonyára maga sem volt tudatában annak, hogy József Attila miért is ragaszkodott olyan elkeseredetten ősképéhez, mivel érdemelte ki azt a sok átkot, amelyet a költő rázúdított.

Vajon mi lehet József Attila „legnagyobb fájásának" hátterében? Miért éppen Gyömrői Edit fájt olyan nagyon, mindenki másnál jobban? Az ún. manifeszt (nyilvánvaló, nem latens, emberi léptékű, nem mitikus) tartalma ennek az „egyoldalú viszonynak" természetesen az a bizonyos indulatáttételes szerelem, amelyet úgy a pszichológiai szakirodalom, mind az irodalomtörténeti körök számon tartanak (köztudott, hogy Gyömrői Edit kb. két évig „kezelte" pszichoanalitikusként József Attilát, és ez a pszichoterapeuta–beteg viszony alakult át a költő részéről azáltal, hogy „beteges szerelemre lobbant" gyógyítója iránt). Bennünket azonban kettejük, ún. latens viszonya érdekel igazán, hiszen ezen a mélyebb szinten kap igazi értelmet a „Gyömrői-szerelem" valódi mibenléte, ebben a „freudi, rétegek alatti", sokkal egyetemesebb tartományban keresendők Edit és Attila furcsa kapcsolatának mozgatórugói.

De lássuk előbb a szembetűnő egybecsengéseket, Judit és Edit vonatkozásában. Mindkettőjüknek volt már egy első házasságból való gyereke. Szántó Juditról tudjuk, hogy nem foglalkozott sokat Éva lányával, ehelyett inkább József Attilának áldozta minden idejét, energiáját akkor is, amikor együtt éltek, elválásuk után is, leginkább azonban József Attila halála után. Edit esetében nincs adatunk arról, hogy miként nevelte fiát, azt viszont biztosan állíthatjuk, hogy életét nem áldozta József Attilának, a költő legfeljebb mint beteg számíthatott néhány „hivatalos órára" Gyömrői részéről, és a „játék szabályai szerint" még ezért is fizetnie kellett neki…

Mindkét asszonynál közös az, hogy különböző neveken élték le az életüket. Gyömrői Edit Glück Edit néven lett anyakönyvezve, és csak később vette fel a Gyömrői családnevet. Judithoz hasonlóan ő is többször elvált és kötött házasságokat, amiből az következik, hogy férjei után hol

Rényi, hol Újvári, hol meg Ludowik Edit néven jelentkezett. Judit is, Edit is szoros kapcsolatokat alakított ki a munkásmozgalommal. Gyömrői Edit a Tanácsköztársaság alatt a közoktatási népbizottságban dolgozott, ő is foglalkozott írással (mint Judit), verseit németre is lefordították, de egy ideig szerkesztője is volt a berlini Rote Hilfe (Vörös Segély) című kommunista pártlapnak. És most jön az első, igazán komoly „közös nevező". 1920-ban Edit Bécsbe emigrált, ahol, nota bene, esernyőüzemi munkás volt. (József Attila álmának eső- és napernyői nemcsak Juditot, de Editet is jelenthetik…) Úgy tűnik tehát, hogy Gyömrői Edit sem a nevével „vette le a lábáról" József Attilát, mint ahogy ezt a szintén „soknevű" Juditnál már láttuk, másfelől viszont Edit ernyője is fontos szerepet kapott (és nem mint kellék) kettejük drámájában. Amíg Judit ernyője beárnyékolta a költőt, elvonta tőle az éltető eső-vizet és a Nap fényét, addig az Edit-féle ernyő, mintha magát Editet védte volna meg éppen József Attilától: kezdetben annak szerelmi támadásait hárította el (mint egy nagy szűzhártya), majd miután Attila „stílust váltott" és átokverseket mért Editre, annak ernyőjéről sorra lepergett minden, amit Attila rázúdított. Gyömrői Editnek ez az „átokhárító ténykedése" olyan sikeresnek bizonyult, hogy 91 évet élt meg, vagyis az átok (ha egyáltalán arról van szó) nem fogott rajta. Már ebből is sejthetjük, hogy nem akárkivel van dolgunk, és ez a nem akárki (vagy ahogy József Attila fogalmaz: „semmi") 1896. szeptember nyolcadikán születik, és ez a legfontosabb tétel: szeptember nyolcadika ugyanis Kisasszony, vagy ahogy ritkábban mondani szokták: Kisboldogasszony napja, Szűz Mária születésének emléknapja. Ahhoz tehát, hogy „kezdeni tudjunk valamit" az ún. Edit-versekkel, na meg a „szabad ötletekkel", ezt a Kisboldogasszonyt kell jobban megismernünk, benne rejlik ugyanis (a születés jogán) Gyömrői Edit mitikus énjének magja. „Születését és gyermekségét az apokrif írók tolla rajzolta meg, és az »Arany legenda« révén vált széles körben ismertté. (…)

Sok helyütt nem is oly régen Kisasszony-napkor kimentek napfölkeltét nézni, hogy megpillanthassák Máriát a kelő Napban. A hiedelem a napistent szülő istenanya képzetében gyökeredzik. Mária a »hajnali szép csillag«, »Napot szülő Csillag, szentséges Szűz Mária, kiből az igazság Napja, Krisztus, a mi Istenünk támad«. Nemcsak a magyar »támad« igében, hanem a latin eredetiben is érvényesül az istenre és az égitestre egyaránt vonatkoztatható kettősség… (…) A »Jelenések könyvé«-ben Mária a »napbaköltözött (azaz a nappal terhes) asszony«. Csillagászatilag ez a Nap és a Venus együttállását (szakkifejezéssel: konjunkcióját)

jelenti. Más szóval, ha sem este, sem napfölkelte előtt nem látható a Venus, tudni lehet, hogy együtt áll a Nappal, »napbaöltözött«. Hogy Kisasszony-napkor mi ennek a jelentősége? Tudjuk, nemcsak az esthajnalcsillagot, hanem a Szűz jegyet is, amiben épp járunk ekkor, Mária »égi jelének« tartották. A csillaghit szerint a Venus a Szűzben »romlásban« van, ami ez esetben úgy értendő, hogy sem nem leány, sem nem szabad asszony többé, méhébe fogadta fiát. Ez a gondolat a Venus és a Nap Szűz-beli együttállásakor különösen hangsúlyt kap. (…)

A »kisasszony« a magyar népi hitvilágban rendszerint kísérteties lény, népmeséinkben ő az elvarázsolt tündér- vagy királykisasszony (fekete kisasszony, veres kisasszony). (…) …Kisasszony a vetés előkészületeire ad jelt. A két ünnep (ti. Nagyboldogasszony – augusztus 15. – és Kisasszony napja – H. I.) időpontja és elnevezése egyaránt a gabona földi létének határait jelzi, és bevallottan azonosítja Máriát a gabona istennőjével (búzaaratás = Mária halála, búza vetése = Mária születése). (…) …a mag földbe kerülése és a föld téli kopársága ölt képet a »Leány« alvilágra szállásában. (…)

Boldogasszony és Kisasszony mellett fennmaradt még egy hiedelmi nőalak is a magyar néphitben: a *»szépasszony«*. Ez az ambivalens természetű női szellem lehetett ősvallásunk istennőtriászának harmadik tagja, aki a szűz és az anyaistennő (a Kisasszony és Boldogaszony) mellett a nimfa (hűtlen-hű szerető) »személyét« képviselte a háromságukban."[92]

Ha tehát Edit nem más József Attila számára, mint a Kisboldogasszony, aki már Attila előtt a méhébe fogadta fiát (ez esetben a fiú az első házasságból való gyermek, vagy az „aktuális vőlegény"), akkor a mi József Attilánknak sem mint Krisztusnak (Istenfiúnak), sem mint Napnak nincs mit keresnie „Edit portáján", ál-Napok, ál-Istenfiúk már elfoglalták a Kisasszony „legjobb helyeit"…

De Gyömrői Edit az a fekete kisasszony is (gondoljunk Attila álombeli fekete asszonyára), az a kísérteties lény, elvarázsolt tündérkisasszony, akin nem fog sem az átok, sem a kés. (Ismert tény, hogy József Attila majdnem megtámadta egy késsel Gyömrői Editet, aki – történetesen éppen a budai Naphegyen, az éj leple alatt – ügyesen „lefegyverezte" a „saját jussát követelő", tehetetlen „Napfiút".) Editben rejlik Mária gabonaistennői mivolta, de ő az a bizonyos „szépasszony" is, aki hűtlen-hű szerető, esetleg maga a Szűz csillagkép stb.

[92] Jankovics Marcell i. m. 221–223.

Nem gondoljuk (bár sohasem lehet tudni), hogy József Attila utánanézett volna Gyömrői Edit születési adatainak, és ebből vonta le magának azt a tanulságot, hogy „itt és most" éppen Edit az igazi, őt kell szeretnie, mindenáron (akár mindkettejük élete árán is). A „papírforma", de mondhatnék írást is, mégis beteljesedett, és ez az oka annak, hogy az a „páratlan nász" a szinkronicitás révén mégis elnyeri misztikus valóját.

Minden jel arra vall, hogy Gyömrői Editnek sem „esett le a tantusz", fogalma sem volt arról, hogy Attila iránta érzett szerelme nem csak egy egyszerű indulatáttétel, mint ahogy valószínűleg azt sem sejtette, hogy „betege" (azon túl, hogy) reá-(bele)vetítette az ún. rossz anya képét, egyben a Napba-öltözött Szűz Mária szerepét is ráosztotta, akarva-akaratlanul.

Mitikus szinten viszont sokkal összetettebb és ellentmondásosabb ez a „szerelem", hiszen egyszerre van szó férfi és nő viszonyáról, de egyben anya és fia viszonyáról is: az istenanya és az istenfiú (fiúisten) viszonyáról. Fel nem oldható ellentmondás. Vagy mégis?

József Attila utazásának mostani állomása: Edit. Olyan közegben kell (szintén akarva-akaratlanul) mozognia, ahol analizálják, magyarán elemeire bontják, szétszedik, „feldarabolják". Nem véletlen, hogy az „Edit-szerelem hozadéka" is olyan, amilyen. Egyrészről ugyanis ennek a kapcsolatnak köszönheti a világ az ún. Edit-verseket, másfelől viszont ezzel párhuzamosan születtek a „Szabad-ötletek", ha nem is „közös", de két ülésben (talán éppen „közös-ülés" helyett…). Míg azonban a verseket a költő írta, ti. az a bizonyos sokat emlegetett „hetedik", aki a mindenséghez méri magát, vagyis a törvényes véletlen vezeti a tollát, addig a „Szabad-ötletek jegyzékét" az ember írta: az a bizonyos „szerencsétlen".
„…a verseim nem én vagyok: az vagyok én, amit itt írok…"[93]

A Szabad-ötletek jegyzékét tekinthetjük szabad versnek, szürrealista költeményeknek, kór-dokumentumnak, vagy aminek csak akarjuk, egynek nem tekinthetjük: mitikus tartalmú üzeneteknek. József Attila egyszerűen „kikapcsolta" azokat a „költői antennákat", amelyekkel „be lehet fogni" a világmindenséget (itt még nem akarok kozmoszt mondani), ehelyett „szűretlenül", mechanikusan (mint egy automata gép) hányta egymásra ezeket a most kivételesen *nem* szép szavakat, vagy hogy stílusosan fogalmazzunk: „fosta a szót". Az „Edit nevű pályaudvar" váltói külön vágányra terelték a költőt, aki halhatatlan, és az embert, aki ha-

[93] József Attila 1993. 30.

landó. A költői én a szabad ötletekben nem jutott szóhoz, ehelyett egy antiköltő énje lepi meg magát, analitikusát, a világot egy „antiszavakból álló antiverssel". Egyelőre azonban maradjunk József Attila azon énjénél, aki szép szavakkal „operál". Szóljanak hát azok a híres-hírhedt Edit-versek:

Ki-be ugrál…

Ki-be ugrál a két szemem, úgy érzem.
Ha megbolondulok, ne bántsatok.
Erős karokkal fogjatok le szépen;

ha majd egész valómmal kacsintok –
ne mutassatok öklöt, úgyse látom.
A semmiből vissza ne rántsatok.

Gondoljátok meg: Ezen a világon
nincs senkim, semmim. S mit úgy hívtam: én,
az sincsen. Utolsó morzsáit rágom,
amíg elkészül ez a költemény…
Mint űrt a fényszóró, csupasz tekintet
kutatja bennem: Mit vétettem én,

hogy nem felelnek, akárhogyan intek,
hogy nem szeret, ki jog szerint enyém.
Ne higgyetek értetlen bűneimnek,

Míg föl nem ment az odvas televény.

Szabolcsi Miklós így vélekedik az Edit-versekről:

„A Gyömrői Edit-versek: a József Attila-i életmű nehezen értelmezhető, értékelhető darabjai. Nem véletlen, hogy igazán alapos elemzés kevés született róluk… (…) Igaz: pszichológiai-pszichiátriai szempontból e versek gazdag anyagot nyújtanak…"[94]

Valóban: az elemzők általában a saját szavaikkal mondják el a versek ún. manifeszt tartalmát, esetleg kitérnek verstechnikai kérdésekre, statisztikai táblázatokat készítenek a szótagszámokról, megnevezik a rímek fajtáját, vagy éppen összefüggést keresnek a versekben előforduló utalások és a költő ügyes-bajos dolgai között stb. Tény, hogy József Attila – életében – kapcsolatba került pszichiáterekkel, pszichológusokkal (maga is behatóan tanulmányozta mindkét diszciplínát), de az a néhány lélekbúvár, akinek „dolga volt vele", számszerűen mégiscsak elenyészőnek tekinthető ahhoz képest, hogy a költő halála után hány ún. szakembernek jelentett akár életrevaló elfoglaltságot a József Attila-jelenség. Magára valamit is adó pszichiáter vagy pszichológus már csak presztízsből sem hagyhatja ki József Attilát.

[94] Szabolcsi Miklós i. m. II. 764.

Igazi „aranybánya” tehát az elme és a lélek avatott tudósai számára a költő, de úgy látszik, hogy azt a bizonyos aranyat, amelyet ún. pszichológiai, pszichiátriai, pszichoanalitikai technikákkal egyáltalán a felszínre lehet hozni, jószerivel mind „ki is termelték”. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy igazi nagyüzemi iparággá nőtte ki magát ez a kincskeresés, és ennek megfelelően a következmény, a „környezetszennyeződés” is egyre világosabban körvonalazódni látszik…

„Józan pszichiátriai ésszel” mérve a fenti verset (ti. a Ki-be ugrál… címűt), nyilvánvaló, hogy a költő azt akarja kifejezni, hogy maga is érzi: idegei egyre inkább fölmondják a szolgálatot, énje lassan szétesik, vagyis a kialakuló elmebaj félreérthetetlen jelei mutatkoznak. Az ok is világos: József Attila pszichoanalitikusa iránt érzett ún. transzfer-szerelme nem viszonozható (már csak a szakma szabályai miatt sem). Az anya iránt érzett (és az analízis során újra felszínre hozott) szexuális vonzalmat József Attila rávetíti a terapeutára, Gyömrői Editre. A várt visszajelzés (viszontszerelem) elmaradása okozza a költő mély depresszióját, halálvágyát, amely lehet akár bevezetője is az öngyilkosság gondolatának…

Ez a megközelítés „szakmailag” többé-kevésbé (legalábbis reményeim szerint) helytálló, adott esetben egy vizsgán, pl. „át lehetne vele menni” (legalább elégségessel). A kérdés már csak az, hogy hol vannak annak a bizonyos szakmának a határai?

Úgy tűnik, mintha a klasszikus (freudi) pszichoanalízis amolyan „euklideszi geometriája” volna a pszichológiai tudományoknak. Ideig-óráig ebben a dimenzióban is igen hasznosan értelmezhetők a különféle jelenségek, mint pl. esetünkben József Attiláé. A huszadik század hajnalán azonban nemcsak a klasszikus fizikát rengette meg alapjaiban egy nem euklideszi geometria eredményeit (nem utolsósorban a két Bolyai révén is) alkalmazó modern fizika, de úgy látszik, maga József Attila is érintve volt a dologban, megérezte az új időkhöz tartozó új tereket, és verseit ebbe az új dimenzióba ültette, ahol a párhuzamosan futó sínpárok akár találkozhatnak is. Nyilvánvaló (kénytelen-kelletlen), hogy illő az volna, ha mi magunk is ebben a Bolyai-féle (tehát nem euklideszi, vagyis nem freudi) tartományban járnánk utána József Attilának.

Úgy gondoljuk, hogy a magunk mitikus megközelítése (felhasználva természetesen a jungi pszichológia egyes elemeit), a szinkronicitásokat is figyelembe véve, kísérlet lehet arra, hogy új utakat mutasson József

Attila mikro- és makrokozmoszába, élő, pulzáló világegyetemeibe, panteisztikus, görbült tereibe…

Mindazonáltal egy pillanatig sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a költő a verseit nem (elsősorban) a „szakembereknek" szánta, sőt meggyőződésem, hogy kimondottan az ún. nem szakemberek a legmegfelelőbb „vevői" a József Attila-i univerzumból érkező üzeneteknek…

Ebből adódóan talán az volna a leginkább kívánatos, ha minden ember a Saját módszerével keresné és lelné meg (József) Attila kincsét, mosná és őrizné Attila a(A)ranyát…

De haladjunk a verssel:

A ki-be ugráló szem a mi felfogásunkban nem a zavartság jele, éppen ellenkezőleg, lehet arra való utalás is, hogy Attila kívülről is, és belülről is nézi, látja a világot, és a világ most számára Edit. A megbolondulás (egy kicsit olyan, mint a „megboldogulás") ennek megfelelően az a képesség, az az állapot, amit más szóval talán révülésnek nevezhetnénk, mitikus, misztikus, metafizikus világokban való bejárás, ill. az e világokban való jártasság. Ennek ad nyomatékot a költő, amikor azt mondja: „ha majd egész valómmal kancsítok". A kancsítás első megközelítésben a ki-be ugráló szemek egyfajta „megállapodása". (Ezek az eddig ki-be ugráló szemek jó egyezést mutatnak a Nagyon fáj című vers szemeivel, amelyek akkor és ott éppen a kívül-belül leselkedő halált lesik.) Ez a „fixált", egy pontba néző, vagyis összpontosító tekintet határozza meg most a költő egész valóját, s ha egy pontra néz (kancsít), akkor minden pontot lát, mint Isten szeme…

Nem lehet véletlen, hogy a költő nagybetűvel ad hangsúlyt a „világlátásának": „Ezen a világon" – mondja. Ezzel azt sugallja, hogy tud más világokról is, sőt azokat (mint már kiderült) látja, bejárása is van, de nem evilági énje az, amivel ott „boldogulhat", hanem egy másik én, egy misztikus való teszi számára lehetővé a tájékozódást…

Ebben a metafizikai világban viszont már nem Gyömrői Edit az a személy, akit József Attila lát, nem is a mama „ugrik be a képbe". Egyszerre megjelenik Kisboldogasszony, aki annak a bizonyos jognak a folytán csakis egyvalakihez tartozhat, és ez Jézus. Csakhogy Máriát (mint ezt láttuk) már megszállta a szentlélek, ezért Kisasszony, vagy ha úgy tetszik, „boldogságos kismama". A „tettes" („tettesek") természetesen most sem az evilágban keresendő(k), a „megszállók" nem Gyömrői Edit fiában vagy vőlegényében leledzenek, hanem az Istenfiúban, aki szintén már nem a József Attila névre hallgat, hanem akit Jézusnak hívnak. Vagy

mégsem? József Attila attilasága, vagyis atyai minősége úgy látszik, mintha szintén számot tartana Mária kegyeire, s talán ebben rejlik az a bizonyos bűn… A fényszóróvá alakuló belső tekintet most ezt a bűnt kutatja talán… Bárhogy álljanak is a dolgok, az utolsó sor azt sejteti, hogy az odvas televény előbb-utóbb befogadja az apát is és a fiút is. Ezúttal sem temetésről, halálról szól a történet, hanem Gaia földistennőről, vagy ha úgy tetszik, Máriáról, aki ezúttal gabonaistennő, akinek odva (öle) a megfelelő helyen és időben újra a „nagy és kis urak" rendelkezésére áll, gyümölcsoltáskor…

A Ki-be ugrál… című vers az ún. késői Edit-versekből való. József Attila túl van a „nagy fájáson", már nem is átkozódik (mint ahogy ez Edittel kapcsolatban szinte kötelező). A mi számunkra talán az a legfontosabb (és itt árulja el magát a költő): jog szerint övé a nőben (Editben) lappangó (ős)anya, aki egyben a jegyese is, mint ahogy Máriának Jézus nemcsak a fia, de a mátkája is volt (mint már láttuk). Innen nézve a ki-be ugráló szem jelképezheti a nemi aktust is: ebben az esetben a szem nem a látás szervét, hanem a magot (pl. búzaszem) eleveníti meg.

Mielőtt a következő „szemes" Edit-verset nagyító alá vennénk, érdemes néhány gondolat erejéig elidőzni maguknál a szemeknél, eljátszani a szavakkal, továbbgondolni a Ki-be ugrál… című vers szemeit és a hozzá kapcsolható nemiséget vagy éppen nemtelenséget…

A magyar nyelv különbséget tesz a szemezés és a szemzés között. Ha szemezünk valakivel, nem teszünk mást, mint kapcsolatot teremtünk a látószerveink révén (ez az ún. szemkontaktus) egy másik (jó esetben ellenkező nemű) egyénnel, de ez a bizonyos másik hasonlóképpen cselekszik, ő is aktív részese ennek az ún. nem verbális kommunikációnak, testbeszédnek, szembeszédnek. Ha élesebben fogalmazunk, azt is mondhatjuk, hogy a szemezés nem más, mint szem-szex, a szemek találkozása…

A szemzés nem természetes módja a szaporodásnak, ez tulajdonképpen szaporítás, az egyik legelterjedtebb ún. oltásmód. Így nemesítikszaporítják ugyanis, pl. a gyümölcsfákat. Az oltás (ojtás) valójában szövetátültetés, vegetatív, aszexuális szaporítási eljárás. Amíg tehát a szemezésnél van szex, addig a szemzésnél ez elmarad, mégis az első eset a terméketlen, s a második a termékeny. És most ugorjunk egyet: március 25-én, Jézus foganásának az ünnepén, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján, valójában a gyümölcsoltást (ojtást), vagyis a szemzést, Mária nem természetes szaporítását, a szeplőtelen fogantatást ünnepeljük.

József Attila *Óda* című versének egyik legfontosabb tanulsága ebből a szempontból az, hogy a költő semmi mással nem törődik, csak azzal a bizonyos beojtott virággal. Maga kertésszé válik, fát nevel, egészen konkrétan: beojtja a virágzó gyümölcsfát, amely egyszerre Marton Márta, József Jolán (József – Attila? – jó lánya), a mama, de mindenekelőtt Mária, Gyümölcsoltó Boldogasszony. Ebbe a Máriába ülteti el magát József Attila ojtással (hogy kikerülje a szexet), ehhez a művelethez van szüksége a késre (oltókésre).

Ha az élet kezdetét nem a születéstől, hanem a fogantatástól datáljuk, akkor lényegét tekintve a két szónak is egyet kell jelentenie. *Fogan* szavunk a *fog* tőre vezethető vissza, ami utalhat pl. arra is, hogy az a bizonyos két ivarsejt „megfogja" egymást, hogy a mag (szem) talajt fog, ill. befogadásra talál, sőt eljuthatunk akár a szájon át való teherbeesésig is (orális fogantatás), tekintve, hogy a szájban elhelyezkedő fogak az elsődleges szervei ennek a furcsa műveletnek. (Az anyaistennők gyakran nem a szokásos úton-módon esnek teherbe, ismertek olyan példák, ahol az istennő, megöregedett saját gyermekeit falja föl, és szűzen esik velük ezáltal teherbe. Ilyen „kannibalisztikus" módon lesz terhes pl. Nut, aki Izisz néven Szűz Mária előképe…)

Szül szavunk viszont visszafelé olvasva rejti magában a foganást: *lüsz,* vagyis *lesz* (nem véletlen az egy *sz*), ami a van ige jövőidejű alakja, és keletkezést, létrejövetelt (ez a foganás lényege) jelent.

Ebben az olvasatban kap új értelmet a híres, titokzatos József Attila-i sor: „Mikor születtem, a kezemben kés volt –" (Azt mondják, részlet)

Attila a kés révén ülteti, oltja, vágja bele magát oda, ahová tartozik. Már csak az a kérdés, hogy a fogadtatás milyen, felismeri-e a befogadó, hogy kivel is áll szemben? Úgy tűnik, a válasz nemleges. De mint már említettük, Edit nemcsak Attila mitikus kilétét tekintve volt „vak", saját misztikus mivoltát sem látta, láthatta, és Attilának ez is „nagyon fájt". Ez a „kettős vakság" jelenik meg a Magány című versben, amely mintha kiegészítené az imént tárgyalt *Ki-be ugrál…*-t…

Első olvasatra ezúttal is egy „szerencsétlen" írja a sorokat. Átkokat szór arra, aki jog szerint hozzá tartozik, de ezt a másik nem tudja belátni. Ez az oka annak, hogy József Attila mindjárt a vers elején azon a szerven kezdi, amely a (be)látásért felelős: bogarat ültet mátkája szemébe:

Magány

Bogár lépjen nyitott szemedre. Zöldes
bársony-penész pihézze melledet.
Nézz a magányba, melybe engem küldesz.
Fogad morzsold szét; fald föl nyelvedet.

Száraz homokként peregjen szét arcod,
a kedves. S ha cirógatnál nagyon,
mert öled helyén a tiszta űrt tartod:
dolgos ujjaid kösse le a gyom.

Lásd, ez vagy, ez a förtelmes kívánság.
Meg se rebbennél, ha az emberek
némán körülkerülnének, hogy lássák:
ilyen gonosszá ki tett engemet.

Kit szorongatsz most? Ha szülsz, a fiadnak
öröme az lesz, hogy körbe forog,
te meg rápislogsz, míg körülhasalnak
telibendőjű aligátorok.

Mozdulatlan, hanyatt fekszem az ágyon,
látom a szemem; rám nézel vele.
Halj meg! Már olyan szótlanul kívánom,
hogy azt hihetném, meghalok bele.

Ez a bizonyos szembe ültetett (egészen pontosan: léptetett) bogár a kulcsa a költeménynek. Nyilvánvalóan már a jelenlétével is zavarja a látást (mindent eltakar), de valószínű, hogy József Attila nemcsak ezt várja el tőle, hanem azt, hogy megcsípje, és ezzel megvakítsa azt, aki különben sem látja, amit (akit) látnia kellene. Eljátszhatunk azzal a gondolattal is, hogy a vak csak „befelé lát", és az a „be" látás előbb-utóbb belátás, vagyis megvilágosodás lesz. József Attila azonban nem adja ilyen olcsón. Az első sor utolsó szava, a *zöldes* ugyanis vonatkoztatható a bogárra is meg a második sor *bársony-penész*ére is, amely a mellet pihézi. És most jön egy látszólag nem ide illő idézet, egy kis közjáték a „Vágó Márta korszakból":

„– Miért öltöztet ilyen kihívóan az anyád, ha így nevelt, hogy nem tudsz feljönni hozzám? (– kérdezi József Attila Vágó Mártától – H. I.) (…) Kérdőn néztem rá. Ujjával a sima kis mellzsebben csillogó lapos gyöngyházgombra mutatott. Ez a sima kis angol gomb, amilyen minden iskoláslány ruháján is oszokott lenni, fénylett a tűnő napfényben. – Ez tűrhetetlenül ingerlő – mondta –, miért kell a mellbimbót így megjelölni?"[95]

Vagyis Vágó Márta kihangsúlyozott, csillogó két mellbimbója, mint egy ragyogó szempár keltette fel Attilában a vágyat. És valóban a női

[95] Vágó Márta i. m. 67–68.

emlő mint „páros szerv” felfogható úgy is mint a mellkas (amelyben a szív is lakozik – a „szerelemszerv”) szeme, vagy ha úgy tetszik, a lélek tükre. Vajon nem lehetséges, hogy ez a zöld bogár a szemen és a mellen éppen a látást erősíti? A pupilla, magyarul szembogár, a szem fényrése, ezen át jut a fény a retinára (ez az ideghártya). A szemnek a már meglévő (fekete) bogarát „egészíti ki”, vagy toldja meg most József Attila még egy zöld színű szembogárral, mintha egy zöld napszemüveget tenne kedvese szemére, hogy az láthasson a vakító napfényben. Attila-fény vakítja el ugyanis Editet (aki, mint tudjuk, szintén készített napernyőket) meg Kisboldogasszonyt is, ez a „költői bogár” tehát arra való, hogy a Napot (Jézus) is láthassa a Kisasszony, de saját magába is legyen belátása. Ahogy azt Jankovics Marcell szépen kifejtette, Kisboldogasszony napja (szept. 8. Gyömrői Edit születésnapja) a Szűz havába esik, és ebben a jegyben járnak együtt az égen a Nap és a Vénusz bolygó. A Nap nem más, mint Jézus (esetünkben ő Attila). A Vénusz (Esthajnalcsillag) viszont Mária (esetünkben Edit), aki nem látszik, mivel sem a Nap előtt, sem a Nap után nem jár, hanem éppen egy helyütt vannak, ami azt jelenti, hogy a Nap fénye bevilágítja, elvakítja, semmit és senkit nem lát, mert a Napba van öltözve.

Mint tudjuk, a Vénusz a Szűz jegyében romlásban van, nem is lány, nem is szabad asszony, fiát már Gyümölcsoltáskor magába fogadta. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy létezik ennek a női istenhármasságnak egy harmadik megnyilvánulási alakja, aki nem más, mint az a bizonyos Fekete Kisasszony, a hűtlen szerető. Ez a kísérteties lény (egyébként szépasszony) minden jel szerint képes arra, hogy feketeségét a Napra vetítse és azon vak (Nap)foltokat képezzen. Ez lehet az oka annak, hogy Napunk (Attila) „sem lát a szemétől”, egészen pontosan magát nem látja a Vénuszban (Máriában). Ott, ahol neki kellene lennie, vagyis Mária ölében, csak a tiszta űrt tartja kezében Mária. Mintha ez a tiszta űr lenne a címben jelzett magány, amely most Attila számára mindkettőjük magányaként jelenik meg. És mégis: a tiszta űr látása itt és most a magány belátása, a Nap-magány érzékelése pedig nem más, mint Nap-mag, Nap-magzat látás.

[Továbbgondolásra érdemes, hogy az a Fekete Kisasszony a Szűz csillagképben nem egy fekete lyuk-e véletlenül. Ha így lenne, elmondhatnánk, hogy Napunk valójában egy fekete lyukat néz – lát – a levegőbe(n).]

A harmadik sor magányba nézetését a szembesülés vágya motiválhatja, ami ebben a versszakban a kölcsönös vakság miatt elmarad ugyan,

de mint majd látni fogjuk az utolsó strófában, mintha megvalósulni látszana. A hős és a keresett személy ebben a fejezetben (versben) ugyan (egy) jegyben (a Szűz jegyében) járnak, mátkái egymásnak, de minden próbálkozás ellenére csak részleteket látnak egymásból, a lényeget nem. Közel vannak egymáshoz, egymáséi mégsem lehetnek. Attila a Szűzben levő Nap, vagy Jézus, látja Editben a Kisasszonyt, talán emlékszik annak Nagyboldogasszony voltára is, érzékeli benne a hűtlen szeretőt, a szépasszonyt, a feketét, látja Máriát, a gabonaistennőt, tudja, hogy most vetni kéne, mégsem vethet. Gaia a Föld istennője is felsejlik, de fogát, nyelvét, arcát szétmorzsolta, elnyelte, homokként szétpergette a szűzi Nap kegyetlen, szikkasztó szárazsága, halálos tüze. A Szűz (szűz) – Virgo – ölet tartó kéz, virág helyett gyom (Gyömrői?). Ez a mindent, csak magát nem látó „farkasvakság" teszi azt, hogy „jobb híján" csak a „szemezgetésig" jutnak el a vers utolsó szakában, másról, „arról", szexualitásról (hiszen túl vagyunk a gyümölcsoltáson) már szó sem lehet, bármily közel (egy házban) vannak is…

Ez a nagy ellentmondás az, ami tulajdonképpen végigkíséri József Attila minden szerelmi történetét (lévén minden szerelme – mátkája, jegyese – potenciálisan Szűz Mária). Mégsem véletlen (vagy éppen törvényes véletlen), hogy Edit jegyében, a Szűzben válik a leggyilkosabbá a viszony. Edit Attilát analizálja, szedi szét, darabolja, aprózza, Attila meg Editet szeretné legszívesebben széttrancsírozni azzal a bizonyos kis késsel, jó késsel…

József Attila még odáig is elmegy, hogy azt, ami neki a legszentebb, vagyis magát a verset is szétszedi, lealacsonyítja, megalázza, fittyet hányva a szép szavakra hazudtolja meg önmagát zseniálisan, amikor jegyzéket készít szabadon támadt ötleteiről…

József Attila nemcsak ebben a versben, de minden Edit-versben (vagy „Edit-közeli" versben) egyidejűleg árt, átkoz, ront és óv, véd, hárít a mágikus szavakkal. Ha a másikról mond valamit, egyben magáról beszél, ha a másikat bántja, magának fáj, s ha neki tesznek rosszat, a másik is szenvedi. Ez a tendencia valósul meg az egész harmadik versszakban, ahol nem lehet pontosan tudni, hogy a gonoszság arra vonatkozik-e, aki a verset írja, és éppen förtelmes kívánságai vannak, vagy akihez a vers íródik…

Ugyanennek a versszaknak van egy szava: a *körülkerülnének*, ami jól rímel a negyedik versszak második sorának körbeforgására. Mindkét utalást felfoghatjuk úgy is, hogy József Attila ezzel is kihangsúlyozza az

archetípusok szoláris-planetáris karakterét, s magunk is éppen ebből a megközelítésből adhattunk talán legpontosabb leírást a dolgok folyásáról…

A *telibendőjű aligátorok*at tekinthetjük a Szűz megnyilvánulásának. A bendő (emésztőrendszer) a Szűz felségterülete, mint ahogy az aligátorok legkarakterisztikusabb testrésze a száj a fogakkal is ugyanennek a rendszernek a részét (elejét) képezi: a harapás, rágás, felfalás is egyfajta szűzi szétdarabolás. (A *Gyömrői* vezetéknévben is ott a *gyomor*.)

A költemény záróaktusa talán a legszebb az öt közül. A költő hanyatt fekvő testhelyzete fölfelé nézést sejtet, de ez a nézés, látássá alakul, az ég asszonyának szemében való visszatükröződéssé…

Vajon mit látnak ezek az egymásnak fordított (lélek) tükrök? Magukat a másikban, és a másikat magukban, magányt, a szem fekete vagy zöld bogarát, és még ezekbe a szembogarakba is belelátják egymás szűzi zöld halálát…

A Napba költözött (öltözött) Mária képe jelenik meg József Attila: Ne bántsd című versében is:

Ne bántsd a gyenge nőt, ha már szeretted,
magadat érte kínokba veretted
s nem adtál két pofont neki.
Telefirkáltad a falat vele.

Vesd le magadról! Mint ruhád is épen,
gyámoltalanul lóg alá a széken –
annak karján, ki szereti,
csüngjön, míg foszlik kéje éjjele!

Dobd le –a háta legyen ujra görbe,
lába csámpás, bujjon az álla szőrbe!
Bibircsók nőjjön a hasán!
Gyűrje e verset kapzsi tenyere!

Te fuss vissza a szép növésű, kedves
lányok ölébe – oly illőt ölelgess,
ki kapkod, fül vágyad után,
mint zivatarban zengő jegenye!

Első megközelítésben a költemény szintén az ún. átokversek kategóriájába tartozik (legalábbis besorolható). Amolyan tehetetlen elégedetlenség, harag, kiábrándulás, esetleg a bosszúállás vágya szülhette, mint a rontásokat általában. A másik (a nő) gyengesége ebben az esetben nem gyengédségre utal (ami egy nőnél esetleg kívánatos), éppen ellenkezőleg: a jellem, a lélek, a „belső tartás" az, ami erőtlen, esetleg romlott, tisztátlan, alantas stb. Nem véletlen, hogy József Attila ezt a gyenge nőt (vagy inkább azt a bizonyos nőt, ti. Gyömrői Editet) éppen ruhához, mégpedig saját ruhájához hasonlítja. Ha ugyanis ruhánk „elhasználódott", elszakadt, elkopott, beszennyeződött, értéktelenné vált, le lehet, sőt

le is kell vetnünk, esetleg ki kell cserélnünk egy másikra, szebbre, nota bene: új ruhára, amit aztán még mutogathatunk is…

Ez a bizonyos ruha jelenik meg az …aki szeretni gyáva vagy című Edit-versben is. Ott a „magából kivetkőzött ruha": a rongy, a magából kivetkőzött nő: a ringyó szinonimája. Noha a vers címe (Ne bántsd) arra utal, hogy a költő maga magát szólítja fel erre a „nem bántásra", versében valójában végig nagyon is bántja: megalázza, lealacsonyítja, megszégyeníti stb. a másikat. Röviden talán úgy lehetne összefoglalni a vers „manifeszt" lényegét, hogy: ha az ember történetesen nem bírja elviselni azt, amiben van, egyszerűen ki kell lépni, mint egy rossz cipőből, ill. esetünkben ruhából…

Félő azonban, hogy ez a művelet (ti. kilépés, ill. levetés, levetkőzés) nem is ilyen egyszerű, benne rejlik ugyanis a kivetkőzés lehetősége is, ez pedig akár végzetessé is válhat. Az embert (hogy a közhelyeknél maradjunk) ugyanis éppen a ruha teszi, és ez különösen a mi mitikus József Attilánkra igaz, nála ez úgymond alaptétel. A ruha része annak, aki hordja, jellemzi viselőjét, ahogy mondani szokták: az vagyok, olyan vagyok, mint a ruhám…

Ha viszont a konkrét példánkban, a Ne bántsd a gyenge nőt… kezdetű versben az áll, hogy a ruha a nő megfelelője, akkor ebből az is következik, hogy akin a ruha van, egyben olyan, mint maga a nő, akit ruha alakban magára vesz. Vagyis: ha ettől a bizonyos nőtől, ruhától akar megszabadulni József Attila, ha „levedlik", akkor a játékszabályok értelmében önmagától is szabadul, önmagából is kivetkőzik. A ruháról mondottakat egyben saját magára is lehet vonatkoztatni. Röviden tehát: amikor József Attila versével éppen átkozódik, akkor ki van vetkőzve magából, és saját magára veszi a rontást, amikor éppen leveti ruháját…

És most ereszkedjünk mélyebbre:

Ruhát viselni szoktak nők, férfiak egyaránt, magzatot (terhességet) kihordani viszont csak a szülő nő „jogcíme"…

Ruháikat férfiak, nők egyaránt felveszik vagy levetik, elvetélni viszont csak a viselős kismamák szoktak „spontánul" vagy művileg…

Lehetséges, hogy nem is József Attila akar megszabadulni ruhájától, hanem éppen fordítva: az a bizonyos kisasszony hajtja el, veti ki magából? Bizony lehetséges. A ruha ebben az esetben nemcsak a nőt (aki lehet Edit, Mária, Kisboldogasszony, de valószínűleg a szépasszony, a hűtlen szerető áll hozzá a legközelebb) „takarja", de elsősorban az anyaméhet jelenti, amelyben Attilának, vagyis a magzat Jézusnak volna ott a helye.

Ha tehát ez a ruha ide is, oda is tartozik, mint a terhes méh, amely az anyáé is meg a magzaté is, akkor felmerül a kérdés, hogy a harmadik versszak torz képei kire is vonatkoznak. Félő, hogy nem annyira az (ős)anyára, hanem annak elvetélt magzatára illenek leginkább ezek a szavak: görbe hát, csámpás láb, szőrös áll, bibircsókos has. Igen: így néz ki egy elvetélt, torz, elhajtott magzat, egy abortum…

„Jolán egy bankba került, közben meghalt a fia; Jolán a gyereket tehertételnek érezte, akit sokkal inkább megsiratott Attila, mint az anyja (…) »Tudod-e, hogy egyszer a keresztmamát hallottam a mamával beszélgetni? Amikor Jolán 13 éves volt és összeesett, mert elöntötte a vér. Keresztmama azt mondta, hogy Jolán abortált.« Ezt a szót tanulta meg az idegen szavak között először Attila."[96]

Ezek után jöjjön, aminek jönnie kell, szembe kell nézzünk a Nagyon fáj című verssel, ezzel az „anti-óda költeménnyel", és le kell vonnunk a tanulságokat is.

Nagyon fáj

Kivül-belől
leselkedő halál elől
(mint lukba megriadt egérke)

amíg hevülsz,
az asszonyhoz úgy menekülsz,
hogy óvjon karja, öle, térde.

Nemcsak a lágy,
meleg öl csal, nemcsak a vágy,
de odataszít a muszáj is –

ezért ölel
minden, ami asszonyra lel,
mig el nem fehérül a száj is.

Kettős teher
s kettős kincs, hogy szeretni kell.
Ki szeret s párra nem találhat,

oly hontalan,
mint amilyen gyámoltalan
a szükségét végző vadállat.

Nincsen egyéb
menedékünk; a kés hegyét
bár anyádnak szegezd, te bátor!

És lásd, akadt
nő, ki érti e szavakat,
de mégis ellökött magától.

Nincsen helyem
így, élők közt. Zúg a fejem,
gondom s fájdalmam kicifrázva;

mint a gyerek
kezében a csörgő csereg
ha magára hagyottan rázza.

[96] Szántó Judit i. m. 229, 232.

Mit kellene
tenni érte és ellene?
Nem szégyenlem, ha kitalálom,

hisz kitaszít
a világ így is olyat, akit
kábít a nap, rettent az álom.

A kultura
úgy hull le rólam, mint ruha
másról a boldog szerelemben –

de az hol áll,
hogy nézze, mint dobál halál
s még egyedül kelljen szenvednem?

A csecsemő
is szenvedi, ha szül a nő.
Páros kínt enyhíthet alázat.

De énnekem
pénzt hoz fájdalmas énekem
s hozzám szegődik a gyalázat.

Segítsetek!
Ti kisfiúk, a szemetek
pattanjon meg ott, ő ahol jár.

Ártatlanok,
csizmák alatt sikongjatok
és mondjátok neki: Nagyon fáj.

Ti hű ebek,
kerék alá kerüljetek
s ugassátok neki: Nagyon fáj.

Nők, terhetek
viselők, elvetéljetek
és sírjátok neki: Nagyon fáj.

Ép emberek,
bukjatok, összetörjetek
s motyogjátok neki: Nagyon fáj.

Ti férfiak,
egymást megtépve nő miatt,
ne hallgassátok el: Nagyon fáj.

Lovak, bikák,
kiket, hogy húzzatok igát,
herélnek, ríjjátok: Nagyon fáj.

Néma halak,
horgot kapjatok jég alatt
és tátogjatok rá: Nagyon fáj.

Elevenek,
minden, mi kíntól megremeg,
égjen, hol laktok, kert, vadon táj –

s ágya körül,
üszkösen, ha elszenderül,
vakogjatok velem: Nagyon fáj.

Hallja, míg él.
Azt tagadta meg, amit ér.
Elvonta puszta kénye végett

kivül-belől
menekülő élő elől
a legutolsó menedéket.

A Ne bántsd című versnek van egy sora (történetesen éppen a tizenkettedik), amely talán átvezethet bennünket a *Nagyon fáj* világába. Azt írja József Attila: „Gyűrje e verset kapzsi tenyere!” Mint láttuk, a vers úgy van megkomponálva, hogy a leírtak vonatkoztathatók a nőre is és a férfira is, közelebbről az anyára és a fiára is. Vajon melyik másik József

Attila vers illene még ebbe a kapzsi tenyérbe? Az egyik minden bizonnyal a *Nagyon fáj,* amelyben legalább olyan költői a vetélés megelevenítése, mint amilyen poétikus az *Ódá*ban a nemzés, ill. (szeplőtelen) fogantatás, a magzatlét és a születés ábrázolása…

Szóba jöhet természetesen egy másik írás is: a Szabad-ötletek jegyzéke, amely ebből a szempontból felfogható úgy is, mint egy „versabortum", mint elvetélt költemény, amely teles-tele van „fejlődési rendellenességekkel"…

Maradjunk azonban a *Nagyon fáj*nál, s készüljünk fel magunk is arra, hogy „érzéstelenítés nélkül" fogjuk „levezetni" a verset.

A költemény 28 versszaka jól rímel arra a definícióra, amellyel a szülészek meghatározzák a vetélést:

„Ha a terhesség a 28. hét előtt megszakad, az eseményt vetélésnek (abortus) nevezzük…"[97]

Úgy látszik, hogy ha valaki arra adja a fejét, hogy eligazodjon a „József Attila jelenségek" szövevényeiben, akkor a medicinán belül nemcsak a pszichiátriában kell némileg jártasnak lennie, de a szülészetben is: a *Nagyon fáj* per definitionem „esemény".

Az első sor kint-bent-jének a mi olvasatunkban természetesen az anyaméh a viszonyítási alapja. A leselkedő halál egyaránt fenyegeti a vesztét (közelgő vetélését) érző magzatot és a költőt is, aki egész életében a halál vonzásában kellett, hogy éljen. A vers 9. sorának „muszáj"-ja megfelel a Ki-be ugrál… című vers 14. sorának: „…hogy nem szeret, ki jog szerint enyém."

Nem József Attila dönti ugyanis el, hogy hol, mikor, kivel találkozik, kit és miért szeret vagy gyűlöl, hanem a mitikus József Attila sorsát „kézben tartó" szinkronicitások révén, „felsőbb utasítása van" arra, hogy itt és most ahhoz, és csakis ahhoz a bizonyos nőhöz tartozzon, vagy éppen ne tartozzon (a vers ez utóbbinak a története).

A szeretés kettős terhe, kincse és a születés csecsemői–anyai kínja a költeményben erősíti azon korábbi megállapításunkat, hogy a kettő: anya és magzat egy egységet alkotnak. És most jön az a híres-hírhedt titokzatos hasonlat (lásd a verset).

Milyen logika, törvényes véletlen köti össze a párjára nem találó szeretetet a szükségét végző vadállattal? Természetesen most is, mint oly sokszor igazi József Attila-i fordulatról van szó.

[97] Zoltán Imre i. m. 229.

A szükségét végző vadállat egyrészt tényleg ki van szolgáltatva minden veszélynek (sem védekezni, sem támadni, sem elmenekülni nem tud, amíg pl. székletet ürít), ami azt jelenti, hogy gyámoltalan, magyarán: nincs gyámja. (Ezen a ponton érdemes elgondolkodni *gyám* szavunk és a *Gyömrői* szó összecsengésén.) Másfelől viszont ugyanezek a vadállatok hontalanok is, tekintve, hogy nem a „saját fészkükbe" szoktak piszkítani, arra az időre ugyanis, amíg a szükségüket végzik – ez is egy muszáj –, elhagyják „honukat".

A másik oldalon viszont ott a pár és a szeretet:

József Attilánál a „pártalanság" nemcsak úgy értendő, hogy a partnert, az (élet)társat, a nőt nem találja, de jelölheti az anya hiányát is. A *pars* latin szó, és *részt* jelent. Esetünkben tehát önmagának a (másik) részét hiányolja a költő, legyen az anya vagy nő…

A *pár* szóra rímel a *szer* szavunk is. (Szer szavunkról korábban is elmondtuk a véleményünket, de a fontosság miatt itt megismételjük.) A *szer*ből könnyen képezhetünk *szerv*et, *szerelm*et, *szeretet*et stb., de ezen a vonalon is ugyanoda lyukadunk, mint a *pár*ral A szeretet (szerelem) valósában szervülést jelent, vagyis valakinek a részévé válását…

Van azonban még egy, a *szer*re rímelő szavunk, amely lehet, hogy nem is teljesen „szalonképes", de most mégsem kerülhetjük meg. Attól félek, mi is, Attila is, „nyakig benne ülünk a szarban"…

József Attila a *Szabad-ötletek jegyzéké*ben igen nagy előszeretettel használja, nem is minden ok nélkül. (A *Szabad-ötletek jegyzéké*t felfoghatjuk úgy is, mint József Attila szimbólum-szótárát.)

Bizonyos tekintetben az ürülék, a széklet is hozzánk tartozik, a részünk. Figyelemre méltó, hogy József Attila a legszebb szerelmes verseibe is odakölti (gondoljunk pl. a *Klárisok* bárányganéjára, vagy az *Óda* örök anyagára, amely a buzgóvesékben nyer gazdag életet). Úgy is mondhatnánk, hogy még a szarból is képes verset csinálni. De hát nem ez a szublimáció lényege? A legalantasabból a legmagasabbrendűt, a legtisztátalanabból a legtisztábbat, a leginkább testiből leginkább szellemit, egyszóval a sárból is képes aranyat csinálni: Attila-aranyat…

Esetünkben, a Nagyon fáj című versben azonban mégsem erről van szó. A székletürítés ugyanis bizonyos tekintetben egyfajta szülésnek is tekinthető, vagyis a végbél annak a bizonyos „örök anyagnak" a szülőcsatornája. Még közelebb állunk talán az igazsághoz, ha nem is annyira a szüléshez, hanem inkább a vetéléshez hasonlítjuk a székletürítést, lévén

„az anyag élettelen”, egyúttal „fölösleges”. Nem véletlenül részletezzük az emésztésnek ezt a legeslegutolsó, legalsó fázisát.

József Attila édesanyja a Pőcze családnevet hozta magával örökül (adott helyen erről még bővebben beszélünk). A *pöcze* szó a *pöce* alakra vezethet bennünket, s noha József Attila ebben az összefüggésben sohasem tett említést a két szó egymásra rímeléséről, figyelmét feltételezésünk szerint mégsem kerülte (kerülhette) el. A pöce szóból egyrészt a *pöccent* ige vezethető le, aminek értelme: ujjával fricskázva valahová lök valamit, a másik szó pedig, amelyet a pöce szóból képezhetünk, a *pöcegödör* főnév, amely emésztőgödröt, árnyékszéket jelent. Talán az sem véletlen, hogy németül ez a bizonyos pöcegödör úgy hangzik: *Abort*…

És most álljanak itt József Attila ideillő sorai a *Szabad-ötletek jegyzéké*ből:[98]

milyen szép erekcióm volt akkor, mikor a fiuknak mutattam
milyen nagy, milyen kemény, milyen erős
mikor elsült a konyhában, megvizsgáltam az ondót: ugy véltem, fölfedeztem benne a gyereket, az »embriót«
briós
Briand
a vicc szerint a fran-cia nők köpködnek, ugy vetélnek el
mért nem keltett föl a mama – siránkoztam
bizony mért nem keltett föl a homoszexualitásból
amilyenből »lett a gyerek« olyan került az anyámba is, olyanból lettem
nem szarból
de én ezzel is ugy bántam mint a szarral…

Ezekből a sokat sejtető sorokból természetesen nem lenne szabad messzemenő következtetéseket levonnunk, mégis érdemes továbbgondolni ezt a „primitív logikát”, hiszen nem akármilyen irányba vezeti immár saját asszociációnkat.

Úgy tűnhet pl., hogy József Attila tudatalattijában (gyermeki, primitív énjében) lettek volna olyan impulzusok, mintha maga is bélsárból keletkezett volna. Másrészt ugyanezen a helyen foglalkoztatja a vetélés gondolata is, nem véletlenül keresi az ondóban a gyereket (a viccre is kitérvén). Harmadjára pedig az anya képe is megjelenik a fenti képzetek mintegy metszéspontjában: „amilyenből »lett a gyerek« olyan került az anyámba” stb.

[98] József Attila 1993. 35.

Mindebből talán feltételezhető egy olyan következtetés is a részünkről, miszerint a „gyermekké tett” József Attilának lehettek olyan fantáziái, hogy az anya, az anyaméh valójában egy pöcegödör, benne Attila, az embrió valójában ürülék, és a szülés tulajdonképpen székletürítés, de még inkább vetélés, bélsártól, salaktól való megszabadulás, a „fölösleg” eltávolítáa stb. (Feltételezésünket ha nem is igazolja, de esetleg megtámasztani látszik az a tény, hogy mind Pőcze Borbála, mind maga József Attila kényesen ügyeltek a tisztaságra, mindketten megrögzött „tisztaságmániások” voltak, és ugyanígy elképzelhető az is, hogy Attila kényszeres köpködései, az utolsó falat kényszerű rágása és lenyelni nem tudása, valamint emésztési zavarai is ezekre a feltételezett ősi, korai gyermeki fantáziákra vezethetők vissza…)

És most térjünk vissza a szükségét végző vadállathoz:

Az elmondottak ismeretében a vadállat nem elsősorban a szükségét végzi, hanem éppen székletet szül, de még inkább bélsarat vetél és ez a bélsár nem más, mint József Attila, akit éppen kipöccintettek, és most úgy néz ki, és annyit is ér, mint egy rakás sz…, vagy mint egy rakás szerencsétlenség…

A hetedik versszak kése a valóságban is neki lett szegezve három „potenciális anyaimágónak”: Etát még Öcsödön támadta meg egy késsel, amikor a kislány az anyához való visszatérés ötletével állt elő (ezt már többször is idéztük).

Jolán így emlékszik vissza egy másik „kiskéses esetre”:

„– Na gyere, Attila – biztattam.

Etus kuncogni kezdett, hogy Attilának hívom »Pistát«. Ő már kezdte jól érezni magát. Bizalommal nézegette a »nénit«, anyánkat. Ám Attila megvetette a lábát, amikor mosdáshoz invitáltam. Amikor pedig megfogtam, hogy odavigyem a mosdótálhoz, fejét nekifeszítette a mellemnek. Olyan erő volt benne, hogy meg sem lehetett mozdítani.

– A fene… – szaladt ki a száján egy leírhatatlan káromkodás.

Meghökkenve meredtünk a gyerekre. A következő pillanatban nyakon teremtettem. Még el sem csattant a nyakleves, anyám felsikoltott, én pedig már iramodtam is kifelé az udvarra. Attila leszegzett fejjel utánam: kezében marokra fogott, pengével előreszegzett bugylibicska. Az asszonyok újból hirtelen kicsődültek az udvarra, sápítoztak és kiabáltak, mi ketten pedig körbe-körbe rohantunk, amíg valaki el nem kapta Attilát és el nem vette tőle a kést.

Volt is mit hallani a jelenet után anyánknak. Az asszonyok szinte csemcsegtek a szavakon, amikkel Attila jövőjét festették szemei elé. Anyagyilkost emlegettek…”[99]

Az említett két „késes történet” nem sokkal egymás után zajlott. Az első, az öcsödi (mint ezt korábban részletesen kifejtettük) József Attila ún. pszichológiai megszületésével kapcsolatos, s mint tudjuk, költőnk mindig késsel a kezében születik. A második „késes mese” mintegy folytatása az elsőnek, Jolán azt írja le igen érzékletesen, hogy miként fogadták (ti. Pőcze Borbála és József Jolán) az Öcsödről éppen hazaérkezett „két árvát”. Amikor két évvel korábban az anya úgy döntött, hogy nevelőszülőkre bízza két gyermekét, valójában elvetette őket magától, de úgy is fogalmazhatnánk, hogy elvetélt. A visszatérés pedig nem más, mint újjászületés, és Attila ezúttal sem engedte ki kezéből azt a bizonyos kést. Amikor Jolánra rontott, aki meg szerette volna fürdetni, mint az újszülötteket, akkor valójában az anyát támadta, őt akarta megölni. A szomszédasszonyok tehát nagyon is jól látták a kis Attilában a jövő „anyagyilkosát”…

A harmadik, legendába illő kés pedig Gyömrői Edithez fűződik, aki így emlékszik vissza az eseményre: „Ez a Naphegyen volt. Én kimentem, és a kertajtó előtt állt Attila kis késsel a kezében, két kézzel átfogva úgy odaszögezett a kerítéshez. És beszélt, mint egy vízesés. Mint egy refrént, úgy hajtogatta: kis kés, de jó kés. És én tudtam, hogy ha egy rossz mozdulatot csinálok, akkor ezt a kést megkapom. (…) Ezért egészen nyugodtan mondtam: »Attila, mi értelme van ennek? Se maga, se én nem kételkedem abban, hogy maga azt csinálhatja, amit akar.« Erre elejtette a kést, és azt mondta: »De nem mer velem sétálni jönni.« Éjszaka volt, és a Naphegy akkor alig volt beépítve. Azt mondtam: »Miért ne?« És két óra hosszat jártunk a Naphegyen… (…) levezettem a Lánchídhoz, és azt mondtam: Attila, én most nagyon fáradt vagyok, és hazamegyek…”[100]

Egyszerre valóságos és mitikus ez a példa. Mondtuk, hogy a régiek kimentek a napfölkeltét nézni Kisasszony napján, hogy megpillanthassák Máriát a kelő Napban. Úgy látszik, Gyömrői Editnek is fontos a helyszín, érzi, hogy nemcsak a Naphegyen, de egyben Nap-közelben is van. A szín tehát a Nap hegye, a színjáték szerepeit pedig nem véletlenül osztotta a „nagy rendező” azokra, és csakis azokra, akiket „jog szerint” illet.

[99] József Jolán i. m. 61.
[100] Valachi Anna i. m. 299–300.

Attila tehát a Napot játssza a „saját hegyén”, vagyis a magzat Jézust, míg Edit a Kisasszony (Mária), a Vénusz, ill. a Szűz szerepében kellene, hogy tetszelegjen. De nem tetszeleg. Éppen a fordítottja történik mindannak, aminek minden emberi-isteni számítás szerint történnie kellene. Nem látunk semmit, este van, a „keresett személy” fáradt, hazamegy, kilép mítoszi szerepéből, és hajnalra nem állhat össze a várt konstelláció, Mária nem öltözik a Napba.

Ezek után talán érthető, hogy mi is a szerepe annak a bizonyos kis késnek, ami jó kés is egyben. A szenvedő, „szerencsétlen” József Attila ezzel a szerelemmel zsarolja, ill. bosszulja meg tehetetlenségében a vélt sérelmet: nem övé az, ki jog szerint őt illeti…

Van azonban ennek a késnek egy más vonatkozása is. A *Szabad-ötletek jegyzékében* egy helyütt így jönnek egymás után József Attila asszociációi: „hála / hala / hal / meghal / meghallgat”.[101]

Más helyütt viszont a következőképpen társítja gondolatait: „kis hal jó hal / jó ha meghal”[102]

Mintha a kés, a hal és a halál egybetartoznának. (Lehet, hogy a szóban forgó kés halnyelű volt? Nem csodálkoznék…)

A fentieket figyelembe véve talán megengedhető az a következtetés, hogy Attila késére úgy nézzünk, mintha egy „halált osztó” halat szorongatna: kés a kézben. Maga Attila lényegült át hallá, vele szemben pedig Edit a Szüzet játszotta. Ez a konstelláció viszont tényleg létrejött, méghozzá az éj leple alatt, a sötét Naphegyen.

A Halak–Szűz-tengelyt számon tartja az asztrálmítoszi hagyomány is, méghozzá úgy, mint a haláltengelyt.

Ezen a ponton újra néhány csillagmítoszi tudnivalóra kell felhívnunk a figyelmet, a vers további része ugyanis ezen ismeretek nélkül nem lenne kozmikusan is értelmezhető.

Idézzünk néhány gondolatot Pap Gábor: Csak tiszta forrásból című könyvéből. A „halál-tengely” és az „anyai otthon” szerepe című fejezetben mások mellet a következők olvashatók: „…a *meddőség* és a *halál* oppozíciós mezőit összekötő Szűz–Halak tengely… (…) …derékszögben metszi a másikat, az »élet«-tengelyt, s így – az asztrológia konyhanyelvén fogalmazva – annak merev, sőt kifejezetten ellenséges tagadását valósítja meg. (…) …a Tejút, amelynek Naprendszerünk is

[101] József Attila i. m. 35.
[102] i. m. 24.

része, óránként több mint másfélmillió kilométeres sebességgel száguld a Virgo (Szűz) csillagkép irányába. Ez a sebesség jóval nagyobb a vártnál, ezért a Virgo csillagkép körül elhelyezkedő szuperhalmaz rendkívüli gravitációs vonzásával magyarázzák (…)

A Cantata profana cselekményanyagában (…) ennek a csábító, távolból vonzó (mindkét értelemben!) »másságnak« a megtestesítője – az *anya*. Igen, bármilyen furcsán hangozzék is, éppen ő, akihez pedig első hallásra inkább a melengető szeretet, az önfeláldozó életadás »jellemzékeit« kapcsolnánk, mintsem az alattomos halálokozását. (…)

Ami most már a szarvassá vált fiúk »jó anyjának« mélyebb jelentéstartományát illeti, minden jel arra vall, hogy a *meddő* minőség képviselője ő (egyelőre!), népmeséink gonosz boszorkányainak édestestvére. Hívása szirénhang, a szarvasfiak, ha ráhallgatnának, nem elhagyott otthonukba jutnának vissza, hanem a »külső sötétségbe«."[103]

A „nyomaték kedvéért" nézzünk utána annak is, hogy 1990 óta (Pap Gábor ekkortájt szerzett tudomást a Szűz csillagkép irányában levő csillagászati jelenségekről, amelyek ránk, földiekre nézve lehetnek akár halálosak is…) milyen új ismeretekkel bővült a tudomány:

„A találó elnevezésű, **Sombrero galaxis** (…) spirális alakú (…) hatalmas fényes magja csillagok milliárdjait tartalmazza… (…) Az aktív mag közepében hatalmas fekete lyuk található. (…) A Sombrero az első galaxis, ahol nagy vöröseltolódást állapítottak meg… (…) …a Szűz (Virgo) csillagkép galaxishalmazában helyezkedik el."[104]

Edit, mint erre már többször is kitértünk, a „rossz anya" szerepét játssza József Attila mitikus drámájában. Ő a fekete kisasszony (szépaszszony), akire frissen szerzett információink szerint akár a Sombrero is ráillik (idézzük fel újra Attila álmát a feketeruhás nőről, az esernyőkkel), s akinek szíve helyén talán éppen egy fekete lyuk tátong. Ebből a szempontból vizsgálva a Naphegyen történteket, új megvilágításba (valójában új sötétségbe) kerülnek szereplőink. A főhős valóban a kívül-belül leselkedő halál elől menekül, amikor késével megkísérli a kitörést. (Ezúttal tiszta szívvel kifelé törekszik…)

A tizenkettedik versszak világa az a sötét, szűzi, halotti világ, de egyben a jelenkor is (a XX–XXI. század), amely a Halak–Szűz-tengelyen, vagy még pontosabban Attila késének (kardjának) az élén táncol. Az akit

[103] Pap Gábor 1990. 88–89., 90–91.
[104] Róbert Čeman–Eduard Pittich 2004. 221.

a Nap kábít, természetesen ismét maga Attila, még közelebbről a fény, akit rettent az álom, értsd: sötétség…

A kultúra és a ruha kapcsolatát már többször ecseteltük (pl. a Jocóhoz írt versben is). A kultúra József Attilánál maga a költészet, amely nem más, mint a poéta „jel-meze". Ha ez lehullik róla (pl. az „Edit-féle analízisben"), akkor maga is profánná válik (mint pl. a *Szabad-ötletek jegyzékében*, amely akkortájt született, mint amikor a *Nagyon fáj*).

A Nagyon fáj című verset viszont igazi költő írta, és nem kizárt, hogy a „nyersanyagot" a *Szabad-ötletek jegyzéke* jelentette. Úgy is felfoghatjuk, hogy a *Szabad-ötletek*ben József Attila „ruhátlan", meztelen, „be nem avatott énje" jelenik meg, vele szemben a Nagyon fáj ugyanennek a „nyers-anyagnak" a szublimátuma, szakrális kvintesszenciája…

A 41. sor (14. versszak) *dobálódzó halála* már egy mindent elsöprő világ összeomló képét vetíti elő. Közel vagyunk a vers azon pontjához, ahol már réges-régen nem Attila és Edit személyes ügye, de nem is Mária (Kisboldogasszony) és Jézus viszonya áll a fókuszban. A segélykérés („Segítsetek!", 17. versszak) már egy apokalipszis, egy „világvetélés" jajszava, tetemrehívás, és egyben áldozathozatalra való felszólítás is.

Eddig a segélykiáltásig a vers folyama sok párhuzamot mutat az *Óda* folyásával: itt is, ott is egyfajta ráközelítés, bejutniakarás, eggyéválás, feloldódás, sőt feloldozás látszik megvalósulni. Míg azonban az Ódában ez a „bentlét" az anyaméh „őstengerének" ideális világát, vagy ha úgy tetszik, a földi paradicsom va*gy* a mennyország eszményiségét sejteti az öntudatlan örökkévalóságig, a homályló északi fényig, a belső *Nap*ig, majd ebből a „fix pontból" indítja meg a szülést (saját megszületését) az utolsó három versszakban (a Mellékdaltól most eltekinthetünk), addig a *Nagyon fáj*ban kilenc, igen fájdalmas, félelmetes strófát szentel a vetélésnek, amely nemcsak a sajátja, de egyben magának a világnak az abortálása is.

Az első rész (az első 16 versszak) kettős terhe, páros kínja még a „természetes" terhességet, születést, szülést érzékelteti, ami viszont ezután következik, az egy művi magzatelhajtás: az öntudatlan örökkévalóság, a homályló északi fény, a Nap megszületése alakul át kozmikus, égi-földi vetéléssé, elvetemüléssé…

A 20. versszakban aztán konkrét formát is ölt a terhüket viselők elvetélése. Ez a bizonyos második része a versnek (tehát a „Segítsetek!"-től) keltheti azt a látszatot, hogy József Attila átkozódik: ha őt (úgymond)

megtagadta, kitaszította, otthontalanná tette, lemeztelenítette, és végül meg is ölte az, akit maga mindennél fontosabbnak tartott, a nagy (n)ő, akkor sújtsa átok az összes *eleveneket* a kisfiúktól egészen a jég alatti néma halakig, szenvedjenek vele, és maguk is haljanak bele, pusztuljanak el ebben a nagy szenvedésben. A felelősség a nagy (n)őt terheli, a gyilkost. (Attila „mossa kezeit"…)

József Attila azonban mitikus mivoltában „definíció szerint" nem átkozódhat, mint ahogy Edit mitikus énje sem lehet (ugyanebből a definícióból kifolyólag) világos – csak sötét…

Tudjuk, hogy a költő halála önként vállalt halál, József Attila „öngyilkossága" rituális áldozathozatal. Utaltunk arra is, hogy József Attila legelementárisabb életélménye maga a megszületés. Ezt a megszületést, vagyis a szülőcsatornán való áthaladást ismétli meg mindenkor, amikor verset ír. Ez történik most is:

A csecsemő
is szenvedi, ha szül a nő.
Páros kínt enyhíthet alázat.

De énnekem
pénzt hoz fájdalmas énekem
s hozzám szegődik a gyalázat.

(Nagyon fáj, 15–16. versszak)

A *Nagyon fáj* fájdalma azonban már nem szülőfájás. Halálfájás ez a javából, amelyet már csak a csecsemő szenved, az „anya" nem. Ez a halál már nem kettős teher, nem páros kín, ezt a halált a jövendő gyermek halja. Az életbe indulást itt és most (bent és kint) vetélés, meddőhányás, halálba érkezés zárja rövidre, ami a kettő közé esne, az kimarad. Ez a halál nem önkéntes (legalábbis nem annak indul), mégis áldozatokat szül. József Attila „segítőtársai" valamennyien engesztelő áldozatok, hiszen (és ez a legszörnyűbb) úgy tűnik, hogy 2000 évvel Krisztus halála után nem csak egy új Krisztust kell feláldoznia a magyarságnak és az emberiségnek. Az élet, amely élni akar, sokkal többel tartozik a Szűznek, aki ugyan a végét járja (gondoljunk a Majd megöregszel című versére), jussából mégsem enged, mindent, ami eleven, magának követel…

Az utolsó előtti (27.) versszak első sorának *hallja* egyszerre utal a hallás érzékelésére, a halra, amely ezúttal a Szűzzel szembeni Halak csillagkép megfelelője, és a halálra, amely a kor (Halak–Szűz-tengely) sajátja. Hogy nem mellébeszélésről van szó, újfent a *Szabad-ötletekre*

kell hivatkoznunk (mint tettük ezt korábban is): „hála / hala / hal / meghal / meghallgat”[105]

Ebben a versszakban kap konkrét értelmet az, hogy Edit, aki Kisboldogasszony, nincs tudatában ennek a küldetésének, ennek megfelelően Attilában sem ismeri fel az istenit, azt megtagadja, „meghalasztja”, magát is, a másikat is hal(l)ja…

Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a Nagyon fáj című vers és a *Szabad-ötletek jegyzéke* egy időben születhettek, és egyik is, másik is a maga módján meséli el a „nagy vetélést”, akkor érdemes felhívni a figyelmet még egy gondolatra, még egy „szabad ötletre”: „…hogy el ne menjen a Pistikéje / akkor nem értettem milyen Pistikéje és hogy menne s miért menne el”[106]

Jó tudni, hogy az „el ne menjen a Pistikéje” népi hiedelem: a terhes nő kívánságait ki kell elégíteni, „hogy el ne menjen a Pistikéje”, vagyis hogy el ne vetéljen.

Emlékezzünk vissza az öcsödi névelvételre, „névvetélésre”: a nevelőapa elveszi a kisfiú nevét, „meghalasztja”, „megöli” Attilát, hogy el ne menjen a Pistikéje (Pista). De Attila nem hal meg, áldozatot hoz és ezzel Pistikéért is szenved, azt is megmenti:

„…hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják.”[107]

Attila él!

Azt mondja az …Aki szeretni gyáva vagy című vers két utolsó sorában: „Egykor egy sejt a tengerben kikelt, / hadd jusson el már örökös öledhez!”

Eredendően tudja, hogy Kisboldogasszony napján vetni (és nem vetélni) kell azt a bizonyos attilai magot, amely az élet vizében kikelt, azt kell a megfelelő helyre, az örökös ölbe juttatni…

Már csak az a kérdés, Edit öle-e erre a célra a legmegfelelőbb. Úgy tűnik, a válasz nemleges…

De térjünk vissza azokhoz a bizonyos „segítőtársakhoz”, és ne lepődjünk meg, ha valamennyiben ott lappang maga az „átokvető” is: József Attila. Természetesen a kisfiúkkal kezdi a sort. A szemek megpattanásával általános lesz a sötétség, és bizonyosak lehetünk benne, hogy a mi Attilánk szeme (magja) sem világít többé…

---

[105] József Attila i m. 10.
[106] i m. 14.
[107] József Attila 1971. 479.

A csizmák alatt sikongó ártatlanokba belevegyül saját sikolya, tisztasága is…

József Attila a hű eb (kutya, farkas, ordas, kos, sakál), ő az a bizonyos társ, aki a Majd megöregszel című versben vén ebként települ a saját helyére, a *Nagyon fáj*ban pedig a kerék alá, vagyis szintén a saját helyére, ha történetesen vonatkerékről van szó…

Ehhez a képhez kapcsolódnak szorosan a tehervonatok, amelyek a 20. versszakban terhüket viselő nőkké válnak, pontosabban a XX. század elvetélt, síró *Gaiá*ivá (Attilán éppen a „világvonat kereke")…

Nemcsak József Attila, az egész emberiség feje felett ott tolat az a bizonyos tehervonat, minden épet összetörvén…

A férfiak egymástépése, a lovak, bikák kiherélése, mind, mind szinkronban vannak József Attila „kivetettségével" is…

A halak is József Attilával együtt kapják be azokat a bizonyos halálhorgokat a jég alatti „világfebruárban" (Halak-korszak)…

Az elevenek pedig valamennyien együtt égnek József Attilával a kertben, vadon tájban, a Halakkal szemben, vagyis a világaugusztusban (Szűz-tűz)… (A 24–25. versszak szépen „kirajzolja" a haláltengelyt.)

A *Nagyon fáj* tehát személyre szabott József Attila-i fájdalom, világösszeomlás és kozmikus léptékű apokalipszis. Ezt látszik igazolni az ún. nézőpont, nézőpontok kiválasztása. Az első versszakokban az ún. önmegszólítás érhető tetten (mint a Tudod, hogy nincs bocsánat című versben). A költő második személyben önmagát szólítja meg. A későbbiekben aztán megjelenik az *én* is (egyes szám, első személy), az ő, a mi, a ti, egyedül csak a többes szám harmadik személy (ők) marad ki a sorból.

Ez az állandóan változó nézőpont adja meg a vers totalitását, ettől érezzük azt, hogy amikor József Attilának fáj, akkor a mindenségnek fáj… De eredeztethető-e vajon ez a „fáj" máshonnét?

Lehet, hogy egy fától kellene elindulnunk? Szántó Judit visszaemlékezéseiben leírja Attila egyik álmát: „…Attilát álmában nehéz sírás rázta. Magához térítettem, aztán szaggatottan elmondta álmát: »Egy erdő közepén odvas fa vagyok, se menni, se kiáltani nem tudok. [Gyömrői] Edith sétál a fák körül, tenyerében pénzt csörget, nevemet mondja, éneklő hangon: Attila, Attila…«"[108]

Nem úgy tűnik-e, hogy ez a menni, kiáltani nem tudó odvas fa (amely talán rokona Csontváry cédrusainak) ismétli minduntalan a vers refrénjét: „fáj"?

[108] Szántó Judit i. m. 146.

Az álomban Attila pénze (pénzmagja, aranya, kincse stb.) ott csörög Edit tenyerében. De (tegyük fel a kérdést) ki a birtokosa, és ki a jogos örököse ennek a bizonyos Attila-kincsnek?

A dolgok jelenlegi állása szerint (úgy tűnik) a fájdalom maga, a magyarság és az emberiség (József) Attila-i közkincse és talán a megváltás záloga is mindaddig, amíg Edit (a név jelentése: vagyon + harc) megtagadja azt, amit ér: a Kisasszonyt, vagyis a legutolsó menedéket…

Az Edit-versek világi (Föld-léptékű) kozmikus és nem utolsósorban személyes aktualitása miatt (vajon melyik József Attila vers nem időszerű?) érdemesnek tűnik előszedni még néhányat ebből a ciklusból.

A *Nagyon fáj* fájásához, fájához szinte közvetlenül kapcsolódik a Kirakják a fát című vers. A fát vagonból kidobáló kemény emberek lopott fákká válnak a kis kölyök József Attila vállán. Vegyük észre, hogy József Attila gyermekként is, és felnőttként is az élet-fa-hasábjait vette a vállára, mialatt maga is fává vált: tehervagonokból kivetett keresztfává…

Kirakják a fát

A pályaudvar hídja még remeg,
de már a kényes őszi szél dorombol
és kiszáradt hasábfák döngenek,
amint dobálják őket a vagonból.

Ha fordul is egy, a lehullt halom
néma... Mi bánt? Úgy érzem, mintha félnék,
menekülnék, hasáb a vállamon.
A kisgyerek, ki voltam, mégis él még.

A kis kölyök, ki voltam, ma is él
s a felnőttet a bánat fojtogatja;
de nem könnyezik, egy dalt zöngicsél
s ügyel, hogy el ne szálljon a kalapja.

Tőletek féltem, kemény emberek,
ti fadobálók, akiket csodáltam?
Most mint lopott fát, viszlek titeket
ez otthontalan, csupa-csősz világban.

A *Mint a mezőn…* kezdetű versben egy kisfiút elevenít meg a költő, akit elér a vihar. Az (ős)elemek csatározása és a tehetetlen kisfiú félelme egy

forrásból fakadnak. A vers, mintha a *Nagyon fáj* egy variánsa volna, ahol (vetélő nő helyett) a természet destruktív erőinek adna szót a költő. Attila (a vers kisfiúja) eredendő küldetésének megfelelően folyó vízzé alakul, de ezúttal mint halálvíz: fekete eső, mérhetetlen nagy sírás folyik végig a versen, és váj magának medret útjában, a kizökkent időben…

Mint a mezőn

Mint a mezőn a kisfiút ha
eléri a vihar
s nincs tanya, anya, hova futna
kapkodott lábaival,
a tömött, dühödt ég dörög,
a tarlón szalmaszál pörög,
ő mint az állat, nyöszörög,
zokogna, de a félelem
elveszi könnye melegét,
sóhajtana, de hirtelen
rálehel a hideg ég
s csak akkor, amikor sovány
testén és arcán halovány
borzongás villan, mint a villám
s fekete eső dől szakadva,
az mintha belőle fakadna,
mint mérhetetlen nagy sirás,
amely fölgyűl a földeken,
fénylőn csorog a zöldeken,
árkot betölt és gödröt ás,
hömpölyög a réten, az éren,
hömpölyög fönn a levegőben
s a gyermek megindul a téren,
útja van ebben az időben –
így tör e vágy rám, ily veszetten,
ily hirtelen, ily szilajon,
férfi létemre sírni kezdtem.
S e könnyel ázott talajon,
hol nehezen emeli lábát
az ember, ki pedig sietne –
megállok most. A kívánságát
észre se venném, ha szeretne.

A Mint a mezőn című versnek van egy „életigenlő" párja, a korábban már elemzett *Zöld napsütés hintált*... kezdetű. Abban, mint láttuk, a szülést, saját megszületését költi életre, míg ez utóbbi a fekete (magzat)vízzel kiveti az időből az életet…

A *Mint a mezőn* úgy viszonyul a *Zöld napsütés*hez, mint a *Nagyon fáj* az *Ódá*hoz…

A kivetettség („vetéltség") az időn és életen kívüliség, a nemlét, a negatív teremtés Edit-verse a:

Semmi

Semmi, semmi, semmi, semmi, semmi,
legyen, hogy ne legyen,
legyen, hogy ne legyen –
mondjuk: Edit.
A csillagokat most a láthatatlan,
sárga kis csibék szemelgetik.

Talán hajnalodik, talán Budapest ég.
Talán egy izzadt óriás-leány
arcán olvad a festék.

Kocsik zörögnek, redőnyök görögnek,
tengerek dörögnek, emberek áradnak.

Bosszant az a goromba ház a sarkon –
olyan, mint kisgyermek arcán az ótvar.

Vagy ismeretlen reggel ez, vagy idegen
pályaudvar,
ahová most érkeztem.
Nincsen málhám.
Valamit elfelejtettem – talán ha azt
kitalálnám.
Egy: semmi
Kettő: semmi
Három: semmi
Olyan szokatlan, mint ez a pályaudvar,
hogy egyáltalában nincsen semmi.

Az első sor öt semmije, mintha az Ószövetség teremtésmítosza első öt napjának a tagadása volna. A második és a harmadik sorban pedig mintha a teremtés hatodik napjának legfontosabb mozzanata, az ember, még pontosabban a nő, egészen konkrétan Edit teremtése fordulna a visszájára: kettős teremtés helyett, kettős nem-teremtés történik, a teremtő ige, a *legyen,* „magából kivetkőzve", önmagát negálva ismétlődik. Az *Edit* szó is beszélő név a vers negyedik sorában, a latin *editio* szóval cseng egybe, és kiadást (esetünkben valamitől, valakitől való megszabadulást stb.) jelent.

A második versszak „költői képe" azt sejteti, hogy sötét van, a csillagok eltűntek, mert valamilyen láthatatlan kiscsibék szemelgetik (értsd: megeszik) őket. De vajon miképpen kerülnek az égre ezek a bizonyos *sárga kis csibék*? Többször említettük már, hogy József Attila édesanyja milyen különös vonzalmat érzett a tyúkok iránt, amit aztán a költő meg is énekelt (pl. a *Kései siratóban*). Érdemes visszalapozni írásunk azon részéhez, amelyben részletesen tárgyaljuk a kis Attila fején megtelepedő csirke történetét Vízkereszt napján, amikor megtudja, hogy az anyja halott.

Nos, ezúttal is valami hasonló történik, ill. nem történik, mivel „nyakig ülünk a nem-teremtésben"…

(Érdemes megjegyezni, hogy Petőfi Sándor is külön verset szentelt az anyja tyúkjának, József Attiláról pedig – mint később látni fogjuk – joggal állíthatjuk, hogy Petőfi-reinkarnáció…)

A Fiastyúk (Plejádok) csillagkép (valójában nyílt csillaghalmaz) hét, szabad szemmel is látható csillagát a legtöbb (csillag)mítosz számon

tartja. Ismert pl. a Fiastyúknak olyan képzete, mintha a Tejút-istennő köldöke volna, beszédesek a Fiastyúk csillagkép magyar népi elnevezései is, pl.: Kotlóscsillag, Csürkecsillag, Fiascsillag, Hetvén, Kaptárcsillag, Kaptárhúgy stb. Ez utóbbi kapcsolatban állhat azzal, hogy az első mézszüret egybeesik a Fiastyúk felkelésével. Másfelől viszont az őszi éj egén mutatkozó Fiastyúk a régi hajósoknak a viharos időszak beköszöntését jelezte.

A Fiastyúkról mondottak egyfajta szinkronicitást mutatnak József Attila anyjához, ill. Edithez való viszonyával. A csillagkép hét (6 + 1) csillaga megfeleltethető Pőcze Borbála hat gyermekével, akiket hetedikként az anya egészít ki: ő maga a kotlós. A csillagképhez társuló mítoszi képzetek, a kaptár és a köldök is rímelnek József Attila örök visszavágyódására a(z anya)méhbe. A kaptár ezúttal az anyaméh szimbóluma, a köldök pedig az ősi kapocs, a köldökzsinór maradványa, a keletkezés helyének behegedt sebe. Végül, de nem utolsósorban a vihart jelző Fiastyúk őszi megjelenése az éjben rámutathat arra a viharra, ami éppen József Attila szívében tombol. Tudjuk, hogy azon a bizonyos őszi éjjen, a budai Naphegyen, Edit végérvényesen „lefegyverzi" a szerelmes költőt, nem vállalja ti. a Kisasszony (Kisboldogasszony) szerepét. Vegyük észre, hogy a Kisasszony szerep és a Fiastyúk szerep egy és ugyanaz, Edit tehát elárulja, kiadja a Fiastyúk szerepet: „Azt tagadta meg, amit ér." (Nagyon fáj, részlet) Nem lepődnénk meg, ha kiderülne, hogy a verset József Attila a Fiastyúk eltűnésének, láthatatlanná válásának éjjelén-hajnalán fogalmazta volna meg magában… Azon a bizonyos naphegyi éjjen szűnt meg számára minden, ekkor lett vége a világnak, vagy ahogy maga fogalmaz a vers végén: „…egyáltalában nincsen semmi". (Semmi, részlet)

A harmadik versszak hajnala a kihajtást, a kezdetet, a (ki)keletet (innen ered a *köldök* szavunk is) sejteti, de Budapest égése (hajnalpír, hajnalcsillag) a sejtést a halvaszületés, a vetélés, az eltűnés stb. bizonyosságává lényegíti.

Az izzadt óriásleány természetesen nem más, mint egy elfajzott tejútistennő, akinek olvadó arcfestékét Budapest apokaliptikus égése alakítja színes-csöpögő verítékesővé, mert sírni már minden valószínűség szerint elfelejtett…

A harmadik versszak dörgése, áradása már nem csak a költő szívében pusztító vihart, de a világvihart, az apokalipszist, a káoszt idézi hangutánzóival. A gyermek ótvaros (értsd: gennyes, pörkösödő hólyag a bő-

rön) arca halálarc (ezt az arcot láttuk néhány sorral feljebb, amikor az óriásleánnyal szembesültünk), és a goromba ház arculata is hullaszagú…

A pályaudvar, ahová most érkezett a költő a neki kijelölt kényszerpályán, mint ezt már korábban is jeleztük, a Szűz felségterületére, a haláltengely egyik vége (a másik vége, láttuk, a Halakban van).

Az utolsó versszak „elfelejtett valamije" talán nem más, mint az *Óda* homályló északi fénye, amelyet itt és most, ezen a szokatlan pályaudvaron sem egyre, sem kettőre, sem háromra nincs módjában felidéznie a költőnek, a játék szabályai szerint ugyanis ebben a közegben nincsen semmi…

Nem kerülheti el a figyelmünket, és csak találgathatjuk, hogy József Attila figyelmét vajon elkerülte-e a *semmi* szó hangzása, jelentése, ill. hangalaki hasonlósága a *sémi* szóval. Ez utóbbi elő-ázsiai és észak-afrikai (pl. arab, héber, etióp stb.) nyelveket magába foglaló nyelvcsaládot jelent. Talán ismét a törvényes véletlen működött közre abban, hogy az ún. Edit-versek sorában éppen a *Semmi*hez társul a kimondott, leírt név, az Edit. József Jolán a következőképpen számol be József Attila és Gyömrői Edit „pénzügyeiről":

„Attilát ebben az időben Gy. Edit kezelte.

A kezelésért harminc pengőt fizetett havonta. Nem sok ez az összeg, de Attilának emberfeletti küzdelmébe került előteremteni. Ő is elfogadta és hitte azt a szentenciát, hogy a pszichoanalízis csak akkor gyógyító hatású, ha azért minden körülmények között megfizet a beteg – pénzzel. Sokszor évődtem vele ezen. Azt mondtam neki, persze, ha a betegnek nem is jó, az orvosnak mindenképpen jó, mert így is, úgy is megkapja fáradozása jutalmát. Attila azonban dühbe gurult, ha erről szó került közöttünk. Elképedve láttam, hogy mire képes. Nem evett, nem fizetett házbért, megvont magától mindent, csakhogy az összekuporgatott harminc pengőket átadhassa Gy. Editnek.

Az analízisnek természetes, szinte mechanikus velejárója, hogy a beteg különféle öntudatlan érzelmeit az analitikusra, személyére vetíti ki egy ideig."[109]

József Attila a *Szabad-ötletek jegyzékében* Edit kapcsán szinte minden alkalommal a pénzre asszociál, és kivétel nélkül dühös tehetetlenségbe torkollik ez a gondolattársítás egészen addig, hogy: „Gyömrői, ez a gyalázatos vígan lébol, azt hiszem, csatlakozom a hitleristákhoz, hogy

[109] József Jolán i. m. 218.

innen is kiüzessék / hiszen az is gyógyulás, ha az ember a gyülöletet oldja cselekvéssé és nem csupán az, ha a szerelmet oldja nemi egyesüléssé…"[110] Majd pár oldallal később a jegyzetek vége felé a következőképpen enged utat szabad asszociációinak: „…nyugodj meg, a gyógyulás abból áll, hogy rájön az ember, hogy becsapják, ha bizik s hogy a leggyalázatosabban éppen az csapja be az embert, akiben a legjobban bizott, annyira, hogy a puszta szavára pénzt adott neki / s annyira becsap, hogy a pénzért, amit kap, még csak azt sem mondja meg: maga ostoba, hogy nekem fizet ezért, hát nem volna más helye ennek a pénznek, pl. hogy egy kis örömöt vigyen vele az életébe, hogy egyen, aludjon, cukrot vegyen, nyakkendőt, cipőt, vagy azt, ami kell / látod, a pénzedről való igazságot sem kapod meg a nyomorulttól a pénzedért, még arra is magadnak kell rájönnöd…"[111]

A következő, idevágó idézet egy levél, József Attila Jolánnak írt levele Párizsból, amelyben többek között ez olvasható: *„Mégis csak disznóság, hogy jótékonyság címén 100 franckal akarják az én szememet kitörülni. Hiszen nem is tudom, milyen összegben lehetne kifejezhető számukra az az érték, hogy József Attila sohasem lehet antiszemita. Erről ugyan szó sincs, de disznóság, hogy ily olcsón akarnak egy ember életéből egy lehetőséget megvásárolni. Ha nem volnának a zsidók között olyan emberek, mint Ödön, Liebmann, Fényes Samu, Gáspár Endre, úgyis antiszemita lennék, de így még akkor se, ha erkölcsi lehetőségem megvolna rá."*[112]

Végezetül (hogy bezárjuk ezt a kört) emlékezzünk vissza József Attila álmára, amelyben Edit körbejárta az odvas erdei fát, a mozdulni, szólni nem tudó Attilát, miközben markában pénzt csörgetett és Attilát emlegette…

József Jolán visszaemlékezése, József Attila szabad ötletei (tudjuk, a szabad ötleteket nem a költő, hanem a szenvedő, szerencsétlen ember írta), a Jolánnak írt levél (ezt sem a költő, hanem a dühös, büszke, önérzetes, sértett és tehetetlen hús-vér József Attila írta panaszosan), és végül az a bizonyos Edit-álom azt engedi sejtetni, hogy Editbe József Attila nemcsak a rossz anya képét vetítette, de Edit volt a célpontja József Attila a sémik iránt érzett, ambivalens indulatainak is. „Nem freudi vonatkozásban", vagyis mitikus (jungi) léptékben viszont úgy tűnik, hogy

[110] József Attila 1993. 44.
[111] i. m. 48.
[112] József Jolán i. m. 176.

„Edit semmisége” a sémi semmivel mutat egyfajta szinkronicitást József Attila Semmi című versében, amelyet természetesen a költő írt, és nem az, „aki szerencsétlen”…

Lehet, hogy József Attila már 1933-ban megérzett valamit a „jövendő semmiből”? Talán…

Tény, hogy már ekkortájt is a semmi ágán ült szíve…

Anélkül, hogy a verset elemeznénk, talán nem túlzás, ha a *Kései siratót* is az Edit-versekhez soroljuk: benne nem az anya vetül Editre, hanem fordítva: a „gyógyító-megbetegítő” (beteges szerelem) tükröződik vissza az anya képében…

Flóra „hivatalosan” 1937. február 20-án lépett be József Attila életébe, ismeretségük, összetartozásuk viszont úgy tűnik, sokkal korábbi. A költő Keresek valakit című versének nagybetűs *valakije* és a költeményben háromszor előforduló *végtelen*, amely szintén nagybetűs, egy és ugyanaz: Flóra, még közelebbről Kozmutza, értsd: a kozmosz, maga a mindenség, vagyis a *végtelen*.

Keresek valakit

Tele vágyakkal zokog a lelkem,
szerető szívre sohase leltem,
zokog a lelkem.

Keresek Valakit s nem tudom, ki az?
A percek robognak, tűnik a Tavasz
s nem tudom, ki az.

Csüggedő szívvel loholok egyre,
keresek valakit a Végtelenbe,
loholok egyre.

Könnyim csorognak – majd kiapadnak:
vágyak magukkal messzebb ragadnak –
majd kiapadnak!

Búsan magamnak akkor megállok,
szemem csukódik, semmitse látok –
akkor megállok.

Lelkem elröppen a Végtelenbe,
tovább nem vágyom arra az egyre,
a Végtelenbe.

Ősi, eredendően kozmikus-metafizikus, egyben „természetes” egységet, külön világot alkotnak, mint ahogy ezt József Attila *A kozmosz éneké*ben meg is fogalmazta. Akkor és ott (1923-ban írta az említett verset, 18 éves korában, tehát 14 évvel a tényleges megismerkedés előtt) ez a bizonyos világ még egy maga alkotta mindenség volt: „Külön világot alkotok magam…” (A kozmosz éneke, részlet)

A második versszak utolsó sorában azonban mintha azt panaszolná ez a mit sem sejtő, vagy éppen mindent előrelátó ifjú poéta, hogy: „Fáj az

oldalam". Ádám, az első ember, az első férfi oldala fájhatott így, amikor „vajúdott" és oldalbordáiból „megszülte" Évát, álmában:

„Bocsáta tehát az Úr Isten mély álmot az emberre, és az elaluvék. Akkor kivőn egyet annak oldalbordái közül, és hússal tölté be annak helyét.

És alkotá az Úr Isten azt az oldalbordát, a melyet kivett vala az emberből, asszonynyá, és vivé az emberhez.

És monda az ember: Ez már csontomból való csont, és testemből való test: ez asszonyembernek neveztessék, mert emberből vétetett.

Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és az ő anyját, és ragaszkodik feleségéhez: és lesznek egy testté." (1 Móz. 2, 21–24.)

A *borda* szó latinul: *costa,* de egyben *oldal*t is jelent. A szláv nyelvekben a *koszt (kost) csontot, csont*héjas gyümölcsök magvát jelöli, míg angol nyelvterületen a *coast* (tenger)*part* jelentésű. Attilának Mártái, vagyis martjai (értsd: partjai) tehát visszavezethetők Ádám ősapánk oldalbordájához: Évához. Mi viszont nem annyira a Mártákra vagyunk kíváncsiak, bennünket ezúttal Flóra érdekel, hiszen ő ennek a mesének a keresett személye. Nincs más dolgunk, tovább kell „énekelnünk a kozmoszt", úgy, ahogy ezt József Attila előre megírta. A kozmosz éneke című vers második–harmadik szakasza (A szerelmes szonettje) elárulja Flóra kiben-mibenlétét:

Szépség-fák állnak illatokkal telten,
lombjuk örök, tél sem vehette el,
úgy pompáz rajtuk búbánat-pehely,
ha szomorúan tél borong a berken,

hogy dús istenkéz ősi fenyvesekben
karácsonyokra úgy diszítene fel
minden kis ágat, hajnalon ha kel
komoly nap is ragyogva fényesebben.

Az illatokkal telt szépség-fák rejtik F(f)lórát. A latin *flora* szó növényzetet, növényvilágot jelent, tágabb értelemben magát a természetet. Flora viszont az ókori Rómában örvendett igen nagy tiszteletnek mint istennő: a virágzó természetet tisztelték benne, az áprilisi nagy tavaszünnep népszerű felelősét. A vers szerint tehát József Attila „oldala" (martja, bordája, partja, Évája) a flóra (egyelőre így, kisbetűvel), de nem is annyira a tavasszal virágzó illatos fák, mint inkább a feldíszített ősi karácsonyi fenyvesek (amelyeket beragyog a hajnali fény) idézik alakját. A fenyőfa a fény fája, a karácsony fája, a kerecsen fája, a fény újjászületésének örök(zöld) növénye, nője. Istenasszony: Flora… A minden kis ágat hajnalra beragyogó fény az újjászületett Nap-magzat: Attila.

József Attila „kozmoszénekéből” (sok más mellett) tehát, mintha már kihallana f(F)lóra hangja is, akiben ott él az ószövetségi „ősnő”, Éva, de ugyanez a f(F)lóra rejti magában az Újszövetség Máriáját, nem véletlenül karácsonyfa alakban. (Máriát szokás volt feldíszített karácsonyfa alakjában ábrázolni.)

Maga a *f(F)lóra* szó (név) ugyan nem hangzik el a versben, a név (szó) jelentése viszont – mint láttuk – vissza-visszatér.

Könnyebb dolgunk van, ha Flóra családnevét keressük a költeményben, hiszen már magában a címben meglelhetjük: kozmosz. A görög eredetű szó világűr, világegyetem, világmindenség értelmű és jól rímel Flóra vezetéknevére: Kozmutza.

A mesterszonett 13. sorának nagybetűs *űr*je nemcsak a kozmoszra – és ezen a réven Kozmutzára – vetíti az igazság fényét, de ebben az űrben ott lobog egy Attila nevű bolygó is…

Tudjuk, hogy József Attilának volt már egyszer (diákkorában) „dolga” egy Kozmutza nevű román vagy örmény származású pópával vagy tanítóval, aki önzetlenül segített, amiben csak tudott, az anyagilag, testileg, lelkileg „rosszul álló” kisfiúnak. Elképzelhető, hogy a Kozmutza szó (név) visszavezethető a Kozma névre, amelynek latin eredetű jelentése (Cosma): dísz, ékesség, dicséret. Szent Kozma ún. orvosszentként ismert, a pénztelenek gyógyítójaként írta be nevét (ikertestvérével, Demjénnel együtt) a szentek nagykönyvébe. A makói kisdiák támogatója tehát rászolgált a nevére…

József Attila mitikus történetének másik (második) Kozmutzája szintén meghatározó szerepet kap a sorstól, amelyet valamennyi szereplő közül talán a leghitelesebben alakít, mint majd látni fogjuk, nem véletlenül, ill. ahogy ez már lenni szokott: véletlenül, de szükségszerűen…

Maga József Attila mesél úgy egyszer (talán Vágó Mártának) Flóráról, mint ápolónőről. Tipikus példája ez annak, amikor az igazat mondja és nem a valót, ez utóbbi ugyanis az ún. hétköznapi valóság trivialitására vonatkozik, míg az igazság Isten igéje, vagyis metafizikus természetű. Flóra szakmáját tekintve ugyan nem volt ápolónő, hivatása szerint viszont gyógypedagógus, ill. pszichológus volt, aki már az első találkozás alkalmával „kezelésbe vette” József Attilát. De ez a (Rorschach) „próbatétel” még mindig a „kíváncsi páciens” és a fiatal, majdani tudóslány között zajlott, nem szabad elfeledkeznünk ugyanis arról, hogy tulajdonképpen mindketten vizsgáztak „magukból” azon a bizonyos február huszadikai napon. A Rorschach-teszt „űrlapjait” nem a költő, nem a meta-

fizikus József Attila „töltötte ki” szabad asszociációival, hanem az igyekvő, de sebzett, imponálni akaró, de mégis „szerencsétlen” ember, ugyanaz a személy, aki alig néhány hónappal korábban átesett egy hasonló próbán, amikor papírra vetette szabad ötleteit. Flóra is az elvárásoknak megfelelően próbált eleget tenni feladatának és a szakma szabályainak, maga is „emberként küzdött”, amíg ez számára lehetséges volt, aztán, ahogy maga is megjegyzi: „Az ötödik végén én ajánlottam, hagyjuk abba.”[113] (Mármint az Rorschach-teszt 5. ábrájánál.) Kettejük metafizikus, mitikus összetartozását József Attila, mint már említettük, pl. A kozmosz éneke című szonettkoszorúban is előrelátta:

Ha bolygók és világok mind kihülnek,
igazságot gyujtván, hűs fényt az Űrnek,
komor bolygóm a legszebben lobog. (A kozmosz éneke, részlet)

Ezen a szinten természetesen nem Kozmutza Flóra és József Attila ügye a tét, hanem az Űrnek és a benne legszebben lobogó bolygónak szán a sors olyan küldetést, hogy meggyógyítsák a mindenséget, arra hivatottak, hogy a kizökkent tér-időben rendezzék közös dolgaikat, dolgainkat: ingyen és bérmentve (mint Kozma, az orvosszent) adjanak gyógyírt a beteg világnak…

Igen tanulságosak azok a sorok, amelyekben Flóra (Illyés Gyuláné) leírja, hogy milyen benyomást tett rá József Attila négy nappal az első találkozásuk után 1937. február 24-én: „…az alatt az óra alatt megrendülve láttam, milyen viharszerű érzés fejlődött ki máris benne. Illetve nem akkor fejlődött ki. (…) Az elképzelt minta lehetett meg benne (…) s erre a kész helyre tett be most, azonnal engem. Említette, hogy már az első percben elhatározta, hogy megkéri a kezemet, csak nem mert azonnal szólni, nehogy komolytalannak, »bolond«-nak tartsam.

Megkérdeztem, hogyan nyilatkozhat így, hiszen csak másodszor találkoztunk. Úgy ismer, mintha ezer éve ismerne, válaszolta erre. Csak a külső körülményeimet nem tudja, ki az apám, az anyám, a testvéreim…”[114]

József Attila egy alkalommal a következőképpen fogalmazta meg költői receptjét Gyömrői Editnek: *„fogom a szót, földobom a levegőbe,*

[113] Illyés Gyuláné: i. m. 11.
[114] i. m. 14–15.

ott szétszakad, a betűk leesnek, és mikor megfogom, egy másik szó lett belőlük."[115] Tegyünk most mi is kísérletet, próbáljuk meg „feldobni a kozmoszt", Kozmutzát: Kos(z)-mos(z). A Kos jelentheti a Kos jegyében született József Attilát, a *mos* pedig a mosónő anyát, de a *kosz* szónak tisztátlan, piszkos, szennyes jelentése van, ugyanúgy, mint a *pöce*(gödör) kifejezésnek, és ezen a réven ismét az anya neve vetül a képbe, aki saját magát mossa tisztára, lévén mosónő…

De lépjünk tovább, fordítsuk figyelmünket f(F)lórára, járjunk utána, hogy hol és mikor tűnik fel legelőször a név jelentése vers formájában. Természetesen a legelső versig kell visszalapoznunk, ha tovább akarunk haladni: „Dicsekednék fűnek fának, / Mi jó dolga van Attilának." (Kedves Jocó!, részlet)

Vajon a fűben, fában nem a nagybetűs természet-flóra jelenik-e meg? És vajon az új ruha nem az újjászületett, legszebben lobogó bolygó, a Napot megtestesítő istenfiú, Attila-e? (Az archaikus világ a Napot is a bolygók között tartja számon.)

Tudjuk, hogy a dicséret (dicsekvés) ugyanazt jelenti, mint Kozma, akinél talán senki nem tudta jobban, hogy a gyógyír fűben, fában található meg, hiszen „az adott világ orvosa" volt.

A Jocónak címzett vers utolsó előtti sora tehát Kozmutza Flórát takarja, és ebben a „közegben" egy Attilának nincs más dolga, mint hogy jó dolga legyen. Érdekes, hogy ebben a két verssorban (a vers két utolsó sorában) hasonlóképpen jelenik meg az egybetartozás, mint A kozmosz éneke című vers mesterszonettjének két utolsó sorában. Flóra (Illyés Gyuláné) kitűnő beleérzőképességéről tesz tanúbizonyságot, amikor úgy fogalmaz, hogy előre meghatározott helye volt József Attila életében, és erre az üresen hagyott helyre érkezett meg, és került oda, arra a helyre, ahová való, ami megillette. Emlékeztet ez a momentum József Attila életéből arra az eseményre, ahogyan Mengyelejev orosz kémikus az elemeket periodikus rendszerbe foglalta („ rendezte a világ dolgait"), és sok olyan elemnek üresen hagyta a helyét, amiket az akkori világ még nem ismert, létezésüket viszont a zseniális vegyész előrelátta. József Attila, ahogy maga fogalmaz, már ezer éve ismeri Flórát, ezért hagyta meg neki azt a bizonyos üres helyet, „telket", aztán amikor a kellő időben és helyen felbukkant, csak be kellett illeszteni a „költői periodikus rendszerbe". Hová is? A halogének közé, kilences rendszámmal, tizen-

[115] Valachi Anna 2006. 283.

kilences atomsúllyal, az ún. hetes oszlopba, a második periódusba. Igen, Flóra megengedi, hogy „leelemezzük", nevének kicsengése a Fluor nevű kémiai elemre is ráirányíthatja figyelmünket.

József Attila, valamikor a Vágó Márta szerelem legelején „kiselőadást" tartott az érettségi vizsgára készülő lánynak:

„Az oxigén az elemek cédája, az minden elemmel egyesül, a fluor, az olyan finom, mint maga, az semelyikkel sem…"[116] Érdekes, hogy Mártának és Flórának van egy közös napja, július 29. (1928 júliusában eshetett meg ez az ominózus érettségire való felkészítése Vágó Mártának.) A kémiához is értő polihisztor József Attila ugyan Mártának beszélt a fluor nevű elemről, de ha nem a valóra, hanem az igazra koncentrálunk, akkor azt kell mondanunk, hogy tulajdonképpen Mártán keresztül saját magának fogalmazta meg magát a flóraságot, utalván annak szűzi mivoltára. Márta is, Flóra is szűzen, vagyis deflorálatlanul „megúszták" a József Attila szerelmet, Szűz Máriához hasonlóan szeplőtelenek maradtak, ugyanis egy József őrködött tisztaságuk, ártatlanságuk, viráguk fölött…

De maradjunk a fluornál, amely kínál még számunkra meglepetéseket, furcsa szinkronicitásokat. A latin eredetű szó jelentése ugyanis: folyik. Flóra „folyósága" és Attila szavunk folyó jelentése úgy folynak össze, mint a Duna és a Tisza Titelnél. A fluor az ún. halogén elemek közé tartozik, ami azt jelenti, hogy fémekkel (pl. vas) közvetlenül, tehát oxigén nélkül, sót képeznek. Ha tehát a vas (József Attila fémje) és a fluor (Flóra) egyesülnek, akkor az eredmény só, képesek közvetlenül sót alkotni, talán éppen az élet sóját, költőnk legfontosabb őselemét, a szép szót.

A fluor (Flóra) só(szó)képző tulajdonsága minden valószínűség szerint legalább olyan alapvető feltétele volt kettejük egybetartozásának, mint az, hogy mindketten nevükből eredően voltak vizes-folyós karakterűek. A fluor valójában gáz halmazállapotú anyag, és elemi állapotban szinte nem is fordul elő, nagy reakcióképessége miatt. (József Attila tehát rosszul tudta, a fluor igen reakcióképes anyag, elemi állapotban viszont olyan ritka, mint a szűzlány…)

De nemcsak az élet sói és az élet vizei rendelik egymás mellé hőseinket, hanem az élet fényei is. A fluoreszcencia jelenségét a folypát nevű ásványon észlelték először, és olyan fénykibocsátást (hidegfény) értenek alatta, amelyet az anyagok jóval izzási hőmérsékletük alatt bocsátanak ki. Flóra esszenciája tehát az említetteken túl az a hajlam is, hogy képes

[116] Vágó Márta i. m. 34.

fényt kibocsátani magából, még ha ez a fény hideg is. Attila fénye viszont (tudjuk) az űrben a legszebben lobog, mint a Nap.

Visszatérve Flóra (a fluor) halogénségére, nem kerülheti el figyelmünket a szó (halogén) halat, halált jelentő töve. A fluor valójában halvány, zöldessárga, kellemetlen, szúrós szagú, a levegőnél nehezebb gáz, amely az élő szervezetre roncsoló hatású, vagyis halálos.

Flóra Attilának igent mondott (szeptember 3-án a Siesta szanatóriumban): „József Attila a kapubejáratban várt. Izgatott voltam, elfogódott. Ő sápadt, vékony, szeme karikás. Nem üdvözölt, halálos komolyan nézett a szemembe. Én is némán álltam. Az első szava kérdés volt: hozzá megyek-e feleségül? Az igen-emre átölelt, felzokogott. Majd elkérdezte még sokszor – egy kicsit hitetlenkedve – és minden válaszomra még erősebben zokogott." (…)

Vasárnap, *október 3-án* (…) amikor ketten maradtunk, némán átölelt, majd sírni kezdett. Nem bízik senkiben, csak bennem. Csak általam él. Ugye, vőlegény-menyasszony vagyunk? Sokáig nála voltam. Nyugodt, boldog hangulatban maradt ő ott, és így jöttem el tőle én is."[117]

Bak doktortól tudjuk, hogy augusztus elejétől kezdve egészen haláláig már csak a mitikus, metafizikus József Attila létezett, gondolatai, tettei, szavai arról árulkodnak, hogy nem írta, hanem élte a saját verseit, és csak egy-egy szemvillanásra (a világ megtévesztésére) lépett ki archaikus, révült világából. Bak doktor mindenből annyit észlelt, hogy betege teljesen összeomlott és a hasadásos elmezavar tüneteit azonosította ott, ahol egy szimbólumokban élő költő tulajdonított jelentőséget olyan dolgoknak, amelyek ok-okozati összefüggésben látszólag nem voltak, mégis igazak voltak.

Az utolsó öt hónapban József Attila a szinkronicitások szférájában mozgott, amelyek egyre világosabbá tették számára, hogy küldetése csúcspontja közeleg. Valójában születésétől kezdve erre a flórai igenre várt. A mitikus József Attila szerelme beteljesedett: Flóra Attilának kimondta a boldogító igent, így válhatott a mitikus József Attila menyasszonyává. Flórasága az élő kozmosz, az eleven világ-mindenség révén éri el legmagasabb szintjét, és Tejút-istennő alakjában válhatott kérője, vőlegénye menyasszonyává. A mitikus nász december harmadikán, Natália napján, vagyis „pontosan karácsonykor", az Úr(Jézus) születésnapján, az égben beteljesedett.

[117] Illyés Gyuláné: i. m. 88., 98.

Ugyanaz a Flóra egy alacsonyabb létfokozatra kénytelen leszállni, amikor Illyés Gyulánévá válik. Fluorsága és nem flórasága kerül előtérbe. Nem a virág, nem is a világ, a folyó vagy a szép szó, még kevésbé a tiszta szűz, a szeplőtelen Mária szerep az, amelyet férje oldalán játszik, ehelyett a fluor életidegen aspektusa van ráosztva a sors forgatókönyve szerint. Flóraságát, nevét, misztikus valóját, ősképi énjét József Attilának adta, Illyés Gyulának, a halál fiának (Illyés Gyula 1902. november 2-án született, halottak napján) már csak a nő (értsd: né) maradt…

Hogy Flóra mennyire nemcsak a nevében hordta a természetet, hanem önmagában is, hogy természetes volt a természete, sőt hajlamos volt a neki fontos dolgokat is természetnek tekinteni, életteli tavaszi natúrának, mint a rómaiak Florája, kitetszik a következő idézetből:

„Rövid ismeretségünk (kilenc hónapot töltöttek együtt – H. I.) legszebb óráit József Attilával *április 16-án,* pénteken délután töltöttük. Ezt mindig örömmel idézem föl. Boldog érzést árasztott már a langyos kora tavaszi idő, a nyers földszag, a kipattant rügyek, friss levelek és virágok édes illata, a fuvallatnyi szél, ahogy beburkolt ebbe a káprázatos növényvilágba, »növényi-szenvedély«-be. Frissek voltunk, könnyűek, vidámak. (…)

Nagyon vonzó jellegzetessége volt József Attilának, hogy – különösen négyszemközt vele – úgy érezte magát az ember, mint a természetben. Folyton a tájak őszintesége jut eszembe róla. Ahogyan elnézzük az égen a felhők vonulását, alakjuk változását, a falevelek rezdüléseit, az ágak hajlongását, magaslatról a Balatont, a víz fodrozódását, parthoz csapódását, a fény-árnyék változását, az »ezüst«- vagy »arany«-hidat, a színek finom árnyalatait – soha el nem unva –, így ültem József Attila mellett, megindultan, belefeledkezve, milyen ártatlanul-nyíltan tárulkozik ki, s volt ez olyan érdekes és szívemelően szép, mint a természet vagy valamilyen művészeti alkotás.

Ezen a tavaszi estén futott át rajtam először valami sejtelem, hogy talán mégis ő lehetne majd az, akivel összetartozunk.”[118]

Talán Flóra volt az egyetlen ember (asszony), aki pontosan tudta, hogy miért fontos Attilának, aki ráérzett saját szerepének a jelentőségére, aki hatalmas empatikus kapacitással egyben ösztönösen írta le szóról-szóra önmaga természetének igazát, miközben József Attilát jellemezte. Talán éppen ekkor értette meg maga is, ezen a bizonyos áprilisi estén

[118] i. m. 21–22.

világosodott meg számára éppen József Attila társaságában, hogy: „hiába fürösztöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat.” (Nem én kiáltok, részlet)

Jól sejtette: elementáris erővel tartoztak egymáshoz, és ezt az ősvonzást pecsételte meg végérvényesen az igazság igéjével, az igennel.

Az éji folyó csillaga és a Kozmosz Virága *per definitionem* egymást feltételezik…

Érdemes ebből a szempontból újra elővenni József Attila december 3-án Flórának írt, ún. búcsúlevelét és elgondolkodni azon: „Tudom, hogy szeretett, tudta, hogy szeretem. A többi nem rajtunk múlott. »Aztán mit sírsz, ha sorsunk írva van már!«”[119] József Attila tudta, hogy Flóra tudja, hogy metafizikai lényegük szerint és nem földi léptékben, hogy igazság szerint és nem valóság szerint teljesíthetik ki egymást. Mindketten tudták, hogy a világ legfontosabb, legéletbevágóbb történetének a szereplői, döntéseiket a sors (nevezhetjük törvényes véletlennek vagy szinkronicitásnak) már nagyon-nagyon régen előre megírta, és az írás beteljesült…

Flórát fellelhetjük az *Óda* szinte valamennyi sorában, mégis, mintha a legkisebb élő üzenet, a homályló északi fény rejtené magában Flóra fluoreszcens, hideg fényét. Mintha a DNS spirálja idézné a Tejút-istennő spirálkarjait. Mindazonáltal az *Óda* minden panteisztikus és kozmikus kicsengése ellenére alapvetően a f(F)öld istennőjéhez, Gaiához szól, akit történetesen (tudjuk) Márta elevenít meg. Ha belemerülünk a vers „(al)ké(í)miai” analízisébe, úgy is fogalmazhatnánk, hogy ez a bizonyos (Marton) Márta adja meg a költemény savát: „Elmémbe, mint a fémbe a savak, / ösztöneimmel belemartalak…” (Óda, részlet)

A *belemartalak* szóban ott lappang a marta (értsd: Márta)…

A vers sója természetesen Flóra, aki/amely mint öntudatlan örökkévalóság, északi fényként borong és a végtelenek (DNS-Tejút) karjait mozgatja, élteti a saját sóival-szóival…

Flórát tehát minden tekintetben a legkivételesebb hely illeti meg József Attila mitikus történetében, család- és utóneve olyan magnetikus kisugárzással bír, amely a költőt, aki a szavak mágusa, a varázsnevek avatott tudósa-kutatója-mérnöke, a végső határig gerjesztette. Flóra azonban egy más, József Attila szempontjából különösen fontos, életbevágó feltételnek is megfelel, eleget tesz a máriaság követelményeinek is, méghozzá születéséből fakadóan. Kozmutza Flóra 1905. november 21-én

[119] i. m. 126.

született, ez a nap pedig Mária templomban való bemutatásának napja. Flóránál tehát minden „stimmel", semmi zavaró körülmény nem akadályozza, hogy az egymásnak teremtettek egymáséi legyenek: mitikus énjeik elektronjai közös pályákon keringhessenek…

József Attila, ún. Flóra versei a legszebb bizonyítékai ennek a nagyon erős „kémiai kötésnek", valójában maguk a versek azok a bizonyos vegyi erők, amelyek a kötést fenntartják…

Máriáról tudni kell, hogy különlegesen tiszta rituális körülmények között nevelkedett, állítólag már hét hónapos korában megtette az első lépéseket, hároméves korától a jeruzsálemi templomban nevelkedik, tizenkét éves korában szüzességi fogadalmat tesz, de mivel egy felnőtt szűz nem maradhat a templomban, ott nem szolgálhat, férjet keresnek számára, aki védelmezi, őrzi érintetlenségét, tisztaságát és tiszteletben tartja fogadalmát.

Több jelölt közül Józsefre esik a választás. József házában Mária bíborfonalat fon a templom kárpitjához, ami azt szimbolizálja, hogy miként fonódik majd méhében az anyai vér bíborjából Jézus teste.

Pénelopé (a név jelentése: szövetet fölfejtő) Odüsszeusz, Ithaka királyának felesége úgy él a köztudatban, mint a hűséges hitves mintaképe, aki tántoríthatatlanul, soha meg nem inogva várja férjét. Talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy Pénelopé fonala valami hasonlót szimbolizál, mint Mária bíborfonala, vagyis egyfajta köldökzsinór, valami hasonló, mint József Attila Flórához írt gyönyörű versei.

Ne csodálkozzunk azon, hogy József Attila egy levelében Flóra helyett *Penelopé*t ír megszólításul, és *Odysseus*t aláírásul a levél végén:

„Penelope, (…) Penelopénak bizonyosnak kell lennie abban, hogy Odysseus, ha életben van, várja. (…) Ha igent mondasz, te bolond lány, én erre az egy szóra az életemet teszem (…)

Én eddig befelé fordultam. Flóra, Flóra – te is azt mondtad, hogy csak egy szép név. Hát ha az, akit illet ez a név, valóság akar lenni a külvilágban, kifelé fordulok. (…) Légy az, aminek kívántalak: kétes létben a bizonyosság. Csókoljuk meg egymást, egyetlen egyszer és ha »unszollak szóval mégis igenre«, felelj egyetlen egyszer, hadd fogjak hozzá az én igazi életemhez. (…) Odysseus."[120]

Ez a mítoszi keretbe foglalt levél arról tanúskodik, amit már korábban is feltételeztünk, hogy ti. a költő a „kezdet kezdetétől" fogva égi, és nem

[120] i. m. 43–45.

földi menyasszonyának tekintette Flórát, mint ahogy valamennyi szerelme-múzsája akarva-akaratlanul égivé vált. Flóra nemcsak abban kivételezett, hogy nevei és születési időpontja alapján „több szálon" kötődik égi párjához, hanem abban is, hogy „belement Attila halálosan komoly játékába", és az elvárásoknak megfelelően „viselkedett", maga is tisztában volt azzal, hogy szerepet kell játszania, a főszerepet, és azzal, hogy erre vállalkozott, lehetett hiteles hitvese szerelmének…

A fentiek ismeretében kap külön jelentőséget az az észrevétel, amelyet Bak doktor (József Attila utolsó kezelőpszichiátere) említ József Attiláról írt tanulmányában: „Ellenséges hangon faggatott, hogy a szobámban levő relief mikor és hogyan került oda. *»Szentháromság* – a *harmadik,* aki Máriához tartozik, éppen *József«* – mondta jelentőségteljesen, a reliefre célozva, szaggatottan, érthető összefüggés nélkül."[121] Lehet, hogy Bak doktor számára nem volt logikus betegének ez a „kirohanása", számunkra viszont napnál világosabb, hogy miért is tulajdonított oly nagy jelentőséget József Attila a szentháromságnak és egyáltalán a hármas számnak: ekkor már csak a költészet szimbolikus, archaikus nyelvén érintkezett az ún. valósággal, már „csak" az igazat mondta.

József Attila azonban nemcsak a szavaknak, neveknek tulajdonított kivételes figyelmet, jó panteista módjára megsejtette, hogy az igazság számokkal is leírható, hogy a számok is rendelkeznek azzal az erővel, amivel a betűk, vagy a betűkből, mint atomokból felépülő molekulák, a szavak, az igazság nevei. Ő a hármas számra voksolt. „Flóra leveleit számolgatta, többször maga elé mondva, hogy *hármat* kapott. (…) megtámadja a takarítónőt, mert három gyufaszálat talált a dobozban, bizonyos elrendeződésben s a gyufadobozon rajta volt valami, amit Flórától kapott. (…)

A *három* levél, *háromszo*r egy-egy héten kezelés, *szentháromság,* a kilences szobában volt a szanatóriumban, kilenc az *háromszor három,* egyszerre világos előtte, hogy ezek mind összefüggenek, ezek nem lehetnek a véletlen játékai, »a dolgok hosszú ideje meg vannak rendezve«, »figyelmeztetni akarnak valamire az emberek»."[122]

Mintha József Attilát a hármas számhoz fűzött asszociációi ébresztették volna végérvényesen arra a felismerésre, amit valójában egész életében sejtett, tudott (és mégis harcolt ellene), hogy életét, sorsát egy magasabb rendű törvény (természet) egyengeti, hogy küldetése van: léte,

[121] József Jolán i. m. 234.
[122] i. m. 233–234.

élete, műve, halála, „utóélete” mind-mind a világ kibillent egyensúlyát hivatott helyreállítani, vagyis Attilának kell lennie…

A magunk részéről viszont azt kell megállapítanunk, hogy életét nem is annyira a hármas, mint inkább a hatos szám (ez is kétszer három) determinálta. Említettük, hogy hatodik (utolsó) gyermekként „teremtődött”, mint maga az ember, akit Isten a teremtés utolsó, hatodik napjára „tartogatott”, szóltunk a vashatosról, József Attila „fémpénzéről” stb., de vannak József Attila életének további mozzanatai is, amelyek a hatoshoz köthetők. Ilyen pl. a Makón „bevett” 60 db aszpirin, vagy a Hatvaniakkal való barátság, a 600 pengő, ami titokzatos körülmények között tűnt el, a hatos villamos, ahol újra „összejött” Rapaport doktorral, a Judittal eltöltött hat év, és Judit szerint a hat év alatt a halálösztön József Attilánál periódusonként hatszor került felszínre.[123] Megemlítendő továbbá, hogy gyakran írt hexameterekben (pl. Flórának), vagyis olyan verseket, amelyeknek hat verslába van, az sem elhanyagolhatóü, hogy Flórával a hatodik tábláig jutottak a Rorschach tesztben, hogy Balatonszárszón József Attila hatodmagával élte utolsó hónapját stb. De fel kell hívnunk a figyelmet arra is, ahol a hatos szám közvetetten szerepel: pl. József Attila harmincharmadik életévében halt meg, vagyis a számjegyek összege hat (3 + 3 = 6). Vagy a Flórával eltöltött (nota bene) 9 hónap (a kilences szám a hatos „fordítottja”, pontosabban: 180°-os elforgatása). Mégis talán a „legfélelmetesebb” hatos szinkronicitás ott mutatkozik meg, amikor baráti társaság látogatja meg a Balatonszárszón meghalni (értsd: megszületni) készülő költőt:

„Este nyolc óra felé szedelőzködött a társaság. Attila izgatott lett. Szeretett volna mindjárt velük menni. Megmutatták neki, hogy nincs számára hely az autóban, így is öten szoronganak benne a sofőrrel…”[124] Attila lett volna a hatodik. Igen, ha velük tarthatott volna, tovább halt volna, így viszont hatodikként (mint valós születésénél) érkezett Flóra örökzöld téli karácsonyfájára, annak is a legtetejére december harmadikán (a három a hatnak a fele) az új életbe…

A hatos szám a misztikus végzet száma, az apokalipszisben is pejoratív szám, az Antikrisztusnak a jelképe stb. Csak találgathatjuk, hogy József Attila mennyire volt „kibékülve” ezzel a neki rendelt hatossal, elgondolkodtató viszont, hogy A hetedik című versében költői önmagát a világban megnyilvánuló Isten szent számában, a hetesben látta és láttatta.

[123] Szántó Judit i. m. 162.
[124] József Jolán i. m. 284.

Még többet fejez ki a Hétért… kezdetű négysoros:

Hétért – magamat kérdem –
adsz-e hatot?
Játszom. Azé az érdem,
ki játszhatott.

A vers első két sora „kufári”: haszonleső, nyerészkedő kereskedő módjára veti fel az adásvétel alapkérdését, mint aki magát önmagára akarná „rásózni”, és minden á(Á)ron jól járni(a)…

Talán nem állunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy ez az olcsóbban venni a drágábbat szemlélet, ez a minden áron jól járni akarás billentette ki a világegyensúlyt, amit (tudjuk) a mi Attiláink hivatottak helyreállítani. Erről vall a vers második két sora: a tét ti. nem a haszon, ahogy azt a feltett kérdés piaci logikája sugallaná, sokkal többről van szó, a játékról. József Attila, aki egész népét tanítja, játszani is enged, s maga sem tesz mást, mint egész életében a szép szavakkal, az igével játszik, és teremt új világot, az érdem tehát őt illeti…

A Ne légy szeles… kezdetű verse számokat ugyan nem tartalmaz, mégis számot vet:

Ne légy szeles.
Bár munkádon más keres –
dolgozni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.

A két vers „közös nevezője” az *érdem.* Ami ott játék, az itt munka, József Attilánál a kettő egyre megy, mint a csillag az égen. Nem kevesebbről van szó, mint hogy József Attila számára a munka, a játék, a versírás: csillagjárás, közelebbről: Napjárás, Napútjárás, és ez „csak” áron alul, pontosabban Áron nélkül lehetséges (az apa, József Áron július elsején, Áron napján tűnt el a színről), mint a feltétel nélküli szeretet vagy kegyelem…

Az érdem (tudjuk) ugyanaz, mint Cosma, vagyis egyezik Kozmával, Kozmutzával, a kozmosszal: magyarul a mindenséggel…

De térjünk még egy kicsit vissza ahhoz a verséhez, amelyet már többször is említettünk az eddigiek folyamán, s most számokról – számolásról lévén szó, itt a helye. A hetedik című versre gondolunk természete-

sen, amely olyan, mint egy kiszámoló, az olvasót, versmondót akaratlanul is arra készteti, hogy ne csak a szavakra, de a számokra is figyeljen, azokkal is számoljon.

Furcsa keveréke a „hatos és a hetes" rendszernek a költemény negyedik versszaka, ahol a művész, a költő tartozik magának elszámolnivalóval:

Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költsék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor szűlték, aludt,
egy, ki eget mér és bólint,
egy, kit a szó nevén szólít,
egy, ki lelkét üti nyélbe,
egy, ki patkányt boncol élve.
Kettő vitéz és tudós négy, –
a hetedik te magad légy.

A vers talán legtalányosabb sora a kilencedik (tudjuk, a kilenc a hatos fordítottja). Kérdés ugyanis, hogy miért kerül be a „sorba" még két vitéz és négy tudós, vagyis az eddig felsorolt hathoz miért tartozik még egy hatos csoport. Nézetünk szerint azért, hogy „kilegyen az egy tucat", hogy teljes legyen a kör, vagy ha úgy tetszik, körkörös a teljesség. Ha igaz az, hogy az a bizonyos csillag az eget, vagyis a Nap útját járja (ez a dolga), akkor éves útja során egy olyan körpályán mozog, amelynek tizenkettes (2 x 6) a beosztása (a kör sugara pontosan hatszor mérhető a kör kerületére – pl. szerbül a körző: „šestar" = hatodoló): minden hónapban egy állatövi jegyben tartózkodik. Másfelől viszont a hetes szám az archaikus világ hét bolygóját (ahol a Nap és a Hold is bolygók) jelzi, hiszen ez a hét archetípus a kozmikus színjáték hét (fő)szereplője a szoláris mítoszok tizenkét osztatú kozmikus világszínpadán. Márpedig József Attila éppen a „Kozmosz Virága", vagyis Kozmutza Flóra révén tett szert arra a bizonyos kozmikus sebességre, amellyel legyőzte a f(F)öldi lét nehézségi erejét, és indult neki új fényként az ég körútjának, minden valószínűség szerint vonaton…

A hatos szám tehát azért „hatásos", mert lent is hat és fönt is hat a szó számnévi és igei értelmében, vagyis a teljesség hathatós összetevője, a mindenség határának jelzője. József Attila pedig ezen a ponton nem adta alább, a mindenséghez mérte magát, ő volt a fűszálon a pici él, amely élt, és nem vágott, és ezért lehetett nagyobb a világ tengelyénél…

Utazásunkat József Attila hatosai körül talán azzal lehetne folytatnunk, hogy mind vezetékneve (József), mind keresztneve (Attila) 6-6 betűből áll, s lehet, hogy ezek a hatosok külön-külön apokaliptikusak, összegük viszont a világmindenséget (értsd: kozmosz, vagy akár Kozmutza) jelképező tizenkettőt adja. Csak találgathatjuk, hogy József Attila elvégezte-e a fenti összeadást, a magunk részéről viszont megállapíthatjuk, hogy a szinkronicitás ebben az esetben is működött, József Attilának sikerült „kibújnia" a hatosok szorításából, azokból tizenkettest faragni, amellyel belépést nyerhetett Flóra kozmoszába…

Vannak viszont olyan bizonyítékaink, amelyek arról tanúskodnak, hogy József Attila játékból elvégzett bizonyos matematikai műveleteket (természetesen összeadásról van szó).

A Petőfi Irodalmi Múzeumban fellelhető egy dokumentum, amely József Attilától származik, és „rejtélyes számsorokat" tartalmaz. A dokumentumok keletkezését korábban 1936-ra datálták, de Szőke György és Váradi Izabella, akik egymástól függetlenül megfejtették költőnk titokzatos, számokból és betűkből álló üzeneteit, bizonyos megfontolásokból 1937-re teszik a rejtvény keletkezését. A továbbiakban Szőke György eredményeit ismertetjük.

„Lássuk mindenek előtt magát a – hiteles, az autográf eredetit reprodukáló – szöveget. [139. oldal]

AJSŐ 1 Derék, határozott, elfogulatlan	BKT 2 Szerény, békés, érzelmes, emberkerülő	CLU 3 Élénk, tehetséges, bátor
DMV 4 Nem mindig szerencsés Nem tud a pénzzel bánni	ENX 5 Lelkesedő, de nem kitartó. Idealista	FOYÁ 6 Merész, becsületes, nagylelkű, szerencsés
GPZ 7 Zárkózott, meg nem értett, költői hajlamú	HQÜ 8 Erélyes, uralomvágyó, kissé zsarnok, szerencsés	IRÉ 9 Tehetséges, művész-hajlamú, megnyerő
	16715<u>6</u> 1<u>2</u>2931 JÓZSEF ATTILA 6+5+1+9+1=22=4	

	1+7+1+6+2+2+3=22=4 6+3+1+6+1=8 2+7+4+2+7+6+3+9=40=4 8+4=12=3 2+9+2+8+7+6+3=1 1+1+3+1=6 1+1+3+1=8 2+9+2+1+2+4+5=7	

Az egylapos dokumentumot *Matematikai jegyzetek* címmel látták el a Petőfi Irodalmi Múzeum kézirattárában. Jó nevű kutató publikálta először, és látott neki megfejtésének. Sikerült is tisztáznia, hogy József Attila előbb egyjegyű számokat írt fel, majd föléjük folyamatosan – miként látható – a szűkített ábécé betűit. (Hozzáfűzhetjük, hogy ezt a sort az ékezetes betűkkel folytatta.) Majd pedig mind a kilenc betűcsoporthoz egy-egy (összesen tehát kilenc) tömör jellemzést rendelt. Ezt követte saját nevének leírása: annak egyes betűi fölé írta a (fentiek alapján) azoknak megfelelő számokat, a magánhangzóknak megfelelő számokat be is karikázta (a karikákat itt aláhúzással jelöltük).

Idáig jutott el a fejtésben a kutató, s ennek megfelelően összegezte, hogy »a költő logikáját egy pontig követni is lehet, második fele számomra már rejtély.« Folytassuk tehát a számsorok rejtélyesnek tűnő második, megfejtetlenül maradt részével. [140. oldal]

Az első két számsor ily módon József Attila nevének betűit tartalmazza, a betűcsoportoknak megfelelő számokkal kódolva: előbb a magánhangzókat, majd az azt követő sorban a mássalhangzókat.

És ezzel tulajdonképpen a kulcs már a kezünkben is van: mindegyik betű a kilenc betűcsoport valamelyikébe tartozik. Ezek után költőnk az egyes sorokba írt számokat összeadta, majd az összegül kapott kétjegyű szám *számjegyeit* adta össze: Vagyis itt is, és a további sorokban is az összeg alaki értékét számította ki. (Az alaki értéket úgy kapjuk meg, hogy egy-egy szám számjegyeit összeadjuk mindaddig, amíg egyjegyű számot nem kapunk.)

A kabbalán alapuló gemátria következetesen egymáshoz rendeli a betűket és a számokat: abból kiindulva, hogy a héber, illetve a görög ábécé egyes betűi számokat is jelölnek. Ez a hagyomány válik gyakor-

lattá a Talmudban, de a keresztény középkor számára sem ismeretlen: így például, többek szerint, Dante *Isteni színjáték*ában a *Pokol* nem véletlenül áll éppen 34 énekből, mivel az alaki érték (3+4=7) a hét főbűnnek felel(het) meg.

A következőkben, vagyis a további számsorok feloldásában, valamiféle intuícióra (is) támaszkodtam. Nevezhetném próbálkozásnak is, ami nem várt sikerrel járt. A következő, megfejtetlen két számsornál feltételeztem, hogy itt is az első számsor a magánhangzók, míg a következő a mássalhangzók számkódját tartalmazza. O, U, A, O, A a felső számsor betű-megfeltetése. A szakirodalomból ismert, hogy egy Flóra-vers egyik sorában eredetileg Kozmutza Flóra teljes nevével szerepelt, de a költő Flóra kérésére ezt végül is megváltoztatta. Feltehetően, többen is gondoltunk rá, a *Látod, mennyire félve-ocsúdva szeretlek, Flóra!* sor tartalmazatta kezdetben a teljes nevet: **Látod, mennyire félve szeretlek, Kozmutza Flóra! Ocsúdva... Kozmutza... O, U, A...* de hiszen éppen ezeket a magánhangzókat tartalmazza a felső sor! Biztonság okáért azért nézzük meg a következő, a mássalhangzókat helyettesítő számokból álló sort. A számokhoz rendelt betűsorok egyes mássalhangzói valóban Kozmutza Flóra nevének mássalhangzói lehettek. (Ennek alapján lehetett tisztázni, hogy a kérdéses dokumentum nem 1936-ban, hanem 1937-ben, a Flórával történő megismerkedést követően született.)

Az ezt követő, rövidebb számsor nem más, mint az előző kettő összegének összeadása, majd pedig az alaki érték kiszámítása, ami 3-mal egyenlő. Vagyis Flórát a harmadik csoporthoz sorolt tulajdonságok jellemzik: élénk, tehetséges, bátor.

Felfigyelhettünk arra, hogy ezt az utolsó műveletet saját neve kódolása során József Attila nem végezte el. Az is lehet, persze, hogy megtette, csak visszariadt a (8-ashoz rendelt) nem éppen hízelgő jellemzéstől.

A fejtés kulcsa ezek után már biztonságosan alkalmazható volt a további (kétszer két) sorokra is. A, A, U, A: nem is volt olyan nehéz kikövetkeztetni, hogy ezek a magánhangzók József Attila ekkori egyik legközelebbi barátjának fivérére, Barta Gyulára utalnak. Annál is inkább, mert az utolsó két sorban maga Barta Pista (két örök barát: ahogyan kapcsolatukat jellemzi a költő *Harag* című, »Búsulsz-e Pista...« kezdetű versében) nevét rejti, foglalja magában.

Nem akárkik neve búvik meg az első pillantásra értelmetlennek, vagy titokzatosnak tűnő számsorokban: magának a költőnek a neve, majd pedig szerelméé, illetve barátjáé. [141. oldal]

Játék volt-e mindez, vagy a még (utolsó morzsáit rágó) századunkban is élő mágikus szám-betű megfeleltetés, a József Attilára oly jellemző *névvarázs* jegyében? Vagy netán az élete utolsó hónapjaiban észlelt kóros jelentőség-tulajdonítás egyik első jele? (Melynek során, például, különös, végzetes szerepet tulajdonít *három* gyufaszálnak, illetve annak, hogy barátjával együtt éppen *hárman* lesznek jelen a pszichiáter-professzornál...)

Nehéz erre egyértelmű választ adni. Mégis, gondoljunk arra, milyen komoly szerepe volt a *játéknak* József Attila verseiben és életében is. Felidézhetjük egy másik, valószínűleg nagyjából ugyanekkor teleírt papírlapját, ahol ugyancsak matematikai műveletek láthatók, amelyek végső soron a kódolt szöveg – *send more money* (küldj több pénzt) – betűinek megfelelő számjegyeket eredményezik. A három angol szó számmegfeleltetése ugyanúgy divat volt a harmincas években (Gratzer József klasszikus rejtvénykönyveiben is szerepel), mint a mi dokumentumunk névmegfeleltetéséből alakult játékos jellemzés.

A játék, a játékosság, a névvarázs (és a fokozott jelentőségtulajdonítás) nem is igen választhatók el egymástól ekkor, a költő életének utolsó évében. (Ekkor, harminckettedik születésnapján, az akkor igen jól ismert márkanevű *Flóra* szappannal is megajándékozzák.)

Befejezésül magát a költőt idéznénk:

És tudom, mint a kisgyerek,
csak az boldog, ki játszhat.
Én sok játékot ismerek,
hisz a valóság elpereg
és megmarad a látszat. [142. oldal]” (Szőke György 2001.)

Sajnos, a szóban forgó noteszt eddig nem volt alkalmam tanulmányozni, így elsősorban Szőke György és Váradi Izabella írása szolgál kiindulásul megjegyzéseimhez. Először is örülök annak, hogy egymástól függetlenül többen is ugyanarra a következtetésre jutottak József Attila „szám-nevei” kapcsán. Hiába, a számok nyelve úgy tűnik, egzaktabb, a nyelv viszont (különösen, ha költői) éppen pontatlanságából fakadóan tarthat számot többértelműségre, és talán ettől gazdagabb…

A tanulmányok szerzői mindketten azt a következtetést vonták le (a megfejtés ismeretében), hogy József Attila „játékos matematikai jegyzetei” nem 1936-ban keletkeztek, mint ezt korábban (Lengyel András ku-

tatásai alapján) gondolták, hiszen ekkor József Attila és Kozmutza Flóra nem ismerték egymást, hanem 1937-ben, tehát megismerkedésük után.

Mi viszont tudjuk, éppen József Attilától, hogy már ezer esztendeje ismeri Kozmutza Flórát. Igen, a mitikus József Attila megszületésétől fogva ezt az élő, emberi-női alakban megtestesülő, szép szót kereste, hiszen tudott a létezéséről, de a nem mitikus József Attila is hallhatott valakitől egy Kozmutza Flóra nevű hajadonról anélkül, hogy találkoztak volna. Talán éppen a Barta fivérek révén jutott el hozzá a hír, hogy a keresett személy létezik (akinek neve hallatára József Attilában beindulhattak bizonyos „szerelmi folyamatok"), és itt van a közelben. József Attila minden valószínűség szerint előbb hallott a Kozmutza Flóra névről és lett szerelmes a névbe, mint hogy szemtől szembe is találkozhattak. Elképzelhető, sőt valószínű, hogy József Attila részéről a Rorschach teszt csak ürügy volt a találkozásra, na meg arra, hogy „saját tesztje után" (ez volna az a bizonyos matematikai jegyzet) az-e, olyan-e Flóra, mint a teszt eredményei mutatják. Nem utolsósorban (mint erre már utaltunk) József Attila Flórát éppen a Rorschach teszttel tette próbára válaszainak mennyiségével és minőségével, s valljuk be őszintén, Flóra ezt a próbát nem állta ki. (A tesztet Illyés Gyuláné kérésére dr. Bagdi Emőke és dr. Láng Iringó elemezte és értékelte.) Ugyanezt mondhatjuk el Flóráról is, aki személyesen nem ismerte a költőt, de hallani már hallott róla (ez a körülmény most tulajdonképpen akár el is hanyagolható). József Attila tehát véleményünk szerint a saját „matematikai tesztjét" Flórával való személyes találkozásuk előtt „ötölte ki", méghozzá azzal a céllal, hogy „megtudja", összeillenek-e.

Tudjuk, József Attilánál a név az ember metafizikai énjét jelentette. Ezt az ént transzponálta most át a matematika nyelvére, és jutott el még kisebb, elemibb, egyben absztraktabb, ugyanakkor univerzális egységig, a számig. Megható, hogy a költő, aki a szép szavakra esküdött, betűkkel zsonglőrködött, eljutott addig a határig (az értelmen túli tartományig), ahol vak festők, süket zenészek módjára maga is számokkal operál. (Hasonlatos ez a metamorfózis ahhoz az átalakuláshoz, amelyet a költő az Óda című versében „alkalmaz", mielőtt elfoglalná az őt megillető helyet az anyaméhben: emberből anyaggá, tüneménnyé, fénnyé, lélekké, igévé lényegül, hogy a fogantatás szeplőtelen maradhasson.

Letagadhatatlan viszont, hogy ezek a számokká alakított varázsszavak és betűk maguk is rendelkeznek (éppen tömörségükből, sűrűségükből eredően) bizonyos (igéző) erővel (mint pl. a fizikában a magerők),

olyan energiával, amely alkalmas a bűbájra, esetünkben pl. arra, hogy Kozmutza Flóra fejében egy adott pillanatban megforduljon az a gondolat, hogy összetartoznak az igézővel: és az igézett igent mondjon. József Attila ezzel a művelettel valójában „rájátszott a sorsra". Ne feledjük el, hogy Flóra ekkortájt dr. Szondi Lipót, a híres sorsanalitikus bűvkörében élt, nála tanult és dolgozott, történetesen éppen Rorschach-féle személyiségvizsgálatokat készített. Flóra tehát a szó konkrét és átvitt értelmében is a sorsot képviselte József Attila életében. (Gondoljunk József Attila neki írt búcsúversére, amelyben a közös sorsra hivatkozik a költő.)

De lássuk a végeredményt:

József Attila = 8, vagyis: erélyes, uralomvágyó, kissé zsarnok, szerencsés.
Kozmutza Flóra = 3, vagyis: élénk, tehetséges, bátor.

Talány, hogy József Attila milyen elv (vagy éppen szabad asszociáció) alapján rendelte az egyes jellemzőket a számokhoz. Bárhogy álljon is a dolog, a kapott eredményekkel (úgy a számokkal, mint a tulajdonságokkal) látszólag semmi sem kezdhető, valahogy más eredményre számítottunk mind a numerák, mind a szavak tekintetében. Érdekes viszont, hogy a hetes számhoz a következő tulajdonságok illenek: zárkózott, meg nem értett, költői hajlamú. Igen, ez már illik a mi költőnkre (gondoljunk vissza A hetedik című vers költőről szóló strófájára), minden tekintetben.

Ha viszont a nyolcas számhoz tartozó karakterisztikát nem József Attilára, hanem ősapjára, a hun királyra vonatkoztatjuk, akkor talán helyben vagyunk: a négy felsorolt tulajdonság mindegyike vonatkoztatható Attila királyra. Hasonló a helyzet a hármas számhoz kapcsolódó jellemzőkkel, amelyek egyike sem felel meg Kozmutza Flóra karakterének. Flóra így vall magáról: „Befolyásolhatta József Attila iránti viselkedésemet kislánykori ábrándozásom is. Amióta csak fölmerült bennem, hogy egyszer majd férjhez megyek, úgy képzeltem el a házasságot, hogy a férjem valamilyen föltaláló vagy művész lesz, festő, szobrász (sohasem gondoltam, hogy író!), akit csak a halála után fedeznek föl, ismernek el. Én fogom segíteni a munkáját, dolgozom rá. Ennek az ábrándnak talán olyasmi lehetett az alapja – gondoltam később, felnőtten –, hogy mivel magamat nem tartottam képesnek, elég tehetségesnek nagy alkotó munkára, csak másokon át tehetek valami értékeset. Azt pedig, hogy mindennél többre becsüljem a tehetséget, a becsületességet és mintegy ter-

mészetes velejárójaként a tiszta jellemet, már a családban, igazságszerető édesapámtól és áldozatkész édesanyámtól láttam és tanultam."[125]

Ezen a helyen kell egy másik, igen fontosnak tetsző Flóra idézetet is említenünk: könyvének (József Attila utolsó hónapjairól) mottójául választott idézetről és a hozzá fűzött kommentárról van szó:

„»Cet être souffre, donc je l'aime« szó szerint: »Ez a lény szenved, tehát szeretem.« Az idézet Jean-Marie Guyau francia filozófus-költőtől való, aki disszertációm témája volt. Élete és műveiből megismert emberi nagysága, tehetsége, majd betegsége, szenvedése, korai halála (alig harminchárom évet élt, akárcsak József Attila – 1855–1888) nagy hatással volt rám. Talán legtöbbel valamennyi tanárom, példaképem közül, élőket-holtakat beszámítva. Minden művét, szinte minden sorát olvastam. Eszményi, »félelem és gáncs nélküli« jellemnek éreztem."[126]

A két Flóra idézetből nemcsak az derül ki, hogy nem felel meg a hármas szám kritériumainak, hanem az is, amiről már korábban is beszéltünk, hogy ti. a gyógyító, a betegeket ingyen istápoló orvosszent, Kozma alakja lakozik benne, ő József Attila ápolónője, „orvosa", gyógypedagógusa, pszichológusa, legalábbis hivatását tekintve. Másfelől viszont azt adja a világ tudtára Flóra, hogy már kislány korától kezdve egy József Attila-i eszménykép vezérelte életében, és nem egy Illyés Gyula-i, az idézet „férfiideálja" mindenesetre jobban illik az előbbire, mint az utóbbira. Nem kevesebbről van tehát szó, mint hogy Flóra, Attilához hasonlóan, vele szinkronban hagyott szívében üres helyet annak, és csakis annak, akihez eredendő, ősi kapocs fűzi, akihez metafizikai köze van, és ez minden vitán felül József Attila, és nem Illyés Gyula. Ezért nem tehette meg, hogy ne igent mondjon, és hogy ezzel József Attila metafizikus felesége legyen. Igent mondott, mert maga volt a sors (analitikusának) kegyeltje…

Kit rejt akkor a hármas szám? Talán Ildikót, a hun nagykirály, Attila feleségét? Az Ildikó név a Hilda névre vezethető vissza, jelentése: harc, harcosnő. Hangalakilag nem áll messze a Herta névtől. Tudnunk kell, hogy Józsefe Attilának volt egy Bőhm Herta nevű szeretője (neki írt verse viszont egy sem). A Herta név jelentése: bátor. Mindkét, ill. mindhárom név (ti. Ildikó, Hilda, Herta) jelentését tekintve, azt hiszem, közel áll az élénkhez, tehetségeshez, bátorhoz. A kérdés már csak az, hogy mit ke-

[125] Illyés Gyuláné i. m. 149.
[126] i. m. 155.

resnek ezen a helyen Attila „ősei”? Nyilvánvalóan velük akarta tudatni, ill. az ő áldásukat akarta kérni a Flórával való házassághoz, az „ősapa” és az „ősmostoha” beleegyezése nélkül bizonyára nem köttetik meg ez az égi nász…

De itt az ideje, hogy elszámoljunk: először nyolcig, azután háromig.

A hármas számról a következőket lehet elmondani más vonatkozásban:

„Talán a legfontosabb szakrális szám. Az 1 + 2 = 3 azt szimbolizálja, hogy ég és a föld egyesülése létrehozta az embert, s ezzel teljessé lett az isteni megnyilvánulás. A három ezért a totalitást, az isteni rendet, a tökéletességet, az Isten–világmindenség–ember rendjét (…) szimbolizálja.”[127]

Lássuk, mit ír ugyanez a könyv a nyolcas számról:

„A kozmikus egyensúly száma. A világmindenség rendjét szimbolizálja. (…) …az ősi lingamot (phallosz) is nyolcszögletűnek ábrázolták. (…) …az ókeresztény teológia szerint Krisztus a nyolcadik napon támadt föl. Így a nyolcas a feltámadás, az utolsó ítélet, az örök élet és az Újszövetség jelképe (…) A nyolcszögletű tróntermek, sírépítmények, keresztelőmedencék és keresztelőkápolnák mind a világmindenség felépítését modellálják.”[128]

Ezen a ponton sem kell tovább szaporítanunk a szót József Attila és a nyolc „nekem tényleg nyolc”…

Emlékeztetnék arra, hogy Flóra és Attila kapcsolata 9 hónapig tartott:

„József Attilával összesen kilenc hónapon át ismertük egymást.”[129]

Ez a tény két dologra hívhatja fel a figyelmünket. Egyrészt Flóra Attilával való „terheltségére” (értsd Mária áldott állapotára Jézussal), másrészt arra, hogy 3 x 3 = 9, vagyis a kilenc a három háromszorosa, vagy ha úgy tetszik, a három a kilencnek a (négyzet)gyöke. Ugyanilyen gondolatmenet alapján lehet a Fluor rendszámát (ami szintén kilenc) visszavezetni a hármasra, ill. Flórára. A vas (József Attila fémje) viszont a 26-os rendszám alatt foglalja el helyét a Mengyelejev-féle periódusos rendszerben. A 26-os szám alaki értéke: 2 + 6 = 8, vagyis Attila száma.

Végezzük el most a legkézenfekvőbb számtani műveletet a nyolcassal és a hármassal: adjuk össze őket (vagyis Attilát és Flórát) – hogy örül most József Attila –: 8 + 3 = 11. Végezzük el „Attila műveletét”, keres-

[127] Hoppál Mihály 1990. 194–195.
[128] i. m. 195–196.
[129] Illyés Gyuláné i. m. 8.

sük meg a tizenegy alaki értékét: 1 + 1 = 2. A kettes szám – legalábbis a *Jelképtár* szerint –a megosztottság, a konfliktus, a mozgás és az egyensúly, ill. a szintézis szimbóluma.[130] A felsoroltak szinte pontról pontra leírják hőseink: Attila és Flóra 9 hónapig tartó stációit…

A nyolcas és a hármas szám piktogramja (képjele, képírása) szintén olyan, hogy „megengedi" bizonyos, immár nem matematikai, inkább geometriai, grafikai műveletek végrehajtását. A nyolcas szám alakja, „kinézete" emberre emlékeztet (vagy, hogy pontosítsuk, emberkére). Gondoljunk pl. a gyerekek körében kedvelt kelj fel Jancsi nevű játékra, a mézeskalács-babákra, vagy a „pont, pont, vesszőcske…" kezdetű versikére, ill. az ehhez szorosan kapcsolódó gyermekrajzra, az ún. „török basára" (most kivételesen tekintsünk el a pontocskáktól, vesszőcskéktől). Ha tehát a nyolcas az embert jelenti (ezt is jelentheti), pl. az első embert, Ádámot, akkor ennek a nyolcasnak, mint egésznek a fele, vagyis a felesége úgy kapható meg, hogy egyszerűen elfelezzük: hosszanti irányban átmetsszük (kivesszük belőle a bordát). A kapott alakzat: 3.

Képletesen: $8 \rightarrow \varepsilon\, 3$

Vagy ha úgy tetszik: $\varepsilon + 3 = 8$

Vagyis az egész(ség) – az emberség – fele a fele(ség)… Ezen a vonalon tovább haladva a nyolcas jelet felfoghatjuk úgy is, mint két egymást érintő kört (a „fekvő" nyolcas a matematikában a végtelen jele).

„A kör mindenekelőtt az ég, továbbá a gömb alakú égitestek jelképe (Nap, Hold), a látható és láthatatlan égi »kör«-öké (Tejút, Állatöv, planétapályák, főkörök, égi egyenlítő, melynek korong alakú síkja a naiv világképben a paradicsommal, az »égi Földdel« azonos), a mozgásé (a vándorló nomádok táborai és sátrai rendszerint kerekek) (…) a mozgásban az állandóságé, az ismétlődésé, a periodikus időé (…), a folyamatosságé, örökkévalóságé, tökéletességgé, a harmóniáé, a végtelené (…), a védettségé (…), az egységé (…), egyenértékűségé és egyenrangúságé…"[131]

Innen nézve az egyik kört tekinthetjük Flórának, a másikat Attilának. Ha újfent össze akarjuk adni őket, akkor a két körből egy lesz, ahhoz hasonlatosan, mint két petesejtből egy zigóta, valahogy így:

$8 \rightarrow \theta \rightarrow \theta \rightarrow o$

[130] Hoppál Mihály i. m. 194.
[131] i. m. 128

Vagyis az ember (Ádám, Attila) akkor egész, ha egyszerre „két fél”, ha ez a két fél közös(ül)…

Mielőtt végképp elbúcsúznánk József Attila számaitól, játsszunk el azokkal a „ránk maradt numeruszokkal” (milyen érdekes, hogy a latin numerus – szám – szó és a latin nomen – név – is hasonló hangzású), amelyeket az utókor a halálpontosan feljegyzett éppen József Attila halálával kapcsolatban.

Tudjuk pl., hogy annak a bizonyos tehervonatnak, amely a „halált hozta”, a száma 1284 volt. Kövessük a József Attila-i logikát, keressük meg a szám alaki értékét (ezt a vezérfonalat fogjuk alkalmazni minden további „jeles” szám esetében is). Tehát:

1 + 2 + 8 + 4 = 15, vagyis 1 + 5 = 6 (ez József Attila, az „ember”)

Ismert, hogy a költő a 15. és 16. vagon között lelte halálát, tehát:

1 + 5 = 6 (ismét az ember), ill.

1 + 6 = 7 (ez már a költő)

Számon tartják, hogy a két kocsi (15. ill. 16.) száma 1963, ill. 1964 volt, tehát:

1 + 9 + 6 + 3 = 19 1 + 9 = 10, vagyis 1
1 + 9 + 6 + 4 = 20 2 + 0 = 2, vagyis 2 } 1 + 2 = 3 (ez Flóra száma)

A halál napjának ideje: 1937. 12. 3. Tehát:

1 + 9 + 3 + 7 + 1 + 2 + 3 = 26 2 + 6 = 8 (ez a Flórához tartozó „kozmikus” József Attila)

A halál órája, perce: 19 óra 36 perc, tehát:

1 + 9 + 3 + 6 = 19 1 + 9 = 10, vagyis 1 (ez a nyolcas két körének egysége, Flóra + Attila)

Röviden összefoglalva:

1 Attila + Flóra = „Attilaflóra” (pl. vas-fluorid)
2 Attila, Flóra
3 Flóra
6 Attila, az ember (3 + 3, az emberben lappangó Flóra)
7 Attila, a költő (a mitikus, „A hetedik”)
8 A Flórához tartozó „kozmikus Attila”, (Kozmutza Flóra férje)
9 A 3 (Flóra) hatványa, fordított 6 (a hatos és a kilences együtt kirajzolják a jin-jang jelet) stb.

A további számolásokat-számításokat ki-ki folytathatja saját belátása szerint…

Mindaz, amit eddig Flóráról (és Attiláról) elmondtunk, szolgálhat egyfajta szimbólumszótárul, a Flóra ihlette versek mitikus aspektusainak megközelítéséhez. A Flóra-versek József Attila költészetének legemelkedettebb, leginkább egyetemes, kozmikus üzeneteit hordozzák. Néha olyan érzése van az embernek, hogy ezek a költemények tényleg az égben íródtak és elsődleges (manifeszt) jelentésük is ennek megfelelően a mindenségre vonatkozik, s majd csak az „alacsonyabb régiókban" kapja meg személyes töltését egy-egy „Flóra-füzér", szépszó-kláris… (Az ún. nem Flóra-versekben a költő – tehát az életmű legnagyobb részében – általában az egyedit, a konkrétat, a személyest szublimálja és emeli univerzális szintre…)

Az „utolsó kilenc hónapban" született alkotások rendelkeznek talán a legtöbb archaikus erővel, mint ahogy József Attila életének ez az időszaka az, amikor a legihletettebb, amikor a legtöbb szinkronicitás jelentkezik az ún. mindennapokban, amikor az eseményeknek ősképi kisugárzása lesz, amelyeket a költő egy terhességnyi ideig érzékel a folyamatos révültség állapotában, és ezzel egyidejűleg megszakítás nélkül közvetíti a „másik parton tapasztaltakat": költ…

Sokáig tartotta és még mai is tartja magát az a nézet, hogy ebben az időszakban (tehát az utolsó kilenc hónapban, vagyis 1937 februárjától-márciusától) József Attila beteg volt, hasadásos elmezavar tört ki rajta. Később, a nyolcvanas években, az ún. magyarországi rendszerváltás időszaka táján kezdték „hivatalos szakmai körökben" finomítani a kórismét, személyiségzavarról kezdtek beszélni, ún. határesetről (border line)…

Tény, hogy a pszichiátria tudománya a kórismék felállítása és az ún. lelki zavarok kezelése tekintetében az elmúlt 100 év alatt sokat változott, akár az ún. biológiai, akár a nem biológiai diszciplínákban (ún. analitikus, ill. analitikusan orientált iskolák). Minden valószínűség szerint a következő években, évtizedekben, évszázadokban újabb áttörések fogják forradalmasítani az orvostudományt, és ezen belül a pszichiátriát, pszichológiát. (Talán a genetika irányából várhatók ezek az „új hullámok", „fényes szelek".) Elképzelhetőnek tartom, hogy ennek megfelelően József Attila lélektani-pszichopatológiai megítélése is változni fog. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy a mitikus József Attiláról kialakulófélben levő kép nem (ill. nem lesz) ilyen „képlékeny", annál is inkább, mert a költő életét és életművét eredendően meghatározó szinkronicitások szavatolják Attila karizmáját, legalább újabb 1600 évre…

A mitikus József Attila tehát teljesen egész, egészséges minden tekintetben, még akkor is, amikor magára vállalja a világ bajait…

Verseit nyugodtan tekinthetjük kinyilatkoztatásoknak…

Az ti., amit tőlünk kér, nem más (mint ahogy ezt már a mottóban is idéztük): ismerjük és szeressük, ez ugyanis a feltétele annak, hogy versei igazának közelébe, és ezen a réven az ő közelébe kerülhessünk. Attól tartok azonban, hogy nem elsősorban lexikális információkra és fizikai szeretetre gondol, hanem valami olyanra, aminek az ún. vallásos szeretethez van leginkább köze, olyan szeretetre gondol, amilyennel Szűz Máriát és Jézust „szokták" szeretni:

[Én azt akarom…]

Én azt akarom, bár ostobának látszik
a vágy, mely elmém kockáival játszik,
hogy úgy szeressen az egész világ
téged s engem, mint anya kisfiát,
egyetlen kisfiát, vagy kisleányát

Első ránézésre-olvasásra triviális, már-már közhelyszerű szerelmi vallomás ez a „nagyot akarás", amit mintha már hallottunk volna József Attilától pl. az *Ódá*ban is.

Második olvasatban azonban, ahogy szóról-szóra haladunk a versben, mindig másra vonatkoztatjuk József Attila akaratát. Ha pl. eljutunk a harmadik sorig, az az érzésünk, mintha a költő azt akarná a világtól, hogy őt, mármint József Attilát szeresse. A negyedik sor első szavával viszont („téged") mintha azt akarná, hogy Flórát szeresse a világ, de azonnal saját magát („engem") is odahelyezi Flóra mellé, vagyis azt akarja, hogy a világ kettőjüket egyszerre, mint összetartozó egységet szeresse úgy, mint anya a gyermekét.

Egy következő (harmadik) olvasatban értelmezhető a szöveg úgy is, mintha József Attila akaratával a világnak kinyilatkoztatná, hogy ők, Flóra és Attila egymással anya-fiú viszonyban állnak. Mi pedig már azt is tudni véljük, hogy ezen a ponton József Attila nem metaforákban beszél, Flórát igazság szerint Máriaként, önmagát gyermek Jézusként éli meg. Vagyis (ahogy mondani szokás) komolyan gondolja, de mindenekelőtt hiszi, amit mond, és ezt a hitet (lássék bár ostobának) tőlünk, vagyis a világtól is jogosan várja el.

Eddig rendben is volnánk, nincs semmi különös, József Attila már csak ilyen, gondolnánk, ha nem olvasnánk végig az ötödik sort. Az utolsó sorban megint elbizonytalanodunk, az „egyetlen" melléknév ugyanis mintha mégiscsak arra utalna, hogy a költő akarata az, hogy külön-külön is szeresse őket a világ, Attilát mint kisfiút, de a „kisleányság" vonatkoztatható nemcsak Flórára, hanem értelmezhető Flóra leánygyermekére is. Flóra 1939-ben kötött házasságot Illyés Gyulával, gyermekük Mária…

Az egész verset „akarisága" teszi kinyilatkoztatás erejűvé, s a kulcsszó mindenképpen az „akarom". Most pedig (lássék bármily ostobának is) játszani fogunk a szavakkal, asszociálni: József Attila után, szabadon: akarom, a karom, karom, karma, karizma, kar izma, karizom, jó karizom, József Attila karizma, jobb kar, Szent Jobb, Szent István, Mária, Boldogasszony anyánk, Magyarország…

József Attila minden versében (a „témától" függetlenül) ott lappang az isteni kinyilatkoztatás csírája. A versek szavait viszont a szerelem szőtte, azé a szerelemé, amely a költő isteni (mindenható) mivoltának biztosítéka:

Nem ér szerencse, nem árt balsiker sem –
szavam szerelem kérte.
Bocsássatok meg, hogyha jó a versem
és szeressetek érte. [Nem ér szerencse…]

A vers csakis úgy hathat (ismét két hatos), úgy „teheti rendbe a világ dolgait", ha a költő omnipotens, ez utóbbinak pedig az a feltétele, hogy egy lehessen Flórával, aki a megszemélyesített élő mindenség, Istenanya, Tejút-istennő, a kozmosz virága, szüze stb. A flórai ige(n) jelenti a költő isteni mivoltának beteljesülését, egyúttal „garancia" arra, hogy a versek, mint isten igéi, megvalósítják a rendet, vagyis olyan jók, mint isten, vagy mint József Attila, akit Flóra vált valóra:

[Minden s mindenki…]

Minden s mindenki szeret engem –
ember lettem a szerelemben.

Ember vagyok és olyan boldog,
mint, ha vannak, az örök dolgok.

Flóra, Flóra mosolyog róla,
hogy engem ő váltott valóra.

Megható, hogy az istenit (ami örök) éppen az ember szóval fejezi ki, arra utalva, hogy talán isten is emberarcú, mint ahogy a minden(ség) is leginkább Flóra arcára emlékeztet… Valami hasonlót érzünk akkor is, amikor Az én szivem sokat csatangolt… kezdetű négysorost olvassuk:

Az én szivem sokat csatangolt,
de most már okul és tanul.
Aki halandó, csak halandót
szerethet halhatatlanul.

Az „átmenet verse" ez a szintúgy kinyilatkoztatás erejű axióma, amely röviden, velősen az „istennéválást" meséli el: halandó + szeretet + halandó = halhatatlan. Más szavakkal és konkrétan Attila isteni mivoltának szükséges és egyben elégséges feltétele, hogy Flóra szeresse.

Nem csak arról van szó, hogy a szerelem (szeretet) a közhelyek szintjén mindent legyőz, hanem arról, hogy a József Attila-i „nagy mű" akkor kapja meg isteni telítettségét és válik „isteni színjátékká, isteni versekké", amikor beáll az a bizonyos konjunkció: csillagászati együttállás, égi nász, amely valójában a f(F)öldön is megköttetett két ember, két halandó között, méghozzá nem kevesebbel, mint a teremtő igével, a flórai igennel, ami esetünkben egyet jelent a szeretettel…

Ahogy a Flóra-verseket „imádkozzuk", egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a szerelmes költő, a fiú-isteni, jézusi József Attila lassan átváltozik, apai vagy talán atyai minőséggé, a teremtő ősképévé alakul. Több szempontból is érdemes kitérni ezen a ponton a Ha nem leszel… című versére:

Ha nem leszel most azé, ki szeret,
majd leszel akkor másé.
Egy ország porába írom neved.
Vigyázz, belőled is lehet
N. Pálné, X. Tamásné.

Ne méricskéld, ne latold magadat.
Ölj öledbe, ha kellek.
Vagy fölkél s falhoz veti a harag,
mint a részeg a poharat,
e szesztelen szerelmet.

Talán mondanunk sem kell, hogy az első versszaknak van a legprofetikusabb kisugárzása: József Attila látja, hogy Flóra „akkor" (értsd: József Attila halála után) „né"-vé válik, másé lesz: N. Pálné, X. Tamásné (értsd: Illyés Gyuláné, Illyés Gyuláé).

A tét azonban sokkal nagyobb: az ország (világ?) sorsa múlik József Attila legszemélyesebb magánügyén, Flóra szerelmén. Ősi kapocs fűzi ugyanis (éppen a szinkronicitás révén) az erre kijelölt, kiválasztott, isteni

küldetéssel bíró egyént ország-világ porához. Ha József Attila egy ország porába írja a varázsszót, a bűvös Flóra nevet, arra kell gyanakodnunk, hogy nem csak egy „éretlen" szerelmes kamasz osztja meg éppen érzéseit az anyaf(F)ölddel…

(Újra)teremtés ez a javából: Isten igéje ölt testet a f(F)öld porában, (gyógy)ír(ás) alakjában, talán éppen azon a Magyarországon, amelyet Szűz Mária oltalmaz. József Attila beírja a legszebb, legtisztább, legigazabb nevet a Világ, a Föld, Magyarország anyakönyvébe: Flóra…

Gondoljuk meg: Flóra = virág = virgo (latin) = szűz = Mária = Szűz Mária = Magyarország. Talán ez a legszebb vers is egyben, ez az egy szó, és mindaz, amit jelent…

Itt és most tehát Flóra azé, aki szereti, aki nevét „hibátlanul írja" egy ország porába, és ezen a réven újra életre kelti – felvirágoztatja Magyarországot. Nem így Illyés Gyula:

„A nő, aki életemnek a gyökérzete lett, akinek birtoklásáért ma is küzdök, nekem gyermeket adott, olyan arcvonásokkal, amelyek – mikor az ember hajnalban néz tükörbe – jobbágyságba tört besenyő néptörzsekkel kényszerített szembenézésre és állásfoglalásra.

Ennek a nőnek a házában – szüleitől öröklött lakásában – lakom itt is, Budán. Ez a nő főz rám, ő foltozza a fehérneműmet, ő intézi a gépírást, a levelezésem. Könyveimbe írt dedikációk egy része az ő kezétől származik: kézírásunk véletlenül olyan hasonló. Nincs olyan emberi vágyam, amit ne teljesítene.

Az egyetlen nő, akinek keresztnevét nem írhattam versbe. Korosztályom legnevesebb költője tette rá a kezét."[132]

Nincs okunk kételkedni Illyés Gyula őszinte, megható szavaiban, amelyekkel nejét (nőjét), gyermeküket (Máriát), önmagát, József Attilát jellemezte. Vajon mi is lehetne egy költő számára a legnagyobb csapás, mint hogy nem foglalhatja versbe a legszebb, a legfontosabb szót? Igen, Illyés Gyula a szó legszorosabb értelmében „halál-pontosan" fogalmaz, a Flóra név számára halott, nem létezik, leírhatatlan, tabu, mivel a legnevesebb (milyen találó ez a szó) költő tette rá a kezét: József Attila keze éppen Magyarországon van, amikor a Ha nem leszel… című versben jobbjával áldozatot hoz, és felajánlja a nevet. Illyés Gyulának marad a gyökér (csak a növényeknek van gyökerük), és maradnak az emberi vágyak, de a név számára örökre néma. Messze vezethetnek bennünket

[132] Illyés Gyula 2006. 118–119.

azok a gondolatok, amelyeket leányáról (közös gyermekükről) megoszt velünk Illyés Gyula. Az elmondottaknak lehetne olyan olvasata is, amely szerint Mária (Ika), vagyis Flóra egyszülött magzata a Szentlélek által fogant, tekintve, hogy ezúttal az a bizonyos lélek keleti arcvonásokkal rendelkezik (gondoljunk József Attila szeme mongol redőjére), amelyet átörökített az utódra, aki besenyőarcú…

Illyés Gyula az újszövetségi József szerepét játssza, amikor „kiáll" nője és gyermeke mellett…

Mint majd a későbbiekben erre részletesebben kitérünk, József Attila és Illyés Gyula egyugyanazon minőségnek két aspektusát jelenítik meg, úgy is mondhatnánk, hogy két szélső, de egymást feltételező pólusát.

Foglalkozzunk most a vers második öt sorával. Ebben a szakaszban, úgy tűnik, ellentétben az első versszakkal, nem a teremtés mozzanatait kódolta költőnk, ellenkezőleg: igazi világvégi hangulatot, igazi apokalipszist látott és láttatott. Az ítéletidő (megmérettetés-méricskélés), a negatív teremtés, vagyis az apokalipszis kizökkent ideje, ahol az öl egyszerre főnév és ige, a szesz pedig egyszerre lélek (spiritusz) és alkohol (etilalkohol, „aethyl"). Ebben a „dadogó" tér-idő közegben a „harag működteti" a részeget, amikor poharát a falhoz veti, és a spiritusszal maga is kiömlik a semmibe. Keressük meg a hun Attila történetében az ide vonatkozó passzust:

„Ekkor… a bactranusok királyának Mikolt nevű leányát hozták hozzá, hogy a szeretője legyen, akinek szépsége emberfölötti volt, s akit állítólag oly hevesen megkívánt, hogy a szeretkezésben áthágta a mértéket, és azon az éjszakán, amikor testileg magáévá tette, az ivásban a szokásosnál is jobban túllépte a határt, s a lánnyal való szeretkezés aktusának befejezése után, midőn hanyatt feküdt, eleredt az orra vére, és a vér, mivel nem volt szabad hely, ahová távozhatott volna, a gégejáratába folyt, ott megalvadva meggátolta a lélegzést és megfojtotta a világ félelmét. (*Kézai* 131. o.)"[133]

József Attila versében és Kézai közleményében Attiláról a közös pontok tehát még egyszer: a méricskélés és az áthágott mérték, az ölelő-ölő öl és a heves megkívánás, ill. mértéken túli szeretkezés, a részegség és az ivásban a szokásosnál is jobban túllépett határ, a részeg pohara és Attila fakupája, a szesz (értsd: lélek) és a lélegzés megszűnése.

Ha az első versszak a teremtést (az első – attilai – honfoglalást), az élő természet csupa nagybetűs beírását jelenti a világ anyakönyvébe, és

[133] Pap Gábor 1993. 6.

az ezzel együtt járó legitimitást, akkor a második versszak mindennek az elvesztését, megsemmisülését vetíti előre. A Mikolt nevű hölgy (aki különben ugyanaz, mint Ildikó), úgy tűnik, nem rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek Flórát jellemzik, nem azonos a „mi Virágunkkal", a „mi Mindenségünkkel", annál jobban emlékeztet viszont Eisler Klárára, a kolozsvári főrabbi lányára, akinek József Attilával minden jel szerint volt ún. intim kapcsolata. Az a levél ugyanis, amit József Attilának írt, így is értelmezhető:

„Budapest, szombat [1937. aug.?, szept.?]
Attilám édes, szép a parkunk, napsütésben, a csendes ebédutáni órákban csodálatosan érzi magát benne az ember. – Milyen rendes dolog volna, ha átjönne holnap ebéd után, ha 1-1/2 2 tájban jön, meghivom jó ebédre is. Én shortra öltözöm és elfekszem egy félreeső zugban. Maga is tehet, amit akar, nagy a park, Magára fér a levegő! Szeretném, ha a szabad levegőn és körülöttem lenne! – Jelzem, eshet is, – akkor is adok asylumot az én Attilámnak."[134]

Mi következik mindebből?

Tény, hogy József Attila Eisler Klárához nem írt egyetlen verset sem, noha minden valószínűség szerint megkaphatta volna, és meg is kapta mindazt, amire férfiként-emberként, de ha úgy tetszik, gyermekként is szüksége volt. Eisler Klára (első látásra) megtestesítette azt a nőideált, aki anyaként, barátként, testvérként minden feltétel nélkül, maradéktalanul szerette, tisztelte, testestül-lelkestül elfogadta, akinél menedékre lelhetett, „ha esett, ha fújt", aki (szinte) istenként imádta, és aki rendelkezett azzal az érzelmi töltéssel és intellektuális, empatikus kapacitással, amellyel ráérzett József Attila zsenijére. Költő barátunk viszont fittyet hányva a freudi pszichológia szabályainak mégis a „szesztelen Flórába" vetítette minden maradék libidóját, noha emberként-férfiként teljesen világos volt számára, hogy a flórai *igen* nem más, mint a „játék" íratlan szabálya, tulajdonképpen maga a végszó…

Tény, hogy Eisler Klárát nem Kozmutza Flórának hívták…

Kozmutza Flóra (a Mindenség Virága) és József Attila (a Jó-Szép Életvize) a nagybetűs természet egymást feltételező pólusait jelölik ki az élet tengelyén, ezzel szemben (pontosabban erre merőlegesen) Eisler Klára (szabad fordításban: jeges fény, vagy a „halál angyala", ahogy

[134] Stoll Béla 2006. 579. (708. sz. levél)

Valachi Anna fogalmaz[135]) és Illyés Gyula (a halottak napjának szülötte) a halál tengelyét meghatározó két pont a József Attila-i tér-időben…

Bennünket azonban most elsősorban nem Illyés Gyula és Eisler Klára érdekel (róluk még lesz szó a későbbiekben), hanem József Attila „élet-vizei", vagyis a Flórának, Flórához írt gyönyörűséges „vers-cseppek":

Flóra

1 Hexaméterek

Roskad a kásás hó, cseperészget a bádogeresz már,
elfeketült kupacokban a jég elalél, tovatűnik,
buggyan a lé, a csatorna felé fodorul, csereg, árad.
Illan a könnyü derű, belereszket az égi magasság
s boldog vágy veti ingét pírral a reggeli tájra.

Látod, mennyire, félve-ocsúdva szeretlek, Flóra!
E csevegő szép olvadozásban a gyászt a szivemről
mint sebről a kötést, te leoldtad – újra bizsergek.
Szól örökös neved árja, törékeny báju verőfény,
és beleborzongok, látván, hogy nélküled éltem.

József Attila Flóra-hexamétereiben a maga „természetes" mivoltában jelenik meg: egyszerre víz és fény, (ön)teremtő és teremtett…

Mi is történik valójában?

A mindenkori kezdet (tavasz, reggel, de lehet egy új kor hajnala, kospontja is) Napjának pírja mint új ruha (ing) vetül az újjáéledő, reszkető égi magasságba (ez lenne Kozmutza Flóra) és a f(F)öld halottvizeire (hó, jég), amelyek életre kelnek azzal, hogy a Nap hatására megváltoztatják halmazállapotukat (roskadnak, elalélnak), és a maguk útját járván folyton-folyvást cseperészgetnek, buggyannak, a csatorna felé fordulnak, cseregve, áradva, keresvén maguknak új medreket, flórai martokat, mint az „új vér" a méhlepény ereiben…

József Attila költői (táj)képe tehát igazi kettős önarckép, amelyről a teremtés legelső szekundumai néznek vissza ránk, élő emberi ábrázattal…

A második versszak „újrabizsergése" (újjászületése) közvetlen következménye a „névárnak", amely igazi jin-jang képlet. József Attila a Flóra

[135] Valachi Anna 2006. 419.

névbe költi magát, és mint ár(víz), ill. fény jelenik meg a másikban, de akár meg is fordíthatjuk, és mondhatjuk úgy is, hogy Flóra (a Flóra név) szól az attilai árból, fényből. Az *örökös* szót érdemes külön is szemügyre vennünk, megengedi ugyanis, hogy többféleképpen értelmezzük a vers kontextusában. Első olvasatban: örök értelmű, vagyis melléknév, és azt fejezi ki, hogy időben nincs kezdete és vége. Felfoghatjuk azonban úgy is, mint főnevet. Ilyetén mint örökség, hagyaték adhat új értelmet a versnek, elsősorban az utolsó sor révén. A tizedik verssorból nemcsak az hallatszik ki, hogy Flóra (a Flóra név) öröktől fogva Attilához (az élet vizéhez, megtartójához) tartozik, és „csak" most került oda, ahová való (pl. ebben a versben), de a sorok között olvasva mintha azt is a tudtunkra akarná adni József Attila, hogy neki (az atyácskának, vagyis a teremtőnek, az új kor Napjának) öröksége is a világ (értsd: virág, vagyis Flóra), a kozmosz (Kozmutza). (Köztudott, hogy József Attila eredetileg a versbe komponálta a Kozmutza Flóra nevet, és Flóra kérésére hagyta ki később a nő családnevét.)

Hogy nem mellébeszélésről lehet szó, amikor ezekbe a „szófacsarásokba" bocsátkozunk, legyen elég példának felhoznunk a Rövid óda a kelő naphoz című (korábban már többször is említett verset, amely bizonyos szempontból (név és őr – örök – örökség) rokona Flóra hexamétereinek: „Rám örökségének csak a Név maradt már…" (Rövid óda a kelő naphoz, részlet) A kelő Nap maga József Attila, a „régi Nap", aki metafizikai lényegét a név által átörökíti, a hun Attila. A rövid óda Napja tehát ugyanaz az „örökös", mint a Flóra-hexaméterek reggeli pírja. Flóra is, Attila is örökös a szó melléknévi és főnévi értelmében.

Ahogy újra és újra elolvassuk a verset, az az érzésünk, mintha József Attila egész életében arra várt volna, hogy leírja, versbe költse a Flóra nevet. Íme, a jóslat beteljesült, Attila ebben a versében „új ruháját" szó szerint fűnek, fának mutogatja jó dolgában. Az első „Attila-vers" és az „első névre szóló Flóra-vers" egymás folytatásai, itt is, ott is megelevenedik a nagybetűs név, Attila, Flóra…

Nemcsak nevek, de számok is jelzik a két ember, a két metafizikus lény első találkozásának katarzisát, az élet újjászületését, a világ újjáteremtését, a kozmikus tavaszt, a mindenség Napjának fordulóját.

Az alcím és az előtte levő sorszám ugyanis sokatmondóak.

Az egyes szám a kezdetet és az egységet, az egészséget fejezi ki, esetünkben tehát a fény (Nap) vízben, Vízöntőben levését jelzi a kozmoszban.

A hexaméterek hat verslábból álló sorok, amelyek őrzik az írásbeliség előtti verselés kötetlen szótagszámát. A *hexa* (görög) ugyanazt jelenti, mint a latin *sex,* vagyis hatot, a méter szóban pedig ott lappang (a mér – mérték – Mérleg mellett) a mater (anya) szóalakja is.

Korábban megállapítottuk, hogy József Attila (emberként) a hatos számhoz rendeltetett, saját maga viszont 8-ra taksálta magát, Flórának a 3-as szám jutott. Ha József Attila félve-ocsúdva szereti Flórát, akkor az a számok nyelvén azt jelenti, hogy: 6 – 3 = 3. (Vagyis a három, az fél hat.) „Feleségből" összeadás révén lesz egység, az összeadás viszont matematikailag valami olyasmit jelent, mint az életben a nemi aktus, vagyis: 3 + 3 = 6, ill.:

$$\mathfrak{E} + 3 = 8$$

De maradjunk a hatosnál, amelyről kiderítettük, hogy szó szerint köze van a *sex*-hez. A Flórának-Flórához írt hexaméterek nem kevesebbet fejeznek ki alcímként, mint hogy a (vas)hatos, azaz József Attila „mindig, mindenütt megméressék", az anyaggal, az anyával, a Magna-Materrel, a Mindenség Virágával, és ebben a megméretésben (értsd: egyesülés) rejlik az új világ rendje, a jövő záloga.

A verset a költő Tverdota György szerint valamikor 1937. február 26. körül írhatta.[136] Február a Vízöntő hava, 26. pedig Viktor, azaz Győző napja. A hexaméterek (és az öt versből álló „Flóra-ciklus") József Attila számára igazi diadalmas győzelmi énekek, amelyek nem elsősorban saját, beteljesült szerelmét zengik, hanem inkább arról vallanak, hogy ennek a „Mindenséggel való eggyéválásnak", kozmikus újjászületésnek, misztikus-mitikus reinkarnációnak előre megírt forgatókönyv szerinti dramaturgiája van, amelyben a hősök egymásra találása és mitikus násza biztosítja a következő nagy világkorszak, a Vízöntő-éra Napjának rangját, és ezzel a világ „jó dolgát"… József Attila minden Flóra-verse dicsekvés, amelyekben a nagybetűs Jó kerül m(M)érlegre, és egyszer sem találtatik könnyűnek…

2 Rejtelmek

Rejtelmek ha zengenek,
őrt állok, mint mesékbe'.
Bebujtattál engemet
talpig nehéz hűségbe.

Szól a szellő, szól a víz,
elpirulsz, ha megérted.
Szól a szem és szól a szív,
folyamodnak teérted.

[136] Vö. Tverdota György 2005. 294.

Én is írom énekem:
ha már szeretlek téged,
tedd könnyűvé énnekem
ezt a nehéz hűséget.

A *Hexaméterek*et a *Rejtelmek*be az őr örökíti örökre. József Attilát ebben a versében mintha „a titkokat ne lesd meg" eszméje vezérelné, mintha az első vers kinyilatkoztatott beteljesülését féltené a rontástól, babonásan. (Régen az újszülötteket nem volt szabad dicsérni, ellenkezőleg, le kellett őket csúnyázni, esetleg meg is köpködni, hogy a sötét erők, a rossz szellemek, a boszorkányok vagy a „szépasszonyok" meg ne rontsák, az amúgy gyönyörű és életrevaló csecsemőt.) El kell tehát rejteni, mindazt, ami szép és jó, a dicséret, dicsekvés ugyanis ártást hozhat az oly nehezen megszületett világharmóniára: Flóra és Attila szerelmére. A *Rejtelmek* tehát „védővers", átokelhárító célzattal íródott. Mint Ady Endre őrzői a strázsán, József Attila is a hűség (értsd: hőség vagy akár hősség) egyenruhájában áll őrt és vigyázza az életet, amely élni akar. A vers középső szakasza rejti a titkot, az maga a rejtelem, a „nagy mű", amelyben a költő, mintegy öncenzúrát alkalmazva rejtjelezi a szerelmet, virágnyelven fogalmaz: kimondja a kimondhatatlant és mégsem mondja el a kimondhatót. A szellő és a víz szavát (mindkettőben József Attila rejtezik) Flóra megértette, el is pirult, hiszen még szeplőtelen. Csak sejthetjük, hogy milyen szép szavakat duruzsolt hősszerelmesünk a Kozmosz Virágának. De Flóra szeme és szíve is beszédesek és „folyamodnak".

A versnek ez a strófája is igazi „jin-jang szerkezetű", ahol az olvasó nem tudja pontosan, hogy ki kicsoda, hiszen a szellő és a víz, mint a természet (ős)elemei rejthetik Flórát is, és a szemérmes Attila az, aki megértette a natúra arcpirongató igazságát. Csakúgy a szem és a szív szólása eredhet-fakadhat attilai forrásból is, és egyenesen Flórába folyamodik, torkollik…

Az első és a harmadik versszak négy-négy sora mintha körülbástyázná, elrejtené és egyben védené az élet titkos misztériumát, a „mese hőse", Attila pedig nemcsak a lét fenntartásán munkálkodik titkon, hanem mint strázsamester áll őrt magának és mint világfigyelő egyben a mindenségen, a kozmoszon is rajta tartja a szemét, bármily nehéz is egyszerre ez a hűség és hős(s)ég…

A *Rejtelmek*ben kétszer fordul elő a hűség szó, tehát súlya kell, hogy legyen, amelyet illő megmérnünk. Érdekes és első látásra ellentmondásos,

hogy nyelvünkben a hűség fogalmát egy olyan szó jelzi, amelynek egyidejűleg *hideg, hűvös* jelentése is van. Logikusabbnak tűnne, ha a valakihez vagy valamihez való állhatatos, kitartó ragaszkodást a hőség szóval fejeznénk ki. A szerelem, ha lángoló (márpedig az igazi szerelem éget), igen nagy hőtermeléssel jár, a szerelmesek hőjét már messziről lehet érezni. Csakhogy a szerelem és a hűség nem feltétlenül járnak kéz a kézben…

Hűség szavunk minden valószínűség szerint a hű – hűs – hűvös szavakból eredeztethető, mindazonáltal az üde-friss jelentést is magában rejti. Innen nézve a hűséget, az nem más, mint megújulni képes valakihez tartozás, valami olyasmi, mint a hűvös forrás, vagy a tavaszi napéjegyenlőség napján megújuló Nap. A Nap is, a víz is úgy tarthatja meg „hűségét", ha körpályán mozog, visszatér oda, ahonnan elindult, és azon a ponton megújul, felfrissül, reinkarnálódik. Ezt teszi Attila, a hun, amikor Józsefbe öltözik az igazság Napjaként, vagy az élet vizeként, megtartójaként. Ehhez a megújuláshoz, hűséghez „asszisztál" Flóra azzal, hogy megkönnyíti a hősnek a (talpig nehéz) hűséget. De a hős, a megújulni képes, hűséges Nap is sokat nyomhat a latba, a kozmoszba (értsd: Kozmutzába), és éppen ezzel a „latba vetéssel" szüli meg Flóra a szabadságot és a rendet. Mindezt maga a költő is elmondja Március című versében.

……
A megbántott Föld ha kihül,
ég Flórám és szivem szerelme.

Mert mi teremtünk szép, okos lányt
és bátor, értelmes fiút,
ki őriz belőlünk egy foszlányt,
mint nap fényéből a Tejút, –
és ha csak pislog már a Nap,
sarjaink bízóan csacsogva
jó gépen tovább szállnak
a művelhető csillagokba. (Március, részlet)

Sok hozzáfűznivalónk nemigen lehet az elmondottakhoz, József Attila szóról-szóra leírja ebben a „kezdetversben" (március a Kos, vagyis József Attila hava, a mindenkori kezdet hónapja, az új tavaszpont idejetere) „jövőnemző próféciáit". Korunk talán legismertebb gondolkodója, a fizikus-kozmológus Stephen W. Hawking, legutolsó, Magyarországon is megjelent művében foglalkozik meggyőzően az emberiség jövőjével.

Hosszú távon csakis úgy képzelhető az emberi faj fennmaradása és életképessége (állítja), ha „élettér-idejét” kiterjeszti, és maga alkotta gépein tovaterjed a kozmoszba…

Az időből és egyensúlyából kibillent földi életet szerelemmel lehet átmenteni, Flóra pedig szereti Attilát, a Nap és a Tejút(-istennő) éppen ezen az átmentésen munkálkodnak… A Flóra-ciklus harmadik tagja szorosan illeszkedik az eddig elmondottakhoz:

3 Már két milliárd

Már két milliárd ember kötöz itt,
hogy belőlem hű állatuk legyen.
De világuktól délre költözik
a szép jóság s a szelid érzelem.
Mindenségüket tartani a fénybe,
mint orvos ha néz az üvegedénybe,
már nem tudom, megadom magam kényre
ha nem segítesz nékem, szerelem.

Úgy kellesz, mint a parasztnak a föld,
a csendes eső és a tiszta nap.
Úgy kellesz, mint a növénynek a zöld,
hogy levelei kiviruljanak.
Úgy kellesz, mint a dolgos tömegeknek,
kik daccal s tehetetlenül remegnek,
mert kínjukból jövőnk nem született meg,
munka, szabadság, kenyér s jószavak.

Úgy kellesz nekem, Flóra, mint falun
villanyfény, kőház, iskolák, kutak;
mint gyermekeknek játék, oltalom,
munkásoknak emberi öntudat.
Mint minta, mint az erény a szegénybe,
s ez össze-vissza kúsza szövevénybe,
társadalmunkba, elme kell, nagy fénybe’,
mely igazodni magára mutat.

Ha valakinek eddig kételyei lettek volna József Attila Flóra-verseinek tartalmi vonatkozásaival kapcsolatban, és a költő személyes boldogságát, örömét, esetleg disszonáns felhangokkal ékesített személyes viszonyát érzékelték csak ezekből a szerelmes költeményeknek titulált énekekből, azok most azzal a ténnyel kénytelenek szembesülni, hogy költőnk számára a Flórával való szerelem „csak” eszköz, egyfajta gyógymód, hogy az a bizonyos kétmilliárd beteg ember (1937-ben kb. ennyi lakója lehetett bolygónknak), aki mellesleg minden „kezelésnek” ellenáll, „kikupálódjon”. Igen, az elmébe kell a fény, hogy lássa magát, és eszerint igazodjon. A költő, a mágus, a sámán, a varázsló, a mitikus József Attila hiszi-tudja, hogy Flórával való szerelme tényleg megvilágítja az emberiség tudatát, jó útra téríti a társadalmat.

Valójában egy betegségorvosló ráolvasásról van szó, ahol a szertartásmester József Attila mondja, amit tesz, és teszi, amit mond: szeret, és ez maga a szertartás, a gyógyítás, a gyógy-írás, mondhatnánk: csoportterápia, nagycsoportban, kétmilliárd emberen.

A 4. sor szép jóságában nem nehéz „lelepleznünk" a jó szépet (ez volna a betegség hiánya), Józsefet, az 5. sor Mindensége természetesen a kozmosz, vagyis Kozmutza (Flóra), a 6. sorban pedig ez a szerelmespár, immár orvosi minőségben néz abba a bizonyos üvegedénybe, hogy fény derüljön a világ bajának okára (a vers végére pontos diagnózist állítanak fel). Amíg tehát az első versszakban a kijelölt feladat körvonalazódik, addig a második és harmadik versszakban tulajdonképpen a kórelőzmény felvétele történik, a panaszok, a (hiány)tünetek felsorolása zajlik, meghozzá a pontos kórisme felállítása érdekében. Úgy tűnik, mintha József Attila, a gyógyító, ugyanabban a hiánybetegségben szenvedne, mint a többi, kétmilliárdnál egyel kevesebb embertársa, Kozmutza Flóra nélkül ugyanis sem a Földön, sem a Kozmoszban nem képzelhető el az élet. József Attila tehát nem tesz mást, mint két versszakon keresztül részletezi, ragozza a Kozmutza Flóra nevet. Ő tehát a f(F)öld (Gaia), az eső, a nap (a természet őselemei közül a víz és a tűz), de benne rejlik (mint ezt már korábban elmondtuk) a növényzet, a maga zöld leveleivel. A munka, szabadság, kenyér, jószavak már a másodlagos természet (a társadalom) „hiányFlórái". A villanyfény, a kőház, az iskolák, a kutak, mind-mind a természet adományai lennének, egyelőre viszont valamennyi felsorolt, természetből építkező dolog hiányként, vagyis mint deficit szerepel a „kórlapon"…

Úgy tűnik azonban, hogy nemcsak Kozmutza Flóra elengedhetetlen feltétele az életnek, az egészségnek, József Attila nélkül, vagyis az élet vize, az élet megtartója, az örök ifjúság itala nélkül is bajok vannak, rossz idők járnak… A Flóra-ciklus negyedik költeménye József Attila hiányára figyelmeztet, aki ezúttal magában keresi az orvosságot:

4 Buzgóság

Ha oly buzgó volnék, mint szerelmes
s megbékülne e háborús család,
az emberek, keresném engedelmes szívvel
az örökös ifjúság italát.

Nehezülök már, lelkem akkor boldog,
ha pírban zöldel a fiatal ág –
bár búcsút int nekem... E fura dolgot űzném,
az örökös ifjúság italát.

Fecseghetnének nyelves tudományok –
mind pártfogolna, ki szivébe lát:
legalább keressem, amire vágyok,
bár nincs,
az örökös ifjúság italát.

A vers tanulsága szerint a másik gyógyír az örök ifjúság itala (értsd: Attila) volna, ami (aki) viszont csak Flórával teljes egész. Erre utalnak a következő sorok: „…lelkem akkor boldog, / ha pírban zöldel a fiatal ág…" A pír természetesen a felkelő Nap, vagyis József Attila pírja, a fiatal zöld ág Flóra. A két versből tehát az vonható le közös tanulságként, hogy külön-külön sem Flóra (a Már két milliárd című versben), sem Attila (a Buzgóság című versben) nem mennek semmire, sem egymás baját, sem a világ kórságát nem tudják meggyógyítani, a helyes mederbe terelni a dolgok folyását.

A ciklus ötödik verse (kvintesszenciája), hasonlatosan az első versheza *Hexaméterek*hez, újfent a harmóniát, a megtalált rendet dicséri, dicsőíti, de mindenekelőtt Flórát teszi mérlegre:

5 Megméressél!

Már nem képzelt ház üres telken,
csinosodik, épül a lelkem,
mivel az árnyakkal betelten
a nők között Flórára leltem.

Ő a mezőn a harmatosság,
kétes létben a bizonyosság,
lábai kígyóim tapossák,
gondjaim mosolyai mossák.

Ízét adja a tiszta víznek,
száját adja a tiszta íznek,
hazaszólít, amikor űznek,
szemében csikó legelészget.

Ő az okmány, kivel a kellem
a porráomlás ellen, a szellem
az ólálkodó semmi ellen
szól, pöröl szorongó szerelmem.

Érdekeimből megértettél,
bátorrá vakmerőből tettél,
kínlódtál, amíg nem szerettél,
egész világom ege lettél, –

hát dícsértessél s hírdettessél,
minden korokon át szeressél
s nehogy bárkiben alább essél,
mindig, mindenütt megméressél!

A címben szereplő (meg)méretés a verset közvetlenül „visszakapcsolja" az első Flóra-vers (hexa)métereihez.

És valóban a mérés-mérlegelés jelenti a vers magját több szempontból, többféle szinten is. A Már két milliárd című versben is két verssza-

kon keresztül sorolja József Attila a „tételeket”, és teszi a mérleg egyik serpenyőjére, a mérleg másik karjának edénye azonban üresen marad, ezért a kibillent egyensúly verse a *Már két milliárd.* Most viszont azt kell tapasztalnunk, hogy József Attila párhuzamosan és egyszerre rakja meg a mérleg mindkét serpenyőjét:

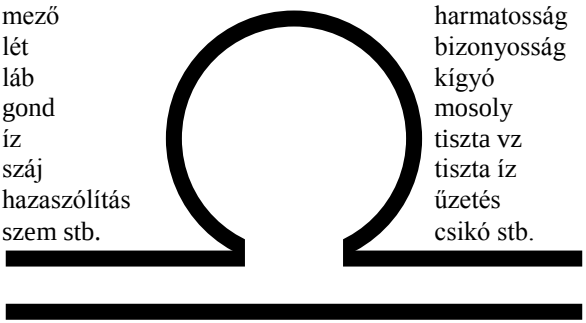

Ide is, oda is tesz egy kicsit magából, egy kicsit Flórából, és ezzel „működteti” tulajdonképpen ezt a „világ-libikókát”.

A mérleghintán Attila és Flóra ülnek, igazság szerint viszont „globális” megmérettetés zajlik, hűséges hőseink immár hatmilliárd ember helyett méretik magukat az igazság-hamisság karjain…

József Attila és Kozmutza Flóra megméretésének kozmikus, csillagmítoszi aspektusai is vannak, sőt minden valószínűség szerint ez az égi egyensúly, ez a várva várt asztrálmitológiai konstelláció szavatolja glóbuszunk „vitálkapacitását”, jövendőjét, a *miképpen a mennyben, azonképpen a földön is* elv alapján.

Lássuk először, miként vannak jelen hőseink az égen, egészen pontosan az éves Napjárás útján. Az üres telek új-csinos lélek-háza a Kos téridő egysége. Tudjuk, József Attila a Kos szülötte. A Kossal átellenben, a szemben lévő oldalon az ég körén, a Nap útján a Mérleg helyezkedik el, az Flóra háza, ebben a jegyben történik tulajdonképpen Flóra megméretése.

A Kos–Mérleg-tengely az ún. kardinális kereszt egyik szárát jelöli ki, a tavaszi, ill. őszi napéjegyenlőség égi lokuszait. (A kereszt másik szára, a Rák–Bak-tengely viszont a nyári, ill. téli napfordulók helyei. József Attila a Kos jegyében marsi tulajdonságok birtokosa, Flóra a Mérlegben vénuszi karakterrel bír. A szemben álló két hős szellemi-testi

kontinuumot alkot az égen, csak egymást látják, farkasszemet néznek egymással, mivel Attila (aki mint Nap-hős, a Kos jegyében, a tavaszi napfordulókor újjászületik, erőre kap) árnyékban hagyja a zodiákus többi szereplőjét, és csak Flórát világítja meg. (Ez az a helyzet, amikor „…pírban zöldel a fiatal ág…")

A huszadik sorban ez áll: „egész világom ege lettél…"

Elképzelhető, hogy József Attilában a Kozmutza – kozmosz – világ – ég – egész asszociációsor villant fel, amikor egymás mellé illesztette a szóban forgó idézet szavait. A Kozmutza családnév (és egyben a román pópa vezetékneve, aki apja helyett – József Áron, tudjuk, szintén román volt – apáskodott felette diákkorában) nem minden ok nélkül varázsolhatta el a költőt. Mint láttuk, ennek a bizonyos névvarázsnak, névmágiának megvoltak a megfelelő előzményei. A személyek: Kozmutza, a pap, és Kozmutza Flóra, akik a nevet hordozták-viselték, magát a mindenséget tették a költő számára szinte fizikailag is, de mindenekelőtt ún. metafizikailag érezhető, kitapintható realitássá. Külön figyelmet érdemel a verssor utolsó szava, a *lettél,* amely igazi varázsszó, és mintegy magába sűríti az egész sort, de szinte a verset is. Oda-vissza is olvasható, jobbról és balról is közel ugyanaz az értelme, amitől egy kicsit a m(M)érlegre emlékeztet, tükörszimmetrikus volta a librához (mérleg) teszi hasonlatossá. Mindkét irányból olvasva a következők „szűrhetők ki" belőle:

LE, LÉ, LETT, LÉT, TÉL, ÉL, TE, ÉT, ETTÉL stb…

Mindazonáltal továbbgondolásra érdemesnek tartom a következő változatokat is: ETTÉL, ETEL, ITAL, ATIL, ATTILA stb.

Az egész világ(om) ege szóösszetétel megengedi azt a következtetést is, hogy Kozmutza Flóra (a román pópával, a másik Kozmutzával egyetemben) „szűkebb kozmikus környezetünket", a Naprendszert, ill. az Állatövet is megszemélyesítse.

Ahogy a Már két milliárd című versben elsősorban a f(F)öldi természet (és társadalom) dolgaira volt kiterjeszthető (hiány alakjában) Flóra, úgy vonatkoztatható most a kozmoszra, szinte maradék nélkül Kozmutza.

Tejút-istennői voltára már többször kitértünk (legutóbb a Március című vers kapcsán) és lesz még alkalmunk arra a továbbiakban is, hogy hangsúlyozzuk ebbéli szerepének természetét. Lássuk, miként alkotnak (ezúttal közös vi*lágot) József Attila és Kozmutza Flóra:

A mező ezúttal az ég mezeje, maga a Zodiákus, a harmat a Vízöntő. A kétes lét (kettős létezés) a Kettőst, vagyis az Ikreket jelenti, míg a bizonyosság az oppozíciós Nyilast definiálja, egyben a magyarság, Ma-

gyarország „védjegye”. Ez a szembenállás (Ikrek–Nyilas) a Tejút vonulatának főtengelye is. A lábak az emberi testen a Halakat jelentik, a Kígyó a keleti zodiákus állata, a Skorpiónak felel meg. A gondokat mosó mosolyok újra a Vízöntőt sejtetik, de a tiszta víz is a Vízöntőt juttatja eszünkbe. A szemben (Flóra szemében) legelésző csikó a Nyilas (a keleti zodiákus Lova). Az okmány és a pörösködés újfent a Mérleg felségterülete (bíráskodás, ítélethozatal). Az utolsó versszak dicsérettetése, hirdettetése (mint ezt már többen is megállapították) imádságos énekekre, Mária-himnuszokra hangolják az olvasót hangulatukkal. Itt vagyunk a Szűznél, aki (ős)anyai mivoltában a Rákkal is kapcsolatba hozható. (A csillagmítoszi hagyományban az anyasággal kapcsolatos fogalmak a Rák jegyéhez fűződnek, s az sem véletlen, hogy ebben a jegyben van a Hold erőben, itt uralkodik. Ez lehet a magyarázata annak, hogy Szűz Máriát gyakran szokták úgy ábrázolni, hogy a félholdon áll.)

Kilenc állatövi jegy (egyesek többször is) fordul elő a versben, annak megfelelően, hogy József Attila és Kozmutza Flóra kapcsolata is kilenc hónapig tartott, mint ezt Flórától a korábbiakban már megtudtuk.

Az eddig elmondottakban (csillagmítoszi szempontból) a Nap éves útjának egyes állomásait próbáltuk beazonosítani, és valamifajta képet alkotni az égi Flóráról, Kozmutzáról. Az utolsó versszak második sora: „minden korokon át szeressél”, azt sugallja, hogy ez a most beállt égi rend sok-sok évig álljon fenn (minden korokon át), ami talán biztosítéka lehetne egy ennek megfelelő, ebből következő f(F)öldi rendnek is. Érdekes, hogy a megszólítást (egyes szám második személy) és a két utolsó versszakot (ami szintén egyes szám második személyben íródott) már nemcsak Flórára vonatkoztathatjuk, hanem József Attilára is (önmegszólítás), sőt (és elsősorban) nekünk szól ki a versből és kér bennünket arra, hogy mindig, mindenütt megméressünk. (A hat versszakból az első négy egyes szám első, ill. harmadik személyben beszél.)

Az ún. énhatárok elmosódása a versben természetesen nem József Attila ún. betegségének kórtünete, hanem egy pantheisztikus életérzés megnyilvánulása, nem egó-deficit, hanem ráadás az életre…

De maradjunk még egy szusszanásra a csillagoknál, egészen pontosan: próbáljunk magyarázatot adni annak a jelenségnek, hogy egyes állatövi jegyek (Nyilas, Mérleg, Vízöntő) többször is előfordulnak a költeményben (ha rejtetten is, de mégiscsak ott vannak).

Ha a dolog végére akarunk járni, akkor az ún. nagyéves (platóni) Napjárás útján kell nekünk is elindulni (követni a költőt), visszafelé (az

óramutató járásával ellenkező irányban), abban a tér-idő dimenzióban egy hónap 2160 (pontosabban: 26 000 : 12 = 2167) földi évnek felel meg, az év hossza pedig 26 000 földi évet tesz ki. Ez a precessziós idő adja meg igazán a vers utolsó három sorának jelentőségét, amelyeket a költő immár nemcsak Flórához ír, és nem is csak önmagát szólítgatja, hanem (már tudjuk) nekünk és utódainknak is üzennek ezek a sorok: „minden korokon át szeressél / s nehogy bárkiben alább essél, / mindig, mindenütt megméressél!"

A Nyilas többszöri (kétszeri) előfordulása talán a magyarság „Lovasbizonyosságát" erősíti. József Attila személyes magánügyei (most éppen Flórával) és a Világ dolgainak rendezése mellett mindig hagyott időt és teret (de véleményünk szerint ez foglalkoztatta igazán egész életében) a nemzet ügyének, sohasem volt számára közömbös a magyarság sorsa, jövője, múltja és jelene. Talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy az anyához-anyjához való viszony mutat egyfajta analógiát az (anya)országgal való viszonnyal is. A „két anya" elvesztését, szinte párhuzamosan, hogy úgy mondjuk, szinkronban éli meg és szublimálja a maga módján. Szűz Mária alakja nemcsak (be nem teljesült) szerelmeinek, múzsáinak „közös nevezője", Boldogasszony anyánk minden szerelmében az „ország anyja" is, akinek Szent István ajánlotta fel Hunniát. A „kétes lét" ezek szerint nemcsak József Attilára, de elsősorban az országra vonatkozik (mindkettő léte tényleg kétes), a bizonyosságot viszont lehet, hogy tényleg a Nyilastól (és nem a nyilasoktól) kaphatja meg költő, nemzet, ország, sőt világ is…

Nem gondoljuk, hogy József Attila, aki köztudottan „az adott világ mérnökének" tartotta magát, tudatosan, előre megfontolt szándékkal építette volna bele költeményeibe ezeket (az általunk fellelni vélt) csillagászati, asztrológiai, asztrálmítoszi összefüggéseket (noha az is köztudott, hogy mint mindennel, asztrológiával is foglalkozott, vagyis sohasem lehet tudni), ennek ellenére (vagy éppen ezért) érdekes, életét és életművét ebből a szempontból is nagyító alá venni. (Ebben az írásunkban csak érintőlegesen hívjuk fel a figyelmet egy-egy vers vagy esemény kapcsán a csillagmítoszi összefüggésekre.) A Nyilas nemcsak a magyarsággal kapcsolatos képzetek csomópontja, de Jupiter otthona is, Jupitert pedig a csillagmítoszi hagyomány mint teremtő – isteni – ősapát tart számon.

Ez utóbbi jó egyezést mutat a mi Attilánk nevéből fakadó atyai minőséggel.

Nagyon szép, nagyon sokatmondó a vers tizenkettedik sora: „szemében csikó legelészget."

József Attila Flóra szemében egy legelésző csikót lát. Ez a flórai szem (a lélek tükre) egyszerre mutatja meg Flóra „egy másik – többedik – mély-énjét": (F)lóra termettségét, de egyben visszatükrözi Attila „másik igazképét" is.

József Attila nem feledkezik meg (de mi sem) a „lóáldozat történetéről", sem arról a bizonyos történelmi eseményről (a fehér ló legendájáról), amelynek során a magyarok egy fehér lóért cserébe tettek szert az új hazára a Kárpát-medencében, sem arról, amit József Jolánnak elevenített fel a költő a Siesta szanatóriumbeli tartózkodásának utolsó napjaiban. József Jolán így emlékezik vissza:

„Melle sebesen zihált a sírástól és behunyt szemei előtt tartotta a kis »Színházi Életet«, aminek egyik oldalán egy kacsaformájú rajz volt, olyan, mint a hintaló.

– Emlékszel? Amikor felvágtam a hintalovamat, hogy legyen a mamának mivel megfőzni az ebédet. Akkor a mama sírt."[137]

A fehér ló történetét a Képes Krónikában Kálti Márk a következőképpen eleveníti fel:

„Ama kapitányok közt a gazdagabb és hatalmasabb Árpád volt, Álmos fia, aki Előd fia, az meg Ögyek fia. Az atyját Álmost Erdőelve országában megölték és be nem jöhetett Pannóniába. Erdőelvében tehát megpihentek és barmaikat megpihentették. A lakosoktól aztán hallották, milyen termékeny a föld, hogy a Duna igen jó folyó, és ama részeknél jobb föld nincsen a világon. Közösen tanácsot tartottak tehát és elküldték hírmondóul Kund fia Kusidot, hogy menjen, szemlélje meg az egész földet, ismerkedjék meg a föld lakosaival. Amikor tehát Kusid béjött Magyarország közepébe és leszállt a Duna-menti részekre, látta, hogy a táj kellemetes, környül pedig a föld jó és termékeny, jó a folyóvíz, sok a legelő – tetszett neki. Elment tehát a tartomány fejedelméhez, Szvatopluk nevezetűhöz, aki Attila után uralkodott, köszöntötte őt népe nevében és elmondta, mi okból jött.

Ennek hallatára örvendezett Szvatopluk nagy örvendezéssel, azt hitte ugyanis, parasztok jöttek, hogy megműveljék az ő földjét; ezért a követet kegyelmesen bocsátotta el. Kusid pedig a Duna vizéből megtöltötte kulacsát, perje fűből tömlőjét is megrakta és a fekete földből is rögöket

[137] József Jolán i. m. 257.

vivén, megtért övéihez. Elmondta mind, amit hallott és látott, megmutatta a kulacs vizet, a földet és a füvet: mindez nagyon tetszett nekik. Meg is ízlelték, meg is győződtek róla, hogy jó a föld, édes a víz, olyan a rét meg a fű is, amiképpen a hírhozó elmondta.

Árpád pedig népe között megtöltötte a Duna vizéből szarukürtjét, és mind a magyarok előtt ama kürtre a mindenható isten kegyelmét kérte: adja nekik az Úr ezt a földet mindörökre. – Szavait végezvén, felkiáltottak a magyarok: – Isten, isten, isten! – Háromszor hangoztatták, innen keletkezett ez a szokás, meg is maradt a magyaroknál mai napig.

Ezután egy értelemmel a hírmondót visszaküldték ama fejedelemhez és földjéért küldtek neki nagy fehér lovat arábiai arannyal bearanyozott nyereggel, aranyos kantárral. Látván ezt a fejedelem, fölötte megörvendezett, azt vélte, hogy vendég módra küldötték ezt neki a földért. A hírmondó földet, füvet és vizet kért a fejedelemtől. A fejedelem pedig mosolyogva mondotta:

– Legyen nekik, amennyit akarnak ezért az ajándékért!

Így tért vissza a hírmondó övéihez. Árpád pedig ezenközben a hét vezérrel bejött Pannóniába, de nem vendég módra, hanem hogy örök jogon birtokukba vegyék a földet, mint igaz örökségüket. Ekkor más hírmondót küldöttek a fejedelemhez, ily követséget bíztak rá:

– Árpád üzeni neked népével együtt ezt: Meg ne állj tovább semmiképpen azon a földön, amelyet megvettek tőled, mert a te földedet megvették a lóért, a füvet a kantárért, a vizet a nyeregért. (…)

Visszaadta hát az Úr a magyaroknak Pannóniát, miképpen Mózes idejében visszaadta Izrael fiainak örökségül az amorreusok királyának, Szeonnak földjét és Kánaán minden országát."[138]

A Képes Krónika áldozati lova a kantárral és a nyereggel tehát a honfoglaló magyaroknak a természetet (föld, fű, víz), vagyis Flórát, ill. saját régi-új mindenségüket, Pannóniát, vagyis Kozmutzát (a maguk kis kozmoszát) testesítette meg, azon a „lovas áron" jutottak attilai örökségükhöz.

A fehér ló ezek szerint ugyanazt jelentette a másodszor hont foglaló őseinknek, mint Kozmutza Flóra József Attilának. A két történetben az anyáért, az anyaországért, az anya országáért, Szűz Mária Magyarországáért lovat felajánló-feláldozó „örökösök" (József Attila, Árpád) gesztusa a közös. József Attila (víz) színrelépésével nem kevesebb történt,

[138] Képes Krónika 1959. 76–78.

mint hogy megkezdődött a harmadik honfoglalás. Ehhez a „művelethez" keresve sem talált volna költőnk jobb asszisztenst, mint Flórát, aki (tudjuk) igent mondott…

József Attila csikaját, a fa-hintalovat minden valószínűség szerint József Áron készítette (mint ahogy a csecsemő fekhelyét is, hiszen „ezermester" volt). A kis Attila ezt az apai örökséget, az „Áronlovat" vágta fel a mamának, aki a ló eleven tüzének melegén főzte meg a családot éltető ebédet. A maga módján ez is egy kis (ott)honfoglalás, és szintén „lovas áron"…

Csak találgathatjuk, hogy mit is jelentett a kisfiúnak a hintaló. (Köztudott, hogy József Attila félt a lovaktól – emlékezzünk csak vissza, hogy Öcsödön, éppen ez a lovaktól való félelem okozta azt a kis „baleset", amely aztán egészen odáig vezetett, hogy nevelőapja ostorral verte bele az attilaságot a kútnál.) Mindazonáltal, ha lóra ült, akarva-akaratlanul is megmérettetésnek tette ki magát, már csak azért is, mert az előre-hátra billegő-hintázó táltosparipa nemcsak súlyának, de mindenekelőtt (f)lóra termettségének is a m(M)érlege volt.

És most térjünk vissza a vers tizenkettedik sorához, amelyben Flóra szemében csikó legelészget. Ezzel a költői kettős (flórai, attilai) önarcképpel József Attila csillagmítoszi szempontból tulajdonképpen a Nyilast hozta egyfajta átfedésbe a Mérleggel. Ezen a „lovasmérlegen" azonban már a jövő ideje és tere, a Vízöntő harmadik dekanátusa, a Mérleg mutatkozik. József Attila léptéket – időmértéket – vált, amikor Flóra szemébe költi a legelésző csikót: az ún. nagyév – Platóni év, precessziós év – menetébe iktatja be ezen a réven és ezen az áron a magyarságot és Magyarországot. Flóra tükröző szemében nemcsak két ember szerelme van m(M)érlegen, hanem egy nép és egy ország jövője is: mindig, mindenütt megméretik.

Ha ki akarjuk kerekíteni ezt a „lovas-kört", akkor újra József Jolán visszaemlékezéseire kell hagyatkoznunk, aki igen képszerűen tudósítja a mindenkori olvasót arról, hogy miként is folyt le az a bizonyos (utolsó) utazás 1937. november negyedikén. Az úti cél (végállomás) Balatonszárszó, a helyszín, ahol a történet zajlik, egy robogó, de inkább zötykölődő vonat: „…a vonat kerekei pontos, egyenletes ritmusra zakatoltak a síneken. Bejött a kalauz és a korai szürkületben lámpát gyújtott. A kocsi világosságában a hangok megélénkültek, az emberek mozogni kezdtek. Egyik-másik elővette tarisznyáját, szalonnát, kolbászt emelt ki belőle, valaki egy kulacs bort kínált körbe. Most már a bicska is kézről kézre

járt, ki a cipóját kínálta, ki pedig a szőlőt a kosarárból. A nyájasan ismerkedő, egymást kínálgató, kedvre derült emberek között távolian, magányosan ült Attila. Előrehajolt térdére könyökölve, és egyik cigarettát szívta a másik után. A bágyasztó meleg az én aggodalmaimat, szorongásaimat is ellankasztotta, szótlanul ültem mellette. Talán nem is mertem megszólalni. Elővettem egy könyvet és olvasni kezdtem. Attila egyszer csak megkérdezte:

– Mit olvasol?

– Felix Salten könyvét, a »Flórián«-t – feleltem.

Alig mondtam ki a szavakat, Attila hirtelen felegyenesedett és valósággal kiragadta a könyvet a kezemből. A könyv tábláján nagy betűkkel állt a név: »Flórián«. Mellette a címlap rajza, fehér lófej.

– Kitől kaptad ezt a könyvet? – kérdezte hallatlan izgalommal.

– Judit kölcsönözte az útra – feleltem mit se sejtve.

Ettől a pillanattól kezdve, mintha a pokol minden fúriája odagyülekezett volna kettőnk köré. Attila nekitámaszkodott a pad támlájának, és szünet nélkül tördelte a kezét, gyötörte ujjait. Hideglelősen hallgattam emésztő, önmarcangoló látomásait, a szétzilált lelkéből burjánzó eszelős gondolatokat, amelyeket – ez volt a legdöbbenetesebb – kristálytiszta logikával csoportosított és állított egymás mellé. Nem is egymás mellé, hanem egyiket a másik keskeny, elvékonyodó csúcsára állítva és a végtelenbe tornyosuló képtelenségek végén ott lebegett ő maga, mint egy elátkozott bűvész.

Nem emlékszem a szavakra, csak a döbbenetemre és tanácstalanságomra. Flórián, az Flóra. És Judit, aki kezembe adta a könyvet… »Tudsz te erről, hogy mi van emögött?« – kérdezte iszonyodva. És a színes, tarka plakátok ott szemközt, a kocsi falán. Az egyiken a felírás így szólt: »Vissza a természethez«. Igen, ezt odatették, hogy a szeme előtt legyen. Most utazunk, »vissza a természethez«. Milyen szép és megnyugtató volna ez, ha nem figyelmeztetne a veszélyre a közvetlenül mellette lógó plakát: »Igyunk Igmándy keserűvizet«. »Érted?« – kérdezte tovább. Ez jelenti a felpuffadt beleket, a vízbefulladt hullák beleit. »Sejtettem, hogy ide küldenek meghalni«, mondta iszonyodva és előregörnyedt, mint aki már eleget látott és eleget tud a falra akasztott jelekből.”[139]

A szerelvényen váratlanul felbukkanó Flóra ezúttal is fehér ló képében kíséri, kísérti Attilát, aki éppen hozzá készül: vissza a természetbe…

[139] József Jolán i. m. 261–262.

Az (utolsó) ítélet m(M)érlege mi más is lehetne, mint a vonat, amely egyben a sötétbe-sötétben robogó országot juttatja eszünkbe, rajta a szalonnázgató, borozgató magyarokkal, akik szintén a maguk Balatonszárszóira utaznak éppen, talán nem is sejtve mindazt, amit költőnk gondolataiba merülve előrelát: a sok hullát…

Talán a második világégés (Szent Flórián a tűzoltók védőszentje), a hirosimai atombombával, a holokauszttal, ötvenhat, vagy a „gazdaság-kor" stb. jelenti majd a világnak és a magyarságnak a mindig mindenütt való megméretést. Alább esni már nem lehet, hiszen a Vízöntő az évkör legmélyebb régiója, erről a holtpontról („Holt vidék") meghalva-újjászületve lehet csak kimozdulni, felemelkedni, és Attilánk, mint a visszatérő fény, ezt az utat járja…

Ebben az újjászületés-visszatérő fény minőségben világítja meg költőnk a Hazám című vers éjjelét is hazafelé mentében.

Hazám

1

Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bársony nesz inog,
a szellőzködő, lágy melegben
tapsikoltak a jázminok,

nagy, álmos dzsungel volt a lelkem
s háltak az uccán. Rám csapott,
amiből eszméletem, nyelvem
származik s táplálkozni fog,

a közösség, amely e részeg
ölbecsaló anyatermészet
férfitársaként él, komor

munkahelyeken káromkodva,
vagy itt töpreng az éj nagy odva
mélyén: a nemzeti nyomor.

2

Ezernyi fajta népbetegség,
szapora csecsemőhalál,
árvaság, korai öregség,
elmebaj, egyke és sivár

bűn, öngyilkosság, lelki restség,
mely, hitetlen, csodára vár,
nem elegendő, hogy kitessék:
föl kéne szabadulni már!

S a hozzáértő, dolgozó
nép okos gyülekezetében
hányni-vetni meg száz bajunk.

Az erőszak bűvöletében
mit bánja sok törvényhozó,
hogy mint pusztul el szép fajunk

3

A földesúr, akinek sérvig
emeltek tönköt, gabonát,
csákányosokkal puszta tért nyit,
szétveret falut és tanyát.

S a gondra bátor, okos férfit,
ki védte menthetlen honát,
mint állatot terelni értik,
hogy válasszon bölcs honatyát.

Cicáznak a szép csendőrtollak,
mosolyognak és szavatolnak,
megírják, ki lesz a követ,

hisz „nyiltan" dönt, ki ezer éve
magával kötve, mint a kéve,
sunyít vagy parancsot követ.

4

Sok urunk nem volt rest, se kába,
birtokát óvni ellenünk,
s kitántorgott Amerikába
másfél millió emberünk.

Szive szorult, rezgett a lába,
acsargó habon tovatűnt,
emlékezően és okádva,
mint aki borba fojt be bűnt.

Volt, aki úgy vélte, kolomp szól,
s társa, ki tudta, ily bolondtól
pénzt eztán se lát a család.

Multunk mind össze van torlódva
s mint szorongó kivándorlókra,
ránk is úgy vár az új világ.

5

A munkásnak nem több a bére,
mint amit maga kicsikart,
levesre telik és kenyérre
s fröccsre, hogy csináljon ricsajt.

Az ország nem kérdi, mivégre
engedik meggyűlni a bajt
s mért nem a munkás védelmére
gyámolítják a gyáripart.

Szövőlány cukros ételekről
álmodik, nem tud kartelekről.
S ha szombaton kezébe nyomják

a pénzt s a büntetést levonják:
kuncog a krajcár: ennyiért
dolgoztál, nem épp semmiért.

6

Retteg a szegénytől a gazdag
s a gazdagtól fél a szegény.
Fortélyos félelem igazgat minket
s nem csalóka remény.

Nem adna jogot a parasztnak,
ki rág a paraszt kenyerén
s a summás sárgul, mint az asztag,
de követelni nem serény.

Ezer esztendő távolából,
hátán kis batyuval, kilábol
a népségből a nép fia.

Hol lehet altiszt, azt kutatja,
holott a sírt, hol nyugszik atyja,
kellene megbotoznia.

7

S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad –
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyek hűséges fiad!

Totyogjon; aki buksi medve,
láncon – nekem ezt nem szabad!
Költő vagyok – szólj ügyészedre,
ki ne tépje a tollamat!

Adtá1 földmívest a tengernek,
adj emberséget az embernek.
Adj magyarságot a magyarnak,

hogy mi ne legyünk német gyarmat
Hadd írjak szépet, jót – nekem
add meg boldogabb énekem!

A *Hazám* szonettfüzér „atipikus" Flóra-vers. 1937 májusában íródott, tehát a Flóra-korszakban, mégsem neki szól (a verset József Attila felkérésre írta, a Szép Szó egy tematikus számához), hanem (érdekes módon) Vágó Márta az igazi címzett (aki szintén visszatért József Attila életébe), neki akarja ugyanis a költő a verset ajánlani, de Vágó ezúttal is kosarat ad. Bizonyos tekintetben izgalmasabb, érdekesebb, titokzatosabb ez a felajánlás, mint maga a vers. Igazából talán maga Vágó Márta sem érti, hogy mi keresnivalója is van József Attila életében, amikor a költőnek ott van Kozmutza Flóra, akinek sokkal fényesebben cseng a neve, mint az övé. És miért éppen a Hazám című verssel keresi meg a költő régi mátkáját? Szerencsére Vágó Márta József Attiláról írt könyvében olyan elevenen örökíti meg a történteket, hogy talán választ kaphatunk ezekre a mellékesnek látszó, valójában azonban igen alapvető, mondhatnánk létkérdésekre:

„Ruganyos, friss léptekkel, derűs arccal jött be, úgy nézett szét, mint aki hazajön hosszú távollét után. Meghökkenve álltam fel üdvözlésére. (…) – Meg akartalak kérdezni, tetszik-e neked ez a vers eléggé ahhoz, hogy neked ajánljam? (…) neked *ezt* gondoltam. *Hazám* a címe. – Nagyot néztem. – Én most adósságokat fizetek – folytatta –, mielőtt elme-

gyek… (…) Nem soká élek már, még egypár adósságot fizetek, még egy pár dolgot megcsinálok, megírok, aztán pá! (…) Megyek. (…)

És, milyen különös, milyen furcsa, hiszen más nőt szeret, mit akar még tőlem, mért jön még adósságot fizetni… köszönöm, nem kell. De hiszen azt se lehet tudni, mennyire tartozik Flórához a valóságban, mennyi a képzelet… Néha csak ürügy a nő alakja… *Úgy kellesz nekem, Flóra, mint falun villanyfény, kőház, iskolák, kutak…* jutott eszembe. Csak forma, hasonlat talán, nem több a szociális mondanivalóhoz. És mért akar nekem éppen egy *Hazám* című verset ajánlani? (…)

– Te senkinek sem tartozol semmivel! – mondtam nagyon határozottan. Fölnézett, átnedvesedett a szeme. Azután: – Várj, felolvasom. – És elkezdte: – *Az éjjel hazafelé mentem, éreztem, bársony nesz inog* – ahogy szokta: rendkívül érzékletesen ejtette a szavakat. Megszakította olvasását, felém fordult, ragyogó, kisé kihívó arccal ismételte: – Bársony nesz inog. – Én tompán, hülyén ültem, nem fogtam fel egészen a sor szépségét. Folytatta: – *a szellőzködő, lágy melegben tapsikoltak a jázminok*. – Diadalmasan felkuncogott, és roppant hevesen magyarázta, hogy »illatoztak a jázminok«, már elnyűtt lett volna, és hosszas gondolkodás után sikerült megoldani a »tapsikolt«-tal. Mutatta, hogy rázzák ki magukból a szirmok az illatot, egy kis színlelt borzongással, és ujjaival is utánozta a képzelt virágmozgást. Most aztán végig felolvasta és elmondta, hogy mikor befejezte, arra gondolt, hogy ezt fogja Palinak ajánlani, a *hogy mi ne legyünk német gyarmat* miatt, de mégis úgy határozott, hogy ez már nekem szól.

– Azért, ahogy indult – várj, mindjárt elmondom –, de azért is, mert Londonban úgy küszködtél a szociális feladatokkal, a pesti Népházban is, később is, Németországban is. (…) – anyai nagyapám verekedte ki a munkásnegyedek csatornázását Pesten, erre mind emlékezett, még Ürömön hallotta emlegetni. *Ezernyi fajta népbetegség*, emlékezett arra is, hogy a kolerajárvány alatt ez a nagyapám, aki tisztifőorvos volt és az egészségügyi tanács tagja, maga ment be a »kolerabarlangba« a Gellérthegyen, ahol betegek tanyáztak… (…)

Végül visszatért arra, ahogy a vers »indult«. Felsóhajtott és elmondta: – Hazafelé mentem egy este, egyedül voltam, és – végiggondoltam, hogy mi volt jó az életemben. (…) …de mind nem olyan jó, mint amikor hozzátok mentem. Nálatok vacsorázni, ez a fiúk szerint is valami nagyon jó volt, de ez még mindig nem volt az. – Összeráncolt szemmel nézett rám. – Hanem mikor először megcsókoltalak! – (…) Én továbbra is dermed-

ten ültem, figyeltem, néztem, megint kerestem magamban mindennek a célját, mit akarhat, hiszen Flóra… De ő tovább beszélt már:

– És aztán eszembe jutott, mikor kirándulni vittetek először, te vitted a hátizsákot, virágot szedtél, odahoztad nekem megszagolni… (…)

Újra felolvasta az egészet. Most már elbűvölve figyeltem. (…)

– Szóval nem akarod, hogy neked ajánljam, nem fogadod el? – riasztott fel Attila éles, kihívó hangja. Dermedten néztem rá. Tulajdonképpen szívesen elfogadtam volna már. De ha már egyszer visszautasítottam, hogy »ki akar fizetni«! (…) – Mondd meg, mért nem akarod! – kérdezte most már kedvesen, de mégis kissé irritáltan. (…)

Az előszobaajtóból még egyszer visszafordult, és pár lépést tett az íróasztal felé, ahová a kéziratot letette, rámutatott: – Szonettekben írtam különben – mondta nagyon komolyan –, gondoltam, így talán jobban illik hozzád. (…) Hát nem akarod? Nem értem! Én gondoltam, hogy végeredményben te mindig nagyon rendes voltál hozzám, és valahogy viszonozni szerettem volna… – kissé fölényes humorral nézett rám, és aztán morogva, majdnem dadogva hozzáfűzte: – Az egyik legnagyobb – zavartan nézett rám, vállát vonogatta, úgy folytatta: – az egyik legnagyobb magyar verset kapnád mégis… – Várakozóan nézett rám. – Hát akkor mi lesz? – kérdezte maga elé a levegőbe. – Életrajzíróm leszel? – Ezt játékosan, kissé szavalva kérdezte. – Nem. Az Lucie lesz. Vagy mindketten. (…)

A következő pénteken is korán délután jött. (…) – De mondd tovább, mi volt aztán Londonban, mi volt az utolsó levelem után? – Mikor az megjött, már beteg voltam – mondtam. – Beteg? – kérdezte egy kis kelletlen fintorral –, mi volt? – Lumbago, erős zsába és vesemedence-gyulladás. (…) – Na és meddig voltál beteg? – Sokáig, több mint hat hétig. Az orvosnő, aki kezelt, azt mondta, az a baj, hogy nem is akarok eléggé meggyógyulni. (…)

Attila nyugtalanul fészkelődött. – Milyen különös – mondtam –, hogy te nem akartál kijönni utánam… (…) – …hiszen én fölajánlottam neki akkor, hogy tolmácsolnék, fordítanék neki, ha kijönne… (…) Fölkelt, és félig visszafordulva mondta: – Gondoltam, hogy valahogy azért te is megmaradhatnál, hogy te meg valahogy az anyám lehetnél, és megismerkednétek… de hát ő sem akarja… (Ti. Flóra sem akar megismerkedni Vágó Mártával – H. I.) (…)

Megint félrefordult a széken, és nagyon áthatóan nézett rám: – Mondd, te nem tartod jó versnek a *Hazámat*? – Nem vagyok vele egé-

szen tisztában, Attila, megmondom neked őszintén, nem tudtam még eléggé koncentrálni rá magam. (…) – Egyszerre ráborult a saját térdére: – Ajaj, te nem a költőt szereted bennem! – Majdnem följajdult ezzel, nem mertem félbeszakítani hangtalan magába roskadását, így ült egy darabig. – De hát mi vagyok még? Mi egyéb? Semmi! – kiáltotta."[140]

Vágó Márta (úgy tűnik) igen sok mindent megértett-megérzett ezeken a bizonyos péntek délutánokon, furcsa viszont, hogy mintha nem lett volna teljesen tudatában annak, hogy amit oly részletesen és szemléletesen lejegyzett, annak mi is az ún. „manifeszt jelentésén" túli értelme. Valószínűleg ugyanez az „amitologikus látásmód", ez a nagyon konkrét, „földhöz ragadt", szociológiai szemlélet vezetett végül oda, hogy nem fogadta el a neki szánt verset, nem ismerte fel ugyanis József Attila vele való mitikus léptékű játékát, játszmáját.

Úgy tűnik, hogy József Attilánál ez a játék, vagyis a nagy mű megvalósítása nem csak abból állt, hogy megírta, esetleg megjelentette a verset, a „szertartáshoz" szorosan hozzátartozott (legalábbis bizonyos verseknél), hogy azt annak és csakis annak írja, címezze, ajánlja fel, aki erre hivatott, máskülönben a mágia nem működik, a költemény nem fogja kiváltani a megfelelő (neki szánt) hatást. Bizonyos kitüntetett személyek (elsősorban természetesen a múzsák) nemcsak ihletői, de egyben „felerősítői" is a műveknek, akik szavatolják a nekik szánt alkotások rezonálását, és a révükön a versek tulajdonképpen kilépnek kétdimenziós síkukból, és mint élő minőségek kapcsolódnak be a világ ritmusába, így teljesítvén be küldetésüket…

Vágó Márta pontosan érez rá, hogy Attila valójában (hosszú távollét után) hazatért. Igen, ezen a *hazatért* szón van a hangsúly, József Attila ugyanis „Márta házába" tért vissza (mint Jézus annakidején), a „ház asszonyának", vagyis a háziasszonyok védőszentjének házába. A ház asszonya csakis olyan nőszemély lehet, mint Szent Márta, aki a gondjaira bízott házat rendben tartja. De (minden valószínűség szerint) aki a házára ügyel, az a hazát is híven gondozza, tekintve, hogy a kettő egy tőről fakad. Másfelől viszont Márta háza egyben Mária (és Lázár) háza is (mint ezt korábban már részletesen kifejtettük). Vágó Márta visszatérése (a Szép Szóhoz) és József Attila hazatalálása-házáratalálása felfogható úgy is, mintha egy kicsit mindketten az életbe tértek volna vissza, mint a halottaiból feltámadt Lázár. Azt is elmondtuk már hogy (véleményünk

[140] Vágó Márta i. m. 344–355.

szerint) a mártaság a máriaságnak egyfajta előképe. Amikor (az idézet vége felé) Attila arra utal, hogy Márta lehetne az anyja is, nem mást mond, mint hogy: „játssza el" Szűz Mária szerepét. Tévedünk viszont, ha azt gondoljuk, hogy Attilánk megint „Jézust játszik". Lehet, hogy ezúttal úgy érzi, élete vége felé gondoskodnia kell a hazáról, azt biztonságba kell helyezni, vagyis: Magyarországot mint István király, a Szent Szűz oltalmába kell ajánlani. Szűz Mária szerepére keresve sem találhatott volna jobb alanyt, mint egy „szociális feladatokkal küzdő munkásnőt", akinek még az ősei is azon munkálkodtak, hogy a népnek, az országnak, a hazának jobb legyen…

Vágó Márta kitűnően érzett rá arra is, hogy a költőnek csak „ürügy" a nő a „szociális mondanivalóhoz", és idéz néhány gondolatot a Már két milliárd című Flóra-versből. Ezúttal az „ürügy" a kulcsszó, József Attilának ugyanis a szó konkrét, de elsősorban szimbolikus értelmében volt Kozmutza Flóra az űr-ügye: az űr (értsd: kozmosz, azaz Kozmutza) virága (értsd: Flóra) révén teljesedett ki, és lett szó szerint űr-ügy a József Attila-i életmű, eleven „kozmoszének". Amíg tehát Vágó Márta elsősorban (F)földi léptékben volt József Attila számára életbe v(V)ágó, addig az űr igazi ügyét Kozmutza igenje szavatolta. Ne felejtsük el, hogy a múzsák közül egyedül Flóra érzett rá József Attila „szinkronjátékára", és lett a játszótársa, Vágó Márta ezzel szemben (hasonlatosan a többi múzsához) nem ismerte fel igazán ennek a játéknak, ennek az életbevágó ügynek a dimenzióit (valójában a „ráosztott szerep" erre nem is jogosította fel). Márta (József Attila Mártái) nemcsak Mária-előkép(ek), de (és ez elsősorban Vágó Mártára igaz) amolyan Flóra „elő-asszony(ok)" is. Ebből az összetartozásból megint csak megérezhetett valamit Vágó Márta, amikor azon a bizonyos felajánlási beavatáson a Flórához írt verset idézi fel magában, nem is akármelyiket: a Hazám című vers „ikertestvérét", a Már két milliárd című alkotást. A költő ugyanis mindkét versben leltárba veszi az ország, a világ bajait, aztán keresi a megfelelő segítőtársakat, akikkel orvosolhatja a beteg, vagyis a haza és a Föld nevű bolygó (ez is haza) lakóinak a kórságait. A Már két milliárd című versben Flóra tűnik alkalmasnak erre a gyógyító funkcióra, hiszen az ő neve „fényjelezheti" kétmilliárd ember egészségét, a kisebb hazát, Magyarországot talán Márta is elbírja, feltéve, ha van benne valami Flórából, vagyis Máriából (Flóra = virág = virgo = szűz = Mária), és ha nem is tudja, ha nem is akarja, akkor is ott bujkál Mártában Mária. Nem véletlenül részletezi Vágó Márta műgonddal, hogy milyen aprólékosan, milyen

mély beleéléssel mutogatta neki Attila ujjaival a jázminok illatozását, vagy eleveníti fel a költő emlékezetéből azt a momentumot, amikor az ürömhegyi kiránduláson maga szedte József Attilának az illatos virágokat, és odavitte neki megszagolni. A természetben tett kirándulás és a virágok illatozása a majdani Flórát vetítik elő a múlt emlékeiből, akinek létezéséről akkor és ott még nem volt ugyan tudomásuk, mégis ott volt, ott illatozott a szellőzködő lágy melegben, mint a jázminok a *Hazám*ban… (Flóra = természet = világ = virág)

De miért éppen jázminok?

A jázminról tudnunk kell, hogy egyes fajtái (pl. a nálunk is honos Téli jázmin – Jasminum nudiflorum) Kínából származó, sárga virágú, jellegzetes illatú, télen virágzó, olajféle, zöld vesszejű díszcserje. Ebben a növényben nemcsak Flóra (nudiflorum) testesül meg, de elsősorban Attila, mint a fény, a visszatérő Nap, az újjászülető világosság, az új (Vízöntő) kor vándorló tavaszpontja, a Márta házában hazájára lelt, s e hazát Szűz Mária oltalmába felajánló princípium is. A (Távol-)Keleten kelő Nap országának télen virágzó sárga virága jól rímel a Kos jegyében született (a Távol-Kelet országait a mundán-asztrológia a Kos jegyéhez társítja) Attilánkra, aki télen (karácsonykor) születik újjá (égi újjászületés), borul sárgán ragyogó virágzatba illatozó sugaraival. (Ha már így eljutottunk a Távol-Keletre – nem véletlenül éppen „hazánkból" kifolyólag –, akkor illik felhívni a figyelmet arra, hogy József Attila törzshelye a Japán Kávéház volt, vagy ahogy mindenki nevezte: a Japán. Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy költőnk (a) Japánban, a felkelő nap országában volt igazán otthon, ez volt a hazája. Batu kán, mongolredős szemű pesti rokona, ezen a távol-keleti-pannon kávéházi szögleten költötte világra-világgá legszebb verseit. Születésnapjára írt meglepetésversét április 11-én vetette papírra, ugyanazon a napon, amikor Batu kán a tatárjaival Muhi pusztán, szintén április 11-én, 1241-ben betört hazánkba… És még valami. Ha azt mondjuk: Japán, akkor valójában két szót ejtünk ki: JA és PÁN. Az első szó (valójában két betű) József Attila kezdőbetűit adja. A második szó a *pán,* latinul mindenséget jelent és egyben töve Pannon hazánknak, visszafelé olvasva viszont *nap,* tehát újra otthon vagyunk…

Visszatérve Vágó Márta és Kozmutza Flóra „történeteinek" közös vonásaira, József Attila mellett említést érdemel, hogy a maguk módján mindketten „belebetegedtek" a költőbe, és részben József Attila is belé-jük (elsősorban Flórába). Flóránál akkor tört elő a szívbaj (a „legjobb-

kor"), amikor megértette, hogy Attila tényleg halálosan veszi a játékot, s hogy maga „nem szállhat ki" Attila bűvköréből, neki is végig kell játszania a ráosztott szerepet. A betegség jött jól kapóra ahhoz, hogy időt nyerjen, hogy átmenetileg elodázza a „végkifejletet", és eltávolodjon szerelmétől: előbb mátrai, majd tihanyi gyógykezelésre. Vágó Mártánál fordítottan alakultak a dolgok: ő maga is (tudat alatt), de a szülők is (tudatosan) a legjobbnak látták, ha Márti kereket old, elhagyja hazáját, Attilát, és külföldre távozik. Vágó Mártát viszont éppen Attila szakítólevele, „elbocsátó szép üzenete" tette beteggé, olyannyira, hogy maga sem akart igazán meggyógyulni, szüksége volt a betegségre…

További közös momentumokat találunk hármuk viszonyában, ha elolvassuk visszaemlékezéseiket. Mindkét nő felkínálta ugyanis Attilának, hogy menjen utánuk: Flórához a Mátrába, ill. Tihanyba, Mártához Londonba. Költőnk azonban (első látásra mintegy önmagát meghazudtolva) ódzkodott ezektől a viszontlátásoktól, találkozásoktól. Tihanyi látogatását nála is a betegség tette lehetetlenné, Flórát azért nem láthatta, mert maga is elvonult: a Siestába…

De mi köze van mindennek József Attila *Hazám*jához?

A kérdésre adható egyik válasz az, hogy az anya és a haza elvesztése József Attilánál egybeesik (1919), magyarán: anya-haza egyre megy…

A másik (az előbbit megerősítő) válasz konkrétabban utal a nő (Flóra) és a haza egyfajta azonosságára, és maga a költő közli velünk a „tényállást" a Csak most értem meg az apámat kezdetű versben:

Csak most értem meg az apámat,
aki a csalárd tengeren
nekivágott Amerikának.

Csak most, hogy új világba tartok.
Flórám az én Amerikám.
Elenyésztek a régi partok…

(Csak most értem meg az apámat…, részlet)

Igen, Márta is, Flóra is hazája a maga módján a költőnek (egyik régi, másik az új, egyik a földi, másik az égi…), de csak addig, ameddig őt, mint Jézust Szűz Mária (szeplőtelenül), hordják magukban. Ha tehát Attila enged a kísértésnek, és ösztöneire, na meg a „mátkák" hívó szavára hallgat (kilépvén ezzel a költő mágikus bűvköréből, mitikus valójá-

ból), akkor éppen maga okozhatja a legnagyobb kárt nehezen megtalált szerelmeiben azzal, hogy esetleg megtörténik az, ami ilyen esetben általában annak rendje és módja szerint meg szokott történni. Flóra és Márta virágai vannak veszélyben, a defloráció Damoklész kardjaként ugyanis állandóan ott lebegne felettük Attila jelenlétében. Valójában a „nagy mű" szenvedne csorbát az életmű Mártának-Flórának szánt versei vesztenék el ezzel a hitelüket, erejüket, mágikus kisugárzásukat, szavaik varázsát, amennyiben a múzsák nem garantálnák a szeplőtelenséget. A nők: Márta és Flóra a férfitől, az embertől menekültek Londonba, a Mátrába és Tihanyba és a betegségbe, azt ugyanis (mármint Attila férfi mivoltát) nem tudták elfogadni (mindketten le is írják, hogy József Attilában elsősorban a költőt tisztelik, és nem látják benne a férfit). Ezzel szemben József Attila elsősorban mitikus okokból mondott le a velük való testi egyesülésről, mindenekelőtt éppen az életmű javára, azzal a céllal, hogy megőrizhesse ezen a réven a versek tisztaságából fakadó, eredendő energiákat.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy mitikus szempontból József Attilának előnyére vált az, hogy nem látták benne a nők a férfit, csak a tiszta gyermeki énjét, költői valóját vették komolyan, egyébiránt pedig „aszexuális" volt a számukra József Attila.

A szűz nő (anya) és a szűz föld (haza) képzete is összekapcsolódik a sorok között a Hazám című versben, és az eddig elmondottakból ez logikusnak is tűnik. Ez a bizonyos érintetlenség ugyanis a feltétele annak, hogy a hazában a helyére kerüljenek a dolgok: emberség legyen az emberekben, magyarság a magyarokban. Az emberek, a magyarok ugyanis az anyaország méhének magzatai. Ha viszont valaki vagy valami, pl. Németország megzavarja ezt a harmóniát, és gyarmattá teszi az országot (az első világháború után vagyunk, és a második világháború előtt), akkor semmi és senki sem lehet az, aminek, akinek eredendően lennie kellene. József Attila végső döntése, hogy a verset Mártának ajánlotta, és nem „Palinak" (talán Ignotus Pál lett volna –politikai okokból – az első címzett). A „hogy mi ne legyünk német gyarmat" soron múlott, ezt ugyanis konkrétan Mártának szánta a költő, ez neki szólt. Vajon miért? Egy 1928. október 10-én kelt levelében József Attila a következőképpen szólítja meg Vágó Mártát: „Földecském, kicsim, aranyom…"[141]

Vágó Márta József Attiláról szóló könyvében a következőképpen számol be a visszatérésről, az új találkozásról:

[141] Vágó Márta i. m. 178.

„Nyolc évig nem találkoztunk. (…) Közben Berlinben férjhez mentem, és Hitler miatt Pestre jöttünk a férjemmel. (…) Attila sápadtan, keményen fogai között morgott egy szigorú »szervusz«-t, erősen hangsúlyozva valami igen önérzetes és mégis szemrehányó zöngével és erősen ropogtatva az r-t. (…)

Rövid idővel ezután idegösszeroppanást kaptam, elváltam férjemtől, és amikor egyedül laktam, felmerült az az ötlet, hogy kapcsolódjak be a *Szép Szó* szerkesztésébe és ezen keresztül újra az életbe…"[142]

Vágó Márta, azzal, hogy elhagyta a hazát, férjhez ment egy némethez, József Attila mitikus logikája értelmében saját magát gyarmatosította, de kiszolgáltatta ezen a réven a Hazát, Szűz Mária országát is. A visszatérés Pestre, a német férjtől való elválása és a visszatérés az életbe, vagyis a *Szép Szóhoz,* egészen pontosan József Attilához, azért reménykeltő, mert (a mitikus analógia alapján) ily módon az ország is megszabadul majd a gyarmatosítástól és visszakerül az életbe, ahol ember az ember, magyar a magyar, és Márta is visszakerülhet oda, ahová való: József Attilához, akinek ezek után nem marad más teendője (Flóra ide vagy oda), mint hogy verset írjon neki, *Hazáját* oltalmára bízza.

De ugorjunk egy kicsit vissza Flórához, nézzünk utána, hogy ő miképpen ír könyvében (naplójában) a „kritikus időszakról":

„Bántott, hogy annyiszor s annyiféle időpontra ígérte látogatását s végül mégis elmaradt. Már beleterveztem őt a reggeli erdei sétákba, kékestetői autóbusz-kirándulásba. Ha tisztázni akartuk dolgainkat, ott lett volna rá alkalom és idő. Ez is hozzájárult bizonytalanságomhoz."[143]

„*Július 3-án…* (…) Az utolsó néhány óra, amit Attilával aznap együtt töltöttünk, derűs, meleg volt. Megállapodtunk, hogy nyáron lejön ő is Tihanyba, elhelyezem valahol a közelben, ott marad egész nyáron; lesz alkalmunk mindent megbeszélni: »rendezni közös életünket«. Azzal búcsúztunk, megérkezésem után írok neki, ő válaszol, mikorra várjam.

Ez a július eleji néhány nap a többihez viszonyítva vidám, zavartalan volt. József Attila – legalábbis velem – teljesen egészségesen viselkedett. Téren és időn kívül éreztük magunkat, a tömött fényes-zöld lombok és a muskátlik vörös ragyogása vett körül, amerre jártunk, a koranyári levegő rezgése. »Nyáron majd mindent megbeszélünk«, megnyugtató volt; re-

[142] i. m. 219., 220.
[143] Illyés Gyuláné i. m. 47.

ményt adó mind a kettőnknek: jobban megismerjük egymást, a külső akadályok elháríthatók, és időnk lesz, bőven mindenre.

Föl sem merülhetett egyikünkben sem, ami – egy hét múlva már – bekövetkezett.

Vasárnap, *július 4-én,* szüleimmel, testvéreimmel leutaztunk Tihanyba. (…) …fivérem szavaiból tudtam meg, jóval később, hogyan ment ki elutazásom után két nappal József Attila kora reggel lakásunkra, ahol csak idősebb fivéremet találta otthon, hogy milyen zavart állapotba került, és hogyan vitték Benedek tanárhoz, majd a Siesta szanatóriumba. (…) Mielőtt Tihanyba utaztam volna, ismételnem kell, több napon át találkoztam vele, órákat sétáltunk együtt, és jó, sőt nagyon jó hangulatban volt. Megbeszéltük, hogy lejön egészen rövid időn belül Tihanyba, hosszabb időre, ott mindent megbeszélünk, elintézünk.

El sem képzelhettem, hogy ilyen hirtelen változás következhetett be, ilyen súlyos állapotba kerülhetett néhány nap alatt."[144]

József Attila ún. betegsége, a mi mítoszi nézőpontunkból nem volt más, mint az, hogy a megfelelő (kitüntetett) helyen és időben egyszerűen szakított az ún. realitással. A „leszakítatlan virágot", Flórát már a magáénak tudhatta, arra viszont nem volt (nem is lehetett) „mítoszi felhatalmazása", hogy le is szakítsa. Ez volt az oka annak, hogy nem ment „virágot szedni" sem a hegyekbe, sem a vízpartra, hiszen Flóra már benne élt. Külső utazgatások helyett elindult azon a bizonyos belső úton, és öt hónapig tartott ez a révület, amely – az 1937. december harmadikai léptékváltás után – még ma is tart. Máshogy nem lehet, hiszen abban a bizonyos öt hónapban meg kellett írnia néhány fontos verset, Flórától megkapta, ami neki járt: a nevét, a többit talán az egekben intézték el. Emlékeztet ez a „cél előtti" látszólagos megtorpanás, ez az ígéret földjére be nem vonulás, a mi Álmosunk, ill. a bibliai Mózes „hont nem foglalására". Lehet aztán más szempontból is értelmezni azt, hogy József Attila miért is nem foglalta el (jól megérdemelt) „flórai-honát" a Mátrában és Tihanyban, miért nem volt – nem lehetett – számára alkalmas a terep „hegy- és vízrajza".

A Mátrát a Márták Mártája, Marton Márta emléke, de elsősorban az *Óda* uralta, amelyben József Attila egyszer már „meglelte hazáját"… Mátraháza tehát valójában (Marton) Márta háza, házatája, hazája volt. A „hely szelleme" megtette a magáét, és bármennyire is igaz az, hogy

[144] i. m. 50–52.

József Attila „sok kedves nőből próbálta összerakni” az elveszett anya képét, és a legnagyobb Flóra szerelem idején is írt Márta verseket Vágónak (éppen a *Hazám*at, vagy pl. *Az árnyékok*at). Marton Márta Mátrájában úgy látszik, Attilának nem volt, nem lehetett már semmi keresnivalója Flóra mellett, azon a helyen ugyanis néhány évvel korábban már meglelte azt, akit keresett…

Még szebb, még nagyobb kihívás annak utánajárni, hogy mi tartotta vissza József Attilát Tihanytól, milyen „mitikus okok” és furcsa szinkronicitások látszólag egymástól távol eső, ok-okozati összefüggésben nem álló dolgok játszottak közre abban, hogy költőnk Tihany helyett a *Siestá*t választotta, vagy választatta vele a sors, néhány lélekbúvár és gazdag mecénás képében, némi (szintén sorsszerű) kényszerrel.

Hogy Tihanyhoz (Tihanyba) jussunk (ill. *ne* jussunk József Attilával), a Mátrából kell elindulnunk, és egy bizonyos levélből kell kiindulnunk. József Attila gyakran írt hosszabb, rövidebb levelet Flórának, az első levél viszont, amit ő kapott Flórától, az Mátraházán íródott. József Attila tehát minden valószínűség szerint az első neki írt „Flóra-levélből” ismerte meg szerelme kézírását. Ez a bizonyos kézírás viszont kísértetiesen, de inkább úgy fogalmaznék, hogy sorsszerűen hasonlított egy másik kéz írásához, valakiéhez, akit József Attila igen jól ismert, és a barátja is volt egykor. Természetesen Illyés Gyuláról van szó, akinek keze írását Attila igen jól ismerte, amíg tartott a barátságuk, de természetesen az után is. Illyés Gyula a naplójegyzetében a következőképpen fogalmaz:

„Könyveimebe írt dedikációk egy része az ő kezétől származik: kézírásunk véletlenül olyan hasonló.”[145] Az a bizonyos *Ő* az idézetben Kozmutza Flóra, aki ekkorra már Illyés Gyula felesége.

Elképzelhető, hogy ezek az illyési, flórai írott szavak az archaikusan érző és gondolkodó, a szimbólumoknak és bizonyos dolgoknak jelentőséget, különös mágikus-misztikus sorsszerű erőt tulajdonító József Attilát arra a megállapításra juttatták, hogy a (Szent)írás szerint Kozmutza Flóra és Illyés Gyula egymáshoz kell, hogy tartozzanak, hogy (földi) életük egybe-eggyé íródik. Lehet, hogy ez a (mitikus szempontból logikus felismerés is közrejátszhatott abban, hogy József Attila tulajdonképpen már ekkor lemondott Flóráról, legalábbis „testi vonatkozásban” már nem tartott rá igényt. „Lelkét”, „metafizikus lényét” viszont (mint láttuk) szinte öröktől fogva a magáénak tudhatta és a Flóra-versek révén

[145] Illyés Gyula i. m. 119. (*Naplójegyzetek, 1961*)

a nagy mű, a nagy egyesülés, a mitikus alkímiai konjunkció tulajdonképpen már megvalósult. Igazság szerint tehát, vagyis az ige, a kimondott szó értelmében József Attilát illette meg Flóra, az írás szerint, vagyis az írott szó jogán viszont Flóra Illyés Gyulához tartozott. Ha az ige a kimondott, de elszállt szó, akkor az írás a testet öltött, de megmaradt szó, vagyis az ige testetlen, az írás testes. Ilyetén József Attila képviseli az igét, míg Illyés Gyula a testet…

És most nézzünk szét Tihanyban, vegyük leltárba a látni-hallani valókat, de figyeljünk arra is, ami nem hallható:

1. Tihany szavunk a *tih* szótőre vezethető vissza, ami a szláv nyelvekben *halk, csendes* értelmű…

2. A település egyik legismertebb (természeti) nevezetessége a visszhang. A visszhangdomb a Pisky sétány végén húzódik, régen állítólag 16 szótagból álló mondatokat is visszavert a templom fala…

3. I. András királyunk a bencés szerzeteseknek adományozta a Tihanyi-félszigetet. Az eredetiben megmaradt tihanyi alapítólevél latin szövegében található magyar szavak nyelvünk első írott emlékei…

4. Tihany egy félszigeten fekszik (az egyetlenen a tavon), amely mintegy megszakítja benyúlásával a Balaton folytonosságát…

Ezek után lássuk, hogy miként vallott egymásról az egykori két jóbarát. Hogyan festette le versében József Attila Illyés Gyulát és saját magát?

Illyés Gyulának

Minket, Gyuszi, szeretni kell
s engem tán jobban s láthatóbban.
Ki vassal szerelmet mível,
az földet mível parasztsorban.
Mi föld vagyunk, s ha meghalunk,
minket nem is kell eltemetni,
de addig addig el kell minket
az istenek elől szeretni.

Így egymás nélkül kódorogva
fojtott dühünk az égbe száll –
s a fojtott düh az isten lelke
s az isten földet nem kapál.

(1928, 1928 v. 1930)

Mit ír Illyés Gyula kettejükről?

„Életembe úgy folyt bele, mint egyik folyó a másikba. Én gyakran elnéztem az ilyet. Az Ozora melletti Gyánt-pusztán, apám családjának eredőhelye, a Sió és a Kapos egyesülésének szögében fekszik. Sokszor álltam ezen a helyen – élvezve, hogy térképen is meglelhető helyen állok

– néztem a jobbról balról érkező, majd egyesülésük után is hosszú darabon jól megkülönböztethető habokat – mert a Sió a Balaton kék vizét, a Kapos pedig a somogyi lankák híg iszapját hozta a közös vállalkozásba – és némi méltatlankodással azt gondoltam: nincs igazság abban, hogy az együttes folyót ettől fogva továbbra is Siónak hívják, hisz legalább felét most már a Kapos adja. Később – manapság is, amióta a Siót »hajózhatóvá« téve teljesen mélyre kaparták, s emiatt a Balatonból évszámra egy csöpp vizet sem engednek bele, a Sió néven ismert folyó voltaképpen a Kapos.

Nem kerestem, nem fogadtam örömmel ezt a beáradást az életembe. Festi annyi életrajz és visszaemlékezés elbűvölőnek, első pillantásra megszeretnivalónak a fiatal József Attilát, hogy bevezető nélkül elmondhassam, a fiatal József Attila nekem első pillanatra nem volt rokonszenves."[146]

Még egy idézettel kell élnünk ahhoz, hogy „teljes legyen a kép", összeálljon hőseink mítoszi mozaikja, ezekből az apró, de annál szebb töredékekből… Újfent Illyés Gyula az idézett:

„József Attilával 1927 őszén ismerkedtünk meg, mikor az első hosszú csavargás és beszélgetés után elváltunk, sokáig ráztuk egymás kezét, majd összeölelkeztünk, s én – mivel épp csüggedt volt – fölemeltem, olyan magasra fölém, amennyire csak bírtam. Utolsó búcsúzásunk is mozzanatról-mozzanatra így folyt le."[147]

Hogy a kérdésre választ adjunk, le kell fordítanunk József Attila mítoszi nyelvére az eddig elmondottakat. A költő archaikus gondolkodását kell tehát rekonstruálnunk kellő jelentőséget tulajdonítva bizonyos dolgoknak, eseményeknek.

Az első és az utolsó találkozás soká tartó kézrázogatása, majd baráti ölelése, amelyben Illyés Gyula olyan magasra emeli maga fölé József Attilát, amilyen magasra csak bírja, szépen kifejezi hőseink (eleve elrendelt) együvé tartozását, de jól tükrözi a kettejük közötti erőviszonyokat is. Illyés Gyula az, aki nagyobb testi erővel bír, ő áll biztonságosabban a földön, neki van meg az a képessége is, hogy „jobban tud helyezkedni az életben", a mindennapi gyakorlatban mintha neki lenne nagyobb tapasztalata, ő ismeri jobban a „fogásokat" stb. Mindez abban nyilvánul meg, hogy maga fölé emeli a társát, de nem döngöli a földbe, mint a népmesék bajvívói, hanem a magasban tartja. Illyés Gyula ugyanis tudja, érzi, sejti,

[146] Illyés Gyula i. m. 8.
[147] Illyés Gyuláné i. m. 116. (Illyés Gyula *Naplójegyzetei*ből, 1939 [?])

hogy a költészetben Attilát illeti a magasabb hely, József Attila ennek a 10 évig tartó szó-meccsnek a bajnoka, és mint aki egyszerre vetélytársa és bírája is volna kettejük költői szópárbajának, lendíti a győztes Attilát az „egekig" és szinte még azon is túl, a kozmoszig, tekintve, hogy ezekben a tartományokban József Attila mozog otthonosabban. Valami hasonlót fejez ki Illyés Gyula a folyók hasonlatával is, amelyek igazi telitalálatok. Szebben, jobban, szemléletesebben, mélyebben talán még senki sem ábrázolta a két „testvér-barátot" és a közöttük fennálló oldást és kötést, talán magát József Attilát kivéve…

Korábban többször és részletekbe menően kitértünk arra, hogy a Balaton és a Duna, az élet vizei miként hozhatók kapcsolatba József Attilával és az attilasággal mint az élet megtartójával. Már csak ebből a szempontból is igen figyelemreméltó, hogy Illyés Gyula József Attilát éppen azzal a folyóval azonosítja, amely a Balatont és a Dunát összeköti, vagyis a Sióval. Önmagát viszont ezúttal is a „földiesebb", a somogyi lankák híg iszapját vivő folyóval, a Kapossal hozza összefüggésbe. A két folyó úgy találkozik baráti ölelésben, mint ahogy azt hőseinknél már volt szerencsénk látni. A Sió és a Kapos vize a közös mederben, mint vér a testerekben egy testté, egy vérré, testvérré oldódik, de mégis a Sió viszi tovább a nevet, vagyis a folyók, a vizek küzdelmében is a gyengébb bizonyul erősebbnek. Annak ellenére ugyanis, hogy a Sió az apadtabb, a soványabb, a légiesebb a földes-testes-iszapos Kapossal szemben, mégis a Sióé „az utolsó szó". *Sió* szavunkból ugyanis nem nehéz kihámozni a *szó* szót, vagy ha úgy tetszik, József Attila (Szép) Szavát, a *Kapos* szó viszont a kapást juttatja eszünkbe, a parasztot, aki a földet „míveli", vagy a kapát magát, amely (az ásóval együtt) a sírások szerszáma is. Vajon milyen rejtett csatornákon (talán éppen a Sión, amely mára már „csatornafolyó") jutott József Attila Illyés Gyulához írt versében ilyen halál- és földközeli képzettársításokhoz?

„Mi föld vagyunk, s ha meghalunk, / minket nem is kell eltemetni, / (…) s az isten földet nem kapál." (Illyés Gyulának, részlet)

József Attila is tudja, érzi, sejti (a vers tanulsága szerint), hogy őt illeti a nagyobb szeretet (és nem Illyés Gyulát). Ez a szeretet azonban nem a sajnálatból fakad, nem a gyengébbnek, a kiszolgáltatottabbnak, az embernek jár, hanem a mindenséggel és az Istennel is tegező viszonyban álló költőre vonatkozik…

Tihany (a maga módján) ugyanúgy a „szavak" települése, mint Balatonszárszó. Ha ez utóbbi a „szárba szökkent", kihajtó, élő, feltámadó

szép szó helye, akkor vele szemben Tihany a „csendes otthon”, a halk, nem kimondott, de leírt szavak „epicentruma”. Flórának az a bizonyos levele felfogható egyfajta Illyés Gyula-i, József Attilának írt első nyelvemléknek, dedikációnak, üzenetnek, amelyből József Attila okult és tanult. Tihany is az első írott (szép) magyar szavakat őrzi apátságában. Talán ez az elsőbbség: az írott, megtestesült szavak és nem az égbe kiáltó ige, az elszálló szó prioritása jellemzi leginkább ezt a „halk szavú, csendes”, szakrális vidéket, ahol József Attila nem igazán érezheti otthon magát, nem találhat igazi házra-hazára. Hogy mindennek ellenére mégis jelen van Attila szelleme is az alapítólevelet őrző apátság félszigetén, talán a tihanyi visszhang (vízhang?) jelzi, amely ugyan csendes, mint maga a település, mégis mintha ezekben a visszhangokban úgy ölelkeznének egymással József Attila és Illyés Gyula szavai, mint a két barát az első (és utolsó) találkozásukkor, vagy mint a két testvér, akik a Sió és a Kapos összefolyásában találkoztak. Végül, de nem utolsósorban maga a tihanyi föld, vagyis a félsziget is egyfajta nyúlványa, nyelve az északi (értsd: éj-szaki, vagyis sötét, hideg) partnak, amely mintegy beletorkollik az élet vizébe, Attila Balatonjába. A szemben levő déli, Napos part viszont világos, meleg, nappali, nem utolsósorban azért is, mert József Attila „meglelt hazái”: Balatonszárszó, Siófok (értsd: szó fok) „fényjelzik” ezt az oldalt…

Illyés Gyula tehát ugyanúgy utazott le Tihanyba (József Attila halála után, a Rákosi-, majd a Kádár-kor legsötétebb éveiben) Flórához, mint ahogy József Attila Vágó Márta házában próbált házra-hazára lelni. Tihany tehát Illyés Gyula és Illyés Gyuláné csendes otthonává alakult, amikor a költőt mellőzték, és a közéletből önkéntes száműzetésbe és hallgatásba vonult vissza: hazament hallgatni…

Nem kell ezek után különösebben csodálkoznunk azon sem, hogy Tihany „őrizte meg” (ha nem is az apátságban, de a Kozmutza-nyaralóban) ennek a három egybetartozó embernek: Kozmutza Flórának, Illyés Gyulának és József Attilának az (egymáshoz) írott nyelvemlékeit, levéltöredékeit:

„Naplójegyzetek, 1945. július 5. Csütörtök

Flórával le aztán Tihanyba. (…) A lakás: a két felső szoba tele papírhulladékkal, köztük J. A. s az én leveleimmel F.-hoz. Segítek neki a keresésben.

Naplójegyzetek, 1946. április 14.

Veres Péterrel, Borsos Sándorral Tihanyba. A ház – még züllöttebben, mint azelőtt (…) A földön heverő papírhalomban én szedegetem fel Flórával J. A. leveleit."[148]

Ahhoz, hogy József Attila eljusson Flórához egy új világba (az új világba), révész módjára kell neki átkelnie a nagy vízen, a tengeren, s a túlpart, Amerika jelenti számára a keresett helyet (hazát) és személyt (Flórát): „Flórám az én Amerikám. / Elenyésznek a régi partok…" ([Csak most értem meg az apámat…], részlet)

Tihany tehát nem Flóra és Attila (égi) hazája, hanem Illyés Gyula és Illyés Gyuláné (fél)szigete. József Attila egyelőre a (földi) hazát próbálja „rábírni" a „kis vízen túlról", Londonból visszatérő (Vágó) Mártára.

Flórához tehát egy „nagy víz", az Atlanti-óceán, míg Márta martjaihoz egy „kis víz", a La Manche csatorna tartozik. Talán ezekből a vizekből lesz „levezethető" a *Hazám* 7. szakasza kilencedik sorának igazi értelme: „Adtál földmívest a tengernek…"

Első olvasatban a tenger értelmezhető úgy is, mint végtelen (róna), pl. akár a Pannon-medence, a Pannon-tenger medre, vagyis a történelmi Magyarország. De felfogható úgy is, mint ugyanennek a helynek a (természeti) lehetőségei, „tenger-gazdasága". A vers kontextusában azonban valószínűbb, hogy a 4. szakasz második és harmadik sora adja meg a „szociológiai" értelmezést: „…s kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk."

Másfélmillió magyar ember (földmíves) van éppen „kitántorgóban" Amerikába, vagyis az ó(haza) és az új(világ) partjai között bolyong éppen a tengeren…

Ezek az ún. „nem mítoszi" magyarázatok azonban csak a vers külső (hagyma) héjait fejtik fel, és ha tényleg igaz, amit Attila Mártának mondott, hogy ti. az egyik legszebb magyar verset kapná meg, ha elfogadná a műalkotást, akkor gyaníthatólag máshol kell keresnünk a vers tengerét, olyan helyen, ahol a költemény veleje, igazságmagva lakozik, és a tenger is másként hullámzik…

„YOTENGRIT, neved az ŐS-VIZEK örök szent neve! / Minden Belőled, Te Mindenben, / ISTENEK szülője, végtelen Mindenség-tenger! / (Táltos imádság)" (Máté Imre 2004. 5. old.)

„Az »első isten« neve TENGRIT, TENGRI, YOTENGRIT alakokban fordul elő. A BÜÜN vallás teológiájában (a magyarok feltételezett ősvallása

[148] Illyés Gyula i. m. 115.

– H. I.) a még osztatlan ősistenség neve *»végtelenség«*-et jelent, épp úgy, mint *tenger* szavunk is. A YOTENGRIT *Yo* tagja nem *»jót«* jelent, hanem a »három ős egyikének nyelvén« *Első*-t. Valószínűleg *jó* szavunk eredeti, differenciált jelentése is a *»primat«,* az *»első«* fogalmát födi!

Az Árpád-kori »Mágus-pörökben« többször is említtetnek a *tengeri, tengrit* nevek – ISTEN fogalmára.

Kiszely István megjegyzi, hogy a belső-ázsiai hunok »bor tengeri*«-nek nevezték a »hajnal istenét«.*"[149]

Helyben vagyunk!

Attila (szavunk) – mint ezt már annyiszor elmondtuk – egyszerre jelenti az atyácskát, az őst, az első (jó)istent és az élet vizét (tengerét), megtartóját. A vers „tengere" nem más, mint maga Attila, úgy is mint József, és úgy is mint Hun (Hadúr). Ez a kettősség, vagyis a „régi" és az „új" Attila egyidejű megjelenése érhető tetten a *Hazám* 6. szakasza két utolsó versszakában:

Ezer esztendő távolából,
hátán kis batyuval, kilábol
a népségből a nép fia.

Hol lehet altiszt, azt kutatja,
holott a sírt, hol nyugszik atyja,
kellene megbotoznia.

A nép fia természetesen József Attila, megbotozott sír pedig nem elsősorban József Áron sírja, amelyet tehetetlen bosszúból (hogy családját elhagyta) botoz a fiú, és nem is (csak) a földesúr végső nyughelye, aki: „szétveret falut és tanyát", hanem magának Attilának a sírja (tudjuk, ez is a víz alatt van), aki nem „holmi altisztecske", hanem igazi hadúr. A megbotozás ezek szerint nem a földesúrnak „visszaadott kölcsönkenyér", ütleg, hanem az igazi ős, a Hajnalisten feltámasztását, reinkarnációját előidéző szertartás, ébresztés…

Hogy ez a bizonyos szertartás sikeres, bizonyítja egy már szintén többször emlegetett verssor a Pogányos hitvallás magyarul című versből: „Hadúr itt van közöttetek", úgy hívják: József Attila, és a „szavak hadának az ura"…

Szépen mosódnak tehát egybe József Attila Hazám című és a Csak most értem meg az apámat kezdetű versekben a költemények tengerének hullámain az apafigurák (József Áron, Attila hun király) és a pátriák (óhazák, újvilágok), de ott „teszik a dolgukat" a sorok között a múzsák is

[149] i. m. 55.

(Márta, Flóra), akik női mivoltukból fakadóan (ki-ki a maga módján) „magna materei” a pátriáknak…

S az én apám, az én anyám
hajtson ki a zápor után
    míg kis gyerekünk bömböl,
mint nyugalom, mint dús növény
jó szó, kövér fű, televény
    szivemből és a földből.

Vajon miért éppen a „Flóra-érában” születnek ezek a hazát-házat, családot-népet összefogó-összefoglaló költemények?

Elképzelhető, hogy József Attila Flórában nem csak a női princípium leguniverzálisabb, leginkább kozmikus, legtisztább, legszentebb stb. ősképét kapta (teremtette?) meg, de valami mást, pontosabban valaki mást is: Kozmucát, gyermekkorának jótevőjét (sorsa irányítóját), a román pópát, vagy ha úgy tetszik, a pater nostert is, vagyis a mi atyánkat, aki szintén a mennyekben van. Kozmutza Flóra ezek szerint egyszerre magna mater és pater noster…

Lehet-e ettől ennél többet kapni, ennél szebbet teremteni, és egyáltalán – mit lehet mindezek után még tenni? Csakis egyvalamit: felemelkedni!

József Attila ún. Istenes verseiben ennek a bizonyos felemelkedésnek adja tanújelét, Isten alakja pedig egyszerre viseli magán az ősapák és az ősanyák jegyeit:

Az isten itt állt a hátam mögött[150]
s én megkerültem érte a világot
……..
……..

Ugy segitett, hogy nem segithetett.
Lehetett láng, de nem lehetett hamva.
Ahány igazság, annyi szeretet.
Ugy van velem, hogy itt hagyott magamra.

Négykézláb másztam. Álló Istenem
lenézett rám és nem emelt föl engem.
Ez a szabadság adta értenem,
hogy lesz még erő, lábraállni, bennem.

Gyönge testem: óvja félelem!
De én a párom mosolyogva várom,
mert énvelem a hűség van jelen
az üres űrben tántorgó világon.

Ebben a versben ugyan még nincs felemelkedés („csak” világkerülés és párra várás), de a költő arról biztosít bennünket, hogy lesz ereje a

[150] József Attila 2005. II. 499.

„lábraálláshoz”, a felálláshoz, a feláldozáshoz. (A Nem emel föl című versben szintén egyfajta energiakoncentrálás, erőgyűjtés figyelhető meg, a nehézségi erőt legyőző kozmikus sebesség eléréséhez…) A következő versben viszont a fény sebességével emelkedik a magasba Attila lelke:

Sas

Micsoda óriás sas
szállt le a zengő mennybolt
szikláira! E szárnyas
a semmiből jött, nem volt.

A mindenséget falja
csilló azúri csőre.
Vaskarma tépi, marja
a meleg húst belőle.

S a fogoly világ hullat
könnyes üvegszemekkel
vércseppes pihetollat.
Ez a pirosló reggel.

E madár könnyű röpte
a létet elragadta.
Nincs magasság fölötte
és nincs mélység alatta.

Az egyik szárnya lelkem,
a másik szárnya Flóra.
Én őt váltom és engem
ő vált így új valóra.

József Attila ezen versével elérkeztünk írásunk „aranymetszetéhez”, mindazonáltal József Attila *Sas*a úgy tetszik, költőnk életművének „aranyfedezete” is egyben…

Nem tudunk egyetérteni Szabolcsi Miklóssal, aki szerint:

„A félelmetes-apokaliptikus látomással nehezen fér össze a szerelem kívánása. A vers vázlataiból látszik, hogyan próbálta a sas-látomást szerelmi vallomásként is látni… (…) Ő is láthatta, hogy a megoldás erőltetett és közhelyekbe fut – ki is hagyta utóbb, és az utolsó szakasszal próbálta megoldani… (…) De ez a vég sem tudja elfelejtetni, hogy Flóra emlegetése itt nagyon is külsőleges, szinte csak ürügy már.”[151]

A magunk részéről azt tartjuk félelmetesnek, ahogy Szabolcsi deidealizálja és ezzel demisztifikálja, szekularizálja az általunk idealizált, mitikus József Attilát, tekintve, hogy a mítoszi alakok (archetípusok) *per definitionem* eszményiek. Véleményünk szerint költőnk egész életében,

[151] Szabolcsi Miklós i. m. II. 859.

életművében, de elsősorban a „Flóra-korszakban”, ha akarta volna, sem tudta volna már ún. emberi léptékben kifejezni a létet, éppen abból fakadóan, hogy már régen maga is el volt „ragadtatva”…

Beney Zsuzsa szerint „A pusztítás kényszere szinte autonóm erővel tör be a versbe, s teszi azt értelmében-szerkezetében is zavarossá…”[152]

Stoll Béla ekképpen érvel: „Lehet népmesei vagy mitológiai ihletésű kép, és utalhat a kor egy mindenütt látható jelére, a német birodalmi sasra is.”[153]

A „Beney-zavart” sajnos nem oldja fel Stoll német birodalmi sasa sem, habár ez utóbbi adhat némi útmutatást ahhoz, hogy milyen irányba is kellene elindulnunk, hogy a nyomára bukkanjunk madarunknak.

A vers a *Színházi Élet* 1937. június 20–26-i számában jelent meg. Június 20. Flóra napja, de a *napot* írhatjuk akár nagybetűvel is, hiszen közel vagyunk a nyári napforduló napjához (június 22.), a leghosszabb nap Napjához, ahhoz az időszakhoz, amikor a fény szinte mindent áthat (az északi féltekén), bearanyozza a létet. A ragadozó madarak általában az égi eredet jelképei, egyben Nap-szimbólumok is, mint ahogy gyakran szerepelnek totemősként is. „Kézai szerint a hun Attila »címere« is koronás *turult* ábrázolt. Ez a madár azonos azzal, mely Anonymus szerint Álmos anyját, *Emesét* teherbe ejtette, s így a magyarság mitikus őse, totemmadara, védelmezője. A *kerecsen*sólymon kívül még a *halászsas*t övezte a magyarok különleges tisztelete, s meglehet hogy ezek egyikét kell látnunk a turulban is.”[154]

Ha tehát utol akarjuk érni ezt az aranyló Nap-madarat, olyan irányt kell választanunk (földrajzi tekintetben), amely őseink, de egyben a Nap eredete felé is mutat: keletet.

A kérdés már csak az, hogy meddig kell mennünk, hol kell megállnunk, orientálódnunk?

Természetesen a Tisza folyó tájékán (ez a hun Attila vize), a Maros folyó közelében (ehhez a folyóhoz viszont József Attilának volt köze) kell keresgélnünk. Még közelebbről az Aranka (románul: Aranca) folyó mellett elterülő mezőváros északi fele, (Rácz-)Nagyszentmiklós *Sziget*-nek nevezett része az, amelyet érdemes figyelmünkkel kitüntetnünk. A történelmi Magyarországon vagyunk, Torontál vármegyében – Bánátban

[152] i. m. 859.
[153] i. m. 859.
[154] Hoppál Mihály i. m. 181.

–, vagy ha úgy tetszik, a mai (2006. október 23.) Románia egy több szempontból is kitüntetett (szakrális) pontján: *Sânnicolau Maré*ban (korábban Sînnicolau Mare – Nagyszentmiklós román neve).

1799.július 3-án, egy Peru Vuin nevű szerb földműves (szőlősgazda), kertjében ásás közben fél láb mélységben a földben egy 23 (egyesek szerint 24) részből álló aranyedény-készletet talált, amelyet – mint ahogy azt a későbbi kutatások valószínűsítették – egykori urai egy zsákban elhelyezve ástak el ezen a helyen: Nagyszentmiklóson.

Az azóta „világhírnévre" szert tett nagyszentmiklósi kincset a (nép)hagyomány mint Attila-kincset, Attila kincsét tartja számon. Valójában (mai tudásunk szerint) késő-avar, „kora-magyar" ötvösmunka, amely jelenleg a bécsi *Kunsthistorisches Museum* talán legragyogóbb ékessége… A mi szempontunkból az ún. kettes és az ún. hetes számot viselő kancsók bírnak különleges jelentőséggel, ezeken a darabokon jelennek meg ugyanis az „égberagadás"-nak a képei, amelyek mintha egy más jelrendszerben (képírás) illusztrálnák József Attila versét. Természetesen fordítva is igaz a dolog: a szinkronicitás és a mítoszi szemlélet megengedi azt, hogy az „egyetemes attilaság" ötvöződjék aranyba, amelynek aztán több mint egy évezred múltán felbukkan szavakba öntött megnyilatkozása: József Attila szövegképe, pontosabban szövegképei bukkannak fel, van ugyanis költőnknek még egy sasos verse, amelyet 1935-ben fordított románról magyarra. Két előkép – de mondhatnánk ősképet is – és két utókép tehát (versben rögzített illusztráció), amelyekkel számolnunk kell. Íme József Attila *Sas*ának „vers-előzménye": George Talaz: Vulturul, fordította József Attila:

A sas[155]

Az éjjel a folyó kiáradt medriből,
az éjjel sírtam, mint a gondok betege,
az éjjel egy halott sast hozott az ár elő
és mint a lágy habot, kapunkba lökte be.

Vér és iszap tapadt a szárnyain. Bevágta
pántos kapunkba – ő érezte, hogy a fény
szeméből már kihagy és mintha ott a sárba
vergődött volna még a tócsa peremén.

[155] József Attila 1998. 133.

Mintha vonta volna, hogy szálljon el, az ég,
vagy mintha szédítő magasságokba lengne,
vasszárnya ráfeszült a földre. Egy marék
agyagföld annyi nap fényét eltömte benne.

Az éjjel vihar volt és sírás éjjele.
Nem szóltam, hogy egy sast leltem kapunkba halva.
Pedig fölharapták a kutyáink hajnalra
És aztán nem tudom, hogy mi történt vele.

Innentől kezdve kénytelenek leszünk József Attila *Sas*át, *sasait* párhuzamosan olvasni a nagyszentmiklósi kincs aranyba metszett égberagadásainak képírásos üzeneteivel. Nem akármilyen kihívás…

Az 1937-ben íródott *A sas, Látomás* címen is megjelent a Pesti Naplóban, 1938. május 8-án (Győző és Mihály napja). Első olvasatban valóban félelmetes látomás, valami hasonló, mint János evangélista apokaliptikus víziója. János apostolt és evangélistát már csak azért sem hagyhatjuk ki a „játékból", mivel egyik legismertebb attribútuma éppen a sas (a négy evangélista közül ő jutott írásaiban a legmagasabbra) – további attribútumai közül, mint majd látni fogjuk, a kehelynek lesz jelentősége –, Jelenéseiben pedig egyhelyütt a következőképpen fogalmaz:

„Az égen nagy jel tűnt fel: egy asszony, öltözete a nap, lába alatt a hold, fején tizenkét csillagból korona.

Áldott állapotban volt, gyötrelmében és szülési fájdalmában kiáltozott. (Jel 12, 1–2.) (…)

Mihály legyőzi a sárkányt

Ezután nagy harc támadt a mennyben. Mihály és angyalai megtámadták a sárkányt. A sárkány és angyalai védekeztek, de nem tudtak ellenállni, s nem maradt számukra hely a mennyben.

Levetették a nagy sárkányt, az ősi kígyót, aki maga az ördög, a sátán, aki tévútra vezeti az egész világot. A földre vetették, s vele együtt letaszították angyalait is. (Jel 12, 7–9.) (…)

Amikor a sárkány látta, hogy a földre taszították, üldözőbe vette az asszonyt, aki fiúgyermeket szült. Az asszony azonban kapott két nagy sasszárnyat, hogy a pusztába repüljön, a rejtekhelyére, ahol majd a kígyótól távol egy évig, két évig és félévig táplálják." (Jel 12, 13–14.)

János evangélista *Jelenéseiben* és József Attila *Látomásaiban* mintha valamiféle közös rendezői elv valósulna meg, de a szereplők is mutatnak egymással bizonyos fokú rokonságot. József Attila versében a sas képe

már az első sorban megjelenik, János evangélista *Jelenéseiben* viszont égi jelről beszél az idézet elején, napba öltözött asszonyról, aki áldott állapotban van. Talán nem követünk el nagyobb logikai baklövést, ha azt feltételezzük, hogy az a bizonyos öltözet, amelyet égi asszonyunk viselt, vagyis a Nap, megegyezik József Attila „óriás sas"-ával. További egyezése a két „látomásnak" a sasszárnyat, sasszárnyakat kapott asszony motívuma a vers, ill. az evangéliumi idézet vége felé. A vers „közepe", vagyis a második, harmadik és negyedik versszakban megjelenő pusztulás-pusztítás, hangulatilag rímel újszövetségi idézetünk apokalipszisára.

A „párhuzamos történetek" talán legtitokzatosabb mozzanata viszont kétségkívül Napba-sasba öltözött asszonyunk áldott állapota, amelyre János evangélista hivatkozik. József Attilánál talán a vers két zárósorában történik erre való utalás: „Én őt váltom és engem / ő vált így új valóra."

Ebben a gondolatban több is, kevesebb is van burkolt terhességnél, de hogy megértsük ezt a furcsa ellentmondást, elő kell vennünk Attila (nagy zsák) aranyát, amelyet anyjának (anyjainak) ígért pl. akkor is, amikor éppen „karóval jött, nem virággal". József Attila ígérete éppen a Sas című versben valósul meg azzal, hogy madarát „visszakölti" a nagyszentmiklósi kincsbe.

A következőkben László Gyula A nagyszentmiklósi kincs című munkájából ragadunk ki olyan részleteket, amelyek az ún. kettes és hetes számú kancsók égberagadási jeleneteire vonatkoznak és (véleményünk szerint) szorosan kapcsolódnak, ill. fontos adatokat szolgáltatnak József Attila Sas című verséhez (verseihez).

„A 2. számú korsó kiforrott, elsőrangú mester műve. (…)

A 22 cm magas korsó 18 karátos aranyból készült, súlya[156] 608 gramm, űrtartalma 1,44 liter. (…) …az egész korsót egyetlen lemezből formálták. A mintákat a háttér visszakalapálásával alakították ki, belülről nézve a mintázatokban a felületek majdnem teljesen simák.[157] (…) …a 7. számú korsó (…) magassága 23 cm, súlya[158] 733 g, 21 karátos aranyból való, és űrtartalma pontosan 1 liter. (…)

Az égberagadott alaknál kétszer nagyobb sas keveréklény voltát Kádár Zoltán mutatja ki (…) Az alak kezeiben olyan gallyat tart, mint amilyenek a jeleneteken kígyózó fákon vannak. (…)

---

[156] Helyesen: …tömege 608 g…, lásd még a 49. old. 31. sz. lábjegyzetét. – R. G.
[157] László Gyula 1977. 44.
[158] Helyesen: …tömege… – R. G.

A 2. számú és a 7. számú korsó jelenete egyik legtöbbet magyarázott része a kincsnek. Ganümédész elrablásától az Anahita értelmezéséig (…) a leány égberagadása jelenetének egyik legszebb balladás változata megvan a székely népballadák között is, igaz, hogy itt a leányt a Krisztust jelképező Égi bárány ragadja a mennybe (Júlia szép leány balladája). (…) …a sas által égberagadott mezítelen nő (…) feltehetően terhes is. (…) Mindehhez hozzájárul az (…) égberagadott lény esetleges hermafrodita volta, a jelenet esetleges nász értelmezése (…) …a sasnak (…) a Közel-Kelet első nagy művelődéseiben már szinte központi szerepe van mint a Nap madarának. (…) Zeusz madara, tekintete elbírja a Nap fényét (…) Az antik idők általában, mint lélekmadarat – pszükhopomposzt tartják számon, aki a holtak lelkét a Napba viszi, merthogy az lenne a lelkek hazája. (…) …a sasmadár a nagyszentmiklósi kincsen kétszeresre nőtt hatalmas lény a karmai között tartott emberhez viszonyítva (…) …jusson eszünkbe Mária halálának középkori képe, amelyen a halott Boldogasszony mögött ott áll fia, a Megváltó, és kezében kis pólyásként szorongatja Édesanyja lelkét (…) A sas – Iuppiter madara (…) …később a feltámadt Krisztus jelképévé válik a sas (…) Mind a szkíta, mind pedig a belső-ázsiai bronzkor-vaskor fegyverein, lószerszámdíszein, veretein a sas szerepe a szarvaséval egyenrangú. (…) …égberagadás vagy földreeresztés? (…) Felröppenéskor és röpüléskor a sas sohasem teríti szét faroktollait (…) …leszálláskor már inkább használja (…) …a hím párzáskor is szétteríti faroktollait. (…) …a meddő asszonyok hozzá fordulnak segítségért, mert tartózkodási helye a világfa, ahol a meg nem született gyermekek lelkei várakoznak. (…)

A sasnak és a Boldogasszonynak a magyar néphitben számos emléke van (…)

Különösen sokat köszönhetünk a magyar táltos (sámán) hit kutatójának, *Diószegi Vilmos*nak a sas és a sámán kapcsolatainak felderítésében (…) …a todzsai sámánok fejdíszét sötét királysasos tollak díszítik, ez azt jelenti, hogy sámánkodás közben repülő királysassá változnak, s ennek a madárnak szárnyait szerzik meg (…)

Mivel az eddigiek során felvetődött a sas karmai között lévő nő terhes volta, óhatatlan, hogy ne idézzük fel mi is a magyarok ősanyjának, Emesének (szarvasünő) a turullal való nászát, amit Anonymus ekként mond el (38. §): »Ügyek… feleségül vette Doni-Magyarban Önedbelia vezérnek Emes nevű leányát. Ettől fia született, aki az Álmos nevet kapta. Azonban isteni csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert

teherben lévő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el.« (…) …már meg kellett szoknunk, hogy a nagyszentmiklósi kincs előzményeit keresve messze évezredekben kell gondolkoznunk…"[159]

És most térjünk újra vissza a vershez. József Attila *Sas*a a költemény második versszakában éppen a mindenséget falja azúri csőrével, az élő „fogoly világ" meleg húsát tépi vaskarmával. Olyan érzése van az embernek, mintha ez a madár ítélkezne a bűnös világ felett.

Lehet, hogy a *Sas,* aki ezt a „piszkos munkát" végzi, valójában tisztít? Lehet, hogy ez a *Sas* maga a hadúr, a világ réme, isten ostora, aki Leó pápa szerint nem mást tesz, mint Attilaként beteljesíti küldetését:

„Te ugyanis Isten kardja vagy a keresztény nép bűneinek megtorlására küldve. Ha visszavezetted népét a józanságra, ezt, amikor akarja, tőled visszaveszi, és akarata szerint másnak adja. Addig enged élni ezzel a földi hatalmaddal, míg neki tetszik. Te magad, és ebben biztos legyél, elgondolás vagy, szándékod és erőd mit sem ér Isten akarata nélkül, és minden, nemcsak földi, hanem égi is, az ő tetszésétől függ, gondolom, ezt megfigyelted a csillagjelekből…"[160]

A további kérdés, hogy ez a kard („Istenostor", pöröly) – az uralkodás és a jog, az igazság, de a bíráskodás jelképe is – miért jött éppen „az V. század első felében, ítélni és lesújtani? (…) Bizonyára azért haragudott meg Isten, mert a kereszténység éppen akkoriban fordult a visszájára. Üldözöttből üldöző, felszabadítóból elnyomó lett."[161] József Attila a hun Attila címerállatát, a sast vette kölcsön annak pajzsáról, és ősapáival (a Sassal és a hun Attilával) azonosulván „szállt le a zengő mennybolt szikláira". Ezúttal is a megfelelő időben és helyen tört be „tiszta szívvel", hiszen a XX. század is sok tekintetben emlékeztet az V. századra, pontosabban az a romlás, amely akkor és ott, I. Constantinus (306–337-ig uralkodott) és I. Theodosius (379–395-ig uralkodott) II. Theodosius császár (408–450-ig uralkodott) idejében elindult, a XX. században vált világméretűvé (két világháború, holokauszt, Trianon, atombombák, környezeti katasztrófák stb.).

[159] László Gyula i. m. 73–97.
[160] Oláh Miklóst idézi Pap Gábor 1993. 66.
[161] Bíró Lajos 2003. 145.

Ismeretes, hogy az ún. Lengyel–Magyar Krónikában (XII. század) Attilát következetesen Aquilának nevezik. Az *aquila* (latin) szó magyarul *sas*t jelent. Az Aquila csillagkép a Tejútban található (a Nyilas-cikkelyben), legfényesebb csillaga, az *Altair* viszont hangalakilag rímel *Attila* szavunkra, nevünkre. Mindebből az következik, hogy József Attilának (is) jó oka volt arra, hogy a maga módján, versben, mitikus céljai elérése érdekében, „meglovagolja" ezt a sokarcú madarat, és egyenesen a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsóján lépjen elénk: ezt a darabját a kincsnek külön Attila korsójaként tartják számon.

József Attila egyik sasának a karma, a másiknak a szárnya van vasból. Tudjuk, ez a fém méltó igazán a „proletárköltőhöz", vagy ha úgy tetszik, a vas és acél országához. Poétánk viszont úgy tűnik, nemcsak ösztöneit képes szublimálni (a Költőnk és kora[162] című versben – és egész életművében), nemcsak egyszeri, megismételhetetlen emberi mivoltát, lényét, létét képes az örök visszatérés mítoszi tartományaiba felemelnie, de ismeri a verselés titkos „kémiáját" is, tudója a „költemény-bölcsek kövének", és a vasat arannyá változtatva, a verset korsóvá formálva mutat arányt, irányt, és vezet bennünket vissza az arany nyárba…

A Sas semmiből-jöttsége, korábbi nemléte mintha azt fejezné ki, hogy nemcsak földi léptékben, de szűkebb kozmikus környezetünkben sem lelhetjük meg, vagyis a Naprendszeren kívül kell keresnünk madarunkat. Amint erre korábban már utaltunk, a Tejút vonulatán kell elindulnunk, ha utol akarjuk érni „*az éji folyó égre kelt csillagát*", vagyis magát a Sas csillagképet.

A *fogoly* szó főnévi (madár) és melléknévi (rab) vonatkozásban is utal a világ(mindenség) aktuális helyzetére. Olyan az, mint a madár, amely elveszítette repülési képességét, és ennek következtében védtelen, kiszolgáltatott, de elsősorban szabadságát vesztett lett, amit vissza lehet, sőt vissza kell kapjon egy ragadozó, a madarak királya, oroszlánja, a sas, aki állja a Nap fényét stb., hogy ez a magából kifordult, egyensúlyát vesztett, röpképtelenné vált, önmagától felemelkedni már nem tudó lény visszanyerje igazát, erejét, szabadságát, életét, madárságát… A vers 11–12. sora jelzi, hogy a fogoly (világ) véres pihetolla (az elragadtatás révén) átlényegült: fogolyként elpusztult, de szabad madárként, sasként újjászületett, mint a pirosló reggel tavaszi, tavaszponti, visszatérő Napja.

[162] József Attila 2005. II. 492.

A vers talán legtalányosabb utalása a negyedik versszak első két sorában rejtőzik, nem tudni ugyanis pontosan, hogy az „e madár" és a „lét" mire vonatkozik. Első olvasatban *ez a madár* az a *sas,* amely az első versszakban madárórióriásként száll le „a zengő mennybolt szikláira", a „lét" pedig ezen a szinten a mindenséggel, vagyis a fogoly világgal lenne azonos.

Ismervén ugyanakkor a 11–12. sorok üzeneteit, miszerint ez a fogoly és ez a világ is átalakult, pontosabban újjászületett, adódik az a lehetőség (is), hogy a 13. sor madara, ez a bizonyos fogolyból sassá lett, könnyű röptű, újjászületett ifjú Nap(madár), amely már nem a nehéz mindenséget bünteti, hanem a szintén újjászületett, pihetollú, pehelykönnyű létet ragadja-ragadhatja el könnyű röptével. Tény, hogy e fölött az új létre kelt madár felett nincs magasság, és mélység sincs alatta. Vajon mit jelenthetnek ezek az ellentmondásosnak tetsző megállapítások? Talán egyfajta visszautalás a negyedik sor semmiből-jöttségére, sehonnaniságára, korábbi nemlétére… Mégis úgy gondoljuk, hogy éppen pihetollú új léte, létrejötte, visszaadott madársága, szabadsága az, ami új viszonyrendszert teremt: ezúttal talán egy végtelenül sűrű, végtelenül kis térfogatú, szinte kiterjedés nélküli pontot kellene látnunk, egy időn és téren kívüli új ősrobbanás előtti állapotot kapott ugyanis József Attila lencsevégre…

Hogy valóban (új) (világ)teremtés aktusa „forog fenn", vagyis a „teremtők teremtése", arra az utolsó versszakból derül fény. Az erre kijelölt mitikus hősök egymás új valóra váltásával nemcsak magukat ifjítják meg, de Attila „lelke-sasszárnya" és Flóra „virágszárnyai" mintha nemcsak a repülés szervei, de a nemzés aktusának orgánumai is volnának egyben. László Gyula asszociációi és kérdései a nagyszentmiklósi kincs kettes és hetes számú (Attila) kancsóinak égberagadási jelenetei kapcsán részben hasonló gondolatokig vezettek-vezetnek bennünket is, amikor József Attila versét taglaltuk, taglaljuk. Másfelől viszont mintha a versek választ adnának László Gyula egy-egy kérdésére is. Először is mindkét együttes: a nagyszentmiklósi „nagy zsák arany" és József Attila „két sasa", de az egész életmű, amit költőnk megalkotott, kiforrott, elsőrangú mesterművek.

Úgy is mondhatnánk, hogy egymás arany(fedezetei), amelyek szavatolják a lokális (Pannon-medence) és a globális szellemi világgazdagságot… József Attila *sas*a óriási, és a nagyszentmiklósi kincs madarai is legalább kétszer akkorák, mint az égberagadott alak. Szépen vetül az eddig kialakult összképbe, és újabb irányok felé mutathat a görög mitológia Ganümédesze, akit Zeusz sasa ragadott a magasba, és lett az ifjúból pohárnok, aki az istenek italairól gondoskodott… Izgalmasnak tűnik az

örmény mitológia *Anahi*ja után néznünk, aki „hegyről-végről" rokona lehet a mi égberagadott alakunknak, de fontos észrevétele László Gyulának a Júlia szép leány balladának az égberagadással való összevetése is. Ez utóbbi a mi szempontunkból annál is inkább fontosnak látszó mozzanat, mivel az Égi bárány (Kos) és Krisztus, ill. József Attila (archetípusi) alakja – tudjuk, költőnk a Kos jegyének szülötte – szinkronicitásba kerülnek egymással, de egyszersmind az újjászületett, tavasszal visszatérő fénnyel, a kosponttal (tavaszpont) is, az igazság Napjával…

Legalább ilyen fontos egy sor olyan kérdésre válaszolnunk, amelyre a nagyszentmiklósi kincs ötvöse, aranymetszője nem ad egyértelmű feleletet. László Gyula (egyébként kitűnő) kérdései kizárólag vagylagos válaszokat sugallnak, ebből adódóan a feleletek is úgymond statikusak lehetnek. Vagy terhes a nő, vagy nem. Vagy férfi, vagy nő, vagy hermafrodita. Vagy nemzési aktus, amit látunk, vagy a madár óvja karmaival az alakot, vagy esetleg éppen öli. Vagy leszáll az a sas, vagy felszáll stb.

Ha viszont József Attila versére hagyatkozunk, és ebből próbáljuk megérteni a nagyszentmiklósi kincs égberagadási jelenetét (s majd látni fogjuk a többi aranyba kalapált jelenetet is), akkor ezek a bizonyos „vagy-vagy"-ok sorra eltűnnek, és helyüket az „is"-ek veszik át. Az ábrák nem egy-egy kiragadott, kimerevített pillanat képei, hanem dinamikus folyamatábrák, egymásból levezethető képletek, amelyek a maguk nyelvén, képes beszéddel üzennek. Jegyezzük meg, hogy a „nagyszentmiklósi ötvös" legalább olyan költői kvalitásokkal bír (a maga korában és műfajában), mint József Attila a magáéban: mindketten képesek arra, hogy képbe, szóba, versbe sűrítsék mondanivalójukat, s ezen a réven születnek meg a József Attila-i és a nagyszentmiklósi kvintesszenciák…

József Attila versének sasa tehát egyszerre le is száll és fel is száll, de természetesen ezt teszi a nagyszentmiklósi kincs madara is. Az efféle „jószágoknak", mitikus madaraknak ugyanis nincs és nem is lehet másfajta küldetése. A két „manőver" között pedig (szintén előre megírt forgatókönyvek alapján) arra vannak „beprogramozva", hogy elragadjanak, egyszerűen ez a dolguk, ilyen a mitikus természetük. Az elragadás szó és kép szerint is ölést-ölelést jelent konkrét példánknál. Egyik is, másik is minőségi változáshoz vezet: halálhoz és új élethez, mégpedig így egyszerre.

A magyar nyelvben az elragadtatás szó a bűvöléssel, bájolással, révüléssel, valaki vagy valami hatása alá való kerüléssel stb. kapcsolatos, különleges, nem hétköznapi lét- és tudatfolyamatot feltételez, valami hasonlót, mint amikor kizökken az idő…

Csakis ebben a kizökkent időben fordulhat elő, hogy szereplőinknek: a sasnak és az égberagadott alaknak egyszerre több szerep is kijut, és egyidejűleg látják el a rájuk szabott feladatukat, feladataikat.

A sas tehát a vers és a korsó tanulsága szerint is éppen a nemzés nemes aktusát hajtja végre, amikor „rászáll" a lényre, ill. amikor „megszállja", „meghágja", vagyis elragadja „áldozatát". Egyidejűleg azonban annak is a tanúi lehetünk, hogy (a párzásból kifolyólag) nőszereplőnk áldott állapotban van, azaz terhes, akit ugyanez a madár oltalmaz „karjaival", karmaival. Az égberagadás tehát egyidejűleg nemzés (szeplőtelen?) fogantatás, áldott állapotba kerülés, szülés, születés és az „újszülött" dajkálása is.

Ha tovább követjük ezt a fonalat, akkor máris adódik a kérdés: kit, ill. kiket tisztelhetünk a párban, párzásban, vagyis ebben az egy testté, egy lélekké vált kettősben? Ha a *sas* felől közelítünk, akkor a következő lehetőségekkel kell számolnunk: A *sas* maga József Attila, de egyben ő a hun Attila is (a győztes fejedelem), isten ostora, kardja, aki egyszerre öl és ölel, igazságot szolgáltat, de benne tisztelhetjük a hunok és a magyarok ősapját (atyácskáját) is. Zeuszként, ill. Jupiterként is atyai (atyaúristeni) szerepet tölt be, mint ahogy benne kell látnunk magát a Sas csillagképet is: Aquilát, annak legfényesebb csillagát, az Atairt. Mindazonáltal ez a lélekmadár megtestesíti a keresztény istenhármasság szent lelkét, de magát Krisztust is, az igazság Napját, a visszatérő fényt, az új tavaszpontot…

Lássuk, mire jutunk, ha az elragadott asszony nézőpontjából vizsgálódunk: benne tisztelhetjük a vers foglyát, a mindenséget, vagyis a kozmoszt (Kozmutzát), de ott van Flóra is, aki sasszárny alakjában szervült ahhoz, aki elragadta. Minden valószínűség szerint ő a győztes fejedelem foglya is a nagyszentmiklósi kincs 2. számú kancsóján, mindazonáltal talán Attila nagykirály (utolsó) felesége, szeretője, Ildikó is rá hasonlít, de természetesen ebben az alakban testesül meg Emese ősanyánk is. Nyilvánvaló, hogy egy olyan istennőt is életre kelt, aki az „éji folyónak", a Tejút vonulatának kölcsönöz emberi léptéket (és ad otthont a Sas csillagképnek). Akkor is ráismerhetünk, ha Szűz Mária (Boldogasszony anyánk) vonásait kutatjuk arcán, ha viszont egy szemérmes pillantást vetünk a „pocakjára", azt kell tapasztalnunk, hogy éppen viselős, Jézuskát hordja méhében. Mindez (reményeink szerint) a versben, de elsősorban a vers két utolsó sorában benne foglaltatik: „Én őt váltom és engem / ő vált így új valóra."

Igen, előáll az a már korábbról ismert József Attila-i alaphelyzet (lásd az *Ódá*ról mondottakat), hogy – esetünkben – a sas és az elragadott alak viszonya egyszerre jelent férfi–nő kapcsolatot (pl. férj–feleség), de ugyanakkor anya–fiú viszonyra is gondolnunk kell. A sas, vagyis a nemző (ős)apa és a nő magzata valójában egy és ugyanazon archetípus, maga a Nap, az igazság napja, a visszatérő, újjászülető fény, Krisztus, tavaszpont stb.

Többen felteszik, hogy a negyszentmiklósi kincs égberagadott alakja kétnemű, vagyis hermafrodita. Véleményünk szerint József Attila verse is megengedi, hogy elgondolkodjunk ezen a kérdésen. Mint tudjuk (erre a korábbiakban már történt utalás), a költő utolsó szerelmébe, Kozmutza Flórába nemcsak egy ideális, idealizált, eszményi nőarchetípust vetített (projektált), vagyis (szűz)anyát és (égi) szeretőt, mátkát, feleséget, de egy férfi, a maga módján szintén szűz ember, egy apa-atya figura is mutatja magát ugyanebben az igen összetett ősképben, és ez nem más, mint Kozmutza, József Attila gyermekkori jótevője, a román (egyesek szerint szerb) pópa.

Pap Gábor a következőképpen vélekedik az égberagadott alak nemi identitását illetően (a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. kancsójáról van szó): „Nos, a nemi hovatartozás eldönthetetlensége, illetve az a tény, hogy mindkét nem jellegzetességei egyszerre jelölődnek az ábrázolt személyhez, csillagmítoszi keretek között nehézségek nélkül magyarázható. Félreismerhetetlen és elidegeníthetetlen Merkúr-tulajdonságról van szó ebben az esetben…”[163]

Az égberagadott alak (Kozmutza Flóra) és Merkúr (vagyis a görög Hermész) kapcsolatára találunk még egy utalást (de mondhatnánk szinkronicitást is, hiszen nem biztos, hogy ok-okozati összefüggésről van szó, véletlenről viszont ezen a szinten már nem tanácsos említést tenni), méghozzá abban a versben, amelyet József Attila közvetlenül a Sas című költemény után fogalmazott meg. A Csak most értem meg az apámat kezdetű versről van szó:

Csak most értem meg az apámat,
aki a csalárd tengeren
nekivágott Amerikának.

Csak most, hogy új világba tartok.
Flórám az én Amerikám.
Elenyésztek a régi partok,

[163] Pap Gábor 2003. 78.

nem ődöngök zajuk-bajukban:
az emberarcok mélyiről
uj értelem szegélye bukkan. (Csak most értem meg az apámat…, részlet)

József Áron, a családi legenda szerint kivándorolt Amerikába, de mindenki tudta (egy idő után József Attila is), hogy valóság és legenda nem ugyanaz. Ennek ellenére költőnk mégis a legendát részesíti előnyben versében, és ezen a réven apját is mitizálja: felemeli a mindennapi élet valós világából egy általános, magasabban fekvő tartományba, az ősapák szférájába.

A túlsó part, az új világ, Amerika ebben az összefüggésben ezt a magasabb, ha úgy tetszik transzcendentális, mitikus régiót jeleníti meg…

Vespucci Amerigo olasz tengerész, felfedező, térképész állapította meg, hogy a Kolumbusz által felfedezett terület önálló kontinens, ezért azt keresztnevéről Amerikának nevezte el. Mercator Gerhard Kremer, német térképész az elnevezést később a kontinens északi részére is kiterjesztette. Az olasz Amerigo név latinosított formája: Emericus. (A magyarban ez utóbbi az Imre névnek felel meg.) Az Emericus név viszont a Mercurius névvel mutat hangalaki (és talán etimológiai) rokonságot. Továbbgondolásra érdemes tény, hogy (a szinkronicitás révén) az Újvilágnak is nevezett Amerika két szálon is kötődik a „keresztapához", a Merkúr révén…

A mi szempontunkból viszont az elmondottakból az derül ki, hogy József Attila Flórája, aki Amerikája is, egyben a Merkúrja is. Merkúrról azt kell még tudnunk, hogy az égiek jövő-menő küldönce, a lelkek vezetője. Ebből az aspektusból kerülhet új megvilágításba az elragadott alak, a Sas című versben, a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. kancsóján, de a Csak most értem meg az apámat kezdetű költeményben is. A történet mitikus logikája megengedi ugyanis azt a szerepcserét, hogy ne a sas ragadja el „áldozatát", hanem éppen fordítva: a madár van ebben a felállásban az elragadtatottság állapotában, és ez a meghatározatlan nemű égi küldönc, vagyis Merkúr a vezetője annak a sasnak, amelynek egyik szárnya történetesen József Attila lelke…

Újra elérkeztünk a vers két gyönyörű záróakkordjához, amelyben József Attila és Kozmutza Flóra valóban egymást váltják („szárny a szárnyban") új valóra…

Bizonyos szempontból nincs is nagyobb jelentősége annak, hogy ki kit ragad el, a lényeg maga az elragadás mozzanata. A vers és a

nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korsójának égberagadási jelenete tanúsága szerint a beavatáshoz, vagyis egy magasabb rendű létállapot eléréséhez, elragadtatáshoz két alany szükségeltetik, méghozzá két egyenrangú fél, akik nem alá-fölérendeltségi viszonyban állnak, hanem egymás mellé rendeltettek, egymásnak teremtettek, mint pl. József Attila és Kozmutza Flóra. Talán az eddigiekből az is kiderül, hogy az, amit József Attila úgy fejez ki a versben: egymás új valóra váltása, ugyanazt az átalakulást fejezi ki, mint a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korsójának égberagadási jelenete, ill. az elragadtatás, elragadottság. Valami hasonlót mondanak el a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korsójának további jelenetei is (a „győztes fejedelem", az „állatküzdelmi jelenet", az „égi vadász") azzal a különbséggel, hogy „ragozzák" annak a metamorfózis-sorozatnak az egyes stációit, mintegy kibontják a köztes létállapotokat, részletezik egymás új valóra váltásának fokozatait. Az égberagadási jelenet (úgy tűnik) az alfája és omegája ennek az átváltozás-sorozatnak…

Tekintve, hogy (József) Attila (nagy zsák) aranya a tét, amit a „szükséges véletlen" révén mi is örökül kaptunk, nem mehetünk el a nagyszentmiklósi kincs 2. számú kancsójának többi képe mellett sem anélkül, hogy ne fűznénk néhány megjegyzést a látottakhoz.

Az edény hasán található négy nagy kerek medaliont két széles, díszes szalag fogja közre, mégpedig úgy, hogy a medalionok között mindig összefonódnak egymással. Ezekben a medalionokban, körkeretekben vannak az egyes képmezők.

Első ránézésre az embernek olyan érzése van a képeket és a fonatokat szemlélvén, hogy a jelenetek szereplői szabályosan körbe vannak kerítve, saját köreik rabjai, ha haladni akarnak (márpedig akarnak, ez a képekből egyértelműen kiderül), akkor csak körbe-körbe karikába mozoghatnak, és (átalakulás nélkül) ugyanoda és ugyanúgy jutnak vissza, ahonnan elindultak. Úgy is mondhatnánk, hogy forognak, mint a kergebirka. Ahhoz, hogy átalakuljanak, vagyis egymást új valóra váltsák, át kell, hogy „vergődjék magukat" a medalionok közötti fonatokon. Ezek a fonatok olyanok, mint a csomópontok, de mondhatnánk kaput is, amelyet átlépni annyit tesz: átalakulni, minőségi és mennyiségi változást „szenvedni", új (lét)keretbe jutni.

A nagyszentmiklósi kincs „József Attilája" úgy tudja, hogy négy ilyen létkeretben kell sokáig keringeni ahhoz, hogy a „szökési sebességet" elérve, meglazuljon a csomó(pont), kinyíljon a(z arany)kapu, „leszakadjon a pajta" (ez volna maga az átalakulás, a metamorfózis, az új

valóra váltás stb.) és „benn maradjon a macska” (ez pedig az új keretbe, új – pl. macska – létformába kerülésnek felelne meg). Kezdő- és zárókép gyanánt talán érdemes újra „elővenni” az égberagadási jelenetet, amelyről eddig ugyan sok mindent elmondtunk már, mégsem mindent (természetesen „jut még másnak is”…). Valójában teljesen mindegy, hogy honnan indulunk, így is, úgy is vissza kell jussunk oda, ahonnan elindultunk, feltéve persze, ha van bennünk elég erő és kitartás a „keringőzéshez” és a „bújj-bújj zöld ághoz”. Ha nem rendelkezünk ezzel, vagy valakitől, valamitől nem kapunk elég energiát ahhoz, hogy egymást valóra váltsuk, akkor az a sorsunk, hogy megrekedünk a saját keretünkben, az utat nem tudjuk végigjárni és félúton kénytelenek leszünk megállni…

Az „égberagadás” több tekintetben is rendhagyó: amíg ugyanis a többi három jelenetben egy jobbról balra való haladás a jellegadó, a korábban említett csomók (kapuk) irányába, addig ezen a képen egy függőleges (föl-leszálló) mozgás képlete látszik megvalósulni. Még valószínűbbnek tűnik azonban (és ez is csak erre a képre jellemző), hogy a jelenet szereplői képesek elhagyni a kép síkját, megadatik nekik az a lehetőség, hogy kilépjenek a térbe, sőt „lelépjenek a korsóról, egymásról”. Ez a feltételezés annál is inkább igaznak tűnik, mert az elragadott alak kezeiben levő növény, amellyel a madarat táplálja, „kintről ered”, a körkeretek közeiből nő ki.

Ebből viszont levonhatjuk azt a következtetést is, hogy lényünk (aki minden szereplő közül a legjobban kiemelkedik a kép síkjából, tekintve, hogy szinte egész testével a madáron „fekszik”, vagyis legközelebb van hozzánk) jóvoltából tesz szert a madár arra a külső energiaforrásra, amely élteti, „működteti”. Már csak az a kérdés, hogy miként zajlik ez az „üzemanyagutánpótlás”, „beetetés”. Vagy a madár forgatja a fejét jobbra balra, vagy az alak forog (forgatja a sas) a karmok gyűrűjében, és kerül hol egyik, hol másik karja a madár csőréhez. Ez utóbbi azért valószínű, mert lényünk a madár karmaiban (karjaiban) szinte teljesen ki van „csavarodva”: köldök alatt profilból láthatjuk, a törzset (a köldök és a nyak közé eső részt) elölnézetben ábrázolta a korsó készítője, a fej pedig részint (velünk) szembe, részint jobbra (a madár tekintetét követve), részint pedig felfelé néz. Lényünknek van ezek szerint a legszélesebb látótere a többi szereplőhöz képest, hiszen azok következetesen csak egy irányba fordítják a tekintetüket: vagy csak a menet irányába, vagy ezzel ellentétes irányba (hátrafelé), vagy pedig velünk szembe néznek ki a képből. Az égberagadási jelenetet az is megkülönbözteti a másik három

jelenettől, hogy a szereplők tekintete (nagyjából) ugyanabba az irányba fordul, jobbra néznek, vagyis ellenkező irányba, mint a többiek menetiránya. Úgy tűnik, hogy a tekintetek iránya üzenet értékű, és arra való utalás, hogy milyen létállapot felé halad az illető szereplő (ezt a menet irányával megegyező tekintet fejezné ki), milyen létállapotból ered (ezt viszont a hátrafelé nézés, vagyis a menet irányával ellentétes tekintet mutatja). A szembenézés lehet arra való utalás, hogy az illető szereplő (az égberagadási jelenet szereplőjéhez – szereplőihez – hasonlóan) ki szeretne lépni a síkból a térbe, velünk szeretne kapcsolatot teremteni. További fontos tényezőnek tűnik, hogy a szereplők „hány lábbal állnak a földön", pontosabban: mekkora testfelülettel érintkeznek a „keret" szalagfonatával. Ebből viszont arra lehet következtetni, hogy milyen mértékben sikerült nekik (is) az égberagadás kísérlete, letagadhatatlan ugyanis, hogy valamennyi képen kifejeződik egy felfelé irányuló mozgás (felemelkedés, égberagadás) tendenciája is. Azt várnánk, hogy ebből a szempontból is az égberagadási jelenet viszi el a pálmát, furcsa módon azonban azt kell tapasztalnunk, hogy a madár széttárt farktollaival szinte hintaló módjára billeg a saját keretében. Való igaz viszont, hogy csakis az égberagadás képen valósul meg egyfajta mellérendelés, a maradék három képet az alá-fölérendeltség viszonya determinálja. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy égberagadási jelenetünknél a libidó, a kölcsönös összetartozás, szeretet, az egymásról való gondoskodás, esetleg maga a szexuális aktus (ha ugyan tényleg erről van szó) stb. határozza meg a kép jellegét és (talán) ez lehet a titka égberagadási jelenetünk kivételes voltának. A maradék három kép (első látásra) agresszív, ami abban nyilvánul meg, hogy a domináns szereplő mintegy ráerőszakolja akaratát az „alullévőre", akár ölésről, akár ölelésről van szó…

Kezdődjék tehát a játék:

A „győztes fejedelem" lova és foglya összesen öt lábon áll, az egész sorozatban ez a kompozíció fejezi ki leginkább az evilágiságot („mitikus realizmus"), földhözragadtságot. Bizonyos szempontból ellenpárja az égberagadási jelenetnek. A felemelkedés szervei, a szárnyak csak „csírájukban vannak jelen, a lószerszámok lándzsahegy alakú bojtjaiban, amelyeknek fenyőgallyszerű textúrája (tollazata) ugyanolyan, mint az égberagadási jelenet madarának tollrajzolata. Ugyanez a motívum ismétlődik meg a korongok közé iktatott növényi képződmény középső levelein is, sőt a fordított szív alakú edény – melyből a növény (fa?) kihajt – is ezt a fenyőgallyas tolldíszt viseli. [A fordított – csúcsával

felfelé álló – szív általában a hím minőség, a férfierő szimbóluma (hímvessző makkja), míg a „szabályos", vagyis csúcsával lefelé néző szív a női nemiséget jelzi (vulva, vagina)]. A lovas nemcsak vezeti hátrakötött kezű foglyát, de egyidejűleg a hajánál fogva felfelé is húzza. Úgy tűnik azonban, hogy ez az égberagadás még nem az igazi. A fogoly feje mögött egy másik fej lóg le a ló oldalán (harci trófea?). Ez az a bizonyos hátrafelé néző (halotti?) tekintet. (Történetesen éppen az égberagadási jelenetet nézi.) Lovas és ló egységes kontinuumot alkotnak, olyan, mintha össze lennének nőve, sem nyereg, sem kantár nem zavarja szerves összetartozásukat. Az égberagadási jelenet madarát ezek szerint megfeleltethetjük a győztes fejedelem lovának-lovasának. Az égberagadási jelenet ember alakja (foglya – hiszen maga a sas „fogja" a karmai között) a „győztes fejedelem" foglyával lehetne kapcsolatba hozni. Az állatküzdelmi jelenet domináns (fölérendelt) sasfejű, oroszlántestű szárnyas, képzelt lénye szintén az égberagadási jelenetből vehette kölcsön a fejét, ebben a szereposztásban tehát ő a fejedelem, a szarvas viszont ezen a képen alárendelt megfelelője az égberagadási jelenet emberalakjának. Az állatküzdelmi jelenet és az égberagadási jelenet egymással átellenben helyezkedik el a korsón. Magától adatik az a gondolat, hogy az égberagadási jelenet terhes asszonya Emese, aki szarvas alakjában jelenik meg az állatküzdelmi jelenetben. Hogy valójában ölésről, ölelésről, vagy égberagadásról van-e szó, döntse el a néző, a magunk részéről megmaradnánk mindhárom lehetőség egyidejű fennállásának feltételezésénél. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy az égberagadási kísérlet sikeresebb ebben az esetben, mint azt a „győztes fejedelem" esetében láttuk, hiszen a két állat nyolc lába közül öt már a levegőben van, a maradék három pedig már csak alig éri a „földet". Az égi vadász a győztes fejedelem rabjából „nőtte ki magát" (hasonló páncéling), maga a fejedelem viszont ezúttal egy szárnyas oroszlán fejévé süllyedt le, s talán meg is öregedett. A hátulról támadó tigris minden bizonnyal a győztes fejedelem harci trófeájából, a levágott fejből kelt új életre. Az égberagadási próbálkozás sikeresebb, mint azt a győztes fejedelem esetében láttuk, de nem olyan jó, mint az állatküzdelmi jelenetben. Visszatérve az égberagadási jelenethez, fontos megjegyeznünk, hogy ez a madár nem olyan „földhözragadt", mint amilyennek látszik. Partnere, szeretője, barátja, társa, anyja, segítője, felesége, Flórája van, aki az élet férfias, sasos, attilás erőit hozta magával-magába kívülről, talán magából a Tejútból. Igen, a növény (virág = Flóra), amellyel a madár táplálkozik, amelyből energiát merít,

amitől röpülni tud, a Kozmosz Virága, nő és növény egyszerre, amelynek révén új valóra válthatja egymást elragadó és elragadott…

De mire jó ez az egész? Mi lehet a „gyakorlati célja" annak, hogy egy késő-avar, kora-magyar aranykorsóra ötvözik ezeket az átalakulásokat? És vajon miért nevezik a 2. számú korsót Attilakorsónak?

Tudnunk kell, hogy nem egyszerű használati tárgyakról van szó, hanem olyan edényekről, amelyeket gazdáik, akik szintén nem hétköznapi emberek lehettek, hanem fejedelmek (László Gyula szerint fejedelemről és fejedelemasszonyról beszélhetünk), csakis bizonyos kitüntetett helyen és időben vettek igénybe. Minden valószínűség szerint szakrális (beavatási?) szertartás kellékei lehettek a nagyszentmiklósi kincs egyes darabjai, ahol minden edénynek külön funkciója volt, annak megfelelően, hogy a rítus során milyen formájú, nagyságú, mintázatú, írású stb. korsót, tálat, serleget, poharat stb. kívánt meg a szertartás dramaturgiája.

Visszatérve Attila korsójához, nyilvánvaló, hogy italt tartottak benne, talán bort, talán vizet. Az analógiás gondolkodás archaikus logikája szerint az ital a korsóban annak megfelelően lényegült át profán folyadékból szent nedűvé, vagy ha úgy tetszik, az élet vizévé, megtartójává, italává (Attilává), amilyen módon a(z Attila)korsón megjelenő motívumok, vagyis az élet növényi, állati, emberi ötvözetei is a maguk módján váltják egymást folyamatosan új valóra.

Amikor a szertartás során a korsóból a fejedelem vagy a fejedelemasszony (vagy mindketten egyszerre) az ivóedénybe (pohár, serleg, kupa, ivócsanak stb.) töltötte a már átváltozott italt (életteli vizet, „az örök ifjúság italát"), együtt váltak részeivé a „levegőben folyó víz", vagyis a Vízöntő misztériumának. Az ital (Atil) elfogyasztásának, magához-vételének, ivásának mozzanata (minden jel szerint egy edényből ittak egyszerre) képezhette a szertartás legfontosabb részét, amelynek során a fejedelem és a fejedelemasszony új valóra váltották egymást, de ezen a réven az országot és a népet is.

Nemcsak József Attila Sas című verse az, ami bennünket is új valóra válthat, ha elolvassuk és átéljük a költeményt, de a József Attila-i életmű „teljes készlete" is a nagyszentmiklósi kincs edényeihez hasonlóan részévé válik a nagy szertartásnak: úgy kell (magunkba) innunk József Attila verseit, mint itták fejedelmeink-fejedelemasszonyaink a nagyszentmiklósi kincsből az élet vizét. Ha sikerül ezen a réven egymást új valóra váltanunk, talán nemzet, haza is megújul…

Ott pedig, ahol hazák és nemzetek váltják egymást új valóra, a fogoly világ is felszabadul, visszanyeri szárnyait és a magasba emelkedik… Nem úgy, mint George Talaz „Vulturul"-ja, amelyet az ár „hozott elő" és „lökött be" a költő, a költők kapujába, hiszen József Attila is sasára lelt, magára ismert a versben. Akár valós esemény, akár álom vagy látomás inspirálta George Talaz román költőt a „Vulturul" (…*turul*!) megírására, olyan művet alkotott, amellyel József Attila maradéktalanul azonosult, amikor az „apa nyelvéről" az anyanyelvére fordította *A sas*t, de mondhatunk *Turul*t is. Talán (a *Sas*ról eddig elmondottak alapján) nekünk sem fog nehezünkre esni, hogy megértsük ennek a „más nyelven beszélő" sasnak a szavait, annál is inkább, mert József Attila a tolmácsunk.

A viszonylag egyszerű (azonnal), érthető epizód mögött ezúttal is igazi belső-külső vihar, de azt is mondhatjuk, hogy apokalipszis bontakozik ki. De nemcsak ebben a világvégi, ítéletidői hangulatban rokona egymásnak a két vers, hanem abban is, hogy a sötétség motívuma mellett, mindkettőben megjelenik a világosság képe (képzete) is: „pirosló reggel" a *Sas*ban, és a „hajnal" *A sas*ban (Vulturul). Eltérő viszont a két vers abban, hogy honnan származtatja madarát: „a semmiből jött" (de mégiscsak LEszállt) a *Sas*ban, míg *A sas*ban az ár hozza elő, nem is akárhogy: holtan, mint lágy hab dobja FEL a víz, és löki a kapuba. Különbség mutatkozik a két sas szerepét illetően is. A *Sas*ban előbb mint pusztító (mi már tudjuk, hogy valójában tisztít) princípium jelenik meg, majd átalakul, és a pirosló reggel megifjodott pihetollas madaraként, mint a visszatérő Nap váltja új valóra a világot. És mi a helyzet a „Vulturul"-lal? Első olvasásra egy olyan szánalmas, rangját, fényét, erejét, szabadságát, életét stb. vesztett, sebzett, véres, sáros madártetem, amelyről nem tudni, hogy a viharban-vízben lelte-e halálát, vagy már korábban elpusztult, és úgy került az árba. Azt viszont elárulja a költő, hogy halott létében is megszűnt, a kutyák fölharapták. A *Sas* tehát a semmiből jött, a *Vulturul* pedig semmivé vált. Vagy mégsem?

George Talaz a vers utolsó sorában azt írja, hogy nem tudja, hogy mindezek után mi történt madarával. A versnek talán ez a legtitokzatosabb sora, ugyanis arra inspirálja az olvasót, hogy maga is eltöprengjen azon, történhet-e valami egy sassal, pontosabban a sassal azután, hogy feldobta az ár, felfalták a kutyák? A válasz igenlő, s ezt József Attila is érezhette, amikor átköltötte a „Vulturul"-t *Sas*sá, *A sas*sá. Ha ugyanis (csak) egy sasról lenne szó, azt kellene gondolnunk, hogy azok a bizonyos (dögevő) kutyák, miután elfogyasztották „eledelüket" (s talán még

jól sem laktak belőle igazán, ahogy ez a kutyaféléknél szokás, marakodtak is a koncon – konc szavunk szláv eredetű, és *maradék*ot, de *vég*et is jelent), annak rendje és módja szerint meg is emésztették azt, a salak pedig ürülék formájában hagyta el az emésztőcsatornájukat…

A versben is végig „egy" sasról beszél a költő és fordító, de mi már azért tudjuk, hogy éppen az utolsó sorban történik valami, ami ezt az egy sast *A sas*sá „emeli", egyszeri-egyedi, konkrét voltában valóban „halálnak halálával hal", de emelkedettebb létminőségben, ősképi voltában, lélekmadár alakjában nem halhat meg, és istenigazából csak most kezdődik mitikus küldetése…

De ki küldi? Hová? Mi végre?

Hogy a magunk által feltett kérdésekre válaszoljunk, mitikus nyelvre kell fordítanunk George Talaz „Vulturul"-ját, József Attila *A sas*át.

Érdemes a kutyákkal folytatnunk a sort, hiszen a vers főszereplőjét, a sast valójában már bele is illesztettük egy „transzcendens realitásba", amikor „kineveztük" lélekmadárnak. Nos, ezek a bizonyos kutyák sem lehetnek akármilyen állatok, ha a „sírás éjjelének" viharában éppen egy sast, pontosabban magát *A sas*t eteti velük a sors. Maguk is lélekvezető lények, révükön a holtak (esetünkben a halott madár) lelke egy másik világba kerül, és ennek a túlvilágnak ezek a kutyák egyben szigorú őrzői is. Nem más történik, minthogy a kutyák magukhoz veszik és őrzik, továbbviszik mindazt, amit ez a madár megjelenít: a lelket, Krisztust, a (visszatérő, újjászülető) Napot, a fényt, a szabadságot, az igazságot és végül, de nem utolsósorban két Attilát, pontosabban magát az attilaságot. Igen, a sas bizonyos szempontból átalakul kutyává: éppen a belészállt „madárlelket" építi magába, ugyanakkor megőriz valamit „kutyaságából" is, és mintha olyanforma keveréklénnyé transzformálódna, mint a nagyszentmiklósi kincs 2. számú kancsójának képzelt állatai…

Azzal, hogy a verset „mitizáltuk" (ez a dolgunk), valójában tovább gondoljuk, és (látszólag) olyan dolgokról beszélünk, amelyek nincsenek is benne a költeményben. Nem teszünk, tehetünk tehát ezúttal sem mást, minthogy utána megyünk képzeletben a „Vulturul"-nak, hiszen a költő sem tudja (bevallása szerint), hogy mi történik madarával, művének végén nyitva hagyja a kérdést (kaput?), mintha ezzel akarná érzékeltetni, hogy alkotása valójában nem ér véget az utolsó sorral, hanem bennünk folytatódik. Talán éppen azért, mert a verset József Attila választotta (de az is valószínű, hogy a vers választotta Attilát) és fordította, és a költőt lassan megismerjük és szeretjük, s talán magunk is benne folytatódunk, jogunk és

kötelességünk, hogy tovább kutakodjunk a „versből kifolyólag". Ahogy az éjszakát (és a vihart) felváltja a hajnal, kezd csak kibontakozni a felkelő, visszatérő Nap vörös fényénél (mint egy fotólaboratóriumban) a kutyaarcból előtűnő emberi ábrázat, amelyből egyre inkább Attila vonásai rajzolódnak ki, nem véletlenül: „Az itáliai szöveges, illetve képzőművészeti jellegű Attila-ábrázolások (…) különös előszeretettel minősítik *eb*-fajzatnak, erre az állatfajra jellemző fejalkattal, fülekkel… (…)

»Élt… Magyarországon egy Ostrubal vagy Osdrubal nevű király, kinek igen szép leányát sok előkelő ember megkérte, de anyja Eracliusnak, Justinianus görög császár fiának szánta és ezért egy magas toronyba zárta női kíséretével együtt. A toronyba kötéllel húzzák fel az élelmet is, annyira el van zárva a külvilágtól. A leány egy fiatal agarat visz magával a toronyba s vele hál. Mikor megnő az agár, a királylány teherbe esik tőle. A király, hogy a szégyent elkerülje, hozzáadja lányát egyik grófjához, de mikor a magzat világra jön, kiderül a szörnyű bűn, mert az újszülöttnek állatias külseje van. A fiút Atillának nevezik el s mire felnő, nagyapja trónjára kerül.« (Az *Estoire d'Atile* című francia nyelvű XIV. századi regényes életrajz nyomán, ugyanebben az évszázadban *Nicolò da Casola* által Észak-Itáliában, olasz-francia keveréknyelven írt eposz Atilla-»családfája« – *Eckhardt Sándor* tolmácsolásában.)"[164]

De nemcsak a hun Attila kutyafejű, József Attila is – mint erre korábban többször kitértünk – több szálon kötődik a kutyához:

A kutya

Oly lompos volt és lucskos,
a szőre sárga láng,
éhségtől karcsú,
vágytól girhes
szomorú derekáról
messze lobogott
a hűvös éji szél.
Futott, könyörgött.
tömött, sóhajtó templomok
laktak a szemében
s kenyérhéját, miegymást
keresgélt.

Úgy megsajnáltam, mintha
belőlem szaladt volna
elő szegény kutya.
S a világból nyüvötten
ekkor mindent láttam ott.

Lefekszünk, mert így kell,
mert lefektet az este
s elalszunk, mert elaltat
végül a nyomorúság.
De elalvás előtt még,
feküdvén, mint a város,

[164] Pap Gábor 1993: 3–4.

fáradtság, tisztaság
hűs boltja alatt némán,
egyszer csak előbúvik
nappali rejtekéből,
belőlünk
az az oly-igen éhes,
lompos, lucskos kutya
és istenhulladékot,
istendarabkákat
keresgél.

József Attila kutyája George Talaz versében már nem keresgél, hiszen az ár, a medréből kiáradt folyó odalökte neki a „pántos kapuba" azt a bizonyos istenhulladékot: *A sas*t…

A másik szál, amely a kutyát József Attilához köti (vagy fordítva: Attilát a Kutyához, egyre megy), csillagmítoszi (erről is többször szóltunk már), lévén a Kutya az ún. keleti zodiákus állata, a Kos megfelelője a nyugati állatövben. József Attila a Kos jegyének szülötte, tehát „kelet felé haladva" a Kutyára kezd hasonlítani, de mint láttuk, a középkori Európában is divat volt az Attilákat, pontosabban azt az egyet „kutyába venni"…

Visszatérve most újból George Talaz verséhez, érdemes a kaput figyelnünk, ez az a hely, ahol a vers cselekménye „kicsúcsosodik". A kapu ugyanis mind térbeli, mind időbeli vonatkozásban az átmenetet jelképezi. Olyan motívuma a kapu George Talaz A sas című versének, mint a nagyszentmiklósi kincs 2. számú kancsójának fonatai, a medalionok között, úgy is mondhatnánk: igazi gyújtópont.

Ahogy a nagyszentmiklósi kincsen, úgy a „Vulturul"-ban is ezekben a fókuszokban, fókuszban zajlik a létállapot-változás, méghozzá több szinten is egyszerre: az „istenhulladék", az „istendarabkák" ezen a kitüntetett helyen állnak össze, születnek újjá, váltják egymást új valóra történetesen éppen „k(K)utyabőrbe" bújtatva, vagy ha úgy tetszik, a Kosban.

Tanúi vagyunk tehát ebben a kapuban annak, amint a tavaszi napforduló visszatérő hajnali napja első sugarait a megáradt folyóra vetíti, és biztosra vehetjük azt is, hogy a v(V)íz(öntő)ben visszatükröződő fényből Attila néz ránk…

Ha most elindulunk a vízben visszatükröződő fény útján, és visszafelé, a folyás irányával szemben követjük az áradatot (mondhatnánk úgy

is, hogy az árral szemben úszunk), akkor előbb vagy utóbb meg kell, hogy leljük vizünk eredetét is. Ha időben és térben is szabadjára engedjük képzeletünket, és fürkésző tekintetünket keleti irányba és a magasba emeljük, akkor egy turulmadarat kell látnunk (talán éppen a „Vulturul"-t, amint éppen megszállja Emese anyánkat, akinek öléből tiszta forrás fakad. A „Vulturul" is, a folyó is Emesétől hoz üzenetet: a viharban, az áradatban, a gondok betegeként, a sírás éjjelén is őriznünk kell a bennünk lévő Nap keltét…

Ahogy Anonymus elbeszélésében is együtt szerepel a folyó(víz) és a turul motívuma, George Talaz is fontosnak érzi, hogy éppen a víz útján „juttassa" „Vulturul"-ját kapujába, és mint mondtuk, József Attila is nagyon magáénak érezhette ezt a vízben úszó Napmadarat. De hogy bezárhassuk ezt a kört is, utalnunk kell arra, hogy Nagyszentmiklós is egy igen-igen fontos kapuja a Pannon-tenger medencéjének, ahol Attila kincsének napfényes aranyturuljai sárban, iszapban, agyagban, tócsákban vészelték át a Tisza, a Maros és az Aranka áradásait, talán nem is olyan messze attól a helytől, ahol Attila hármaskoporsója fekszik a Tisz(t)a medre alatt…

Nagyszentmiklósról, a Kárpát-medence „Keleti pályaudvaráról", kapujából a menet mindenkori rendje szerint elindult egy másik szerelvény is, sok, sok kinccsel. 1881. március 25-én, pénteken, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján, alig pár tíz méterre Attila aranyától (szintén Szerb-Nagyszentmiklóson / Rácz-Nagyszentmiklóson) megszületett Bartók Béla.

Vágó Márta mintha a szinkronicitás alaptételét, axiómáját fogalmazná meg igen találóan, amikor a következőket jegyzi fel József Attilával kapcsolatban:

„Szeretett egymástól távol fekvő fogalmakat és tényeket bizarr meglepetésszerűséggel összekötni, verseiben is. Így hozta össze a tragikusan széjjelszakadt összetartozókat szimbolikusan. (…) Egészen különös ma visszagondolni arra, hogy mennyit nevettünk bizarr viccein, amelyek szintén ilyen kísérleteknek látszanak ma előttem, váratlan ötletein, távol fekvő dolgok meglepő kapcsolásán alapuló, metafizikai igényűnek ható tréfákon, amelyeket valami durva fahangon és kis keserű nevetésekkel bökött ki koronként.

Akkor szintézis létrehozásáról kezdett beszélni az analízis útján…"[165]

[165] Vágó Márta 2005. 266.

Azért kanyarodtunk most egy szusszanásra vissza Vágó Márta gondolataihoz, hogy magunkat is, az olvasót is emlékeztessük arra, hogy írásunkban továbbra is ennek a József Attila-i törvényes véletlennek a törvényei foglalkoztatnak bennünket, vagyis a szinkronicitásokat próbáljuk meg újra és újra tetten érni, megérteni: ezúttal költőnk és Bartók Béla vonatkozásában…

Amikor belefogtunk Kozmutza Flóra és József Attila mitikus szerelmi történetének felvázolásába, még nem sejtettük (esetleg csak gyanítottuk), hogy Nagyszentmiklóson kötünk ki, minthogy most sem tudjuk pontosan (előérzeteink persze vannak), hogy hová, merre, meddig jutunk, ha Bartók Béla után eredünk. Egy azonban biztos: nem tehetjük meg azt, hogy befogjuk a fülünket akkor, amikor (Nagy) Szent Miklós, de mondhatnék Mikulást is, éppen Bartók zenéjét hallatja puttonyából, miután aranykincseit (József) Attila (nagy zsák) aranyát már nekünk ajándékozta önzetlenül.

Nem csak József Attila beszélt Vágó Mártának a szintézisről, és írta meg verseiben annak szükségszerűségét:

nem törődök semmi mással,
csak a beojtott virággal.
……..

Kell ez nagyon, igen nagyon
napkeleten, napnyugaton –
ha már elpusztul a világ,
legyen a sírjára virág.

(Kertész leszek, részletek)

Egy zenetudós is hasonló következtetésekre jut Bartók zenéjével kapcsolatban. Lendvai Ernő Bartók dramaturgiája című munkájában a következőképpen foglalja össze Bartók Béla zenéjének lényegét:

„Bartók »aranymetszés-rendszere« a *keleti* népzenékben, a pentatonikus gondolkodásmódban gyökeredzik, – »akusztikus« rendszerét pedig a *nyugati* harmonikus gondolkodásnak köszönheti. Bartók legnagyobb tette e két gondolkodásmód egységbe foglalása. (…) …amit Bartók művészetében megvalósít, az nem kevesebb, mint Kelet és Nyugat nagy szintézise. (…) Bartók klasszikus mester, mert *teljességre* törekszik. S egymaga elég erős volt ahhoz, hogy ezt a szintézist létrehozza. (…) Bartóknak olyasmi sikerült, ami előtte senkinek sem valósulhatott meg: Kelet és Nyugat jelképes kézfogása – Oriens és Occidens egyesítése.”[166]

[166] Lendvai Ernő 1993. 14–15.

József Attila személyesen is járt Bartóknál, „aki megmondta neki, hogy az élő költők közül őt tartja az egyetlen igazi költőnek, és meg akarja zenésíteni egyes verseit". (Vágó Márta 2005. 288–289.) Nincs adat arról, hogy Bartók Béla megzenésített volna József Attila verseket, tény viszont, hogy Bartók Béla ugyanúgy „soros" (zseni) volt, mint József Attila és Csontváry. Ők hárman életükben, életművükben ugyanazt az utat járták…

József Attila viszont Bartók révén indult el újra, ki tudja hányadszor keletre, a „medve után", és kezdett el maga is táncolni a medvével, a medvében, a *Medvetánc*ban, mint ahogy utolsó előtti (hatodik) kötetének címlapján is ugyanezt a medvét táncolja-táncoltatja.

József Attila (halál)komolyan vette Bartókot és a zenét, amelyet az művelt: „…a zenében ezt a »kémiai átalakítást« könnyebb végrehajtani, mint a költészetben, mert a zene nyelve nemzetközibb, mint a verseké. József Attila eredetisége épp az, hogy a Bartók által először megtestesített szellemhez épp a nehezebben átgondolható világ: az anyanyelv és a költészet világának az áthangolódásával kapcsolódott. Verseiben az ősi és új dolgok megrendítő feszültsége: ugyanolyan újítás, mint a bartóki disszonancia – írja Csoóri Sándor Tenger és diólevél című esszéjében. – Szemléltetésül Csoóri ezután a *Regös ének*ből idéz egy részletet. Eszmefuttatását alátámasztja az a vázlat, amelyet József Attila Bartók zenéjéről vetett papírra utolsó hónapjaiban, s amelynek egyik tézise az, hogy »Csak disszonancia által lehetséges alkotás. A konsz[onancia] nem egyéb megértett disszonanciánál.« *(Egy Bartók-tanulmány vázlata. Medvetánc*. József Attila: *Tanulányok, cikkek, levelek,* 1977*)*

E gondolat – a műnembeli eltéréseket figyelembe véve is – átvihető József Attila saját költészetére. Folklorizáló dalai, balladás versei sokszor „disszonáns" viszonyban vannak a velük együtt alkalmazott, a modern életre jellemző politikai kifejezésekkel vagy a városi, polgári létforma kellékeivel. (…) …ez a »megértett disszonancia« adja azt a konszonanciát – s vele a szintetikus szemléletmódot –, amely egybefogja az országos esőben ázó várost és a vidéket, a régi kultúráját még őrző köznépet és polgárságot – az érdekegyeztetés híján levő korabeli nemzetet."[167]

József Attila Bartók Bélát (1936. december 9-én kelt) levelében „Drága Mesterem!" megszólítással tiszteli meg…[168]

[167] Alföldy Jenő 2005. 116.
[168] Stoll Béla 2006. 487.

Vessük ezek után össze részletesebben és konkrétabban is (a nyomaték kedvéért) a költőkirály: József Attila és a világon legismertebb magyar zeneszerző: Bartók Béla között fellelhető, ok-okozati összefüggésben nem álló, mégis különös módon egybecsengő párhuzamokat. A közös nevező (de mondhatnánk legkisebb közös többszöröst is), tudjuk, Nagyszentmiklós, ide futnak a szinkronicitásból fakadóan az „életek idegpályái". József Attiláé az Aquila (Sas) és az Aqua-Aqarius (Víz-Vízöntő) révén, Bartók Béláé pedig születésének helye és a hely szelleme kapcsán, de világra jöttének ideje, vagyis Gyümölcsoltó Boldogasszony n(N)apja is igen jeles n(N)ap. Március huszonötödike (tudjuk) Jézus fogantatásának ünnepe, Mária ezen a napon fogadta méhébe Jézust. Vidékünkön (a Pannon-medencében) a kerti munkák sorában az oltás, a szemzés hagyományos napja volt. Minderről kimerítően szóltunk már József Attila „boldog asszonyai" kapcsán, a megfelelő helyen. A kérdés ezúttal így hangzik: befolyásolhatta-e ennek a nem mindennapi napnak a jellege, vagyis maga az oltás Bartók Béla (magán)életét, kihatással lehetett-e zenéjére? Mint már annyiszor, ezúttal is az igenlő válasz lappang a magunknak feltett kérdésben.

Bartók Béla édesanyja, Voit Paula (későbbi, id. Bartók Béláné) ugyanúgy a nagybetűs Mama volt a zeneszerző életében, mint volt Pőcze Borbála (későbbi József Áronné) József Attiláéban. Érdekes módon, mindkét „Mamánál" (és egyben mindkét „boldogasszonynál") közel, vagy egybeesett a nevük és a születésük napja: Borbála napja (mint tudjuk korábbról) december negyedikére esik, ez a nap József Attila édesanyjának egyben a születésnapja is. Paula napja január tizenötödike, Voit Paula 1857. január 16-án született. Bartók Béla sohasem feledkezett meg arról, hogy egyidejűleg gratuláljon édesanyjának születés- és névnapján. Érdemes egy mondatban kitérni a „Mamák" halálának idejére is, ti. mindkét anya decemberben távozott el az élők sorából: József Áronné 1919. december 28-án, aprószentek napján (ez a betlehemi gyermekgyilkosság napja, nekünk magyaroknak a vesztes háború időszaka, annak minden következményével), id. Bartók Béláné pedig 1939. december 19-én, Anasztáz napján (Anasztáz jelentése: feltámadott, az évszám viszont a második világháború kezdetét jelzi). Tény, hogy sem József Attila, sem Bartók Béla nem vehetett, nem vett részt anyjuk temetésén… Köztudott, hogy Bartók Béla is „fájdalmasan szoros kapcsolatban"[169] volt édesany-

[169] Tallián Tibor 1981. 13.

jával, ami sok tekintetben emlékeztet József Attila „Mamá”-hoz való kapcsolatára. Bartók Péter Apám című könyvében a következőképpen ír Bartók Béláról és anyjáról:

„Egy meleg nyári napon, nem sokkal azután, hogy a Csalán úti házba költöztünk, nagyanyám, a nővére, Irma és Elza nagynéném eljöttek hozzánk, hogy velünk töltsék az egész napot, nagyanyám születésnapja alkalmából. (Furcsa ellentmondás, hogy nyáron ünneplik a télen született nagymama születésnapját, de hát ahány ház, annyi szokás… – H. I.) Ez olyan nap volt, amikor apám hozzá sem nyúlt a munkáihoz; az idejét kizárólag édesanyjának szentelte, akinek megmutatta a ház minden részét és a kertet. Ráérős ebéd után behívott bennünket a dolgozószobájába, egy kis mulatságra: zongorán eljátszotta nekünk Rossini *Semiramis-nyitányát*. Nagyanyám utána elmagyarázta nekem, hogy miért fontos nekik ez a darab: fiatal fiúként apám sokáig szenvedett egy bőrbetegségtől, ami olyan kiütéseket okozott, hogy nem mehettek emberek közé. Végül a betegség elmúlt, és amikor először léphetett ki az utcára, édesanyjával egy kávéházba mentek ünnepelni, ahol a zenekar történetesen épp ezt a Rossini-nyitányt játszotta. Ennek az örömteli eseménynek az emlékére szólaltatta meg apám ezt a művet. (…) Ahogy édesanyjához viszonyult, azt a gyöngédséget nem lehet szavakkal kifejezni. (…) Ha (…) édesanyjával volt, úgy tűnt, megszűnik a kora. (…) …alázatos fiúvá vált, azzá, ami édesanyja számára mindig is volt és maradt”[170]

A mama, id. Bartók Béláné „első kézből” számol be emlékezésében erről a bizonyos bőrbetegségről: „…születésekor igen erős, egészséges gyermek volt, de 3 hónapos korában, a himlőoltás után (az orvos más gyermektől vette az oltóanyagot) kiütést kapott az arcában (németül Virzigernek hívják), mely később egész testére kiterjedt. Szegény gyermek sokat szenvedett (…) állandóan orvosi kezelés alatt állott, a legkülönfélébb fürdőket használtuk, sajnos eredmény nélkül. Különösen éjjel nagyon kínozta a viszketegség, és csak reggel 6 óra után tudott végre pihenni. Öt éves koráig tartott ez a kiütés, mely hol gyengébben, hol erősebben lépett fel (…) végre az orvos arzéncseppeket adott neki, melyet csak szülői beleegyezéssel szabad volt rendelnie. Ez használt, és 5 éves korában legnagyobb örömünkre arca, egész teste tiszta lett…”[171]

[170] Bartók Pétet 2004. 54–56.
[171] Tallián Tibor i. m. 14–16.

Magyarországon 1887 óta kötelező a gyermekkori himlőoltás. A himlő elleni védőoltás lényege, hogy gyengített kórokozót, vírus vakcinát juttatnak a szervezetbe, s ezzel idézik elő az immunitást. A kínaiak már több ezer évvel ezelőtt is alkalmazták, valószínűleg enyhe himlőesetekből származó anyagot (a megbetegedett ember himlőhólyagjában található savót, amely tartalmazza a kórokozó Variola vírust) helyeztek az orr nyálkahártyájára, s szerencsés esetben csak helyi fertőzést okozott, de tartós ellenállást, vagyis egyfajta védettséget nyújtott a himlővel szemben. A (fekete)himlő a legrégebben ismert járványos fertőző betegségek egyike, egyes feltevések szerint Kínában már 4000 éve ismerték. A betegség legjellegzetesebb tünete a test bőrén és a nyálkahártyákon kezdetben piros bőrkiütés, amely a betegség lefolyása során savós, később gennyes hólyagokká alakul. Idővel ezek a hólyagok beszáradnak, pörkösödnek, ami után fehérré váló kis kerek heges területek maradnak vissza (ragyás arc).

Régebben, a betegségen átesettek egész életükön át hordozták arcukon a himlőhegeket (legalábbis egy részük – 20%-os volt a halálozás), ha viszont a hólyagokba bevérzés történt, az egész testet sötétfekete bőrelváltozás kísérte, amelynek halálozása 100%-os volt (innen a feketehimlő elnevezés). Néha a himlőoltás után a himlőnek enyhe formája is kialakulhatott, Bartók Béla esetében viszont úgy tűnik, hogy az oltás, a „kínai hagyományokat követte” („az orvos más gyermektől vette az oltóanyagot”), amelynek során a gyermek Bartók annak rendje és módja szerint megbetegedett, és három hónapos korától öt éves koráig viselte arcán (és egész testén) s talán lelkében is a kór hegeit. (A „modern vakcina” borjúban tenyésztett „gyenge vírus”.) A gyógyítás-gyógyulás is rendhagyónak, és a maga módján csodaszámba menőnek tűnik, nem volt ugyanis veszélytelen az a bizonyos arzénkúra (nem véletlen, hogy külön szülői beleegyezés kellett a kezeléshez), hiszen az arzén csak a legritkább esetben gyógyszer (pl. mint marószert szemölcségetésre használták), viszont annál erősebb méreg.

A gyógyszerként használt arzénvegyületek okozhatnak ún. medicinális mérgezést. A hosszabb ideig történő arzénadagolás idült mérgezést okoz, amelynek során az anyag a csontokban és a bőrben tárolódik (vizelettel való kiürülése rendkívül lassú), súlyosan károsítja a csontvelőt, de a bőrön is jellegzetes pigmentációt okoz, amely emlékeztet az ún. Addison-kórra (bronzkór). Az arzénról érdemes még megjegyeznünk, hogy rendszáma 33, azonkívül rendelkezik még egy külön-

leges tulajdonsággal: ti. megolvasztani nem lehet, mert már olvadáspontja alatti hőmérsékleten gőzzé alakul, szublimál (csak zárt edényben, magas nyomáson olvasztható).

Nem minden ok nélkül foglalkozunk ilyen részletesen ezekkel a látszólag ide nem illő, mellékesnek tűnő dologgal. Ezúttal sem célunk, hogy Bartók gyermekkorában megélt testi-lelki traumáit közvetlen összefüggésbe hozzuk személyiségének alakulásával, jobban érdekel bennünket itt és most az, hogy van-e, lehet-e ennek a bizonyos betegségnek és különleges gyógyulásának mitikus vetülete, és azt is fontosnak tartjuk, hogy utánajárjunk azoknak a párhuzamoknak, szinkronicitásoknak, amelyek Bartók Béla életének más, fontos eseményeivel hozzák kapcsolatba az oltást és annak következményeit.

Úgy tartjuk, hogy Bartók Bélánál is, mint József Attilánál, sorsszerűen követik egymást az „események", egyfajta misztikus-mitikus logika vezérelte transzcendens világban, és alkotnak kerek egészet, egyszersmind azonban láthatatlan fonalak mentén át-, meg átszövi egymást a két zseni: a zenész-zeneszerző és a költő életműve, életpályája…

Ha tehát valaki (és Bartók Béla nem akárki) történetesen az „oltás napján" (de írhatnék Napot is) születik, akkor – az illető – az archaikus észjárás alapján nem is nagyon tehet mást egész életében, minthogy viseli születése n(N)apjának minden áldást és átkát: először is azon nyomban megkapja azt a bizonyos (távol-)keleti, vagyis kínai módszerrel előállított oltást-oltóanyagot, amitől megbetegszik, arca és teste úgy eltorzul a hegektől, hogy életének első öt évét kénytelen (szoba)fogságban leélni, hogy rejtve maradjon az emberek elől, édesanyján, nagynénjén és húgán kívül szinte senkivel sem érintkezett (az apa, id. Bartók Béla bronzkórban halt meg 1888-ban, 33 éves korában).

De ha jól meggondoljuk, oltásról (ojtásról) szól egész életműve is, mást sem tesz, minthogy a zene révén „nyugatba oltja keletet", miközben maga is oltóanyaggá változik, a szó legszorosabb értelmében „nyugatba oltja magát" (1945. szeptember 26-án, Kozma napján hal meg déli 12 órakor, a New York-i West Side Hospital-ban). Ahogy József Attila a szép szavak „kertésze", aki semmi mással nem törődik, mint csak azzal, hogy beojtsa a virágot (értsd: világot), vagyis megértse a (pl. kelet és nyugat közötti) diszharmóniát, disszonanciát, s miután a harmóniát (konszonancia) meglelte, magát is eltemesse, úgy Bartók Béla is a hangok, vagyis a zene szép szavai által rendezte el közös dolgainkat…

Nem úgy tűnik-e, hogy Bartók Béla mítoszi Attilává válása (és most nem József Attiláról van szó, hanem a hunról) már három hónapos korában elkezdődött? Az a kép, amelyet a nyugati világ a hun Attiláról kialakított, nem túl bizalomgerjesztő. Fizikai mivoltában is igyekeztek minél jobban eltorzítani az arcát, amikor róla írtak vagy képen ábrázolták, mintegy ezzel érzékeltetve vad-barbár, félelmetes alakját. Ilyetén hol szamárfejjel, hol disznóorral ajándékozták meg, néha eb-fajzatnak minősítik (erről már szóltunk), de ékesítették már kosszarvakkal is, faunok módjára egyesek viszont sashoz hasonlították arcát… (Pap Gábor 1993. 3–4.) Tény, hogy a csecsemő, ill. a gyermekké cseperedő Bartók Béla kiütésektől, savós-gennyes hólyagoktól, pörköktől, hegektől eltorzult kis arcocskája emlékeztethetett azokra az elállatiasodott fejekre, amilyeneknek az itáliai, francia, germán stb. hagyomány a mitikus hun hadurat leírta-lefestette. József Attilának is volt egy olyan (anya)jegye, amely már születésétől fogva elárulta keletről jöttségét, és ez (mint ahogy erről már többször tettünk említést) szemének mongol redője volt.

„Apám szeretett a szabadban lenni; s amikor csak alkalma volt rá, a lehető leglengébben öltözött, hogy minél nagyobb felületen érje a bőrét a nap, úgyhogy jól megalapozott barnaságát sosem vesztette el teljesen."[172]

Vajon ez a jól megalapozott barnaság nem egy gyermekkorban elszenvedett „gyógyító", idült arzénmérgezés maradványa? Tudjuk, a krónikus arzénmérgezés, bronzbőrt eredményez, amely teljesen hasonlít az ún. bronzkór (mellékvesekéreg elégtelenség) bőrtünetéhez, vagyis ahhoz a betegséghez, amelyben a zeneszerző őse, apja meghalt. S most emlékezzünk vissza, hogyan írja le József Attila *Ősapját:* „Rézarca, mint a gondos est, nyugodt,/(…) bronzajka mozdul s nem hallik szava…" (József Attila: Ősapám, részletek)

Megállapíthatjuk tehát, hogy zeneszerzőnket is, költőnket is már embervoltuk hajnalán olyan fiziognómiával áldotta-átkozta meg a sors keze, amely valamiféle (keleti) másságot kölcsönzött mindkettőjüknek, és ezen a réven akaratlanul is megalapozhatták mitikus kapcsolatukat (ős)apáikkal, akik (legalábbis bőrük színe alapján) maguk is rokonságban lehettek egymással, természetesen azon a bizonyos transzcendens szinten. Bartók Béla „oltási betegségét" felfoghatjuk egyfajta beavatásnak is, amely hasonlatos József Attila pszichológiai megszületéséhez (érdemes visszalapozni az öcsödi megostorozáshoz), mint ahogy abban

[172] Bartók Péter i. m. 50.

is teljesen azonos a sorsuk, hogy egész életük sorozatos beavatások, megméretések sorozata volt. Mindketten a Kos jegyében születtek, természetes tehát, hogy testi mivoltukban folyamatosan megméretnek, Bartók Béla ráadásul a Mérleg jegyében halt is meg. (Az ide vonatkozó csillagmítoszi utalások kedvéért szintén érdemes visszalapozni.) Bartók Béla Kozma (Értsd: Kozmutza) napi halála olyan, mintha József Attila helyett is meghalt volna a „Kozmosz Virágá"-ért. Lehet, hogy Bartók (első) sírbaszállása József Attila (ötödik?, hatodik?, hetedik?) sírbaszállása is egyben? Bárhogy legyen is, érdemes elmerengeni azon a tényen, hogy az arzén, amely gyógyszerként visszaadta Bartók „emberi (európai?)" vonásait, méregként talán közrejátszhatott halálában, hiszen (tudjuk) hosszabb ideig adagolva a csontokban tárolódik, csontvelő károsodást is okozhat, esetleg fehérvérűséget is (a csontvelő a vérképzés szerve, Bartók pedig leukémiában halt meg)…

De maradjunk továbbra is az arzénnál, hiszen minden jel arra vall, hogy furcsa módon kapcsolódik bizonyos halálesetekhez, ezúttal viszont nem úgy, mint méreg, hanem rendszámából fakadóan, ami (tudjuk) 33.

A 33-as szám már többször is előfordult írásunkban: József Attila is, Krisztus is harminchárom éves korukban haltak meg, id. Bartók Béla is (tudjuk) 1888-ban, ugyanabban az évben, mint Jean-Marie Guyau, akinek élete, életműve és halála (szintén 33 évesen halt meg) Kozmutza Flórára volt igen nagy hatással, és József Attila „előképeként" fogható fel, ahogy ezt korábban már részletesen kifejtettük. Akárhonnan nézzük is, egyre izgalmasabb ez a 33-as, mindent mindennel összeköt és elválaszt, olyan mint a híd: „Bartók nem az ellentét, hanem az egység – nem a kiélezés, hanem a harmónia – nem a tagadás, hanem az igazság és teljesség kedvéért polarizál. Ennek pedig legékesebb bizonyítéka a bartóki »híd-forma« megjelenése, amely e polarizált világban a *szintézis* lehetőségét jelenti számára."[173]

A Gyümölcsoltó Boldogasszony napi Bartók ezek szerint nemcsak a (Nap)kelet szerves, aranymetszésen alapuló, pentaton zenéjével „fertőzte meg", „oltotta be" Európát és az Újvilágot, hanem hidat is vert a két (zenei) világ közé, ahhoz hasonlóan, mint ahogy a híd formát alkalmazta kompozícióiban is:

„Mi történik azonban a bartóki hídformában? Egy hídnak kettős értelme lehet, egyrészt: *vezet valahonnan valahová* – például sötétségből a

[173] Lendvai Ernő i. m. 62.

világosságra, mint annyi Bartók-mű esetében. Vagy célja az, hogy *keretbe foglaljon*... (…) …a zene magvát a *lassú* tétel alkotja, ezekbe sűríti Bartók az érzelmek teljességét, a szeretet megnyilatkozásait, a lélek forróságát… (…) A szélső tételek polaritásai viszont arra szolgálnak, hogy energiájukkal, ellentétes töltésükkel annál élesebb megvilágításba helyezzék a forma magvát: az adagiót."[174]

A híd és az oltás is valami hasonlót fejez ki: ellentétes, egymásnak idegen dolgok találkoznak a révükön, egyik is, másik is valamiféle információs csatorna. Ilyetén tehát az a bizonyos fecskendő és injekciós tű, amellyel a néhai orvos egy másik gyerekből vett himlősavóval beoltotta (valójában megfertőzte) a három hónapos kis Bartókot, úgy is elképzelhető, mint híd, amely zenész-csecsemőnket összeköti egy idegen, (azóta is) ismeretlen gyermekkel. Bartók Béla mint zenetudós, zeneszerző és előadóművész maga is híddá vált: rajta keresztül történt meg a „keleti zene nyugati honfoglalása". Itt újra vissza lehet lapozni és felidézni József Attila hidas élményeit: séták és katarzisok Jolánnal (és egyedül) a Duna hídján: „Megállt az összekötő vasúti hídon, onnan nézte órákon át a Duna vizét… (…) Attila képzeletét csodálatosan izgatták a hídon átdübörgő vonatok."[175]

De József Attila nemcsak a Duna és a Tisza hídjain (lásd A szolnoki hídon című versét), hanem a hidakon átrobogó vonatokon is jelen volt mint oltóanyag, „szépszó-szérum" a fecskendőben: „Így iramlanak örök éjben / kivilágított nappalok / s én állok minden fülke-fényben, / és könyöklök és hallgatok. (Eszmélet, XII. versszak, részlet)

Bartók Béla úgy „tör be" a Pannon-medencébe, Európába és az Újvilágba az *Allegro barbaró*val, mint (József) Attila: Tiszta szívvel… A zeneszerző és a költő „barbár tisztasága" nem más, mint a beteg nyugatnak beadott „emlékeztető oltás", amelynek révén talán átvészeli a világ a „fekete kórt", a sötét kort…

Csontváry, aki Attila reinkarnációjaként élte meg saját magát[176], festői életművét pedig a hun király tetteivel hozta kapcsolatba, így ír erről: „Nem tagadhatja senki sem Attilát, akiről tudva van, hogy Isten ostorával jött Európába a római bacchus imádók rendszabályozására."[177]

---

[174] i. m. 63–64.
[175] József Jolán i. m. 63, 64.
[176] Lásd fent, 9. oldal
[177] Csontváry i. m. 109.

Maradván továbbra is az oltásnál, mint a bartóki élet és életmű meghatározó (kezdő) mozzanatánál, szólnunk kell a hun Attila életéből „idevágó” (lehet szó szerint is érteni) „esetről” (mondáról), amely viszont a „Hadúr” szempontjából bizonyult sorsdöntőnek:

– Felséges királyom, a pusztán egy kardot találtam, ihol, fogadd el éntőlem.

Nézi Attila a kardot, megforgatja, villogtatja, s ég, föld megzendült, akkorát kiáltott örömében.

– Ez az Isten kardja, emberek!

Nézik a táltosok, nézik Szittyaországból jött öregemberek, s mondják ezek is:

– Ez az Isten kardja, ez!

Kérdi Attila a pásztorfiút:

– Hol találtad ezt a kardot, fiam?

– Felséges királyom – mondá a pásztorfiú –, amint a nyájam után mendegéltem, látom, hogy egy tavaszi üsző „sajnálja a lábát”. Nézem, mi baja lehet, s hát vérzik az utó bal lába. Tűnődtem magamban: ugyan mi vérezheté meg, mikor gyenge, hajlós fűnél nincs egyéb a pusztán. Nézek erre, nézek arra, s ihol egy kard hegyét pillantom meg a földben. Megfogom, hogy kihúzzam, s hát abban a szempillantásban láng csap ki a kard hegyéből. Én bizony megijedtem s elszaladtam, de ahogy visszanézek, látom, hogy a kard csak kipattan a földből, s forog, forog, mintha szél forgatná. Egyszerre csak ellobban a lángja, s a kard elterül a földön.

Én aztán nekibátorodtam, visszamentem, s fölvettem a kardot.

– Ez az Isten kardja, ez a! – kiáltották a népek.

Attila pedig mindjárt kipróbálta. Háromszor vágott vele a négy anyaszélnek, hogy csak úgy zúgott belé.”[178]

Tudjuk, hogy a himlőoltás borjúban tenyésztett gyengített, élő himlővírusok bejuttatását jelenti a szervezetbe, védettség előidézése céljából.

Ez a bizonyos mondai kard, mintha Isten (vagyis a Nap) fényét, tüzét közvetítené Attilának a pásztorfiú révén, ugyanakkor, mint egy „nagy injekciós tű”, a borjú vérével is „szennyezett”, ilyetén pedig, mint Attila attribútuma, tárgyi „jellemzéke”, egyben biztosítja is a hun király védettségét, egészségét, erejét, tisztaságát. Elmondhatjuk tehát, hogy Bartók Béla és Attila is megszerezte a sors keze által azt az „immunitást”, amely mindkét kiválasztottat alkalmassá tette küldetésének beteljesítésére: az élő világosság önzetlen közvetítésére…

[178] Benedek Elek 1995. 97–98.

Lehet, hogy József Attila „jámbor tehene” és „drága borja” is ezzel a Napból eredő, éltető tejjel táplálja mindenkori gazdáit?

A jámbor tehén

A csoda megjött. Vén, rokkant kapukba
piros leányzók állnak illeteg.
Várják az egyetlenke tehenet.
Friss széna barnul már a jászolukba.

Hozza adóját, sok zsíros tejet.
Dús tőgye duzzadt, nagy szemére zúgva
bögölyhad-köd telepszik. Lába durva.
Fődísze rossz kolomp korcs szarv helyett.

Bőgve megáll szokott-kopott helyén.
Most megfejik – a gyér fűből bő tej lett
s tejét nyugodtan adja le szegény.-

Lustán csámcsog jó-régi jászla mellett.
Öreg jámbor bolond, de jó tehén –
tavaly is, most is drága borjat ellett.

Akárhogy álljon is a dolog, a seb, amelyet Isten kardja ejtett a jósz(s)ágon, behegedt, hiszen: „lába durva”…
De evezzünk most már más vizekre, talán a Fekete-erdő vidékére, a Duna forrásához, s haladjunk végig a folyón Bartókkal egészen a Fekete-tengerig:

„Nagyanyám egyszer megmutatta nekem apám gyermekkori kompozícióit (…) és egy hosszabb darabot, amely *A Duna folyása* címet viselte. Oldalról-oldalra végigment ezen a kéziraton, és elmagyarázta, hogy a zene a Duna hangulatváltozásait mutatja be útjának különböző állomásain, a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig. Amint áthalad Bécsen, izgatottá válik, mert nemsokára magyar területre lép, Magyarországon végig vidám marad (különös tekintettel Budapestre) és szomorú, öreg folyóként lép át Szerbiába.”[179]

„A nagyszőlősi munkák között akadt egy »fő mű«, a híres *A Duna folyása*. Kacsóh Pongrác 1903-ban, a *Zenevilág*ban írott felfedező Bartók-életrajban (első a könyvtárnyiból) a századelő kötelező nemzeti elfogultságával fejtegette Bartók elbeszélése alapján: »Az első tétel a Duna forrását festi, a második útját a német földön, a harmadik örömteljes megérkezését Magyarországra; a negyedik pedig a Dunát Budapestnél (…), jellemző, hogy Bartók legelső próbálkozása is magyar, hazafias irányú és ízű dolog volt.«”[180]

[179] Bartók Péter i. m. 53–54.
[180] Tallián Tibor i. m. 22.

„Május 1. (1892. – H. I.) Nagyszőlősön a Megyeház nagytermében a polgári iskola jótékony célú hangversenyt ad. Ez Bartók Béla első nyilvános szereplése. Műsora (…) saját *A Duna folyása* című műve. (…) …édesanyjának ajánlott...”[181]

Május elseje József napja, a Duna (József) Attila folyója (Don–Dun–Duna–Etel–Etil–Atil–Attila…), Budapest (József) Attila városa (Etzelburg–Buda–Aquincum–Aqua–Aquila–Attila…), természetes tehát, ha Bartók Béla Dunája Magyarországon végig vidám marad (különös tekintettel Budapestre), (József) Attila országában és városában ugyanis önmagával találkozik. A mitikus József Attila 1892. május elsején ott ült a rakpart alsó kövén, és 13 évvel a megszületése előtt, ill. 44 évvel A Dunánál című verse megírása előtt meghallja a „hallgató mélyből” Bartók zenéjét:

„»Az én vezéreszmém (…) a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válásé minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem – amennyire erőmből telik – szolgálni zenémben; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!« – vallotta Bartók 1931-ben, Octavian Beunak írt levelében. Idézi Kroó György: *Bartók Kalauz*, 1980.”[182]

„…(József Attila – H. I.) a Bartók-életműhöz hasonlóan a Duna menti népek kulturális (és történelmi-politikai) egységének gondolatát sugallja az egyén és a természettől fogva adott és történelmileg létező emberiség egysége nevében. Ez a vers (A Dunánál – H. I.) nem a magányos, elidegenedett és a társadalom betegségét a saját példáján megmutató magánember tragédiájából (…) meríti katarzisát. Abból, hogy végig tudja gondolni közös érdekünket az őssejttől a mai magyarokig és a holnapi emberiségig.”[183]

Alföldy Jenőnek ehhez a találó megállapításához azt kell hozzáfűznünk, hogy a mitikus József Attila egyik versében sem (csak) magánember: Bartók Bélához hasonlóan mindig-mindenütt megméretik a nemzet és az emberiség nevében is.

Csontváry a következőképpen fogalmazza meg erre vonatkozó nézetét:

---

[181] ifj. Bartók Béla 2006. 20.
[182] Alföldy Jenő i. m. 70.
[183] i. m. 68.

„Nem-e úgy tűnik föl ez a földi élet mint egy iskola – a hol a sok diák közül egyet választ ki a tanár, s ennek az egynek kell folyton felelni s az egész iskola helyett tanulni."[184]

Bartók, József Attila és Csontváry tehát sohasem magánemberek, életük és életművük szorosan egybeforr, és egy misztikus-mitikus-transzcendens pályaív mentén mozog. Azzal, hogy léteztek (léteznek) és magukra vállalták a nemzet és a világ bajait, Csontváry kiválasztott diákjához hasonlóan helyettünk-értünk felelnek és tanulnak folyamatosan.

Ha összehasonlítjuk a XX. század három magyar művészzseni életének-életművének bizonyos jellemzőit, meglepő egybeesésekre bukkanunk, amelyeket mindenképpen szinkronicitásnak kell tekintenünk, hiszen többről van szó, mint puszta véletlenről. Az a gyanúnk, mintha a magyar „kiválasztottság" bizonyos, igen szigorú és néha ellentmondásos feltételekhez volna köthető, és esetünkben géniuszaink maradék nélkül eleget is tesznek a (magyar) sors „törvényes követelményeinek", legyen az bármily emberpróbáló…

Mire is gondolunk konkrétan?

Elsőként talán arról érdemes néhány szót ejtenünk, hogy „hőseink ősei" nem, vagy nem mindig magyar származásúak, alkotóink ennek ellenére (vagy talán éppen ezért) következetesen (fel)vállalták magyar mivoltukat, annak hangot is adtak, a nemzet és a haza ügye életükben és életművükben folyamatosan tetten érhető anélkül, hogy az egyéni hang vagy a kozmikus távlatok csorbát szenvednének a zenei kompozíciókban, költeményekben vagy a festői vásznakon.

Bartók Béla édesanyja németajkú (a mama testvére, Irma néni, akit Bartók is nagyon szeretett, élete végéig németajkú maradt, sohasem tanulta meg a magyar nyelvet), az egyik nagymama ereiben pedig szerb vér csörgedez (Ronkovics Matild délszláv-katolikus, azaz bunyevác asszony volt.) Köztudott, hogy Bartókot milyen szoros szálak kötötték édesanyjához, ennek ellenére József Attilához hasonlóan sohasem akarta, hogy Magyarország „német gyarmat" legyen, következetesen „németellenes" volt, otthon szigorúan megkövetelte a „szép (magyar) szót":

[184] Csontváry 1984. 67.

„A helyes nyelvhasználatot rendkívül fontos dolognak tartotta, és sosem hagyott nyelvtani hibát megjegyzés nélkül. (…) …édesanyja és nagynénje sem volt kivétel ez alól, ha történetesen olyasmit mondtak otthon, ami nyelvtanilag korrekt lett volna a németben – de a magyarban nem!”[185]

Bartók Béla (József Attilához hasonlóan) igen nehezen tudott szembesülni azzal a sajnálatos ténnyel, hogy a Magyarország megcsonkításával keletkezett vagy megnövekedett nemzeti államok „tűzzel-vassal” bizonyítani akarták az új területekhez való jogukat, az adott területhez tartozó gyökereiket.

Egy írásában a következőképpen fogalmazza meg véleményét erről a kérdésről: *„Európa sajnálatosan legtöbbet emlegetett területeinek egyike kb. egy év óta az »egykori« Magyarországé. Az újonnan létrejött vagy megnövekedett szomszédos államok (en mangeant vient l'appétit) vetélkednek, huzakodnak és küzdenek egymással, à qui mieux: hogy ez vagy amaz, vagy a harmadik szerzi meg a Magyarországtól elragadott egyik vagy másik talpalatnyi föld fölött az uralmat. És a szegény lakosok, a vitatott földdarab voltaképpeni birtokosai és művelői? Azok rezignáltan, mondhatnánk közömbösen várják, hogy véget érjen a vita és újra kezdődjék az oly régen nélkülözött, nyugodt élet. Mert valóban; a népesség nagyja: a különböző nemzetiségű parasztok a magyar hegemónia idején a legnagyobb egyetértésben éltek. A sovén gyűlölet egyetlen szikráját sem lehetett náluk felfedezni: ha bármikor bármely elnyomásra vagy prepotens viselkedésre került sor, az kizárólag a mindenkori kormánytól eredt, s az uralkodó úri osztálytól, amely – mondhatnánk – szinte azonos mértékben volt prepotens az ország bármely nemzetiségű parasztjai iránt.”*[186]

József Attila, akinek anyja kun volt, apja „félig székely, félig román, vagy tán egészen az” (egyes vélekedések szerint József Áronban is csörgedezett szerb vér, Balog Attila cigány költő pedig úgy tudja, hogy József Attila apja román roma volt – ezt nyilatkozta egy TV műsorban a Duna Televíziónak 2006. november 13-án). Ennek ellenére József Attila is elmondja (természetesen versben), hogy mit gondol, mit érez, amikor a hazát megkisebbítik:

[185] Bartók Péter i. m. 10–12.
[186] Kárpáti János 2003. 112–113., idézet: D. Dille 1970. 112.

Nem! Nem! Soha![187]

Szép kincses Kolozsvár, Mátyás büszkesége
Nem lehet, nem, soha! Oláhország éke!
Nem teremhet Bánát a rácnak kenyeret!
Magyar szél fog fúni a Kárpátok felett!

Ha eljő az idő – a sírok nyílnak fel,
Ha eljő az idő – a magyar talpra kel,
Ha eljő az idő – erős lesz a karunk
Várjatok, Testvérek, ott leszünk, nem adunk!

Majd nemes haraggal rohanunk előre,
Vérkeresztet festünk majd a határkőre
És mindent letiprunk! – Az lesz a viadal!! –
Szembeszállunk mi a poklok kapuival!

Bömbölve rohanunk majd, mint a tengerár,
Egy csepp vérig küzdünk s áll a magyar határ
Teljes egészében, mint nem is oly régen
És csillagunk ismét tündöklik az égen.

A lobogónk lobog, villámlik a kardunk,
Fut a gaz előlünk – hisz magyarok vagyunk!
Felhatol az égig haragos szózatunk:
Hazánkat akarjuk! vagy érte meghalunk.

Nem lész kisebb Hazánk, nem, egy arasszal sem,
Úgy fogsz tündökölni, mint régen, fényesen,
Magyar rónán, hegyen egy kiáltás zúg át:
Nem engedjük soha! soha Árpád honát!

József Attila éppen a(A) Dunánál (ez egyben Bartók Dunája is) oldja békévé az ősök harcát, és (jellemző módon) azonosul a honfoglalókkal is, és a meghódoltakkal is együtt érez, azok kínjai magát is meggyötrik…

Bartók Béla (szintén jellemző módon) élete végéig dolgozott azon a mintegy 10000 dallamon, amelyet a Balkánon, Erdélyben vagy a Felvidéken gyűjtött:

[187] József Attila 2005. I. 38.

„Az én zeneszerző munkásságom, épp mert e háromféle (magyar, román és szlovák) forrásból fakad, voltaképpen annak az integritás-gondolatnak megtestesüléseként fogható fel, melyet ma Magyarországon annyira hangoztatunk."[188] Bartók Béla ugyanebben a levélben fogalmazza meg a népek testvérré-válásának eszméjét, minden háborúság és viszály ellenére…

Csontváry így kezdi önéletrajzát: „1853. július 5-én Kis-Szeben szabad kir. városban születtem a posztupici dr. Kostka-Kosztka László orvos gyógyszerész és Ungh-megyei daróci Hajczelmajer Franciska fia lettem. – Majd így folytatja: –

De a magyar nyelv tökéletes megtanulására mégis csak az Alföldre kellett mennünk atyánk rokonaihoz, ezzel azután az iskolában is hozzájutottunk a magyar szóhoz."[189]

Csontváry írásaiban, amelyekben a hétköznapi és a metafizikai (mítoszi) szint sohasem válik élesen külön, a konkrét és az általános üzenet egyidejűleg jelenlévő (ettől költőiek ezek a bizonyos írások), a személyes sors, a haza és a nemzet múltja, jelene és jövője, valamint az emberiség létkérdései fogalmazódnak meg, amelyek aztán titokzatos festményeiben nyernek végső formát.

„Lehet, hogy a sors hosszú életet ád nekem, de lehet, hogy egy vihar letörhet s én nyomtalanul letűntem a föld színéről.

Amíg lehet Hazámnak használni, azt segíteni, szellemi erővel fejleszteni s kiemelni a közönséges államok sorából, – azt hiszem, a legszentebb kötelességünk egyike; talán Isteni hivatással párosult rendeltetése minden igaz egyénnek.

Nekem milliárdjaim nincsenek – hogy palotákat létesíthetnék.

Ha festményeimet Amerikába kivinném a hová eladni nem akarom; – s ha azok az ígért egy millió dollárt ki is fizetnék érettök – gazdagabb volna e szegény Hazánk az 5 millió koronával? Hát nem vagyunk gazdagabbak és nyugodtabbak azzal a tudattal, hogy még sok víz fog lefolyni a Dunán és a Missisipin, amíg *Baalbek*hez hasonló festmény lát napvilágot?? de addig, amíg ezt túl nem szárnyalta, túl nem tökéletesítette valaki, még mindég többet ér a tudat a janké milliójánál – hogy pénzzel sem megfesteni, de még csak megvenni sem lehet ezt a dolgot."[190]

---

[188] levél Octavian Beunak, 1931. jan. 10., idézi Kárpáti János i. m. 111.
[189] Csontváry 1984. 74–75.
[190] i. m. 53–54.

„Ezerötszáz éves múlt van elkönyvelve a kultur világ könyvében – nem hamis váltó képen van a nemzetek életében a lap –, a világtörténelemben.

Hunniának van hitele – Magyarország nincs bevezetve a világ történelembe.

Gondolkozzunk fölötte mivel tartozunk a világ Teremtőjének azért, hogy itt vagyunk, mivel tartozunk Európának azért, hogy idejöttünk, s mivel tartozunk az emberi fejlődésnek azért, hogy itt maradjunk!

Kilencszáz évvel előbb megtántorodtunk s a letörött Rómának behódoltunk.

Ötszáz év múltán kijózanodtunk; most újból próba alatt állunk s e megpróbáltatásból vagy kikerülünk ősi energiával mint hunok, avagy energia hiányában mint hontalanok."[191]

„…elhagytam hazámat, mert el kellett hagynom és csak azért, hogy életem alkonyán gazdagnak és dicsőnek lássam. E cél elérése miatt évek hosszú során át Európát, Afrikát és Ázsiát utaztam be (mint Bartók Béla – H. I.), hogy a megjövendölt igazságot megtaláljam és a gyakorlatban festményen átvihessem."[192]

„Nincs időm a részletekkel foglalkozni – fél agyammal-szívemmel már keleten vagyok; a hol őseink energiája ősi művelődésünk fokozata érdekel történelmünkre döntő jelentőséggel, amely itthon a kibontakozás nagyarányú szerkezeténél széles mederben induló komoly munkánál bátorítólag, kiengesztelőleg s összetartásra buzdítólag hatni fog.

Mi nem tudjuk még ma sem – kik voltak – honnan jöttek s mi célból jöttek őseink azzal a példátlan energiával, amellyel birokra keltek a világ legnagyobb hatalmával.

Majd ha haza jövök erre is felelni fogok."[193]

„Ismerem az utat, amerre mennem kell

Ismerem a szellemi hatalmat, világteremtő energiát, mellyel számolnom kell, semmi kétség, hogy egy még legjobb világrészbe kerülünk s kiapaszthatatlan szépségekben gyönyörködünk."[194]

Mielőtt pontot tennénk a „nem magyar ősök–magyar utódok" jelenség végére, egy kérdés is körvonalazódni látszik, amelyre ez ideig sem

[191] i. m. 65.
[192] Csontváry 1980. 7.
[193] Csontváry 1984. 73.
[194] i. m. 114.

profán, sem mitikus léptékben nem tudtunk kielégítő választ adni. Vajon mi a magyarázata annak, hogy tehetséges magyar származású honfitársaink a világban oly jól prosperálnak, de ennek érdekében kénytelenek (időben) elhagyni a hazát, ugyanakkor nem magyar származású, de magukat magyarnak valló géniuszaink idehaza rendre az áldozat szerepét kell, hogy sorsszerűen felvállalják magyarráválásukban, kiválasztottságukban?…

A következő fontos feltétele a kiválasztottságnak (József Attila, Bartók és Csontváry esetében legalábbis), hogy a „jelöltet" szinte kötelezően különböző betegségekkel sújtja a sors. Ezek a bizonyos kórságok egész életükben végigkísérik aztán „gazdáikat", és így azok, közvetlenül vagy közvetve tartós halálközelségnek vannak kitéve. Bartók esetében a csecsemőkorban elszenvedett (fekete)himlő csak egy, de igen meghatározott betegség volt a sorban. Részben ennek a betegségnek a következményeként, részben ettől függetlenül aztán további „bajok" is gyötörték, pl. kiújuló légúti fertőzések (légcsőhurutok, asztma, tüdőgyulladások, kisebb-nagyobb meghűlések, influenza stb.), amelyek napokig, néha hetekig tartó hőemelkedésekkel, lázzal jártak. Aki végigolvassa ifj. Bartók Béla: Apám életének krónikája című könyvét, az nem győz eleget csodálkozni azon, hogy miképpen volt lehetséges több mint 10000 népi dallam összegyűjtése, feldolgozása, a zeneszerzés, a zenetanítás, az utazással járó rengeteg fellépés stb. úgy, hogy egyik betegségből alig kigyógyulván mindjárt a másikba esett ez a különben is törékeny, sovány testfelépítésű ember.

Az említett könyvnek alig van olyan lapja (pedig majdnem 500 oldalas munkáról van szó), ahol ne volna utalás valamilyen egészségügyi problémára. Bartók halálos betegsége, a leukémia a zeneszerző életének utolsó öt évét keserítette meg, amely fia, Péter szerint nehezebb volt, mint az előző 59, Bartók mindazonáltal nem vesztette el a humorát. A gyógyíthatatlan kórt egy Israel Rappaport nevű orvos próbálta elviselhetővé tenni: „A betegség korai szakaszában penicillint írtak föl neki, az újonnan kifejlesztett, nehezen beszerezhető csodaszert. Amíg Dr. Rappaport hiábavaló kísérletet tett a szükséges kormányengedély megszerzésére, addig apám szó szerint magyarra fordította a *penicillin* szót, s a rá váró gyógyító eljárást »faszocska kezelés«-nek nevezte el."[195]

[195] Bartók Péter i. m. 201.

József Attilát is egy dr. Rapaport kezelte, csak az Samu volt és pszichológus: „Rapaport könyvet ír *Ideges gyomor- és bélbajok keletkezése és gyógyítása* címmel, s arra kéri József Attilát, javítsa ki kéziratát nyelvhelyességi, stiláris szempontból. Később megegyeznek abban, hogy honorárium fejében az orvos pszichoanalitikus kezelésben részesíti a neurotikus tünetekre panaszkodó költőt. Ezzel elkezdődik a költőnek a pszichoanalízissel való, mindhalálig tartó gyakorlati, teoretikus és költői kapcsolata."[196]

Furcsa, de talán nem véletlen, hogy kiválasztottainkat „Rap(p)aportok" vették kezelésbe, egyiket történetesen betegségeinek legvégén, a másikat a legelején…

Furcsa, de talán nem véletlen, hogy ezekben a kritikus időkben Bartók is, József Attila is viccet űz, játszik a szavakkal…

Furcsa, de nem véletlen, hogy mindkettőjük esetében hatástalannak bizonyult ez a „faszocska kezelés"…

József Attila életének több tucatnyi testi-lelki betegsége és „halálközeli" állapota közül ezúttal csupán egyet emelnénk ki, amely azonban jellemző módon érzékelteti, hogy a „jelöltnek" egy nem akármilyen „beavatáson" is át kell esnie, hogy közben ép maradjon.

„A világ sötét, rideg és könyörtelen. Az ember szalad. Összeszámlálja a krajcárokat. Aztán egyszerre összeesik. A kerületi orvos megállapítja, hogy a rosszullét oka: vörheny, difteritisz, mirigydaganat és vesebaj – egyidejűleg. Beviszik a Szent László kórházba.

Most megváltozik az élet ritmusa. Feküdni kell, mozdulatlanul. Láz, fájdalom. A szomszédos ágyakban is mind-mind gyerekek feküdtek. A sarokban egy lefüggönyözött ágy. Ez a »halálágy«. A gyerekek egymást ijesztgetik vele. Beszélgetnek egymással, kicserélik egymással játékaikat – csak a kis rikkanccsal nem áll szóba egyik sem. Neki nincs játéka, mert nincs látogatója sem. Sír-rí anyja után: egyszer sem volt nála. Ez az ápolónőknek is feltűnt. Ha anyja után érdeklődik náluk – bosszúsan legyintenek. A gyerek nem tudja, mi ez, megrendül a hite mindenben. Konok lesz és elszánt. Megtagadja magában anyját és halálágyba kívánkozik. Egy napon hosszan áll mellette az orvos, aztán az ápolónő megfogja és átviszi a halálágyba. A függönyök mögött csend van. Megközelíthetetlen, emberentúli szűz magány. A gyermek boldog. Nem látja, hogy a többiek játszanak.

[196] Tverdota György 1999. 243.

Napok múlnak. Egyszer csak ott ül ágya mellett az anya. A gyerek elfordul tőle. Az anyja sírva, dadogva, zavarosan mesél valamit. A gyerek meg se hallgatja, megtagadta szívében, nem vesz tudomást róla. Csak később, sokkal később tudja meg, hogy anyja szintén kórházban feküdt, úgy szökött ki onnan nagybetegen, hogy fiát meglátogassa."[197]

Az írás kitűnően érzékelteti azt a már nem élő, de még nem halott állapotot, amikor az ember már nem ember, hanem: „megközelíthetetlen, emberentúli szűz magány". Érdemes minden szón külön elgondolkodni, Németh Andor ugyanis olyan jelzőket sorakoztat fel, amelyekkel hűen lefesthető a kiválasztott, vagyis mitikus, archetípusi József Attila megszületésének minden mozzanata…

A gyermek Csontváry az iskolában felszedte ugyan a szokásos fertőző betegségeket, mit amilyen pl. a vörheny, a szamárköhögés, a különböző váltólázféleségek, de ezeket könnyen ki is heverte, önéletrajzi írásában azonban részletesen leírja, hogy a szegedi árvíz testet-lelket megviselő traumáján sohasem tudta teljesen túltenni magát. Az alföldet elhagyván a Magas-Tátrában keresett magában-magának gyógyulást. Itt született meg benne a festő, idült hörghurutját, amely a szegedi meghűlés következtében alakult ki, viszont egész életében „viselnie kellett", ill. el kellett viselnie. Ez a krónikus bronchitis a festőt kifürkészhetetlen útjai során hol a tengerre, hol meg vissza a hegyekbe, a vízesésekhez „hajtotta", attól függően, hogy az időjárás éppen kedvezett vagy ártott asztmájának:

„Egy idő óta fővárosunk levegőjét nem bírom szívni betegség nélkül.

Valahányszor visszakerülök Budapestre, mindannyiszor tüdő hurutot szerzek magamnak. A télen, amikor búcsúlátogatáson voltam Méltóságodnál Konstantinápolyba indulóban, a tüdőgyulladás csíráival telten utaztam el; s csak is a rendkívüli energiámnak köszönhetem – vagy a sors rendelkezésének –, hogy ma még itt vagyok, s e sorokat írom; mert a járás-kelés nehezemre esik – ismét egy bizonyos habár enyhébb neme a hurutnak – a nehéz légzésnek van jele.

Az oka ennek természetesen a sok mindenféle füst, por; és valljuk meg a Bpesti bűz, a mit egy külföldi avagy vidéki ember elviselni képtelen.

Futva menekülök ebből a romlott levegőjű városból, a hol valamikor oly szívesen időztem. (Mit szólna ma!? – H. I.) Még a szellemi élet is

[197] Németh Andor 2004. 50.

teljesen megváltozott; letűnt az ideális küzdelem, s helyébe lépe a minden áron való feltűnés, érvényesülés, a meggazdagodás; sok esetben az élet halállal való harc a létért."[198]

„…hisz' éppen egy éve, hogy Bpesten oly meghűlést szereztem – nem a magam érdeke miatt – hogy Konstantinápolyban végrendelkeznem kellett; de vissza-visszatérve Bpesten oly hurutokat kaptam – a mit már veszedelem nélkül elviselnem nem volt tanácsos; s így én ide tulajdon egészségem helyreállítása miatt jövök – s hogy már is festek, az egy újabb kis erruptio nálam; (…) …téli és nyári levegőben kell tartózkodnom hol délen, hol északon…"[199]

Csontvárynál tehát a festés – csakúgy mint József Attilánál a verselés – egyfajta öngyógyítás volt, mindazonáltal fordítva is igaznak tűnik ez az állítás: bizonyos értelemben éppen a műalkotások létrehozása, művész voltuk tette őket mássá, „beteggé" (lásd pl. Csontváry „errupcióját" és ezzel szinkron „festési ihletét", vagy – és ez a negatív példa – Bartók gyűjtőútjai utáni megbetegedéseket). Ugyanakkor azt is szem előtt kell tartanunk mindhármójuknál, hogy éppen műveik jelentenek gyógyírt a világ bajaira, és ezt mélyen hitték, mint ahogy tisztában voltak saját kiválasztottságukkal is…

A harmadik közös vonás a három magyar zseni életében, úgy is mondhatnánk: a kiválasztottság harmadik követelménye, a legszélesebb értelemben vett természettel való közvetlen, mondhatnánk belső, intim viszony, feltétel nélküli eszményi természetszeretet. József Attila és Csontváry vonatkozásában írásunk elején már kitértünk arra, hogy a maguk módján mindketten maradék nélkül tisztelték-szerették-érezték-értették a nagybetűs Természetet, azonosultak is vele, egyszersmind azonban a természet mértékül is szolgált nekik: a mindenséggel mérték magukat…

„…kiterjedt ismeretekkel rendelkezett a növény- és rovarvilágról, illetve a természetről általában, s így mindig akadt valami, amire felhívhatta a figyelmünket, s amit elmagyarázhatott. Szívesen vett fel az út mellől köveket, hogy láthatóvá tegye az alatta élő kis bogarakat, amelyek sietve kerestek új menedéket. Éjszakánként, távol a város fényeitől, jól lehetett látni a csillagokat, és apám megpróbálta megtanítani nekem a különböző csillagképek nevét. A Kis- és Nagygöncöl mellett ott volt a

[198] Csontváry levele K. Lippich Elekhez, Bp., 1909. okt. 14., Csontváry i. m. 52.
[199] Csontváry levele K. Lippich Elekhez, Nápoly, 1909. november 27., i. m. 56.

Cassiopeia, amely W-betűt formázott, a Fiastyúk, és így tovább; megtanította a Sarkcsillag hasznát a tájékozódásban. És sokkal később, amikor Panamába utaztam, a lelkemre kötötte, hogy keressem majd meg a Dél Keresztjét, és sajnálta, hogy ő valószínűleg már sosem fogja látni. (…)

Nem tudom, mi okból, de apám párnázott ajtajú dolgozószobája mindig tele volt repülő rovarokkal. Sosem ölte meg ezeket a teremtményeket, de néha csökkentette a számukat: egy zsebkendővel óvatosan megfogta a legzavaróbb példányt, úgy, hogy ne okozzon neki sérülést, és az ablakon keresztül kiengedte a szabadba. Mivel nagyon érdekelte a természet, beleértve a rovarvilágot is, a bogarak talán biztonságban érezték magukat a közelében. Mindenesetre ott voltak, hozzátartoztak a szoba hangulatához, és apám nem sokat törődött velük. (…)

„Apám szeretett a szabadban lenni; s amikor csak alkalma volt rá, a lehető leglengébben öltözött… (…)

Nem ismerek senki mást, aki olyan könnyen össze tudott olvadni a természeti környezettel, mint apám. (…)

Nyáron sokszor az ebédet is (…) a hátsó udvarban fogyasztottuk el a diófák alatt, egy egyszerű asztalon, amit négy, kalapáccsal földbe vert tuskó tartott. (…) …élőlényt nem lehetett látni a közelben (legalábbis az utolsó években) egy tyúkanyón kívül, aki a társaságunkban tartózkodott, beszélt hozzánk, és felcsipegette a lehullott kenyérmorzsákat.”[200]

Lehet, hogy ezt a tyúkot örökölte Bartóktól özv. József Áronné? Lehet, hogy ezt a tyúkot őrizgette József Attila? Lehet, hogy ez a tyúk szállt József Attila fejére vízkeresztkor, amikor megtudta, hogy édesanyja meghalt? Lehet, hogy Bartók Bélára is úgy „szállt rá” ez a madár egy „másik anyától”, és valójában Petőfi *Anyám tyúkjá*ról van szó? Természetesen mindez lehetséges, sőt igen valószínű, ne feledjük, hogy azokban a terekben és időkben, amelyeket a szinkronicitás determinál, egy tyúknak is adhat összekötő szerepet a sors…

„…alig volt olyan nyár, amikor ne töltött volna el valamennyi időt az Alpokban, ahonnan mindig felfrissülve tért haza… (…) Ha volt fönn a hegyekben, akkor minden rendbe jött újra, egészen a következő nyárig.”[201]

„Egy másik alkalommal apám a Naprendszernek a Tejúton elfoglalt helyéről, és a halvány pontoknak látszó távoli galaxisokról beszélt.

[200] Bartók Péter i. m. 33., 42–43., 50–51.
[201] i. m. 69.

»Most kezdik fölfedezni, hogy a galaxisok nemcsak forognak egy meghatározott rendszer szerint, hanem fantasztikus sebességgel száguldanak is, ki tudja hová; és állandóan távolodnak egymástól…« Ezzel a gondolattal hagyott apám álmodozni a végtelen Univerzumról és saját jelentéktelenségünkről."[202]

Ahogy Csontváryná és József Attiláná, úgy Bartóknál is találunk az általános természetszereteten belül egy olyan szenvedélyt, amely messze túlmutat önmagán, és ez a selyemhernyó-tenyésztés. Bartók édesanyja ekként emlékszik vissza ezekre az időkre:

„Mélységesen érdekelték a *dolgok,* különösen a természet élő dolgaiban, a *lényekben* találta az érdeklődés kimeríthetetlen forrását. »Roppant szerette a természetet, az állatokat; mikor egyszer selyemhernyókat kapott, azokat oly gondosan és pontosan táplálta, kezelte, hogy csodálkoztunk ezen. Csak kevés hernyója volt, de szinte egyenként ismerte őket; még nem gubóztak le, mikor el kellett utaznunk, hát bizony dobozokban magával vitte; szerzett elegendő levelet az útra (…) A rovarokat mindenütt figyelemmel kutatta és preparálta (…)« A szerves természet mindvégig elbűvölte – nem a szépet csodálta benne, hanem az *élőt*."[203]

Ezek a bizonyos selyemhernyók talán láthatatlan selyemszálakat fontak szereplőink közé, és ezeknek a fonalaknak a mentén érintkezhettek egymással a festészet, a szép szó és a zene közös magyar nyelvén, mint egy „selyemvilághálón".

Csontváryról tudjuk, hogy milyen szimbolikus jelentőséggel bírt nála a lepkék egyedfejlődése: saját életét és festői pályáját is a pillangók metamorfózisához hasonlította, míg Magyarország gazdasági megerősödését és anyagi felvirágozását a selyemhernyó-tenyésztésben vélte meglelni…

József Attiláról is elmondhatjuk, hogy rövid élete során igen sok átalakuláson volt kénytelen átmenni, léte pillangó léptékben mérhető igazán…

Bartók Béla ötéves koráig volt begubózva a szoba és a himlős-sebhelyes bőrének fogságában, hogy aztán gubóját kinőve – mint a természet legszebb jelensége: színes-repülő-virágszirom, tarka imágó – léphessen a világ színe elé immár új, zenei, zenészi köntösben. A zenekar a megfelelő helyen és a megfelelő időben már várta a kis mestert, nem is

[202] i. m. 218.
[203] Tallián Tibor i. m. 16–18.

akármivel, a kivételes alkalomhoz illően Nyitánnyal, így nagybetűvel, Rossini Semiramis Nyitányával. Mondanunk sem kell, hogy a dologban a sors keze volt, amit nevezhetnénk akár szinkronicitásnak is. (Csontvárynál ez a „nyitány" abban nyilvánult meg, hogy egy rajz elkészültével, a principálisa a vállára ütött: „Mit csinál: hiszen maga festőnek született."[204] József Attila esetében – mint ezt bővebben kifejtettük – Tittel Margit „színrelépése" jelentette a költői titulushoz vezető közvetlen utat, vagyis a nyitányt…)

Bartók egyes zeneműveiről (pl. a II. hegedű-zongora szonáta) többen is megjegyezték, hogy azokban egy zenei evolúció folyamata érhető tetten: az őszene (hora lunga) elindul a maga fejlődési útján, míg meg nem érkezik a mába, amely Bartóknál történetesen békés és harmonikus, mint a C-dúr. Ez a zenei fejlődés (egy művön belül) olyan, mint a lepkék metamorfózisa, egyedfejlődése. [Az egyedfejlődés (ontogenezis) felfogható úgy is, mint felgyorsult törzsfejlődés (filogenezis), vagyis evolúció.]

Néhány újabb (esetleg már szerepelt) idézet erejéig kanyarodjunk most újra vissza a természethez, oda, ahonnan elindítottuk ezt a gondolatkört, és összpontosítsunk a József Attila–Bartók kettősre:

„Nagyon vonzó jellegzetessége volt József Attilának, hogy – különösen négyszemközt vele – úgy érezte magát az ember, mint a természetben. Folyton a tájak őszintesége jut eszembe róla."[205]

„Bartók zenei anyanyelvének szavai a népzene legmélyebb rétegéből valók. Ő maga erősen hitt abban, hogy a világ minden népzenéje végső fokon néhány ősforrásra vezethető vissza."[206]

Igen, Bartók is oda jutott a zenében, mint József Attila *A Duná*ban: az őssejtig volt minden ős, „a zene őssejtjei" foglalkoztatták képzeletét…

„»Mi a természet nyomán alkotunk« – írja Bartók, mint ahogy a parasztzenét is »természeti jelenségnek« hirdeti."[207]

„»Az emberiségnek éppen magyar mivoltunkkal tartozunk.« (…) »Akár szocialisták vagyunk, akár fasiszták, akár liberálisták, akár imperialisták – első teendőtök nem az, hogy a népet tanítsátok, hanem hogy a néptől tanuljatok…«"[208]

---

[204] Csontváry i. m. 81.
[205] Illyés Gyuláné i. m. 22.
[206] Lendvai Ernő i. m. 6.
[207] i. m. 13.
[208] József Attila és Fábián Dániel idézve, [Jancsó Béla] 2004. 120.

Bartóknál tehát, csakúgy, mint József Attilánál a „népi”, „paraszti”, „ősi”, szinonimája a „természeti”-nek. Ahogy Flóra József Attila személyét természeti jelenségként érzékelte, hasonlóképpen érzékeljük mi is, hogy költészete és Bartók zenéje is az, természeti jelenség…

Van aztán egy további (immár negyedik) közös jellemzője-jegye ennek a „zseniális mesterhármasnak”: valamennyiük életében kitüntetett hely illeti meg a Napot, amelyhez különleges mitikus-misztikus vonzalom fűzi őket, és bizonyos szempontból azonosulnak is vele. Hasonlóképpen, mint a természettel – hiszen a Nap is a természet része –, mégis külön kiemelendő ez a Nap-imádat.

Írásunkban eddig is többször szóvá tettük azt, hogy József Attila a Nap jegyeit viselte. (Lásd: ószövetségi párhuzamok, újszövetségi párhuzamok, csillagmítoszi analógiák, Attilával és a turullal kapcsolatos őstörténeti-mesei-mítoszi-mondai-legendákbeli párhuzamok stb.)

Arról is részletesen szóltunk, hogy közvetlenül vagy közvetve mikor, miként jelenik meg verseiben a Nap, amely a legtöbbször egyben önmagára is utal. Illusztrációképpen álljon itt most egy a „Nap-versekből”:

Napszonett

A vén díványon hentereg a Nap,
magával hozta erdők illatát
s kinek örömből semmi sem maradt,
vidultan nézem én, kopott diák.

Hogy nyújtózik, milyen kacér, hamis!
Aranyhajával elborítja arcom
lágy csókja éri rezgő ajkam is,
ölébe békén árva főmet hajtom.

– Ó Nap, a csókod új életre kelt,
ha símogat selyem hajad, még élek;
rossz idegem új ösztönökre lelt.

Maradj örökre – éjszaka lesz, félek,
az éjnek oly riasztó árnya van
s ó jaj, nem gyújthatom föl önmagam!

A Nap a szoláris mítoszokban legtöbbször hímnemű, József Attila napszonettjében viszont kivételesen (a szabályt erősítve) hentergő, erdőillatú, kacér, aranyhajú, csókra termett női alak, aki talán a majdani Flórát vetíti előre, aranyló hajának selyemsugaraival. A „Napölbe” hajtott fő (fej) képe, közvetlenül az új élet keletkezésére utal, legyen az nemzés, foganás, szülés vagy születés. Ebben a „Nap-öbölben” váltja egymást új valóra a kopott diák és a Nap, ahhoz hasonlóan, mint ahogy a Sas című versben, ill. a nagyszentmiklósi kincs 2. számú kancsóján, az égberagadási jelenetben már volt szerencsénk látni…

József Attila tizenhét éves korában, 1922-ben, amikor a Napszonettet írta, még nem gyújtott, nem gyújthatott (örök) világosságot verseiben, verseivel, de érezte, tudta, hogy az út, amin mennie kell (mint a csillagnak az égen), a Nap útja…

A magában működő „fúziós energiák" mégis „öngyulladáshoz" vezették:

„Nagyon dús, göndör haja volt Attilának, nem hullámosan és nem aprón göndörödött, hanem nagy, kondor fürtökben. Egyszer annyira megnövesztette a haját, hogy a vállát verdesték a fürtjei. Nagyon sokszor kértük, vágassa le a haját. Így nem lehet emberek közé menni, úgy néz ki, mint egy szénaboglya. Nem ért semmit! Egyszer mi, a család fiataljai körülfogtuk, valamelyikünk még ollót is csattogtatott, és azt mondtuk, hogy lefogjuk és levágjuk a haját. Erre Attila nagy mérgesen beszaladt a szobájába. Egy pillanat alatt eszünkbe jutott, jó lesz, ha megnézzük, mit csinál, mert amilyen szélsőséges, még valami butaságot tesz. Előérzetünk nem csalt, mert mire odaértünk, éppen gyufát gyújtott és fel akarta gyújtani a haját, de előzőleg lelocsolta spiritusszal, hogy jobban meggyulladjon. Alig tudtuk lefogni és lebeszélni, ha kicsit késünk, már úgy szaladgált volna, mint égő fáklya!"[209]

A történethez annyit fűznék hozzá, hogy a haj (sok más mellett) a Nap, a Nap sugarainak a szimbóluma is. A diák Attila ezek szerint nem gyújtotta, gyújthatta fel magát, mégis „égő fáklyaként szaladgál" közöttünk a sötétben immár több mint száz éve, ideje volna, hogy kövessük fényét…

Csontváryról szintén köztudott, hogy pogány őseinkhez hasonlóan, maga is kultikus viszonyban állt a Nappal, kozmológiájában központi helyet foglal el a Nap, eszmerendszerének mozgatóereje, amint ezt sokan észrevették (pl: Mezei Ottó).

Maga Csontváry így vallott erről a kérdésről:

„Csodálatos ebben a dologban az, hogy az egész világon egyedül állok, s a Naphoz hasonló vagyok. Napszínekkel festek, a Napba belenézek, a Nap nyugtával nyugalomra térek, s a Nap keltével ébredek."[210]

Bartók viszonya a Naphoz a maga nemében szintén intimnek mindható, nem volt titkuk egymás előtt, és minden szemérem nélkül tárták fel egymásnak magukat:

[209] Espersit Mária 2004. 40.
[210] Csontváry 1995. I. 18.

„Apám szeretett a szabadban lenni; s amikor csak alkalma volt rá, a lehető leglengébben öltözött, hogy minél nagyobb felületen érje a bőrét a nap… (…) Otthonunk remek lehetőségeket kínált a zavartalan napozásra. (…) …a napsütötte erkélyen vezette napi légzőgyakorlatainkat (…) Apám gyakran tartózkodott itt (ti. a bokrokkal övezett hátsó udvarban, rejtve a szomszédok pillantásaitól – H. I.) szinte teljesen meztelenül…”[211]

Ötödik pontként megemlítendő, hogy istenadta, vagy őseiktől örökölt speciális tehetségükön túl, vagyis a nyelv, a zene és a festészet zseniális, művészi művelése mellett József Attila is, Bartók Béla is és Csontváry Kosztka Tivadar is behatóan foglalkozott a tudományokkal, bizonyos fokig tanítói is voltak a maguk „szakterületének”, érzékenyek voltak a magyar társadalom, de egyben a világ szociális problémáira is, vagyis eleget tettek azoknak a kritériumoknak, amelyeket József Attila (már többször idézett megfogalmazásában) állított fel:

Ha költenél s van rá költség,
azt a verset heten költsék.
Egy, ki márványból rak falut,
egy, ki mikor szülték, aludt,
egy, ki eget mér és bólint,
egy, kit a szó nevén szólít,
egy, ki lelkét üti nyélbe,
egy, ki patkányt boncol élve.
Kettő vitéz és tudós négy, –
a hetedik te magad légy. (A hetedik, 4. versszak)

Mintha az idézett (ki)számolós vers (számunkra is) meghatározó, kvintesszenciája az volna, hogy
1. a költő (művész)
2. a tudós (ebből kettő is van)
3. a tanító
4. a pap
5. a vitéz (ezek négyen laknak egy személyben)
egy közös ősre, névre volna visszavezethető („egy, kit a szó nevén szólít”) és ez a név úgy hangzik: Attila…

Ez volna az utolsó, a hetedik…

[211] Bartók Péter i. m. 50.

Egy dologgal maradtunk még adósak, az utolsó előtti, vagyis a hatodik „közös nevezővel" József Attila is, Bartók és Csontváry vonatkozásában.

Ebben az esetben inkább csak körülírható, hogy mire is gondolunk valójában, és tulajdonképpen az eddig elmondottakból némileg következik is.

Jellemző módon egyik kiválasztott magyar géniuszunk sem volt tételesen vallásos, sőt mindhármójuknál megfigyelhető egyfajta szembenállás az ún. európai kultúra iránt, ill. az ezt a kultúrát kb. 2000 éve determináló zsidó-keresztény erkölcs-hit-morál-esztétika-etika stb. értékrendjével. Közösek abban, hogy különösképpen tisztelték az ún. primitíveket, emellett az ún. keleti világot tekintették egyfajta (tiszta) forrásnak, kiindulópontnak, egyben mércének (orient-orientáció): viszonyítási alapnak.

Ha mégis egy (idegen) szóba kellene tömöríteni mindezt, úgy fogalmazhatnánk meg, hogy József Attila költészete olyan, mint Bartók zenéje, s olyan, mint Csontváry festészete: panteisztikus…

Azok a közös jegyek, amelyekre a fentiekben felhívtuk a figyelmet, vagyis a „hét pont", többé-kevésbé egy más kritériumrendszernek is megfelel, részben ugyanis átfedésbe hozható azokkal az elvárásokkal, amelyekkel a sámánoknak rendelkezniük kell. József Attila kapcsolatait a sámánsággal a továbbiakban még lesz módunk részletezni, most viszont folytassuk Bartók és József Attila életének-életművének „egybevetését", különös tekintettel természetesen az ok-okozati összefüggésben (látszólag) nem álló dolgokra, jelenségekre stb., vagyis a szinkronicitásra.

Nem volt szó eddig kettejük vonatkozásában nevekről (kivéve a Rap(p)aportokat"), pedig (tudjuk) József Attilánál a nevek mindig nagyon beszédesek. Lássuk, miről beszélnek azok a nevek, amelyekhez Bartóknak volt köze. Bartók Béla igen zárkózott természetű volt, viszonylag keveset tudunk a magánéletéről, s ha ez utóbbit ahhoz viszonyítjuk, amit József Attiláról ismerünk, akkor úgy is mondhatjuk, hogy szinte semmit. Hasonlóképpen kevés információnk van Bartók szerelmeiről, feleségeiről, a helyzet azonban mégsem teljesen reménytelen. Bartók kétszer nősült, első felesége a Márta, a második az Edit névre hallgatott. József Attila életében is fontos helye volt a Mártáknak (volt belőlük három is), de meghatározó szerepet játszott a költő életében Edit is. Egyikük sem volt József Attila felesége, jóllehet a költő valamennyi-

jüket a menyasszonyának tekintette. Bizonyos értelemben valóban így vonultak be az irodalomba, és ezen a réven a mítoszok világába is, ti. valamennyien a menny asszonyának ősképévé váltak József Attila költészetében is…

Megemlítendő még, hogy József Attilánál is, Bartók Bélánál is kis időre feltűnik egy titokzatos Klára is, de bennünket most mégis egy negyedik név és a mögötte rejlő archetípus foglalkoztat igazán, és ez Judit.

Bartóknak ugyan (tudomásunk szerint) nem volt Judit nevű szerelme (felesége), egyfelvonásos, két szereplős operájának viszont Judit az egyik hőse. Köztudott, hogy Bartók Béla az elkészült partitúrát (1911 szeptemberében) akkori (első) feleségének, (Ziegler) Mártának ajánlotta, akitől később (1923-ban) elvált. Az ismert, hogy Bartók sokáig nem (tudta? – akarta?) befejezni első színpadi művét, amely csak 1925-ben nyerte el végleges formáját, zeneszerzőnk közben (a bemutatók dacára) még javítgatta-csiszolgatta…

József Attila életében is a „Márta-szerelem" után Judité a főszerep, hat évig ő a „kétszemélyes opera" hősnője…

Szántó Judit és József Attila kapcsolatáról, ill. a kapcsolat mitikus vonatkozásairól már tettünk néhány megjegyzést, itt és most csak arra vagyunk kíváncsiak, hogy Bartók operájának kékszakállú hercege és Juditja, vagyis a zenemű férfi és női alakja mutat-e valamifajta szinkronicitást pl. a juditsággal, a kékszakállúsággal mint ősképpel, s ha igen, vajon fellelhető-e (József) Attila életében és életművében is ez a megfelelés, párhuzamba állítható-e Bartók misztériuma (József) Attila „misztériumával"?

Lássuk tehát Balázs Béla szövegkönyvét, A kékszakállú herceg vára című balladaszerű operaszöveget:

Librettó

KÉKSZAKÁLLÚ
Megérkeztünk. – Íme lássad:
Ez a Kékszakállú vára.
Nem tündököl, mint atyádé.
Judit, jössz-e még utánam?
JUDIT
Megyek, megyek Kékszakállú.
KÉKSZAKÁLLÚ
Nem hallod a vészharangot?
Anyád gyászba öltözködött,
Atyád éles kardot szíjjaz,
Testvérbátyád lovat nyergel.
Judit, jössz-e még utánam?
JUDIT
Megyek, megyek Kékszakállú.
KÉKSZAKÁLLÚ
Megállsz Judit? Mennél vissza?

JUDIT
Nem. A szoknyám akadt csak fel,
Felakadt szép selyem szoknyám.
KÉKSZAKÁI.LÚ
Nyitva van még fent az ajtó.
JUDIT
Kékszakállú!
Elhagytam az apám, anyám,
Elhagytam szép testvérbátyám,
Elhagytam a vőlegényem,
Hogy váradba eljöhessek.
Kékszakállú! Ha kiűznél,
Küszöbödnél megállanék,
Küszöbödre lefeküdnék.
KÉKSZAKÁLLÚ
Most csukódjon be az ajtó.
JUDIT
Ez a Kékszakállú vára!
Nincsen ablak? Nincsen erkély?
KÉKSZAKÁLLÚ
Nincsen.
JUDIT
Hiába is süt kint a nap?
KÉKSZAKÁLLÚ
Hiába.
JUDIT
Hideg marad? Sötét marad?
KÉKSZAKÁLLÚ
Hideg, sötét.
JUDIT
Ki ezt látná, jaj, nem szólna,
Suttogó hír elhalkulna.
KÉKSZAKÁLLÚ
Hírt hallottál?
JUDIT
Milyen sötét a te várad!
Vizes a fal! Kékszakállú!
Milyen víz hull a kezemre?
Sír a várad! Sír a várad!
KÉKSZAKÁLLÚ
Ugye, Judit, jobb volna most
Vőlegényed kastélyában:
Fehér falon fut a rózsa,
Cseréptetőn táncol a nap.
JUDIT
Ne bánts, ne bánts Kékszakállú!
Nem kell rózsa, nem kell napfény!
Nem kell rózsa, nem kell napfény!
Nem kell... nem kell... nem kell...
Milyen sötét a te várad!
Milyen sötét a te várad!
Milyen sötét…
Szegény, szegény Kékszakállú!
KÉKSZAKÁLLÚ
Miért jöttél hozzám, Judit?
JUDIT
Nedves falát felszárítom,
Ajakammal szárítom fel!
Hideg követ melegítem,
A testemmel melegítem.
Ugye szabad, ugye szabad,
Kékszakállú!
Nem lesz sötét a te várad,
Megnyitjuk a falat ketten.
Szél bejárjon, nap besüssön,
nap besüssön.
Tündököljön a te várad!
KÉKSZAKALLÚ
Nem tündököl az én váram.
JUDIT
Gyere vezess, Kékszakállú,
Mindenhová vezess engem!
Nagy csukott ajtókat látok,
Hét fekete csukott ajtót!
Miért vannak az ajtók csukva?
KÉKSZAKÁLLÚ
Hogy ne lásson bele senki.
JUDIT
Nyisd ki, nyisd ki! Nekem nyisd ki!
Minden ajtó legyen nyitva!
Szél bejárjon, nap besüssön!
KÉKSZAKALLÚ
Emlékezz rá, milyen hír jár.

JUDTT
A te várad derüljön fel.
A te várad derüljön fel!
Szegény, sötét, hideg várad!
Nyisd ki! Nyisd ki! Nyisd ki!
Jaj, mi volt ez? Mi sóhajtott?
Ki sóhajtott? Kékszakállú!
A te várad! A te várad!
A te várad!
KÉKSZAKÁLLÚ
Félsz-e?
JUDIT
Oh, a várad felsóhajtott!
KÉKSZAKÁLLÚ
Félsz?
JUDIT
Oh, a várad felsóhajtott!
Gyere nyissuk, velem gyere.
Én akarom kinyitni, én!
Szépen, halkan fogom nyitni,
Halkan, puhán, halkan!
Kékszakállú, add a kulcsot,
Add a kulcsot, mert szeretlek!
KÉKSZAKÁLLÚ
Áldott a te kezed, Judit.
JUDIT
Köszönöm, köszönöm!
Én akarom kinyitni, én.
Hallod? Hallod?
Jaj!
KÉKSZAKÁLLÚ
Mit látsz? Mit látsz?
JUDIT
Láncok, kések, szöges karók,
Izzó nyársak…
KÉKSZAKÁLLÚ
Ez a kínzókamra, Judit.
JUDIT
Szörnyű a te kínzókamrád,
Kékszakállú! Szörnyű, szörnyű!
KÉKSZAKÁLLÚ
Félsz-e?
JUDIT
A te várad fala véres!
A te várad vérzik!
Véres… Vérzik…
KÉKSZAKÁLLÚ
Félsz-e?
JUDIT
Nem! Nem félek. Nézd, derül már.
Ugye derül? Nézd ezt a fényt.
Látod? Szép fénypatak.
KÉKSZAKÁLLÚ
Piros patak, véres patak!
JUDIT
Nézd csak, nézd csak! Hogy dereng már.
Nézd csak, nézd csak!
Minden ajtót ki kell nyitni!
Szél bejárjon, nap besüssön,
Minden ajtót ki kell nyitni!
KÉKSZAKÁLLÚ
Nem tudod mi van mögöttük.
JUDIT
Add ide a többi kulcsot!
Add ide a többi kulcsot!
Minden ajtót ki kell nyitni!
Minden ajtót!
KÉKSZAKÁLLÚ
Judit, Judit mért akarod?
JUDIT
Mert szeretlek!
KÉKSZAKÁLLÚ
Váram sötét töve reszket.
Nyithatsz, csukhatsz minden ajtót.
Vigyázz, vigyázz a váramra,
Vigyázz, vigyázz miránk, Judit!
JUDIT
Szépen, halkan fogom nyitni.
Szépen, halkan.
KÉKSZAKÁLLÚ
Mit látsz?
JUDIT
Száz kegyetlen, szörnyű fegyver,
Sok rettentő hadi szerszám.

KÉKSZAKÁLLÚ
Ez a fegyveresház, Judit.
Milyen nagyon erős vagy te,
Milyen nagy kegyetlen vagy te!
KÉKSZAKÁLLÚ
Félsz-e?
JUDIT
Vér szárad a fegyvereken,
Véres a sok hadi szerszám!
KÉKSZAKÁLLÚ
Félsz-e?
JUDIT
Add ide a többi kulcsot!
KÉKSZAKÁLLÚ
Judit, Judit!
JUDIT
Itt a másik patak,
Szép fénypatak. Látod? Látod?
Add ide a többi kulcsot!
KÉKSZAKÁLLÚ
Nem tudod, mit rejt az ajtó.
JUDIT
Idejöttem, mert szeretlek.
Itt vagyok, a tied vagyok.
Most már vezess mindenhová!
Most már nyiss ki minden ajtót!
KÉKSZAKÁLLÚ
Váram sötét töve reszket,
Bús sziklából gyönyör borzong.
Judit, Judit! Hűs és édes,
Nyitott sebből vér ha ömlik.
JUDIT
Idejöttem, mert szeretlek.
Most már nyiss ki minden ajtót!
KÉKSZAKALLÚ
Adok neked három kulcsot.
Látni fogsz, de sohse kérdezz!
Akármit látsz, sohse kérdezz!
JUDIT
Add ide a három kulcsot!
KÉKSZAKÁLLÚ
Mért álltál meg? Mért nem nyitod?
JUDTT
Kezem a zárt nem találja.
KÉKSZAKÁLLÚ
Judit, ne félj, most már mindegy.
JUDIT
Oh, be sok kincs! Oh, be sok kincs!
Aranypénz és drága gyémánt,
Bélagyönggyel fényes ékszer,
Koronák és dús palástok!
KÉKSZAKÁLLÚ
Ez a váram kincsesháza.
JUDIT
Mily gazdag vagy. Kékszakállú!
KÉKSZAKÁLLÚ
Tied most már mind ez a kincs,
Tied arany, gyöngy és gyémánt.
JUDIT
Vérfolt van az ékszereken!
Legszebbik koronád véres!
KÉKSZAKÁLLÚ
Nyisd ki a negyedik ajtót.
Legyen napfény, nyissad, nyissad...
JUDIT
Oh, virágok! Oh! Illatos kert!
Kemény sziklák alatt rejtve.
KÉKSZAKÁLLÚ
Ez a váram rejtett kertje.
JUDIT
Oh! Virágok!
Embernyi nagy liljomok,
Hűs-fehér patyolat rózsák,
Piros szekfűk szórják a fényt.
Sose láttam ilyen kertet.
KÉKSZAKÁLLÚ
Minden virág neked bókol.
Minden virág neked bókol.
Te fakasztod, te hervasztod,
Szebben újra te sarjasztod.
JUDIT
Fehér rózsád töve véres,
Virágaid földje véres!

KÉKSZAKÁLLÚ
Szemed nyitja kelyheiket,
S neked csengetyűznek reggel.
JUDIT
Ki öntözte kerted földjét?
KÉKSZAKÁLLÚ
Judit, szeress, sohse kérdezz –
Nézd, hogy derül már a váram.
Nyisd ki az ötödik ajtót!
JUDIT
Ah!
KÉKSZAKÁLLÚ
Lásd ez az én birodalmam,
Messze néző szép könyöklőm.
Ugye, mily szép nagy, nagy ország?
JUDIT
Szép és nagy a te országod.
KÉKSZAKALLÚ
Selyemrétek, bársonyerdők,
Hosszú ezüst folyók folynak,
És kék hegyek nagyon messze.
JUDIT
Szép és nagy a te országod.
KÉKSZAKALLÚ
Most már Judit, mind a tied.
Itt lakik a hajnal, alkony,
Itt lakik nap, hold és csillag.
S leszen neked játszótársad.
JUDIT
Véres árnyat vet a felhő!
Milyen felhők szállnak ottan?
KÉKSZAKÁLLÚ
Nézd, tündököl az én váram,
Áldott kezed ezt művelte,
Áldott a te kezed, áldott.
Gyere, gyere tedd szivemre.
JUDIT
De két ajtó csukva van még.
KÉKSZAKÁLLÚ
Legyen csukva a két ajtó.
Teljen dallal az én váram!
Gyere, gyere, csókra vártak!
JUDIT
Nyissad ki még a két ajtót.
KEKSZAKÁLLÚ
Judit, Judit, csókra várlak.
Gyere, várlak, Judit várlak!
JUDIT
Nyissad ki még a két ajtót.
KÉKSZAIGÁLLÚ
Azt akartad, felderüljön;
Nézd, tündököl már a váram.
JUDIT
Nem akarom, hogy előttem
Csukott ajtóid legyenek!
KÉKSZAIGÁLLÚ
Vigyázz, vigyázz a váramra,
Vigyázz, nem lesz fényesebb már!
JUDIT
Életemet, halálomat,
Kékszakállú!
KÉKSZAIGÁLLÚ
Judit! Judit!
JUDIT
Nyissad ki még a két ajtót,
Kékszakállú, Kékszakállú!
KÉKSZAKÁLLÚ
Mért akarod, mért akarod?
Judit, Judit!
JUDIT
Nyissad, nyissad!
KÉKSZAKÁLLÚ
Adok neked még egy kulcsot.
Judit, Judit ne nyissad ki!
JUDIT
Csendes fehér tavat látok,
Mozdulatlan fehér tavat.
Milyen víz ez, Kékszakállú?
KÉKSZAKÁLLÚ
Könnyek, Judit, könnyek, könnyek.
JUDIT
Milyen néma, mozdulatlan.
KÉKSZAKÁLLÚ
Könnyek, Judit, könnyek, könnyek.

JUDIT
Síma fehér, tiszta fehér.
KÉKSZAKÁLLÚ
Könnyek Judit, könnyek, könnyek.
Az utolsót nem nyitom ki.
Nem nyitom ki.
JUDIT
Kékszakállú... Szeress engem.
Nagyon szeretsz, Kékszakállú?
KÉKSZAKÁLLÚ
Te vagy váram fényessége,
Csókolj, csókolj, sohse kérdezz!
JUDIT
Mondd meg nekem, Kékszakállú,
Kit szerettél énelőttem?
KÉKSZAKÁLLÚ
Te vagy váram fényessége,
Csókolj, csókolj, sohse kérdezz!
JUDIT
Mondd meg nekem, hogy szeretted?
Szebb volt mint én? Más volt mint én?
Mondd meg nekem, Kékszakállú!
KÉKSZAKÁLLÚ
Judit szeress, sohse kérdezz!
JUDIT
Mondd el nekem, Kékszakállú!
KÉKSZAKÁLLÚ
Judit szeress, sohse kérdezz!
JUDIT
Nyisd ki a hetedik ajtót!
Tudom, tudom, Kékszakállú,
Mit rejt a hetedik ajtó.
Vér szárad a fegyvereken,
Legszebbik koronád véres,
Virágaid földje véres,
Véres árnyat vet a felhő!
Tudom, tudom, Kékszakállú,
Fehér könnytó kinek könnye.
Ott van mind a régi asszony
Legyilkolva, vérbefagyva.
Jaj, igaz hír, suttogó hír.
KÉKSZAKÁLLÚ
Judit!
JUDIT
Igaz, igaz!
Most én tudni akarom már.
Nyisd ki a hetedik ajtót!
KÉKSZAKÁLLÚ
Fogjad... Fogjad... Itt a hetedik kulcs.
Nyisd ki, Judit. Lássad őket.
Ott van mind a régi asszony.
Lásd a régi asszonyokat
Lásd, akiket én szerettem.
JUDIT
Élnek, élnek, itten élnek!
KÉKSZAKÁLLÚ
Szépek, szépek, százszor szépek.
Mindig voltak, mindig éltek.
Sok kincsemet ők gyűjtötték,
Virágaim ők öntözték,
Birodalmam növesztették,
Övék minden, minden, minden.
JUDIT
Milyen szépek, milyen dúsak,
Én, jaj, koldus, kopott vagyok.
KÉKSZAKÁLLÚ
Hajnalban az elsőt leltem,
Piros szagos szép hajnalban,
Övé most már minden hajnal,
Övé piros, hűs palástja,
Övé ezüst koronája,
Övé most már minden hajnal.
JUDIT
Jaj, szebb nálam, dúsabb nálam.
KÉKSZAKÁLLÚ
Másodikat délben leltem,
Néma égő arany délben.
Minden dél az övé most már,
Övé nehéz tűzpalástja,
Övé arany koronája,
Minden dél az övé most már.
JUDIT
Jaj, szebb nálam, dúsabb nálam.

KÉKSZAKÁLLÚ
Harmadikat este leltem,
Békés bágyadt barna este.
Övé most már minden este,
Övé barna búpalástja,
Övé most már minden este.
JUDIT
Jaj, szebb nálam, dúsabb nálam.
KÉKSZAKÁLLÚ
Negyediket éjjel leltem.
JUDIT
Kékszakállú, megállj, megállj!
KÉKSZAKÁLLÚ
Csillagos, fekete éjjel.
JUDIT
Hallgass, hallgass, itt vagyok még!
KÉKSZAKÁLLÚ
Fehér arcod sütött fénnyel
Szőke hajad felhőt hajtott,
Tiéd lesz már minden éjjel.
Tiéd csillagos palástja.
JUDIT
Kékszakállú, nem kell, nem kell!
KÉKSZAKÁLLÚ
Tied gyémánt koronája.
JUDIT
Jaj, jaj, Kékszakállú, vedd le!
KÉKSZAKÁLLÚ
Tied a legdrágább kincsem.
JUDIT
Jaj, jaj, Kékszakállú, vedd le!
KÉKSZAKÁLLÚ
Szép vagy, százszor szép vagy,
Te voltál a legszebb asszony,
a legszebb asszony!
És mindég is éjjel lesz már…
éjjel… éjjel…

Tisztában vagyunk azzal, hogy a zene nyelve többet (és esetleg mást is) elmond *A kékszakállú herceg várá*ról, nekünk viszont most az a feladatunk, hogy a szavak nyelvén próbáljuk megfogalmazni azt, amit Bartók operája Juditról, a Kékszakállúról és a közöttük fennálló viszonyról sejteni enged…

A Judit név héber eredetű, jelentése: Júdeából származó nő, más vonatkozásban: „Dicsőség istennek” (a Yehuda nőiesített változata). A Biblia egyik apokrif könyvében levő legendás történet szerint („Judit könyve”) Judit fiatalon megözvegyült asszony, aki Júdea Betulia nevű városában élt. Amikor az asszír király megtámadta Betuliát és a városban kifogytak a vízkészletek, Judit elhatározta, hogy megmenti a várost: magára öltötte legszebb ruháit és egyenesen az asszírok hadvezéréhez, Holofernészhez ment, akit azonnal megigézett a szépségével, valamint azzal, hogy felajánlotta neki segítségét a város bevételéhez. A hadvezér magánál tartotta és megengedte neki, hogy éjjelente kijárjon a táborból a völgybe fürödni és imádkozni. A negyedik napon Holofernész lakomát rendez, amelyre Juditot is meghívja. Amikor a lakoma után a sátorban egyedül maradnak, Judit levágja a mámoros, szerelmi vágyra gerjedt hadvezér fejét annak kardjával, kosarába teszi és az éj leple alatt (szokása szerint) elhagyja az ostromlók táborát, és a városba siet. Holo-

fernész levágott fejét a város falára tűzik, amitől az asszírok táborában nagy zűrzavar támad, s a vezér nélkül maradt sereg megfutamodik. A nép harminc nap alatt fosztotta ki a tábort, Holofernész sátrát és minden holmiját Judit kapta (összes ezüstholmi, ágy, mosdómedence, bútorok). Judit a nép élére állt, olajfaágból font koszorút raktak a fejére, és ő vezette az asszonyok táncát. Életében sokan kérték feleségül, de ő hű maradt halott férjéhez, Manasszéhez. Százöt évig élt, idősebb korában fölszabadította szolgálóját, aki „annak idején" segített neki. Betuliában ugyanabba a sírboltba temették, amelyben a férje nyugodott.

A k(K)ékszakáll hírhedt, kíméletlen nőcsábászt jelent…

Most pedig játszunk a szavakkal, József Attila után szabadon:

A szakáll latinul barba. Na lássuk csak: barba, barbár (idegen, külföldi, vad, durva, kegyetlen, tudatlan, műveletlen, nyers stb.), Barbara, Borbála (idegen, külföldi nő, dadogó)…

A kékszakállú herceg ezek szerint nem(csak) egy hétköznapi szoknyapecér, vagy kegyetlen, érzéketlen nőfaló Don Juan, vagy ha úgy tetszik, nem(csak) a férfi (mai szóhasználattal: pasi), hanem elsősorban az idegen, a nem ide való, a más(fajta), a távolról jött archetípusa, olyan, mint Bartók Béla, (József) Attila, vagy úgy általában a magyarok, „Batu kán pesti rokonai" stb…

A vár ennek megfelelően olyan, mint aki lakja, valójában egy vele, és egy keletről nyugatra sodródott idegen szigettest a „zsidó-keresztény kultúr-tengerben"…

Judit ugyanúgy nem(csak) egy hétköznapi, egyszerű figura, nem elsősorban szerelmes, kíváncsi, kalandra (apára?) vágyó nő, vagy csak a *nő*, úgy általában, alkalmi, felcsípett szerető stb. Judit ugyanis mindenekelőtt önmagával azonos (egy a nevével), ő az, aki nem más, nem idegen, éppen ellenkezőleg: (kiválasztott) cseppje annak a bizonyos „nyugati kultúr-tengernek", és mint ilyen, „cseppen bele az idegenbe"…

Kékszakállú első szavai arról árulkodnak, hogy megérkezésük előtt mindketten a váron kívül, vagyis „Judit világában" tartózkodtak, olyan közegben, amelyet Judit apjának (kívülről) tündöklő vára fém(ny)jelzett. A megérkezés pillanatától kezdve viszont felcserélődnek a szerepek: Judit az, aki idegenné válik új otthonában, a kékszakállú herceg várában, amely (kívülről) sötét, teljesen ismeretlen, félelmetes, titkokkal teli, egyszerre vonzó és taszító stb., a herceg viszont (Judittal szemben) itt és most, vagyis az opera egész ideje alatt a „saját közegében tartózkodik",

és így azonos önmagával és a várral, mint ahogy Judit a „kinti világban", apja birodalmában (várában), „régi otthonában" az, aki…

Kékszakállú minden jel szerint tud egyet s mást arról, hogy a saját várán kívül milyen törvények uralkodnak. Bizonyíték erre, hogy képes elcsábítani Juditot (ez a dolga). A tét azonban sokkal nagyobb: a herceg nem csak egyszerűen teszi a dolgát (a szépet), neki most küldetése van: Judittal meg kell ismertetnie a várát, sőt Judit segítségével kell szembesülnie várának hétpecsétes titkaival, amelyeket mintha maga sem venne mindig tudomásul.

Mégis, mintha tudná, hogy: „hiába fürösztöd önmagadban, / csak másban moshatod meg arcodat. (Nem én kiáltok)

Bartók mindazonáltal nem(csak) – első – feleségével fennálló problémáit „zenésítette meg", nem is csak a nő és a férfi örök egymáskeresését, testi-lelki-szellemi ölését-ölelését költötte muzsikává, de két egymástól merőben eltérő minőséget, ha úgy tetszi: kultúrát, világmegélést is egymásba ojtott…

Az opera cselekménye a várban zajlik, a mindenkori néző, zenehallgató, vagy a partitúra, ill. operaszöveg olvasója tehát Judittal együtt (a „vendéglátó" Kékszakállú kalauzolásával) járja be ennek az idegen, sötét, barbár, vad, kegyetlen, véres világnak a tereit, amelyekről azonban az is kiderül, hogy nem csak olyanok, mint amilyeneknek kívülről látszanak, ez a világ velejében, magjában ugyanis (a fecsegő felszín alatt, a hallgató mélyben) tömérdek (lelki-szellemi) kincset rejt, a kert virágai csak úgy szórják a fényt, Kékszakállú birodalma pedig maga a mindenség: a Nappal, a Holddal és a csillagokkal…

Judit nemcsak a rútra és a szépre figyelmes (fogékony), mindannyiszor észreveszi a vért is, legyen szó kínzóeszközökről, fegyverekről, kincsekről, virágokról, vagy éppen a birodalom felhőiről. Bármennyire is idegen számára ez a világ, „szőröstől-szakállastól", de elsősorban vérestől, elfogadja és vállalja Kékszakállút, szenvedélyes szerelemmel szereti egészen addig, amíg a hatodik és a hetedik ajtó fel nem tárul: és most kerültünk igazán magközelbe, a vár legmélyebb, legrejtettebb régióiba, a tisztaság (könnyek tava) és az élet (régi asszonyok) vizeire, ahol vérnek semmi nyoma. Igen, úgy tűnik, hogy a „hatodikat" (lásd József Attila vas hatosát) és a „hetediket" (lásd József Attila A hetedik című versét) a legnehezebb elfogadtatni a világgal.

A tisztaság és az élet generálása, megtartása, őrzése tűnik a legnagyobb próbatételnek, és erről vall most (és minden művében) Bartók (és

– József – Attila). Mi is megérkeztünk, eljutottunk Bartók és Balázs Béla történetének azon szféráiba, amelyekbe egyszer már József Attila révén (Flóra kapcsán) eljutottunk: vegyük észre, hogy a „fehér tóban" és a „csillagok palástjában" Bartók a Kékszakállú nevében és hangján a Tejutat szólaltatta meg, ötfokú zenéből ötvöz Juditnak gyémántkoronát és emeli tejút-istennői rangra kedvesét, aki ekkorra már nem is a Judit névre hallgat, úgy hívják, mint József Attila menny-asszonyát: a „Mindenség Virága"…

Balázs Béla szövegkönyve (Bartók zenéje) mintha amolyan „kifordított Judit Könyve" volna, amelyben a hősnő kezéhez nem tapad semminemű vér, ehelyett viszont hite és akarata nélkül kapja meg ellenfelétől a legnagyobb kincset, amely megilleti: a tisztaság és az élet koronáját…

Más vonatkozásban viszont a bibliai Judit és Bartók operájának meséje mutat némi hasonlóságot Attiláink életének bizonyos kiemelt, fontos eseményeivel. Szántó Judit (láttuk) szabályszerűen elcsábította József Attilát (emlékezzünk vissza a „cukros történetre"), s ha fejét nem is vette a költőnek, 2160 napig volt vele a „hét toronyba zárva", s minden jel arra vall, hogy a kékszakállú herceg, vagyis József Attila feltárta előtte minden titkát, vagy ha úgy tetszik, Judit viselte gondját Attila titkainak életében, de halála után is: „1945 után a »nemzet özvegyeként« viselkedő Szántó Judit »egyszemélyes fórumként adta elő vagy titkolta el a kéziratokat«."[212] Bizonyos értelemben az ószövetségi Judit is saját nemzete özvegye volt, akit aztán a férje mellé temettek, mint „József Attila Juditját".

A József Attila–Szántó Judit kapcsolat utóéletének egyik – szintén feltáratlan – momentuma a költő 1959-es, a Kerepesi úti Munkásmozgalmi Panteonba való áthelyeztetése, amelynek, igen nagy valószínűséggel Szántó Judit volt az egyik kezdeményezője. Elképzeléséhez – a család hozzájárulását nem kérve – szerezte meg a Magyar Szocialista Munkáspárt illetékeseinek támogatását. (…) Amikor pedig Szántó Judit, hosszan tartó súlyos betegség után, 1963. április 25-én meghalt, az ő hamvait a költő sírjába helyezték.[213]

József Attila tehát további 31 évet volt Judittal (ezúttal egy sírkamra mélyén) a következő sírbaszállásig: 1994. május 17-én a „Mama" mellé temettette a család (József Etelka és gyermekei).[214]

---

[212] Szántó Judit i. m. 20.
[213] i. m. 20–21.
[214] vö. i. m. 21.

A hun Attila halálának körülményei is sok tekintetben emlékeztetnek Holofernész Judit általi meggyilkolására: itt is, ott is sátorban (más „épület" nem volt) történik a „terrorcselekmény" (egyes források szerint Attila – megrendelt – gyilkosság áldozata), az áldozatok nagy tekintélyű hadurak, a tőrbecsalás mindkét esetben hasonló módon történik: elcsábítás és mértéken túli italfogyasztás. A „halálos kimenetelű merényletek" következményei mindkét esetben végzetesek a hadurak vezette seregek számára, és végeredményben az illető nép számára is, ti. mind az asszír, mind a hun birodalom felbomlott hadvezéreik halálával…

És mielőtt tovább lépnénk, térjünk vissza egy gondolat, egy szabad asszociáció erejéig az életbe, vissza Kékszakállú utolsó, Judithoz intézet szavaihoz: éjjel… éjjel… éjjel… éjjél… éjjél… éjjél… éljél… éljél… éljél…

Mindezek után kell-e csodálkoznunk azon, hogy Bartók Béla ötéves korában, amikor (halálos) betegségéből testileg-lelkileg-zeneileg új életre kelt, éppen a Semiramis nyitányt hallja meg először a mama jóvoltából. (Később Bartók Béla – ha csak tehette – a „mama" minden születésnapján elzongorázta Rossini Semiramis nyitányát.) Semiramisról tudnunk kell, hogy az Asszír-Babilóniai kultúra jeles személyisége volt (mint Holofernész), királyné, aki ninivei függőkertjeivel vált híressé…

Lehet, hogy Bartók ezeknek a függőkerteknek volt a kertésze, aki a virágokat beojtotta? Lehet, hogy Kékszakállú rejtett kertjét ez az asszony gondozta? Lehet, hogy Semiramis azonos a Mamával, azonos Pőcze Borbálával, sőt ő maga Flóra, a Mindenség Virága, a Tejút-istennő?

Valóban lehetséges, sőt (tudjuk) azóta már Judit is megkapta azt a vakcinát, amelyet Bartók küldött Kékszakállúval, valahonnan a folyamok közéből, a „földi tiszta életvizek, a földi Tejutak vidékéről": talán a Maros és az Aranka, vagy a Tisza és a Duna, de lehet, hogy éppen a Tigris és az Eufrátesz tájékáról…

De vajon Bartókot ki küldte? Lehetséges, hogy ő is (csak) egy „üzenethordozó", egy közvetítő?

Minden bizonnyal, hiszen (tudjuk) maga is egy híd volt, nemcsak kelet és nyugat, észak és dél között, nemcsak a külső és a belső régiók között, hanem a „földi élet-vizek" Attilái (hun és József), valamint az „égi élet-vizek", vagyis a Tejút Attilái (hun és József) között is…

A következő színpadi mű, amelyről szólnunk kell, Bartók: A csodálatos mandarin című pantomimja, amelynek premierje 1926. november 27-én volt Kölnben, és amelyet Bartók életének legzajosabb botrányaként tart-

ják számon, főleg egyházi méltóságok tiltakoztak és támadták a darabot állítólagos erkölcstelensége miatt. A szövegkönyv Lengyel Menyhérttől származik. A *Mandarin* cselekményét Bartók a következőképpen foglalta össze egy újságírónak adott nyilatkozatában:

„Egy apacstanyán három apacs kényszerít egy szép fiatal lányt, hogy csábítson fel férfiakat magához, akiket ők aztán kirabolnak. Az első egy szegény legény, a második sem különb, de a harmadik egy gazdag kínai. A fogás jó, a leány tánccal mulattatja, és a mandarinban felébred a vágy, a szerelem hevesen fellobban benne, de a leány irtózik tőle. Az apacsok megtámadják, kifosztják, a dunyhába fojtják, karddal szúrják keresztül, mindhiába, a mandarinnal nem bírnak, szerelmes és vágyakozó szemekkel néz a leányra. Az asszonyi invenció segít, a leány eleget tesz a mandarin kívánságának, mire az holtan, élettelenül terül el."[215]

A történet sok tekintetben emlékeztet A kékszakállú herceg vára című opera cselekményére, felfoghatjuk úgy is, mintha az első és a harmadik (utolsó) színpadra szánt zenei alkotás egymást kiegészítené (kiegyensúlyozná?), mintha egyik a másiknak komplementer párja volna. A (fő)szereplők is mintha ugyanazok volnának, mint az opera hősei, csak más jelmezben, más díszletek között (más helyszínen).

A mandarin ugyan a császári Kína főrangú hivatalnoka, nem nehéz azonban rájönnünk, hogy benne is a kékszakállú herceg idegensége, mássága, keletisége, „(szelíd) barbársága", szenvedélye, tisztasága, életigenlése, halhatatlansága ölt testet. Nem véletlen tehát sem a téma, sem a (fő)szereplő megválasztása Bartók (ill. Lengyel Menyhért) részéről. Választhattak volna pl. négert, vagy teszem azt eszkimót, ha (csak) az idegenséget, a mássá̀got lett volna szándékuk érzékeltetni. Az a tény, hogy a (fő)hős mandarin, vagyis kínai, nem is annyira ezt a mássá̀got, hanem kimondottan a (távol-)keletiséget hivatott hangsúlyozni, hogy mandarinunk jelmeze (új ruhája?) alatt egyszerre két szív is dobog: Bartók Béláé és József Attiláé.

Gondoljunk csak Bartók „(allegro, értsd: élénk-élő) barbárságára", vagy arra a Bartók Bélára, aki tetőtől talpig magyar népviseletbe öltözve, festett-faragott magyar népi bútorok között, a tiszta szobában pózol a kamerának, az utókornak, vagy idézzük fel emlékezetünkben azt a József Attilát, aki életbevágóan fontosnak tartotta azt, hogy képe, arca megma-

[215] Színházi Élet 1919. III. 23–29., forrás: Bartók Összkiadás 63–64.

radjon a fotográfiákon (szintén az utókornak), az az arc, amelyet Németh Andor a következőképpen ír le:

„Sovány fiú volt, földszínű, kerek fejű. Kiugró pofacsontjai, tömpe orra, valami szokatlan a belső szemárok szabásában tibeti pásztorok, kínai földmunkások könyvekben ábrázolt képeire emlékeztetett."[216]

A szép fiatal lány a „dolgok logikája értelmében" nem lehet más, mint az opera Juditja: az, aki nem idegen, aki bizonyos értelemben a saját közegében mozog, történetesen éppen csábít (igaz, maga is kényszerből).

Vegyük észre, hogy a pantomimban azt a Kékszakállút látjuk viszont, aki elhagyta várát, és számára idegen, ismeretlen, ellenséges világban, úgy is mondhatnánk: „Judit várában" próbál éppen szerencsét, ezúttal nem a csábító, hanem az elcsábított szerepében. Jellemző módon ez a „nyugati vár" egyszobás, és leginkább a kínzókamrára emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy nincs hermetikusan elzárva a külvilágtól, az az érzésünk ugyanis, hogy odakinn is ugyanazok a dolgok játszódnak le, mint idebenn: csábítás, rablás, gyilkolás…

Mandarinruhába bújtatott kékszakállúink, Bartók Béla és József Attila (de hogy ne szaporítsuk tovább a szót, mondjunk egyszerűen Attilát) a zene és a szép szavak révén, az „apacsok Párizsában" (apacsoknak nevezték régebben Párizs csavargóit, vagányait, alvilági bűnözőit) kiállták a halál próbáit, tanúságot tettek a szerelem és az élet mellett a maguk catalaunumi csatájában.

A *Mandarin* csodálatossága abban rejlik, hogy képes ezt a „nagyVÁRosi kínzókamrát" az élet terévé változtatni: minden ölésre öleléssel válaszol, újra és újra életre kel, mint a visszatérő Nap(fény) (távol-)keleten, a felkelő Nap országaiban, pl. Kínában (József Attila esetében a Japán Kávéházban), a mandarin hazájában, igazi otthonában. A Felkelő nap országait ugyanúgy a Kos jegytulajdonságai jellemzik (a mundán csillagmítoszi hagyomány alapján), mint Bartókot és József Attilát, akikről kiderítettük, hogy szintén a Kos jegyének a szülöttei. *A csodálatos mandarin* története, csakúgy, mint a *Kékszakállú* meséje próbatételről, megméretésről szól, az élet és a halál, a világosság és a sötétség a tét, ezek a princípiumok vannak a m(M)érleg serpenyőin. A két színpadi mű „csillagmítoszi aktualitása", „precessziós korszerűsége" éppen ebből a tényből eredeztethető, ti. a Kos és a Mérleg egyidejű jelenlevéséből.

[216] Németh Andor 1989. 13.

Mint már többször kitértünk rá, a jelen időt precessziós értelemben a tavaszpontnak (kospont) a Halakból a Vízöntőbe való átvándorlása determinálja, egészen pontosan a Nap, a kospontban, a Vízöntő Mérleg dekanátusában tartózkodik. (Ne feledkezzünk meg arról, hogy a Vízöntő tér-idő egység az évkör legmélyebb, legsötétebb része. Ebben a (külső) sötétségben leli meg Kékszakállú a negyedik asszonyt, Juditot, az éjszaka (világító) palástját, majd rakja fejére a várban a gyémántkoronát…) Ezt a „Kosponti Napot" jeleníti meg a *Mandarin* és a *Kékszakállú* is. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy a „gyümölcsoltó Bartók" a *Mandarin* és a *Kékszakállú* révén ennek az új Napnak a kvint(értsd: pentaton)esszenciáit oltja, injektálja, fecskendezi „alanyaiba", a keleten kelt, újjászületett Kosponti Napot a „Nyugat Testébe-lelkébe (mag)ömleszti, ejakuálja" disszonáns zenéjével.

Bartók Béla minden jel szerint megértette (Nap)kelet „nyugatba ojtásának" szükségszerűségét az élet megtartása, továbbvitele szempontjából, vagyis igaznak látszik József Attila Bartók zenéjéről alkotott tézise, miszerint: „Csak disszonancia által lehetséges alkotás. A konsz[onancia] (összeolvadó együtthangzás – H. I.) nem egyéb megértett disszonanciánál."[217] Hogy így van, magának Bartók Bélának az életútja bizonyítja: az Aranka partjáról (mart-)Nagyszentmiklósról (Attila kincsének helyéről) indult, de (tudjuk, hogy) ez a Torontál megyei falu valójában (Nap)kelet, zeneszerzőnk pedig (kínai) mandarin, aki a Kos havában (kikelet hava) kezdi meg „napútpályáját". Az Újvilág „Új városának" (Nap)nyugati partján (New York-i West Side Hospital) „ülteti el magát" a Mérleg havában…

Már csak egy kérdés maradt: véletlen, szükségszerű, vagy „törvényes véletlen", hogy legnagyobbjainknak többször kell sírba szállniuk? Vagy arról volna szó, hogy többször elültetik magukat, magvaikat, és (Nap)keleten-(Nap)nyugaton kisarjadnak? Mint majd látni fogjuk, ez utóbbiról lehet szó, de hogy ezt megértsük, tovább kell folytatnunk Bartók színpadi műveiben való utazásainkat. Ezúttal arra a darabra összpontosítunk, amelynek meséjét a zene és a tánc nyelvén adják elő, A fából faragott királyfi című balettre gondolunk természetesen. Maga Bartók így vallott a táncjátékról:

„Talán furcsán hangzik, de megvallom, hogy e balett megírására »A kékszakállú herceg vára« című egyfelvonásos operám mellőzése adott

[217] Alföldy Jenő 2005. 116.

impulzust. (…) Első operámat annyira szerettem, hogy amikor Balázs Bélától a táncjáték szövegét megkaptam, rögtön arra gondoltam, hogy a balett látványosságával, színes, gazdag, változatos történéseivel lehetővé fogja tenni, hogy két művem egy esten kerüljön színre. Azt hiszem fölösleges hangsúlyoznom, hogy a balett ma már éppen olyan közel áll hozzám, mint az operám…" A táncjáték cselekményét, mivel Balázs szövege meglehetősen hosszú, Újfalussy József tömör interpretációjában (ugyaninnen) idézzük: „Egy királyfiról szól, aki vándorútján, egy erdőben, patak partján, virágos kert közepén egy királylányra bukkan. A királylányt épp akkor űzte vissza palotájába a természet tündére. A királyfi be akar jutni a királylányhoz, de erdő, patak útját állja. Erre fabábot farag, felékesíti palástjával, koronájával, még haját is levágja és ráakasztja. A csel sikerül, a díszes bábú valóban lecsalogatja a királylányt, de az most már csak a fabáddal törődik. A szerelmes királyfi kifosztottan, vetkezetten hiába áll eléje, a királylány irtózva fut a bábúhoz. Az meg – a tündér parancsára – megelevenedik, félelmetes démoni táncba kezd. A királylány táncba megy vele, az összetört, csalódott királyfi magára marad. Bánatán a természet megkönyörül. A tündér szavára hódolnak előtte a fák, virágok, koronája helyett koszorúval, palástja helyett virágkötössel ékesítik. Közben a fabáb, mint a lejárt játékszer, csetlik, botlik, a királylány ráun. Most már észreveszi a királyfit, menne is hozzá, de a természet erői most őt akadályozzák. Csak akkor lesz méltó a királyfi szerelmére, amikor ő is, bűnbánóan, önként válik meg koronájától. A természet végül mindkettőjüket magához emeli."[218]

A fából faragott királyfi tehát a második színpadi mű a sorban, de (mint ezt Bartóktól megtudtuk – és magunk is sejtettük) az első darab, *A kékszakállú herceg vár*ával való „egyestés" színrevitel terve (ötlete) nem lehet véletlen. Úgy is felfoghatjuk, mintha *A fából faragott királyfi* (amelynek műfaja balett) mintegy második felvonása, folytatása volna *A kékszakállú herceg vár*ának, még akkor is, ha ez utóbbi zenekísérettel előadott énekes dráma, vagyis opera. Mindebből nem kevesebb következtetés vonható le, mint az, hogy *A csodálatos mandarin* ennek a négyfelvonásos „zenefolyamnak" a harmadik egysége, az előző folytatása (és mint megállapítottuk, az első darab egyfajta „párja", kiegészítője) annak ellenére, hogy immár egy harmadik (zenei) műfaj, a pantomim nyelvén szól a mindenkori nézőhöz, hallgatóhoz, míg végül a ne-

[218] Bartók Complete Edition – CD Melléklet – 59–60.

gyedik mű, amely ugyan nem színpadra álmodott, valamiképpen azonban mégis kapcsolódik az első háromhoz (a harmadik folytatása és a második „tükre, párja"), a *Cantata profana* zárja a kört, az énekkarra, zenekarra, szólóhangokra komponált ünnepélyes zeneköltemény „visszakapcsol az első darabhoz, *A kékszakállú herceg várá*hoz, és kezdődhet minden elölről…

Hasonlóképpen, mint a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsójánk már „körbejárt" négy „tétele", ezúttal is arról van (lehet?) szó, hogy ugyanannak a valóságnak jellegzetes, kiemelt létállapotait fogalmazza meg a szerző… De kanyarodjunk vissza *A fából faragott királyfi*hoz.

Nézetünk szerint a darab nem(csak) a természetes-mesterséges, valódi-ál, művészet-valóság, művész-műalkotás problémáit és kérdéseit taglalja, és nem is (csak) az ideális-torz viszonyát boncolgatja, még nem is (csak) a férfi és a nő kapcsolatának egyik újabb kontextusa, ahogy ezt sokan, sokszor (bizonyára helyesen) leírták, pl. maga Balázs Béla vagy Kárpáti János.[219] Véleményükhöz talán legközelebb áll Pap Gábor koncepciója, aki szerint: „a *Fából faragott királyfi* könnyen végzetessé válható csínyje tipikusan *Ikrek*-tulajdonságkört idéz (megkettőződés, harc önmagunk »másával« stb.)…"[220]

A magunk részéről fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy szemben a *Kékszakállúval* és a *Mandarinnal,* akik mindketten felnőtt férfiként „tették a dolgukat" (mint idegenek az idegenben), ezúttal egy (király)fival, vagyis fiúval, fiatal férfival van dolgunk, aki még (minden valószínűség szerint) szűz (nem így a *Kékszakállú* és a *Mandarin*), de azért már szerelmes. A másik dolog, ami azonnal szembeötlik: az (ős)természeti (erdő-erő-)közeg, amelyben a cselekmény zajlik. [A *Kékszakállúban* és a *Mandarinban,* mint tudjuk, mesterséges – vár, (nagy)város egy házának emeleti szobája –, zárt világban folyik a történés.] Akaratlanul is az „első (és egyben ideálisesszményített) emberi ökoszféra" jut eszünkbe, benne természetesen az első emberpárral, Ádámmal és Évával. Lehet, hogy „gyermekeink", Kékszakállú és Judit apokaliptikus, sötét (halál?)nászának valójában magának a teremtésnek a „fogantjai"? Mindenesetre a királyfi és a királylány inkább tűnnek „egy testből valónak", egymás testvéreinek, mint egymásnak idegennek. (Vajon Ádám és Éva – akik szintén egy testből valók, Éva Ádám oldalbordájának a „sarja" – testvérei voltak egymásnak?) Ebből a szem-

[219] Lásd: Bartók Béla: Complete Edition 60.
[220] Pap Gábor i m. 189.

pontból is érdemes tehát fölvetni az „ikrekség” gondolatát, nem csak a királyfi és a báb viszonyában, habár ez utóbbi is kétségtelenül magában rejti ezt a lehetőséget. Visszatérve az erdőre, ill. benne a kertre, a patakra, az Ószövetség idevágó passzusa ötlik fel bennünk:

„…ültete az Úr Isten egy kertet Édenben, napkelet felől, és abba helyezteté az embert, a kit formált vala.” (1 Móz. 2, 8.) „Folyóvíz jő vala pedig ki Édenből a kert megöntözésére…” (1 Móz. 2, 10.)

A kert tehát valahol keleten (legalábbis az Édentől keletre) terül el, ami azt jelenti, hogy a királyfi érezheti magát igazán otthon, a saját elemében, közegében, kertjében stb., mindannak ellenére, hogy mint vándorló hős (naphérosz) maga került a királykisasszony kertjébe, ill. annak közelébe (értsd: az ébredő női szexualitás vonzáskörébe). Bartók Béla és Balázs Béla patakja viszont emlékeztet egy másik életvízre is, arra a tiszta forrásra ti., amely Emese ősanyánk öléből fakad…

Mindazonáltal nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy *A kékszakállú herceg várá*ban már találkoztunk patakokkal, folyókkal, pl. a kínzókamrában: „(JUDIT: …) Nézd ezt a fényt. / Látod? Szép fénypatak. / (KÉKSZAKÁLLÚ:) Piros patak, véres patak!” Majd később a fegyveres házban: „(JUDIT:) Itt a másik patak, / Szép fénypatak. Látod? Látod?” S ismét később, Kékszakállú birodalmában: „(KÉKSZAKÁLLÚ: …) Hosszú ezüst folyók folynak…”

Pontosítanunk kell tehát ennek a „mítoszi földrajznak a tájait”, azt kell mondjuk, hogy az Édent talán maga a Kékszakállú vára jelenti, amelybe mintegy bele van sűrítve „minden”, pl. a maradék (további) három zenemű csírája és az élet vize, a könnytó, amelyből az említett patakok, folyók erednek, és az Édentől keletre, pl. abba az erdőbe-kertbe torkollnak, amelybe Bartók zenéjének útmutatásával a *Fából faragott királyfi* is, mi is kerültünk.

A vár „fénypatakjai”, „hosszú ezüst folyói” (Duna?) bizonyos szempontból megfeleltethetők annak a víznek, amely George Talaz A sas című költeményében megjelenik. [A *Talaz* (román) szó hangzás és írás tekintetében is hasonlóságot mutat a *talas* (ejtsd: tálász) szóval, amely a (dél)szláv nyelvekben hullámot jelent.] Úgy tűnik, hogy (József) Attila nemcsak román kollégája versének születésénél-fordításánál volt jelen, de ott volt, ott van és ott lesz Bartók zenéjének áradó folyamában akár véres, akár fényes patakként, akár hosszú ezüst folyóként, akár könnytóként, és legvégül, de mindenekelőtt hűvös, tiszta forrásként, amely az életet megtartja, megújítja…

Bartók táncjátékában azonban nemcsak a helyszín, de a cselekmény is mutat némi egyezést az Ószövetség „megfelelő történetével", az ún. bűnbeeséssel. Nem nehéz észrevennünk, hogy a bibliai történet kígyója (fallikus voltából eredően) valójában Ádámnak a „meghosszabbítása" (érthetjük akár szó szerint is), vagy ha úgy tetszik, az „ádámság" egy megnyilvánulási formája; a tiltott gyümölcs, az alma megízlelése pedig szexuális aktust takar, és mindkét fél számára az ártatlanság (szüzesség) elvesztését jelenti, annak minden következményével…

A királykisasszony tánca a bábbal ugyanezt fejezi ki, hiszen a bábot a királyfi faragta „a saját képére és hasonlatosságára", magyarán, ha a királykisasszony a bábbal táncol, az olyan, mintha a fiúval szeretkezne, mivel a báb is a királyfi „meghosszabbítása". A maguk módján tehát mindketten „bűnösök", hiszen a tilosban járnak (tabukat szegnek meg), érdekes módon viszont „szemeik megnyilatkozásával" ruhátlan-naturális együvé tartozásuk vált számukra világossá, s immár a természet (itt és most ez a természet az erdő, ha úgy tetszik, Flóra) felnőttjeiként folytatják útjukat mindaddig, amíg ki nem érnek a sűrűből, és be nem jutnak egy másik rengetegbe, a nagyváros sűrűjébe (erről szól *A csodálatos mandarin* története), amikor emberként is, erőként is eltávolodnak, elidegenednek egymástól, hogy majd a végén újra teremtsék egymást, mint tették ezt Kékszakállú várában.

Érdekes, hogy Bartók mind a négy említett zeneművében férfiak a történetek főszereplői: Kékszakállú, Mandarin, fiúk (akik szarvasokká válnak), s ebben a most tárgyalt darabban is fi, vagyis fiú a hős, lényege szerint viszont mégiscsak egy tárgyról van szó. A zodiákus tizenkét tagja közül csak egy olyat ismerünk, amely nem élőlény (állat vagy ember), hanem „mű-alkotás", mesterségesen előállított (élettelen) tárgy, és ez a Mérleg. A királyfiban viszont, úgy mint az első emberben, a „kezdet emberében", aki (az Édentől) keletre „csöppen bele" a „tündérkertbe", újra csak a Kost, ill. a Kosban (kospontban) éppen erőre kapó „fiatal Napot" tisztelhetjük. Ezúttal is ugyanazt a csillagmítoszi képletet regisztrálhatjuk, mint az eddig már sorra vett másik két alkotásban: ti. a Kos–Mérleg egyidejű jelenlétét, aminek precessziós kicsengését nem győztük eléggé hangsúlyozni. (A platonikus éven belül, a Vízöntő – ez a kert patakja – Mérleg dekanátusa (ez a báb) és vele szemben az Oroszlán Kos dekanátusa (ez a királyfi) tükrözik egymást.) A báb fa mivolta viszont tovább tágítja az értelmezhetőség határait, gazdagítja az interpretációkat.

Újból azt kell szem előtt tartanunk, hogy Bartók és „emberei" (színpadi műveinek főhősei) valamennyien „keletről jött, barbár idegenek", és olyan világból-világról hoznak hírt (a nyugati végekre), ahol a valóságot öt elem (és öt hang is) determinálja: a tűz, a víz, a levegő és a föld mellett az ötödik elem (hang) a kvintesszencia (pentatónia) éppen a fa révén nyeri el élő minőségét. Ebből a nézőpontból szemlélve a „fából frissen faragott királyfit", alakja nagyon is élő, és megszemélyesíti magát az erdőt, vagy még szélesebben értelmezve az egész növényvilágot, a f(F)öldi növénytakarót. Nem a királyfi faragja tehát a fát, éppen ellenkezőleg, a fa és az erdő, a természet tündére, vagyis Flóra farag embert, sőt – mitikus – (József) Attilát a királyfiból: „Én őt váltom és engem / ő vált így új valóra." (Sas, részlet)

„1930. szeptember 8-án fejezte be Bartók a Cantata profana komponálását. A mű keletkezésének történetéről keveset tudunk, csupán néhány későbbi dokumentum alapján következtethetünk arra, hogy ezt a mintegy húszperces kantátát Bartók egy nagyobb, három, vagy négy részből álló ciklus első darabjának szánta. A román szövegre komponált Cantata profana mellé feltehetően egy szlovák és egy magyar tárgyú hasonló művet tervezett, s ezeket a Duna völgyében élő szomszédos népek barátságának gondolata kötötte volna össze. A Cantata profana szövegét Bartók egy román kolinda-ének két változatából vette. A román balladaszöveget maga fordította magyarra, és maga állította össze úgy, hogy művészi céljainak legjobban megfeleljen."[221]

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy ezúttal Bartók Béla nemcsak mint zeneszerző, hanem mint fordító (ő szarvasokat, J. A. *A sas*t fordította románból), versíró alkotta meg a cantatát, erre az útra már egyedül és nem „társszerzővel" indult neki. Érdekes a darab befejezésének dátuma, szept. 8. (mint ezt Gyömrői Edit esetében láttuk: Kisboldogasszony napján született). A Duna völgyében élő népek barátságáról pedig csak annyit, hogy László Ferenc, Bartók markában című könyvében „részletesebben szól Bartók erdélyi gyűjtéseiről, s a kultikus »Cantata profana« című román kolinda földolgozásáról. Megrendítő tanulsággal szolgáló írásában számol be Bartók 1914-es Maros megyei gyűjtőútjáról. Bartók ekkor talál rá a Görgényi-havasok színromán falvaiban, Idecsfalván és Felsőorosziban a szarvassá változott fiúk alapénekeire. S ekkor jut el a mi számunkra már baljóslatúan hangzó két szomszédos

[221] Bartók Béla: Complete Edition, 21., írta Kárpáti János

román faluba, Libánfalvára és Görgényhodákra. Emlékezetes, a 89-es forradalom után éppen ezekből a falvakból, a Cantata profana forrásvidékéről vitték különbuszokkal Marosvásárhelyre a magyarok ellen a megtévesztett és föltüzelt parasztokat, hogy fejszékkel, botokkal védjék meg a románságot."[222]

Cantata profana

Volt egy öreg apó.
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia,
Testéből sarjadzott
Szép szál kilenc fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Szántásra-vetésre,
Ménesterelésre;
Csordaterelésre:
Hanem csak nevelte
Hegyet-völgyet járni,
Szarvasra vadászni.

Az erdőket járta, hej-haj!
És vadra vadászott, hej!
Kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak;
Annyit barangoltak
És addig vadásztak,
Addig-addig, mígnem
Szép hídra találtak,
Csodaszarvasnyomra.
Addig nyomozgattak,
Utat tévesztettek,
Erdő sűrűjében
Szarvasokká lettek:
Karcsú szarvasokká váltak
Erdő sűrűjében.

Hej, de az ő édes apjok
Várással nem győzte,
Fogta a puskáját,
Elindult keresni
Kilenc szép szál fiát.
Reátalált a szép hídra,
Hídnál csodaszarvasnyomra;
Szarvasnyom után elindult,
El is jutott hűs forráshoz,
Hűs forrásnál szarvasokhoz,
Féltérdre ereszkedett,
Hej, egyre rá is célzott.

De a legnagyobbik szarvas
– Jaj, a legkedvesebb fiú –
Szóval imígy felfelele:
„Kedves édes apánk,
Ránk te sose célozz!
Mert téged mi tűzünk
A szarvunk hegyére
És úgy hajigálunk
Téged rétről rétre,
Téged kőről kőre,
Téged hegyről, hegyre,
S téged hozzávágunk
Éles kősziklához:
Ízzá-porrá zúzódsz
Kedves édes apánk!"

[222] Bartók Erdélyben, Romániában –PYG–, Új Könyvpiac

Az ő édes apjok
Hozzájuk így szólott,
És híva hívta,
És őket hívó szóval hívta:
„Édes szeretteim,
Kedves gyermekeim,
Gyertek, gyertek haza,
Gyertek vélem haza,
Jó anyátok vár már!
Jöjjetek ti vélem
A jó anyátokhoz,
A jó anyátokhoz,
A ti jó anyátok
Várva vár magához.
A fáklyák már égnek,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve,
Az asztalon serleg,
Anyátok kesereg; –
Serleg teli borral,
Jó anyátok gonddal.
A fáklyák már égnek,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve…”

A legnagyobb szarvas,
– Legkedvesebb fiú –
Szóval felfelelvén
Hozzá imígy szóla.
„Kedves édes apánk,
Te csak eredj haza
A mi édes jó anyánkhoz!
De mi nem megyünk!
De mi nem megyünk:
Mert a mi szarvunk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér a völgyekbe;
A mi karcsú testünk
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt;
Karcsú lábunk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak puha avarba;
A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Csak hűvös forrásból.”

Volt egy öreg apó,
Volt néki, volt néki
Kilenc szép szál fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni,
És addig-addig
Vadászgattak, addig:
Szarvassá változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő szarvuk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe;
A karcsú testük
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt,
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába.
Csak puha avarba;
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.

Kárpáti János szerint „a Cantata profana különös, szigetszerű helyet foglal el Bartók műveinek sorában; sem előtte, sem utána nem írt Bartók hasonló apparátusú és műfajú kompozíciót.”[223]

[223] Bartók Béla: Complete Edition, 21., írta Kárpáti János

Hogy ezt a szigetszerű helyet jobban megismerjük, foglaljuk össze az eddig elmondottakat, készítsünk leltárt a színpadi művek (vagyis az első három, színpadra tervezett alkotás) „anyagából".

Úgy tűnik, hogy az első darab a legkomplexebb. Az operában, vagyis A kékszakállú herceg vára című zenedrámában a színpadi mozgás (játék), az ének és a zene egyidejűleg elevenedik meg, és szól egyszerre a szemnek és a fülnek. Ebbe az első darabba (konkrétan és szó szerint a várba, annak hét szobájába és két hősébe) bele van sűrítve, mint egy magba a többi színpadi mű (lehetősége) is, helyszínestől, cselekményestől, szereplőstől.

A fából faragott királyfi műfaját tekintve balett (színpadi tánc, vagyis tánccal cselekményt ábrázoló önálló színpadi mű), ez is a látás és a hallás szervein keresztül jut el a tudatunkig, de már szerényebben, mint azt az operában „befogadóként" megéltük, pontosabban fogalmazva: elvontabban, kevesebb eszközzel többet, többértelműbbet mond. A cselekmény színtere megfeleltethető a Kékszakállú várának rejtett kertjének (pl. édenkert, gyümölcsöskert, park, erdő stb.), tágabb értelemben a növényi létforma életterének, vagyis (a) f(F)lórának. A hősök a természet gyermekei, a báb, vagyis maga a fából faragott királyfi kettős természetű, egyszerre növény és ember, vagyis élő és báb, azaz élettelen tárgy, játék, másodlagos természet, „csinált valóság", faragvány. (Érdemes elgondolkodnunk *farag* szavunkon, amelyet akár úgy is értelmezhetünk, hogy fát *rag*oz: azzal, hogy elvesz belőle, valójában hozzá rak (rag) valamit, lefa*rag*ja a fölösleget és ezen a réven (rag)adja meg a valóság (kvint)esszenciáját, vagyis a dolgok lényegét, magyarán: a *lény egé*t…)

A harmadik darabban, *A csodálatos mandarin*ban teljesen mesterséges, (mű) környezetben , másodlagos valóságban egy „(ki)bővített várban", vagyis a *vár*osban zajlik a némajáték (a pantomim arcjáték, testmozgás). A kifejező eszközök korlátozottabbak (még mindig egyszerre látjuk és halljuk a játékot), mint a táncjátéknál, ezzel (fordítottan) arányosan még sűrítettebb a műalkotás. A szín egy emeleti szoba, amelybe azonban bele van építve Kékszakállú várának kínzókamrája, a fegyveresház, a kincsesház, s talán a régi asszonyok szobája is. A két főhősben ott sejtjük Judit és Kékszakállú vonásait, de egyidejűleg azt is jogosan feltételezhetjük róluk, hogy a fából faragott királyfi és a királylány történetének folytatása zajlik zenében-pantomimban elmondva. Mindkét esetben a férfihős az „idegen", tekintve, hogy nem „saját közegében" (vár, erdő) kell helytállnia…

A negyedik darabban, a *Cantata profaná*ban újra az erdő jelenik meg, mint *A fából faragott királyfi*ban, de vegyük észre, hogy a Kékszakállú birodalmába hozott bennünket Bartók. A zenekar, a kórus, a szólóénekesek ugyan színpadon vannak, és látjuk őket, mégis elsősorban a fülnek szól ez az ünnepi zeneköltemény. A „szereplőket" is minden további nélkül beazonosíthatjuk (a legnagyobbik szarvas, az öregapó), játékot azonban nem látunk, ehelyett (csak) a zenét és az éneket halljuk. A négy (színpadi) szerzemény közül a kifejezőeszközök (számának) tekintetében a *Cantata profana* a legszegényebb, éppen ezért oly gazdag a műalkotás értelmezhetőségének tartománya. Az egymással összefüggő, egymásból következő négy alkotásnak talán ez az utolsó egysége, eleme a legabsztraktabb, egyszersmind a „legzeneibb", „legmesszebbre néző szép könyöklője"…

A darabot az ének(szó) kapcsolja vissza az első színpadi műhöz, a fiú(k) ugyanúgy otthonra találnak az erdőben, mint Kékszakállú a saját várában, de talán még közvetlenebb a kapcsolat a fából faragott királyfival, aki szintén a saját birodalmában él, amíg „meg nem hal", ki nem űzetik…

Az öregapót felfoghatjuk úgy is, mintha *A csodálatos mandarin* megöregedett és természetbe (vissza)tért, „keletre transzportált, elaggott" alakja volna, aki nőjét (feleségét?) a nagyvárosban hagyta, fiait pedig „visszahonosította". Egy másik lehetőség (és ez tűnik valószínűbbnek), hogy a csodafiú, a szarvasok apja (apója, Atyja) nem más, mint egy személyben a „fát faragó és a fából faragott királyfi", aki történetesen az erdőben maradt, és vált őssé azáltal, hogy fiai a saját testéből sarjadtak. A sarjadzás (az ojtáshoz hasonlóan) ivartalan szaporodás-szaporítás a növényvilágban. Ebből a növényi-emberi létformából váltott később át a (kilenc) szarvasfiú, természetesen a megfelelő helyen és időben, állati állapotba, és lett szarvassá. A szarvassá válás egyben azt is jelenti a számukra (és persze a mi számunkra is), hogy maguk is (totem)őssé váltak, de mondhatunk atyát, ill. atyácskát is. Ennek a szónak viszont pontosan tudjuk a(z egyik) jelentését: Attila… József Attilának A csodaszarvas című verse erősít meg hitünkben:

Ükös ükünk, ősök őse,
ázsiai puszták hőse,
vágyat nevelt csodavadra,
szarvast űzött napnyugatra.

Űztön űzte kis sereggel,
éjten éjjel, reges reggel,
át az éren, át az áron,
fegyveres népű határon.

Csodaállat, csak elillant,
lombokon át, ha megcsillant,
csak a nyomát hagyta minden
füves földön, fájó szivben.

Az az elől nem volt boldog.
Nem boldogok az utódok.
Az ős haza odaveszett,
de a vágy nem emlékezet.

Hejh magyarok, hajh szegények,
hova űzni azt a gímet?
Aki hajtja, belépusztul,
asszonyostul, csapatostul.

Az is, aki látta végre,
hagyja immár békességbe.
Tisza mellett, Duna mellett,
az a szarvas itt legelget.

Ázsiai nehéz szaga
ázott pusztán füstől tova,
s aranyszőre, mikor illan,
gyári füstön által csillan.

Vegyük (végre) tudomásul, hogy csodaszarvasunk, csodaszarvasaink itt legelnek közöttünk, a Tisza és a Duna mellett…

Legel, így oda-vissza írva, olvasva, azt jelenti, jelentheti, hogy valaki vagy valakik, valamit vagy valamiket a legjobban, a legszebben, legtökéletesebben stb. művelnek (németesen szólva: „űberel"), „leg" zenét (zen = megvilágosodás), „leg" költeményeket (köl = kel = kelet = keletkezik stb.), „leg" képeket (kép = képesség…) teremtenek, vissza-visszatérő fényük általvillan a gyárak füstjén…

Bartók, József Attila, Csontváry őssé, őseinkké, Attilává, szarvasokká válva teremtenek bennünket újra, tanítgatnak bennünket vadászni, hogy magunk is szarvasokká lehessünk…

Van-e, lehet-e ennek a bartóki, József Attila-i (csontvárys) szarvassá válásnak esetleg más olvasata is? Csontváry korai, 1893 körül festett Őz című képe azért érdemel külön figyelmet, mert a háttér száraz ágai olyanok, mintha az állat elhagyott, elhagyatott agancsa volna, sőt preparált agancsos szarvaskoponya, vagyis egy trófea „ékesíti" a festmény (egyik?) aranymetszési pontját… József Attila így ír erről: „Agancsom rég elhagyám, / törötten ing az ágon. / Szarvas voltam hajdanán…" (Bánat – 1930, részlet)

Jusson eszünkbe, hogy mindhármuk egész élete, életműve végig beavatások, megméretések sorozata volt. Ezeknek a próbatételeknek egyike lehetett pl. az, hogy a „kezdetben" (csak) „félig" magyarok [a „másik felük" német (Bartók), román (József Attila), ill. tót-német (Csontvárynál tehát kevesebb, mint fél) „kettős" identitásuk ellenére", mely néppel

is vállalnak igazi sorsközösséget. Szarvassá válásuk nem jelenthetné-e azt, hogy m(M)érlegük mindkét serpenyője nehéznek találtatott: „ázsiai nehéz szaguk" elárulta, hogy immár (csak) magyarok?…

József Attilánál még összetettebb ez a kérdés. Korábban már kitértünk arra, hogy a költő „kedvenc állata" a kutya volt, mint a Kos csillagjegy szülötte, annak keleti megfelelőjét, vagyis a Kutyát (Farkas, Ordas) hozta (akarva-akaratlan) kapcsolatba önmagával, ezzel az állattal azonosult verseiben. Itt és most viszont elgondolkodhatunk azon (is), hogy román származású apja, román származású atyja, vagyis Kozmuca pópa és Flóra, akinek családnevéből (Kozmutza) szintén az derül ki, hogy román ősök utóda, vagyis apai ágú ősei (mennyasszonya), nem hozhatók-e kapcsolatba a románok rómaiaktól (okkal vagy ok nélkül) átvett totemállatával, a(z anya)farkassal? A kérdés annál is inkább helyénvaló, mivel a fent idézett versrészlet (a vers második versszakáról van szó) negyedik sora így hangzik: „farkas leszek, azt bánom".

József Attila, mint azt már első versében is elárulja, szereti mutogatni új ruháit: ha kutyába se veszik, kivert kutyává válik, kutyabőrbe bújik, Bartók *Cantata profaná*jában már mint csodafiúszarvas alakoskodik, és mint mindnyájan tudjuk (és majd látni is fogjuk) egyszerre táncolója és táncoltatója a *Medvetánc*nak, Bartókhoz hasonlóan…

De maradjunk továbbra is a *Cantata profaná*nál, Bartók Béla magyarra fordított, költött román kolindájánál. Köztudott, hogy a kolindálás a románoknál előforduló karácsonyi-újévi népszokás, amely leginkább a mi regölésünknek felelne meg. Ez az eltűnőfélben lévő, de időnként még mindig meg-megújuló, „divatba jövő" falusi (újabban – néhol – városi) „népies-urbánus" szokás is egyfajta „kántálás" (énekmondás). December 26-án, Szent István vértanú napján (reggel) egy általában fiúkból álló kis csapat házról házra járván kíván a ház gazdájának és annak „népének" minden szépet és jót az elkövetkező esztendőre:

Regösének

Kelj fel gazda, kelj fel!
Száll az Isten házadra:
Serege magával, terített asztalával,
tele poharával.
Haj regö rejtem,
Azt is megadhatja, az a nagy
Úristen.

Nem vagyunk mi rablók,
Szent István szolgái:
Most jöttünk Hidegkútról, hideg
mezejéről,
Elfagyott kinek keze, kinek lába,
kinek egy s mása
Haj regö rejtem,

Amott kerekedik, egy fekete felhő
Abban legelészget, csodatevő szarvas,
Csodatevő szarvasnak ezer ága-boga,
Száz misegyertya gyujtatlan gyulladjék, oltatlan aludjék,
Haj regö rejtem,
Azt is megadhatja, az a nagy Úristen.

Adjon az Úristen ennek a gazdának:
Száz kismalacot,
Egyik ólból kifusson, másik ólba befusson, harmadikba is jusson!
Haj regö rejtem,
Azt is megadhatja, az a nagy Úristen.

Adjon az Úristen ennek a gazdának:
Két kis ökröt, két kis bérest,
A kisebbik béresnek arany ostornyelet,
A nagyobbik béresnek csengős-pengős szekeret,
Szekér mellé kereket, kerék mellé vasszeget, vasszeg mellé fa szeget!
Haj regö rejtem,
Azt is megadhatja, az a nagy Úristen.

Itten tudunk egy legényt, kinek neve Jancsi,
Amott tudunk egy leányt, kinek neve Terka,
Isten meg ne sejtse, kebelébe rejtse, párna alá szorítsa,
Úgy zsibbassza, ringassa, mint a koca malacát, de még annál is jobban!
Bele sütögesse, bele sündörgesse,
Ki-be húzogassa, ki-be nyomogassa:
Mint a kis nyúl farka likba, de még annál is jobban!
Haj regö rejtem,
Azt is megadhatja, az a nagy Úristen.

Széken ül a gazda, pénzét olvasgatja:
Fele a gazdáé, fele regölőké!
Haj regö rejtem,
Azt is megadhatja, az a nagy Úristen.

Ha beeresztenek, becsiszegünk-csoszogunk,
Ha kieresztenek, kicsiszegünk-csoszogunk,
Nyírfakéreg bocskorunk,
Cserfakéreg papucsunk,
Haj regö rejtem,
Azt is megadhatja, az a nagy Úristen.

A *Regöséneket* Sebestyén Márta és Szörényi Levente Jeles napok (karácsonyi magyar népdalok) című, 1984-ben kiadott lemezéről tanultuk (újra), Cserepes Károly szövege és zenéje alapján.

A regösök valamikor (amikor még talán nem is így hívták magukat) a pogány időkben – de talán később is, távol a városoktól, az egyházaktól, eldugott „világvégi falukban", szórványtelepüléseken egy ideig – szarvas-maszkot (sőt nemcsak maszkot, de tetőtől talpig „szarvasruhát") viseltek, csak később, a kereszténység felvétele és elterjedése után „szelídültek meg", vesztették el „profánságukat" (agancsukat), a regölés pedig a keresztény mitológia elemeivel feltöltődvén, gazdagodván szegényebb lett…

Mégis, álljunk meg egy szóra, és (ki tudja, hányadszor) „társítsuk képzetünket": regös, regölés, regélés, regelés, rege, regel, reggel, régi, regény… Két szót érdemes kiemelnünk: reggel, régi…

A *reggel* az új n(N)ap kezdetét jelöli, s ha tudjuk azt, hogy a regölés a téli napforduló tájékán, vagyis a Nap újjászületésének idején esedékes, akkor nemcsak egy új nap Napjára, de egy új év Napjára keltik fel a regösök a gazdát. December 26-ika a Szent István (Sztephanos), az első vértanú napja, akit hasonló vádakkal illettek (majd követtek halálra), mint magát a Megváltót, Jézust. Nem véletlen, hogy a pogány (profán) magyarság első királya, mint Vajk (a szó jelentése: gazdag) jött a világra, de István néven lett királlyá alig több mint ezer esztendeje, és ami a legfontosabb: a téli napforduló ideje táján, vagyis a visszatérő, a *régi*, de újjászületett fény n(N)apján. A regölés reggelének n(N)apja tehát első, vagyis legrégibb keresztény királyunkat helyezi új fénybe: a magyar államiság megteremtőjének „virágkoszorújába" (az István név jelentése: virágkoszorú)…

Ha ezek után (vagy ezek előtt) József Attila arról énekel, hogy szarvas volt hajdanán, akkor azt mondja szó szerint, hogy szarva-agancsa, vagyis agg volt: atya, atyácska, Attila…

Ha József Attila első versében arról énekel, hogy gazdag szeretne lenni, akkor még mindig Vajkra gondol, aki talán még szarvakat is viselt, mígnem Istvánként fejére nem került a Szent Korona, amely egyben a Kárpátok „virágkoszorúja" felett is lebeg…

Bartók *Cantata profaná*ját ebben a vonatkozásban értelmezhetjük úgy (úgy is), mint egy sajátos népi-urbánus regölést, amelynek révén jó n(N)apot, jó évet (amilyen az első nap, olyan kell legyen az év), jó évezredet stb. kíván a „Kárpát-medence gazdájának és háznépének"…

Azt feltételeztük, hogy a *Cantata profana* színtere nem más, mint a kékszakállú herceg várának ötödik szobája, amelybe bele van sűrítve a történelmi Magyarország: a Kárpát-medence, Szent István királyunk állama, de ebben a szép és nagy országban (selyemrétekkel, bársonyerdőkkel, hosszú ezüst folyókkal, messzi kék hegyekkel, nappal, holddal, csillagokkal, hajnallal és alkonnyal) mégsem felhőtlen teljesen minden, hiszen: „véres árnyat vet a felhő".

Lehet, hogy a véres árny arra utal, hogy Szent István királyunk nevéhez-kezéhez sok vér is tapad? Gondoljunk arra a sok száz (ezer) sámánra (táltosra), akiket megöletett, Koppány felnégyelésére, vagy Vazul megvakítására stb., s tette mindezt az újonnan felvett kereszténységért, vagy hogy még tovább menjünk, a Megváltóért (Jézusért), az elsőként meghalt vértanú, István nevében…

Mindebből az szűrhető le tanulságul, hogy Bartók *Cantata profanájának* lehetnek további rétegei, mélységei, de talán leginkább magasságai, tiszta helyei. A kékszakállú herceg vára hatodik és hetedik szobájának, a könnyek tavának és a régi asszonyok (élet)terének kell most megkeresnünk a kiteljesedett alakjait, másait Bartók „avatatlan, világi, közönséges, kegyeletsértő, durva, otromba" stb. (ezt jelenti a *profán* kifejezés) énekében (a *cantus* latin szó, éneket jelent, ez a szótöve a *cantatá*nak – cant –, érdekes, s majd látni fogjuk, hogy cseppet sem mellékes körülmény, hogy hangalakilag a magyar *kanta* szóval mutat egyezést, amely viszont a kanna – korsó – népies formája). Bartók kolindaszövegéből az olvasható ki, hogy az a bizonyos öregapó csak és kizárólag szarvasvadászatra tanította fiait, vagyis az alma (almák) nem estek messze a fájuktól. Csak találgathatjuk, hogy az öreg ismerte-e valamely (városi) mesterség csínját-bínját, a földművelést, a lovas-nomád életmódot, a pásztorkodást, abban viszont bizonyosak lehetünk, hogy a legősibb férfifoglalkozás, a vadászat tudományát birtokolta, és történetesen szarvasokra „specializálta" magát. (Szarvasra) vadászni viszont nemcsak azt jelenti: kifigyelni, becserkészni, megismerni, célba venni, leteríteni, hazavinni, megnyúzni, megfőzni, megenni stb. a vadat, hanem azt is, hogy mindennek a megvalósulása céljából „szarvasul kell gondolkodni, érezni", bele kell „búnni" (ténylegesen vagy szimbolikusan) a szarvas bőrébe, szarvassá kell válni. (Eszembe jut az öt ujj mondókája: Ez elment vadászni, ez meglőtte, ez hazavitte, ez megfőzte, ez az iciri-piciri mind megette, kerekecske dombocska, erre szalad a nyulacska…) Öregapónk ezek szerint (titokban?) tudhatta azt (amit a fiúk jó anyja még csak nem is sejtett), hogy ti. a gyerekek, ha jó nevelésben része-

sültek, akkor a játék szabályai szerint (lege artis) szarvasokká kell, hogy váljanak. Be kell látnunk, hogy minden szempontból az apa „vadászszarvas" tulajdonságait örökölték a fiúk, hiszen (csak) apai testből sarjadtak, az anyát (az anya testét) szóra sem tartja érdemesnek a kórus. A jó anya, de talán jobb, ha a fiúk jóanyjáról beszélünk (így egybeírva és pejoratív értelemben), meg sem jelenik, valahol otthon van és vár…

Az egész zeneműnek talán az átváltozás mozzanata a legkatarktikusabb. Bartók Béla szövegében az *addig* szó háromszor szerepel, de a megvalósult műben a kórus szinte nem tudja abbahagyni a perszeve-rációt,[224] és az *addig* szót addig-addig-addig-addig stb. (lehet, hogy *kilencszer?*) ismétli, míg végül *gida* lesz belőle. Az *addig* (időt-helyet mutató) szó esetünkben a fiúk végső tér-idő határát jelzi, amin túl (bele-lépvén a csodaszarvas nyomaiba) saját ellentétükbe fordulnak: vadászból vaddá válnak, csodafiúszarvassá, fiatal, hím szarvassá, *gidá*vá…

A „versben" előforduló „nyomozgatás" nemcsak keresést jelent, hanem elsősorban csodaszarvas nyomra lépést, ami a mágikus-archaikus gondolkodás logikája szerint azt jelenti, hogy azzá válnak, aminek a nyomába helyezik lábaikat. Ezek a bizonyos csodaszarvas-nyomok sem akárhol vannak, hanem történetesen a hídon, az átmenet helyén, azon a bizonyos határon. Ahol viszont híd van, ott (folyó)víznek, érnek, pataknak, csermelynek, folyónak, folyamnak stb. is lennie kell, és van is. Ennek a vízen átívelő hídnak és a víz útjának egyfajta térbeli kereszteződése az, amit most fölülről láthatunk, vagyis a metamorfózis, a szarvassá válás a hídon, a föld és a víz felett zajlik, magában a „útkereszteződésben". Ezen a ponton vissza kell utalnunk József Attila „metamorfózisára" a köz és a vas útjának kereszteződésében, 1937. december 3-án: ő ott és akkor változott csodafiúszarvassá. Míg Bartók versében az addig-gida a „varázsszópáros", addig József Attila, aki akkor már nem írta, hanem élte-halta a verset, ezt a „varázsszópárost" így hallhatta: vonat-tavon-vonat-tavon-vonat-tavon…

Valahogy így működik a szinkronicitás, no meg az anagramma[225]. Érdemes zeneileg is utánajárni, hogy vajon az, amit eddig elmondtunk, visszaigazolódik (visszatükröződik)-e a muzsikában:

„A 140. t.-től az átváltozás előterébe jutottunk: úgy tűnik, azért kell a hajszát az önkívületig hajtani, hogy ez az eksztatikus izgalom a bekövetkező c s o d a lélektani feltételeit megteremtse.

[224] Szavak, gondolatok értelem nélküli ismétlése
[225] Valamely szó betűinek felcserélésével alkotott új szó (megfordítás + betű)

A vadász-szignál tiszta kvart-gerendázatát a fokozás kvart + bővített-kvertódussá feszíti szét. [kottarészlet] A felgyorsuló, vad kiáltozások a tetőponton megszakadnak: a kilenc fiú heves villámkisülések közepette átlépi a hidat, s ezzel megtörténik az áthasonulás. A zenekar felvillanásaiban – ß-akkordjaiban – csupa »pontszerű«, pillanatszerű esemény játszódik le. [kottarészlet] A szarvasnyomok sikamlós-süppedékes vidékre vezetnek, a metrumot áttörő és feloldó basszus-tremolók, a csúszkáló timpani, a vele lebegő kürt és a hárfa mélyregiszterének csobogása – szinte a föld titkos-ünnepélyes haranghangjai – misztikus természetvarázst árasztanak. A »híd«-motívum íve rejtélyes inverziókban tükröződik. S éppen a *tükröződések logikája* az, ami rendkívüli érdeklődésre tarthat számot. A szólamreflexiókat ui. különös törvényszerűség mozgatja: ha az egyik szólamcsoport *nagy*szekundot lép, a másik ezt *ki*sszekund-lépéssel viszonozza; ill. megfordítva: a *ki*smásod mozgás *nagy*másodként verődik vissza ebben a hangzási tükörben. [kottarészlet] Ha nevet kellene adni az itt lejátszódó jelenségnek, talán a legtalálóbban »tonális tükörnek« nevezhetnők ezt a harmónia-kapcsolást…"[226]

Ezeket a tonális tükröket tekinthetjük a mi vonatkoztatási rendszerünkben anagrammáknak. További fontos tétele Lendvainak a „villámkisülések" fogalmának bevezetése, amellyel vadászból lett szarvasainkat nemcsak agancskoronával ékesíti fel, de látni véljük az ágak és a bogak között azokat a bizonyos misegyertyákat is, amelyekről a regösök regölnek. A szarvasok ezek szerint nem(csak) állatok, de itt és most fénylények: csillagok, csillagképek, vagy egyenesen a Tejút…

Az, hogy az apa a fiúk keresésére indul, és rájuk lel, azt sejteti, hogy maga is járatos a szarvassá válás útjain, jó nyomkövető, és nemcsak az átalakulás helyéig, de új otthonukig: a hűs forrásig is ismeri az ösvényeket. A találkozás (a szarvasok célbavétele) egyfajta próbatétel mindkét félnek: a vadász-apa bizonyságot szerez arról, hogy jó vadászokat-szarvasokat faragott fiaiból, akik jó tanítvány módjára túlszárnyalták a mestert, a fiúk pedig szarvasságból vizsgáztak kitűnőre, amikor a célzásra célzással válaszoltak, emberhangon szólították meg apjukat, ezzel bizonyítván, hogy azért vadász voltukat is őrzik, úgy beszélnek egymással, mint vadász a vadásszal, férfi a férfival, csodaszarvasfiú az apával…

Az apa tehát nagyon is jól tudja immár, hogy szarvasokká vált fiai új otthonra leltek a hűvös forrásnál, és azt el nem hagyják, ezért nem is a

[226] Lendvai Ernő i. m. 240–241.

maga nevében, hanem jó anyjukra hivatkozva kérleli gyermekeit az anyai otthonba való visszatérésre. Ez valójában a második próbatétel, az apa közvetítése révén most az anyaság-fiúság kerül mérlegre…

A fiúk nemleges válasza sok mindenről árulkodik:

Először is talán azt bizonyítja, hogy elég „nagyfiúk már", nincs tovább szükségük az anyai gondoskodásra, a szeparációnak-differenciációnak nevezett személyiségfejlődési stációkat megjárták, nagyobb testi vagy lelki trauma nélkül képesek elhagyni az anyai házat stb…

Egy következő értelmezésben ez a határozott: „De mi nem megyünk!" azt sejteti, hogy igen mostoha lehetett az anya-fiú(k) viszony, a gyerekek talán nem is tekintették igazi anyjuknak, az anyjuk nem is tekintette igazi gyermekeinek őket. Jó okunk van ezt feltételezni, hiszen valamennyi színpadi műben igencsak elutasítóak voltak a „hazai nők", a nyugati, zsidó-keresztény kultúrán nevelkedett lányok-asszonyok, az „idegen", keletről jött, barbár, szakállas, profán stb. férfiakkal szemben, arról nem is beszélve, hogy a fiúk feltűnően hasonlítanak apjukra, hiszen annak a testéből sarjadtak.

Az anyának ez a „mostoha", negatív kicsengésű szerepe mutat egyfajta szinkronicitást azzal a (kis)boldogasszonnyal, vagy kisasszonnyal, akivel egyszer már volt szerencsénk találkozni József Attila életében-életművében: Gyömrői Editre (és az ún. Edit-versekre) gondolunk természetesen, aki Kisasszony napján, szeptember 8-án született. Mint már említettük, Bartók Béla is ezen a napon fejezte be a *Cantata profaná*t, tehát mondhatjuk úgy is, hogy a kilenc csodaszarvas történetének is ez a születésnapja. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Bartók Bélának ekkor már (Pásztory) Edit volt a felesége…)

A (szarvassá vált) fiúknak azonban lehet (lehetett) egy sokkal nyomósabb (nyomosabb) okuk is az otthontól való távolmaradásra, és ez nem más, mint maga a szarvassá válás.

A jelekből ítélve (az apa elmondása alapján) arra következtethetünk, hogy a (jó) anya otthon, égő (világító) fáklyákkal, elkészített (terített) asztallal, borral teli serlegekkel várja fiait. (Lehet, hogy ezek a bizonyos serlegek, ill. a terített asztal edénykészlete a nagyszentmiklósi kincs darabjai?) Tekintettel arra, hogy az év (egyik) legnagyobb ünnepe táján járunk az időben: a téli napforduló, vagyis a Nap újjászületése, karácsony tiszteletére invitál bennünket Bartók, és hívja a szülő(i) házba fiait a *Cantatá*ban az anya. Arra kell gondolnunk, hogy kultikus aktus, esetleg vallási (keresztény?) szertartásrend, rítus előkészületei zajlanak az anyai

házban, valami olyasmi, mint pl. a karácsonyi éjféli mise. A keresztények karácsonykor, Jézus Krisztusnak, az igazság napjának, a világ Világosságának születését ünneplik, az éjféli mise valójában Jézus születésének hírüladása.

Maga a mise (a szó jelentése: elbocsátás) nem más, mint az Úr vacsorája, a Megváltó (Jézus Krisztus) halálának és feltámadásának megünneplése, megemlékezés az utolsó vacsorára, amelynek során Jézus a kenyeret áldozatra szánt testévé, a bort a bűnökért kiontott vérévé változtatta. A misében Krisztust a pap képviseli, a kenyér (ostya) és a bor (bor + víz) pedig a felettük kimondott szavak révén lényegül át és teszi jelenvalóvá Jézus Krisztust, a világ világosságát. Ebből a már átváltozott „krisztustestből" jut a híveknek is „egy-egy falat", amikor a szentáldozás során az ostyát (lehetőleg rágás nélkül) lenyelik, magukhoz veszik az aranykehelyből, a katolikus pap kezéből a „Corpus Christi"-t. (A pap mielőtt az áldozó kinyújtott nyelvére helyezi a szentostyát, szavakkal is megerősíti, hogy Krisztus testét „adja a szájába"…)

„Ősi hit szerint a nép jóléte uralkodójának testi állapotától, férfiúi erejétől függ, ezért ha az uralkodó felett eljárt az idő, meg kellett halnia: halálában istenné vált, azonosult állatősével, amit az jelképezett, hogy megkapta az isteni rangot jelentő szarvakat. (…) Általában »felszarvazás« lett azoknak a sorsa, akiket a közösség égi áldásért és bőségért cserébe az isteneknek áldozott. (…)

Évenként lehullatott és újranövesztett agancsa révén [a szavas] a fához kapcsolódó egyetemes jelkép: az örök magújulás, az újjászületés, a Nap illetve Krisztus szimbóluma. A növényként sarjadzó agancsú, vagy agancsai között »életfát növesztő« szarvas képe Eurázsia- és Amerikaszerte ismert."[227]

Tudnunk kell azt, hogy a keresztény liturgia miséje-úrvacsorája egyfajta „megszelídített", civilizáltabb, humánusabb, szimbolikus formája egy olyan ősi, pogány rítusnak, amelynek során a megfelelő időben (pl. téli napforduló) valóban embert áldoztak, vagyis szó szerint felszarvazták az „öreget".

Bartók történetében csakis az apa (öregapó) lehet az a „figura", akit fel lehet, sőt fel kell áldozni-szarvazni, s ezt a beavatást minden valószínűség szerint a fiúknak (és az anyának?) kellene rituálisan végrehajtaniuk fáklyák fényénél, az elkészített asztalon, „bort iszogatván". A fiúk

[227] Hoppál Mihály i. m. 199.

viszont már (éppen apjuknak köszönhetőleg) szarvasokká lettek, de egy egészen más úton-módon anélkül, hogy a (teremtő) atyai minőség „csorbát szenvedett volna".

Egy más megközelítésben viszont elképzelhetőnek tartunk egy olyan beavatási szertartást, áldozati rítust is, amely úrvacsora formájában valósul meg, vagyis a keresztény liturgia szabályait követi, elvégre az anya a „nyugati kultúra asszonya", bizonyos értelemben tekinthetjük a keresztény szellemiség képviselőjének is, „papnőnek"?, „papnénak"?…

Ez a dramaturgia egy olyan „karácsonyi éjféli misét" feltételezne, amelynek során a (szent?) család [jó anya, öregapó, fiú(k)] Jézus Krisztus megszületésének tiszteletére (emlékére?) a fáklyák fényénél, az előkészített asztalról (oltár) bor alakjában vennék magukhoz a mindenható megváltó vérét, és ezen a réven részesülnének a világ világosságának, vagyis az újjászületett napnak a fényéből, erejéből, melegéből, jóságából, szentségéből stb. De erre a magunk által felvetett lehetőségre újfent Bartók Bélára kell, hogy hivatkoznunk, aki gondoskodott arról, hogy a fiú(k) Krisztussá, szarvas(ok) alakjában újjászületett Nappá váljanak, újra csak a maguk módján, a saját útjukat járván.

Az elmondottakból kezd kibontakozni egy olyan feltételezés, mintha Bartók „ódzkodott" volna attól, hogy a „legpogányabb" rítus szerint avassa szarvassá a fiúkat, és éppen ezért vér nélkül, „tisztán" vitte végig a szarvassá válás történetét. Ugyanakkor az is egyértelműnek tűnik, hogy a keresztény liturgia városi, „civilizált", közvetett, szimbolikus misei forgatókönyve idegen (mondhatnánk: nem elég profán) volt ahhoz, hogy Bartók egy (zenei) misét szenteljen szarvasainak. Bartóknak ez a profán (nem beavatott) beavatása, vagyis a kantáta olyan, mint egy „Attila-ének": csak rá jellemző dallamvezetés, saját út kelet és nyugat határán. *Karácsony* szavunk hangalakilag emlékeztet a *kerecsen* szóra, a kerecsen(sólyom) viszont köztudomásúlag a Turullal azonos, vagyis a keresztény mitológia sas-madarával egylényegű lélekmadár. Karácsonykor tehát (legalábbis mi magyarok) a kerecsent (is) ünnepeljük, vagyis annak a visszatérő Nap-madárnak is tisztelgünk és egyben emlékét is őrizzük, amely ősünket, ősapánkat, Attilát volt hivatott képviselni. A *Cantata* „kész asztalán", Attila kincsének serlegeiben a bor minden valószínűség szerint akkor alakult át az élet vizévé (Attilává), amikor a fiú(k) az erdőben az élet vizének hídján szarvasokká lettek…

Bartók „profán éneke": kantátája-kantája-korsója-(korsói) ezek szerint Nagyszentmiklósról küldött Attila-kincs, tele búval, borral és az élet

vizével: ez a zeneszerző karácsonyi ajándéka a magyaroknak, az emberiségnek…

Fontos felhívnunk a figyelmet arra, hogy a *Cantata profaná*ban (szemben a „nagyon pogány, vagy – nagyon – vallási" szertartás szerinti átváltozásokkal) a test (hús, vér, ostya stb.) nem szerepel az „áldozati listán", a szöveg következetesen a borra, a borral teli serlegekre utal (szám szerint négyszer –ennél több utalás csak az anya személyére vonatkozik).

Bartók meséje-zenéje (és az öregapó), no meg a szarvasnyomok, a csodafiúszarvasok lábainak hóba írt jelei az átváltozás helyétől (idejétől?), a hídtól a szarvassá lett fiúk új (végső?) otthonához, a hűvös-tiszta forráshoz vezettek bennünket. Nem lehet kétségünk afelől, hogy agancsosaink a híd alatt folyó életvíz folyását követték immár a túlsó parton, egészen addig, amíg el nem jutottak addig a bizonyos forrásig, és régi-új hazájukra nem találtak. Mi még ugyan nem jártunk ezen a helyen, mégis minden ismerős, a kékszakállú herceg várában ugyanis mintha egy villanásra lett volna alkalmunk látni valami hasonlót. A hatodik szoba (a hatos, tudjuk, József Attila száma) a könnyek tavával mintha József Attila kisírt könnyeinek minden cseppjét őrizné: mozdulatlanul, fehéren, csendesen, némán, simán, tisztán, mégis hűvösen (értsd: frissen). A hetedik szoba (a hetes, tudjuk, a költő – értsd: keltő, keletkező stb. – száma), nemcsak a régi asszonyok, de az élet tere is. (Emlékezzünk Judit szavaira: „Élnek, élnek, itten élnek!") Hasonlóan a könnyek tavához, ez a hely (idő?) is tiszta (értsd: vértelen), mint egy szűzforrás, de úgy is tiszta mint test: tiszta = test (lásd még: test = tészta = kenyér = ostya stb.). Úgy fest, mintha az a bizonyos „áldozati test", a tiszta forrásban nyerné el ősi, régi, rege, reggeli, élő formáját: „Övé most már minden hajnal. (…) Minden dél az övé most már. (…) Övé most már minden este. (…) Tiéd (Övé – H. I.) lesz már minden éjjel. Tiéd (Övé – H. I.) csillagos palástja." Láss csodát, a kékszakállú herceg asszonya, Judit a *Cantata profaná*ban átváltozik, és ősanyává, anyácskává, szarvasünővé, Emesévé lényegül vissza, akitől a tiszta forrás, az élet vize: Attila fakad. József Attila asszonyai pedig, akik a költővel együtt szintén be vannak zárva a „hét toronyba", valamennyien („Juditostól, Editestől") őssé válnak Bartók román–magyar kolindájában, és Kozmutzában nyerik el eredendő tiszta karakterüket, és válnak (végre) a Kozmosz Virágaivá, a Tejút istennőivé, Bartók, József Attila menny-asszonyaivá, szarvasaiknak anyjává…

A régiek a Tejút vonulatát égi folyónak látták, a vízen egy szigettel a folyóágak között. Most már elmondhatjuk, hogy ez a sziget Bartók (Tej)útján a *Cantata profana*...

Bartók és József Attila a Kos jegyének szülöttei, természetes tehát, ha mindketten – a maguk módján – Kossuth nyomdokain haladtak: Bartók első szimfonikus költeményét 1903-ban írta, *Kossuth* címmel. Aki Kossuthot követi, az nem tesz mást, mint a KOS(pont) útját járja, vagyis a tavaszpont hátráló mozgását végzi, miközben a Nap útján vándorol. Úgy tűnik, hogy Bartók a *Cantata profaná*ban, József Attila pedig a Flóra-verseiben „utat tévesztett", letért a „Kos útjáról", és immár a „Tej Útjának", az égi folyónak a fiaiként követik csillagukat az Univerzumban. (A Tejút egyik ága a Bak jelében, vagyis karácsonykor metszi a Nap útját…)

Mielőtt továbbmennénk, néhány további analógiára szeretnénk röviden felhívni a figyelmet, ezúttal Fellini filmjei, Bartók és József Attila művei vonatkozásában.

A játék (baba, báb), vagyis a másodlagos valóság és az ember (mint primer valóság – természet) gyönyörű táncát (és nászát) nemcsak *A fából faragott királyfi*ban élvezhetjük, hanem Fellini Casanova című filmjében is viszontláthatjuk. A film végén Casanova mint Naphérosz ezzel a csodálatos technikai szerkezettel, a „gépasszonnyal" jelenik meg Velence befagyott jegén, jelezvén, hogy a kospont átvándorolt a következő világkorszak, a Vízöntő Mérleg dekanátusába…

Ugyanebben a Fellini-filmben szerepel egy másik mechanikus szerkezet is, történetesen egy gépmadár, a főhős, Casanova attribútuma. Ez a fejét ide-oda forgató, szárnyait csattogtató vas-sas emlékeztet József Attila sasára, a Nap madarára, amely arra hivatott, hogy a szerelmespárt új valóra váltsa. A filmbéli műmadár (mű-szer), mint egy pontos mérleg jelzi a Naphős romlását a Mérleg jegyében: szárnyaszegett lesz…

Fellini Zenekari próba című filmjének kezdőhangjait egy nagyváros járműforgalmának-forgatagának és egyéb „járulékos" zajoknak a „zenéje" képezi. Ez a disszonáns zene jelenik meg Bartók: A csodálatos mandarin című darabjában „nyitányként", hangszereken előadva immár, mint harmadlagos valóság…

Végül, de nem utolsósorban Fellini Satyriconja egy szigeten, Afrikában leli meg azt, akit keres, aki új életre kelti. Az ősanya (afrikai Éva) nemcsak Fellini (Nap)hősének az őse, de minden valószínűség szerint a ma élő emberiség is tőle származik, természetesen anyai ágon. Bartók és

csodafiúszarvasai a *Cantata profaná*ban, mint láttuk, Emesénél „kötöttek ki". Tudvalevő, hogy Bartók Béla 1913-ban népzenegyűjtés céljából járt Afrikában. (Figyeljünk fel az Afrika szó és az Aphrodité – ejtsd: afrodité – szavak egybecsengésére. Aphrodité – Vénusz – a szerelem és a szépség istennője.) Legszebb, legeredetibb, titokzatos dalaikat fekete bőrű, prostituált adatközlők: tiszta források adták a zenegyűjtő „szájába". Lehet, hogy Emese anyánk fekete volt?…

József Attilától Bartókig a nagyszentmiklósi kincs révén jutottunk, illő tehát, ha egy másik (Attila) kinccsel zárjuk ezt a gondolatsort. Úgy tűnik, hogy Attila aranykincsének létezik egy ezüstkincs-párja is. Természetesen a Seuso (e: szeuzó) leletre gondolunk. Az egyik ezüstedényen a *Pelso* szó ékeskedik, amelyet ha latinból magyarra fordítunk, egy tó nevéhez jutunk, amely úgy hangzik: Balaton… az élet vize… az élet megtartója… Attila…

Bartók *Cantata profaná*jának szarvasai és József Attila szarvasai nyomait követve úgy tűnik, más állatok is a közelben tartózkodnak, erről tanúskodnak legalábbis azok a József Attila versek, amelyek a Medvetánc című gyűjteményes kötetben jelentek meg 1934 decemberében (Regös ének, Kanász, Medvetánc, Bánat stb.). Költőnk ismét ruhát cserél, új ruhába, régi (totem)állat bőrébe bújva alakoskodik, mint egy képmutató, valójában maga és a világ új képét mutogatja, amikor állatalakban újjászületik, vagy magát szüli újjá. Nem véletlen, hogy Medvetánc című kötete is (mint sok kötete) karácsonykor jelenik meg. Karácsonyi vers a Regös ének is, esetleg 1929 karácsonyáé:

Regös ének[228]

Koromorrú bikát fejtem,
rege, róka, rejtem,
sorsot nézni bikatejben,
rege, róka, rejtem.
Hét csöbröm jó vasában,
rege, róka, rejtem,
lobot vetött habosában,
rege, róka, rejtem.
Lángos csöbörim befödni,
rege, róka, rejtem,
szertefuttam rózsaszedni,
rege, róka, rejtem.
Nép rozsa ring a rózsában,
rege, róka, ejtem,
kasznár szíve káposztában,
rege, róka, ejtem.
Keni urát oly kenőccsel,
rege, róka, ejtem,
fizeti a népet lőccsel,
rege, róka, ejtem.

[228] József Attila 2005. II. 110.

Váljon szénájuk szalmává,
rege, róka, ejtem,
tányér tészta piócává,
rege, róka, ejtem.

Láng legyen kecskéjük szarva,
rege, róka, ejtem,
böködjön a paplanukba!
Rege, róka, ejtem.

Szabolcsi Miklós a verset elemezvén megemlíti annak erős, erotikus jelzéseit. Utal arra, hogy a vers alliterációinak sora hogyan tükrözi a Kalevala hatását. Rámutat a vers groteszkségére, irrealitásaira, abszurditásaira, felhívja a figyelmet a népies-tájnyelvi hangra, ragokkal való játékra, de kitér az előzményekre is, a regölésre mint a köszöntés, az áldás ill. az átok megnyilvánulására. Beszél a vers nagyrészt meg sem fejthető célzásairól, mágikus, ráolvasó jellegéről, felfigyel a „vers lángjára", amelyet összefüggésbe hoz a szodomai csapással stb., végül pedig azt a következtetést vonja le mindebből, hogy József Attilának ez a verse jó példa arra, „hogyan lehet bevinni a népi hangot a szocialista költészet eszköztárába, hogyan lehet a régit, a népit és forradalmit új hangban egyesíteni".[229] Mindezek előtt pedig felsorolja, hogy milyen forrásokból táplálkozik József Attila és hivatkozik Gunda Bélára, Sebestyén Gyulára, Róheim Gézára, a Bartha Miklós Társaságra, budapesti, hódmezővásárhelyi emlékekre, és mint már említettük: a Kalevalára. A magunk részéről ott szeretnénk folytatni az elemzést, ahol Szabolcsi abbahagyta, az ún. meg sem fejthető részeknél, célzásoknál, vagyis az egész versnél. Azokat a célzásokat, amelyeket Szabolcsi megfejtett (régi, népi, szocialista költészet, forradalom stb.) szintén kiindulópontnak és nem „végszónak" tekintjük. Magunk is osztjuk Szabolcsi Miklós megállapítását az ún. források (forrásmunkák) fontosságáról, és Bartókkal együtt valljuk, hogy „minden művészetnek joga van ahhoz, hogy más, előző művészetben gyökerezzék, sőt nemcsak joga van, hanem kell is gyökereznie."[230] Ugyanakkor József Attilára mint „autonóm költőre" és az életműre, amelyet megteremtett, érvényesnek tartjuk azt, amit magáról, ill. amit saját festészetéről Csontváry Kosztka Tivadar állított: „Aki a jelenkorban többet akar elérni és tudni / a festőművészet terén, / annak hozzám kell közelednie és / csak rajtam át haladhat tovább."[231]

József Attilát sem lehet megkerülni…

[229] Szabolcsi Miklós i. m. II.. 280.
[230] Lendvai Ernő i. m. 8.
[231] Csontváry 1995. I. 6.

Megkerülni nem tudván, vágjunk bele József Attila *Regös ének*ébe, mégpedig „annak rendje és módja szerint”: legyen kísérőnk és egyben útmutatónk a róka, amely a „vers tisztásain”, a refrénekben fel-felvillan, mutatja magát, de „eltűnik a vers sűrűjében”, mint az a bizonyos régi-regei-reggeli-rejtőzködő csodaszarvas, akinek (itt) létünket köszönhetjük…

Ahhoz, hogy József Attila „célzásait megfejtsük”, ezt a bizonyos rókát kell jobban megismernünk. Tudnunk kell pl. azt, hogy a kutyafélék családjába tartozik, tehát szegről-végről rokona is lehetne József Attila kutyáinak, farkasainak, ordasainak. Színárnyalatai alapján szokták őket megkülönböztetni, pl. vörös róka (Canis vulpes), fekete róka, ezüstróka, keresztes róka. Jankovics Marcell többet is elárul erről az állatról: „Többnyire a rossz oldalon áll (fekete róka), de nem mindig (fehér róka). (…) …olykor a hőst segíti. (…) A keresztény gondolkodás (…) alattomosnak bélyegezte. (…) Kínában (…) ő csinálja a délibábot (…), a rontás védnöke, jövőbe látó csodalény (…), titkos vágyak tükréül szolgál, magára veszi tetteinkért a felelősséget… (…) A kaliforniai indiánok mitológiájában az Ezüst (fehér) róka, párban a (fekete) prérifarkassal, a teremtő ikerhéroszok egyike (…), bujaságjelkép és a Hold szerelmese… (…) Külön csoportot alkot az a képzetkör, melyben a róka, mint óvó vagy rontó gabonaszellem jelenik meg... (…) …magpusztító rágcsálók a fő táplálékai. (…) A régi Rómában a gabonarozsda (üszög) elleni védekezésül rókákat hajtottak a gabonatáblákba… (…) A bibliai Sámson égő farkú rókákkal perzselteti fel a filiszteusok vetését… (…) A magyar néphit szerint a gabonaüszög szőrös állat (!), s olyan asszony szüli, aki a tűzhely parazsát vízzel öntötte le – ez tabu volt – s annak felszálló gőze ejtette teherbe [l. az üszög és üszök (pernye) szavaink homofóniáját]. A róka az üszögtől óvó, illetve üszögszellem (…) állatképmása lehetett. (…) Ősi totemállatunk a róka. Övveretként óvó szerepet töltött be. (A bodrogkeresztúri honfoglalás kori férfisírból került elő egy ilyen övveret.)”[232]

Megemlítendő még, hogy a Róka az Oroszlán helyén áll az ún. 28-as zodiákus holdházrendszerében, a csillagmítoszi hagyomány pedig a Napot ebben a házban tudja otthon és erőben…

Ezek után nem okozhat különösebb nehézséget, hogy a költőt odaképzeljük a rókabőr alá, és észrevegyük, hogy hol, hogyan, miért stb. változtatja színét, mutatja jobbik vagy rosszabbik oldalát…

[232] Hoppál Mihály i. m. 181–182.

A refrén regéjét (a *rege* szót) már volt alkalmunk értelmezni (lásd: Cantata profana). József Attila versében is, mint szinte valamennyi szó, ez a *rege* is alakoskodik, „két (vagy több?) színű", és utalhat ugyanúgy a régi rókára, az ősre, mint a reggeli rókára, a fiatalra, a „maszületettre" stb.

Ebből az is következik, hogy a róka is, mint „alakos elem" elsősorban a nappali (Nap), de nem utolsósorban az éjszakai (Hold)fényt megtestesítő, megifjodni képes régi-regei (totem)ős. De vajon mit és miért rejt a *rejtem*, mit és miért ejt az *ejtem*?

Szabolcsi általában utalt a vers bevezetőjének erősen erotikus jelzéseire. Ha konkretizálni akarjuk ezt a bizonyos erotikát, akkor mindenképpen a bikából érdemes kiindulnunk. A bika általában a férfierőt (gondoljunk a „falu bikája" szófordulatra) jelképezi, ondója (nyála) a földet megtermékenyítő esőt szimbolizálja.[233]

Tudni kell róla azt is, hogy „zodiákus-állat", az évkör állatseregének második, a Kost követő tagja. Megjegyezzük, hogy a nagyszentmiklósi kincs 13. és 14. számú ún. bikafejes csészéje nemcsak a bika, az oroszlán és a nautilusz-kagyló ötvözete, hanem egyben – a fej alakjában – a kos vonásait is felismerhetjük benne… Helye azért is kitüntetett, mert az állatöv és a Tejút egyik kereszteződésében trónol az égen (ez a bizonyos kereszteződés valójában részben a Bika, részben az Ikrek jelbe esik). Fontos „vonása" a bikának, hogy régi táltosaink (sámánjaink) fekete vagy fehér bika alakjában viaskodtak, s a fekete bikát „füstös" jelzővel illették.[234] Nem minden alap nélküli tehát az a feltételezés, hogy a bika (is) a költőt jeleníti meg, aki saját magát (magját) „feji meg" (fejti ki), hogy a „fejleményben", vagyis a „bikatejben", magyarán a saját ondójában nézze meg sorsát, fejtse meg a jövőt. A *Szabad-ötletek jegyzéké*ben találunk is egy idevágó utalást: „milyen szép erekcióm volt akkor, mikor a fiuknak mutattam / milyen nagy, milyen kemény, milyen erős / mikor elsült a konyhában, megvizsgáltam az ondót: ugy véltem, fölfedeztem benne a gyereket, az »embriót«"[235]

A koromorrú[236] (értsd: füstös, fekete) bika teje tehát nem(csak) „költői ondó", hanem „általános világ-virág mag", amelybe bele van sűrítve,

[233] Lásd: Hoppál Mihály i. m. 181–182.
[234] Lásd: Diószegi Vilmos 1978. 110.
[235] József Attila 1993. 35.
[236] Máshol (pl. József Attila 1971. 243.) „komororrú"!

kódolva az egyes ember („embrió”), a nép, a nemzet, az emberiség és talán még a mindenség sorsa, jövője is. (Az orr a phallosz megfelelője.)

Mindebből már sejthető, hogy József Attila *Regös éneke* nem(csak) évkezdő jó (rossz?) kívánságokat rejt, a vers egyben termékenységvarázslás is, jövendölés is (a „regös ének” maga a jóslat), és amolyan igazi József Attila-i teremtésmenet: profán, pogány nyelven szavakba ötvözött „élet-ige”…

Ahogy a szavakat a költő a *Regös ének*be költi (kelti életre), úgy a „kifejt bikatejet”, ondóját hét vascsöbörbe ontja (rejti), hogy az (a maga útján-módján) szintén életre keljen. Nem véletlen, hogy a *Regös ének* ugyan nem tagolódik versszakokra, mégis hét nagybetűs bekezdés jelzi, hogy se több, se kevesebb, hét csöbörre való „bikatej” a hozam, bőven elegendő tehát ahhoz, hogy az „élet éljen és élni akarjon”…

József Attila „erotikája” ezek szerint (legalábbis ebben a versben) nem „nemes”, hanem „nemtelen”. Valami hasonló történik ezúttal is, mint a *Cantata profaná*ban. Ott a szarvasok (fiúk) ivartalan (vegetatív) úton keletkeztek, (ős)apjuk testéből sarjadtak. Ezúttal sincs másképp: a csöbör (értsd: cső-bőr) a hüvely megfelelője (mint edény, lehet a méh szimbóluma is!), de a női mag, a petesejt nincs sehol. Mai példával élve, valamiféle klónozásnak lehetünk tanúi, amelynek során nem „kettőből lesz egy harmadik”, hanem a „teremtő” önmagát nemzi új valóra. A vas, a csöbör fémje, de egyben József Attila magát (magját) is fémjelzi, fényjelzi. A „vegykonyhában”, a csöbrökben elkezdődött a fizikai, kémiai, biológiai, „mitikus” reakció. A „lobot vetett”, habzó (értsd: friss), azt sugallja, hogy nem akármilyen bikatejjel, „magfolyadékkal” (életvízzel?) van dolgunk, hanem olyan „tűzmagokkal”, amelyek képesek az „öngyulladásra”, az egyesülésre, a magfúzióra, és ez óriási energia-felszabadulással jár: az ún. magfúzió a világegyetem legfőbb energiaforrása, a csillagok, így a Nap belsejében ilyen típusú magreakciók mennek végbe és termelnek energiát…

A hét lángot vetett csöbör lehetne pl. az ún. archaikus világ hét „csillaga” is (valójában egy csillag, egy hold és öt bolygó), úgy mint a Nap, Hold, Merkúr, Vénusz, Mars, Jupiter, Szaturnusz, vagyis a saját Naprendszerünk világítói.

A sötétség megtestesítője, a koromorrú bika bőre alá József Attila költői (ön)magát rejtette, a fekete állat fehér tejébe viszont saját magvát oltotta (ojtotta) és világot, világosságot teremtett, amelyet immár „rókamezben” (égő farokkal?) hordoz végig a vers, az ének, a regölés refrénjében.

Egyszerre „regöse” a dalnak, és megújuló (re-)fénye, visszatérő „reflénye”-refrénje saját „cantatájának”. A F(f)öld magja (magmája) is a Nap (ősi-régi-regei) lángját őrzi, rejti belsejében, és melegíti, táplálja, élteti a f(F)öld köpenyét (ruháját) és szilárd kérgét, amely az élet szférája: f(F)lórája, faunája. A lángos csöbörök befedése nem más, mint a f(F)öld (Magyarország?) (új) ruhába öltöztetése (ismét egy újabb József Attila-i új ruha), virágba borítása. Ezért kell a költőnek immár (vörös?) róka szőrében-bőrében (égő farokkal?) szertefutnia és rózsaszednie, hiszen a rózsa a virágok virága, a világok-világa: Flóra és Kozmutza…

Eddig tartott a rejtőzködés, a következő refrénsorban a *rejtem* (vég)szó *ejtem*mé rövidül. Mindaz, amit a költő az eddigiek során „kifejt”, „kifejtett”, láthatatlan, belső, titkos, rejteni való dolgok, mágikus-misztikus szertartások, amelyeket nem nagyon illik, de nem is szabad a világ elé tárni, tabuk, tiltott gondolatok, szavak, cselekedetek, amelyek csak lappangva, rejtve bírnak varázserővel és csakis ebben a latens alakban igazán hathatósak. (Érdekes, hogy a latin eredetű *latens* szó, amelynek magyar jelentése: láthatatlan, éppen a *lat* (lát) tőből ered.)

A vers folytatásában az *ejtem* szóé a „refréni főszerep”. Ez egyfelől arra utalhat, hogy az égi világ és világosság megteremtése után József Attila, a költő, a teremtő, mintegy a f(F)öldre ejti, (le)dobja.(le)helyezi a fő hangsúlyt, és ebben a „mindennapi”, de mégis transzcendens középső szférában fejti ki fő „támadáspontját” nem rejtvén véka alá (csöbörbe) jó és rossz szándékait, kívánságait.

Másfelől értelmezhetjük ezt az új „refrénvéget” úgy (is), mintha ejtené mindazt, amit elmondott (mint pl. a bíró a vádat), és ezen a réven maga magát mentené fel a „varázsszóval” mindattól, ami kicsúszott a száján. Valójában ezzel a szófordulattal azt éri el, hogy állításai egyidejűleg tagadások is.

A harmadik lehetséges magyarázat a *rejtem* szó megjelenésére az lehet, hogy a vers első részének „teremtő aktusa”, ami láthatatlan, rejtett („rejtem”), csírájában mégis (már) magában hordozza a közvetlenül is érzékelhető, manifeszt, (F)földre „ejtett” („ejtem”), teremtett világ lehetőségét is, amely magában hordja-rejti az *ejtem* szót, mint az embrió az embert, mag a jövendő fát – a fa gyümölcsét (termését) – és ennek magját…

Végül érdemes elgondolkodni azon, hogy az *ejtem* szóban benne foglaltatik a *tejem* kifejezés is. Ez a „szófordulat” (anagramma) viszont láthatatlanul mégis becsempészi József Attila „apatejét”, a „költői ondót” a vers testébe, szöveteibe, sejtjeibe…

Ne feledjük, hét csöbörnyi a teje, van neki mit önteni-ontani…

A vers második részében minden igaz, de az ellenkezője is az, az átok egyben áldás, de minden jókívánság, rontás is. József Attila, mint mindig, most is játszik: nemcsak magát bújtatja (szavakkal) állatokba, de mintha magukat a szavakat is bebújtatná más szavakba. A vers egyik fordulópontja (napfordulója?) ezúttal a költemény kellős közepére esik, ahol a „teremtő" és a „teremtett" világ találkozik: „Nép rozsa ring a rózsában…"

Ez a verssor felfogható egyfajta szimmetriatengelynek is: József Attila egyes szám első személyből átvált, és mint külső (felső) szemlélő (látó), ugyanakkor mint teremtmény, aki része-részese mindannak, ami a mindennapokban zajlik, érzékeny belső (alsó) megfigyelője (nézője) a látottaknak.

Újra értelmezési kísérleteinkről leszünk kénytelenek számot adni:

Első kép: Hatalmas rozsmező, amelyet ringat a szél, és egy még hatalmasabb rózsa, amelyben az iménti és a nép tulajdonát képező rozstábla elhelyezkedik. Igazi képes képtelenség, költői túlzás, szürrealitás, József Attila megint tobzódik stb…

Második kép: A rozs általában a gabonát jelöli, a rózsa általában a virágot. A gabona a népet, a virág az urakat jelképezné (ez mondjuk, kissé sántít, de legyen). Az, ami a (szegény) népet illetné, a gazdagoké stb.

Harmadik kép: Nem vonhatjuk ki magunkat a rozsa-rózsában alliterációjának hatása alól, annál is inkább, mert már volt dolgunk efféle József Attila-i „szóbújócskákkal" (lásd: rejtem-ejtem-tejem). A *rózsában* szóban úgy van benne a *rozsa* szó, mint a *nép rozsa* a *rózsában*, de úgy is benne lehet a *rozs* a rózsában, mint virágban a mag (itt a rozs mag értelmű). Ez talán már jobban hangzik, bele is illik a „mi koncepciónkba", s ha egy kicsit is optimisták vagyunk, kihallhatjuk a költő jó kívánását-kívánságát: minden mag virágozzék ki. De hát a nép mégsem ehet rózsa vagy rozsvirágot…

Hát igen, ez a magyarázat is sántít, vagy mégsem?

Ha a rozs a magot jelöli, a virág pedig (növényi) nemi szervre utal, akkor elképzelhető, hogy egy ivaros szaporodás lehetősége is a „levegőben lóg". A magát (magját) ontani szándékozó apai-atyai nemző minőség ezúttal megfelelő befogadó: (rózsa)virág után néz (szertefut rózsaszedni). Így értelmezve a sorokat, valóban gondolhatunk valamiféle termékenységvarázsra, elvégre a rókabőrbe bújt költő (a Nép fia, magja), ha minden igaz, kellő bujasággal is fel van „szerelkezve", hogy a nemzés kellemes aktusát (a nép nevében) végrehajtsa…

Negyedik kép: József Attila, a költő „saját bikatejében" a jövőbe látó csodalény, vagyis a róka bőrébe bújva azt tapasztalja, hogy: „Nép rozsa ring a rózsában…"

Tudjuk, hogy a róka „sokfunkciós lény" (lehet, hogy a vers főszereplője?), óvó vagy rontó gabonaszellem (is), a gabonarozsda nevű betegség (rozsrozsda?), a gabonaüszök állatképmása. A rozsda hasonló gombás növényi (gabona) betegség, mint az ún. anyarozs, amely a rozs magvain élősködő rozsdás vöröseslilás, feketés színű betegséget okozó, a magvakat károsító gomba. A népnyelv varjúfog vagy bábaköröm névvel is illeti ezt a gabona (rozs) betegséget. Mivel hatóanyagai (ergotoxin, ergotamin, hisztamin, ergotin stb.) a méhizomzat összehúzódását okozzák (innen a bábaköröm kifejezés), fontos gyógyszeripari alapanyag. Ha viszont az anyarozs a rozskenyérben jelenik meg, mérgezést is okozhat, hányással, hasmenéssel, rángógörcsökkel, sőt a végtagok elhalásával stb. Ezekkel az ismeretekkel természetesen újabb megvilágításba kerül ez a bizonyos „szimmetriasor", ahol a rózsa rozsa, ill. a rozs rózsája a rozsok és a rózsák rozsdája, az anyarozs is előtűnik, rejtett jelenléte immár látható, néven nevezhető alakot ölt, úgy is mondhatnánk, hogy kór és korképpé lényegül. A nép (anya)rozsa ezek szerint nem más, mint az az „ezernyi fajta népbetegség", amelyet József Attila a Hazám című versében taglal részletesen. A rózsa viszont ebben a megközelítésben az anyarozsnak, vagyis a (nép)betegségnek a góca: beteg kalásza, füzérvirágzata és magtermése, „háza", „hazája"…

Nincs tehát külön rozs és külön rózsa, a kettő egy, leírva, kimondva és lényegét tekintve, igazság szerint, vagyis úgy, ahogy a látó, a róka, a költő észrevette…

József Attila mindent látó rókaszeme több „rétegében" is átvilágítja a létet.

Az (anya)rozs utalhat József Attila anyjára, annak betegségére (méhrák), de jelezheti anya és fia kóros-ellentmondásos viszonyát is stb…

A következő „rétegben" az (anya)nemzet és az (anya)ország, vagyis Boldogasszony-anyánk, Szűz Mária rozsa-rozsdája-rózsája (betegsége) tűnik elő…

De a kórkép egyben korkép is. Az (anya)föld és a rajta élő népek-nemzetek is lüktetnek, mint a lobos seb…

És végül (talán nem is utolsósorban) a Mindenség is kibillent egyensúlyából, a Kozmosz Rózsája, Virága, Flórája is megméretik…

Ez a bizonyos középső (napfordulói) regesor azonban, mintha még „többet is tudna". Leírva, kimondva olyan értelmet is nyerhet, mintha

vádirat volna… A verset-világot teremtő, „mindenható” költő elégedetlen „teremtményével”, törvényt ül fölötte, majd „ejti a vádat” és a „mindig kéznél lévő rókára hárítja a felelősséget, akinek itt és most, vagyis a 14. sorban talán ez a legfontosabb küldetése. Látszatra még róka, valójában már (bűn)B(b)ak-kecske…

A 15. sor: „kasznár szíve káposztában”, a 13. sorhoz, vagyis a „viszonyítási alap-sor”-hoz hasonul. A kasznár gazdatisztféle, képesített uradalmi alkalmazottat jelöl. „Köztes lény”, aki már eltávolodott a parasztságtól, a néptől, de még nem úr. Olyan archetípus, amelynek elsősorban negatív előjelű a kisugárzása, annál is inkább, mert „elfajzott népelem”, olyasmi, mint az „elfajzott rozs” (anyarozs). Fogalmazhatnánk úgy is, hogy az „aparozsról” van szó, az anyarozs párjáról, akinek nem rózsa(virág), hanem káposzta (ez viszont a keresztes virágokhoz tartozik) „dukál”, amelyet úgy próbáljunk elképzelni, mint egy zöld, kerekded, ki nem nyílott virágot…

A rozsa-rózsá(ban) alliteráció párjában a „kasznár káposztában”-ban már ott érezzük az emberi ürülék jellegzetes bűzét: kaka.

A kasznár szíve tehát, ahelyett, hogy a „néphez húzna”, magában a káposztában lakozik, abból „szív”-ja magába a „javakat”, vagyis lop: a nép káposztáját eltulajdonítja a maga számára az uraktól.

A 17. és a 19. sor tovább erősíti bennünk azt a meggyőződést, hogy a kasznár valóban átmeneti alak, aki ideig-óráig látszategyensúlyt teremt: úgy tesz, mintha szolgálná a népet is, az urat is (kit-kit a maga módján), igazság szerint azonban csak a maga hasznát nézi.

Maga a *kasznár* szó hangalakilag emlékeztet a kaszír, kassza (kasza), inkasszál stb. szavakra, amelyek kivétel nélkül a pénzzel hozhatók összefüggésbe: pénzbegyűjtés, tárolás, „pénz-kaszálás”, „pénz-aratás” stb…

Bármily súlyosak is a 13., 15., 17., és a 19. regesorokban felhozott „vádak”, a „bíró”, úgy látszik, a „világosabbik szemüvegét tette fel”, ejti az összes vádpontot, mintha mindenkinek elengedné a bűneit. De bűn (és energia) nem vész el, a róka jelen van a vádbeszédnél, és tesz róla, hogy a virág (értsd: világ) megszabaduljon a nép-„anya és apa rozsaitól”. Mint óvó gabonaszellem rozsdavörös színben, lángoló farokkal égeti le az életek üszkeit…

A bibliai Sámson valószínűleg Nap-hérosz: gondoljunk hajában rejlő erejére, ill. a hajnak-hajzatnak a Nap sugaraival való megfeleltethetőségre. Az a bizonyos róka is, amelyet a filiszteusok vetésébe kergetett, gyaníthatólag őt magát, és mint ilyet, a Napot, a Nap tüzét jelképezi.

Mint már korábban utaltunk rá, József Attila rókája is a Napot, a Nap tüzét hordozza farkában, mint maga a költő, aki a (nemzeti) totemős bőrében vajákoskodik. (Vajon Vajk, mielőtt Istvánná „nyilvánították", vajákos volt?…)

A refrén (önmagába) visszatérő rókája olyan, mint az a bizonyos bodrogkeresztúri honfoglalás kori öv, amelynek veretein (csatján?) a róka jelzi a köldöknél az eredet pontján az ősi kapcsot. Úgy is mondhatnánk, hogy József Attila *Regös éneke* rókás veretes övvel van felövezve…

A vers utolsó (harmadik) harmadában (felvonásában) elhangzottak olyanok, mintha egy jogerős, megfellebbezhetetlen ítélet szavai volnának. Első látásra-hallásra-olvasásra ugyan átkoknak, rosszkívánságoknak tűnik mindaz, amit József Attila, a költő-teremtő, a bíró, az alakoskodó, a vajákos, a sámán, vagyis a regölő „összehord", igazság szerint azonban az igazság szolgálását – szolgáltatását lehet alkalmunk megtapasztalni az utolsó nyolc sorban.

Kérdés, hogy kire-mire (kikre-mikre) vonatkoznak ezek a válogatott átkok, (halálos?) ítéletek? Tágabb értelemben talán a vers összes dolgaszereplője érintett: bikástól, tejestől, csöböröstől, lángostól, (nép)rozsostól, rózsástól, kasznárostól, káposztástól stb.

Mintha a költő egy paplan („egypaplan") alá gyűjtené versének beteges (torz)szülötteit, amelyeket aztán, mint egy dühös, elégedetlen és sértett teremtő gyújtana-gyújtatna meg azzal a bizonyos lángoló kecskeszarvval.

Igazi világégés, apokalipszis képe bontakozik ki, amely valóban emlékeztet a bűnös városok, Szodoma és Gomora tűz (eső) által való pusztulására-pusztítására…

Ha viszont szorosabb értelemben közelítjük meg a *Regös ének* átokmérését (büntetéskiszabás), akkor a két fő rosszra (vádlottra-bűnösre) kell mindenekelőtt gondolnunk. A nép rozsára (a rózsában) és a kasznárra, vagyis a szívére a káposztában. *Rozs* szavunk hangalakilag közel megegyező *rossz* szavunkkal, a (fő)bűnösökről pedig kiderítettük, hogy a költő álnéven szerepelteti őket, igazi nevük: anyarozs, „aparozs" (üszög, varjúfog, bábaköröm). Ezen az úton eljuthatunk akár az ősszülőkig, Ádám és Éva ősbűnéig is…

Mindebből az következik, hogy a regös (karácsonykor) rosszat kíván a rossznak, vagyis jót akar…

Ha valakinek jól áll a szénája, az azt jelenti: kedvezően állnak az ügyei, ha viszont ez a bizonyos széna a regös rontása következtében

szalmává változik (esetleg éppen rozsszalmává), az bizony semmi jóval nem kecsegtet. De hát éppen ez a cél: a „Nép rozsát", a „kasznár káposztáját" („anyarozs-aparozs") megrontani, hogy „rosszul álljon a szénájuk": a rozs is (mag), a virág is és a káposzta is megszabaduljon a betegségtől, magyarán: a nép bajai gyógyírt nyerjenek…

A „második büntetés" (rontás, átok, rosszkívánság stb.) is igazi József Attila-i lelemény, „csavaros varázs". Ha ugyanis az üszög, a varjúfog vagy a bábaköröm, a kasznár, vagy az anyarozs (értsd: rossz anya) elfogyasztják azt a bizonyos piócává vált tésztát (az elfogyasztás, megevés a sorok között olvasható), az valamennyijük végét jelentené. Ismét meghalt a rossz, mondhatnánk, de költőnk, regösünk „csavar" még egyet. A tészta (test-ostya) ugyanis (láttuk) a rossz rozsból, a beteg magvakból őrölt lisztből készült, tele van az anyarozs mérgével, amely rángógörcsöket, végtagelhalásokat okoz. Ahhoz, hogy a „rozs leszakadjon az anyáról", vagyis újra ép és egészséges legyen, (orvosi) piócára van szükség, amely teleszívja magát az „anyarozs rossz vérével", így gyógyítván meg a beteg rozsvirágot, a kalászt, és a magvakat, a magot. Mindebből az a leginkább figyelemre érdemes, hogy József Attila (ösztönösen vagy tudatosan) két olyan, egymástól igen távolálló dolgot kapcsolt össze, mint a nép (anya)rozsa és a pióca. Az anyarozsról már elmondtuk, hogy olyan hatóanyagokat tartalmaz, amelyek a (méh)vérzést csillapítják. A pióca viszont olyan állat (gyűrűsféreg), amelynek testében nem alvad meg a felszívott vér. Régebben éppen piócákból nyerték a hiruditin nevű véralvadást gátló (vérzékenységet okozó) hatóanyagot. Ez az igazi szinkronicitás, amely úgy épül be a költői nyelvbe hasonlatok-metaforák alakjában, hogy csak látszólag tűnik abszurditásnak, irrealitásnak, valójában azonban mélyen a vers reális elevenébe hatolnak, és szerves részei, folyékony szövetei a vers véráramának…

Végezetül a két utolsó átokról is könnyen kideríthetjük, hogy áldás. A regös mágikus szóvarázzsal látszólag felgyújt kecskét, paplant, a valóságban azonban (sőt igazság szerint) új tüzet, új fényt, új Napot teremt. Ne felfedjük, hogy a regölés karácsonyi műfaj, a karácsony pedig a téli napforduló ünnepe. Tudni illik, hogy karácsonykor a Nap a Bak(kecske) csillagjelben tartózkodik az égen, szarvain (szarvai között) tér vissza „tetszhalálából" a világosság, amely új fényt vet a F(f)öldpaplanra": „böködjön a paplanukba!" Talán ez a legnagyobb átok a rosszra, áldás a jóra, ami egy regöstől kitelik. Nem véletlen, hogy a versnek ez az egyetlen felkiáltó sora-mondata…

József Attila versét, regös énekét a bikával kezdte, amelybe belebújtatta a maga Kos-tulajdonságait is (kelés, keletkezés). Ez a Kos fejű, de Bika szarvú képzelt lény emlékeztet a nagyszentmiklósi kincs ún. bikafejes ivócsészéire. Lehet, hogy ezek az aranyedények Attila (kései) vascsöbrei?

Ne felfedjük el, hogy az élet nedveit tartalmazzák ezek az Attila-kincsek, amelyek kiforrják magukat, ontják az életet, túláradnak és mint a bika-Tej(út), végigfolynak a csillagos égen, majd egyszer csak (a kellő helyen és időben) lánggá válnak a (Bak)kecske szarván, a kerecsen ünnepén…

Amíg József Attila jelmezt cserél a következő színjátékhoz, pontosabban ugyanannak a színjátéknak egy újabb jelenetéhez, használjuk ki az alkalmat és említsük meg, hogy „a libatolvaj róka fogalommá vált. Johannes Hevelius (1611–1687) csillagképet nevezett el róla (*Vulpecula cum ansere,* »Kis róka libával«…).”[237]

A *Regös ének*ben ugyan nem esik szó libáról, József Attila viszont gyerekfejjel, első versében éppen libacombot enne. Lehet, hogy a Jocónak írt verses-levél költője máshogy képzelte el ennek a bizonyos madárnak az elfogyasztását, mi a magunk részéről mindennek ellenére úgy vesszük, mintha a kis Attila vágya teljesült volna: *Regös ének*ben (kis)rókává varázsolta magát, nem is akármilyenné, az ég kis (értsd: fiatal, maszületett) rókájává, és ebben a dimenzióban (ne feledjük, hogy a – kis – fiú Attila is mitikus alak), vagyis a csillagok között övé lehet a (megjövendölt jó kívánás) a liba, combostul. A szinkronicitásért Johannes Heveliusnak tartozunk köszönettel…

József Attila állatalakban való megjelenéseinek-visszatéréseinek azonban még koránt sincs vége, a *Medvetánc*ban ugyanis a legújabb ruhájában táncolja, énekli, játssza a dráma maga választotta szerepét: a medvét. A legújabb ruha, a medvebőr igazi varázsköpeny (nem véletlen, hogy öt állat „ruhájából” lett megvarrva), amely a legrégebbi helyekig-időkig, az „első színrelépésig”, „táncoltatja vissza” viselőjét, a költőt. Aki ugyanis veszi a bátorságot (és ez a művészek dolga), hogy egy ilyen „sokféle anyagból összedolgozott” *jel-mezt* magára öltsön, az számítson arra, hogy ez a „híres, drága bunda” akár a halálba is táncoltathatja, de ugyanúgy vissza is tudja táncoltatni „gazdáját” az életbe…

A ruha teszi az embert, a bunda a medvét.

[237] Hoppál Mihály i. m. 182.

Írásunk jellegéből fakadóan nem elsősorban a bundába bújt ember érdekel bennünket, nem az állati sorba süllyedt, kiszolgáltatott, otromba, megalázott, rabláncon tartott, esetleg (éppen fordítva) vidám, jó kedélyű, humoros stb. vásári mulattatót üdvözöljük, hanem elhisszük József Attilának, hogy valóban medvévé emelkedett, majd lejött hozzánk, hová is?

Erre ad választ a (Medvetánc című) kötet mottójául választott népdalrészlet: „Aki dudás akar lenni, / Pokolra kell annak menni…"

József Attila *Medvetánc*ának „ősbemutatója" valóban a pokolban, a II. világháború poklában volt.

Paál Zoltán Arvisura című kétkötetes munkájában (Püski Kiadó, 2003) részletesen beszámol arról, hogy mint egyszerű munkásember (ózdi származású kohász), aki egy munkásszázadban szolgált a II. világháború vége felé, miként került kapcsolatba egy szovjet partizánnal, akiről kiderült, hogy ejtőernyőn szállt le az „égből", egy nem akármilyen bevetésre. A Szalaváré Tura nevű fiatal manysi (vogul) katona elmondta, hogy nagy utat tett meg és még több viszontagságon ment keresztül, amíg „emberére akadt": Paál Zoltánra. Küldetésének eredetéről és céljáról beszélt, miszerint: nagyapjának egy különös kérését teljesíti. Az öreg Szalaváré apó ugyanis egykor a vogul (manysi) nép fősámánja volt, aki Turát is sámánnak nevelte, miután a fiú árva maradt (apját széttépte egy medve). Úgy gondolta, hogy a fiatal halászlegény, Tura méltó sámánutódja lesz. Az idős sámán elmesélte unokájának, hogy a manysi fősámánok őriztek-rejtegettek egy régi kincset: a hunfajta népek rovással írt őstörténelmét, amelyet a régiek *Arvisurá*nak, vagyis *Igazszólás*nak neveztek, s megvolt bennük a manysi nép története is. Ezeket az arvisurákat ezer évvel ezelőtt Magyarországon őrizték, de veszélybe kerültek, miután a magyarok István király idejében felvették a kereszténységet. A rovásokat ezért előbb Baskíriába menekítették azok, akik az ősi hitvilág, és nem az újonnan felvett kereszténység eszmevilágát képviselték, innen pedig a sok drága emléket a manysikhoz juttatták, ahol az fősámánról fősámánra szállt. A szokás az volt, hogy a rovás jogát medvetoron kell átadni. Az agg fősámán tehát arra kérte fiatal utódját, Turát, hogy előbb másolja le ezeket az igazszóló rovásokat, majd juttassa vissza Magyarországra, és adja oda egy arra érdemes magyar embernek. Tura évekig dolgozott a másoláson, majd (munkáját befejezvén) a közben kitört II. világháború poklában ejtőernyősként egy „arra érdemes" ember mellé ugrott le a repülőgépből és pottyant Paál Zoltán közelébe. Miután jól kiismerte a mit sem sejtő ózdi kohászt, különböző jelek alapján bizonyossá vált

benne, hogy neki kell átadnia a rovás jogát, már csak egy medve hiányzott a szertartáshoz. A sors játéka folytán az új sámánjelölt, aki sokáig tiltakozott új szerepe ellen, a Tátrában mégiscsak elejtett egy barnamedvét. Minden feltétel adott volt tehát ahhoz, hogy megtartsák a medvetort, amely a manysi szokásoknak megfelelően öt napig tartott.

A következőkben Paál Zoltán könyvéből vett idézetekkel próbáljuk meg láttatni az ötnapos medvetor egyes kiemelt eseményeit:

„– Jaj, megöl a torev![238] – kiáltotta az ajtón beesve [Tura]. (…) Tánclépésben ugrándozva, szemre tett kezekkel nézett a világ négy tája felé, majd forogni kezdett, és medvét utánzó mozdulatokkal fogta meg a kezébe eső használati tárgyakat. (…)

A ledőlt balta koppanását a mackó meghallotta: mancsait kihúzta az ólból és két hátsó lábára állott. Karmai között ott vergődött az ezüst csengős bárányka. (…)

Reszketve emeltem fel a géppisztolyt és ijedtemben meghúztam a ravaszt, a nyaka közé eresztettem egy sorozatot. (…)

Csak most ébredtem tudtára: medvevadász lettem. (…)

Tura lelkendezve futott felénk. Kezében egy fazék izzó parazsat hozott. Nyírfataplót dobott a tűzre és az füstölni kezdett. (…)

Az edényt a mackó orra alá helyezte és frissen esett hóval dobált meg mindkettőnket. Az ő hitük szerint a hó tisztára mossa bűneiket. (…)

– Medveölő bátyám! Figyelj ide! … Mindent úgy csinálj, ahogy én, máskülönben megharagszik az öreg, mert ő mindent hall, ő mindent lát …Igyekezzél a szertartásokat megtanulni, hiszen öt estén át palóc módon te leszel a házigazda. (…)

Tura lehajolt az áldozathoz és átölelte a fejét, valamit súgott a fülébe. Utána kapta magát és beszaladt a kunyhóba. Onnan egy üveg pálinkával és a reggeli maradék sült kolbásszal tért vissza. (…) A pálinkát nem a mi részünkre hozta, hanem a medvét homlokon csókolta és erősen kínálgatta:

– Egyél öreg Aba![239] … Igyál Nagyapuska! … Jó szívvel adjuk néked! … Legyél a mi legkedvesebb vendégünk.

---

[238] A medvét manysi nyelven *torev*nek hívják. Lehet, hogy *tor* szavunk eredetileg medvetort jelentett? Lehet, hogy *torkos* szavunk is a medvére utaló melléknév, mint pl. József Attila versében a *nyalka*? – H. I.

[239] Elődeink a medvét palócosan Abának becézték. Az Aba régi magyar személynév, nemzetségnév, később keresztnév, jelentése: apa. Amikor tehát Tura a medvét

A kedélyes meghívó után egy pohárka pálinkát öntöttünk a mackó szájába, és Tura öt darabka fát helyezett a bundájára, mintha azok a suba gombjai lennének. Élesre fent késével levágta a fejét ott, ahol a lövések érték. A levágott fejet a favágó tőkére tette. Meghajolt előtte és a legnagyobb tisztelet mellett így szólt:

– Bocsánat, de nem én öltelek meg Téged, s nem Baraca ölt meg (Baraca Paál Zoltán fedőneve volt – H. I.), hanem akik a fegyvert készítették, de ők sem azért, hogy haragudtak volna Rád. A hibát mégis csak Te követted el, mert az Égi-Atyád tanácsát nem fogadtad meg és bárányt loptál. Most pedig, Kaltes-asszony parancsára le kell vetnünk a subádat, hiszen a mi vendégségünkben is meleged lesz.

Nyakáról lefelé bontotta fel a barna bundát. Minden gombjelző fácskánál megállott és azt a késével ketté vágta, aztán egyenként mind a négy mancsával kezet fogott, közben sorba kínálgatta kolbásszal, kenyérrel, szalonnával és egy kis pohárka pálinkával. (…)

– Most érkezett Baraca, a híres palóc medveölő! Vele Neked koccintanod kell, mert Kemi-asszony-anyácskád ezt így kívánta! (…)

Nekem üdvözlésképpen meg kellett szorongatnom a letisztított mancsait és a korábban elhangzottak szerint mély tisztelettel (…) üdvözöltem az öreget. (…)

Újabb pálinkaivás és sűrű bocsánatkérések közben Tura pokoli ügyességgel lefejtette a medve bundáját. (…) Tura előkereste a medve szívét és ketté vágta. A párolgó szívből levágott egy vékony szeletet és nekem nyújtotta, hogy egyem meg. (…) A csontokat nem vagdosta el, hanem egészben tette fel levesnek a zsírsütő fazékba. Úgy magyarázta, hogy ők soha nem törik össze a medve csontját, mert azt az Égi-Atya életre kelti és ha az Aba felébredt, akkor tudjon mozogni. (…) …kimentünk a mackó bundáját összevarrni. A húsok és csontok helyét a fenyőfák hegyes tűleveleivel tömtük ki.

Azután a kunyhóból három konzervdobozból vágott körlemezt hozott. Széleinél a balta sarkával kilyukasztgattam és társam ügyesen a medve orra és szemei helyére rakta, majd ügyes rajzfélékkel díszítve a bőréhez varrta.

Nevettem, amikor Tura faszénnel az övéhez hasonló, kissé mandulaszeműre javította ki a megsérült rajzokat. (…)

öreg Abának, Nagyapuskának szólította, legközelebbi nyelvrokonaink a manysik – vogulok – totemőséhez is szólt, de palócosan is elszólta magát, és ezen a réven bizonyságot tett erről az állítólagos nyelvrokonságról… – H. I.

Amikor a bundavarrással végeztünk (…), feketekérgű nyírfából bölcsőt csináltunk. Két darab szánkótalpféle görbületű hasábot kereszt alakú fákkal összekötöttünk és az ablak melletti sarokban álló kis asztalkára tettük. Színes ruhadarabokkal jól kibéleltük.

Jó ülőhelyet csináltunk az öreg Abának és beleültettük. (…)

Tura elkérte a kucsmát és a mackó fejére tette. Piros kockás nyaksálamat pedig a lövések helyén a nyakára csavarta (…) – És még a gyűrűmet is neki adom – folytatta tovább – (…) a gyűrűt az egyik karmára húzta. (…) …mindenki egy marék hóval tért be a kunyhóba és a kitömött mackót gyengéden megdobáltuk.

– Örülünk neked, öreg Nagyapuska! (…) Tudjuk, hogy az Égi-Atya küldött hozzánk. (…) – Tura intett és felhangzott az átadó medveünnepély első csengettyűszava (…)

– Régi ősidőktől kezdve a Nagyapuskákat mesékkel szórakoztattuk: A mackó a magasságos Égi-Atya aranyajtós palotájában lakott. Mikor a bársonyos tekintetű Numi-Tórem[240] vadászni ment, bezárta őt játékos házába, de figyelmeztette jóságos szavával, hogy az ajtót fel ne törje. A bundás azonban nem fogadott szót, szívüdítő játék közben feltörte az ajtót és kiszaladt a rétre. Mohos-párnás kicsi lába lesüppedt az avarba. Egy turaj-sas arra repült és félelmetes vijjogása megijesztette. Ekkor a bundásnak eszébe jutott ígérete és szívdobogva visszatért Numi-Tórem házába.

Mikor az Égi-Atya hazatért, meglátta a feltört ajtót, nagyon megharagudott. Erős vasláncot készíttetett, arra ezüstös bölcsőt szerelt és lebocsátotta kedvencét (…) a földre (…). Numi-Tórem ekkor megmutatta, hol vannak a cirbolya erdők. A bundás azonban nem fogadott szót, hanem feltörte a kamrákat, kifosztotta a csapdákat és felforgatta az emberek temetőit. (…)

– Az Égi-Atya külön figyelmeztette, hogy az embert és a jószágait ne bántsa. Ellenben a bűnös embert és azt, aki hamisan esküszik, köteles megölni. Ha a legfelsőbb Atya parancsát nem teljesíti, akkor torral végzi láncon lebocsátott életét.'[241]

---

[240] Numi-Tórem: az Égi-Atya, valószínűleg a Nagy Medve csillagképet, vagyis a Göncöl (ő viszont egy táltos volt) szekerét jelenti. (A Göncölszekér a Nagy Medvének a hét legfényesebb csillaga.) Ősi felfogás szerint ebben a szekérben, medvében várják a holtak lelki visszatérésüket. Fontos megjegyezni, hogy a szomszédos Kis Medvét (Kisgöncöl), amelynek utolsó (rúd)csillaga az Északi Sarkcsillag, a magyar néphagyomány Nagyboldogasszony csillagának tartja – H. I.

[241] Paál Zoltán 2003. II. 1325–1331.

Paál Zoltán a továbbiakban leírja azokat a regéket, amelyeket az öt-napos medvetorban hallott arról, hogy miként jutottak a manysik a medve révén az íj, a nyíl és a tűz használatának titkaihoz, elmeséli, hogy az Égi-Atya hogyan jutott a hosszú lánchoz és ezüstbölcsőhöz, amelyek segítségével fiát, a bundást leeresztette a földre (a hagyomány szerint az anyagot a Holdból vette, „hiszen látni a gödröket a Holdon"), maga is előad egy régi, még a nagyanyjától hallott történetet egy medvéről, aki nem tépte szét a halottnak tetetett embert.

Megemlíti, hogy a tor folyamán rendszeresen fogyasztották az elejtett medvéből, ill. annak húsából készített ételeket (leves, hús, kocsonya stb.), s mindezt varjúkárogás közben tették. Maguk károgtak, hogy a medve azt higgye, a húsát a varjak fogyasztják. Beszél arról, hogy a medvetoron elhangzott énekek számát hogyan vésték egy botra (nótafa), de magukat a dalokat is rögzíti, amelyeknek ugyanúgy a medve a főszereplője, mint a meséknek-történeteknek.

Szól arról is, hogy többféle mulatságos színdarabbal szórakoztatták égből jött vendégüket, s közben magát a medvét is kínálgatták pálinkával meg hússal. Meghatottan mondja el, hogy egyik barátja, aki a toron részt vett a medve fogaiból kalárist készítet (a kaláris fűzér, nyaklánc), amelyet aztán neki, a medveölő sámánnak ajándékozott és a nyakába akasztotta, mint talizmánt.

Paál Zoltán beszámol arról is, hogy különféle táncokat is előadtak, mint pl. székely verbunkost, csángó csürdüngölőt, aztán hol négykézlábon, hol felállva magát a medvetáncot, amelyben élethűen utánozták a medvét, de volt varjútánc, rókatánc, ludak tánca stb.

A medvetor utolsó napján, mielőtt a medvét kivitték volna a házból, hangzott el József Attila Medvetánc című költeménye, pontosabban a költemény átírt változata[242], nehogy a medve azt a vers eltulajdonításának minősítse.

Bundás, láncos, táncos, nyalka,
Juj, de szép a párnás talpa!
Hová bandukolsz vele?
Fordulj menyasszony fele!
Irgum, burgum, brumadza.

Roppant drága bunda rajta,
Húsz karommal én megvarrtam,
Hódból, nyestből, mókusból,
Rókából meg farkasból.
Irgum, burgum, brumadza.

[242] i. m. 1357.

Arany gombot válogattam,
Fogsoromra úgy akadtam.
Jó lenne a derekam,
Ahol negyven gyerek van.
Irgum, burgum, brumadza.

Azért mászom ilyen lassún,
Aki piktor, pingálhasson.
Bús feje a Béninek,
Jaj de jó lesz pemzlinek.
Irgum, burgum, brumadza.

Rézből az orra virága
Ha kibukkan a napvilágra!
Egy vadásznak öt hete,
Zsebbe maradt a keze.

Bundásnak van ingyen kedve,
Aki pénzt ad, az nem medve!
Ha elfárad a lába,
Üljön a nyírfa ágyba!

Irgum, burgum, brumadza!

A parodizált József Attila-i *Medvetánc*cal véget is ért a szertartás házon belüli része. Most újra idézetekkel folytatjuk: „…egy darumadár elragadta a mackót és a favágó tőkéig vezette. (Ob-vidéki darumadárnak öltözött táncos volt az a bizonyos elragadó. – H. I.) Itt kelet felé fordítva ráültette a széles tőkére.

Majd kihozta bentről a fehérkérgű nyírfabölcsőt a fészeknek rakott dolgokkal együtt. Minezekből nagy tüzet raktunk. – (…) ezt nevezik a »Koránrikkantó vöröstüzének« – mondta Tura.

Körültáncoltuk a tüzet a zenészeink kíséretével, majd kettesével átugráltuk. (…)

Rigó a szertartási övét és sapkáját a tűzbe vetette, amely rögtön tüzet fogott. Összekapaszkodva, gyors forgással táncoltuk körül a tüzet. A darunak öltözött Mihály felkapta a mackómat és az ólak mögé vitte, ahonnan az erdőre lehetett látni. (…)

Én marasztalni iparkodtam a mackómat, de hiába védelmeztem a daru ellen, ez csak vitte az erdei kapuhoz.

Visszamentünk a kunyhóba. A megmaradt kocsonyát mind el kellett fogyasztanunk, hogy a mackó szelleme meg ne haragudjon ránk. Aztán az összes mézes sört is meg kellett innunk. (…)

Amikor négyet ütött a vén kakukkos óra, csengettem, ami újabb hajnaltűz-járást jelentett. (…)

Mihály gyorsan felöltötte a darumadár-jelmezét és kirohant a kunyhóból. Megragadta a mackómat a kiskapuban és a közeli legmagasabb fenyőfáig vitte. (…) …»Turu« fának képezte ki. (…)

A nagy fenyőfa melletti tisztáson a levagdosott gallyakból megraktuk az újabb hajnaltüzet és zenészeink kísérete mellett vígan jártuk az ősi táncot. (…)

A darumadár megragadta a mackómat és a szénagyűjtő magas padlásáig vitte. (…)

Reggel hat óra volt. Csengettem. Most már harmadszor mentünk ki a mackómhoz. Tura öltözött fel varjúnak és ollót vitt magával. Kibontotta a medve bundáját, ott ahol előzőleg összevarrta. Kiszedtük belőle a száraz fenyőtűket és a »Turu« fa előtti tisztáson összegyűjtöttük.

A két Ob-vidéki a mackó bundáját a szénagyűjtő egy igen magas deszka falára szögezte ki száradni, de előbb tartósítás végett, valamivel bekenték. (…) …odamentünk a kiszögezett medvebundához. Mihály átvette az öthúros citerát Turától, aki ötször meghajolva énekelte:

– Eredj el az Ég-Atyádhoz,
Tundrahalmi várba,
Mondjad el, hogy jól mulattál,
Hajnaltáncot járva!... (…)

…Tura keresett egy rossz zsákot. Belerakta a medve koponyáját és az összes csontjait. Közben egyre mormolt valamit manysi nyelven. Majd magára csavarta a ruhaszárító és széna felhúzó kötelet. A zsákot két végén megfogva a »Turu« fa felé vittük. (…)

Itt a zsákra jól ráerősítettük a kötél egyik végét, amíg Tura a lecsonkolt hágcsókon fel nem mászott a lombos részig. Ekkor áthúzta a kötelet a fa törzsén. A másik végét ledobta nekem… (…)

Óvatosan elkezdtem húzni a kötelet és a zsák, mackómnak csontjaival lassan emelkedni kezdett. A többiek rázendítettek:

– Eredj el az Ég-Atyádhoz,
Tundrahalmi várba,
Mondjad el, hogy jól mulattál,
Hajnaltáncot járva!...

Rózsahegyen megdördültek az ágyúk, a halál kutyái.

Felkelt a Napasszony. (…) Mire teljesen felért Turához a zsák, vörös fényben fürdött a táj és a Napasszony elégedetten hallgatta az Arvisurát:

– Legyen a földön béke!… Béke!… Béke!…

Tura felém intett és én a kötél végét magamra csavarva elkezdtem felfelé mászni a lecsonkolt fenyőfán. A kisebbik kötél egy részével jól felerősítettük a medve csontjait tartalmazó zsákot, közben a lentiekkel folyton énekeltük:

– Legyen a földön béke!… Béke!… Béke!…

Valóban, mintha megunták volna az ágyúzást, elhallgatott minden harci zaj és kísérteties csönd ülte meg az arcvonalat."[243]

Ezek után lássuk a medvét:

Medvetánc

Fürtös, láncos, táncos, nyalka,
aj de szép a kerek talpa!
Hová vánszorogsz vele?
Fordulj a szép lány fele!
Brumma, brumma, brummadza.

Híres, drága bunda rajtam,
húsz körömmel magam varrtam.
Nyusztból, nyestből, mókusból,
kutyából meg farkasból.
Brumma, brumma, brummadza.

Gyöngyöt őszig válogattam,
fogaimra úgy akadtam.
Kéne ott a derekam,
ahol kilenc gyerek van.
Brumma, brumma, brummadza.

Azért járom ilyen lassún,
aki festő, pingálhasson.
A feje a néninek
éppen jó lesz pemszlinek.
Brumma, brumma, brummadza.

Kinek kincse van fazékkal,
mér a markosnak marékkal.
Ha nem azzal, körömmel
a körmösnek örömmel.
Brumma, brumma, brummadza.

Szép a réz kerek virága,
ha kihajt a napvilágra!
Egy kasznárnak öt hete
zsebbe nőtt a két keze.
Brumma, brumma, brummadza.

Állatnak van ingyen kedve,
aki nem ád, az a medve.
Ha megfázik a lába,
takaródzzék deszkába.
Brumma, brumma, brummadza.

József Attila medvéje, mint láttuk, tényleg pokolra ment, ill. jött, hiszen ez a pokol nem más, mint a Föld nevű bolygó, a maga XX. századi, világvégi, apokaliptikus romlottságával, bűneivel, hamisságával, békétlenségeivel, igazságtalanságaival, egyenlőtlenségeivel, háborúival stb. Legfőbb ideje tehát, hogy az „emberiség medvéje" (szibériai nyelvrokonaink benne tisztelték az emberi nem ősét) megjelenjen közöttünk. A megérkezés nem lehet akármilyen, hiszen (mint láttuk) a medve égi származású, az égi atya gyermeke, akit apja láncon (láncra függesztett bölcsőben)

[243] i. m. 1358–1360.

bocsát le a földi pokolba, mint ahogy Szalaváré Tura, a vogul sámán is egy ejtőernyő segítségével csöppent „szép (szó)testvére" országába, hogy „eldudálja" neki népeik történetét, miközben háborúban állt az egész világ…

Ha tehát a vers első sorának láncára összpontosítjuk figyelmünket, akkor azt talán úgy a leghelyesebb értelmeznünk, mint a medvéhez, a medveséghez a szó szoros értelmében kapcsolódó „jellemzéket". A lánc ezek szerint nem(csak) rablánc, még nem is (csak) dísz, ékszer, nyaklánc stb., hanem elsősorban egyfajta „köldökzsinór", amely a medve (égi) eredetét jelzi, olyan kapocs, amelynek révén a (földi) medve és az Ég-Atya (Nagy Medve csillagkép) egyfajta összeköttetésben vannak egymással. A lánc segítségével valósulhat meg a medve földi küldetése: béketeremtés, igazságtétel, büntetés, rendcsinálás stb., vagyis az égi és a földi harmónia és egyensúly helyreállítása (pl. „miképpen mennyben, azonképpen a földön is" stb.). De mi utal vajon a versben arra, hogy József Attila medvéje is az égből ereszkedett le hozzánk? A válasz a második sorban olvasható: „aj de szép a kerek talpa!" A földre-érkezés sorrendjében ugyanis a medve kerek talpát, vagyis azon testrészét érzékeljük először, amely legalul van. A továbbiakban – második versszak – a bunda, vagyis a szorosabb értelemben vett test mutatkozik meg, míg a fej a fogakkal csak a harmadik versszakban jelenik meg. A landolás folyamata majd csak a negyedik versszakban fejeződik be, és ugyanitt indul meg egy másfajta mozgás is: maga a medvetánc, immár a talajfogás helyén, a f(F)öldön…

De térjünk vissza az első versszakhoz. Ha feltételezésünk igaz (vagyis a medvét az égből eresztik alá), akkor medvénk tulajdonképpen három versszakon keresztül a levegőben lóg, és így mutatkozik be „minden oldalról", tetőtől talpig, pontosabban talptól tetőig. A „Hová vánszorogsz vele?" kérdés azért hathat groteszkül, mert ebben a (láncon) függő állapotban medvénk még nincs abban a(z élet)helyzetben, hogy vánszorogjon, forogni viszont tud, nem is akárhová: „…a szép lány fele!" A medvének efelé a szép lány felé való fordulása úgy képzelhető el, hogy a láncon függve forog a tengelye körül, mígnem találkozik a tekintete (fénye?) a lányéval. A régiek úgy tudták, hogy a medvének (a Hold „közbeiktatásával") fontos szerepe van a nők (szép lányok) termékenységében. Medvénk tehát még meg sem érkezett igazán, vagyis még útközben elkezdte tevékenységét azzal, hogy (felülről) egy pillantást vetett arra a bizonyos szép lányra, aki máris fogamzóképesnek tudhatja magát, mehet a fiúhoz…

A lánc ezek szerint újabb jelentéssel gazdagodott, nem is akármilyennel: tengely „értékű”… De minek a tengelye?

Köztudott, hogy a Föld (képzeletbeli) tengelye (az északi és a déli sarkot összekötő tengely) az Északi Sarkcsillag (Polaris) irányába mutat. Az is ismert, hogy a Sarkcsillag a Kis Medve csillagkép legfényesebb csillaga. Korábban említettük, hogy a Kis Medve csillagképet a magyar néphagyomány Boldogasszony csillagaként tartja számon. Maga a Sarkcsillag különböző népi csillagneveken van számon tartva, pl.: Bábamatullája, Boldogasszonymatullája, Fúrúcsillag, Göncöl térítője stb. A két égi Medve, a Nagy meg a Kicsi az ún. cirkumpoláris csillagképek közé tartozik, ami azt jelenti, hogy egész éjjel láthatóak az égen, nem nyugszanak le, hanem (látszólag) elfordulnak a Sarkcsillag körül…

Lehet, hogy ezt a bizonyos láncot nemcsak az Ég-Atya (Nagy Göncöl, Nagy Medve) tartja, hanem végső soron Boldogasszony anyánk csillagához, matullájához kell kötnünk? Az elmondottak értelmében valószínűnek tűnik, hogy ez a világtengely nem más, mint József Attila és a Boldogasszony közötti (egyelőre még) el nem vágott, képzeletbeli köldökzsinór, a medvelánc.

Ha tehát még jobban megnézzük ezt a „lány felé fordulást”, akkor azt látjuk, hogy mackónk forog ugyan a lánc végén a saját tengelye körül, de egyben a lány fölött is köröz. Ha lenéz, a szép lányt látja, ha felnéz, az anyját látja.

Ezután jöhet a pszichológiai-pszichoanalitikai értelmezés, mi viszont tovább mustráljuk medvénket, „aki” legalább olyan büszkén, dicsekvően mutogatja a maga-varrta bundát, mint annak idején a kis József Attila az elképzelt új ruhát. Ami azonnal szembetűnik, az nem más, mint (sportnyelven szólva) a bunda, „bunda”, nem az, aminek látszik. Józan paraszti ésszel ugyanis felfoghatatlan, hogy miként lehet egy igazi medvebundát más prémesek prémjéből, ill. „nem tipikusan prémes állatok” szőréből-szőrméjéből összevarrni. Medvénk azonban, aki „egyben-másban istenre is hasonlít” (mint József Attila), a bőröknek és a szavaknak nem akármilyen szűcsmestere: több bőrt is lehúz (lenyúz) magáról, és előre iszik a (még el nem készült) medve bőrére…

Érdemes azon is eltöprengenünk, hogy az „írás” sehol sem említ bőrt, szőrt, szőrmét stb., végig arról beszél, hogy az a bizonyos bunda (amely nem véletlenül híres és drága) öt állatból való, és nem az illető állatok kikészített prémjéből…

Ez az észrevétel viszont mintha megkérdőjelezné azt a korábbi feltételezésünket, miszerint „bunda teszi a medvét”. József Attila medvéje

úgy tűnik, akkor is medve, ha történetesen egy „foltnyi" medvebőrt sem veszünk észre rajta…

Aki ugyanis húsz körömmel-karommal-„karmával" varrja bundáját, az nemcsak maga rendelkezik *karizmával*, de a „karmai" közül kikerülő dolgok is magukon viselik „mesterük" természetfeletti, a sorsra befolyással bíró adottságait…

A kutyát és a farkast nem szükséges újra bemutatnunk, József Attila (verseiben) jól, vagy rosszul, de mégiscsak a bőrükben érzi magát…

A menyétfélék (nyuszt, nyest) viszont „új darabjai mesterünk (divat)kollekciójának". Mindkét kisragadozóra jellemző, hogy „torkos": a nyuszt nyakát ugyanis sárga folt ékesíti, míg a nyest fehér foltot visel a torka tájékán. Külön érdemes kiemelni (a szinkronicitás kedvéért), hogy a nyuszt latin neve: Martes Martes. Ha visszalapozunk József Attila Mártáihoz, akkor újra meggyőződhetünk arról, hogy valamennyit (elsősorban természetesen Marton Mártát – Martes Martes?) a makulátlanság, a tisztaság, az eszményi (szűz)anya jegyeivel ruházta fel a költő verseiben. Furcsa módon viszont valamennyi ún. menyétféle (nyuszt, nyest stb.), de elsősorban a hermelin, más néven – nota bene – *hölgymenyét*, ugyanezt a tiszta szüzességet jelképezi. A hermelin (hölgy)menyét nemcsak Leonardo titokzatos festményén (*Menyétes hölgy*) „hírnöke" a nő menyasszonyságának, de Szent Orsolya legendájában is találkozunk ezzel az „állatmotívummal", és nem is akármilyen körülmények között:

„Szent Orsolya (latin Ursula, magyarul nőstény »medvebocs«, »medvécske« »kis medve«) (…) legendája a középkorban tűnt fel sokféle változatban. Ezek szerint breton királyleány volt, akit egy angliai pogány fejedelem a követei útján feleségül kért a fia számára. Orsolya feltételeket szabott: vőlegénye térjen meg, legyen társa római zarándokútján, és gondoskodjék számára egy 11 000 fős szűzi kíséretről. A szerelmes fiú még ez utolsó, lehetetlennek látszó feltételt is teljesítette. A vőlegényt Rómában a pápa keresztelte meg, a keresztségben az Etherius nevet kapta. Visszatértükben a Rajnán hajóztak fel, s megálltak Kölnben, amelyet épp ostromoltak a hunok (más változatban a magyarok). Ursula, Etherius és a 11 000 szűz – a leánysereg persze szüzessége védelmében – a hunok nyilaitól vértanúságot szenvedett. (…) Mivel a királyleány, a fején koronát, vállán hermelinpalástot visel (…), a hermelin a szűzi tisztaságnak is jelképe."[244]

[244] Jankovics Marcell 1988. 249.

József Attila medvéjének nyusztos, nyestes, vagyis „menyétfélés" bundája ezek szerint nemcsak a Mártákat takarja, nem is csak a Kis Medvét rejti, Szent Orsolyát (a menyasszonyt) fedi, és Boldogasszonyunk csillagával ékes, hanem olyan sámánöltözet is egyben, amely viselőjét egyenesen a hunok világába, Attila elé vezeti. Hogy teljes legyen azoknak a bizonyos fürtöknek a felsorolása, meg kell említenünk, hogy a medve a Szűz helyén szerepel, az ún. 28-as Holdházrendszer állatseregében, a kört tehát bezárhatjuk…

A harmadik versszak medvéje már a fogait mutogatja, s ha ezt teszi, nem elsősorban arra kell gondolnunk, hogy „rágószervei" szépségére akarja felhívni a tisztelt publikum figyelmét, hanem éppen erejét fitogtatja.

Ha ugyanis medvénk (tavasztól) őszig, vagyis élete aktív időszakában, ereje teljében mást sem tesz, mint gyöngyöt-gyöngyöket válogat, gyűjt (télen ilyesmivel nem foglalkozhat, mivel ebben az életszakaszban alszik, kiszolgáltatott, gyenge stb.), méghozzá olyanokat, amelyek éppen a „fogához valók", akkor biztosak lehetünk benne, hogy egy egész fűzérnyit összeszed, talán még többet is a kelleténél. Köztudott, hogy úgy a magyar táltosok, mint a szibériai sámánok ún. fölös csonttal (csontokkal) rendelkeznek, pl. foggal születnek, vagy a „kelleténél" több ujj van a kezükön vagy a lábukon stb. Ez a szám feletti csont jelzi, hogy kiválasztottak, alkalmasak lehetnek a sámáni küldetésre: ha kiállják a próbákat, „kijárják az iskolát", „eljárják a medvetáncot". József Attila medvéje tehát ebben a versszakban azt dicsekszi el (fűnek-fának), hogy több foga is van, mint gondolnánk (egy egész gyöngysornyi), tehát nincs jobb dolga, mint hogy a táltos (sámán) szerepében tetszelegjen. Gazdagsága nemcsak a medve fizikai-testi erejéből táplálkozik, akinek a bundáját-sámánöltözékét magán tudhatja, de számfeletti foga(i) a bizonyíték rá, hogy rendelkezik a táltossághoz elengedhetetlen lelki-szellemi energiákkal is. De még az is előfordulhat, hogy ezt a bizonyos (gyöngy) medvefogsort nyakék gyanánt viseli táltos medvénk, mint amulettet. Ezek a külső (szám feletti?) medvefogak arról tanúskodnak, hogy viselőjük átvette a (megölt-totem)állat csodálatos erejét, természetfeletti képességeit. (Újra emlékeztetnék arra, hogy József Attila április 11-én, Koszka napján született, a *kosztka* szó viszont *csontocskát* jelent a szláv nyelvekben, vagyis a fölös csontja ugyanúgy a nevében rejlik, mint Csontváry esetében.) A fog azonban nemcsak az erőre, az agresszióra, a testi-lelki-szellemi táplálék (meg)fogására, megragadására utalhat, de kifejezhet szexuális tartalmakat is. Férfiak esetében szimbolizálhatja a nemi

erőt, potenciát, de a nemzőképességet is, míg nők esetében a (be)fogadóképességet és a foganóképességet, a fogamzást…

A gyöngy a teremtő női minőség szimbóluma, a megfogant pete jelképe. A (gyöngy)kagyló nyitott formájában vulvára emlékeztet, míg összecsukott állapotában az anyaméhet juttatja eszünkbe, benne a gyönggyel: az élet csírájával, a zigótával, a jövendő magzattal. Másfelől viszont ugyanez a gyöngy a termékeny nő ölének mélységeiben a férfi magját, a spermiumot is megelevenítheti…

A gyöngy a vízben, a tengerben „terem", sámánunknak, medvénknek, Attilánknak tehát gyöngyhalásszá kell lennie, ha „gyöngyöt válogat", alá kell merülnie a mélységekbe. Nemcsak a fenti (égi) világban kell bizonyítani jártasságát, és a földi világban otthonosan mozognia, de az (élet)víznek mélységeiben, a tengerekben is tudnia kell, hogy mit hol keressen, merre ússzon.

A tavasztól őszig való (nemes) gyöngyválogatás az elmondottak értelmében folyamatos nemzésre és foganásra utal: az élet vizében, az élet megtartására, megújítására.

A fognak erőt, a gyöngynek nemzést-foganást jelentő karaktere tükröződik vissza a versszak harmadik és negyedik sorában: „Kéne ott a derekam, / ahol kilenc gyerek van." Aki meg tudja fogni a munka végét, az „derekas munkát végez", van tehát mit keresnie egy kilenc gyerekes családban, ha fenn akarja tartani, és tovább akarja vinni a família életét. Másfelől viszont, ha valakinek történetesen kilenc gyereke van, arról elmondható, hogy potens, termékeny, érti a nemzés mesterségét, szexuális ereje kifogyhatatlan, „derékból lő" stb., vagyis mindenhol elkél egy effajta derék, ahol életet kell teremteni. A kilences szám magától értetődően az emberi élet teremtődésének hónapjait jelzi…

A negyedik versszak a költemény szimmetriatengelye (hasonlóan, mint a *Regös ének*ben), ezekben a sorokban minden szó igazi gyújtópont, amely a vers fényét összegyűjti, sűríti, átlényegíti stb. Ahogy ezt már jeleztük, ezen a helyen változik meg a medve mozgásának iránya, irányultsága. Eddig „függő" helyzetben volt, mint egy marionett (zsinóron rángatott bábu), másfelől viszont fölötte is állt a dolgoknak. Itt és most viszont közöttünk van, velünk (látszólag) egy szinten táncol, ha egyáltalán tánc az, amit látunk, hiszen (József Attila szerint): lassan jár, méghozzá azért, hogy jobban lefesthessék. Elképzelhető, hogy történetesen akad egy festő is a közelben, aki (mi sem egyszerűbb) fogja a mellette álló néni fejét, és ecset gyanánt vászonra vázolja a motívumot.

A medveünnep (tor) leírásánál láttuk, hogy a kitömött bundát mély tisztelet veszi körül, a közösség tagjai étellel, itallal kínálják, sapkát, sálat adnak rá, sőt alkalomadtán ki is festik (pl. a szemét). Elképzelhető tehát, hogy József Attila medvéje is azt kéri tőlünk, hogy őt magát fessük be tiszteletünk jeléül…

Mégis valami másról lehet szó: a megörökítésről úgy általában, a medve, a medveség, a medvetor lényegének a megőrzéséről, továbbviteléről.

Legszebb példa erre a „lefestésre", megörökítésre József Attila Medvetánc című verse, ami egyben arra is bizonyíték, hogy nemcsak pemzlivel lehet pingálni, de szavakkal is lehet gyönyörű és életbevágóan fontos költői képeket alkotni…

A festmény, a költői kép helyettesíti a valóságot, mű, de jó esetben tükrözi annak esszenciáit, olyan, mint egy tömény valóságkivonat. Aki szereti, ismeri, érti, érzi a művészetet, az képet kap a valóságról is. Azzal, hogy a néző (befogadó) tanulmányozza a műalkotást, valójában maga alkotja meg (festi le) a műről alkotott képét. Aki olvassa vagy szavalja József Attila Medvetánc című versét, az maga is megörökíti, megőrzi és esetleg tovább is adja a verset, a versben a medvét, a medveünnepet, annak minden titkával, erejével, jóságával, szépségével. A néni feje olyan, mint az ecset szőrös vége, amely arra való, hogy megörökítse (lefesse) a (medve)kultuszt, a kultúrát, vagyis a nem genetikai úton terjedő információkat. A fej (értsd: agy) alkalmas az új információk befogadására, tárolására, feldolgozására stb., de ugyanígy alkalmas arra, hogy régi, ősi emlékeket visszaadjon, továbbítson, pl. egy több ezer (tízezer?) éves, vallás előtti korról képet fessen, amikor az istenek állatok voltak, az állatok pedig totem ősök, apácskák, Attilák…

Szalaváré Tura is „mindent lefestett" Paál Zoltánnak, aki tovább „festette", amit örökül kapott: két vastag kötet tanúsítja az *Igazszólás*t…

Az a tény, hogy a II. világháború poklában a Kárpát-medencében olyan medvetort tartanak manysik és magyarok, amelynek szerves része József Attila *Medvetánc*a, azt bizonyítja, hogy őseink szelleme atyáckáinkban tovább él…

József Attila medvéje, Tura mackója vagy Paál Zoltán elejtett vadja „nyelvtestvérek", a szép szavak rokonítják őket, maguk is „pemzlik", amelyek nemcsak lefestik a szavakat, de őrzik és tovább is adják azokat, de csak akkor, ha igazat szólnak…

„Az ógörögökön kívül talán az obi-ugor az egyike azon ritka népcsoportoknak, ahol kultikus szertartásokból dráma, vagy annak csírája más

népektől függetlenül kialakult. Az ógörög dráma a Dionüszosz tiszteletére rendezett ünnepségekből fejlődött, az obi-ugor színjáték pedig a medveünnepből. Közös mindkét nép drámai kezdeteiben, hogy a női szerepeket is férfiak alakítják, hogy álarcban játszanak, és hogy a díszletek helyett, szinte külső eszközök nélkül, mozdulatokkal és tánccal fejezik ki a helyszínt és a cselekményt. Míg azonban a görög dráma a városi magas műveltség része lett, a vogul-osztják színjátszás megmaradt a komoly vagy tréfás jeleneteknél. Mivel a kifordított ruha, az álarc és elváltoztatott hang eléggé eltitkolja a színész kilétét »a medve előtt«, a színjátékok közt elég sok a merész, szabadszájú darab is."[245]

Medvebőrbe bújt táltos Attilánk tehát itt jár(ja) (ha lassún is) közöttünk, és azért járja lassún, hogy jobban lássuk, hogy felismerjük, hogy megértsük: ő a viszonyítási alap, őt kell ezért lefestenünk magunkban, hogy ezen a réven vele azonosulhassunk, és másnak is elmondhassuk, hogy találkoztunk vele, ismerjük, szeretjük…

Az ötödik versszak kincsek elosztásáról, adásáról-kapásáról szól. Értelmezhető úgy is ez az „adásvétel", hogy a medve „adja" a táncot s a közönség, ki-ki anyagi helyzetétől függően egy maréknyit, vagy éppen körömnyit fizet, vagy ha még ennyije sincsen, egyszerűen örömmel fejezi ki tetszését a „produkció" iránt…

A medvetoron is szokás volt (mint láttuk) különféle ajándékokkal (kincsekkel) elhalmozni a kitömött bundást, részben tiszteletből, részben (ki)engesztelésül, amiért megölték…

Felfoghatjuk azonban úgy is József Attila, ill. a medve szavait, miszerint az a bizonyos kincs (és nem pénz), amit „szét kell mérni", az övéké, nekik van belőle egy egész fazékkal. Az edénybe összegyűjtött (felhalmozott, tárolt) „nagy zsák aranyat" József Attila már régen beígérte. A fazéknyi kincs emlékeztet a *Regös ének* csöbrére-csöbreire, amelyekbe, mint tudjuk, bikatejet fejt a költő, majd közkinccsé tett a (közben) lobot vetett tejet, vagyis saját magját, magát osztotta szét. Ezúttal is valami hasonlóra kell gondolnunk. A medve meríti tehát bele ebben az értelmezésben a saját markát-körmét-örömét kincsesfazekába, és méri szét magát, „kinek mi jár" alapon. Nem véletlen, hogy a *köröm* szó többször, ill. több alakban tér vissza a versben, és ezúttal is bele van „kódolva" az öröm: körömmel-örömmel. Ahogy a (húsz) körömmel varrt bunda, úgy ez a kincsesfazék is körömmel-karommal-karmával-karizmával-örömmel

[245] Kálmán Béla 1980. 515.

van megtöltve, ebből a szellemi kincsből, belső erőből, karmából meríthet mindenki, hiszen egyének és emberi közösségek igencsak híján vannak ezeknek az értékes kincseknek, talán éppen azért, mert nem járnak medvetorokra, vagy nem olvassák József Attila *Medvetánc*át…

Azért említjük a medvetort, mert a fő eseménye a szertartásoknak a medve húsának elfogyasztása. Az áldozati állatot nem azért osztják szét maguk között és eszik meg, mert nincs más étkük, az elsődleges indíték a totem(őssel) való azonosulás, a „belőle való táplálkozás (úgy szeretlek, majd' megeszlek)…

A hatodik versszakban még nagyobb a kísértés, hogy pénzen megvásárolható áruvá alacsonyítsuk a *Medvetánc*ot. A *Regös ének* már jól ismert kasznárja valószínűleg eladó portékának tekinti a produkciót, de mivel nem lát benne üzletet, nem fűzi közvetlen anyagi érdekeltség, haszon mindahhoz, amit látott-hallott-tapasztalt, és különben is idegen és érthetetlen a számára az egész, nem fekteti be tőkéjét a *Medvetánc*ba.

A saját részünkről (bár nem könnyű) mégis megpróbáljuk távol tartani magunkat ettől a pénz- és tőkeorientált szemlélettől, annál is inkább, mert elsősorban mitikus szempontból vagyunk érdekeltek abban, hogy szellemi-érzelmi „hasznot húzzunk" József Attila *Medvetánc*ából…

„A medve életritmusa a vegetációs ciklust követi (téli álmot alszik). Ezért az éves körforgásnak (meghalásnak, feltámadásnak), a növényzet növekedéséért felelősnek vélt (növekvő-fogyó, eltűnő-visszatérő) Holdnak az állatjelképe. Az Oroszlán északi párja…"[246] Az ún. Napkoronás medve (egy Kalcedon pecsétgyűrűn a szkíta Hét testvér-kurgánból, i. e. 5. század) fején viseli mint glóriát, a Nap koronáját.

„…a réz kerek virága, / ha kihajt a napvilágra!" – ezek szerint nemcsak egy pénzérmére, rézkrajcárosra utalhat (bár sohasem lehet tudni, hiszen József Attila „bebújtatta magát" már egy húszfilléresbe is, abba a bizonyos háborúból visszamaradt vashatosba), de jelentheti magát a medvét is, amely tél vége felé, februárban, a farsangi alakoskodásra: a medvetáncra előbújik barlangjából, vagyis kihajt a napvilágra, újjászületik (felébred téli álmából), felkelő Napként (Holdként) visszatér hozzánk, mint a közelgő tavasz korai hírnöke, amelynek fénye a növények virágait is (ki)hajtásra ébreszti alvásukból. A kasznár pénze, pénzmagja, kerek rézvirága viszont ebben a szereposztásban a zseb sötétjében várja az új befektetések napját, talán egészen ítéletnapig…

[246] Hoppál Mihály i. m. 153., vö. Jankovics Marcell 1988. 53–55.

A réz általában nem a Nap vagy a Hold fémje (a Naphoz ugyanis az arany, a Holdhoz az ezüst tartozik), hanem a Vénuszé, az Esthajnalcsillagé. Ez a szerelemcsillag bizonyos szempontból tényleg n(N)api hírnök, hiszen a nap keltét és nyugtát jelzi, de (a medvéhez hasonlóan) komoly befolyása van a termékenységre. Mint (esti-hajnali) világító, „tagja" lehet a medvei, fénylő istenhármasnak: Nap, Hold, Csillag…

Ahogy az első versszakban is a medvetalp volt az első nyom (a levegőben), amellyel a medve jelezte jöttét, közel-valóságát, úgy az utolsó strófában is (mondhatnánk stációt is) a megfázott (értsd: halott), vagy éppen tánctól elfáradt medvelábat láthatjuk utoljára, mielőtt a medve visszatérne oda, ahonnan jött, ahonnan küldték: az Ég-Atyához (esetünkben az anyához, Boldogasszonyhoz is). Akár deszkába (értsd: koporsóba) takarják ezt a már tánc- és életképtelen lábat-medvét és a földbe temetik, akár a ház legmagasabban fekvő deszkaoromzatára szögezik lenyúzott bundáját, vagy az erdő legmagasabb fenyőfájára (értsd: Fény fa) akasztják a zsákot, amely csontjait, koponyáját tartalmazza (ezt a két utóbbi megoldást írja le Paál Zoltán beszámolójában a medvetorról), a fa útján (a deszka is fa) juthat vissza saját őséhez, mindaddig, amíg a megfelelő helyen és időben (pl. farsangkor) újra le nem küldik, hogy újra vendége legyen a saját torának, rendet teremtsen a világban, a lelkekben, meggyógyítsa az egyensúlyából kibillent világot, közkinccsé tegye magát, áldozatot hozzon az élet megtartása, továbbvitele érdekében…

Véleményünk szerint József Attila többé-kevésbé hitelesen adott vissza egy olyan medveéneket, amelyet a medvetorokon volt szokás előadni. Bizonyíték erre, hogy a *Medvetánc* fontos eleme volt egy „pokolbéli, Kárpát-medencei" medvetornak, amelybe maradéktalanul és szervesen beleillett. Ha újra végiglapozzuk a medvetor Paál Zoltán által való leírását, és összevetjük József Attila *Medvetánc*ával, mint tettük ezt magunk is, amikor a *Medvetánc* értelmezésébe-elemzésébe fogtunk, akkor reményeink szerint nem lőttünk túl a célon, amikor metamorfózist, totemizmust kerestünk és találtunk a versben.

„A medvét az obi-ugorok szent állatnak tartják. Csak körülíró, becéző nevekkel szabad megnevezni. Minden cselekvésének, testrészének más az elnevezése, mint az emberé vagy más állaté. A medve égi származású. Az égi atya gyermeke, akit apja a gyermek kívánságára ezüstláncra függesztett bölcsőben bocsát le a földre. Itt az a feladata, hogy a hamisan esküvőt megbüntesse. A medve elejtését tabu-szavakkal írják körül. A tisztelet azonban megfér a vadászattal. Mikor lelövik vagy leszúrják a

medvét, az »elveszti eszméletét«. Ezután subáját »levetik« (megnyúzzák). Ez is szertartásosan történik. A vadászok a faluhoz érve kiáltoznak, lövöldöznek. Ezzel jelzik, hogy medvét zsákmányoltak. (…) A medvevadász házában öt-hat napig tart a medveünnep, vagy medvetor. Reggel énekkel »keltik« a medvét, vagyis szénával kitömött és felfeszített bundáját. Őt ültetik a díszhelyre, ételt, italt raknak eléje, »megvendégelik«. Aki bejön a medvétől lakott »teli« házba, az meghajlik tiszteletből a medve előtt. Hősi és medveénekeket énekelnek – és lakmároznak a medve húsából. Délután színjátékokkal, bohózattal »szórakoztatják« a medvét. A végén már riasztgatják tiszteletre méltó vendégüket, végül kikísérik a házon kívülre, és az hitük szerint ilyenkor visszatér égi atyjához, és beszámol róla, vajon elég jól tartották-e."[247]

Alapos okunk van azt feltételezni, hogy az ún. medvealakoskodás, vagyis a medve megjelenítése, utánzása (pl. mint népszokás: farsangkor, szüretkor, lakodalomban, a fonóban, aratáskor, dohányfűzéskor stb., vagy mint cirkuszi, vásári, piaci, utcai stb. „attrakció") egy több (tíz)ezer éves ősi rítus némely vonását hordozza magán (jobban a népszokásokban, kevésbé a cirkuszban vagy az utcán, a faluvégén vagy a „város peremén"). Észre kell vennünk azonban, hogy ez az eredetihez képest olybá tűnik, mintha a „vásári, olcsó medve-mulatságot" valamely kereskedelmi televízió sugározná, mint könnyen elérhető, silány, de mégis jövedelmező kikapcsolódás-portékát…

József Attila „csatornája", a Duna – reményeink szerint azonban – egyenes, élő adásban közvetít, és adja hírül országnak-világnak, hogy a zsidókeresztény kultúra felszíne alatt népünk lelkében nemcsak a tiszta forrás vizét ivó szarvas szelleme lakozik, hanem azé a medvéé is, amelyet még Szibériában zártunk a szívünkbe. Ha rosszul állnának a világ dolgai: „közös dolgaink", szerencsére vannak (még) elhivatott-beavatott táltosaink (sámánjaink), akik pokolra mennek (jönnek?) értünk. József Attila olyan sámánja az emberiségnek, táltosa a magyarságnak, aki gyógyít, (ingyen) oktat, jósol, vezeti az áldozati szertartást (magát is feláldozza), lélekvezető, aki a halottak lelkét átvezeti a másvilágra, az újszülöttekét az evilágra, költő, énekes, álomfejtő és hadúr… Tudója annak, hogy miként kell anyanyelven megszólítani (legtávolabbi) őseinket, akik majd

[247] Kálmán Béla i. m. 514–515.

a mi révünkön gondoskodnak utódainkról: őrzik és továbbviszik a visszatérő élet fényeit…

Írásunkban eddig már többször utaltunk közvetlenül vagy közvetve, konkrét vagy átvitt értelemben arra, hogy József Attila szinte maradék nélkül eleget tett azoknak a feltételeknek, amelyek kielégítik a sámánság kritériumait, mindazonáltal sohasem nevezte (vagy tartotta?) magát sámánnak. Nem véletlen viszont, hogy mások annak látták: „Valósággal megbabonázott: megéreztem benne a varázslót. Számomra mindig sámán maradt. És az ő költészetének ismeretében határoztam el, hogy nem fogok többet verset írni (…) *életében senki más nem akadt, aki fölfedezte volna benne a vajákost, a mágust…*"[248]

Fontos megjegyeznünk, hogy (talán?) az utolsó még élő kortárs (ezeket a sorokat 2007. február 16-án írom), Fejtő Ferenc az egyedüli, aki még József Attila életében „megfejtette" a költő (táltos-)titkát, és ezt az idézett interjúban ki is fejtette. Fejtő tehát nevét nem meghazudtolva, igazi József Attila f(F)ejtő…

Ha röviden össze akarjuk foglalni mindazt, amit a sámánokról, sámánizmusról tudni illik, akkor talán a leghelyesebb, ha azt az embert szólaltatjuk meg (idézzük), aki évtizedek óta foglalkozik a sámánizmus jelenségeivel, alapítója és elnöke a sámánkutatók nemzetközi szervezetének: Hoppál Mihályt:

„A samanizmus jelenségvilága a hiedelmek összetett rendszere. Ez a rendszer többféle kulturális nyelvezetet foglal magában (…) elsősorban nyelvi szövegeket, vagyis sámánénekeket, imákat, himnuszokat, áldásokat, amelyeket többnyire énekelve – vagyis ének-zeneileg kódolva – vagy valamilyen hangszeres kísérettel (pl. dob) adnak elő. Az előadáshoz speciális mozgás is társul, gesztikulációk, mimetikus játék vagy rirtuális tánc. (…) A sámánének a táncmozgással, a dobolással (…) sajátos tudatállapothoz vezet. (…) …az újabb pszichológiai szakirodalom ezt egyszerűen megváltozott tudatállapotnak nevezi, amely éppen a sámánokra jellemző rituális tudatállapot. (Régebben ezt a bizonyos megváltozott tudatállapotot – transzot – a magyar nyelv a *révülés* szóval fejezte ki, jelezvén, hogy a táltos – sámán – mint egy révész képes más világokat is bejárni, ismeri a túlsó partot is, és onnan »közvetíteni« is tud, valójában ez az egyik legfontosabb küldetése… – H. I.) (…) …a *sámán*nak megfelelő népi elnevezés éppen a *tudni, tudás, tudó* nyelvi gyökökkel áll

[248] Valachi Anna 2005c. 52–53.

összefüggésben. Így van ez a tunguzoknál is, akiknek a nyelvéből a sámán szó is eredeztethető (*sa-* = 'tudni' ~ *sámán* = 'aki tud, tudó, tudós'). (…) A sámánok természetszemléletében nemcsak alapelv, hogy az ember a természet része és azzal kölcsönös függőségben él, hanem az is, hogy a kozmosz és a természetfölötti világ olyan közel van, hogy egyes kiválasztottak, a sámánok, átjárhatnak a kettő között. (…) …a sámánok úgynevezett fölös csontjának megléte volt a jel. (Annak jele, hogy kiválasztottak, »sámánjelöltek«, vagy már beavatott sámánok… – H. I.) (…) Megjegyzendő, hogy egy másik szibériai népnél, a szelkupoknál a hüvelykujj a lélek és az erő tartózkodási helye, vagyis a testi és a sámánerőé egyaránt."[249]

„Alulról fogta a karomat és a tenyerére vette a kezemet. Nézte, aztán hirtelen elkedvetlenedve kapta félre hosszú nyakát. – Nekem milyen kapanyélre való kezem van még a tied mellett – mondta. – A te hüvelykujjad sokkal jobban eláll, mint az enyém, ez a lényeges! – mondtam művelten és tapintatosan. Keskeny, vékony karjáról széles szögben vált el a nagy tenyér és arról a hüvelyk. Az energia, a mozgékonyság, amit ezzel a kézzel ki tudott fejteni, egészen bámulatos volt. Hevesen mozgatta beszéd, magyarázkodás közben is, és ahogy most ujjaimat ízenként szétszedegette, hintáztatta a tenyerében, roppant különös volt. Semmi tolakodó vagy mohó nem volt mozdulataiban. Kísérletező tanulmányozás, heves és csudálkozó ismerkedés volt ez csak, egy idegen világgal. – Ez a lényeges? Te honnan tudsz ilyeneket? – kérdezte nevetve. – Tanultam – feleltem komolyan –, tudod, az ember felállt a hátsó lábaira, és a hüvelyk elvált a többi ujjaitól, így kezdődött!"[250] „…az úgynevezett sámánbetegség biztos jele annak, hogy a szellemek kiválasztották a jelöltet. (…) …a szellemek »hívják« el a sámánt, ami a jelölt számára sokszor tragikus sorsszerűséget jelent. (…) A sámánbetegség e beavatási folyamat része. (…) …a gyógyulás élménye, amely öngyógyulás is lehet, a közösség számára azt jelzi, hogy a jelölt legyőzte a bajt, tehát erősebb a betegség szelleménél, így aztán ő is képes lesz másokat meggyógyítani.

Másfelől pedig úgy lehet értelmezni a szenvedésekkel teli beavatási betegséget, amely kínzások formájában jelentkezik a kiválasztott életében, hogy a sámánős szellemét kell nemzedékről nemzedékre örökíteni. A sámánjelöltnek ily módon a közösség érdekében és szolgálatában kell

[249] Hoppál Mihály 2005. 13–16.
[250] Vágó Márta 2005. 32–33.

vállalnia a szenvedést, később a sámánmesterséget. A sámán testét feldarabolják és húsát megfőzik, s ez teszi lehetővé számára, hogy átlépje a kategóriák közötti határokat. (…) *...A jelölt a betegségben elveszti az eszméletét* (…) A sámán az egész közösségért szenved, a közösséget képviseli a túlvilágon. Nem mint egyén kerül beavatásra, hanem mint a közösség képviselője, megtestesítője születik újjá. (…) …a halálközeli élmények hozzátartoznak a sámánbeavatáshoz. (…)

A sámán oltalmazó és segítő szelleme az alteregójává válik, a sámán szinte azonosul velük, ez nagy lelki erőt ad neki. (…) …a sámánok elbeszéléseiben rendre feltűnik az állattá válás története, az, hogy alakot tudnak váltani. Farkassá változhatnak (…) vagy medvévé, illetve rénszarvassá tudnak válni. (…) Az obi-ugoroknál és az északon, a Tajmir-félszigeten élő nganaszánok körében a medve alakú segítőszellem volt gyakori. Különösen a keleti osztjákok között élt az a hit, hogy a sámán medvévé tud válni, illetve, hogy a medveszellemhez fordulnak a beteg lelkének megmentése érdekében. (…) A kiválasztásnak több módja lehet, az egyik az álom útján történik. (…)

»Himlőben megbetegedve három napig eszméletlenül, szinte holtan feküdt, olyannyira, hogy a harmadik napon el akarták temetni. Ez idő alatt hallotta a Betegség hangját (vagyis a himlőjét)...« (A fenti idézet A. A. Popovtól származik, aki még a harmincas években jegyezte le a beavatási álmot. – H. I.) (…)

A sámánok legfontosabb szerepkörei között a következőket szokták leggyakrabban emlegetni: a gyógyító, a jósló, az áldozati szertartások vezetője, a lélekvezető, vagyis aki átvezeti a halottak lelkét a másvilágra, a régi elbeszélések ismerője, vagyis a költő-énekes. (…) …egyes népeknél részt vesznek a szülés levezetésében (…), de ők voltak az álomjóslatok megfejtői… (…) …a férfi sámánok voltak a vadászatok, meg a hadivállalkozások természetes vezetői. (…) …a szibériai népek állatáldozata nem pusztán az istenek jóindulatának biztosítása, de általánosabban az egyensúly helyreállítása, ez a természetes funkciója. (…) Az áldozati állat változik, (…) kutya (…), rénszarvas (…), medve (…), ló (…), disznó... (…)

A jóslás a bizonytalanság megszüntetését segíti elő, a dolgok szerencsés kimenetelét jelzi előre, s ily módon egyfajta áldásként is felfogható. Ezért aztán a sámán a szertartások során a jóslás helyett kimondottan szerencsét, egészséget kíván a jövőre biztosítani. (…) A sámánmesterség elsajátítása sokszor évekig tartó tanulást jelent, mivel hosszú szövegeket

(imákat, szellemhívó énekeket, mítoszokat) kell megtanulniuk a jelölteknek. Ez bizonyos költői és énekmondási technikák elsajátítását is jelenti. (…)

Ez a funkció már átvezet a sámánok előadó-művészetéhez. (…) …a sámán sokszor mint csoport, a közösség valódi vezére, politikai vezetője lép fel. (…)

A sámánokat és a sámánasszonyokat, akikkel találkoztam, igen erős egyéniségeknek ismertem meg, fizikailag és intelligencia tekintetében is kiválóaknak. Ez ellentmond annak a régi képnek, amely szerint a sámánok pszichikailag labilis, majdnem gyengeelméjű, pszichotikus, hiszterikus egyéniségek voltak. (…) Akarattal lépnek be majd ki ebből a tudatállapotból. (Ti. az ún. transzállapotba/ból… – H. I.) (…) A mítoszok és legendák megismerése és továbbadása a sámánok egyik legfontosabb feladata... (…) …amikor a sámán szertartását végzi, ő maga és a segítőszellemek szimbolikusan utazást tesznek a világba… (…) …a mítoszok aztán a mitikus ősatya, a törzs, a nép őstörténetét is elbeszélik, ahol a hős vitézi tulajdonságai kiegészülnek sámáni képességeivel. [A sámán az ősökkel transzállapotban, vagyis révületben találkozik (belső) utazásai során… – H. I.] A mítoszmondással közvetít a múlt és a jelen között. Az énekkel áthidalja a próza és a költészet (a ritmikus próza) közötti szakadékot. (…) Kívül álltak a közösségen, de mégis tisztelték őket. Ily módon közvetítettek a különböző társadalmi rétegek között is!

Mint gyógyítók közvetítettek a betegség és az egészség között, mert magukra vállalták a betegség szellemének gondozását. (…) …a szeánsz alatt a sámán különleges nyelvet használ, amelyet aztán az egyik segítőjének le kell fordítania az adott közösség hétköznapi nyelvére. (…) …a sámán olyan többfunkciójú figura, aki magába sűrítette a régi korok és a jelen tapasztalatát."[251]

Nem érezzük szükségét annak, hogy ezek után újra pontról-pontra visszakeressük József Attila életének egyes epizódjait, és azokat megfeleltessük a sámánságról, sámánokról leírtaknak, és arról is lemondunk, hogy megkeressük, „újra elővegyük a megfelelő verseket", amelyek visszaigazolhatják költőnk táltos voltát. Azt szeretnénk hinni, hogy mindabból, amit eddig a mitikus József Attiláról elmondtunk, talán az is kitűnik, hogy egy: „olyan többfunkciós figura, aki magába sűrítette (német: Dichter = *költő, sűrítő*) a régi korok és a

[251] Hoppál Mihály i. m. 16–50.

jelen tapasztalatát", de a jövőre is befolyással bír. Ha olvassuk verseit, megismerjük, ha megismerjük, megszeretjük, s ha sokan szeretjük meg, talán az ő révén vihetjük át nevét, az ő nevében vihetjük át magunkat-magyarságunkat-emberségünket a túlsó oldalra, közeli és távoli jövőbe…

Szólnunk kell azonban arról a József Attiláról, aki ugyan az „élet sámániskoláját járta" és vizsgázott kitűnőre minden beavatásnál, (ős)tudását viszont, mintha nem(csak) a próbatételek és sámánbetegségek alatti utazásain szerezte volna meg, de úgy tűnik, hogy vannak életének olyan csodaszámba menő eseményei, amelyek azt sejtetik, hogy eleve birtokában volt egyfajta „mindent-látásnak".

Én úgy vagyok, hogy már százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit százezer ős szemlélget velem. (A Dunánál, részlet)

Egyik első „meglátása" mégis egy betegséggel kapcsolatos, amelyre József Jolán hívja fel a figyelmet:

„Attila – talán harmadik elemibe járt akkor – súlyosan megbetegedett: tüdőgyulladást kapott. Anyánk eszelősen járt munka után, kereset után, hogy fűteni tudja a lakást, teát vagy limonádét tudjon adni a láztól didergő, cserepes szájú gyereknek. (…) Attila betegsége alatt: egy orvostanhallgató szennyesét kellett kimosnia. A ruhákat kiteregette a konyhában, majd vasalóval szárítgatta, hogy reggelre szállítani tudja és megkapja érte a pénzt. A fiatalúr azonban kijelentette, hogy csak elsején veszi át, hamarabb nem tud fizetni. Elseje messze lévén, anyánk végső szükségében elzálogosította az orvostanhallgató fehérneműjét.

Az addig mozdulatlanul fekvő gyerek állapota válságosra fordult. Hánykolódott az ágyban, félrebeszélt. Alig volt ereje ahhoz is, hogy felüljön, amíg a borogatást kicseréltük a mellén, mégis erőszakkal kellett lefogni, hogy fel ne keljen. Apró emberek nyüzsögtek a konyha sarkában, egy kis lyukon ki-be lázas szemei előtt, ebbe a kis lyukba akart mindenáron maga is bebújni. Késő este, amikor hazajöttem a moziból, elvágtattam az öreg orvosért. Sietve velem jött, hosszan fogta Attila pulzusát, tűnődve nézett zsebórájára, aztán, mintha az óra lapjairól olvasná le az utolsó biztatást, ennyit mondott: mindnyájan Isten kezében vagyunk.

Amikor elment, mama lefeküdt Attila mellé, magához ölelte lázas testét. A kormos petróleumlámpa még reggel is égett, amikor felébredtem. Mindketten mélyen aludtak.

Attila még nem kelt fel a betegágyból, amikor eljött az elseje és szállítani kellett az orvostanhallgató ruháját. Anyák sehol nem találta a zálogcédulát. Az egész lakást felforgatta, mindet kirakott a ládából, mindent leszedett a polcról, mindent kiforgatott, átkutatott. A cédula nem került elő. Újból és újból mindent a kezébe vett, egyre nagyobb rémülettel töltötte el az eredménytelen keresés. Szorongva néztük lázas kutatását, szorongva kutattunk át magunk is minden zugot az eltűnt papírdarab után. Attila tágra nyílt szemekkel nézte anyánkat, amint kapkodva kotorta át még a szemetesládát is. Ki tudja, milyen jóvátehetetlen bűnné hatalmasodott anyánk lelkében a pár darab ócska fehérnemű elsikkasztása, milyen elviselhetetlen gondolat volt számára tettének várható következménye. Ha a sorsban nincs irgalom, mit várhat az emberektől?

Ilyen feldúltnak sohasem láttuk. Mit érezhetett meg a minden szívdobbanásával anyjához nőtt Attila abban a percben, amikor mama kinyitotta a konyha ajtaját és kisietett, hogy a gyenge, lábra állni sem tudó fiú kiugrott az ágyból, utána rohant, és abban a pillanatban kapaszkodott minden erejével a szoknyájába, amikor le akarta vetni magát a harmadik emeletről.

A hideg kövön egy szál kis ingben térdeplő Attilát felkapta anyánk. Aggodalma, hogy a még fel sem épült gyerek újból megbetegszik, elnyomott benne minden más érzést. Visszafektette az ágyba, betakargatta.

Attila egyszerre megszólalt:

– Mama kérem, én láttam, hogy azok a kis emberek, akik abból a lyukból jöttek elő, odavitték a cédulát a sarokba. Tessék csak megnézni.

A sarokban nem volt semmiféle lyuk, hanem egy kis ládácska állott ott, amiben a cipőkefét és a »suvickot« tartottuk. És ebben a kis ládában tényleg megleltük az elveszett zálogcédulát.

Olyan jókedvünk kerekedett azon nyomban, mintha rettentő nagy kincset találtunk volna nagy nyomorúságunkban. Csodálattal néztünk Attilára. És a csodák folytatódtak. Délután beállított B. tiszteletes úr, a hittantanárom. Érdeklődni jött, miért nem járok hetek óta iskolába. Körülnézett konyhánkban, elbeszélgetett Attilával, aztán, mint aki a dolgok mögé lát, észrevétlenül otthagyott egy tízkoronás papírpénzt az asztalon."[252]

[252] József Jolán i.m. 69–72.

A példabeszéd erejű történet több szempontból is tanulságos. Talán a kibillent egyensúlyok újbóli visszaállítása az, ami a leginkább figyelemre méltó. Az első ilyen egyensúlyvesztés: a kisfiú betegsége, „lázálma", a második: a család pénzzavara (az orvostanhallgató ruháinak elzálogosítása), a harmadik: a mama öngyilkossági kísérlete. Az anya minden igyekezete, hogy visszaállítsa a „rendet", kudarcba fullad, és ez további rendetlenség, egyensúlyvesztés forrása. Attila az, aki helyreállítja ezt a „törékeny lendületet": „már százezer éve nézi, amit meglát hirtelen". Utolsó erejével kapaszkodik az anya szoknyájába és hozza vissza őt a halálból, majd beszámol „betegségében tett utazásairól", amelyek során találkozik azzal a bizonyos zálogcédulával, ezen a réven a „ruhákat", a (gyógyító) orvostanhallgató tisztára mosott, fényesre vasalt fehérneműit is „visszahozza", miközben maga is a gyógyulás útjára lép (úgy gyógyul, hogy gyógyít), végül, de nem utolsósorban a pappal való beszélgetés révén rendeződnek a család pénzügyi gondjai is, legalábbis átmenetileg. (Tudhatjuk, milyen hatást tett szavaival Attila a lelkészre: maga a pap is „hirtelen" mindent átlátott, és ennek jeléül tíz koronát hagyott a József családra…)

Ha tovább szűkítjük a kört, és a példabeszéd kulcsszavára-szavaira összpontosítunk, akkor azt mondhatjuk, hogy táltosunknak, József Attilának a (ruha-ruhák)látása tette lehetővé a régi rend megőrzését, egyben az új (világ-élet)rend megteremtését…

Ha viszont magunk is „jelentőségélménnyel ruházzuk fel" példabeszédünket, akkor nem elsősorban az apa nélkül maradt József család életének egy furcsa, misztikus felhangokkal teli epizódja kerekedik ki a meséből, hanem tágabb teret is kaphat a történet. A nemzet és a világ már meglévő és elkövetkező egyensúlyvesztéseire („betegségeire, pénzügyi zavaraira, öngyilkossági kísérleteire" stb.) kínál gyógyírt…

József Jolán valószínűleg maga sem sejtette, amikor az idézett sorokat írta, hogy tulajdonképpen először mutatta meg (be) a „látó" József Attilát. Idővel már József Attila is eljut addig, hogy leírja: „nemsokára indulnom kell / mutatnom kell, hogy valaki vagyok".[253] Talán mondanunk sem kell, hogy nem a „kivagyiság" esete forog fenn, hanem a Nap, az újjászületett fény mutatkozik, „van belátással" és szolgál viszonyítási alapul. József Attila életének ez a momentuma is, az életút többi számon

[253] József Attila 1993. 35. vö. József Jolán i. m. 51.

tartott vagy elfeledett pillanatához hasonlóan, legalább olyan sokrétű, „megmagyarázhatatlan", titokzatos, mély-értelmű, magasan szárnyaló, távolba mutató stb. szimbólumok fókusza, mint az életmű darabjai…

Nem egyszerűen arról van tehát szó, hogy József Attila (a csodagyerek, vagy a zseni) a „kezdetek kezdetétől fogva" tisztában volt azzal, hogy ő (lesz) ország-világ előtt a legnagyobb költő, de valószínűleg azt is érzékelte szinte születésétől fogva (bár az elején megpróbált ellenállni), hogy küldetésének (csak) eszköze a költészet, amelynek révén arra hivatott, hogy „tűzhelyet, családot" (értsd: új fényt, meleget, világosságot, világot stb.) „már végképp, másoknak reméljen" (értsd: a magyarság és az emberiség nagy családjának). Ezek szerint, ha József Attila anyát ment (az öngyilkosságtól), akkor a hazát (Szűz Mária országát) óvja utolsó jártányi erejével, és ha a fiatal orvostanhallgató ruhái „forognak kockán", akkor a jövő (világ) gyógyítói, tudói, tudósai, látói stb. léte vagy nemléte a tét. A frissen mosott, tisztára-fényesre vasalt (újjászületett) fehérneműk (új ruhák) nem arra valók, hogy egy zálogházban hajtsák a hasznot, járni-kelni kell bennük, visszaadni annak, és csakis annak, akit megillet, a megváltás (kiváltás) záloga pedig: áldozathozatal…

A következő, látással kapcsolatos csodatételre József Etel a következőképpen emlékszik vissza:

„Egyszer nekem is gyulladásba jött a szemem. Attila kérdezi: »Mi van a szemeddel, Etus?« Mondom: »Nem tudom, lehet, hogy árpa jön rajta.« Aznap éjjel felébredek arra, hogy nyílik az ajtó, és a hold világánál látom, hogy Attila jön mezítláb, hálóingben, az ágyamhoz, két tenyerét előrenyújtva közeledik és hajlik felém. Megdermedtem, mert nem tudtam, mi a szándéka, és miért jár a hideg cementes padlón mezítláb. Fölém hajlik az ágyban, azt mondom neki: »Attila, miért járkálsz mezítláb, megfázol« Ere azt felelte: »Meg akarom csókolni a szemedet.« És tényleg megcsókolta a szememet. Szépen visszament a szobájába és lefeküdt. Másnap a szememnek semmi baja nem volt."[254]

József Attilának ez a „cselekedete" emlékeztet arra az újszövetségi jelenetre, amikor Jézus visszaadja a két vak látását: „…megnyílt a szemük." (Mt 9, 30.) A szem (mint a bibliai példa is bizonyítja) nemcsak látószerv, átvitt értelemben a felvilágosítás, a szellemi befogadás jelképe is, de gyakran jelenik meg úgy is, mint láttató, vagyis mint fényforrás. József Eta számára (talán ebből a „csodatételből" is okulván) lehet, hogy

[254] Szántó Judit i. m. 221–222.

ez a „szem-megnyitás” értette meg, hogy Attila több mint egy (szerencsétlen) ember, sőt nem is (csak) költő, de egyetemes világító, akinek fényét saját maga is visszatükrözi, láttatja. (Ismert József Eta írása, amelyben közös gyermekkorukra emlékezik…)

József Attila „látói”, látnoki, „tudó” képességét mások is észrevették, és szóvá is tették, ahogy Vágó Márta írja: „Majdnem mindig kiderült, hogy olyasmit is lát, amit más észre sem vesz, csak látszólagos a naivitás, illetve termékeny, legalább annyira, mint az okossága.”[255]

Minden jel arra vall, hogy József Attila világosan látta mindazt, ami halála után „el fog következni”: nevén nevezte a „majdani evangélistákat”, de tisztában volt azzal is, hogy életében nem „látják”, pontosabban, nem igazi valóját érzékelik, mert „nincs fent”: „– Tudom, hogy ha nem leszek, sokan fognak velem foglalkozni. Különösen te (Vágó Márta – H. I.) sokat fogsz velem foglalkozni, emlékszem, hogy Adyval is hogy foglalkoztál. Németh Bandi is, sokan. De mégis, szörnyű ezt magammal elintézni, hogy életemben nem kerülhetek fel. Hogy semmit, semmit sem érhetek el!”[256]

Szintén Vágó Mártához intézi József Attila a következő próféciát: „– Életrajzíróm leszel? – Ezt játékosan, kissé szavalva kérdezte. – Nem. Az Lucie lesz. Vagy mindketten.”[257]

Tény, hogy a mitikus József Attiláról elsősorban József Jolán és Vágó Márta írásaiból szerezhetünk legtöbb adatot. Szem előtt kell tartanunk, hogy József Jolán (Lucie = Luca = lux = fény) ott volt (részt vett) József Attila megszületésénél, de (szinte) jelen volt halálánál is. Személye, személyiségének különböző vetületei [mint tudjuk, nővér, barátnő, „barát”, „szerető”, „anya(pótló)”, „apa(pótló)”, édes mostoha, gyámanya stb.] József Attilát, József Attila mitikus alakját mindig más-más megvilágításban tükrözi vissza. Vágó Márta viszont „két József Attilát” mondhatott magáénak: egy „korait” (koravént) és egy „késeit” (öreget-„kisöreget”). Jolán mellett egyedül ő kapott igaz(i) „keresztmetszeti képet” (ne feledjük el – „a második” – Márta vágóságát) a költőről, míg a többi krónikás József Attila életéből (csak) epizódszerű, és sokszor másodkézből kapott információt tesz közre közzé, amelyek sokszor igen fontos

[255] Vágó Márta i. m. 138.
[256] i. m. 319.
[257] Valachi Anna 2006. 387.

adatok, de sohasem olyan teljesek, és főleg nem olyan mitikus kicsengésűek, mint Jolán és Márta „evangéliuma”…

De nemcsak saját beteljesült sorsát látta előre költőnk, és „játszotta végig” becsülettel a rá osztott szerepet, mások, számára életbevágóan fontos emberek sorsközösségét is megérezte, és szembesülni is képes volt saját igaz látomásának valójával:

„November 3-án – Flóra emlékei szerint – a költő tisztázó beszélgetésre hívott magához néhány régi barátot, akiktől időközben elhidegült: Szabó Lőrincet, Kodolányi Jánost, másokat – és Illyés Gyulát. Illyés, mielőtt bement volna hozzá, találkozót kért Flórától, hogy megbeszéljék »az Attilával kapcsolatos dolgokat«. Megállapodtak abban, hogy feleségül megy József Attilához.”[258]

„Mikor én a szokott időben megérkeztem a Siestába, Illyés Gyula még ott volt. Attila egy ideig fölváltva nézett kettőnket, aztán Illyés Gyulára nézve azt mondta, ha rá néz, nem fáj a szeme, ha rám, akkor fáj. »De muszáj magát néznem, különben sötét van, nem látok.«”[259]

„Gesztusát – amikor békejobbot nyújtott Illyésnek – az önkínzó kíváncsiság és a tisztánlátás vágya motiválhatta: meg akart győződni róla, hogyan fest egymás mellett, és hogyan viselkedik a szokatlan szituációban a régi-új jó barát és saját menyasszonya, akiknek titkos összetartozásáról oly gyakran képzelődött. Jövőbe látó mágus módjára belenézett az idő egészét elé vetítő varázsgömbbe, s alaposan szemügyre vette az összeillő – s hamarosan nélküle tovább élő – emberpárt.”[260]

Valachi Anna kitűnően érez rá ennek a sorsdöntő pillanatnak a súlyára és József Attila „éleslátására”. Kézenfekvő az a feltételezés, hogy József Attila ezen az első (és utolsó) „hatszemközti” tisztázó beszélgetésen, Flóra igenje ellenére (amelyet, mint tudjuk Illyés Gyula is jóváhagyott) valójában lemondott menyasszonyáról: visszaadta Illyés Gyulának a kilenc évvel korábban „felvett kölcsönt”, amikor barátja „átengedte” neki Vágó Mártát. A (betyár?)becsület azt kívánja, hogy az egykor „kapott” Mártáért cserébe József Attila most Flórával (Flórában) fizesse vissza adósságát, kamatostul. A „végelszámolásnál”, „az Isten testén való osztozásnál” azonban már nem két rivális nézi egymást, József Attila ugyanis ebben a furcsa „élet-halál helyzetben atyai (papi?, bírói?)

[258] Valachi Anna 2006. 404.
[259] Illyés Gyuláné i. m. 115.
[260] Valachi Anna i. m. 405.

szerepben" mondja a szöveget, „mivel felette áll a dolgoknak, átlátja a helyzetet (nem véletlenül fáj a szeme). Már nem lemond Flóráról és nem is kölcsönt ad vissza, hanem áldását adja a frigyre, a testek frigyére. Illyés Gyula és Kozmutza Flóra József Attila színe előtt kimondta egymásnak a boldogító igent: ezúttal (szép) szavak nélkül. Más megközelítésben felfoghatjuk úgy is ezt a rendhagyó „szieszt**á**t", mint József Attila végrendelkezését, amelynek alapján a költő Illyés Gyulára hagyja (örökségül) Flórát: szintén szó (és írás) nélkül…

Talán itt érdemes (újra) megemlíteni Valachi Anna nevét. A József Attila kutatás azon ritka alakjainak egyike, aki egy-egy írásában eljut a mitikus (ismeretlen?) József Attila közelébe. Nem véletlen, hogy családneve, a *Valachi* (értsd: valaki). Mint ahogy az ifjú József Attila egyik korai versében, a *Keresek valakit*ben, úgy keresi most ez a valaki őt. A Valachi családnév továbbá rímel a *vlach* szóra is, amely az általános európai szóhasználatban románt jelent. Lehet, hogy Valachi nem csak egy *valaki,* hanem vlach, vagyis román, mint József Attila apja volt? Mintha a nevek, legyenek azok család- vagy nemzetnevek, a szükséges véletlennek köszönhetően kölcsönösen keresnék és meg is találnák egymást.

Maradván még néhány gondolat erejéig a látásnál és az ismeretlennél, egy olyan alakra kell (újra) felhívnunk a figyelmet, aki (előre) látta a „végjátékot": József Attila halálát. Az illető személyét azonban a mai napig az ismeretlenség rejti, ill. sok homály fedi, pedig lehet, hogy nemcsak látó volt, hanem bizonyos szempontból asszisztált is a „nagy mű" megszületésénél, József Attila rituális halálánál. Újra Valachi Annát idézzük (többek közt):

„Volt azonban egy lány a költő környezetében, aki tökéletesen megtestesíthette a *nővér* szó etimológiai jelentését: Eisler Klára, a Siesta Szanatóriumban dolgozó röntgenasszisztensnő 1937 elején bizalmas kapcsolatba került az idegösszeomlással ott kezelt József Attilával. A vers-és zenekedvelő lánytól meglehetősen keveset tudunk; fennmaradt levelei alapján azonban úgy tűnik, a költő pontosan ilyennek képzelhette az ideális nőt: érzékeny, megértő, önzetlen, a másikért minden áldozatra kész, vele tökéletesen azonosuló, önbizalmat erősítő lények. Becsky Andor *A kolozsvári lány* című portréjában zaklatottságig érzékeny és megértő teremtésnek ábrázolja Klárát, aki rajongott a költő verseiért, és »hajlandó volt minden más leány helyett örök hűséget esküdni József Attilának. Lobogó, kicsit sörényes fekete haj, kreol arcbőr, gyorsan táguló, izgatott pupillák. Minden ízben igen hevesen mozgó, mondhatnám

egyfolytában rohanó ember volt a kolozsvári leány. Gyors ingerlékenység, olykor a megszállottságig tevékeny láz jellemezte.«[261]

Kapcsolatuk 1937 késő nyarán mélyülhetett el, amikor a költőt másodjára is beutalták a Siesta Szanatóriumba. Pontosan akkor, amikor a betegszerepbe menekült József Attila mindinkább belebonyolódott utolsó múzsája iránti, zűrzavaros érzéseibe."[262]

„Kozmutza Flóra – a későbbi Illyés Gyuláné – emlékei szerint 1937. április elején már városszerte rebesgették József Attiláról, hogy »van valakije«, s találgatták: ki lehet az új múzsa. Flóra megkérte a költőt: ne árulja el kilétét."[263] „Egy Klára nevű Siesta szanatóriumi nővérre gondoltak leginkább, akit Attila előző kezelése alkalmával, 1936 végén vagy 1937 elején (?) ott ismert meg. Ha József Attilát faggatták, hallgatott vagy kijelentette: nem hajlandó nyilatkozni. Erről többször mosolyogva, szinte büszkélkedve beszélt, örült, hogy milyen sokan érdeklődnek iránta, kíváncsiak rám. »Sokan szeretnék, ha nagyon boldog lennék.« Hogy a találgatásoknak, szóbeszédnek végét vessük, azt ajánlottam, írjon egy »alibi« verset, írja le »Flórát« teljesen ellentétesnek velem, vagyis nagyon kövérnek, nagyon feketének. Kitért előle: »Nem tudok én hazudni versben.«"[264]

Klárának összesen három, József Attilának írt levele ismert:

„»A levelekből a megtalált megoldás rendíthetetlen nyugalma árad. (…) József Attila, az ember nem akarta túlélni József Attilát, a költőt« – állapította meg a költő leveleit sorstörténete tükrében tanulmányozó Fehér Erzsébet.

Már csak a tökéletes műalkotásként megszerkesztett élet stílusos befejezéséről kellett gondoskodnia.

Az önfeláldozás módjának ötletét tulajdonképpen készen kapta – Eisler Klárától, aki nyáron asylumot teremtett számára a Siesta Szanatórium kertjében, s akit – egy augusztusban írt levele tanúsága szerint – rendkívül intim, szeretetteljes Kapcsolat fűzött »Attilájához« (…)

Utolsó, névaláírás nélküli üzenete – illetve az abból kirajzolódó vízió – mintegy »akciós tervként« szolgálhatott a földi fájdalmaitól és

[261] Becsky Andor 1958.
[262] Valachi Anna i. m. 348–349.
[263] i. m. 363.
[264] Illyés Gyuláné i. m. 20–21.

kudarcaitól szabadulni vágyó, posztumusz újjászületésre vágyódó költőnek."[265]

„Attila, esemény lettél életemben s nem tudok Reád könnyek nélkül gondolni, mint Apám halálára, akinek jelenvalósága rég emlékké vált s mégis felsír minden álmomban és minden ölelésemben. – Úgy fájsz nekem, édes kicsi fiam, hogy olyan kicsi és sápadt vagy, és ha mindig melletted lennék, azt hiszem, mindig sírnék, mert nem látlak!

Az, hogy annyit tudsz a szerelemről, onnan van, hogy költő vagy, s amit szólsz róla, nem filozófia az, de költészet! – És Te nem is tudod, de mikor nem is szóltál, csak figyeltél, még akkor is úgy daloltál, ahogy én azt még sohasem hallottam! Sírnom kell folyton, mert nem tudtalak meghallani, és mert csak emlékedben tudlak szeretni. – Én Apámhoz sem voltam jó, talán ezért nem szabad máshoz sem annak lennem! Mikor Ő úgy szólt hozzám, »mein Kind«, ez ugyanúgy megkeményítette a szívemet, mint mikor a Te költőajkad hívott: »Gyere Kedveském!« – Én úgy emlékszem Rád Attila, de úgy, mit kereshetek én ezentúl más férfinél? – Bizony, elloptad a hegedűm titkát, tartsd meg kérlek, nem akarom többé a hangját hallani.

»Ha nem szeretsz, úgy én szeretlek«, de ne félj, nem takarlak be többé szomorúságom szürke ködmönével, még ha Te melegednél is alatta! Te olyan nagyon szomorú vagy, hogy Neked a más bánata szórakozás és feladat is lehet és Rajtad a Te örömöd nem segít! Nem is leszel Te megsegítve soha, és ezt a tehetséged rendezte el ilyen bölcsen, hogy énekelni tudj. De az én szívem kővé válik és megőrzi évezredekig a Te képed belevésett, oly gyöngéd körvonalait.

Úgy-e, Te tudod a többit, kicsi Fiacskám?

Tegnap este Nálad voltam és betekintettem a szekrényedbe és az üres volt. Tudod, mit láttam a szekrényben? Egy ingnek a lehulló, elszakadt karját, mint egy eltemetett emberét! Azóta sírok!

Drágám, ha csak a szavakat akarod, akkor hát »Szeretlek«. – Lennék én Szendrey Júlia, aki árnyas fák alatt üldögél az ő Attilájával, körülötte fénylő bogarak röpködnek s a házból serény munka derék zaja hallatszik. Júlia szeret s ez éppen elég, hidd el nekem, Te tudod jól! Ölellek.

(*Eisler Klára levele József Attilának, 1937. november végén [?]* – Kiemelés: V. A.)"[266]

---

[265] Valachi Anna i. m. 415–416.

[266] i. m. 416–417., vö. Stoll Béla 2006. 566. (681. sz. levél)

„Az esti sétára induló költő zsebében ott lapult a »halál angyalának« búcsúlevele, a szívébe rejtett vágy megvalósításának kényszerítő erejű víziójával."[267]

„Az utolsó leheletét kiadni készülő, magzati teljességélményére vágyódó felnőtt ezúttal szófogadó gyerek módjára követte az Eisler Klára leveléből kiolvasott égi sugallatot és a kegyelmi állapotban alkotott, (anya)szerelem-ittas *Óda* útmutatásait: »*Visz a vonat, megyek utánad, / talán ma még meg is talállak*«.[268]

„Nővérei éppúgy nem sejthették az »örök visszatérés« mítoszában hívő, kriminális szempontból »atipikus« öngyilkosságra készülő költő archaikus gondolkodásából fakadó titkos tervét, mint legközelebbi barátai. Meglepő módon – Eisler Klárán kívül – Szántó Judit volt az, aki már a költő életében észlelte a Becsky Andor által említett, rejtélyes »varázsköröket«."[269]

„*Eisler Klára* (Lóránt Pálné, 1910–1965): Eisler Mátyás kolozsvári főrabbi és neves orientalista leánya. 1936-ban a Siesta Szanatórium röntgenasszisztense volt: itt ismerkedett meg József Attilával, akinek tragikus sorsát rendkívüli empátiával előre megérezte."[270]

Bányai László így emlékszik vissza Eisler Klárára:

„Tizenhat évvel ezelőtt ültem itt legutóbb. Nyáron. Amikor még ez a föld takarta. Egyszer csak könnyű ruhás, húsz év körüli, csinos nő guggolt a sír mellé, és puszta kézzel mély lyukat ásva rajta, beletett egy óriási piros almát, majd betemette az egészet. Csak mikor mindezt elvégezte, mertem megkérdezni:

– Mit csinál?

– Láthatta – felelte ő egyszerűen. Aztán így folytatta:

– Amikor megjelent a gyűjteményes kiadása, azt is elhoztam neki.

S kevéssel később utánatette:

– Úgyis olyan keveset kapott, ami neki való lett volna.

Ekkor ismertem fel benne a Szentkirályi utca 6. szám III. emeleti panzió gyakori látogatóját: itt lakott Attila 1935-ben, és én egy vele szemben lévő szobában.

---

[267] i. m. 419.
[268] i. m. 420.
[269] i. m. 424.
[270] Valachi Anna 2005a. 408.

Egyik alkalommal ez a lány kinyitotta Attila ruhásszekrényét, és nagyot sikoltva, rémülten hőkölt vissza.

– Mi az? – tudakolta Attila.

A lány vacogva rebegte:

– Ott… ott egy ing, aminek a jobb karja hiányzik…

A szekrénybe aggatott ruhák között egyetlen hosszú ujjú, hibátlan, szürke trikóselyem ing lógott, karfára akasztva… Ezt viselte József Attila az utolsó alkalommal. Tudomásom szerint üveg alatt ma is látható a Petőfi Múzeum József Attila-részében: a jobb karja letépve, elrongyolódva, ahogyan a vonatkerék szétszaggatta…"[271]

József Attila „szerelmei" közül talán Eisler Klára az, akit nem szabad, nem lehet megkerülni, ha (még) közelebb akarunk férkőzni József Attila mitikus-misztikus-mágikus alakjához. A költő soha, sehol nem tesz róla említést sem szóban, sem versben vagy levélben, mintha nem is létezne. Talán ez az elhallgatás avatja Eisler Klárát a legtitokzatosabb nők közé, akiknek Józsefhez valaha is köze volt. Ránk maradt három leveléből, amelyeket József Attilának címzett, azonnal kitűnik, hogy hatalmas empatikus kapacitással bírt, és ezen a réven a végsőkig bele tudta magát élni költőnk minden testi, értelmi, érzelmi megnyilvánulásába, de talán ami még ennél is fontosabb, „halál pontos szinkronban volt" a mitikus József Attilával is, belülről (is) látta Attilát (ne feledjük el – a szinkronicitás végett –, hogy röntgenasszisztens volt). „Tág pupillái" mint fekete fényforrások végigpásztázták szerelmének minden gondolatát, „idegimpulzusát…", és a József Attila-i ingerületek, ugyanezeken a tág pupillákon, mint kapukon jutottak be aztán közvetlenül Eisler Klára (a név jelentése: hideg fény? – mint a röntgensugárzás?…) „lelkének mitikus központjaiba"... Minden jel arra, vall, hogy Eisler Klára tudott József Attila-iul gondolkodni, maradék nélkül rá tudott hangolódni a költő mitikus logikájára, és „szinkronfordításban" olvasta a költő verseit, a versek távoli asszociációit, vagy értette meg azonnal a poéta baritonjának szép szavait, és tulajdonított jelentőséget a „beteg költő" jelentőségélményeinek…

Eisler Klára mitikus-misztikus auráját tovább növeli az a tény, hogy ott és akkor bukkan fel, amikor József Attila éppen a „nagy mű" beteljesedésén munkálkodik. Úgy is mondhatnánk: ha Eisler Klára nem lett volna, ki kellett volna találni. Újfent csak csodálatunkat tudjuk kife-

[271] Valachi Anna 1995. 225–226.

jezni a sors tökéletes forgatókönyvének: a megfelelő időben és a megfelelő helyen lép színre József Attila életének ez a „fő-epizo-distája", halálpontos az időzítés. Ha ugyanis idő előtt lép színre Eisler Klára, az menthetetlenül életbevágóan fontos versek meg nem születését eredményezi, ha viszont késik, akkor komoly veszélybe kerül a szinkronicitásokkal telített József Attila-i végjáték: életnek és életműnek az egybeolvadása a balatonszárszói köz és vas útjának kereszteződésében, keresztjén. Röntgenasszisztensnőnk tehát úgy van jelen, hogy nem látjuk, olyan, mint a „hideg fény", az X-sugárzás[272] (röntgensugárzás), amely szintén láthatatlan, mégis „átható". Nem véletlen, hogy a három, József Attilának címzett levél egyike sincs datálva (időtlen) és aláírva is csak egy van.

József Attila nem tett (tehetett) mást, mint hogy élt (halt) a lehetőséggel és a „menetrend szerint" soron következő Eisler Klárát „stílusosan", vagyis láthatatlanul „dolgozta bele" a nagy műbe: röntgenasszisztensből „halálasszisztensi" rangra emelte és vette maga mellé „segédnek", segítségnek. Nincs ebben valójában semmi különös, a mitikus József Attila ezúttal is emberére (asszonyára) lelt a szinkronicitás révén (mint eddig valahányszor), és végigjátszotta vele a sors által megírt jelenetet, ami történetesen úgy lett kitalálva, hogy már nem verset kell neki (hozzá) írnia („nem [verset] írni volna jó"), hanem rajta keresztül, az ő révén kell visszaszületnie a halálba, visszahalnia a születésbe, Eisler Klára tehát „szerepe szerint" leginkább bábaasszonyi minőségben volt jelen József Attila „átalakulásainál"…

Eisler Klára elsősorban sokat idézett levelével, levél részletével „írta be magát" a József Attila irodalomba, és persze József Attila életébehalálába, amelyben mintegy megjósolja a költő halálát. Ennek a bizonyos profetikus néhány mondatnak azonban csak a „külső szemlélő" tulajdoníthat látnoki jelentőséget, József Attila olvasatában ezek a bizonyos sors-sorok Eisler Klára időtlen és névtelen leveleiből valami egészen mást sugallhatnak-sugallhattak: kényszerítő, kötelező erejű, de mégis gyengéd (el)küldést-küldetést és egyben (el)hívást-hi(í)vatást…

Eisler Klára bábáskodása mindenekelőtt ezekben a levelekben, ezekkel a levelekkel jut leginkább kifejezésre.

---

[272] Wilhelm Conrad Röntgen eredetileg (1895) *X-sugárzás*nak nevezte felfedezését, a *röntgensugárzás* elnevezést 1896-ban vezették be.

A három szóban forgó levélből az egyiket (véleményünk szerint az elsőt) nem teljes terjedelmében már bemutattuk, és részben kommentáltuk is[273], a másikat[274] teljes terjedelmében „idéztük" (ez az a bizonyos „haláljósló üzenet", szerintünk a második számú levél). A teljesség kedvéért most sort kell kerítenünk a (szerintünk) egyes számú levél befejező részének ismertetésére, ill. a általunk utolsónak tartott írás (harmadik levél) bemutatására:

„Lehet, hogy áthívom Duciéket is. Miért is nem szóltam tegnap?! – Margit nővért is láthatja, ha akarja, de látatlanul is maradhat.

Én várom, 4-ig biztosan, a főportán érdeklődjék, ha jön, hogy hol vagyok. Jöjjön ebédre!

Isten vele, édes Attilám, ma este átszaladok magam, ugyis tudom, hogy nem lesz otthon, Maga holdraforgó, imbolygó jövevény. –

Klári"[275]

„Budapest, [1937. nov. 9..] kedd

Kedves Attila, nálam maradt »Medvetánc« című verseskötete, szándéktalanul; nem merem postára tenni, minthogy azt mondta hogy nem megy vissza régi lakására. – Ugy tudom, hogy maradt itt egyéb dolga is, ha értük küld, a könyvet is visszakapja.

Kicsi vagy, kedves Költőm, de a lépteid hatalmasok!

Kívánom, hogy ezentúl ne csak a nőét, de a saját szerelmedet is futó kalandnak érezd – evvel is könnyebb lesz életed!

Nagyon kínzott a vágy, hogy beszélhessek és megmutassam az embert, aki bennem él, de az edény nem akart velem megtelni. – Négyszer álltam szemben a halállal, négyszer temettem – gondolod, hogy most is nő még virág a sírhanton?!

Isten Veled, édes Attilám, látod, már megtanultam nevedet helyesen leírni, pedig arcod formája halványodik emlékezetemben. – Mégis, mégis, itt a kezem bucsuszorításra!"[276]

Az, hogy miképpen interpretáljuk a leveleket, részben attól függ, hogy mennyi ún. objektív adattal rendelkezünk, és valóban „objektívek-e" az

[273] Lásd fent, 174. oldal
[274] Lásd fent, 337. oldal
[275] Stoll Béla i. m. 580. (708. sz. levél)
[276] i. m. 585–586. (721. sz. levél)

információink. Becsky Andor *A kolozsvári lány* című írásában[277] foglalkozik József Attila és Eisler Klára viszonyával. Az egyik levél „Duci"-ja Becsky Andor felesége, aki szintén röntgenasszisztens volt. Maga Eisler Klára is megírta a költővel kapcsolatos emlékeit, amelyet szintén Becsky Andor jelentetett meg.[278]

A fenti írásokat ez ideig sajnos nem volt szerencsénk tanulmányozni, így elképzelhető, hogy fontos tények, utalások, jelzések, amelyek a levelekben szerepelnek, a maguk szubjektív-mitikus olvasatában nem kapnak kellő (objektív) jelentőséget, más vonatkozásban viszont talán ez az „információhiány" szabad utat enged a „nyersanyag" mélyebb átvilágításához (röntgenezés?).

Az első levél talán a „legártatlanabb", legalábbis a halálba küldés-hívás szempontjából, másfelől viszont – annak ellenére, hogy végig magázó –, elég világosan és félreérthetetlenül szerelmi légyottot, felkínálkozást sejtet. Különösen az *asylum* szónak lehet ebből a szemszögből súlya: azt a menedéket (asylum = azílum = menedék), amelyet a költő a Nagyon fáj című versben (Gyömrői Edittől?) nem kapott meg, most „tálcán kínálja neki" – az ebéd mellé, vagy az ebéd után – Eisler Klára („esik, ha fúj") úgy is mint érző anya, úgy is mint lelkes műértő, úgy is, mint egy mindenre kész szerető, odaadó szerelmes stb., aki tehát mindenben József Attila rendelkezésére áll…

Csak találgathatjuk, hogy ki lehet az a bizonyos Margit nővér, akit Attila láthat, ha akar, teljesen bizonytalan viszont magának a láthatatlanságnak a kérdése: nem tudjuk pontosan, hogy ki az, aki láthatatlanul maradhat, József Attila, vagy Margit nővér. Még talányosabb az a kérdés, hogy miért kell abban a helyzetben valakinek láthatatlanul jelen lennie…

A levél utolsó mondatából az derül ki, hogy Eisler Klára a levélírás napjának estéjén (vagyis az *asylum* előtti napon) át fog „szaladni" József Attilához (aki nem lesz otthon). De vajon miért kell „csak úgy" valakihez átszaladni, ha az nincs otthon? Talán azért, hogy betekintsen a szekrényébe: „Tegnap este Nálad voltam és betekintettem a szekrényedbe és az üres volt. Tudod, mit láttam a szekrényedben? Egy ingnek a lehulló, elszakadt karját, mint egy eltemetett emberét!"[279] Lehet, hogy az a bizonyos „esti átszaladás" nem más, mint a „Nálad voltam"?

---

[277] Lásd fent, 335. oldal, vö. Becsky Andor i. m.
[278] *A Hét* (Bukarest) 1974. április 5.
[279] Stoll Béla i. m. 566. (681. sz. levél)

Igen, elképzelhető, hogy Eisler Klára nemcsak a másnapi „csendes, napsütéses shortos ebédet" és az *asylum*ot látja, képzeli el (nem tudjuk persze, hogy József Attila elfogadta-e a meghívást, eleget tett-e a kihívásnak), de („röntgen szemeivel") érzékeli azt is, hogy egy „holdraforgó, imbolygó jövevénnyel" van (volt? lesz?) dolga. A *kolozsvári lány* talán viccelődik, amikor ezekhez a szavakhoz nyúl, ha viszont jelentőséget tulajdonítunk a jelzőknek és a jelzett szónak is, akkor ismerősnek tűnhet minden. József Jolán így írja le 1937. december harmadika estéjét, röviddel József Attila halála előtt:

„Végigmentünk a falun. Az út végében a templom tornya belenyúlt a holdfényes égbe. Attila megállt és sokáig nézett a magasba. Aztán megfordult és elbámult a Földvár felé vezető országúton. (…) Világos, holdfényes este borult a falura. És ez a holdsütés, ez a sírontúli fény nem világított egyetlen sugárral sem a lélek rejtélyeibe."[280] József Attila, a jövevény (értsd: más vidékről vagy más országból jött ismeretlen személy, akit a „helybeliek" – még – be nem fogadtak), tehát valóban a holdra fordította tekintetét, mielőtt (imbolyogva) „holtra vált"…

A levélnek ez az utolsó mondata ezek szerint legalább annyi „profetikus elemet" tartalmaz külső szemmel nézve, mint amennyire a holdra (értsd: holtra) fordítja a költő „lelki szemeit"…

József Attila olvasatában tehát a „holdraforgó, imbolygó jövevény" egyet jelent, jelenthet, jelenthetett a „tetemrehívással" (is?)…

A leghosszabb, misztikus-mitikus, titokzatoskodó utalásokkal (utasításokkal?) telt levél mindenképpen a (szerintünk) második. Tegező stílusa arra vall, hogy Eisler Klára talán valóban adott *asylum*ot „az ő Attillájának". (Esetleg éppen a levél megírása napján – lehet, hogy a levél közvetlenül a feltételezett találkozás után keletkezett?) A tegezés mindenesetre közelséget, közvetlenséget, bizalmat, esetleg bensőségessé-get jelezhet, szemben a korábbi (szerintünk első) levél (látszólag) tiszteletteljes, de mégis sokat ígérő, elmélyülést sugalló, igéző távolságtartásával. Az a tény, hogy Attilla (!) „esemény lett" Eisler Klára életében, esetleg megerősítheti azt a gyanúnkat, hogy a költő valóban megtalálta a kreolbőrű, tág pupillájú röntgenasszisztensben, Eisler Klára ölében a „legeslegutolsó menedéket". Eljátszhatunk még azzal a gondolattal is, hogy talán ez a (feltételezett) *asylum* volt poétánk utolsó (nemi?) aktusa halála előtt, sőt lehet, hogy (szükséges? véletlen?) része volt ez a délutáni „szieszta" a

[280] József Jolán i. m. 291.

„végjátéknak", a „vég", a végzet asszonyával, amelynek révén Attila „végerőt" (erotikát) nyert a „szökési sebesség" eléréséhez, így aztán sikerült neki legyőznie a „nehézségi erőt" Balatonszárszón…

Ellentétben az első levéllel, ahol a halál áttételes formában jelenik meg (holdrafordulás), ezúttal már az írás legelején közvetlen alakot ölt, jelenvalóvá válik Eisler Klára számára apja halálának az emléke, amely aztán felidéződik minden ölelésében, tehát akkor is, amikor költőnket öleli. Ebbe a „halálos ölelésbe" vegyülnek ráadásul azok a (szülő?)fájdalmak is, amelyeket mint anya(imágó?) érez Eisler Klára „édes kicsi fia", vagyis József Attila iránt. A szerelem, szülés-születés, halál (vagyis az emberélet fordulói) tehát minden jel szerint Eisler Klára ölébe, ölelésébe, ölésébe összpontosultak, mintha maga József Attila rendelte, rendezte volna így: a költő nem az „élet-halált" vetítette versbe, hanem a meg nem írt költeményt játszotta, játszatta életre-halálra a sors (és maga?) által erre kiszemelt közvetítővel…

„Én Apámhoz sem voltam jó, talán ezért nem szabad máshoz sem annak lennem!" – írja Eisler Klára. A sorokból vagy a sorok között olvasva könnyen kihámozható, hogy apja iránti negatív érzéseit József Asttilára vetítette és mindkettőt már csak emlékeiben élte, éltette, vagyis az élő (még élő) Attilát is halottnak tekintette, mint a valóban halott apját [Eisler Mátyás, kolozsvári főrabbi, 1865–1931)]. Másfelől viszont érdemes felfigyelni a levélben a nagybetűk használatára, mind az apa (Eisler Mátyás), mind József Attila vonatkozásában. Elképzelhető, hogy nemcsak a szokásos formaságokról van szó, a tisztelet, szeretet (szerelem?) jelzéséről, de többről is: Eisler Klára számára (ebben az olvasatban) Attila és az (ős)apa képe ezekben a nagybetűkben különös transzcendens jelentőségre tesz szert. Az akit korábban édes kicsi sápadt fiacskájának nevez, vagyis Attila (ha helytelen helyesírással is, de lehet, hogy éppen az az írásmód – Attilla – tekinthető helyesnek) most ősképi jelentésében nyeri el igaz valóját: atya, atyácska…

Érdekes a „mein Kind" és a „Gyere Kedveském!" összevetése is. A *Kind* (német szó) *gyermeket* jelet, angolul viszont *kedves*t. Csak találgathatjuk, hogy vajon mi lehet az oka, hogy ezek a szavak megkeményítették Eisler Klára szívét, hogy milyen „formális pszichológiai", pszichoanalitikai okai lehettek ennek az „apák" iránt érzett ambivalenciának. A mitikus József Attilának viszont éppen „kapóra jöttek" Eisler Klára vegyes érzései, kétértelmű (vagy többértelmű) kijelentései, amelyeknek költőnk valószínűleg megfelelő jelentőséget tulajdonított…

Külön ki kell emelnünk a hegedűt, amelyről Eisler Klára szót ejt, miszerint: annak titkát a költő ellopta tőle, és ezek után a kolozsvári lány már hallani sem akarja a hangszer hangját, arra biztatja a költőt, hogy a hegedű titkát őrizze, tartsa meg. Becsky Andor szerint a kolozsvári lány „el tudott kábulni egy szép sortól, egy-egy zenei futamtól. (…) Mire József Attila a Siestába került, a kolozsvári lány vidáman üdvözölte, mint akire föltétlenül rá kellett találnia."[281] Mégsem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy nemcsak egyszerű hegedűleckéket vett József Attila Eisler Klárától, miközben ellopta a hangszer titkát. A hegedű szexuális jelkép, a nőiességgel hozható kapcsolatba, míg a vonó, amely ezt a karcsú és érzékeny hangszert megszólaltatja, fallikus karaktert hordoz. A hegedű titka (ezt minden valamirevaló férfiember tudja) annak megszólaltatásában rejlik, vagyis aki megfelelőképpen használja, kezeli ezt a bizonyos vonót, az meghallhatja a hegedű hangját, ellophatja annak titkát. A hegedűn való játék tehát közösülést jelképezhet, amelynek során a nő, vagyis a hegedű (titkos) hangjait, szavait a vonó (phalloszba lényegült férfi) csalja elő (lopja el) a gyönyörérzések csúcsán, amikor feltartóztathatatlanul törnek elő a testből (rezonátor) a szerelem katarktikus jajai, ójai, ájai, magas C-jei, az ábécé összes hangja, a nyelv minden szava.

Az a véleményünk, hogy József Attila ezt a bizonyos „hegedűtitkot" nem tartotta meg (magának) – vitte magával –, hanem közkinccsé tette verseiben, még jóval azelőtt, mielőtt Eisler Klárával összehozta a sors:

„Az, hogy annyit tudsz a szerelemről, onnan van, hogy költő vagy, s amit szólsz róla, nem filozófia az, de költészet!"[282]

Tévedünk azonban, ha azt gondoljuk, hogy (csak) testi szerelemről beszél, ír levelet Eisler Klára. Ahogy a hangszer, a hegedű is a mindenkori-mindenhoni harmóniát, a megértett disszonanciát zengi, úgy fejeződik ki ebben a furcsa szerelemhalálban férfi és nő viszonya, József Attila és Eisler Klára kapcsolata, a félig székely, félig román (vagy tán teljesen az) apától és kun anyától származó költő, és a kolozsvári főrabbi röntgenasszisztens, kreolbőrű lányának konszonanciája, kultúrák, vallások, szokások, temperamentumok, világok, világképek stb. együtthangzása. Talán ez volna a titok?

Federico Fellini Zenekari próba című filmjében a hegedű csillagmítoszi léptékben (is) szerephez jut, történetesen a Halak jegyének, tér-idejé-

[281] Valachi Anna 2005a. 400–401.
[282] Valachi Anna 2006. 416., vö. Stoll Béla i. m. 566. (681. sz. levél)

nek a jelzője.[283] A Halak világkora (virágkora?), mint tudjuk, az elmúlt kb. 2000 esztendőre tehető a Földön, vagyis arra az időszakára az emberiség történetének, amelyet a zsidó-keresztény kultúra határoz meg. Jankovics Marcell egy riportkönyvben a következőket mondja:

„…Minden tekintetben nagy bajban van a világ, mert vége van egy korszaknak, lefutottak szimbólumrendszereink, használhatatlanok a tanítások.

Ami a keresztény jelképeket illeti, át kellene írni az egész Halak-szimbolikát Vízöntőre, hogy működőképes legyen. Mert kódjaink már nem tudnak elfogadni egy nem mára írt tanítást. A Bárány meghal és a Halak élnek. Ez volt Krisztus áldozatának és a kereszténység elterjedésének korszakváltásra utaló jelképes értelme… De a Halak korának vége. Ugyanezt a történetet persze el lehet mesélni »vízöntősen«."[284]

Lehet, hogy Eisler Klára hegedűjének titka (ellentétben mindazzal, amit ebben a tekintetben erről a bizonyos hegedűről elmondtunk) éppen abban rejlik, hogy (már) nem lehet megszólaltatni (szóra, szép szóra bírni), mivel lejárt a (szavatossági) ideje? Lehet, hogy más hangszerre kell átírni Eisler Klára hegedűjének titkát? (Pl. gordonkára – az említett Fellini filmben a gordonka jeleníti meg a Vízöntőt.) A kérdés azért tűnik időszerűnek, mert a „mi mitikus József Attilánk" éppen a Vízöntő világkorszaknak a tavaszpontját szimbolizálja, utóélete már egy Aquarius-ra hangolódott, új (világ) rendjét vetíti előre…

A fentiek ismeretében kaphatnak tágabb távlatokat Eisler Klára következő gondolatai: „Nem is leszel Te megsegítve soha, és ezt a tehetséged rendezte el ilyen bölcsen, hogy énekelni tudj. De az én szívem kővé válik és megőrzi évezredekig a Te képed belevésett, oly gyöngéd körvonalait."[285] A *Siesta* laboratóriumának röntgenasszisztensnője, a kolozsvári főrabbi kreolbőrű, tág pupillájú leánya nemcsak az anyai ölt, a végső menedéket kereső édes kis fiút (fiát) látta meg József Attilában, nem is csak a szenvedő, halni készülő embert érzékelte, és nem is csak az ország (világ) legnagyobb költőjének hódolt feltétel nélkül. Világos volt számára, mint a Nap, hogy József Attila tehetsége, „énekelni tudása", sokkal többet jelent, mint verselést. (*Tehetség* szavunk és a görög *teo –theo* – szavak mint szóösszetételek előtagjai – az utótagok istennel kapcsolatos

[283] Vö. Hagymás István 2002. 24–25., 31.
[284] Hívő vagyok… hátsó borító
[285] Valachi Anna 2006. 417., vö. Stoll Béla i. m. 566. (681. sz. levél)

dolgot jelölnek – esetleg egy tőről fakadnak?) Eisler Klára kővé vált (hideg?) szíve évezredekig megőrzi a visszatérő, a (Vízöntőben) újjászülető fény képét, József Attila Nap-arcát, és ezen a réven nem a halál angyalaként vonul be a köztudatba, hanem a hallhatatlanság asszisztense lesz legalább az elkövetkező újabb kétezer esztendőre…

Most következnek azok a bizonyos „sors-sorok", amelyekről már többször is elmondtuk a véleményünket (prófécia, utasítás). Hogy ún. fekete vagy fehér mágiával állunk-e szemben, vagy csak az egyszerű véletlen van a dologban, hogy Eisler Klára József Attila iránt érzett rokon- vagy ellenszenve szülte-e ezeket a legendás, kinyilatkoztatás erejű próféciákat, természetesen nehéz eldönteni, de hogy egyszerre volt szükséges is és véletlen is Eisler Klára látomása, annak leírása, és az, hogy tudassa mindezt a költővel, számunkra bizonyíték-értékű a tekintetben, hogy a szinkronicitás láthatatlan ugyan, mint az X-sugárzás, mégis áthatja a világot, miközben új rendet teremt.

A levél utolsó sorai Szendrey Júliára utalnak, Petőfi Sándor (özvegyen maradt) feleségére. Noha a zárókép idilli, mégsem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy Petőfi Sándor is önként vállalt, rituális áldozati halált halt népéért és az emberiségért is. Köztudott, hogy József Attila atillában pontosan úgy nézett ki, mint Petőfi Sándor, és „Petőfi-származéknak"[286] tartotta magát. Eisler Klára ezúttal is egyszerre látja előre szerelmének Petőfi Sándor-i halhatatlan végzetét, és sugallja kedvesének az ezzel szinkron József Attila-i beteljesülését…

A harmadik Eisler-levél[287] talán a leginkább ellentmondásos, a legjobban zavarba ejtő, már csak azért is, mert a bevezető rész mértéktartó és hivatalos magázó stílusát, tegező folytatás követi. Az előző két levél *Klári* aláírása, ill. *Ölellek* végszava után ezen a levélen nem szerepel sem aláírás, sem végszó. Újfent csak találgatásokba bocsátkozhatunk, hogy vajon a Medvetánc című verseskötet mellett, milyen egyéb dolgai maradtak a költőnek Eisler Kláránál, amelyekkel együtt a könyvet is visszakaphatja, ha értük küld valakit.

A gyanútlan olvasó (a levelezések tanulmányozója) azt feltételezné ugyanis, hogy egy fülig szerelmes József Attila rajongó, aki ráadásul maradéktalanul át is éli, érti kedvese, József Attila költészetét, és (talán) elmélyült testi, szellemi, érzelmi viszonyban is volt a költővel, ragaszkodik a véletlenül vagy szándékosan nála maradt tárgyakhoz, amelyek a

[286] Szántó Judit i. m. 202.
[287] Stoll Béla i. m. 585–586. (721. sz. levél)

poétára emlékeztetik, ahelyett, hogy megszabadulni igyekeznék ezektől az emléktárgyaktól, ha egyáltalán tárgyakra vonatkozik az „egyéb dolga is" utalás. A Medvetánc című gyűjteményes, szép kivitelezésű, barna kötet egyenesen József Attilát testesítette meg, pontosabban a kötetbemedvebundába búját költőt…

Felmerül aztán az a további kérdés is, hogy ha már mindenáron vissza akarja juttatni a „kegytárgyakat" a (jogos?) tulajdonosának, miért nem magát a költőt hívja az átvételre (egy újabb találkozás reményében), miért feltételezi eleve – vagy esetleg tudja (effektíve) –, hogy József Attilát már nem látja-láthatja viszont. Lehet, hogy valamiféle babonás félelem bujkál Eisler Klárában, amikor ezeket a hivatalosnak tűnő sorokat írja? Vagy humor, irónia? Ezúttal sem szolgálhatunk egyértelmű válasszal a kérdést illetően, annyit viszont bizton állíthatunk, hogy a „Kicsi vagy, kedves Költőm, de a lépteid hatalmasok!" kitétel nyilvánvalóan többértelmű. Ezek a bizonyos hatalmas lépések nemcsak azt fejezhetik ki, hogy költőnk művészi teljesítménye messze megelőzte korát, és jóval előtte jár az időnek, hanem arra is utalhat a mondat, hogy József Attilát a halálba is elvihetik ugyanezek a hatalmas léptek, abba a tartományba, ahol „minőségileg megváltozhat" az örökkévalóság reményében. De kifejezhetik ezek a gondolatok a költő ősképi (mitikus) mivoltából eredő lényegét is, amelynek értelmében a szóban forgó lépéseket a csillagos égen kell megtennie (ezért hatalmasak) újjászületető Napként, tavaszpontként, a Halak világkorszakából a Vízöntő tér-idő mezejébe, a soron következő rend hírnöke és egyben záloga gyanánt.

Vegyes érzésekkel olvassa a mindenkori olvasó, és olvashatta József Attila is azokat a sorokat, amelyekben Eisler Klára arról számol be, hogy miként kínozta a vágy, hogy beszélhessen és megmutassa az embert, aki benne él. Nem lehet ugyanis eldönteni, hogy magáról szeretett volna többet közölni, vagy a benne élő József Attilát volt szándéka bemutatni. Az üres edény metaforája azt engedi sejtetni (bár nem tudjuk azt sem, hogy kire vonatkoztatható), hogy hiányérzete van a levél írójának, amiért talán neheztel is a költőre. Ez a negatív előjelű érzés vetül aztán a következő mondatba is: „Négyszer álltam szemben a halállal, négyszer temettem – gondolod, hogy most is nő még virág a sírhanton?!" Újfent azt kell mondanunk, nem tudhatjuk pontosan, hogy konkrétan kiket temetett el (eddig) Eisler Klára, kik voltak azok az emberek, akik miatt négyszer állt szemben a halállal, az viszont nagy valószínűséggel kiolvasható a sorok között, hogy ezúttal is temetni készül, József Attila kapcsán ötödször is kénytelen szembenézni a

halállal. Az eddigi levelek stílusának megfelelően jelzik (jelezhetik) előre József Attila halálát és temetését Eisler Klára szavai, és „kezelik kegyetlen tényként" a már bekövetkezett véget egy más olvasatban.

A zárósorok egyértelművé teszik, hogy olyan búcsúlevélről van szó, amelyben a feladó (halál)biztos abban, hogy a címzettet soha többé nem fogja viszontlátni, a nevét viszont (ezúttal) hibátlanul írja (a saját neve helyett) a levél aljára és egyben a költő „fölébe", hiszen eltemeti:

Ime, hát megleltem hazámat,
a földet, ahol nevemet
hibátlanul írják fölébem,
ha eltemet, ki eltemet. ([Ime, hát megleltem hazámat…], részlet)

Eisler Klára tehát nemcsak előre látta a költő halálát, és részt is vállalt ennek a halálnak a költő által jóváhagyott „levezetésében", de el is temette a poétát, és maga írta a fejfára a helyes kifejezést, a szép szót: Attila.

Ha hihetünk Bányai László leírásának[288], akkor egy még talányosabb és sokkal összetettebb mozaikkép bontakozik ki József Attila és a kolozsvári lány, Eisler Klára kapcsolatáról. Bányai László (József Attila volt sógora, József Jolán harmadik férje) úgy emlékezik vissza, hogy amikor 1935-ben Budapesten a Szentkirályi utca 6. szám III. emeleti panziójában lakott (albérletben?), és a vele szemben lévő szobában József Attila volt a bérlő, akkor gyakran látta ezt a bizonyos kolozsvári lányt a költőnél megfordulni. Eisler Klára (ezek szerint) abban az időben gyakori „látogatója" volt József Attilának. (1937. február első felében ismerkedett meg vele, a költő első Siesta-beli tartózkodásakor.[289])

Ha tehát Bányai Lászlóra hagyatkozunk, azt kell feltételeznünk, hogy a kolozsvári főrabbi lánya, aki József Attilához írt leveleiből ítélve különleges hatást gyakorolt a költőre azzal, hogy láthatatlanul bevonta „bűvös varázsköreibe", és ártón vagy ártatlanul, tudatosan vagy véletlenül, de mindenképpen sorsszerűen a végzet medrének irányába terelte a költő életének folyását…

Még meghökkentőbb Bányai László azon emléke, amely szerint 1939 nyarán, tehát két évvel József Attila halála után, amikor a költő még a balatonszárszói temetőben nyugodott, ismét látta őt, pontosabban találkozott

[288] Lásd fent, 340–341. old., vö. Valachi Anna 1995. 225–226.
[289] Stoll Béla i. m. 739.

vele József Attila sírjánál. Eisler Klára (ha nem „csal" Bányai László emlékezete) egy óriási almát temetett puszta kézzel a poéta sírhantjára, majd elmondta Bányainak, hogy amikor megjelent a gyűjteményes kiadása, azt is elhozta neki (értsd: az almához hasonlóan, mélyen a sírhantba temette). Akár a valóság, akár a képzelet ihlette Bányait, érdemes visszautalnunk Eisler Klára utolsó levelére, amelyben szintén egy gyűjteményes kötetet, a *Medvetánc*ot szándékozott visszajuttatni költő-szerelmesének. Mivel a költő nem adott (már) hírt magáról, Eisler Klára maga juttatta vissza a földbe, szerelme „meglelt hazájába" (a *Medvetánc*ot).

Ugyanolyan kétértelmű Eisler Klára ezen gesztusa (természetesen amennyiben hiteles Bányai László beszámolója), mint amilyen ambivalensek voltak a József Attilához írt (vélhetően hiteles) levelei is. Ha ugyanis jó szemmel nézzük a dolgot, azt mondhatjuk, hogy szép, jelképes, megható gesztus a volt rajongó, a régi kedves részéről az életművet visszajuttatni ahhoz, aki létrehozta, bezárni a (bűvös) kört, és önmagával megajándékozni a halott költőt, aki már „nem közöl, nem, közölhető"… Ha viszont „rossz szemmel nézzük" Eisler Klárának ezen ténykedését, úgy is értelmezhetjük a „mágikus szertartást", mint ami arra irányul, hogy ne csak a költő, de az életmű is végképp oda kerüljön, ahová való, a sírba: halott költő mellé ugyanis halott életmű illik, a poétával az életművet is el kell temetni stb…

Hasonlóképpen ellentmondásos érzések uralkodnak el az emberben, ha az alma József Attila sírhantjába való temetésére összpontosít. Egyfelől ugyanis helyénvaló, hogy a „szeretők" gondoskodjanak kedvesük másvilági élelmezéséről (alma esetében a testi, könyvnél a szellemi táplálékról). Ezen a réven haláluk után is élőnek élhetik meg az elhunytat, másfelől viszont az archaikus észjárás, az analógiás, babonás gondolkodás logikája az almát misztifikálja és a bűnnel, a bűnbeeséssel, a tiltott tudással, titkos szerelemmel társítja. Ebben az olvasatban egy esetleges (még a halottnak is) ártó szándék lehetősége is felmerül a mindig kételkedő és gyanakvó kommentátorban…

Eisler Klára utolsó levelében azt kérdezi József Attilától: „…gondolod, hogy most is nő még virág a sírhanton?![290] Ha utat engedünk szabad asszociációinknak, akkor gondolhatunk még arra is, hogy a „nő", a „virág" azon a bizonyos sírhanton, József Attila sírjának hantján (honán?)

[290] Stoll Béla i. m. 586. (721. sz. levél)

Flóra. Ezt a „nőt”, ezt a „sírhantvirágot”, vagyis Flórát lenne hivatva az elültetett almából majdan kisarjadó és almafává terebélyesedő növény beárnyékolni. Eisler Klára e szerint a szereposztás szerint természetesen az első asszonyt, Évát testesíti meg, aki alma formájában temeti el magát, és mint Ádám (Attila) oldalbordája „hajt ki a földből”, és válik az édenkert (temető) közepének (vad)almafájává.

A Flóra-versek tanulsága szerint a „Kozmosz Virágával” köttetett égi nász a világ rendjének kozmikus helyreállítását szolgálja. Eisler Klára „almaültetési akciója” viszont valamifajta alvilági, síri egyesülést sejtet, de azt is megengedi, hogy ennek a „fekete szerelemnek a gyümölcsei”, a vadalmák már a földi világ m(M)érlegét tartsák egyensúlyban.

József Attila 1921. április 12-én (Gyula napján – Illyés Gyula november 2-án, halottak napján született), egy nappal a saját születésnapja után, a következő verssel lepi meg magát, Eisler Klárát és a világot:

Szeretném, ha vadalmafa lennék!

Szeretném, ha vadalmafa lennék!
Terebélyes vadalmafa;
s hogy testemből jóllakhatna
minden éhező kis gyermek
árnyaimmal betakarva.

Szeretném, ha vadalmafa lennék
s minden egyes árva gyermek,
ha keserű könnye pereg,
felkeresné s könnyeivel
öntözné meg a tövemet.

Szeretném, ha vadalmafa lennék
mi ha majd egykor kiszárad
és a télapó kivágat,
lángjaival felszárítná
könnyeit a bús árváknak.

S ha csakugyan vadalmafa lennék
volna öröm a földön és
sehol semmi bú, szenvedés
s a mosolygó fejeket nem
bántaná az elköltözés.

Talán megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy a mitikus József Attilának (nem csak az embernek) szüksége volt (már csak az egyensúly miatt is) egy olyan nőalakra, archetípusra, aki mindenben ellentettje („negatív kiegészítője”) az idealizált Flórának. Eisler Klára a „nőördög”, a boszorkány ősképét testesítette meg József Attila mitikus drámájában, és mint ilyen, valójában Flóra méltó riválisa, vetélytársa volt: transzcendens, deidealizált, láthatatlan, mégis mindig, mindenütt jelenlevő, ártó-gyógyító, átható röntgensugárként.

Érdekes, hogy Flóra támogató, de mégis hideg távolságtartása és nevének József Attila számára tetsző, költői, katarktikus kicsengése milyen

ellentétben volt Eisler Klára vérbő, tüzes, szenvedélyes, odaadó, feltétel nélküli, szerelmes temperamentumával, ill. nevének „hideg fényével". Egy dologban azonban hasonlítottak: mindketten (mai szóhasználattal élve) egészségügyi dolgozók voltak, vagy ahogyan József Attila nevezte őket: ápolónők.

Nem véletlen, hogy József Attila a két nőt, az élet és halál istennőit emberként is és költőként is igyekezett gondolatban, szóban és cselekedetben egybegyúrni, ötvözni, maga előtt is és a világ előtt is. Erre utalnak Vágó Márta visszaemlékezései is:

„Aztán a tükör elé állt. – Te, én öregszem – mondta, és igen közelről, élesen nézte magát. Egyszerre megfordult, és minden átmenet nélkül átnyalábolt, rá akart venni, hogy ott, a szanatóriumi ágyba feküdjek le vele, nem baj, hogy benyithatnak… – Hát akkor megcsallak az ápolónővel – mondta. – Azok azért vannak itt – tette megint hozzá fontoskodó hangon –, különben hogy lehetne meggyógyulni? (…) Kijött, és az olvadó hókupacok között járkálva, miközben a bádogereszből csurgott a hólé, kezdte mondani, hogy verse van készülőben, és elmondta a Flóra-hexameterek első sorait. Aztán így szólt:

– Nem neked írom… (…) van itt egy ápolónő, akit Flórának hívnak, ez nagyon szép név, gyönyörű tradíciói vannak. Azt hiszem, ezt a nevet fogom választani, ehhez fogok verseket írni. (…) Kiderült, hogy nem ápolónő, de Flórának hívják. Azonfelül, hogy nem ápolónő, semmit sem tudtak róla. Pali kifejtette, hogy még az sincs kizárva, hogy csak képzelt alak."[291] József Attila ugyanezekkel a szavakkal jelentette be Szántó Juditnak az *Óda* megszületését, Marton Márta „színrelépését"…

Flóra valóban képzelt alak, és két ősképből tevődik össze: Kozmutza Flórából, a Kozmosz Virágából, a Tejútistennőből az egyik oldalon, és Eisler Klárából, a Hideg Fényből, az alvilág istennőjéből, a fekete, de mégis láthatatlan és ismeretlen X-ből a másik oldalon.

Érdemes erről a dologról magát Flórát, vagyis Illyés Gyulánét is megkérdeznünk:

„Április elejére már kezdett elterjedni nemcsak Attila barátai között, de a tágabb irodalmi körben is, hogy »van valakije«. Megjelentek a versek. Ő rejtélyesen viselkedett. Egy Klára nevű Siesta szanatóriumi nővérre gondoltak leginkább, akit Attila előző kezelése alkalmával, 1936 végén vagy 1937 elején (?) ott ismert meg. Ha József Attilát faggatták,

[291] Vágó Márta i. m. 338–341.

hallgatott vagy kijelentette: nem hajlandó nyilatkozni. Erről többször mosolyogva, szinte büszkélkedve beszélt, örült, hogy milyen sokan érdeklődnek iránta, kíváncsiak rám. »Sokan szeretnék, ha nagyon boldog lennék.« Hogy a találgatásoknak, szóbeszédnek végét vessük, azt ajánlottam, írjon egy »alibi« verset, írja le »Flórát« teljesen ellentétesnek velem, vagyis nagyon kövérnek, nagyon feketének. Kitért előle: »Nem tudok én hazudni versben.« A figyelem egyébként később valamennyire elterelődött rólam, és sikerült hosszabb ideig háttérben maradnom…"[292]

Flóra, a sorsanalitikus-növendék kiváló, József Attila sorsába magát beleérző, beleélő képességét bizonyítja, hogy megérezte: a költőnek szüksége van egy „alibire", képzelt alakra, aki teljesen ellentétes vele (mármint Flórával).

Talán nem tévedünk, ha megkockáztatjuk azt az állítást, hogy mindkét „ápolónő" pontosan és világosan érezte küldetését, helyét, szerepét, sorsát a költővel, a mitikus József Attilával való kapcsolatban, de kifinomult érzékenységükből eredően egymással, pontosabban az önmagukban lakó másikkal is szembesültek József Attila révén, aki megteremtette, és (ápoló)nővéreivé, nőivé avatta őket egy személyben…

Kozmutza Flóra és Eisler Klára úgy folytak egymásba, mint József Attila és Illyés Gyula, mint a Sió és a Kapos, de mégis csak egy-egy néven folynak tovább: Flóra, Attila…

Ahogy Flórának és a Flóra-verseknek is megvoltak az előképei a még fiatal (és mit sem sejtő) költőben (lásd az idevágó részeket fent[293]), úgy Eisler Klára ősképe is felvillan József Attila pályájának, költői kibontakozásának kezdetén, méghozzá Makón, 1924 májusa és 1925 szeptembere között. Saitos Valéria, a Ria-versek ihletője ugyanolyan titokzatos, rejtélyes alakja József Attila mitikus életének, mint a kolozsvári lány.

„Saitoséknál lakott az Erdélyből menekült román lány, Valéria, akit a háború alatt családtagként befogadtak. Valójában Saitos Gyula élettársa volt, de ezt titkolták. (Saitos Gyula volt a Makói Friss Újság főszerkesztője, akivel József Attila baráti viszonyban volt. – H. I.) (…) Valéria a legyöngült Saitos szülőket addig kérlelte, gyötörte, sőt már verte is, még nevükre nem vették. (…) Pop Valériából, a román pópa leányából, Saitos Valéria (1909–1980) lett.[294]

[292] Illyés Gyuláné i. m. 20–21.
[293] 88, 95. oldal
[294] Tóth Ferenc 2005. 154.

„Ria – a keresztnév Saitos Valériát fedi – talán a legszebb, legizgatóbb, legérzékibb nő azok közül, akiket József Attila megszeretett Makón. Voltaképpen azt sem tudjuk, kicsoda. (…) Fekete haja, sötét izzású fekete szeme, pompás alakja, intelligenciája és érzékenysége joggal nyűgözhette le Attilát."[295]

Ezúttal is a József Attilánál már elvárt és megszokott névváltás az, ami azonnal szembetűnik, mintha a költő arra szakosodott volna, hogy csupa nevet cserélt szerelmet-múzsát válasszon magának, ihlete forrásául: jelen esetben egy olyan Valériát, aki eredetileg nem Saitos, hanem Pop.

Szinkronicitás tekintetében azonban mégsem az a „József Attila-i névvesztés, névváltás, névvarázs" stb. az, ami igazán elgondolkodtató Saitos Valéria esetében, hanem az a tény, hogy *Ria* egy egy román pópának volt a leánya, ahhoz hasonlóan, ahogy Eisler Klárának is egy (akkor már sajnos román – ti. állampolgárságú) zsidó pap, maga a kolozsvári főrabbi volt az édesapja. Ez a szinkronicitássor úgy teljes, ha nem feledkezünk meg a Kozmutza családnévről sem, amely két személyt, József Attila életének két meghatározó emberét, archetípusát rejti: egy román papét (Kozmuca pópáét) és egy románosan hangzó vezetéknevű nőét: Flóráét. A neveknek, és (apjából fakadóan) a románságnak is jelentőséget tulajdonító (mitikus) József Attila számára is, mint most nekünk (archaikusan) logikusnak tűnhet, hogy Flóra annak a bizonyos Kozmuca nevű román pópának a leánya, aki görögkeleti hittanra meg sakkra tanította József Attilát, és anyagilag is támogatta.

A három nő: Valéria, Klára és Flóra tehát úgy hozhatók (József) Attila nevére (közös nevezőjére), hogy hegyről-végről mindhárman „román papok" leszármazottai, vagyis „papleányok".

Hogy a sors, a szükséges véletlen volt-e a rendezője ezeknek az egybeeséseknek, vagy József Attila „játszott rá" a dolgok kimenetelére, talán nem is annyira fontos. Elképzelhető viszont, hogy a mitikus József Attilának nem lehetett mindegy, hogy milyen családból választ magának menyasszonyt. A szinkronicitás „tett róla", hogy esetünkben a három arajelölt papi családból származzék.

De vajon miért kell (József) Attilának „papleány" (mitikus értelemben)? Tekintettel arra, hogy az Attila névnek van *atya, atyácska, szeretett atyánk* jelentése is, mint ahogy a *pap* szavunk is idősebb személyre utal (pap, papa, pápa, apa), de a pap egyben az Isten (Krisztus) személyét

[295] Szabolcsi Miklós i. m. I. 416.

is képviseli (annak követe), logikusnak tűnik (legalábbis a mítoszok logikája ezt diktálja) ez a „papi kaszton" belüli, de Istentől-Krisztustól sem távoli párkeresés, párra lelés…

József Attila vonzódása, szimpátiája a románsághoz, a román nyelvhez (különben nem beszélt románul) apja (bizonyos fokú) román voltából eredően a formális pszichológia szerint teljesen érthető, természetes, és (mint látjuk) ezúttal is tetten érhető. Elképzelhető, hogy József Attilában voltak, lehettek olyan, a nemzeti identitásra vonatkozó nyitott, megválaszolatlan kérdések, amelyek lelki konfliktusokat (nemzeti identitászavar?) okozhattak úgy a fiúban, mint az érett férfiban. A magyar nemzet iránt érzett elkötelezettsége, küldetésérzése, a magyarság sorsának mindenkori számontartása, a hun Attilával való azonosulás stb. feltételezhetően szembe került (kerülhetett) egyes alkalmakkor (pl. Erdély Romániához való csatolása stb.) azzal, hogy apai ágon maga is román származású volt.

A mitikus József Attilát viszont a jelek szerint nem foglalkoztatta sem apja, sem a maga románsága, annál fontosabb lehetett viszont a görögkeleti vallás, noha (mint tudjuk) József Attila nem gyakorolta, tételesen sem ennek, sem más vallásnak nem volt aktív részese. Nyilvánvaló, hogy a görögkeleti vallás is egyfajta vállalt József Áron-i öröksége volt József Attilának, amelyet élete végéig őrzött magában, és amelyet az 1937-ben írt *Curriculum vitae*ben is fontosnak tart megemlíteni. Hogy József Attila archetípusi énje miként kapcsolódik közvetlenül vagy közvetve Közel- és Távol-Kelethez, vagyis a költő „keletről-jöttségét" (Csontváry és Bartók „keletről eredő barbárságával" együtt) korábban már kifejtettük. Ezúttal arra vagyunk kíváncsiak, hogy van-e, lehet-e valamiféle kapcsolata, köze a mitikus József Attilának a görögökhöz, a görögséghez, a görög *ethos*hoz (bölcselethez)…

Egy levélből idézünk részleteket, amelyet József Attila írt Vágó Mártának, 1928. október 10-én.

„Földecském, kicsim, aranyom (…)

Nyüzsög a boldogság bennem
a napfény se fér be tőle,
lecsurog szakállam
fonatán a lábaimra.
Kalapom, repülj a mennybe (...)

Édes szerelem, az ember egyszerre él az életben és az örökkévalóságban, és ha ezt tudja, akkor könnyen választhat, azazhogy azonnal rátalál az

Ethoszra: mindent úgy tegyen, mintha csak egy élete volna, éspedig nem történeti, hanem örökkévalósági, tehát lehetőleg ne fizikai, hanem szellemi, fizikai csupán annyi, amennyi saját egyéni történeti életéhez szükséges. (…) …nem akarom, hogy »forradalmár« légy a szó politikai és történelmi értelmében, mert a kettő, egykutya. Mindkét esetben megölöd belső látásodat külső káprázat kedvéért, tehát tulajdonképpen nemhogy hozzásegítenéd az embereket örökkévalóságukhoz, tehát az igazsághoz, testvériséghez, egyenlőséghez és szabadsághoz, hanem föladván a magadét, mindezt hátráltatod. (…)

Itt vagyok a Magyar Koronában…"[296]

És valóban, (József) Attila „itt van" a Magyar (Szent) Koronában, amelynek alsó részét, abroncsát (helyesen, de inkább helytelenül) szokás görög koronának (corona graeca) is nevezni.

Be kell látnunk, hogy a mitikus József Attila mást lát, másról ír, más tudatállapotban van, ha történetesen (a) *Japán*ban (vagyis keleten) tartózkodik éppen, és mást, ha igazi törzshelyén, a *Magyar Koroná*ban trónol. Mártát (akinek – mint tudjuk – Szűz Mária az előképe), aki (éppen) nem a saját földjén, Magyarországon tartózkodik, hanem külföldön van (Anglia) „Földecském"-nek szólítja (tudjuk, Vágó Mártának „szentelte" József Attila a Hazám című versét), „aranyom"-nak nevezi (ara = arany?)…

A Magyar Szent Korona eredetileg Szűz Mária aranykeretbe foglalt zománcképét is magába foglalta, jelenleg viszont ezen a helyen Mihály, a rómaiak Krisztusban hívő császára, a *Dukasz* lóg ki Szűz Mária foglalatából. (VII. Dukasz Mihály, bizánci császárról van szó, 1070–1078.)

József Attila levélhez mellékelt (rögtönzött) verse olyan „fejrevalót" (kalap) emleget, amely a mennyel van kapcsolatban, ugyanakkor a költő (boldogságában) a Nap fényét szakálla fonatán csurgatja le lábaira. Tudnunk kell, hogy a Magyar Szent Korona (amely beavatási korona, és hagyományosan és a világon egyedülállóan nem tárgyak, hanem személynek, élő minőségnek tartandó) a felső rendet (a menny rendjét) hozza le a rajta szereplő Krisztus (fiú-isten) révén a földi világba, más szóval a Világ Világosságát vezeti le a mindenkori királyba (a koronázási beavatás során), és rajta keresztül a népbe, az országba.

A korona is (a rajta szereplő személyek által) és a király is (a korona által) az „örökkévalót", vagyis a fényt („Világosság Világossága") közvetíti felénk, emberek felé, és ennek a „lehozott világosságnak" megnyilvánulási

[296] Vágó Márta i. m. 178–182.

formája az „Ethosz” (erkölcs), amely mint igazság (Napja), testvériség, egyenlőség, szabadság ölt konkrét formát az életben, mint társadalmilag elfogadott és helyesnek ítélt szabály, magatartás, irányelv stb…

Miután tehát ebben a bizonyos levélben Attilánk részletesen elmagyarázza Mártának (aki, tudjuk, nincs a Magyar-Szent-Koronában, hiszen külföldön tartózkodik) az „Ethosz”, az „élet” és az „örökkévalóság” közötti kapcsolatot, szerényen megjegyzi, hogy a „Magyar Koronában” van.

Ezek után nem marad más hátra, minthogy utánajárjunk annak, hogy hol is van (József) Attila a Magyar Koronában, merthogy ott van, annyi biztos, hiszen a költő, mint azt már jól tudjuk, nem hazudik…

A Magyar Szent Korona abroncsának zománcképein a görög(keleti) egyház, a bizánci birodalom (ugyanakkor az egyetemes kereszténység) szentjei, vértanúi láthatók, a feliratok pedig görög betűkkel íródtak, görög nyelven olvashatók. Ami most számunkra fontos, az nem más, minthogy a két arkangyal (Gábor és Mihály), valamint a két katonaszent (Szent György és Szent Demeter) társaságában ott találjuk a két orvos vértanút is: Kozmát és Demjánt, akik minden bizonnyal a király testi-szellemi-lelki épségén, egészségén őrködtek, és ikertestvérek lévén, maguk is egy egységet jelenítettek meg a koronán. A Kozma név számunkra és József Attila számára is ismerősen cseng, hiszen (majdnem) úgy hangzik, mint a Kozmutza. Kozmuca, a görögkeleti pópa, az ifjú József Attila istápolója, gyámolítója volt, de a „három (ápoló)nő(vér)”, ill. kettő (hiszen Flóra és Klára egynek számít, vagyis: „Flóra-Klára” és Ria) is a költő „egészségének az ügyét” szolgálták, mint potenciális feleségek. (Később még kitérünk arra, hogy József Attila *Riának hívom…* kezdetű versében a román pópa lányáról, Saitos (Pop) Valériáról úgy ír, mint akit „röntgenfényből” faragtak, és átsugárzik a falakon és a szavain…)

A Magyar Szent Korona „iker-orvospárja”, Kozma és Damján tehát egyfajta átfedésbe, megfeleltethetőségbe, szinkronba hozható a mitikus (értsd: örökkévaló) József Attilát, vagyis a költőt „kezelésbe vevő” Flórával (a pszichológussal, sorsanalitikussal, gyógypedagógussal), ill. Klárával (a röntgenasszisztensnővel), valamint Riával, akit szintén „röntgenfényből faragtak”, mint Klárát (még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a Klára név fényest jelent).

A Magyar Szent Korona felső részén, a keresztpántokon (ezt szokták helyesen, de inkább helytelenül latin koronának nevezni: corona latina) nyolc apostol szerepel (János, Péter, Jakab, Pál, Bertalan, András, Tamás és Fülöp). A két keresztpántot összetartó aranylemez foglalatában „fölül

pedig a Nap és a Hold, a nappal és az éjszaka, a világosság és a sötétség jelei között jelenik meg a Pantokrator (világmindenségen uralkodó – H. I.), nincs névfelirata, ami egyértelműen arra utal, hogy itt az első gesztusában megjelenített teremtő erő, vagyis az atyai tulajdonságrendszer jelenik meg."[297]

Helyben vagyunk: Attila (most) azt jelenti: atya, atyácska, aki egyszerre személyes és végtelen, mint József Attila verseiben az Isten: „egyszerre él az életben és az örökkévalóságban", mint (József) Attila a Magyar (Szent) Koronában…

Az alsó koronarészen, az elülső pártázat középső elemében is egy Pantokrator zománcképe van befoglalva, aki nem más, mint Krisztus, a világ uralkodója, trónon ülve, a királyi jelvényekkel, ami ezúttal egy könyv: „Alul a föld felé közvetített, emberszabású, a Fiúban testet öltött teremtőerő jelenik meg, amire egyértelműen utal a mellette lévő két névjel, az IC és az XC."[298] Ezúttal is jó helyen járunk: József Attila és a „háromszemélyű Isten" „Fiú"-ja egy és ugyanaz a személy, („a lázadó") Krisztus…

Egyes vélekedések szerint a Magyar Szent Koronán, annak abroncsán, a hátul lévő pártán (ahol egykor Szűz Mária zománcképe volt látható a foglalatban), a párta tetején, eredetileg egy liliomos, kereszt alakú szentlélek jelkép helyezkedett el, amelyet feltehetőleg 1551-ben távolítottak el.[299] Az Atya és a Fiú mellett (akik feltűnően hasonlítanak egymásra) ezek szerint a (hiányzó) harmadik isteni személy, a Szentlélek is képviseltette magát, és szervesen a Magyar Szent Korona képi programjába illeszkedett, méghozzá a legmegfelelőbb helyen, Szűz Mária felett „lebegve", mintegy a Szent Szüzet megszállva. A keresztény liturgiában a Örök Ige a Szentlélek által testesült meg, és született Szűz Máriától. József Attila a következőképpen fogalmazza meg ugyanezt, mintegy (ön)magát is definiálva az Óda című versében:

Óh, hát miféle anyag vagyok én,
hogy pillantásod metsz és alakít?
Miféle lélek és miféle fény
s ámulatra méltó tünemény,
hogy bejárhatom a semmiség ködén
termékeny tested lankás tájait?
S mint megnyílt értelembe az ige,
alászállhatok rejtelmeibe!…

[297] Pap Gábor 1997. 15.
[298] i. m. 15.
[299] Lásd: Csomor Lajos 1996. 572.

Ahogy a mitikus József Attila Óda című versében egyszerre van jelen (térben és időben) atyai, fiúi minőségben és „szállja meg" (Szent)lélek alakjában a Szent Szüzet (Marton Márta-„édes mostoha"-anya), ugyanúgy „lakja be" költőnk a Magyar Szent Koronát, mint élő minőséget a Szentháromság nevében: három személyű (személyes?), de egylényegű Istenként, megmaradván továbbra is (József) Attilának…

A Magyar Szent Korona (hagyományosan) élő volta nemcsak abból a tényből ered, hogy élőlények szerepelnek rajta (emberek, állatok, növények), hanem abból is, hogy sorsa, története, állapota szorosan egybefonódik (szinkronban van) népe és országa mindenkori élethelyzetével.

Ugyanezt mondhatjuk el József Attiláról is mint élő emberről és költőről, aki az örökkévalóságban él (ő a mitikus József Attila), érzékenyen jelzi népe és az emberiség, hazája és a világ mindenkori létállapotait, életerejét. Attilánk mint az élet megtartója koronánkban is szavatolja annak visszatérő, új életerejét, fényét, mint ahogy az élő korona is élteti megtartóját, aki él és élni akar…

„II. József, aki, mint tudjuk, nem koronáztatta meg magát, tehát nem kötötték a magyar törvények, egyszerűen rendeletileg kiviteti az országból a Koronát. Ez 1784-ben történik, és attól fogva egészen hazahozataláig, 1790-ig semmit sem tudunk róla. Ez alatt – és csakis ez alatt az idő alatt! – lehetett rajta képeket cserélni, anélkül, hogy a nemzetnek tudomása lett volna róla."[300]

Ha tehát a fenti idézet értelmében (és paradox módon éppen egy második – értsd: másik) Józsefhez köthető Szűz Mária eltűnése-eltüntetése, akkor (a mitikus logika analógiája értelmében) azt csakis egy József (Attila) találhatja meg, és hozhatja újra a „képbe", a Magyar Szent Koronába. Költőnk maradéktalanul eleget is tesz küldetésének, megleli, akit keresett:

Már nem képzelt ház üres telken,
csinosodik, épül a lelkem,
mivel az árnyakkal betelten
a nők között Flórára leltem. (Megméressél, részlet)

A képzelt ház és az üres telek ezúttal Szűz Mária helyét jelöli a Koronán. Ezt a házat jelenleg Dukasz Mihály „lakja", úgy is mondhatnánk, hogy ideiglenesen egy bizánci császár tartózkodik Szűz Mária házában, hazá-

[300] Pap Gábor i. m. 19.

jában. A csinosodó, épülő lélek nem lehet más (ebben az összefüggésrendszerben), mint a (szintén eltüntetett) liliomos kereszt alakú szentlélekjelkép, Szűz Mária pártájának tetején…

A mitikus József Attila Flórában Szűz Máriát lelte meg (őt kereste egész életében), az (Isten)anyát, Magyarország patrónusát, és ezen a réven helyreállította a rendet a Magyar Szent Koronám is. Szent István koronáját , a Magyar Szent Koronát (talán?) a hun Attilától örökölte, a korona révén az országot és a magyarságot Szűz Máriának ajánlotta fel. A koronán, a hazán és a népen ejtett sebeket a jelek szerint egy régi-új Attila tisztje orvosolni, de „közös dolgaink rendezése" már nemcsak rajta áll: „ez a mi munkánk; és nem is kevés."

Tudnunk kell, hogy a Magyar Szent Korona felső részén, ahol a keresztpántok találkoznak, a felső Pantokrator zománcképén szabályos kör alakú nyílás található, ebbe illeszkedik a korona keresztjének „csapja", vagyis az Atya egy „alsó kereszten nyugszik" (ti. a keresztpántokon), de testének „sebéből" is egy kereszt „nő ki" a magasba.

„Előfordult, hogy kéziratait a költő nem írta alá, de a szöveg aljára kitette az általa gyakran használt egyezményes »vége« jelet, a kettős keresztet."[301]

Mint korábban már többször is elmondtuk, ez a véget jelentő kettős kereszt József Attila halálának pillanatában „magától előáll", kirajzolódik a közút és a vasút kereszteződésében. Arra is utaltunk már, hogy a halott költőt ennek a kereszteződésnek (keresztnek) a közvetlen közelében fektették Nagy-Magyarország (fehér kövekkel kirakott) térképére (a Kárpát-medencére), és takarták le Nagy-Magyarország (vasúti) térképével. József Attila (halálos) sebét a testén áthaladó vonat „ütötte", vagyis fogalmazhatunk úgy is, hogy a költő (második?, valódi?) keresztje, amit lelkében hordozott, és testén cipelt, maga a vonat volt:

Vasútnál lakom. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy' szállnak fényes ablakok
a lengedező szösz-sötétben.
Így iramlanak örök éjben
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
és könyöklök és hallgatok.

(Eszmélet, XII. versszak)

[301] Szántó Judit i. m. 252., Képmelléklet, *A nemzeti szocializmus* kézirata

Lassan tehát „magától előáll", kirajzolódik Balatonszárszón is a Magyar Szent Korona „átütött testű" Atyácskája, aki a keresztútnál fekszik a Kárpát-medencén (-medencében), de felette is a Kárpát-medence lebeg, testéből pedig a maga keresztje, a vonat „indul" egyenesen (de inkább ferdén, hiszen Attila – ha csak egy szemernyit is, de – módosított a pályáján): hová is? Hát persze, hogy Magyarországra, de „Magyarország messzire van…"

Magyarország messzire van.
Magyarország hegyeken túl van.
Onnan, rigókkal, éneklőkkel
jönne rövidkeszoknyácskában,
hajnal volna,
szellős,
világos,
szép, tiszta üllők csengenének.

Uram, nem látta Magyarországot?
Tudom, nehéz a nyelve.
Tudom, nehéz a szívem.
Uram, nem látta Magyarországot?

Lányok, sokan, szaladnak,
akár a reggeli szél,
hajuk lobog a keleti égen.
Ő pedig kövér kalácsot fon,
karcsúbb ő a liliomillat estéli árnyékánál.

Uram, nem látta Magyarországot?
Ott ősz van,
kicsike kertjeinkbe
zörgő, száraz virágot ültet
az Úr.

A verset a költő valószínűleg Riának írta, aki (tudjuk) erdélyi román lány volt, onnan jött Makóra az I. világháború alatt. Mondhatnánk úgy is, hogy Riát annak a háborúnak a szele sodorta Makóra, amelyben Magyarország elvesztette területének csaknem háromnegyedét (71%-át), lakosságának pedig majdnem kétharmadát (64%-át). Lehet, hogy Ria az a Magyarország, *aki* messzire (a hegyeken túl) van, és *aki* (fiatal lányként) rövidke szoknyácskában jönne (vissza) az éneklő rigókkal? Lehet, hogy karcsúsága: a „megkarcsúsított" ország; liliomillata: a Szent Szűz, Mária (Ria), a mindenkori Magyarország (égi) királynője; az árnyék pedig a jövő (pl. a második – számunkra szintén vesztes – világháború) árnyéka? Bárhogy legyen is, a *Ria* becenév (durván) úgy aránylik a *Mária* névhez, mint Csonka-Magyarország a Kárpát-medencéhez…

„Egyre nyomorúságosabb lett az élete. Szánalmas szegénységben tengődött. Istápolói kihaltak. Utolsó éveiben a vihar által letöredezett ágakat vonszolta haza, hogy a tejet fölforralhassa. (…) …évtizedek óta magányosan, zárkózottan, a városi segély szűkös forintjaiból éldegélt."[302]

[302] Tóth Ferenc i. m. 154–155.

A fenti idézet Saitos Valéria életének utolsó évtizedeit, éveit, napjait festi le plasztikusan. József Attila, Magyarország messzire van… kezdetű versének utolsó versszakában nemcsak egykori szerelme sorsát látta előre, de ezzel a „Ria-sorssal" szinkronban pontosan megfogalmazta költeménye végén az ország (s talán a világ) jövőjét is…

De ne feledjük, az Úr, aki „kicsike kertjeinkbe / zörgő, száraz virágot ültet", az ország (s talán a világ) Flórájának magvait is elhinti egyben, amelyekből, ha megerednének az ég életvizét, élet megtartóját, Attilát magukba foglaló termékeny csatornái, újra világosság fakadna: „hajnal volna, / szellős, / világos, / szép, tiszta üllők csengenének."

Most pedig térjünk vissza ahhoz a Riához, akiről megállapítottuk, hogy sok vonásában emlékeztet Eisler Klárára. Szépsége, érzékisége, izgató volta, fekete haja, sötét-izzó szeme, karcsú alakja, intelligenciája, érzékenysége, mind-mind olyan testi-szellemi-érzelmi kisugárzást sejtetnek, mint amilyennel Eisler Klára is rendelkezett, nem is beszélve arról az egybeesésről (már szóltunk róla korábban), hogy mindketten pap leányai voltak. Saitos Valéria: Naplójegyzetek József Attiláról című írásából érdemes kiemelni néhány passzust, amelyek tovább erősítik azt a megérzésünket, hogy valamilyen ismeretlen, láthatatlan (fény)sugár (pl. röntgen) nyalábja révén a két „papleány" egymásról akkor (és talán azóta sem) mit sem sejtve, József Attilán keresztül „üzent egymásnak"…

„Így indulunk el a Kálvária, Sírkert és a Kisfaludy utcákban. (…) Egyszer az Attila utcában sétáltunk. Én szándékosan választottam ezt az utcát, hogy Attilának kedveskedjek. Amint beértünk a kis csendes utcába, vártam a hatást, hogy mit szól, vagy legalább észreveszi-e, de hasztalan volt, mert nem vette észre. Amikor végre megsokalltam, azt kérdeztem Attilától:

– Tudja, hogy milyen utcában járunk? Rám nézett.

– Sejtelmem sincs – volt a válasz.

Engem pedig módfölött bosszantott, hiszen az neki szólt. Azt hittem, örülni fog. Furcsa választ kaptam:

– Nem szeretem a nagy embereket, különösen az ilyen nagy embereket – mondta meglehetős hetyke hangon, és fejét rázta. (…) …sokáig szótlan volt, de amikor kiértünk, és meglátta az almafák virágait, mintha csak átformálták volna, Attila az almafa-virágot szerette a legjobban, egyik fától a másikhoz ment, és alig hallhatóan suttogta: »Ria! Ezt nézze meg«. Gyönyörködtünk a gyümölcsfák virágában, csodálatos illatában.

Leszakított egy fürtöt, amelyen rózsaszínű bimbó volt. Nekem adta. Éppen olyan, mint maga – mondta. A virágfürtöt, amint hazaértem, lepréseltem. Ma is megvan borítékban, egy másik szál virággal. Ezt a másik virágot már nem Attilától kaptam, Attila sírjáról küldték nekem. A borítékra ezt írtam: *Attilától 1924. május,* s a másik felírás: *1944. május*. Így találkozott két szál virág. (…) Megtörtént, hogy beszéltem Petőfiről, és dicsértem a csizmáját. Egy napon Attila megjelent legnagyobb meglepetésemre csizmában. (…) Mintha csak ma történt volna, olyan világosan előttem van, ahogy megérkezik délután a Kálvária utcai lakásunkra. (…) …volt (…) kínosabb jelenet is. Megtörtént, hogy amint Attila megérkezett, az egész család feltűnően fogta magát, és el készült, nekem is menni kellett hazulról, rendszerint anyámmal a temetőbe. (…) Attila a sorompónál várt, úgy helyezkedett el, hogy végig lehetett látni a Szegedi utcán, amikor meglátott, messziről elébem sietett. (…) …a szokott helyen várt, a sorompónál."[303]

Ria is egyfajta „halálangyali" szerepkört kapott a sorstól, hasonlóan, mint Eisler Klára. Nem véletlen tehát, hogy a „halál utcáin" (KálvaRIA, Sírkert) sétálgatott Attilával, és házuk is a temető melletti Kálvária utcában volt, valamint hogy anyjával a temetőbe menekült Attila elől, ha úgy hozta a sors. Az „élet utcájában", az Attila utcában csak egyszer fordultak meg, jellemző módon Attila (sajátosan-sajtosan) tiltakozott: nem a hun Attilára volt (igazán) féltékeny, amikor „elszólta magát", hogy az ilyen nagy embereket nem szereti. Szunnyadozó mitikus énjét jobban zavarhatta az, hogy az „attilai életutat, a halál angyalával járja"…

Az állandó találkahely, a (vasúti?) sorompó mindennél beszédesebb… A legszebb, legmeghatóbb szinkronicitás azonban mégis az almafavirágokról szóló naplójegyzetből sugárzik annál is inkább, mert szinte közvetlenül a kolozsvári lány „sírkerti almaültetésére"[304] tereli a figyelmünket, József Attila sírhantján, Balatonszárszón, 1939-ben.

Vegyük sorjában: Ria Attilától kapott (almafa) virága Klára „(sír)kertjében", a Siestában fordul termőre. A szerelemgyümölcsöt Klára (maga helyett) elülteti halott szerelme sírhantjára, és ezzel új életre kelti. Az „Attilából kinövő" almafa virága visszaszáll Riához (Riára), s a virágkoszorú így kerekedik egésszé és kapja meg végleges, flórai arculatát… Így működik a szinkronicitás annak ellenére is, hogy tudjuk:

[303] Tóth Ferenc 2006. 36–44.
[304] Lásd fent, 349. oldal

Saitos Valérie gyakran hagyatkozott a képzeletre, amikor felidézte Attilával kapcsolatos emlékeit (egy idő után már csak az emlékeknek, emlékekből élt, pontosabban ezek éltették). József Attila 1944 májusában már a budapesti Kerepesi úti temetőben nyugodott, és almafák sem nőttek a sírján, sem Balatonszárszón, sem Budapesten. Mégis: szerette a virágot: rossz ember nem lehetett…

„Petőfi csizmáival" maradtunk még adósok. Petőfi Sándor „hétmérföldes csizmájában" nem lépett hatalmasabbakat: életbe, költészetbe, halálba, mint (Eisler Klára levele tanúsága szerint: „Kicsi vagy, kedves Költőm, de a lépteid hatalmasok!") József Attila. Klára egy másik levelében Szendrey Júliának „mondja magát", talán arra utalva, hogy József Attilát is ennek megfelelően Petőfi Sándornak tartja, mind az életben, mind a költészetben, mind a halálban…

József Attila Riának írott versei közül (csak egynéhány van belőlük) talán a Riának hívom… kezdetű költeménnyel és néhány kommentárral zárnánk Saitos Valéria és József Attila titokzatos, mitikus és sok tekintetben a jövőbe mutató kapcsolatának feltárását.

Riának hívom őt,
de éppúgy mondhatnám sónak, vagy villámnak is.
Sok értelmetlen dolgot csinálunk, azt mondjuk rá,
hogy szép s azután kiejtjük kezünkből.
Röntgenfényből faragták, átsugárzik a falakon és szavaimon.
Haj, de igen messze van.
Ha egyedül vagyok, odaül homlokom elé, nagyon fájhatok neki,
sóhajt s testemre hullajtja fájdalmait.

Csodálatos, hogy más nem vette észre feje fölött a
virágokat,
pedig én láttam, hallottam is, színes harangokat
dobálnak jobbra-balra,
belőlük mosolyognak föl jövőbeli gyerekei,
közöttük jár, nagy gonddal ügyel rájuk, de erről sem tud,
azt hiszi ilyenkor, hogy takarít, vagy hogy engem
kínál meg vacsorával.

Egy hangvilla két ága vagyunk
S mégis, ha egymásra nézünk,
Néha rekedten száll föl a szomorúság.

A „röntgenfényből faragott” Ria és a Siesta Szanatórium röntgenasszisztensnője, Eisler Klára ezek szerint nemcsak „romániaiságában” és papi családból való származásában egymás megfelelője (a testi, szellemi, érzelmi rokonság mellett), hanem abban is, hogy mindkettőjüknek köze volt az ismeretlenhez, és az X-sugárhoz. Ria esetében egyelőre maradjon titok, hogy miért faragta (faraghatta) József Attila a lány alakját röntgensugarakból.

A vers (és Ria) messzeségére (az 5. sorban) viszont részben már válaszoltunk, amikor a Magyarország messzire van… kezdetű költeménnyel kapcsolatban arra utaltunk, hogy (Pop) Valéria Erdélyből került Makóra az I. világháború ideje alatt. A „haj, de igen messze van” ezek szerint nem egy „hagyományos szerelmi panaszsor”, amelyben a „messzeség”, a távolság, az együtt nem levés sóvárgó sóhajként tör föl a szerelmes költőből a lány, vagyis szerelme, Saitos Valéria hiányából fakadóan. József Attilának a *Ria* név (szó) valószínűleg többet jelentett-jelenthetett, mint egy nőt (lányt), akibe történetesen szerelmes volt. Nemcsak József Attila hívta Riának Saitos Valériát Makón, hanem mások is. Hogy a költő külön utal a vers kezdő sorában arra, hogy Riának hívja, ez azt sejteti, hogy (más nevekhez hasonlóan) a névnek és a név mögött rejlő személynek költőnk különös jelentőséget tulajdonít, a kettő együtt egy új minőségnek, jelenségnek, fogalomnak a megnyilvánulása.

1918-ban Valéria (Nagy-)Magyarországról, Erdélyből (kis) Magyarországra került (Makóra), és azóta (a történelmi) Magyarország egyre messzebbre kerül (a csonka) Magyarországtól. Szétbomlott egy egész(ség), Erdély (és a többi elszakított terület) „bomlástermék”, ahhoz hasonlóan, mint pl. a *Ria* szó (név), amely a *Valéria* szó (név) „letört vége”, töredéke, darabja, „bomlásterméke”. De nemcsak a Valéria névnek becézett alakja a Ria, a Mária is Ria, ha „leszakítunk belőle egy darabot”. A Valéria (amely erőset, egészségeset jelent), ha „kipreparáljuk belőle” a *Riá*t, gyenge lesz, „beteg”, „felemás”, csonka stb., és egyre messzebb fog kerülni… Ugyanez történik Máriával – Szűz Mária országával is, ha „leRiázzuk”: elveszti egységét, egészségét, talán még a szüzességét is, eltávolodik önmagától, mint Magyarország Magyarországtól. Ezen a ponton nem tehetünk mást, minthogy (József Attilával együtt) szurkoljunk: Ria, Ria, Hungária!…

Ria tehát szó szerint és személy szerint is „fél”, amióta elvesztette valériaságát (de *pop*ságát is), máriaságát, Magyarország pedig akkor teljes, ha „Hun”-ostul, „ugor”-ostul „Ria”, beleértve természetesen a román pópa lányát: Valériát és a kolozsvári főrabbi lányát: Klárát is…

Talán szegény József Attila is – most az ember, nem a mitikus alak – örülne ezeknek a szavaknak, hiszen: volt benne „sok hun" (Attila), székely-román, (talán több román, mint székely), mert szerette Riát (azt is, aki ValéRIA) a maga románságával, a maga magyarságával. Klárához, a kolozsvári főrabbi lányához is gyengéd szálak fűzték, és minden bizonnyal Klára is hasonló érzéseket ébresztett a költőben, mint Ria, úgy is mint szerető, s talán úgy is mint egykori országrész, mint valami én-rész, hiszen Kolozsvár: „akár borzalmas, akár nagyszerű" (Nem én kiáltok), „Oláhország éke!" (Nem! Nem! Soha!)

József Attila „ugorsága" talán az *Ó Európa hány határ* kezdősorú versében fogalmazódik meg legékesebben, amikor „medvékkel komázik", mint a *Medvetánc*ban…

(József) Attila „hungáriasága" tehát a következő elemekből tevődik össze:

hun = Attila (nagy Király);

ugor = vogul = medve (lásd József Attila medvealakoskodásait, amelyeknek révén a vogulokkal, vagyis az ugorokkal azonosul);

r(R)ia = (Szűz) Mária (Valéria), vagyis István királyunk, a Szent Szűznek felajánlott „mindenhoni" országa…

Egyelőre legyen elég ennyit megjegyeznünk Ria és Magyarország messzeségéről, és haladjunk tovább a versben. A következő (6.) verssorban az áll, hogy „nagyon fájhatok neki"…

Mintha a költő az 1924-ben írt verssorában egy 13 évvel később (1937-ban) neki írt levélből vette volna az idézetet. Eisler Klára (korábban már teljes terjedelmében idézett és elemzett levelében) ugyanis szó szerint ugyanezekkel a szavakkal írja le („Ugy fájsz nekem…")[305] József Attila iránti érzéseit.

Klára nemcsak József Attila fájdalmaival azonosul, amikor „hideg fényével", forró szerelmével a költő „veséjébe lát". Saját apja („atyácskája") halálához hasonlatosan fájlalja József Attila egyre jobban távolodó messzeségét is, jelen nem létét, de fizikai létének végét is: látja, érzi és szenvedi, de egyszersmind „asszisztálja" is (a mitikus) József Attila végzetét…

Ria és Attila viszonylatában ezek a kölcsönös fájdalmak az (anya)ország „testének" fájdalmát és az „amputált" testrész „fantom"-fájdalmát is kifejezhetik, a „csonkolási műtét" következtében előállt

[305] Stoll Béla i. m. 566.

fizikai-érzelmi-szellemi állapotokat is tükrözhetik: a „csonkban” és a „koncban”… (Érdemes a fentiek figyelembevételével eltöprengeni az *Ó Európa…* kezdetű vers „határain”, a „határok gyilkosain”, s magán az egész versen, amely mintha előrevetítené az I. világháború igazságtalan békéjének folytatását, vagyis a II. világháború apokalipszisát. Ne feledjük, hogy mindkét világháborút Európa „szülte”…)

Folytatván József Attila *Riának hívom…* kezdetű versének értelmezését, nem kerülhetjük ki azokat a bizonyos virágokat (8. sor), amelyeket senki más nem észlelt, csak a költő érzékelte Ria feje fölött. Megítélésünk szerint ezek a virágok nem a vers „konstrukciójának növényei” (József Attilának ez a verse – és még néhány ún. Ria-vers, ill. összesen kb. egy tucatra való 1924–25-ben keletkezett, hasonló stílusú vers – az irodalomtörténet szerint az ún. konstruktivista versek ismérveivel – is – bír…), hanem a költőben élő (elő)Flóra(virág) „kivetülése”, amelyet „odalát” Ria feje fölé.

Mint ahogy ez már József Attilánál törvényszerű, ezúttal is az ártatlanság, a szüzesség (virgo = virág = szűz) „liliomjait” látja, szagolja, hallja (harangozni), dicsfény, glória világít a lány fölött, a mitikus József Attila lelki szemei előtt. Ria ezek szerint nemcsak Klára előképe (előfénye-élőfénye), de Flórát, és rajta keresztül Szűz Máriát, és az Istenanya oltalmazta (rész) országot is megjeleníti.

A „hagyományoknak megfelelően” a költő ezúttal „sem tesz kárt” mátkájában (jegyesében), Ria tehát (József Attila szemében) „tiszta marad”, megilletik hát a versek, amelyeknek erejét, hatását, kisugárzását éppen a lány „virágsága” szavatolja. Ebben a vonatkozásban, vagyis szüzesség tekintetében Ria és a kolozsvári lány (József Attila-i, mitikus szemmel) éppen ellentétjei egymásnak, így nem véletlen, hogy a költő (szintén jellemző módon) egyetlen verset sem szánt (röntgen)asszisztensének, Eisler Klára neve nem része a József Attila-i életműnek.

Klára felett tehát nincs semmiféle virág (vagy dicsfény), József Attilára gyakorolt testi kisugárzása viszont (legalábbis levelei tanúsága szerint) meghatározó, viszont meg nem nevezhető…

A jövő „virággyermekei” nemcsak Flóra és Szűz Mária mosolyát hordozzák, de (József) Attila vonásait is, hiszen Ria (röntgen)fénye átsugárzik a költő szavain, teremtő igéin is: (röntgen)fény-virág + szép szó = mosolygó jövőgyerek. Ria takarítása (virágokkal a feje felett) az általános tisztaságra, az új (világ)rendre hívja fel a figyelmünket, míg a költő vacsorával való megkínálása egyszerre utolsó vacsora és szülés-születés

utáni első szopás-szoptatás, ahol József Attila a jövő (első) gyermeke. (József Attila a születési anyakönyv kivonata szerint „délután fél kilenckor" született, vagyis este, vacsoraidőkor…)

A hangvillák ágai az élet fájának (fő)ágaira emlékeztetnek. A fa gyökerei a Kárpát-medence életnedveit szívják, de az egyik ág „átnyúlik a szomszédba", a határon túlra (Erdélybe, Romániába), ezért van aztán az, hogy ha a szél megrezegteti ennek a fának, hangvillának az ágait, a szomorúság, rekedt, de mégis megértett disszonanciája száll fel hanghullámok alakjában.

Nota bene: a fénynek is (még ha „röntgenfény" is) van hullámtermészete, csakúgy mint az élet vizének (Attila), vagy mint a Vízöntő korának, amelyről József Attila így ír a Magyarország messzire van… kezdetű versében: „…hajnal volna, / szellős, / világos, / szép, tiszta üllők csengenének."

De vajon mi köze Riának a röntgenfényhez? Hogy megértsük József Attila „röntgenfényből faragott királynőjét" (talán a *fából faragott királyfi* párja?), tisztában kell lennünk a röntgensugárzás lényegével. A röntgensugarak (X-sugarak) a fényhez hasonlóan elektromágneses hullámok. Ha nagy sebességű katódsugarak fémfelületbe (pl. volfrámba) ütköznek, abból nagy áthatolóképességű röntgensugarak indulnak ki. A nagy sebességgel becsapódó elektronok (katódsugarak) az anód (volfrám) atomjainak valamelyik belső héjából elektronokat löknek ki. Ezekbe a „lyukakba" egy magasabb energiájú, külső elektronhéjról elektronok ugranak be. Az energiakülönbség röntgensugarak alakjában távozik, miközben az atom visszatér az alapállapotba.

József Attila ebben az ún. konstruktivista korszakában minden jel szerint behatóan foglalkozott nemcsak a röntgensugárzás keletkezésével, hanem más, a röntgensugárzáshoz hasonló jelenségekkel is, pl. a radioaktivitással: „Ó rádióaktivitás! Most olvasok és görögdinnyét / eszem és erősen tudom, / hogy a világ csak bennünk változik…" (Keserű, részlet)

Értette-érthette a röntgensugarak keletkezésének folyamatát (szándékosan nem a *mechanizmus*át szót használjuk), s mi sem volt számára természetesebb, minthogy ezeket az elektromágneses hullámokat (is) antropomorfizálja és egy lány, történetesen éppen Ria alakjába vetítse. Ne feledjük, hogy egy hasonló megszemélyesítési folyamatnak Ria már az alanya volt, és a költő éppen az Úrtól érdeklődött afelől, nem látta-e ezt a bizonyos Magyarországot, amit/akit Riának is becéznek, és karcsúbb „a liliomillat estéli árnyékánál"… (József Attila két versében is

hivatkozik arra, hogy Magyarország, ill. Ria karcsúbb a liliomillat esteli árnyékánál. Az egyik a *Magyarország messzire van…*, a másik pedig a Kilométerekkel című „Ria-vers".)

A kérdés ezek szerint úgy módosul, hogy mi a közös Riában, Magyarországban és a röntgenfényben? A választ röviden úgy fogalmazhatnánk meg, hogy mindhárom esetben egy egésznek, egy egészségnek (a Valéria név egészséget is jelent), egy folytonosságnak a határai csorbát szenvednek, és ennek következtében új határok keletkeznek a törésvonalak mentén (nota bene: „minden határban gyilkosok"), és ezek az új határok nem másak, mint egy volt egység bomlásának (bombázásának) termékei. József Attila ezt a következőképpen fogalmazza meg Irgalom című versében: „Mit oltalmaztunk, nincs jelen, / azt most már támadóink védik."

Ahogy a Ria (bece)nevet a Valéria, Mária, Hungária nevekből (mint egységes egészből) „faragták le", a volfrám (a német *Wolf* farkast jelent, a farkas pedig – tudjuk – József Attila állata, „alanyi jogon", születése kapcsán, mint a kospont megfelelője) elektronokkal való „bombázása" is lefaragja ennek a fehéren csillogó, kemény nehézfémnek a „határait", megbontja szerkezetét, egységét, egészségét, éppen az atom határait jelző elektronhéjakon hoz létre folytonossághiányt. A röntgensugarakat ezek szerint fölfoghatjuk úgy is, mint a volfrám atom „bomlástermékét", amely energiáját hideg, de átható és láthatatlan fényét „anyafémjétől" kapja (Attila = farkas: az eredendő fényforrás), méghozzá éppen „határainak módosítása révén" (az atom határát maguk az elektronhéjak képezik)…

Ha tehát újabb aránypárt állítunk fel, akkor azt kell mondanunk, hogy a röntgensugár (-fény) úgy aránylik a volfrámhoz (nevezzük „farkasfémnek" vagy „József Attila fémjének-fényének"), mint Ria Hungáriához (Szűz MáRiának felajánlott Magyarországhoz, vagy Saitos Valéria egységéhez, egészségéhez).

Ria létezése, vagyis a röntgensugárzás mint jelenség, magába foglalja azt a lehetőséget is (és ez hozzátartozik a „tünemény" lényegéhez), hogy az atom (a volfrám) előbb-utóbb visszatér alapállapotába… Csak az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy a „RIA" a kortárs immunológia egyik vizsgáló módszere: Radioimmunoassay (ezúttal is egy rövidítéssel, mozaikszóval van dolgunk: RadioImmunoAssay). A „Radioimmunoassay" radioaktív izotópok alkalmazását jelenti, amelynek során lehetővé válik immunkémiai folyamatok irányának és sebességének a mérése, pl. hormonok, enzimek, más biológiailag fontos anyagok érzékeny és gyors meghatározása…

A röntgensugárról pedig csak annyit jegyeznénk meg befejezésül, hogy ha azt fluoreszkáló ernyőre irányítjuk, akkor ez a bizonyos „Flóra-ernyő" világítani kezd, magyarán: Ria megvilágítja Flórát…

József Attila 1924–25-ben költött ún. konstruktivista költeményeit bizonyos értelemben titulálhatjuk „Ria-versek"-nek is, függetlenül attól, hogy a *Ria* név (szó) szerepel-e az írásokban, vagy sem (történetesen három versben szerepel a szóban forgó név).

Mint láttuk, a *Ria* név (szó) nemcsak – és nem elsősorban – Saitos Valériára utal, hanem sokkal összetettebb és tágabb tér-idő dimenziókban is értelmezhető dolgok, jelenségek, fogalmak töredéke-sűrítménye…

Ami véleményünk szerint közös ezekben a bizonyos versekben, az elsősorban a kortárs fizika (az 1920-as évek fizikája) legújabb eredményeinek, ezen belül is az atomfizikának a költeményekbe való ültetése, (József) Attila-i szerves világlátás és világmegélés archaikus logikájának folyama mentén. A jelek szerint József Attila különösen érzékeny volt a látható és láthatatlan fényekre, hullámokra, bomlásokra, bombázásokra, hasadásokra, fúziókra stb. Sok tekintetben rokoni a „Ria-versek" (konstruktivista költemények) a *Tanítások*nak, annál is inkább, mert (ugyanezzel a) különös érzékenységgel látják-láttatják a jövőt… A fergeteg ormán[306] című versben így ír a villamosságról: „Csak a szívünkből zuhanó szelek lengetnek fölfoghatatlan villamosságot…"

A *Riának hívom*ban ugyanez a „villamosság" jelenik meg egyszer villám alakjában, másszor pedig mint hangvilla…

Az Ekrazittömeg című vers mintha egy lelassított robbanás epicentrumába kalauzolna el bennünket. Michelangelo Antonioni: Zabriskie Point című filmjének utolsó perceit igézi József Attila képzeletünk vásznára. A filmkockákon az ősrobbanás nagy *bumm*ja és az apokalipszis, vagyis a kezdet és a vég egymásba illeszkednek. Ebben a versben is megjelennek a sugarak, a fények: „Eltévedt sugaraink visszaszállnak a vadmadarak tojásaiba." Majd később: „oly mértékben sírunk, amint a vizek párolognak, / füvek láthatatlan fényszálaiból"…

Az Esti felhőkön című verset így kezdi József Attila: „Esti felhőkön fekete fű nő, lassan fölszívja a fényességet és gyémántlevegőt locsol izzadt arcainkra." Pár sorral lejjebb ezeket találjuk: „Csontjainkban a velő foszforeszkál, akár a sarkcsillag, / kettejük fényénél meglátjuk a vizet és kenyeret, melyek elbújtak tenyereinkben."

[306] József Attila 2005. 366.

Nem tudom miért, de ha újra meg újra elolvasom a verset, az 1986-os csernobili atomkatasztrófa jut eszembe. Meg azon is el-el szoktam gondolkodni, hogy milyen érdekes: Andrej Tarkovszkij ugyan „elhagyta a zónát", mégis *Stalker* maradt, és fehérvérűségben halt meg éppen 1986-ban…

Vajon mire gondolhatott József Attila, amikor az Érik a fény című versben így fogalmaz: „Ívlámpák vagyunk egymás szívei fölött, a kicsi madarakat látod-e vállainkon? (…) A Napra akasztjuk sugarainkat, megszabadult kenyerek telepednek küszöbeinkre, / gyémánthidak szökkennek mindenfelé s az elaludt / aknák pacsirtákként emelkednek szívünkbe és szelíden felrobbannak csókjainkban. (…) Készen vagyunk már égboltjainkkal s készen vagyunk a fényességre, aki hajnalonta gyönge virágokat okoz."

A *Tanítások* nyelvezete, üzenete, „légköre", hangulata stb. az Újszövetséget idézi, József Attila (a mester) Jézusként tanít bennünket, mint ezt tapasztalhatjuk: „nem középiskolás fokon".

A „Ria-versek" tanainak (szép) szó-szólója, egy új világ(rend) (Vízöntőkor), egy Jézus (Halak) utáni éra – visszatérő – (József) Attilája, aki ugyan „a pacsirták hajnali énekében" heverészik (a József Attila című versben), de mint (új) hajnalhírnök *dobja ide magát* az Én dobtam kezdetű versben: „Én dobtam ide magamat, szivünkben vakok topognak, de szándékunk egyet jelent a rádiummal. (…) A lélek hullámhossza éppen a magasságom, ezért van az, hogy csóknak mondjuk a szédítő naprendszereket…"

Ahogy ezt korábban már feltételeztük, *Ria* legalább olyan mértékben röntgenfény, mint amilyen mértékben radioaktív is. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy ha ezekkel (a bizonyos Ria-versekkel) kontaminálódunk, magunk is „sugárfertőzést" szenvedünk, és radioaktívak leszünk. (A röntgensugárzás és a radioaktív sugárzás közötti lényeges különbség abban rejlik, hogy az előbbinél az atom határai, vagyis az elektronhéjak „érintettek" és szenvednek csorbát, míg ez utóbbinál az atom magja „bomlik", miközben új elemek, ún. radioaktív izotópok születnek. A radioaktivitás felfedezője, tudós asszonya a lengyel származású – kétszeres Nobel-díjas – Madame Curie, Marie Sklodowska.)

A kört tehát bezárhatjuk, hiszen a radioaktív bomlás is egy Máriához vezet bennünket, akit nem a lélek szállt meg, hanem az az elemi rádium (sugárzás), amelyet négyévi munkával nyolc tonna uránszurokércből nyert, és 0,1 grammnyi volt. Az akkor még kevésbé ismert veszélyességű anyagoktól vészes vérszegénységet kapott, így az általa felfedezett rádi-

umsugárzás ártalmainak egyik áldozata lett: Marie (Curie) „radioaktív bomlással” szintén *Ria* lett… A radioaktív bomlás során előforduló jelenség, hogy ún. (radioaktív) izotópok jönnek létre, vagyis azonos rendszámú, de különböző atomsúlyú (tömegszámú) elemek. A „radioaktivitás Riájának” Magyarországa ezek szerint „izotóp ország”: rendszáma nem változott, maradt továbbra is a Kárpát-medencében a saját helyén, de tömegszáma (atom)súlya csökkent…

Ha már a rendszámoknál tartunk, vagyis a „rend számainál”, meg kell jegyeznünk, hogy a Marie Curie (nekünk már csak Ria) radioaktív rádiuma történetesen a 88-as rendszámot viseli. József Attila „maga kreálta” rejtélyes számsorai saját nevére vonatkozólag nyolcat adnak eredményül. Ha a szinkronicitásnak „nyolc”, hogy Attila nyolc, akkor nekünk is nyolc…[307]

József Attila Néha szigetek kezdetű versét olvasván újra felidéződnek bennünk a tv-ben sokszor látott képsorok, amelyeken egy repülőgépről ledobják (a szigetország) Japánra (vajon ki ülhetett akkor a Japán Kávéházban Budapesten?) a II. világháborúnak véget vető atombombá(ka)t a győztesek…

[Néha szigetek…]

Néha szigetek buknak föl fejünkben, madarak szállnak el fölöttünk, új csodálatos növényzet magvait hullajtják rájuk.
A gép arcából is csurog verejték, anyák szeméből könny, rólunk a munka olajcsöppjei.
Lassan így fordul tovább a világ,
tegnap azt hittem, körtefa vagyok s még ma is jönnek hozzám kisgyerekek,
csókolnak és megrázzák bennem a roskadó körtefákat.
Első szerelmem spirituszba raktam s most néha elnézem, hogy milyen furcsa kis állat.
Szervusz, szervusz, hogy vagy, köszönöm megvagyok és te, hát csak lassan, ilyenkor mintha vágyunk se volna,
de vacogva mászkálunk Mont Blancok tetején s imádkozunk, te isten, te isten,
mért nem teremtesz hegyeket is.
Nektek úgy adom oda magam, mint az anya meleg teli mellét az ő éhes kicsikéjének.
A bokrok már alszanak, én is lefekszem tibennetek, hogy reggel kéznél legyenek majd kedvelt, acélhomlokú szerszámaim.

[307] Lásd fent, 165. oldal

Ahogy az első „Ria-vers”-ben (a vers címében) megjelenik (elhívatik), úgy tűnik el az utolsó (tizenkettedik) „radioaktív költeményben”, a *Kilométerekkel*ben a Riának nevezett József Attila jelenség: „Ria karcsúbb a liliomillat esteli árnyékánál”.

Költőnk előbb „karcsúsítja”, majd a liliom, vagyis a szűz, a szüzesség illatává szublimálja, és végül esteli árnyékként tűnik tova a *Kilométerekkel*ben…

„Az 1814-ben született Pőcze Susanna az egyik dédszülő. Az ő gyermeke a József Attila élettörténetében gyakorta emlegetett anyai nagyapa, a »tyatya«: Pőcze I. Imre, a »Dörmögő«. Ő azért viselte az édesanyja családi nevét, mivel házasságon kívül született, apja ismeretlen.”[308]

József Attila Riájának liliomillata érződik Pőcze Susannában is, a Susanna név (magyarul: Zsuzsanna) ugyanis liliom értelmű. Fordítva is igaznak tűnik az állítás: minden jel (illat) arra vall, hogy József Attila anyai dédanyja oly erős és átható liliomillatot árasztott, hogy még Riának is jutott belőle. Különösképpen nem is kell csodálkoznunk azon, hogy ezek a bizonyos illatok ott, és akkor jelennek meg, ahol és amikor talán a legnagyobb szükség mutatkozik irántuk. Esetünkben (Pőcze) Susanna (értsd: Szűz Anna, vagyis Szűzanya) valószínűleg anyai ágon örökölt, kellemetlen hangzású és főleg rossz szagú családnevét, a *Pőcz*é*t* [értsd: pöce(gödör) – árnyékszék) „árnyalta” a liliom igen kellemes-szűzi illatával…

Pőcze Susanna tehát „leánynevét” (anyja családnevét) „adta” fia, Pőcze Imre vezetéknevéül, aki ettől fogva ezt a családfa női ágán hagyományozódott „pöceséget” (pőczeséget”) örökítette tovább (a hagyományoknak megfelelően a „saját ágán”, vagyis újra férfiágon) öt gyermekére, közöttük a sorban harmadikra, Pőcze Borbálára, József Attila édesanyjára.

Újfent csak találgatásokba bocsátkozhatunk a tekintetben, hogy a Pőcze (pöce) szó hangzása, kicsengése, hangulata, jelentése(i) stb. milyen érzéseket-gondolatokat váltott ki a neveknek (családneveknek is) kiemelt jelentőséget tulajdonító József Attilából, annál is inkább, mert az anya iránt érzett „elkötelezettsége”, édesanyjának az életműben Szent Szűzzé idealizálódó alakja, eszményi tisztasága ellentétben van (lehet) a Pőcze (pöce) szóalakkal (vezetéknévvel). Hasznosnak ígérkezik ezúttal is, ha utánajárunk a Pőcze (pöce) szónak, de mindazon szavaknak is, amelyek valamilyen fokon rokonságban lehetnek vele:

[308] Dr. Czeizel Endre 2000. 159.

pöce [1536 tn. (?), 1585] Német jövevényszó, vö. bajor-osztrák bütze, pütze ’gödör, kút’, tiroli pitze ’tócsa, pocsolya’, pize ’mesterséges tavacska’, szász pätz- ’kút-’, német Pfütze ’pocsolya’, német régi nyelvi ugyanaz: ’kút, ciszterna’. A német szavak a latin puteus ’ásott gödör, verem; kút, víztároló’ főnévre vezethetők vissza. A szó ’tócsa, pocsolya’ jelentésében (1788–1789) kerülhetett a magyarba. Elsősorban nyelvjárási szó, a köznyelvben a pöcegödör ’árnyékszék gödre; szennyvízgyűjtő gödör, szemétgödör’ jelentésű összetétel (1838) előtagjaként ismeretes.[309]
pöccent ts ige **peccent; pöccint** Ujjával fricskázva vhova lök vmit. [hangulat][310]
pecek fn **1.** Vminek szétfeszítésére, kitámasztására való rövid, erős fadarab. |Cövek. **2.** *nép* Vmit rögzítő pálcika. |*nép* Hurkapálcika. **3.** *táj* Bige. **4.** *táj* Halászeszközt a vízen fenntartó parafa. **5.** *táj* Fehérneműn négyszögű betoldás. **6.** *táj tréf* Kis, zömök gyerek, ember. **7.** *nép biz* Csikló. [↔ *pedz*]
pecér fn nép rég 1. Sintér, gyepmester (segédje). **2.** Kutyákat gondozó, idomító alkalmazott. [szláv][311]

A *pöce, pöccent* sort esetleg tovább bővíthetjük a *pöcs* (férfi nemi szerv) kifejezéssel. A latin *puteus* (gödör, verem) jól rímel *putri* szavunkra, amely összetákolt, vagy földbe vájt lakást jelent, ugyanakkor a latin *putrefactio* (rothadás, bomlás) szó is kihallatszik az előbbiből. Másfelől viszont érdekes, hogy a bajor-osztrák változat (pütze), amely gödör értelmű, a *pucol*, vagyis *tisztít* szóalakig is elvezet bennünket…

A fentiek ismeretében érdemes újra átgondolni az ismert sorokat, amelyekben a költő szüleit teljes család- és keresztnévvel szerepelteti:

Nemzett József Áron,
szappanfőző, aki már
a Nagy Óceánon
szagos füveket kaszál.

Megszült Pőcze Borcsa,
kit megettek a fenék,
gyomrát, hasát, sorba,
százláb súroló kefék.

(Nemzett József Áron, részlet)

József Attila a halott *Mamá*t itt egyszerűen „leborcsázza” és fenékkel (fenéken, fenékben lakó, ártalmas lényekkel) eteti, bomlasztja, rothasztja, ahogy ez a szülőanya családnevéből is kiérződik. Maga a Borcsa (csúf)név is a Borbála „fenék által elcsúfított” változata. Jó ugyanakkor tudnunk azt is – később még bővebben kitérünk rá –, hogy (Szent) Bor-

[309] Etimológiai Szótár 2006. 659.
[310] Magyar Értelmező Kéziszótár 1987. 1121.
[311] i. m. 1094.

bála a bányászok és a bányák (a pokol kapui, a „föld feneke”, a „föld gyomra” stb.) védőszentje. „Pőcze Borcsa” tehát ebben a („nemző-szülő) versben – szemben József Áronnal – kivételesen nem a tisztaság, hanem a tisztátalanság, a szenny, a piszok stb. ősképével van kapcsolatban, az apa figuráját viszont „tisztára veszi” a mitikusan költő József Attila, amikor a „nemző nevét beszappanozza”, és szagos füvekkel hozza össze a Nagy (tiszta?) Óceánon…

Korábban már részben kitértünk rá (a *Nagyon fáj* kapcsán), hogy József Attilának voltak efféle „de-idealizációs akciói”, amelyek során az anyát „lehúzta a sárga földig”. A jelenség pszichológiai-pszichoanalitikai vonatkozásai többé-kevésbé ismertek, mi viszont ezúttal is elsősorban arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a mitikus József Attilának is voltak, lehettek olyan indítékai, amelyek arra irányultak, hogy az anya (az anyja) nevéből (neveiből) eredő „transzcendens kisugárzásokat” is feldolgozza. Ezúttal Ignotus Pálra hivatkozunk, aki visszaemlékezéseiben kitér József Attila „szófejtéseire”, amelyek talán számunkra is szolgáltatnak tanulságot:

„Baráti körben nyíltabb, szókimondóbb volt, különösen akkor, ha szavakkal, fogalmakkal, poétikai elemekkel lehetett zsonglőrködni. Ignotus Pál egy interjúban József Attila bizarrságig szokatlan nyelvközpontú – de néprajzi vagy etimológiai alapon tudományosan igazolható – elmejátékairól is beszámolt:

…egy időben volt az a tréfa, hogy az ember jellemét a neve kezdőbetűiből [kellett] összeállítani. József Attiláról is csináltak (…) ilyen jellemzést. Azt hiszem, csak annyiról, hogy József A. S akkor ez jött ki, azért tudták, hogy milyen: Jó Óráiban Zseniális, Egyébként Félbolond Análerotikus. Ez volt az ő definíciója a nevére. (…)

Sokszor gyalogoltunk át a hídon, és egyszer hirtelen azt mondja, hogy az anya, aki igazán szeret, aki a gyermekét szárazba rakja. S akkor előáll azzal a teóriával – most bocsánat a kifejezésért – hogy a *szeret* szó abból származik, hogy *szarat,* az anya, aki totojgatja a gyerekét, ő az, aki igazán szereti, aki minden piszkát rendben tartja, kipucolja, *ez a szerelem*. Én nem nagyon hittem el ezt a teóriát és erre ő ezt tovább magyarázta.

A furcsa az, hogy akkoriban is szerettem Arany prózáját olvasni, de csak Attila halála után bukkantam rá, hogy Arany Jánosnak ugyanezen akad meg a szeme. Van egy jegyzete, sajnáltam, hogy nem ismertem ezt előbb, megnyugtathattam volna Attilát, hogy látod, Arany is, ami féligazság. Nem tudom, hogy mit mond a Magyar Szófejtő Szótár a *szeret* szó eredetéről. Arany szerint ezt, mint tréfát az ember elfogadhatná, sőt, ismerve a primitív népek gondolkodását, ez valóság is lehetne, mert

magyarban van is rá példa, azt mondja: *tojat*. Ezt én így nem hallottam, de van a *totojgat*, ami nyilván ebből származik. (…) Beszéltünk egyszer arról, hogy aki ki van analizálva, el tudja képzelni (most jön az ősmagyar ige), hogy közösül az anyjával. Tudom, hogy ezt ő végigrágta, mint öngyógyítási folyamatot."[312]

Pőcze Borbála mosásból, takarításból, vasalásból (csupa tisztábatétel) tartotta el gyermekeit és saját magát, mint a hozzá hasonló sorsú sok száz, sok ezer cselédsorban élő asszony. De Pőcze Borbáláról köztudott, hogy „tisztaságmániás" volt (ez részben gyermekeire, így Attilára is „ráragadt"), mintha nemcsak a ruhákat és a lakásokat akarta volna kipucolni, hanem a saját nevét is, azt a Borcsát, aki a Pőczében, vagyis a szennyben lakott. Költő fia, József Attila ebben a tisztábatételben (tisztává emelésben) segített „Pőcze Borcsának" (pl. akkor is, amikor versében a szappanfőző-ről szóló strófa alá költötte), miközben saját maga is része lett a folya-matnak, emberként-költőként-mitikus alakként egy állandó öntisztulási csigavonal mentén halad lentről felfelé: a „pöcegödörből a Tejútistennő anyaméhébe", Pőcze Borbálából a Mindenség Virágába…

Ahogy ezt már korábban is többször kiemeltük, ez a „nemesedési folyamat" egy olyan alkímiai-költői szublimáció a szép szavak révén, amelyben a mester a legalantasabb anyagból (nota bene: anya = anyag), pl. a bélsárból (lásd: az *Óda* salakját, vagy a fehér havon klárisokká alakuló és a nyakra, talán Vágó Márta nyakára teremtett bárányganét stb.) a legmagasabb rendű szellemi kvalitásokat produkálja.

Szinkronicitás tekintetében külön csemege azon mazsolázni, hogy milyen kifürkészhetetlen és szövevényes utakon rendelte a sors a névhez tapadó szennyet Pőcze Borbálában éppen egy szappanossegédhez. A fiatal szabadszállási lány nemcsak ura szappanával moshatta magát tisztára, de új, szép, tiszta és mindenekelőtt Jó(zsef) családnevet is kapott (szerzett) magának és utódainak. Pőcze Borbálának (mitikus léptékben) talán ez a legfontosabb (a sors által elrendelt) lépése, ti. kimászott a „mítoszi szarból", új neve révén megteremtődtek a feltételei annak, hogy ne egy *Pőczé*t szüljön, mint az elődje (Pőcze Susanna), hanem a *Jó*t, vagyis Józsefet, akit aztán egyszerűen csak Attilának hívtak.

Pőcze Borbálában ezek szerint már nem a nagymama, vagyis Pőcze Susanna liliomillata érződött, hanem mindenekelőtt azé a szappanosvízé, amelyről József Attila így ír:

[312] Valachi Anna 2006. 286–287.

Ím, – a hűs udvar téglakocka
vörösén előbb meglapul,
majd óvatosan, ágra-bogra
oszolva előrenyomul

a szappanosvíz, de megtorpan
s kis kék fején hol ott; hol itt,
szinte meglátni láthatatlan,
reszkető, apró csápjait,

amint az akadályt leméri.
Fel-alá futkos, mint a rab.
A szappanosvizet eléri
a halál és továbbhalad.

Most meg rázza habos sörényét
szinte reszket, mint ideges
állatok bőre. Sárga fény ég
zöld-kék testén, melyet az est

hamvas ujjával nem talál már.
Nem lesz. De amig ott remeg,
semmicske borzongása átjár, –
az én furakvó lelkemet

is megrezgeti vergődése,
én is szállnék s szállna az ág,
a ház, a szalma, felhő és e
sok egymáshoz kötött világ!

A szappanosvíz oldott szappanában talán József Áron szappanfőző segéd nyugtalan lelke rezeg, a víz szennye talán Pőcze Borbála, a néhai mosónő nyomait őrzi, maga a szappanosvíz pedig ennek a két alktóelemnek, a szappannak és a szennynek a folyékony elegye: József Attila, aki a téglakockák alkotta „mederágakban" nyomul előre (próbál betörni „tiszta szívvel") ebbe a (F/ferenc)városi, mesterséges partok (martok) övezte tartományba mint habos-élet-szenny-víz…

Ebben a szappanosvízben nemcsak a „fürdővízzel kiöntött gyerek(ek)" úszkálnak József Attilával, hanem a szenny is, amit a mostoha sorsú mosónő mosott ki a város és a világ szennyeséből…

Ezúttal tehát nem a Don, a Volga, a Duna, a Szinva-patak, a Sió stb., de ez a téglakötéshézag alkotta érrendszer modellezi a f(F)öld vér(víz)keringését, a maga szappanos vizével, amely mint „ipari víz" hetven évvel József Attila halála után (ma van 2007. április 11.) gyakorlatilag minden partot is elmos…

Az egymáshoz kötött szivárványszínű szappanbuborékok pedig, mint megannyi mindenségek: szép-tiszta-lég-szennyeződések szállnak a magasba (kapcsolódnak be az univerzum körforgásának folyamatába), valamennyi külön világot alkot, mint József Attila…

Korunk egyik legkiválóbb kozmológusa, John D. Barrow A világegyetem eredete című könyvében arról ír, hogy a világegyetem születésekor annak tartományaiban különböző mértékű volt a fölfúvódás: „Csak az eléggé felfúvódó cellák (értsd: szappanbuborékok – H. I.) képesek legalább kilenc milliárd fényév kiterjedésű világegyetemeket létrehozni,

amelyekben aztán megszülethetnek a csillagok, a szén, és végül az eleven megfigyelő."[313]

Érdekes, tanulságos a párhuzam, amely Pőcze (I.) Imrének „háztól való elzavarása" és József Áron hirtelen, tavaszi eltűnése között fennáll. József Jolán ekként idézi fel nagyapja, id. Pőcze Imre alakját: „Nagyapám, öreg Pőcze Imre írástudatlan, magányos, dörmögő öreg volt. A falu végén lakott, s a költőien hangzó Muszájkert csősze volt. Még kicsi volt az öt gyerek, amikor nagyanyám elzavarta őt háztól. A nagymama nagy bűnre akadt, nagyapám valami falusi rosszlánynak, a »cemende Perzsének« hordta a sonkát, szalonnát a padlásról. Így került a Muszájkertbe csősznek. Nagymama egyedül nevelte fel az öt gyereket. (…)

A »tyatya« nagyapám volt. Kis kunyhóban lakott a falu határában. Maga főzött, takarított, mosott, de ez meg is látszott a háza táján. A kis szoba pipafüsttől bűzlött, ablakán nem lehetett átlátni a piszoktól. A konyhában malacok háltak. Két malaca volt, és ezeket úgy magához szok-tatta, hogy folyton a nyomában voltak a nagy szérűn. Ha megállt, a lábá-hoz dörzsölőztek, ráhunyorogtak apró szemeikkel és vidáman röfögtek.

– Tyatya, itt az unokája. A Boriska gyereke.

Nagyapám dörmögött valamit a bajuszába. Megállt előttem, és megálltak vele a malacok és a lába alatt a kis fekete puli. A szérűn legelésző libái hirtelen kiterjesztették szárnyukat és repülve siettek felénk, a kakas összecsődítette a tyúkokat, s valamennyi odagyűlt nagyapám köré. A pislogó malacok, a fejüket felfelé forgató tyúkok, a nyakukat kinyújtva gágogó libák között szótlanul állt a »tyatya«.

– Hogy hívják a kiskutyát, nagypapa? – kérdeztem végül Mari nénire tekintve.

– Hm, hogyan? Kiskutyának – dörmögte nagyapám.

Pár év múlva Attila ugyanezt kérdezte az öregtől, és ugyanezt a feleletet kapta tőle. Ezenkívül ő is csak dörmögni hallotta."[314]

Dr. Czeizel Endre viszont József Áronról tud néhány bizalmas adatot, amelyet megtold a saját (szintén igen figyelemreméltó) véleményével: „Családja felbomlásának indoka inkább a házastársi konfliktus, amelyre Józsefi[315] Áron utal Jolánnak írt levelében 1909-ben: »a kedves mamátok

[313] John D. Barrow 1994. 93.
[314] József Jolán i. m. 16., 19.
[315] A költő édesapja 1900-ban magyarosította családnevét – a köztudattal szemben nem Józsefre, hanem – Józsefire. Dr. Czeizel Endre i. m. 158.

elkergete a tik kedves kenyér kereső apátok…« József Etel szerint az ok a »lánghajú« nő lehetett. Józsefi Áron az egyik kaszárnyából hozta a szappanfőzéshez szükséges zsiradékot, amit a »lánghajú« kantinosnő gyűjtött össze számára. E kapcsolat azután szerelmi viszonnyá alakulhatott, amiért Pőcze Borbála kérdőre vonta a nővérénél, Klier Rezsőnénél bújtatott nőt, a férfit pedig választás elé állította. Józsefi Áron döntését és a férj elkergetését egy másik tényező is motiválhatta. A régi magyar parasztcsaládokban, ha nem kívántak több gyermeket, a férj kiköltözött aludni az istállóba, ami együttjárt a nemi élet abbahagyásával. Valószínűleg Pőcze Borbála is e hagyományos módszerrel próbálta a további gyermekek születését korlátozni, amelyben közrejátszhatott női baja is, a későbbi méhnyakrák előzménye."[316]

József Áron tehát (mintha apósától vette volna a mintát) ugyanúgy a „zsiradékon csúszott el" (bukott le) és lett kegyvesztett a „lánghajú nő" miatt felesége, Pőcze Borbála szemében, mint Pőcze Imre, aki szintén zsiradékon (sonkán és szalonnán) próbálta megvásárolni annak a bizonyos cemende Perzsének a kegyeit (neki nem a haja volt lángoló, minden valószínűség szerint máshol „perzselte" Dörmögőt), amelyeket Demeter Julianna (a költő nagymamája) – lehet, hogy ezúttal is gyermekáldás kivédése okából – nem tudott, vagy nem akart megosztani a „Tyatyával".

Lehetséges persze az is, hogy Pőcze Borbála vette át és ismételte meg a maga életében is (amikor ennek eljött az ideje) az anyai példát…

Bárhogy álljon is a dolog, tény, hogy József Attila ősapái, vagyis a nemzők, végső soron nemi (és nem *igeni*) okok miatt voltak kénytelenek elhagyni családjukat, miután szerepüket, a nemzést annak rendje és módja szerint elvégezték a megfelelő helyen és időben. De nemcsak a családjukat hagyták el, mindketten nagyot zuhantak a társadalom ranglétráján is, a perifériára sodorta őket a sors, ahol egyikük is, másikuk is „elpöcésedett". (József Áron iszonyú szegénységben hunyt el 66 éves korában, Temesvárott, 1937. november 20-án, Ödön napján – 13 nappal József Attila tragikus halála előtt.)

Pőcze (Id.) Imre kivonulása a társadalomból bizonyos értelemben egyet jelentett a természetbe, pontosabban az állatokhoz való visszatéréshez, Dörmögő ugyanis a szó jó értelmében elvesztette emberi mivoltát, elállatiasodott. Elfeledte (ha egyáltalán ismerte) az emberi beszédet,

[316] i. m. 158.

a szép szavakat, ehelyett medve módjára dörmögött, az állatok nyelvén érintkezett legközelebbi társaival (akik egyben a szó jó értelmében a rokonai, barátai, testvérei voltak, vagyis a malacokkal, tyúkokkal, libákkal és a kutyával, amelyekkel (akikkel) egy fedél alatt lakott putrijában, a falu határának „konyhaistállójában".

Dörmögő tehát az életben (és nem a versben), vagyis a fizikai valóságban hozta létre azt (s talán járt elöl jó példával a későbbi költő szemében), amit József Attila az ún. „állatalakos versekben": egy ősi, animisztikus, természetközeli, tiszta, vallás előtti létnek a jegyeit sűrítette bele ezekbe a bizonyos költeményekbe, amelyeket (eredetükre utalván) nevezhetnénk „Pőcze-pöce állatversek"-nek is.

Pőcze Imre (az „állatős tyatya") fizikai mivoltát, külső tisztaságát tekintve „pöce" volt. Ún. primitív (archaikus) személyiségének ártatlan, állati én-részei viszont érintetlenek, patyolattiszták maradtak, bármilyen körülmények között is élt. Minden jel arra vall, hogy József Attila talán éppen tőle örökölte természetes-népies (és az ebből kialakuló ún. urbánus) tisztaságát, „parasztkozmikusságát": „Avas szalonnán élt, mint az idő. / Telt-mult naponta, sárgán görbülő; / szalmát számolt, vagy nézte az eget, / a csillagokban szíve zizegett." (Dörmögő, részlet)

De volt a Pőcze családban még egy Imre, a Dörmögő legidősebb fia, József Attila „halász bátyja", akitől egy egészen másfajta érzékenységet kapott örökül a majdani költő. (József Attila elemi iskolás korában három nyarat töltött el halászó nagybátyja kunyhójában.) József Jolán „meséli" a következőket „Imre bátyjáról":

„Csöndes hangon dalolgatni kezdett, közben nagy, szőke bajuszára potyogtak a könnyei:

Édesanyám is vót nékem,
Keservesen nevel éngem…

Esengő szemekkel nézett rám:

– Te is danolj velem, kis húgám.

Megint töltött a borból, ittunk. Ittunk és énekeltünk. Tudtam ezeket a nótákat, amiket fiatal anyánk hozott a falujából.

Már nem féltem Imre bácsitól. Szelíd volt, gyengéd szavú és fájt a szíve. Hányszor hallottam Attilától, élete utolsó heteiben, ezt a szót: mama! Imre bácsi is épp így hívogatta részegségében a »nyanyát«. Attila sohasem hallotta tőlem ezt az éjszakai jelenetet, ami bor és nótázás nélkül, harminc év múlva, olyan szívfájdítóan megismétlődött köztünk a

hideg novemberi éjszakákon. A bácsi is úgy ült, úgy nézett hulló könnyei ködén keresztül a reménytelen világba, kifejezhetetlen bánata engem is elárasztott. Gyermeki szívem együgyű erőfeszítésével próbáltam megérteni, mi van e férfisírás mögött, mely vigasztalan volt, mint az országos eső. Attila tudta:

Hull a hajam, nincs kenyerem,
tollam vásik,
halász bátyám így veszett el.
Él így más is."[317]

Ifj. Pőcze Imre talán nem is annyira az édesanyját siratta, inkább arról lehetett szó, hogy saját sorsát világfájdalomként élte meg. Tudnunk kell ugyanis, hogy felesége, akit történetesen Máriának hívtak, nem szült (szülhetett) neki gyermeket, mert lánykorában „megesett és angyal lett a gyerekből" (Mester Mária leányfejjel teherbe esett és elhajtotta?, elhajtatta? magzatát), ifj. Pőcze Imre tehát Mária elhajtott magzatát, meg nem született gyermekét (Jézust) siratta, ez volt tehát a férfisírás mögött, amely vigasztalan volt, mint az országos eső, az általános istentelenségben.

De József Attila csak megszületett…

Vegyük észre, hogy ennek a „halász báty"-nak igen fontos, mitikusan elrendelt küldetése volt Attila mellett, ahhoz hasonlóan, mint Szent Péter apostolnak a Megváltó mellett. Szent Péter apostol ugyanis halász volt, és a csodálatos halászat után csatlakozott a Megváltóhoz. Általában őt tekintik az első apostolnak, szerepének fontossága abban is megmutatkozik, hogy a Megváltó – feltámadása után – megjelenik neki, *Az Apostolok Cselekedetei* pedig csak az ő szavait idézi közvetlenül…

Péter hirdeti elsőként az igét a pogányok között, ahhoz hasonlóan, ahogy a „halász" is beavatja (emberhalászat?) „kishúgát" a nagy misztériumba…

Egy következő szinten ifj. Pőcze Imre a Halak (világkorszakának) embere is lehetne, akinek világfájdalma éppen abból fakad, hogy az „országos eső" (Vízöntő világkorszak) elmossa őt is, emlékét is…

Pőcze Imre (junior) szerint „kishúga", vagyis Jolán úgy hasonlított a mamájára, vagyis Boriskára, mint Boriska a saját édesanyjára, vagyis Demeter Juliannára.

[317] József Jolán i. m. 22–23.

Ahogy később József Attila, úgy ifj. Pőcze Imre is több nőből „gyúrta össze az igazit". De ki is valójában az igazi?

A Pőczéket, a pöceséget és a pöckösséget körbejártuk, de hátra van még Borbála, nekünk most ő kell, hogy az igazi legyen (ne csak a való)…

Na lássuk csak:

„Számos elbeszélés szól arról a leányról, akit apja féltésből toronyba záratott. A legrégibbek közül való Danaé mítosza, akit apja azért csukott tömlöcbe, hogy férfi ne érintse. Azt jósolták neki ui., hogy eljövendő unokája fogja megölni őt. Ám Zeusz *aranyeső* formájában teherbe ejtette Danaét, azon a nyíláson át, amelyen keresztül táplálták. A rege meseváltozatokban és kegyes történetekben máig él. Szent Borbálát (dec. 4.) pogány apja, Dioscurus is azért záratta toronyba, hogy kérők ne férkőzhessenek hozzá. A toronynak volt ugyan két ablaka, de Borbála apja távollétében rávette az építőket, hogy vágjanak a falba egy harmadikat is, apjának adott későbbi magyarázat szerint azért, mert a *Szentháromság* világosította meg a lelkét (a szent szűz attribútuma a három ablakos torony). Ezen át becsempészett magához egy papot, aki megkeresztelte. Amikor ezt apja megtudta, Borbála a pappal együtt megszökött. Egy *sziklahasadékban* rejtőztek el, Dioscurus azonban rájuk talált, mert egy pásztor elárulta őket. (Ezért később úgy bűnhődött, hogy juhai *sáskákká* váltak.) Az apa megkorbácsolta a leányát, majd átadta a római hatóságoknak. Azok megkínozták, orcáját tüzes *fáklyával* verték, de nem tudták hitét megtörni. Végül is az elvetemült apa fejezte le saját kezűleg… (…)

VII. században keletkezett legendája Borbálát a Nyilas havában helyezte el. Már magának az apának a neve is beszédes: Dioszkurosz ui. a Nyilassal átellenben, a Tejút másik végén látható Ikrek összefoglaló mitológiai nevének egyes számú alakja. A sziklahasadék rejtekhely a Nyilas feletti *tejúthasadék* jelképe, a *villám*, mely a hóhér atyát agyoncsapja, Jupiteré, a Nyilas uráé, a *tüzes fáklya* a Nyilas elemére utal… (…) A szintén kis-ázsiai Borbálában ui. alighanem Kübelé rejtezik, illetve minden olyan, eredetileg *hármas* istennő, akit kőből rakott tornyok építése előtt sziklákkal és fákkal, végső fokon a *világheggyel* és a *világfával* azonosítottak. (…) A tornyos történetek szimbolikájának két fontos eleme, az aranypénz és a tornyon vágott nyílás szexuális jelkép (bedobott pénzmag = férfimag, nyílás, hasadék = vagina), melynek közmitológiai vonatkozása is van: a napisten, naphérosz fogantatását meséli el. Ez a mitikus, csillagászati esemény pedig – láttuk a Nyilas havában következik be, annak feltételeként,

hogy ugyanebből a nyílásból, a tejúthasadékból a téli napfordulókor újjászülethessen a Nap és ikerfivére, a Hold. (…)

Borbála a középkorban kivételes tiszteletnek örvendett, a *négy fő szűz* és a tizennégy segítőszent között, a jó halál védőszentjeként tisztelték. Viharok és villámlás idején hívták segítségül. (…)

Mint a jó halál védőszentjét *kehellyel* és szent *ostyával* ábrázolták Borbálát. (…) Apját és hóhérát turbánosan, keleties görbe szablyával ábrázolták, utalásul Borbála nevére (görög *Barbara* »idegent«, »barbárt« jelent).”[318]

József Attila mitikus naphéroszi-krisztusi halála és újjászületése a Nyilas havában ezek szerint „jó halál” volt, hiszen Szent (és egyben Pőcze) Borbála védnöksége szavatolta az esemény hitelességét és tisztaságát. Szent Borbála történetéből érdemes kiemelnünk a sziklát (világhegy), amely ugyanúgy attribútuma Borbálának, mint Szent Péter apostolnak, aki az egyház sziklaalapjáról mondott hasonlatot. (Maga a Péter név is *szikla* jelentésű.) Láttuk, Szent Péter apostolt József Attila mitikus történetében ifj. Pőcze Imre, (Szent) Pőcze Borbála testvérbátyja, a halász alakítja igen érzékenyen, hitelesen, meggyőzően…

Borbála (Barbara) idegensége (barbársága) és a torony (vár) szépen tér vissza Bartók műveiben (különös tekintettel A kékszakállú herceg vára című operára[319]).

Szinkronicitásról lévén szó, emlékeztetnünk kell az olvasót arra, hogy a hun Attila foganásáról-születéséről szóló mítosz[320] szóról szóra leképezi Szent Borbála történetét. Ott is egy „széplány” a főszereplő, akit apja annak rendje és módja szerint magas toronyba zárt a férfiak elől. Abban a mesében is a toronyba „csempésztetik a nemző”, sorsszerűen bekövetkezik a nem hétköznapi szexuális aktus (a „kutyával-hálás”), aminek eredményeként a világra jön a „kutyafejű Attila”, az a bizonyos Istenostor, akit a pecér, a Kozmosz gyepmestere, az új kospontra pöccint: a Vízöntőbe: „Csüggedten bámultunk a két nap óta zuhogó esőbe.

Ottlétünk nyolcadik napján éjjel gyenge zajra ébredtem. Attila kocogtatta türelmetlenül és kitartóan a két szobát elválasztó vékony falat. Kiugrottam az ágyból és átszaladtam hozzá. Meztelen lábam jeges vízbe lépett és amikor kitapogattam a villanykapcsolót, megrázott az áram. Elképesztő látvány tárult elém a hirtelen támadt világosságban.

---

[318] Jankovics Marcell i. m. 293–295.
[319] Lásd fent, 261–271. oldal
[320] Lásd fent, 230. oldal

A szoba padlóján bokáig érő vízben úszott a kis rongyszőnyeg és az ágy mellett álló papucs. Az ablaktáblákon ingerült erővel dobolt az eső és vastag patakban csurgott le a lé a belső párkányon. Attila a jeges áradás közepén riadtan ült az ágyban, és szorongva nézett rám:

– Azért kopogtam, mert nagyon félek… – Hangja gyámoltalanul esdekelt vigaszért és bátorításért. – Valaki járt itt a szobában… Ne hagyj magamra. Azt hiszem, hallucinálok…

– Nem is tudtam mit felelni neki. Csak odamentem hozzá és megcsókoltam. Átölelte a nyakamat és fejét a mellemre szorította.

– Most nem félek – mondta gyengéden. – Hiszen csak az eső zuhog. Biztosan azt hallottam.

Fel kellett öltöznöm tetőtől talpig. A szemétlapáttal szedtem a vizet egy vödörbe, majd a súrolóronggyal törölgettem a padlót. Görcs állt az ujjaimba a jeges víztől és hasztalan erőlködtem. Félelmetesen huhogott a szél és az eső szakadatlanul verdeste az ablakot, patakokban folyt be a víz. A vödör még megtelt és vittem, hogy kiöntsem az udvarra. Amikor már másodszor tettem meg az utat, csodálkozva vettem észre, hogy a nagy hall tetejéről is csöpög a víz. Felgyújtottam a villanyt.

– Etus! Kelj fel! – kopogtattam be húgomhoz. – Átázott a mennyezet.

Etus kiszaladt a szobából és álmosan hunyorgott. Bambán néztük a csöpögő mennyezetet. Egyszerre csak összecsapta a kezét:

– Szent Isten! Hiszen akkor az egész emelet úszik a vízben!

Visszaszaladt. Magára kapkodta ruháit. Aztán indultunk kifelé. Alig tudtuk kinyitni az ajtót, amit hangos robajjal vágott be mögöttünk a szél.

Rettenetes vihar tombolt odakinn. A zuhogó esőtől verve a fal mellett tapogatóztunk az udvarról nyíló kis lépcsőház felé. Amíg a lakattal kínlódtunk a szuroksötétségben, a tetőről cserepet sodort le a szél és odavágta a kút tetejére. Nagyot dördült a pléhtető.

A lépcsőházban felgyújtottuk a villanyt. A falépcső kísértetiesen nyikorgott a lépések alatt. Fent borzalmas látvány várt bennünket. A tető egy részét leszakította a vihar és a padláson felgyülemlett víz vastagon szivárgott a falakon. Egymásután nyitottuk fel az ajtókat. Úszott minden. Az ágyak végében az összehajtogatott paplanok, matracok teleszívták magukat, és a víz bokáig ért mindenütt.

A falakon kis színes, mázas cseréptányérok lógtak. Ezekkel szedtük a vizet a felhordott vödrökbe. Ki tudja, meddig görnyedeztünk a sziszifuszi munka terhében. Egyik vödör vizet a másik után öntöttük ki, de munkánknak semmi látszatja nem volt.

Egyszerre csak a falépcső kongását hallom. Akkor jutott eszembe, hogy magára hagytuk lent Attilát. Éppen indulni készültem, amikor Attila megjelent az ajtóban. Felöltözve, télikabátban, borzas hajjal nézte a sivár képet. Aztán egyszerre csak rendelkezett:

– Látjátok, nem mindenütt ázott át a mennyezet. Vannak olyan helyek, ahonnan erősen csöpög a víz. Le kell szedni a tányérokat és azokat odaállítjuk a csöpögő alá. Akkor aztán gyorsabban lehet felszárítani a padlót; mert nem árasztja el újból a víz.

Így is cselekedtünk. A folyosón végig és a szobákban mindenütt sok ilyen tányér díszlett a falon. Percek múlva minden csurgó pont alatt állt egy tányér, most már azokban gyűlt össze a víz. Aztán Attila, amíg a vizet meregettük, áthordta az első front száraz szobáiba a vizes matracokat és paplanokat. Megint megszólalt:

– A sodronyokat élükre kell állítani és letörölgetni egy száraz ruhával. Így meg fognak rozsdásodni.

Praktikus és ésszerű tanácsokat adott, amik nekünk eszünkbe se jutottak volna. Végül, reggel felé, valahogyan rendbe szedtük az emeletet és fáradtan, csuromvizesen indultunk lefelé.

– Látod – mondtam szemrehányóan Etusnak – milyen jó volna, ha most tüzet rakhatnánk."[321]

József Jolán „evangéliumából" újra kiemelnénk és jelentőséget tulajdonítanánk egy kulcsmozzanatnak: „…Attila megjelent az ajtóban. Felöltözve, télikabátban, borzas hajjal nézte a sivár képet. Aztán egyszerre csak rendelkezett…"

Mit jelenthetnek ezek a szavak mitikus léptékben, vagy ha úgy tetszik, csillagászati dimenzióban?

Nem kevesebbet, minthogy a mitikus hős úrrá lett a levegő, a föld, a víz, a tűz és a fa „vizei felett", az évszaknak és az „ajtón kopogó" új világkornak, a Vízöntő idejének megfelelően legújabb ruhájában, vagyis télikabátban, borzas hajjal rendelkezett és teremtett új, vízi, vízöntői rendet mint a „víz juhásza" az *Áradat*ban: „Világ valamennyi vizét / hazatereld, víz juhásza!" (Áradat, részlet)

A juhász juhokat (kosokat) terel, úgy is mondhatnánk, hogy rendelkezik felettük, uralja őket. A „víz juhásza", vagyis József Attila ezek szerint a levegő elemében lévő víz, az eső, vagyis a v(V)ízöntő pásztora, és a nyájat, a kost, a kospontot, a tavaszpontot (önmagával együtt) új „házába-hazájába" tereli, amikor éppen „rendelkezik"…

[321] József Jolán i. m. 270–272.

Ezt az (új) életbevágó eseményt adja hírül (lehet, hogy tudtán és akaratán kívül) a szemtanú, a hírmondó, a „Jó lány", Jolán…

József Attila (vég)rendelkezése – a viharos világvégi, sötét áradatban – egyben egy új világ teremtésének is az első mozzanata.

József Attila már nem, emberi, de már nem is költői mivoltában lép (víz)színre, hanem mint teremtő teszi a dolgát: immár nemcsak a Balaton-parti házban fogta fel, fogadta és fogatta az ég küldte vizeket, de a hazát, amelyet országos eső mosott, és a világot is, amelynek ugyanez a csapadék mardosta omló martjait, hétpróbás legényként védte a gátakon, miközben áradat módjára ásta alá ugyanezeknek a (régi) gátaknak a fundamentumait, és tört be tiszta szívvel-vízzel, hogy az új tüzet, az új, tiszta (élet)vízben, a Vízöntőben rakhassa meg az emberiség nagy családjának…

József Attila legújabb címe: Budapest, Fiumei úti sírkert… Fiume, Adriai-tengeri kikötőváros, a „régi Magyarország" és a mai Horvátország legnagyobb „hajóállomása" és jelentős vasúti gócpontja, amely újabban Rijeka néven ismert. A *Rijeka* (ugyanúgy, mint a *Fiume*) név (szó) jelentése: folyó…

És még valami, egy régi kép: egy kisgyerek, a Józsefék fia, Attila vizet árul a Világ Moziban, a világ mozijában, a mozgó világban, világosságban (Napban), friss, tiszta, egészséges forrásvizet…

Epilógus helyett pedig ringasson bennünket is József Attila vízi bölcsője, bölcsessége.

– Szegényember, hogy adod a bölcsőt?
– Csöpp a gyerek, hogy adnám a bölcsőt?
– Király vagyok, bírok nagy erővel,
ha nem adod, elveszem erővel.
Szegényember, hejh, csak egyet szólna –
a király már katonákért szólna.
De a bölcsőt a tóba hajítja,
csöpp gyerekét utána hajítja.

Szegényember sír-rí a börtönben.
Szegényember nevet a börtönben.
Nincs a gyerek már a rossz világban,
jobb sora lesz, hajh, vizi-világban!

(Szegényember balladája)

Szép (utó)*Szó* a második kiadáshoz

Hagymás István tanulmánykötete 2007-ben jelent meg a Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület gondozásában. Az eladott példányszámok tisztán jelzik, igény van az életmű újabb és újabb szempontú megközelítésére. Ami érthető, hiszen az életmű épp úgy, mint a költő személyisége, még mindig tele van feltáratlan és tisztázatlan rejtelmekkel. A rendszerváltást követően ugyan a költő némiképp kiszabadult az ideológiai kisajátítás béklyói közül, de a kutatás nem letisztult, hanem polarizálódott. Egyrészt erősödtek a proletárköltőért vívott utóvédharcok, másrészt viszont színre léptek a posztmodern képviselői, akik az éppen aktuális celebelméletek kereteibe igyekeztek illeszteni a költőt, személyét és életművét, hogy ezzel korszerűsítsék. Jóllehet a kép így színesedett, de a jelenség egy része még mindig homályban maradt.

A fentiek mellett láthatóvá vált egy harmadik megközelítési mód is, mintegy megkerülve vagy felülírva az előbb említett szembenálló gondolkodásmódokat. Ezek közé tartozik Hagymás István kötete is. A szerző többszörösen is „idegen" a pályán: szakmájára nézve pszichiáter, amiből többek között következik, hogy az embert képes egyszerre anyagként és szellemiségként is érzékelni, sőt közvetlenül tapasztalja ezek külön-külön vagy akár egyszerre történő romlását is. Ismeri és érti az orvosi műszerek működését, és bejáratos a gyógyszerek vegykonyhájába is. Hagymás István „idegen" azért is, mert határon túli magyar, Szlovéniában él, és ott dolgozik. Ez a peremhelyzet, hasonlóan József Attila város peremére szorult léthelyzetéhez, megadja az ott élőnek és az onnét szemlélődőnek, hogy egyszerre látnak befelé, az édes / mostohaanyaországba, és egyszerre érzékelik a szimmetriatengely másik térfelére kényszerültek állapotát. Ne feledjük, hogy aki csak bent van vagy csak peremszegélyen tengődik, nem *egész*séges. Hagymás Istvánnak van még egy különlegessége, maga is alkotó ember. A művészeti íráson túl fotóművész is. A tavalyi Esztergomi Fotográfiai Biennálén három művel is szerepelt. Fotóin éppúgy játszik a látványelemekkel, és teremt, szerkeszt belőlük külön világot, mint ahogy a kiváló költőelőd tette a szavakkal. De éppen ezek az „idegenszerű" sajátosságok adnak némi magyarázatot arra, hogy Hagymás István eleddig nem kapott belépési engedélyt a szakmaiság zártintézményibe. Nem tartom véletlennek, hogy tanulmánykötetében Bartók egyfelvonásosainak (A készakállú herceg vára, A csodálatos mandarin, A fából faragott királyfi) elemzését az idegenség men-

tén gondolja át, ráadásul kétféleképpen, tükörszimmetrikusan: a csodálatos mandarin idegen közegbe lép, a kékszakáll viszont idegent fogad várába, a végeredmény mindazonáltal ugyanaz: az idegenség nem feloldható. Tudjuk, ez nem újdonság, a „nem lelé honját a hazában" fájdalmasan gyötrő érzése előbb vagy utóbb átjár bennünket, mint *huzat a házon*. Mindezek tudatában, szerencsésnek és elismerésre méltónak tartom az MBKKE bátor vállalását a tanulmánykötet megjelentetése miatt, mert mélyen egyetértünk Mikola Sándor észrevételével – jóllehet a fizikusokról beszél, az én olvasatomban igaz ez valamennyi szakgondolkodóra –, aki szerint a szakfizikust éppen a sok múltbéli fogalom, törvény korlátozza gondolkodásában azáltal, hogy ezek az állványzatok eltakarják előle magát a vizsgált jelenséget. A nem szakfizikus viszont kellő absztraháló képességgel képes magából a jelenségből kiindulva felismerést tenni és fogalmat alkotni. „Így nemtudása szabadabbá és merészebbé teszi." (Mikola Sándor: *A fizika gondolatvilága,* Budapest, 1933.)

De hát mit is takarnak a szinkronicitások?

A fogalmat ismerhetjük Jung *pszichológiá*jából, akinél a szinkronicitás a jelenségek olyan egybeeséseit jelenti, amelyek nem magyarázhatók meg ok-okozati összefüggéssel. Jungnál a szinkronicitás egyúttal mint világműködési elv is megfogalmazódik. Hagymás Istvánnak így megalapozott oka volt körülnézni József Attila életében, az pedig már szinte súrolja a csoda határát, hogy milyen kincsesbányára lelt.

A jungi kortárs, József Attila *esztétikai* tanulmányainak egyik kulcsszava a törvényes véletlen, amit felfoghatunk a pszichológiai szinkorinicitás fogalom esztétikai terminusaként. Csak sajnálhatjuk, hogy József Attila, amúgy mindenki által nagyra becsült esztétikai, filozófiai, gazdaságtörténeti tömör felismeréseinek értelmezésével máig adós a szakma. A költő ugyanis a logikus-illogikus ellentétpárt felülírva értelmezi a költészet alogikus voltát azzal a felismeréssel, miszerint „a líra: logika, de nem tudomány". S nála éppen az irodalom (ihlet) sajátossága lesz a törvényes véletlen. Hagymás István, mintegy engedelmeskedve a költői útmutatásnak, a törvényes véletlen törvényszerűségeinek megismerésén fáradozik mind a költő életében, mind pedig annak életművében. Ma már tudjuk, hogy a természettudománynak is tudomásul kellett vennie az alogikus tényeket, amelyek a logikai koherencia elvének ellentmondanak, de mégis lehetségesek. Ilyenek pl. a hullámrészecske dualitás, mert a formál logika szerinti vagy / vagy helyett az is / is-t kellett tudomásul vennie. Az anyag egyidejűleg hullám és részecske is, vagyis egyszerre

folytonos és tagolt is. Az üres térről, a semmiről is kiderült, hogy valójában virtuális részecskékkel telt, amik születnek és megsemmisülnek. A semmi a világmindenség méhe, amiből teremnek a részecskék és az antirészecskék. Lehet, hogy József Attilában egy intuitív természettudóst is tisztelhetünk?

A József Attila-i esztétikának van még két olyan kulcsfogalma – a határolt végtelen és az arkhimédeszi pont –, amelyek komolyan vétele szintén segíthet a költői és a tanulmányszövegek megértésében. A határolt végtelen a művészetek azon sajátosságát tartalmazza, miszerint a műalkotás képes az idő végtelenjéből lecsípni egy darabot, a konkrét világba visszahajtani azt, és határolt művé szerkeszteni a végtelent. S éppen, mert a műalkotás határolt végtelen, benne minden nyelvi jel a mű középpontjaként tételeződik, ami azt jelenti, hogy a szövegtest egésze az éppen aktuális arkhimédeszi pontról bejárható. Következésképpen a szinkronicitások arkhimédeszi pontjából kiindulva is.

József Attila életművével kapcsolatban az oly sokáig kanonizált és kötelezővé tett szocialista és bármilyen realizmus fogalma helyett a kötet alapján inkább mitikus realizmusról beszélhetünk. A költő / teremtő a névvarázs és a beavatás szertartását végzi. József Attila saját szavaival így: „Az ember azért ír verset, mert a szó szoros értelmében szüksége van rá. Fölidézi a tárgyak lelkét, vagy az együgyű népekről szóló tudomány polynéziai műszavával élve TONDI-ját, s ez sikerül is annak, akinek MANÁja, vagyis varázsereje van. A költő tehát a tudomány álláspontja szerint is vajákos, táltos, bűbájos." Ezt a vallomást is komolyan veszi a tanulmányíró, Hagymás István.

Fentebb már említettem, hogy *a természettudományban* is megszülettek azok a fogalmak, amelyek a szinkronicitás tényét igazolják. A XX. századi fizika fenegyereke, Fritjof Capra azzal keltett nagy feltűnést, hogy a modern szubatomi részecskékre vonatkozó nyugati tudományos ismereteket összekapcsolta a keleti misztika ősi tapasztalásaival. A keleti gondolkodásban minden dolog és esemény kölcsönös kapcsolatban áll és egységet képez. Minden dolog a kozmikus egész elkülöníthetetlen része, vagyis szövet, ami állandóan bomlik és szövődik. Milyen jól érzékelte ezt József Attila a törvény szövetével kapcsolatban, amiről tudjuk, mindig fölfeslik valahol. Az európai tudomány viszont a keleti misztikának éppen az ellenkezőjét állította, elszigetelte a tényeket, a jelenségeket, és kívülről vizsgálta azokat. Tette ezt nem csupán a természeti jelenségekkel, hanem az emberi dolgokkal kapcsolatban is: „...a társadalmi elkülö-

nülés eszközei a bolondokháza, a börtönök, a karanténok, a kórházak, és végül, de nem utolsósorban a tudományos kutatóintézetek. Nagy szerencsékre a szándékos szétbontás különböző módozatait a legtöbb civilizált országban törvényen kívül helyezték a XXI. századra, kivéve…" – állítja Csermely Péter tudós biológus.

A Heisenberg-féle határozatlansági reláció szerint a részecske helyének és impulzusának egyidejű meghatározása korlátokba ütközik: minél pontosabb értéke van az egyiknek, annál pontatlanabb a másiknak. És maga a személy és a mérőműszer is benne van a mérésben. Még szigorúbban fogalmazva: amit megfigyelünk, az nem a természet maga, hanem a kérdezési módszerünknek kitett természet.

Be kellett látni, hogy az anyag a szüntelen bomlás és újrakeletkezés folyamatának következménye, ahogy ezt a keleti misztika évezredek óta tapasztalja és tudja. Mint ahogy azt is, hogy az alá-fölérendeltség és a monokauzális összefüggés helyett a komplementaritás tartja fenn az univerzumot, valamint a szüntelen változás. A komplementaritás szemléletében viszont értelmét veszíti a jó és a rossz, az anyag és a szellem megkülönböztetése. Ezek csupán az ész konstrukciói. Nem véletlen, hogy József Attila megkísérelte a lehetetlent, a marxizmus és a freudizmus összekapcsolását, komplementerré tételét, figyelmen kívül hagyva, hogy mindkettő az euklideszi ész konstrukciója: spekulatívak, statikusak, racionálisak. A költőnek éppen ezért nem sikerült a kint és a bent egyensúlyát megteremteni sem magánemberként, sem társadalmi emberként. A törvényes véletlen nem csupán a művészi világ sajátja, de ott működik a kozmosz egészében. Az emberisten világmegváltó igyekezet eleve reménytelen.

A szabadság, a rend világának megalkotása azért is nehéz, mert a nyugati civilizáció nem a kölcsönviszonyra épül, és nem fogadja el az ellentétek egybesimulását. Ha igaza van a marxistáknak, akkor nem lehet igaza az istenhívőknek. Ha igaza van a logikának, akkor kizárja az illogikust, az alogikusról pedig nem vesz tudomást. Így a harc lesz az élet lételeme. Elég a rossz emlékezetű osztályharcot felidézni, vagy utalni a vallásháborúra, a nemzetek közötti ádáz gyűlölködésre. Ezért lesz az európai történelem vagy az abszurditásig vitt individualizmus, vagy az abszurdig vitt kollektivizmus. Az aktivitás, a racionalitás, a versenyzés és az agresszivitás együtt jár a hierarchikus alá-fölérendeltséggel és a tekintélyelvűséggel. Az európai történelem korszakolása – ókor, középkor, újkor – a sötétből a világosságba való felemelkedés progresszív optimizmusát takarja, mint ahogy a fejlett Nyugattól a kevésbé fejlett

Kelet minősítő elkülönítése is. Nem számol azzal, hogy a kozmológia szerint az univerzum minden pontja „középpont", ahogy a kör kerületén és a gömb felszínén is miden pont az, hiszen bármely irányban indulunk el rajta, a kiindulási pontba térünk vissza. S következésképpen ugyanez igaz a népekre és egyénekre is, ők is középpontok, hiszen az egy és a sok ugyanannak az egyetlennek a különböző aspektusai.

József Attila világlátása akár az einsteini relativitás illusztrációja is lehetne. A költő képes verseiben egyszerre működtetni a panorámalátást és a pont zsugorított állapotát is. S még nem szóltam a matematikus Kurt Gödelről, aki (első nemteljességi) tételében kijeleni, hogy minden ellentmondásmentes, a természetes számok elméletét tartalmazó, formális-axiomatikus elméletben megfogalmazható olyan mondat, amely se nem bizonyítható, se nem cáfolható. Ezek az igazolhatatlan kijelentések mintha a törvényes véletlen törvényszerűségét igazolnák.

Gondoljuk meg, hogy az euklideszi geometria érvénybe lépése óta eltelt közel 2000 év, egy évszázaddal jutottunk túl a modern fizika fent emlegetett felismerésein, s még mindig hátrafelé kell szellemi szabadságharcot folytatni a mitikus gondolkodás érvényességéért, a szinkronicitás beláttatásáért.

A mai legmodernebb tudomány, a hálózatelmélet, szintén szinkronban van József Attila életével és költészetével. A megalkotott vers olyan, mint a skálafüggetlen háló, amelynek lényege a véletlenszerűen vagy erőteljes központi irányítással létrehozott rendszerekkel szemben, az önszerveződés. Innét érthetjük, hogy a 12 önálló, lazán kötődő versszak egységekből álló Eszmélet értelmezése miért jelent kihívást az értelmezőknek. Ott, ahol erős az önszerveződés, a költészet esetében a nyelvi jelek szintaktikai és szemantikai önteremtődése, s ha ezek ráadásul dinamikus kapcsolatban állnak, sűrű gondolati szövet teremtődik. Aki végigolvassa Hagymás István esszéfolyamát, megtapasztalhatja ezt a belső önszerveződő, dinamikus hálórendszert. A 400 oldalas tanulmány tagolatlanul, lendületesen árad, dagad úgy, hogy az új gondolatok a meglévőkhöz kapcsolódnak, majd ezekhez is kapcsolódva új erek csatlakoznak. A kötet első „részében" a szerző sorra veszi a költő szellemi és biológiai őseit, akiket ősképekként értelmez. Majd becsatlakoztatja az „idegen ősök, magyar utódok"-életfolyamát a költőébe. Bartók Béla és Csontváry Kosztka Tivadar életútjának, műveinek elemzése analogikusan kapcsolódik össze a költőével. Majd a gyógyító, varázsló sámánköltő sámánbeavatási technikáját hozza fel a mélyből.

Ha a világban meghalt az értelem (V. Hugo Ultima verba), ha Isten halott (Nietzsche), ha az emberiség beteg, ha a kozmosz kihűl, akkor a megváltás és a világ újrateremtésének művét a kiválasztott költő vállalja magára. Ahogy meg kell szerkesztenie verseit a törvényes véletlen határolt végtelenné alkotásával, úgy kell önmagát is, mint személyiséget megszerkesztenie és valóra váltania. Mindez nincs áldoztahozatal nélkül. Mindezek okán lesz a költő Istenhez hasonlatos, de ő lesz Krisztus is, a Megváltó, és ő a Szentlélek is, aki szellemiségével leheli új életre az emberiséget. A kreátor Démiurgosz az őselemekkel dolgozik: az attilaság vízével, a kos tűzével, a mérleg levegőjével, az iszapos földdel, és a keletiek ötödik elemével is, a fával, a díszes karácsonyfától a kóróig. A legszebb bolygót – önmagát is pályájára kell állítani.

Mivel a világ a szüntelen keletkezés és elmúlás állapotait ismétli, így lesz ebben a mitikus világban a nemzés és a halál alapélmény. Ráadásul a költő a világ, a történelem, a vers és önmaga teremtésénél egyszerre játssza a nemző és a nemzett szerepét, ezért mosódik össze az alany és az állítmány a versekben, sok esetben szétválaszthatatlanul a tárggyal is; ezért veszi át gyakorta a rész az egész szerepét, a hasonlított a hasonlítóét. S ezért alakoskodik a költő, s bújik bele különféle növényi és állatalakokba, hogy az univerzum körforgását fenntartsa. Ő lesz a medve, aki az ég fia, s ő lesz a szarvas, aki az újjászületés csillagát hordja agancsa között.

Hagymás István mitikus világlátása tisztázza a költő életében a nők szerepét is, akik szintén archetípusként segítik József Attilát teremtő kreátori munkájában. Így lesznek a nők örök anyák, Szűz Máriák és Évák. De a megváltó költőt ők sem tudják valóra váltani. Az örök éj végül ráborul a költőre, a megváltást ezúttal is fel kell függeszteni.

Az olvasó viszont egyet mindenképpen megtehet, eleget téve a költői kérésnek: csak az olvassa versemet, ki ismer engem és szeret, s amiben a tanulmánykötetben példára lelhet.

Mayer Erzsébet

Irodalom

Alföldy Jenő: *Arany öntudat. József Attila-tanulmányok,* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005.

Asperján György: *Fogadj szívedbe. József Attila életregénye,* Budapest: ASPY Stúdió Kiadó, 2005.

Badiny Jós Ferenc: Jézushitű Attila, *Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király,* szerk.: Bognár József, [Budapest]: Magyar Ház Alapítvány, 2003. 70–127. old.

Baji Lázár Imre: Ikonográf – Történelmi arcképcsarnok rejtett kontúrokkal, *Ökotáj,* 2003. 31–32. szám, 23–49. old.

Balázs Géza: Légy azzá, ami nem lehetsz – József Attila Tudod, hogy nincs bocsánat című verse nyelvészszemmel, *Napút*, melléklet, 2005/6.

Bányai László: Négyszemközt József Attilával. Budapest, 1943.

John D. Barrow: *A világegyetem eredete,* Budapest: Kulturtrade Kiadó, 1994.

Bartók Összkiadás – Színpadi művek – CD Melléklet, 2000 Hungaroton Records LTD.

Bartók Béla: Complete Edition, The Wooden Price, CD Melléklet, 2000 Hungaroton Records LTD

Bartók Béla: Complete Edition, The Wooden Price, CD Melléklet, 2000 Hungaroton Records LTD, Cantata profana, írta Kárpáti János

Bartók Erdélyben, Romániában –PYG–, Új Könyvpiac, XVI. évf. 2006. december, 9. old.

ifj. Bartók Béla: *Apám életének krónikája,* [Budapest?:] Helikon Kiadó–Hagyományok Háza, 2006.

Bartók Péter: *Apám,* Budapest: Editio Musica Budapest, 2002.

Bartók Péter: *Apám,* Budapest: Editio Musica, 2004.

Becsky Andor: A kolozsvári lány, *Korunk,* 1958. április. 539–544.

Bencsik András: Üdv néked Attila, nagy király, *Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király,* szerk.: Bognár József, [Budapest]: Magyar Ház Alapítvány, 2003. 5–25. old.

Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág,* Budapest: Videopont Kft., 1995.

Biblia – Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, Budapest: Szent István Társulat, 1992.

Bíró Lajos: Etele, a táltoskirály, *Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király,* szerk.: Bognár József, [Budapest]: Magyar Ház Alapítvány, 2003. 128–150. old.

Róbert Čeman–Eduard Pittich: *A világegyetem 1. A Naprendszer,* Csillagászati Enciklopédia – Rekordok –, Szentendre: Geobook Hungary, 2003.

Róbert Čeman–Eduard Pittich: *A világegyetem 2. Csillagok – Galaxisok,* Csillagászati Enciklopédia – Rekordok –, Szentendre: Geobook Hungary, 2004.

Csontváry, Írta és válogatta Németh Lajos, Budapest: Corvina Kiadó, 1980.

Csontváry-emlékkönyv. Válogatás Csontváry Kosztka Tivadar írásaiból és a Csontváry-irodalomból vál. és emlékezéseivel kieg. Gerlóczy Gedeon bev., az összekötő szövegeket írta és szerk. Németh Lajos. 3. bőv., átd. kiad. Budapest: Corvina Kiadó, 1984.

Csontváry-dokumentumok I.– „Tudni akartam az igazságot” Csontváry-írások Gegesi Kiss Pál hagyatékából. Szerk.: Mezei Ottó, Budapest: Új Művészet Kiadó, [1995.]

Csontváry-dokumentumok II. A Gerlóczy-féle Csontváry-kézirat Romváry Ferenc olvasatában, Budapest: Új Művészet Kiadó, [1995.]

Dr. Czeizel Endre: *Költők – gének – titkok. A magyar költő géniuszok családfaelemzése,* Budapest: Galenus Lapkiadó Kft., 2000.

D. Dille (szerk.): „Bartók und die Volksmusik”, *Documenta Bartókiana* [A Magyar Tudományos Akadémia Közleményei], Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.

Dr. Garamvölgyi László: *Hogyan halt meg József Attila?* 2001.

Espersit Mária: József Attiláról, *József Attila – Eszmélet. In memoriam József Attila,* szerk. N. Horváth Béla, Budapest: Nap Kiadó, 2004. 37–40. old.

Etimológiai Szótár – Magyar szavak és toldalékok eredete, főszerk.: Zaicz Gábor, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006.

Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király, szerk.: Bognár József, [Budapest]: Magyar Ház Alapítvány, 2003.

Hagymás István: *Utazások Fellinivel – a Zenekari próbára, A nők városába és a Satyricon világába,* Pilisvörösvár: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, 2002.

Hívő vagyok anyám méhétől fogva (Jankovics Marcellel beszélget Kovács Zsolt), [Budapest]: Kairosz Kiadó, [2005].

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár,* [Budapest]: Helikon Kiadó, 1990.

Hoppál Mihály: *Sámánok Eurázsiában,* Budapest: Akadémia Kiadó, 2005.

Horváth István–Tverdota György (szerk.): *„Miért fáj ma is” – Az ismeretlen József Attila,* Budapest: Balassi Kiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.

Illyés Gyula: *József Attiláról,* Nap Kiadó, Budapest, 2006.

Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjairól,* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

[Jancsó Béla:] Fábián Dániel és József Attila: Ki a faluba, *József Attila – Eszmélet. In memoriam József Attila,* szerk. N. Horváth Béla, Budapest: Nap Kiadó, 2004. 119–120. old., *Erdélyi Fiatalok* 1930. szeptember

Jankovics Marcel: *Jelkép-kalendárium,* [Budapest:] Medicina, 1988.

József Attila összes versei, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.

József Attila: Curriculum vitae, *József Attila összes versei,* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971. 479–482. old.
József Attila: *Szabad-ötletek jegyzéke,* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 1993.
József Attila műfordításai, szerk. Keresztes Mária, Budapest: Filum, 1998.
József Attila – Eszmélet. In memoriam József Attila, szerk. N. Horváth Béla, Budapest: Nap Kiadó, 2004.
József Attila össze versei I–III. kötet, kritikai kiadás, közzéteszi Stoll Béla, Balassi Kiadó, Budapest, 2005.
József Jolán: *József Attila élete,* Budapest: Argumentum Kiadó, 1999.
Kálmán Béla (szerk., válogatta és a jegyzeteket írta): *Leszállt a medve az égből. Vogul népköltészet,* Budapest: Európa Könyvkiadó, 1980.
Kárpáti János: *Bartók-analitika – Válogatott tanulmányok,* Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2003.
Kassai Lajos: Lovasíjászat, Budapest: Dee-Sign Kiadó, 2001, 2002.
Képes Krónika, Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről, Budapest: Magyar Helikon Kiadó, 1959.
Kézai Simon: A magyarok viselt dolgai (1283 körül), V Kovács Sándor (szerk.): *A magyar középkor irodalma,* Bratislava–Budapest: Madách–Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. 115–163. old.
Kiss Lajos (szerk.): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.
László Gyula–Rácz István: *A nagyszentmiklósi kincs,* Budapest: Corvina Kiadó, 1977.
Lendvai Ernő: *Bartók dramaturgiája – Színpadi művek és a Cantata profana,* [Budapest]: Akkord Zenei Kiadó, 1993.
Magyar Értelmező Kéziszótár – M–ZS, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987.
Máté Imre: *Yotengrit. A rábaközi tudók (sámánok) szellemi hagyatéka I.,* Győr: Palatina Nyomda és Kiadó Kft., 2004.
Máté Imre: *Yotengrit. A rábaközi tudók (sámánok) szellemi hagyatéka II.,* Budapest: Püski Kiadó Kft., 2005.
Mesterházy Zsolt: Égi győzelem, *Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király,* szerk.: Bognár József, [Budapest]: Magyar Ház Alapítvány, 2003. 60–69. old.
Mitológiai enciklopédia I–II., főszerk.: Sz. A. Tokarev, Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1988.
Németh Andor: *József Attiláról,* Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
Németh Andor: *József Attila,* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991.
Németh Andor: József Attila, *József Attila – Eszmélet. In memoriam József Attila,* szerk. N. Horváth Béla, Budapest: Nap Kiadó, 2004. 48–55. old.
Paál Zoltán: *Arvisura Igazszólás)* II., Budapest: Püski Kiadó, 2003.
Pap Gábor: *Csak tiszta forrásból – Adalékok Bartók Cantata profanájának értelmezéséhez,* Budapest: Kós Károly Egyesülés–Mandátum Könyv Bt., 1990.

Pap Gábor: *Jött éve csodáknak. A magyar csillagmítoszi hagyomány élő Atillája*, Budapest: Szabad Tér Kiadó–Design and Quality, 1993.
Pap Gábor: *„Angyali korona, szent csillag" – beszélgetések a Magyar Szent Koronáról,* Jászberény: Jásztel Rt., 1997.
Pap Gábor: *Mag hó alatt – A mindenség képe egy aranykorsón,* Budapest: Püski Kiadó, 2003.
Gert Richter–Gerhard Ulrich: *Mitológiai és bibliai jelenetek a művészetben,* Officina Nova Kiadó, 1994.
Stoll Béla (szerk.): *József Attila levelezése,* Budapest: Osiris Kiadó, 2006.
Szabolcsi Miklós: *József Attila élete és pályája* 1–2. kötet, Budapest: Kossuth Kiadó, 2005.
Szántó Judit: *Napló és visszaemlékezés,* Budapest: Noran-Kiadó, 2005.
Szent Biblia, ford.: Károli Gáspár, Bibliatársulat. (é. h. n.)
Széles Klára: *„...minden szervem óra" – József Attila költői motívumrendszeréről,* Budapest: Magvető Kiadó, 1980.
Szőcs István: Atila – Etele – Itala, *Ezerhatszáz éve élt és uralkodott Attila nagy király,* szerk.: Bognár József, [Budapest]: Magyar Ház Alapítvány, 2003. 151–194. old.
Szőke György: József Attila „rejtélyes" számsorai, *Iris* – A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, 12. évf. 3–4. sz. 2001. 139–141.
Szőke György: …nyugalmat nem nyert, csak papot… – Milyen vallású is volt József Attila? *Napút*, melléklet, 2005/7.
Tallián Tibor: *Bartók Béla,* Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1981.
Tallián Tibor: *Cantata profana – az átmenet mítosza,* Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1983.
Tóth Ferenc: *„Az otthonom pedig hát ott, Makón van" – József Attila makói évei,* Makó: Makó Város Önkormányzata, 2005.
Tóth Ferenc (sajtó alá rendezte): *„Rám tekint, pártfogón, e század…" – Makói kortársak József Attiláról,* Makó: Makó Város Önkormányzata, 2006.
Tverdota György: *József Attila,* Budapest: Korona Kiadó, 1999.
Tverdota György: *Határolt végtelenség – József Attila-versek elemzései,* Budapest: Osiris Kiadó, 2005.
Vágó Márta: *József Attila,* Budapest: Noran-Kiadó 2004 Kft., 2005.
Valachi Anna (sajtó alá rend., jegyzetek): *Hét év József Attila közelében. Dokumentumok Bányai László hagyatékából,* Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1995.
Valachi Anna: *A szépség koldusa. József Attila szerelmei,* Budapest: Holnap Kiadó Kft., 2005a.
Valachi Anna: *„Irgalom, édesanyám…" A lélekelemző József Attila nyomában,* Budapest: Háttér Kiadó, 2005b.

Valachi Anna: „Ő a költő, én csak a cifra szolga” – Emlékidézés két ülésben Fejtő Ferenccel, Fejtő Ferenc: *József Attila az útmutató*, Népszava–Pairusz Book, 2005c.
Valachi Anna: *„Amit szívedbe rejtesz…” József Attila égi és földi szerelmei,* Budapest: Noran-Kiadó 2004 Kft., 2006.
Zoltán Imre: *Szülészet,* Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Támogatók

Nemzeti Kulturális Alap

Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet

A borítón található képek forrása

2. oldal: *Az avarok aranya – a nagyszentmiklósi kincs,* a Magyar Nemzeti Múzeum Kiállítása, 2002. március 24–június 30. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum–Helikon Kiadó, 2002. 17. old.
3. oldal: Tóth Endre–Szelényi Károly: *A magyar Szent Korona – királyok és koronázások,* 2. kiadás, Budapest: Kossuth Kiadó, 2000. 2. old.
4. oldal: Szántó Judit: *Napló és visszaemlékezés,* Budapest: Noran-Kiadó, 2005. Képmelléklet, *A nemzeti szocializmus* kézirata

Hagymás István:
A mitikus József Attila.
Szinkronicitások József Attila életében és életművében

Második, javított kiadás

Kiadó: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület (MBKKE)
H-2085 Pilisvörösvár, Szt. János u. 8., e-mail: muravidek@freemail.hu
www.muravidek.eu – www.evid.hu

Felelős kiadó: Ruda Gábor
Lektor: Pápes Éva
Szöveggondozás: Ruda Gábor és Szabó Éva

A borítótervet Ruda Gábor készítette Hagymás István fényképfelvétele és a fent megadott képek felhasználásával
Nyomdai előkészítés: Németh Csongor
Nyomdai munkák: Jász Nyomda, Budaörs, 2015
Példányszám: 500

ISBN 978-615-5026-61-4

A Magyar Szent Korona felső nézete

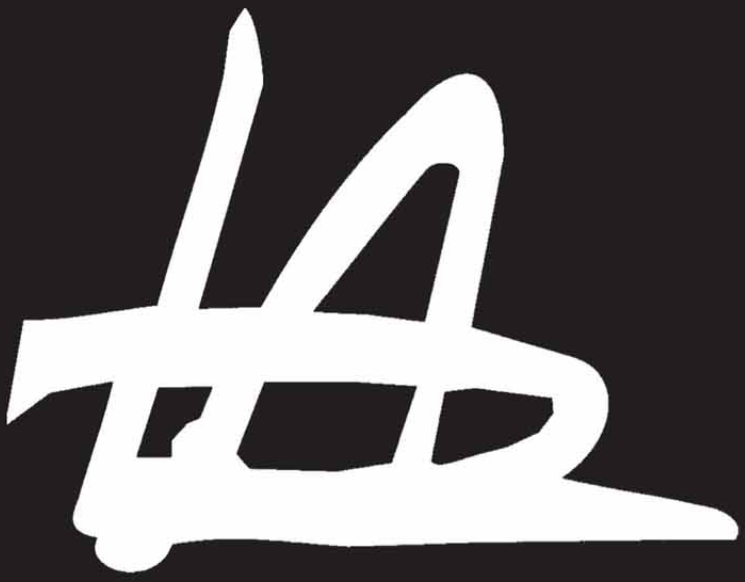

3300,- Ft

9 789638 749321

Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület
Pilisvörösvár, 2015